

นิทานสังวรธรรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิทานสังฆวรรณ

รู้จักพระพุทธศาสนา

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

รู้จักพระพุทธศาสนา, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-04-7

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบปก : พระศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริญญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังฆวรรณ : อาจารย์วิชัย รักชาติ

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒

พิมพ์ที่ : บริษัท ปัญญณ์ตร์ บุ๊คส์ บายดิ้ง จำกัด

๓๖ หมู่ ๘ ถ.คลองถนน ต.เสาธงหิน อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี ๑๑๑๔๐

โทร ๐-๒๑๙๐-๔๔๒๘-๙, ๐๘๑-๘๕๔-๐๗๕๙

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และมีได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็นที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจน้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนมุข ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายิ่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฏฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๑๙ คือเรื่อง รู้จักพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย พระนิพนธ์เรื่องต่างๆ รวม ๘ เรื่อง คือ รู้จักพระพุทธศาสนา การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา หลักศาสนา ศีลสมาธิปัญญาในพระพุทธศาสนา นรกในคำสอนของพระพุทธศาสนา สวรรค์ในคำสอนของพระพุทธศาสนา เรื่องเหล่านี้ได้รวบรวม มาจากพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ แล้วมาเรียบเรียงให้เป็นเรื่องเดียวกันตามชื่อที่ระบุขึ้น เพื่อสะดวกแก่ ผู้ประสงค์ จะอ่านศึกษาเฉพาะเรื่องนั้นๆ เนื่องจากแต่ละเรื่องอาจรวบรวมมาจากพระนิพนธ์หลายแห่ง ฉะนั้น บางเรื่องจึงอาจมีเนื้อหาคาบเกี่ยวหรือซ้ำกันบ้าง

รู้จักพระพุทธศาสนา คัดดัดแปลงมาจากเรื่อง หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในโอกาสวันคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๔

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คัดดัดแปลงมาจากเรื่อง หลักพระพุทธศาสนา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในโอกาสครบ ๒๖๐ ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดย ทุน ๒๑ เมษายน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

หลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนา คัดดัดแปลงมาจากเรื่อง ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า และเรื่องลักษณะพุทธศาสนา ทุน ๒๑ เมษายน จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ในโอกาสครบ ๑๙ ปี แห่งการสถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อเดือนเมษายน ๒๕๕๑

พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา คัดดัดแปลงมาจากเรื่อง พระพุทธเจ้าของเรา นั่นท่านเลิศล้ำ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา ๒๕๓๒

หลักศาสนา พิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เนื่องในวันคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๔๑

ศีลสมาธิบัญญัติในพระพุทธศาสนา คัดดัดแปลงมาจากพระนิพนธ์เรื่อง
ทศบารมี ชุมนุม พุทธธรรมศิริราช พิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็น
ครั้งแรก

นรกในคำสอนของพระพุทธศาสนา คัดดัดแปลงมาจากเรื่อง ๔๕ พรรษา
ของพระพุทธเจ้า ทุน ๒๑ เมษายน จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เมื่อเดือน
กรกฎาคม ๒๕๕๑

สวรรค์ในคำสอนของพระพุทธศาสนา คัดดัดแปลงมาจากเรื่อง ๔๕ พรรษา
ของพระพุทธเจ้า ทุน ๒๑ เมษายน จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ในโอกาสวันคล้าย
วันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๑

พระนิพนธ์เหล่านี้ เป็นแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระ
ญาณสังวร ทรงอธิบายให้เห็นว่า ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรพิจารณาทำความเข้าใจ
เข้าใจให้รอบคอบ เพื่อความเข้าใจที่ ถูกต้อง และนำมาปฏิบัติให้เหมาะสม

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

รู้จักพระพุทธศาสนา

สารบาญ

รู้จักพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาและพระพุทธเจ้า	๓
ศาสนาและพระไตรปิฎก	๙
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร	๑๔
หน้าที่ปฏิบัติในอริยสัจจ์	๑๙
อนิจจะ ทุกข์ ตามธรรมชาติวิทยา	๒๔
อนัตตา ธาตุแท้ อสังขตธรรม	๒๘

ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธศาสนา

ศีลในพระพุทธศาสนา	๓๗
ความหมายของศีล	๓๗
ศีลคู่กับวินัย	๓๘
ประโยชน์ของการบัญญัติวินัย	๓๙
ความหมายของสิกขาบท	๔๐
ปฏิบัติตามสิกขาบทคือรักษาศีล	๔๑
ศีลนิสัย	๔๒
ศีลเป็นสรณะ	๔๓
ศีลเป็นเสมือนรั้วกันความชั่ว	๔๔
ศีลคือความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ	๔๕
ความสงบ ความเป็นปกติ เป็นตัวศีล	๔๕
ศีลที่เป็นบารมีในจริยาปิฎก	๔๖
ศีลบารมี ๓ ชั้น	๔๘
อานิสงส์ของศีล	๔๙

สมาธิในพระพุทธศาสนา	๕๑
สมาธิภาวนา ๔ อย่าง	๕๔
สมาธิคือสมถกรรมฐาน	๕๕
เครื่องกั้นจิตไม่ให้ได้สมาธิ – นีวรณ์	๕๖
กรรมฐานสำหรับแก่นีวรณ์	๕๘
ปัญญาในพระพุทธศาสนา	๖๘
ความหมายของปัญญา	๖๘
ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา	๖๙
ความสำคัญของปัญญา	๗๐
ความรู้ทางอายตนะ	๗๐
มโนเป็นตัวเชื่อมระหว่างรูปและนาม	๗๑
วิถีจิตใจเทียบกับระบบมันสมอง	๗๑
ความรู้ทางอายตนะไม่ใช่ตัวปัญญา	๗๓
ทางให้เกิดปัญญา	๗๔
ปัญญาที่แท้จริงคือรู้ทั่วถึงสัจจะ	๗๔
ปัญญาในอริยสัจเป็นปัญญาสูงสุด	๗๖
รู้จริงต้องละได้เว้นได้	๗๗
ให้รู้จักกำหนดรู้	๗๙

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร	๘๓
พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม	๘๔
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ	๘๔
พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ	๘๕
พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ	๘๕
พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู	๘๕
อาการสั่งสอน ๓ อย่าง	๘๘
ใจความปฐมเทศนา	๘๙
ทางสุดโต่ง ๒ ข้าง	๙๐

มรรคมงคล ๘	๙๐
อริยสัจ ๔	๙๒
ญาณ ๓	๙๒
ความหมายของคำว่าอริยสัจ	๙๔
อริยสัจข้อที่ ๑ ทุกขสัจ	๙๕
ทุกข์ประจำ	๙๗
ทุกข์จร	๙๘
อริยสัจข้อที่ ๒ สมุทัยสัจ	๑๐๐
ตัณหา ๓	๑๐๓
ที่ตั้งของตัณหา	๑๐๔
อริยสัจข้อที่ ๓ นิโรธสัจ	๑๐๕
สันโดษ ๓	๑๐๗
โลกียสุขเป็นทุกข์	๑๐๘
เรื่องนางปฏาจารา	๑๐๙
อริยสัจข้อที่ ๔ มรรคสัจ	๑๑๐
เห็นชอบนั้นอย่างไร	๑๑๒
ทางช่วยให้เกิดความเห็นชอบ	๑๑๔
เรื่องกุมภโฆษก	๑๑๕

พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา	๑๑๙
--------------------------------------	-----

หลักศาสนา

อัมมะ หรือ ธรรม	๑๔๗
ศาสนา	๑๕๑
ปรียัติ	๑๕๓
การประกาศพระพุทธศาสนา	๑๕๗
ปฏิบัติหรือภาวนา	๑๖๒
ภาวนา	๑๗๘
ปฏิเวธ	๑๘๔

หลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายของพระพุทธศาสนา	๑๙๓
๒. เป้าหมายการศึกษาพระพุทธศาสนา	๑๙๗
สัจจะ-ความจริง	๑๙๗
ความดี	๑๙๙
ความงาม	๒๐๐
๓. ลักษณะของพระพุทธศาสนา	๒๐๓
ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก	๒๐๔
ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์	๒๐๕
ทรงแสดงปัจจุบันธรรม	๒๐๖
๔. อริยสัจ ๔ ธรรมแก้ทุกข์ของสัตว์โลก	๒๐๘
ปัญหาของสัตว์โลก	๒๐๙
ค้นหา-ลูกศรเสียบแทงใจ	๒๐๙
นิพพาน-ความสิ้นค้นหา	๒๑๐
ทรงสอนให้ใช้ปัญญา	๒๑๑
ถอนลูกศรหรือค้นหา	๒๑๑
๕. ญาณในอริยสัจ ๔	๒๑๓
สัจจญาณ	๒๑๓
กิจจญาณ	๒๑๔
กตญาณ	๒๑๕
๖. อธิบายอริยสัจ	๒๑๖
๗. กิจในอริยสัจ ๔	๒๑๙

นรกในคำสอนของพระพุทธศาสนา

จักรวาล	๒๒๕
นรกใหญ่	๒๒๕
นรกล้อย	๒๒๘

เทวทูต	๒๓๒
นรกรอบนอก	๒๓๕
พระยายม	๒๓๖
นรกในนิกายลามา	๒๓๗
การลงทัณฑ์	๒๔๒
พระพุทธศาสนากับเรื่องนรก	๒๔๕
ภูมิไตรัจฉาน	๒๔๗
เปรต	๒๔๙
วิบากกรรมของเปรต	๒๕๔
การทำบุญอุทิศกุศลให้	๒๕๗
ภูมิอสุรกาย	๒๖๐

สวรรค์ในคำสอนของพระพุทธศาสนา

เทวดา	๒๖๕
สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก	๒๖๖
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	๒๖๘
บุพพกรรมของพระอินทร์	๒๗๑
พระเจดีย์จุฬามณี	๒๗๘
เทวสภาสุธัมมา	๒๘๐
วัดตบพ ๗ ประการ	๒๘๓
ธัมมคคสูตร - ธรรมเครื่องขจัดความกลัว	๒๘๕
ชั้นดิรัธรรม	๒๘๖
ความเพียร	๒๘๘
ความไม่โกรธ	๒๙๑
อดีตชาติของเทวดา	๒๙๒
พระเจ้ามันธัตูราช	๒๙๖

ตำแหน่งท้าวสักกะ - พระอินทร์	๒๙๘
ปาริชาตสวรรค์	๓๐๖
สวรรค์ชั้นยามา	๓๑๑
สวรรค์ชั้นดุสิต	๓๑๑
สวรรค์ชั้นนิมมานรดี	๓๑๓
สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี	๓๑๓
พรหมโลก	๓๑๕
ชั้นปฐมรูปฌาน	๓๑๖
ชั้นทุติยรูปฌาน	๓๑๖
ชั้นตติยารูปฌาน	๓๑๗
ชั้นจตุตถรูปฌาน	๓๑๗
พรหมชั้นสุทธาวาส ๕	๓๑๙
ชั้นอรุปรฌาน ๔	๓๒๐
ทุสสเจตีย์บนพรหมโลก	๓๒๐
โลกวินาศ	๓๒๒
เทพพวกคนธรรพ์	๓๒๒
เทพเจ้าแห่งธรรมชาติ	๓๒๖
ธรรมชาติกับกรรมปัจจุบันของคน	๓๒๘
อายุของชาวสวรรค์	๓๓๐
อายุของสัตว์ในนรก	๓๓๒
ทำบุญแล้วอธิษฐานให้เกิดในสวรรค์	๓๓๔
คำแปล เทพ ๘	๓๓๖
ชุมนุมเทวดา	๓๓๗
อาราธนาธรรม	๓๓๘
ทรงขับภิกษุสงฆ์	๓๓๙
ทรงเคารพธรรม	๓๔๑
สวดยักษ์	๓๔๔
ที่สุดโลกตามคติพระพุทธศาสนา	๓๔๗

รู้จักพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาและพระพุทธเจ้า

การรู้จักพระพุทธศาสนานั้น

ขั้นต้น รู้จักด้วยการเรียน คือการฟังการอ่านพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าฟังหรืออ่านพระวินัยให้รู้พระพุทธรูปบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ พระธรรมคือคำสอน พุทธประวัติ คือประวัติของพระพุทธเจ้า ดังเช่นที่จัดไว้เป็นหลักสูตรของนวกภูมิในขั้นต้น การรู้จักพระพุทธศาสนาก็รู้จักด้วยการฟังหรือการอ่านพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมา

ขั้นที่สอง รู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง ด้วยการที่ได้พิจารณาพระพุทธศาสนาที่ฟังหรืออ่านนั้น นำเข้ามาดูที่ตนเองและปฏิบัติพระพุทธศาสนาขั้นที่ตนเอง ก็จะรู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง

ขั้นที่สาม รู้จักพระพุทธศาสนาด้วยผลของการปฏิบัติที่ได้รับโดยลำดับจนถึงความรู้ความเห็นที่บังเกิดขึ้นแจ่มแจ้งในธรรม อันเป็นเหตุชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากเครื่องเศร้าหมองอกุศลบาปทั้งหลาย แม้ในขั้นที่สามนี้ก็เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ตนเองอีกเหมือนกัน

การรู้จักพระพุทธศาสนาขั้นแรกเรียกว่าขั้นปริยัติ คือการเรียน ขั้นที่สองเรียกว่าขั้นปฏิบัติ ขั้นที่สามเรียกว่าขั้นปฏิเวธ ตามศัพท์แปลว่าความรู้แจ้งแทงตลอด คือความรู้ความเห็นที่เกิดขึ้นแจ่มแจ้งดังกล่าว

พระพุทธศาสนานั้น ตามศัพท์ พุทธ ก็แปลว่าผู้รู้ ผู้ตรัสรู้ ศาสนา แปลว่า คำสอนหรือว่าคำสั่งสอน รวมเข้าเป็นพุทธศาสนา แปลว่าคำสอนของพระพุทธ คือ คำสอนของพระผู้รู้ หรือว่าคำสั่งสอนของพระผู้รู้ พระพุทธ พระผู้รู้ในคำนี้ก็หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วแสดงพระธรรมสั่งสอน ตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้น ก็คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ซึ่งมีพระประวัติปรากฏอยู่ใน พุทธประวัตินั้น

พระองค์ประสูติในชมพูทวีป บัดนี้ เข้าใจกันว่าอยู่ในแคว้นเนปาล เมื่อก่อน พุทธศักราช ๘๐ ปี ทรงเป็นโอรสของกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นสักกชนบท ได้ทรงปรารถนา ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีประจำแก่ทุกชีวิตที่เกิดขึ้นมา จึงพอพระเหตุภัยใน บรรพชาคือการบวช ดังที่ท่านได้แสดงว่าได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทรงสลดพระเหตุภัยในเมื่อทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนผู้เกิดมาก็ต้องแก่เจ็บตาย ไม่มีใครที่จะพ้น ไปได้ จึงทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือความหลุดพ้นจาก ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเช่นนี้ย่อมมีอยู่คู่กัน เพราะว่าเมื่อมีแก่ มีเจ็บ มีตาย ก็ต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นคู่กัน และทรงเข้า พระเหตุภัยว่า ธรรมที่ทำให้พ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย บรรลุถึงความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย นั้นแหละเรียกว่า “โมกขธรรม” และได้ทรงเห็นว่าการบวชนั้นมีโอกาส ที่จะปฏิบัติเพื่อประสบโมกขธรรมนี้ได้ อันเป็นธรรมที่ลุ่มลึก

ทรงปรารถนาเหตุดังกล่าวนี้ จึงเสด็จออกทรงผนวช โดยทรงสละเครื่องผูกพัน ของฆราวาสหมดทุกอย่าง ทรงสละทั้งพระชายา พระโอรส สละปราสาทที่เป็นที่ประทับ อยู่ในฤดูทั้ง ๓ ๓ ปราสาท สละตำแหน่งรัชทายาท สละพระประยูรญาติมิตรสหาย ทั้งหมด แปลว่าสละโลกออกทรงผนวช เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปลำพังพระองค์เดียว โดยที่ได้ทรงตัดพระเมาฬีคือพระเกศาที่มุ่นเป็นมวยด้วยพระขรรค์ และทรงเปลื้อง เครื่องขัตติยาภรณ์ทั้งหมด ทรงนุ่งห่มด้วยผ้ากาสายะ หรือกาสาวะ คือผ้าข้อมนน้ำผาด ดังที่เรียกกันในบัดนี้ว่าน้ำกรัก ผ้าข้อมกรัก แล้วก็เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปโดยลำพัง พระองค์เดียว อาศัยอาหารด้วยการบิณฑบาต คือเที่ยวขอเขามาเสวย ต้องทรงดำเนิน

ไปด้วยพระบาทบนแผ่นดิน บรรทมกลางดินกลางทราย นึกถึงภาพแล้วก็จะรู้สึกว่าจะต้องมีพระหฤทัยที่มั่นคงเด็ดเดี่ยวมากจึงได้ทรงสละได้ เพราะวก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวชนั้นประทับอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู แวดล้อมไปด้วยบุคคลและวัตถุเป็นเครื่องบำรุงทุกอย่าง ได้เสวยอาหารที่ปรุงมาเป็นอย่างดี ที่มีผู้นำมาทุกเวลาที่ต้องการ ทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ที่สวยงามประณีต บรรทมบนพระแท่นและเครื่องลาดที่งดงามและอำนวยความสะดวกทุกอย่าง แวดล้อมไปด้วยบริวาร จะเสด็จไปข้างไหนก็มียานพาหนะที่สวยงามหรือจะทรงม้า ทรงช้าง ก็มีอยู่พร้อมสรรพทุกอย่าง ดำรงอยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาท พระชายาก็ทรงพระสิริโฉม พระโอรสก็เฟื่องจะประสูติ ตามที่แสดงไว้ในพระประวัติพิจารณาดูแล้วก็น่าที่จะสละออกได้ยาก เพราะการที่สละออกนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าสละออกชั่วคราวอย่างสละมาบวช ๓ เดือน แต่ว่าเป็นการสละออกตลอดไป ด้วยมุ่งที่จะได้โมกขธรรม คือความหลุดพ้น ดังกล่าวนั้น

อาศัยที่ได้ทรงมีพระปัญญาที่มองเห็นสัจจะ คือความจริงของชีวิตอย่างแท้จริง เรียกว่า มองเห็นทุกข์ที่อยู่ในความสุข อันใด ๆ มองไม่เห็น เพราะนึกดูว่า ผู้ที่อยู่ในภาวะที่เป็นสุขเช่นนั้น แวดล้อมไปด้วยอำนาจวาสนา เครื่องบำรุงความสุขทุกอย่าง พระชนม์ก็ยังน้อย พระเกสาก็ยังดำสนิท พระชายาก็อยู่ในพระวัยที่สวยงาม พระโอรสก็เฟื่องประสูติ ทุกอย่างอยู่ในความสดชื่นเหมือนอย่างดอกไม้ที่เฟื่องบาน กำลังงอกงามยังไม่แสดงอาการของความร่วงโรยอะไร สิ่งเหล่านี้ควรจะเป็นเครื่องปกปิดไม่ให้มองเห็นความทุกข์ คือ แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งก็เป็นเครื่องปกปิดได้จริงสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ใครจะมองเห็น ถ้าว่ากันด้วยตาเนื้อแล้ว ก็มองเห็นแต่ความสดชื่น ความสมบูรณ์บริบูรณ์ทุกอย่าง แต่ว่าอาศัยตาปัญญา ซึ่งเป็นตาใน จึงได้ทรงมองเห็นความทุกข์ทั้งหลายที่ซ่อนอยู่ในเครื่องปกคลุมคือความสุขนั้น อันได้แก่ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เป็นสัจจะคือความจริงของชีวิต ที่โผล่ขึ้นมาปรากฏในพระหฤทัยอย่างแจ่มชัด เข้าใจว่าอาศัยเหตุนี้ท่านจึงได้ยกแสดงเป็นบุคคลาธิษฐานว่า ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย กับสมณะ เพราะว่าเทวดานั้น ปกติมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อตามที่เชื่อถือกัน เว้นไว้แต่ว่าต้องการจะมาแสดงกายให้ปรากฏ เพราะว่ากายของเทวดานั้นเป็นกายทิพย์ จะเห็นก็เห็นด้วยตาทิพย์ อันเรียกว่าทิพยจักขุ

สัจจะคือความจริงของชีวิตทั้งสามก็เหมือนเช่นนั้น ในขณะที่กำลังอยู่ในวัยที่สมบูรณ์ วัยที่สมบูรณ์นี้ย่อมปกปิดไม่ให้เห็น แผลว่าตาเนื้อมองไม่เห็น มองเห็นแต่ความสวยงาม และสิ่งที่ตกแต่งไว้อย่างสวยงาม แต่ว่าตาใจคือปัญญามองเห็น ก็เท่ากับว่าเป็นตาทิพย์นั่นเอง มองลอดเข้าไปเห็นสัจจะ คือความจริงที่ซ่อนอยู่ ท่านจึงได้ผูกขึ้นเป็นบุคคลาธิษฐาน ว่าได้ทรงเห็นเทวทูต แม้สมณะก็เช่นเดียวกัน จะมองเห็นคุณของสมณะก็ด้วยตาปัญญา ตาเนื้อแล้วก็ไม่เห็น เพราะว่าการเป็นสมณะนั้น เสร้าหมองในสายตาเนื้อ แต่ว่าผ่องใสในสายตาของปัญญา อาศัยปัญญาและอาศัยพระปณิธาน คือความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นจริง ๆ จึงได้ทรงสละได้

เมื่อทรงสละแล้ว ก็ทรงดำรงความเป็นอยู่อย่างตรงกันข้ามทันทีดังที่กล่าวมาข้างต้น อาหารที่มีผู้จัดถวายอย่างประณีต ก็เที่ยวขอเขามาเสวย สุดแต่เขาจะให้เหมือนอย่างที่พระไปบิณฑบาต แล้วก็ได้อาหารจากชาวบ้านนั่นเอง ดิบบ้างเลวบ้าง เคยทรงเครื่องชดดียาภรณ์ ก็มาทรงผ้ากาสาเย หรือผ้ากาสวะ คือผ้ากรก ผ้าย้อมน้ำผาด ต้องบรรทมกลางดิน กลางทราย ใต้ต้นไม้ สุดแต่ว่าจะไปรอนแรมลงที่ไหน จะต้องเสด็จไปด้วยพระบาทเปล่า ต้องช่วยพระองค์เองทุกอย่าง ไม่มีข้าทาสบริวารมาคอยช่วยเหลืออะไรทั้งนั้น แผลว่าอยู่ในสภาพที่กลับตรงกันข้ามทุกอย่าง คล้าย ๆ กับถูกเขานรเทศออกไปจากบ้านจากเมือง แล้วไม่ได้มีสมบัติอะไรติดตัวไปเลย แถมยังตัดเกสาเสียด้วย การตัดเกสากลายเป็นคนศิระะโล้นซึ่งถูกดูถูก อย่างไทยเราเรียกว่าอัปรียัจญไร ไม่เป็นที่นับถืออีกต่อไป และเมื่อทรงผนวชแล้วก็มุ่งที่จะแสวงหาโมกขธรรม ในข้อนี้ได้มีแสดงไว้ในวินัยปิฎกว่า

ในครั้งแรกได้ทรงศึกษาและปฏิบัติกับอาจารย์อาหารดาบส และอุททกดาบส ได้ทรงปฏิบัติได้เสมอกับอาจารย์ทั้งสอง ก็ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงเสด็จออกไปทำทุกรกิริยา คือการทำตนให้ลำบากหลายประการ ดังที่ท่านแสดงว่ายังไม่มีใครทำได้เสมอเหมือนมาก่อน แล้วก็ทรงเห็นว่า แม้การกระทำทุกรกิริยา คือการทรมานกายให้ลำบากนี้ เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาแต่อย่างใด ไม่ใช่ทางของความหลุดพ้น จึงได้ทรงเลิก แล้วก็ทรงหวนระลึกถึงปฐมฌาน คือความเพ่งที่หนึ่ง อันหมายถึงสมาธิอันแน่นหนา เคยทรงได้เมื่อทรงพระเยาว์ ได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรกนาขวัญ

ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพิธีแรกนาขวัญนั้น พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นหว่า ก็ทรงกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตก็เป็นสมาธิจนถึงขั้นปฐมฌาน ทรงได้ปฐมฌานในครั้งนั้น แต่ว่าต่อมาสมาธินั้นก็เสื่อมไป ได้ทรงระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้ ก็ได้ทรงคิดว่า การปฏิบัติทางสมาธินั้นจะพียงนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ จึงได้ทรงเริ่มจับปฏิบัติทางสมาธิ

เป็นอันว่าได้ทรงเริ่มเข้าทางถูก ทรงปฏิบัติทางสมาธิจนได้อัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่จนถึงขั้นฌาน แล้วก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิไปเพื่อบริกรรม ก็ได้บังเกิดพระญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นได้โดยลำดับ

พระญาณแรก คือพระญาณที่หยั่งรู้ขั้นที่ ๑ อันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้เรียกง่าย ๆ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ ระลึกย้อนถึงชาติหนหลังตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ ออกไปจนถึงนับไม่ถ้วนชาติ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ที่ ๒ คือความหยั่งรู้จิตคือความเคลื่อนไหวออกไป อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง ทำกรรมดีก็ไปเกิดในชาติที่ดีมีความสุข ทำกรรมชั่วก็ไปเกิดในชาติที่ชั่วมีความทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ที่ ๓ คือความหยั่งรู้เป็นเหตุสืบอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในใจทั้งหมด อันได้แก่พระญาณที่หยั่งรู้ในทุกข์ รู้ในเหตุเกิดทุกข์ รู้ในความดับทุกข์ รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระญาณที่หยั่งรู้ในอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต พระญาณที่หยั่งรู้ในเหตุเกิดอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในความดับอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

ครั้นทรงได้พระญาณที่สามนี้ จึงเป็นวิชาความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพลงขึ้นในสัจจะทั้งหลาย เมื่อวิชาปรากฏขึ้น วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ปรากฏขึ้น เมื่อทรงได้วิชาวิมุตติดังนี้ จึงทรงเป็นพุทฺโธ คือเป็นผู้ที่ตรัสรู้แล้ว สุกุโธเป็นผู้ที่บริสุทธิ์หลุดพ้นแล้ว กรุณามหณฺณโว ต่อจากนั้นก็ให้มีพระกรุณาตั้งห้วงทะเลหลวง เพราะได้เสด็จจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก

ในตอนนี พึงพิจารณาทำความเข้าใจประกอบอีกเล็กน้อยว่า พระญาณที่หนึ่ง คือพระญาณที่รู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ที่เรียกว่าระลึกชาติได้ดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องเปิดโมหะ คือความหลง เข้าใจผิดเห็นผิดในเรื่อง ตายเกิด ตายสูญ เพราะได้ทรงมองเห็นว่า มีชาติคือความเกิดมาแล้วติดต่อกันมาโดยลำดับ นับย้อนหลังขึ้นไปตั้งแต่หนึ่งชาติจนถึงนับชาติไม่ถ้วน และพระญาณที่หยั่งรู้นี้ได้รู้ถึงรายละเอียดของชาตินั้น ๆ ด้วยว่ามีชื่ออย่างไร มีอายุอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างไร ดังนี้ เป็นต้น

พระญาณที่สอง คือ ความหยั่งรู้ถึงการจุติคือความเคลื่อนออกไป อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม เป็นเครื่องเปิดโมหะคือความหลงในเรื่องว่าอะไรเป็นเหตุ เพราะว่าเหตุปรากฏแก่พระญาณว่าเป็นไปตามกรรม คือความเคลื่อนออกไปจากชาติหนึ่ง แล้วเข้าถึงคือเกิดขึ้นอีกชาติหนึ่งนั้นเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง กรรมชั่วก็ทำให้ไปเกิดขึ้นในชาติที่ชั่วมีทุกข์ กรรมดีก็ให้ไปเกิดในชาติที่ดีมีสุข ทำให้เกิดความหยั่งรู้แน่นอนลงไปในการกรรมและผลของกรรม ไม่สงสัย เพราะว่าได้มองเห็นเหมือนอย่างป็นสติปรากฏอยู่ทุกชาติ ในตอนนี้ พึงทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า จะทำกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ก็ต้องเคลื่อนออกจากชาติหนึ่ง และก็เข้าถึงอีกชาติหนึ่ง คือตาย - เกิด - ตาย - เกิด อยู่เรื่อยไป ตลอดเวลาที่ยังกระทำการกรรมอยู่ และทำไม่จึงยังต้องทำการกรรมอยู่ ทั้งกรรมดีบ้างกรรมชั่วบ้าง ก็เพราะยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำการกรรม ฉะนั้น เมื่อยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำการกรรมอยู่ตราบใด ก็ต้องกระทำการกรรมและก็ต้องตาย ต้องจุติ แล้วก็ต้องเกิด ต้องอุปบัติ คือเคลื่อนและเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ อยู่เรื่อยไป จนกว่าจะสิ้นกิเลส

เพราะฉะนั้น เมื่อทรงได้พระญาณที่สาม คือว่า ได้หยั่งรู้ลงในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในอาสวะ ในเหตุเกิดอาสวะ ในความดับอาสวะ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงทรงดับกิเลสได้สิ้นเชิง ความตรัสรู้และความหยั่งรู้ของพระองค์นั้น ก็เป็นความหยั่งรู้ที่ถึงที่สุด ไม่มี ความหยั่งรู้ที่จะยิ่งขึ้นไปอีก ความหยั่งรู้ในทุกข์นั้น ก็ตั้งต้นแต่เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดมนต์กันอยู่ในเวลาเช้า คือได้ทรงเห็นประจักษ์ชัดว่า ไม่ใช่แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้นเป็นทุกข์เหมือนอย่างที่เราเห็นเมื่อครั้งก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวช ที่ว่าทรงเห็นเทวทูตนั้น คือเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แต่ว่ายังไม่เห็นเกิด

แต่ในความตรัสรู้ของพระองค์นี้ ได้ทรงเห็นเพิ่มว่าแม่เกิดก็เป็นทุกข์ และเกิดนี่แหละ เป็นความทุกข์ที่เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในปัจจุบันชาติ เพราะว่ามีเกิดจึงมีแก่ มีเจ็บ มีตาย แก่เจ็บตายนั้นเนื่องมาจากเกิด เมื่อเกิดแล้วต้องแก่เจ็บตายเสมอ จะเกิดขึ้นมา โดยไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายไม่ได้ เมื่อมีชาติแล้ว ต้องแก่เจ็บตายเสมอ เพราะฉะนั้น โดยที่ แท้แล้ว ชาติคือความเกิดนี้เป็นตัวทุกข์ เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในชีวิตปัจจุบัน อันนี้ เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เป็นพระญาณที่สาม และหยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากนี่แหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดับตัณหาเสียได้คือ ความดับทุกข์ ทางที่ทรงปฏิบัติมาโดยลำดับจนได้ปัญญาได้ญาณที่หยั่งรู้นี้เป็นทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นญาณที่หยั่งลงไปจนถึงอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมม อยู่ในจิต เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เพราะตัณหา ก็เนื่องมาจากอาสวะ มีวิชชาสวะ เป็นต้น

เป็นอันว่า ได้ทรงปฏิบัติดำเนินมาโดยสมบูรณ์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับอาสวะ จึงได้ความดับทุกข์ ดับอาสวะสิ้นเชิง พระญาณคือความหยั่งรู้นี้เป็นวิชชา ความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพล่งขึ้น กิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ดับไปหมดเป็นวิมุตติ ความหลุดพ้น เหมือนอย่างว่า เมื่อแสงสว่างปรากฏขึ้น ความมืดก็หายไป สิ่งทั้งหลาย ที่ถูกความมืดปกคลุมหุ้มห่อเอาไว้จึงปรากฏอย่างชัดแจ้งสมบูรณ์ทุกประการ จึงทรง เป็น พุทฺโธ ผู้รู้ผู้เห็น รู้เห็นทุกอย่าง รู้เห็นสมบูรณ์ นี่แหละเรียกว่า ผู้ตรัสรู้ สุตฺตฺโธ เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นอันว่า ได้ทรงประสบโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงตามที่ได้ทรงตั้งพระเหตุไว้

ศาสนาและพระไตรปิฎก

คำว่า ศาสนา แปลว่า คำสอน หรือคำสั่งสอน รวมเข้ากับคำว่าพุทธเป็น พุทธศาสนา แปลว่า คำสอนของพระพุทธะ หรือว่าคำสั่งสอนของพระพุทธะ คำนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ขึ้นเองเป็นครั้งแรกเมื่อทรงแสดงโอวาทพระปาติโมกข์ คือแสดง พระโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ คือเป็นหัวข้อใหญ่ เมื่อตรัสรู้แล้วได้ ๒-๓ พรรษา ก็เรียกว่าเมื่อต้นพุทธกาลทีเดียว ปรากฏในพระคาถาหนึ่งของโอวาทปาติโมกข์นั้นว่า

สหพปาปสุส อกรณิ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุศลสุสุปสมปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม คือการทำกุศลให้สมบูรณ์
สจิตตปริโยทปนั	การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
เอตํ พุทธาน สาสนั	นี่เป็นศาสนา คือคำสอนของพระพุทธทั้งหลาย ดังนี้

คำว่า พุทธาน สาสนั ก็คือพุทธศาสนานั่นเอง ต่อมาก็ได้ใช้คำนี้เป็นชื่อแห่งศาสนาของพระพุทธเจ้าว่า “พุทธศาสนา” ตามพระประวัติเดิม พระพุทธเจ้าแสดงแต่คำสอน คือเป็นคำสอนสำหรับอบรมจิตใจ ยังไม่ได้ทรงแสดงคำสั่งคือพระวินัย แต่มาต่อมาเมื่อภิกษุทั้งหลายมีมากขึ้น ผู้มาบวชก็มาจากตระกูลต่าง ๆ กัน มีอริยาคัยและมีความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน และมีจำนวนมากขึ้น มีลาภสักการะต่าง ๆ เกิดมากขึ้น เป็นต้น จึงทำให้ภิกษุบางรูปประพฤติไม่เรียบร้อยเสียหาย จนถึงมีคดีฉิบบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติพระวินัย ห้ามความประพฤติเช่นนั้นเป็นคราว ๆ มาพระวินัยนี้เป็นคำสั่ง ฉะนั้น แต่เดิมมาในชั้นแรกมีแต่คำสอนยังไม่มีคำสั่ง คำว่าศาสนาจึงแปลว่าคำสอนอย่างเดียว แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้น คำว่าศาสนาจึงแปลว่าคำสั่งสอน คำสั่งนั้นหมายถึงพระวินัย คำสอนนั้นหมายถึงพระธรรม อันหมายถึงคำสอนเป็นเครื่องอบรมจิตใจดังกล่าว

ขอให้ท่านทั้งหลายทำความเข้าใจว่า คำว่า “ธรรม” นั้นใช้ในความหมายหลายอย่าง ใช้ในความหมายที่กว้างครอบคลุมไปทั้งหมดก็ได้ ใช้ในความหมายที่แคบเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ คำว่าธรรมที่ใช้ในคำว่าตรัสรู้พระธรรม หรือว่าแสดงพระธรรมสั่งสอนที่ใช้ทั่ว ๆ ไป ย่อมหมายความครอบคลุมทั้งหมด แต่ว่าเมื่อแยกออกเป็นคำสั่งและคำสอน คำสั่งนั้นเรียกว่าพระวินัย คำสอนก็คงเรียกว่า ธรรมหรือธรรมะ ซึ่งในที่นี้เมื่อมาคู่กันกับวินัยว่าธรรมวินัย คำว่าธรรมก็มีความหมายจำกัดจำเพาะที่เป็นคำสอน อันไม่ใช่เป็นคำสั่งหรือวินัยเท่านั้น โดยแยกคำสั่งออกไปอีกพวกหนึ่งเรียกว่าวินัย จึงขอให้ท่านทั้งหลายได้ทำความเข้าใจถ้อยคำที่ใช้ดังนี้

พระพุทธศาสนานี้จึงแยกออกเป็นธรรมที่เป็นคำสอนส่วนหนึ่ง วินัยที่เป็นคำสั่งส่วนหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลก็น่าจะแยกออกเป็นสองส่วนดังนี้ ฉะนั้น ในสมัยที่ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงตั้งให้พระธรรมวินัย เป็นศาสนาแทนพระองค์

ในเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไป ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า “ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา” ดังนี้

ตามพระพุทธานุญาตนี้ก็แสดงว่า พระพุทธศาสนานั้นแยกเป็นสอง คือ เป็นธรรมส่วนหนึ่ง เป็นวินัยส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าแยกออกเป็นสองปิฎก ในตำนานสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ ๓ เดือน และในตำนานสังคายนาครั้งที่ ๒ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ประมาณ ๑๐๐ ปี ก็ปรากฏว่าพระพุทธศาสนายังคงแยกออกเป็น ๒ ปิฎก คือพระธรรมวินัย หรือว่าวินัย และธรรม แต่ต่อมาในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ ตามที่แสดงไว้ในตำนานจึงได้แยกออกเป็น ๓ ปิฎก ดังที่ไทยเราเรียกว่า ไตรปิฎก คือมาจากคำบาลีว่า ตปิฎก คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

คำว่า “ปิฎก” นั้น แปลว่าตะกร้า ที่เป็นวัตถุก็หมายถึงตะกร้าสำหรับใส่ผลไม้หรือสิ่งของทั้งหลายนี้แหละ มาใช้เป็นชื่อของการจำแนกหมวดหมู่แห่งพระศาสนา คือคำสั่งสอน คือว่าแยกออกเป็นสามตะกร้า คือว่าแยกออกเป็นสามหมวดใหญ่ ๆ นั่นเอง วินัยนั้นก็คงรวมเข้าเป็นหมวดหนึ่ง หรือว่ารวมใส่ไว้ในตะกร้าใบหนึ่งเรียกว่า วินัยปิฎก ธรรมคือคำสอนนั้นแยกออกเป็นสองหมวดหรือว่าแยกใส่ไว้ในสองตะกร้า คือว่าบรรดาคำสอนที่ได้ทรงสอนแก่บุคคลนั้น ๆ ในโอกาสนั้น ๆ เป็นคำสอนที่มีบุคคลเป็นต้นเป็นผู้รับเทศนา รวมใส่เข้าในตะกร้าหนึ่ง หรือรวมใส่เข้าไปในหมวดหนึ่งเรียกว่า สุตตันตปิฎก หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่แสดงแต่ข้อธรรม ไม่กล่าวว่าจะแสดงแก่ใครที่ไหน โดยยกหัวข้อขึ้นเป็น ๔ หัวข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แล้วก็แสดงอธิบายไปตามหัวข้อทั้ง ๔ นี้ ก็รวมใส่ไปในตะกร้าใบหนึ่ง คือไว้หมวดหนึ่งเรียกว่า อภิธรรมปิฎก

ในชั้นอรรถกถา ท่านพระอาจารย์ผู้แต่งอธิบายพระคัมภีร์จึงได้กล่าวอธิบายว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงโปรดพระพุทธรมาดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คำแสดงในชั้นอรรถกถา ซึ่งแต่งเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปหลายร้อยปีหรือว่าตั้งพันปี ส่วนเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกเองนั้น ไม่มีบอกว่าแสดงแก่ใครที่ไหน และคำว่าอภิธรรมนั้นแปลว่าธรรมที่ยิ่ง อันหมายถึงว่า เป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าธรรมอื่น ๆ หมายความว่า

เฉพาะธรรม คือแสดงจำเพาะธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวถึงเรื่องประกอบทั้งหลายดังนี้ก็ได้ หมายความว่า เป็นอธิบายธรรม เท่ากับว่าเป็นอรรถกถา คือเป็นถ้อยคำที่อธิบายเนื้อความ อย่างหนึ่งดังนี้ก็ได้ บรรดาผู้ที่นับถือพระอภิธรรมปิฎกเป็นอันมาก มักจะพอใจ ในคำอธิบายว่า อภิธรรมคือธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าธรรมทั้งหลาย แต่ที่ผู้ใดใคร่ครวญเป็น ส่วนมากที่วางใจเป็นกลาง มักจะพอใจในอธิบายว่า คำอภิธรรมหมายถึงเฉพาะธรรม หรือว่าหมายถึงอธิบายธรรม หรือเท่ากับว่าเป็นอรรถกถา เป็นถ้อยคำที่อธิบาย เนื้อความของธรรมอย่างหนึ่งดังนี้

คำว่า วินัย นั้น แปลว่า แนะนำ แปลว่า กำจัด ที่แปลว่า แนะนำก็คือ แนะนำ ความประพฤติทางกายทางวาจาให้เรียบร้อยดีงาม ที่แปลว่า กำจัดก็คือ กำจัดโทษ อันเกิดจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

คำว่า สุตตันตะ มีคำแปลหลายอย่างเช่น แปลว่า เป็นเหมือนอย่างเส้นด้าย ที่ร้อยดอกไม้ กล่าวคือเป็นเครื่องรวบรวมประมวลเข้ามาซึ่งข้อธรรมทั้งหลาย จัดให้ เป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม และยังมีคำแปลอย่างอื่นอีก

คำว่า อภิธรรม นั้น ก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว แปลว่า ธรรมที่ยิ่งใหญ่ แปลว่า เฉพาะธรรม แปลว่า อธิบายธรรม

พระพุทธศาสนาจึงได้แยกออกเป็น ๓ หมวด ๓ ตะกร้า คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก ดังนี้ ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วย ภาษาของชาวมคธ ซึ่งเป็นภาษาพื้นเมืองที่คนพูดกันเข้าใจกันง่าย ในท้องถิ่นนั้น ในเวลานั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ใช้ภาษามคธเป็นภาษาของพระพุทธศาสนา หลักฐาน ที่รับนับถือกันมาจนถึงบัดนี้นั้นเป็นหลักฐานที่ได้จากลังกาทวิปหรือประเทศศรีลังกา ดังที่มีเล่าในประวัติพระพุทธศาสนาว่า

ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปคืออินเดีย ได้ทรงส่งพระมหินทเถระซึ่งเป็นพระราชโอรสพร้อมทั้งคณะสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในลังกาทวิป พระเจ้าแผ่นดินลังกาพร้อมทั้งประชาชนก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ในครั้งนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ตั้งมั่นลงในลังกาทวิป และได้กระทำสังคายนา ครั้งแรกในลังกาทวิป นับต่อจากที่ทำในชมพูทวีปก็เป็นครั้งที่ ๔ เป็นการแสดงว่า

พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นลงในลังกาทวีปแล้ว และต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ พระสงฆ์
 ในลังกาทวีปได้ปรารภกันขึ้นว่า ความทรงจำของบุคคลได้เสื่อมลง การที่จะทรงจำปาพจน์
 คือถ้อยคำที่เป็นประธาน คือพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎก พุทธวจนะ เป็นการยาก
 จึงได้ประชุมกันทำสังคายนาขึ้นเป็นครั้งที่ ๕ จารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษร พระไตรปิฎก
 จึงได้เป็นตัวอักษรขึ้นตั้งแต่ในพระพุทธศตวรรษที่ ๕ ในลังกาทวีป และได้จารึกด้วย
 ภาษามคร ซึ่งนับถือว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้สั่งสอน และพระไตรปิฎก
 ที่จารึกเป็นตัวอักษรนั้น ได้เรียกอีกคำหนึ่งว่า “บาลี” คำว่า “บาลี” นั้น แปลว่า เป็นต้น
 แบบหรือเป็นแบบอย่าง คำนี้ใช้เรียกเป็นชื่อของคัมภีร์ของชาวนา ชาวนาเมื่อทำนาก็
 ต้องทำคัมภีร์ การทำคัมภีร์นั้นเป็นแนวบอกเขตของนาด้วย เป็นเครื่องกั้นน้ำหรือขังน้ำ
 สำหรับใช้ในนาด้วย จึงนำเอาคำนี้มาใช้เรียกพระไตรปิฎกหรือพระธรรมวินัยที่จารึกขึ้น
 ไว้เป็นต้นแบบนั้นว่า “บาลี” คือเป็นแนวเป็นเขตสำหรับที่จะแสดงว่านี่เป็นพุทธวจนะ
 นี้เป็นพระธรรมวินัย เป็นพระไตรปิฎก เป็นปาพจน์ (พุทธวจนะ) คือคำที่เป็นประธาน
 ของพระพุทธเจ้า แสดงแนว แสดงเขต และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่อง
 ป้องกันเพื่อมิให้สังฆกรรมปฏิรูป คือคำสั่งสอนที่เป็นของปลอมแปลงปลอมเข้ามา คือ
 ว่าถ้านอกจากนี้แล้วไม่ใช่ ถ้าเป็นในนี้แล้วจึงจะใช่ เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกว่าเป็น
 ภาษาบาลีอีกอย่างหนึ่ง แต่ก็พึงทราบไว้ คำว่าภาษาบาลีนั้น ไม่ใช่เป็นชื่อของภาษา
 โดยตรง ชื่อของภาษาโดยตรงนั้นคือภาษามคร หรือเรียกว่า “มาครี” ภาษามาครี
 ภาษาของชาวมคร

เพราะฉะนั้น ภาษามครจึงเป็นภาษาที่จารึกพระพุทธวจนะ ได้ใช้ศึกษาสืบต่อ
 มาจนถึงบัดนี้ และก็ยังมีบัญญัติที่นับถือกันว่าเป็นพระพุทธบัญญัติว่า ในสังฆกรรม
 ทั้งปวงนั้นให้ใช้ภาษามคร ดังที่เราทั้งหลายได้ใช้ในพิธีอุปสมบท ตลอดจนถึงในการ
 ท่องบ่นสวดมนต์ทั้งหลายก็ใช้ภาษามครเป็นหลักอยู่ และภาษาไทยเราก็ได้รับเอาภาษา
 มครมาใช้เป็นอันมาก เช่น คำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภาษามคร
 ทั้งนั้น เอามาใช้เป็นคำไทย เพราะว่าจะเอาคำไทยแท้ ๆ มาใช้นั้นก็หายากมาก หรือ
 ว่าหาไม่ได้ ที่จะให้ความหมายครอบคลุมความหมายเดิมทั้งหมดได้ เช่นคำว่า พระพุทธ
 จะใช้คำไทยว่าอะไรครอบคลุมไปทั้งหมดก็ยาก คำว่าพระธรรมพระสงฆ์เช่นเดียวกัน
 เพราะฉะนั้น จึงต้องนำภาษามครมาใช้กัน

ตามที่กล่าวมานี้ ศาสนาก็คือคำสั่งสอนได้แก่ พระธรรมวินัย ซึ่งเดิมแยกออกเป็น ๒ คือธรรมส่วนหนึ่ง วินัยส่วนหนึ่ง และต่อมาก็แยกออกเป็น ๓ เรียกว่า พระไตรปิฎก และใช้ภาษามคธหรือที่เรียกต่อมาว่า ภาษาบาลีเป็นหลัก ได้มาจากลังกา ทวีปตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๕ พระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารึกในลังกาดังกล่าวนี้ เหมือนกันหมดในทุกประเทศจนบัดนี้

คำว่าศาสนานั้น จึงหมายถึงดังที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่ง อันจะพึงเรียกว่า ปรียัติศาสนา ศาสนาคือพระปรียัติ อันหมายถึงพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกที่พึงเล่าเรียนศึกษากัน เมื่อกล่าวให้สมบูรณ์แล้ว ยังมีอีกสอง คือปฏิบัติศาสนา ศาสนาได้แก่ การปฏิบัติ คือการปฏิบัติพระธรรมวินัย ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และปฏิเวธศาสนา ศาสนาคือการรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายถึงผลการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงความรู้แจ้งแทงตลอดในมรรคผลนิพพาน จึงรวมศาสนาเบ็ดเสร็จเป็น ๓

๑. ปรียัติศาสนา
๒. ปฏิบัติศาสนา
๓. ปฏิเวธศาสนา

นี่คือพระพุทธศาสนา หากจะเทียบด้วยต้นไม้ พระพุทธศาสนานั้นก็เปรียบเหมือนอย่างต้นไม้ทั้งต้น ปรียัติศาสนานั้นเปรียบเหมือนราก ปฏิบัติศาสนาเปรียบเหมือนต้น พร้อมทั้งแก่นกิ่งใบทั้งหมด ปฏิเวธศาสนานั้นเปรียบเหมือนผลของต้นไม้ รวมทั้งหมดก็เป็นต้นไม้ทั้งต้น คือ ปรียัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา นี่คือพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

จะได้กล่าวถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ลักษณะแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น ดังที่ได้ยกมาแสดงไว้ในติกะ คือหมวด ๓ แห่งธรรมวิภาค ในนวกวาท คือ

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อรู้ ไม่ใช่เพื่อไม่รู้ คือเพื่อให้รู้ยังเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
๒. ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้

๓. ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ตามลักษณะที่กล่าวนี้จะพียงเห็นได้ว่า มิได้ทรงสั่งสอนทั้งหมดที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แต่ว่าทรงเลือกสอนจำเพาะที่ได้ในลักษณะทั้ง ๓ นั้น

ในข้อนี้ได้มีเรื่องเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่ง ได้เสด็จประทับอยู่ในป่าไม้สีสพา คือไม้สีเสียด ได้ทรงกอบเอาใบไม้สีเสียดที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมาทำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วก็ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์กับใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้นมากกว่ามากนัก พระองค์จึงตรัสว่า ธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นก็เหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น แต่ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นเหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์เท่านั้น แต่ว่าแม้เช่นนั้น ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นก็เป็นธรรมที่เพียงพอ ซึ่งผู้ฟังจะปฏิบัติเพื่อให้ได้รับผลจนถึงอย่างสูงสุดคือว่าพ้นทุกข์ได้ ดังนี้

อนึ่ง เมื่อจะทรงสั่งสอนแก่ผู้ใด ก็ย่อมจะทรงเลือกธรรมสั่งสอนให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังนั้น ๆ ด้วย ตามที่แสดงว่าได้ทรงพิจารณาตรวดูสัตว์โลกทุกเวลาเข้าว่าจะมีผู้ใดสมควรที่จะไปทรงโปรด และจะควรทรงโปรดด้วยธรรมข้อใด อย่างไร เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงออกไปแล้วแก่ใคร ผู้นั้นก็จึงได้รับผลเสมอ ไม่มีที่อะไร ผล ข้อนี้เป็นธรรมตาของพระพุทธเจ้าพระบรมศาสดา ซึ่งจะต้องทรงแสดงธรรมให้ผู้ฟังได้รับผลเสมอตามควรแก่อุปนิสัย

ปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์อันเรียกว่า ธรรมจักร หรือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการยังจักรคือธรรมให้เป็นไปนั้น ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์เองพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และทรงแสดงถึงว่าได้ทรงตรัสรู้อะไรและตรัสรู้อย่างไร ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงสมควรที่จะทราบ ประการแรกเมื่อก่อนจะตรัสรู้ พระองค์ทรงปฏิบัติมาอย่างไร ตามปฐมเทศนาก็กล่าวไว้ว่า อันบรรพชิตคือผู้บวชผู้มุ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พึงเว้นจากความประกอบตนไว้ด้วยความสุขสดชื่นในกามทั้งหลาย และพึงเว้นจากความประกอบตนในการทรมานตนให้ลำบาก เพราะว่าเป็นทางสุดโต่งสองข้างที่ไม่ให้

บังเกิดผลตามที่มุ่งหมายนั้น แต่พึงปฏิบัติในทางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา
ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่ข้องเกี่ยวกับทางสุดโต่งทั้งสองนั้น อันได้แก่
มรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ
๖. สัมมาวายามะ	เพียรชอบ
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ

ทางทั้ง ๘ ประการนี้ ทำให้เกิดจักขุคือดวงตา ทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้
เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม เป็นไปเพื่อพระนิพพาน เป็นอันว่า
ทรงแสดงว่าได้ทรงเว้นจากทางกาม และเว้นจากทางทรมาณตนให้ลำบาก แต่ว่าทรง
ปฏิบัติในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่า
อยู่ในระหว่างทางทั้งสองนั้น ไม่ข้องเกี่ยวกับทางทั้งสองนั้น อันเป็นเหตุให้ทรงได้
จักขุดวงตาเห็นธรรม ได้ญาณคือความหยั่งรู้ จึงมีปัญหาว่า จักขุดวงตาที่มองเห็น
ญาณคือความหยั่งรู้ นั้น รู้เห็นในอะไร จึงมาถึงตอนที่สองของปฐมเทศนาที่แสดงว่า
อริยสัจจะ คือความจริงที่พระอริยะคือผู้เจริญประเสริฐพึงรู้ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้ให้เป็น
พระอริยะ คือว่าความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงอย่างยิ่ง ๔ ประการได้แก่

๑. ทุกข์	
๒. ทุกขสมุทัย	เหตุให้เกิดทุกข์
๓. ทุกขนิโรธ	ความดับทุกข์
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา	ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือเรียกสั้นว่า มรรค

ทุกข์ นั้น ก็ได้แก่ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศกคือความแค้นใจ ความคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อแล้ว ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการเป็นทุกข์

ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น ได้แก่ ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันนำไปสู่ภพใหม่ ประกอบกับนันทิ คือความเพลิน ราคะ คือความติดใจยินดี มีความบันเทิงยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือในสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือ ความเป็นนั้นเป็นนี้ วิภวตัณหา คือความทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั้นเป็นนี้

ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ก็ได้แก่ ความดับตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ได้สิ้นเชิง ทุกข์จะดับไปหมด

มรรค ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังกล่าวแล้ว

อริยสัจ ๔ นี้เอง เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือได้ทรงรู้ทรงเห็น ในตอนที่สาม แสดงว่าตรัสรู้อย่างไร เพราะที่เรียกว่ารู้ ๆ นั้นก็ยังมีลักษณะหลายอย่าง ฉะนั้น ความรู้ของพระองค์ที่เรียกว่าเป็นความตรัสรู้นั้นมีลักษณะอย่างไร จึงได้ทรง แสดงว่า จักขุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่ว วิชชาคือความรู้แจ่มแจ้ง อาโลกะคือความสว่าง ได้บังเกิดผุดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมทั้งหลาย ที่ไม่เคย ทรงสดับมาก่อนว่า

นี้ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว

นี้สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้พึงละ สมุทัยนี้ละได้แล้ว

นี้โรธคือความดับทุกข์ นิโรธนี้พึงกระทำให้แจ้ง นิโรธนี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว

นี้มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มรรคนี้ควรอบรมทำให้มีให้เป็นขึ้น มรรคนี้ได้อบรมและทำให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว

ญาณ คือความหยั่งรู้ของพระองค์ ได้ผุดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้เคยทรง สดับมาก่อน ก็คือในอริยสัจทั้งหลาย ๔ นี้เอง โดยอาการที่เรียกว่ามีวนรอบสาม มีอาการสิบสอง ญาณคือความหยั่งรู้ของพระองค์ในสัจจะทั้ง ๔ วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามรอบจึงมีอาการเป็นสิบสอง

ในข้อนี้ขอให้ทำความเข้าใจว่า วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามรอบนั้น คือวนไปใน ทุกข์สัจจะ สัจจะคือทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณ คือความหยั่งรู้ในสัจจะความจริงว่า นี่เป็น ทุกข์จริง ในสมุทัยโดยเป็นสัจจญาณว่า นี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง ในนิโรธคือ ความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่า นี่เป็นความดับทุกข์จริง ในมรรคคือทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่า นี่เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นสัจจญาณ ความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริง ดังนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ หรือข้อที่พึงทำข้อที่พึงปฏิบัติว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้หรือว่าควรรู้ให้รอบคอบ สมุทัยคือ เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ นิโรธความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึง ความดับทุกข์ควรอบรมให้มีเป็นขึ้น วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ ความรู้ใน กิจคือว่าหน้าที่ที่ควรทำหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ดังนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละว่า ได้กระทำสำเร็จแล้วว่า ทุกข์ ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ละได้แล้ว นิโรธความดับทุกข์ ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้อบรมให้มีเป็นขึ้นแล้ว วนไปโดยเป็นกตญาณ คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละซึ่งได้ กระทำสำเร็จแล้วในสัจจะทั้ง ๔ นี้รอบหนึ่ง

จึงเรียกว่าเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบสามในสัจจะทั้ง ๔ สามสี่จึงเป็น สิบสอง เรียกว่ามีอาการสิบสอง ญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ที่มีวนรอบสาม มีอาการสิบสองดังนี้ คือความตรัสรู้

เพราะฉะนั้น ถ้าจะมีปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสรู้ อริยสัจจญาณทั้ง ๔ ถ้ามว่า ตรัสรู้อย่างไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสรู้ด้วยญาณคือความหยั่งรู้ที่ มีวนรอบสามมีอาการสิบสองในสัจจะทั้ง ๔ นั้น ที่มีวนรอบสามนั้นก็ คือ โดยสัจจญาณ

ความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริง โดยกิจจญาณความหยั่งรู้ในกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำที่พึงปฏิบัติ โดยกตญาณความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละว่าได้กระทำสำเร็จแล้ว

ฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่สำคัญ แสดงถึงความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และพึงอธิบายได้ในพระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ สัมมา ก็แปลว่าชอบ สัมก็แปลว่าเอง พุทโธแปลว่ารู้หรือว่าตรัสรู้ รวมกันเป็นสัมมาสัมพุทโธ แปลว่าผู้รู้เองโดยชอบ หรือว่ารู้ชอบเอง รู้ก็คือตรัสรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ด้วยญาณคือความหยั่งรู้ ที่มีวนรอบสาม มีอาการสิบสองในสัจจะทั้ง ๔ เอง

ที่อธิบายกันมาว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ก็เพราะว่าญาณคือความหยั่งรู้ดังกล่าว ได้บังเกิดผุดขึ้นในธรรมที่มีได้ทรงสดับมาก่อน เมื่อเป็นดังนี้ ความตรัสรู้ในสัจจะทั้งสี่ของพระองค์จึงเป็นความตรัสรู้ขึ้นเองโดยไม่ได้ทรงฟังจากใครมาก่อน และโดยชอบก็เพราะว่าทรงปฏิบัติมาในมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบเป็นต้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้น ความตรัสรู้นั้นเล่าก็เป็นความตรัสรู้ที่ถูกต้องเป็นความตรัสรู้ที่ชอบ ไม่มีความผิดความบกพร่อง แม้แต่ประการใดประการหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้ชอบเอง หรือผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

หน้าที่ปฏิบัติในอริยสัจจ์

ธรรมหมวดใหญ่อันเป็นที่ประมวลเข้าแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมด ธรรมหมวดใหญ่ดังกล่าวตามที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งก็คือ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวมาแล้ว เปรียบเหมือนอย่างวารอยเท้าสัตว์ทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าข้างฉันทใด ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ฉันทนั้น ย่อมรวมลงในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ เป็นที่รวมเข้าทั้งหมดของศาสนธรรมทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้จากหมวดธรรมในธรรมวิภาค ในนวโกวาท หมวดธรรมที่ว่าด้วยชั้น ๕ คือรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น พร้อมทั้งหมวดธรรมที่ว่าด้วยสามัญญลักษณะ อภินหปัจจเวกขณะ เกี่ยวด้วยแก่ เจ็บ ตาย และความพลัดพราก เหล่านี้รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด

กิเลสทั้งหมดเป็นต้นว่า อุกุศลมูล นิเวศน์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ และ
 ตัณหาที่แสดงในทุกขสมุทัยในหมวดอริยสัจจ์ ๔ พร้อมทั้งทุจริต ๓ อุกุศลกรรมบถ
 ๑๐ เป็นต้น รวมเข้าในสมุทัยสัจจะ สัจจะคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ทั้งหมด

ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นต้นว่า สันติความสงบระงับ หรือว่าอุปสมะ
 ความเข้าไปสงบระงับ รวมทั้งทุกขนิโรธความดับทุกข์ ที่แสดงไว้ในนิโรธสัจจะในหมวด
 อริยสัจจ์ ๔ ก็รวมเข้าในนิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ทั้งหมด

หมวดธรรมที่แสดงเป็นธรรมปฏิบัติ เป็นข้อปฏิบัติธรรมทั้งหมด ตั้งแต่ทุกะ
 หมวด ๒ ตั้งต้นแต่ธรรมมีอุปการะ ๒ อย่าง เป็นต้นไป รวมเข้าในมรรคสัจจะ สภาพที่
 จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทั้งหมด

คราวนี้จำเพาะในข้อที่ ๔ คือมรรคสัจจะ สภาพที่จริง คือมรรคทางปฏิบัติให้
 ถึงความดับทุกข์นั้น ทางปฏิบัติที่แสดงไว้โดยตรงก็คือว่ามรรคมองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ
 ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด และที่แสดงเป็น
 ธรรมปฏิบัติไว้ทั้งหมด ดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งรวมเข้าในมรรคสัจจะนั้น ถ้าว่าถึงข้อธรรม
 มีเป็นอันมาก ตั้งแต่ธรรมที่เป็นข้อเดียวก็มี แต่ที่ได้แสดงไว้ในนวโกวาทเป็นต้นนั้น
 เป็นธรรมที่เป็น ๒ ข้ออันเรียกว่าทุกะ หมวด ๒ ไปจนถึงโพธิปักขิยธรรมมี
 ๓๗ ประการคือ ๓๗ ข้อ และก็ไม่ใช่เพียงแค่นี้ ยังมีแสดงไว้ในที่อื่นอีก แต่แม้ว่าจะ
 มีแสดงไว้น้อยข้อหรือมากข้อเพียงใดก็ตาม ก็สรุปเข้าได้ในไตรสิกขา คือสิกขา
 ทั้ง ๓ อันได้แก่ สीलสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือว่า ศील สมาธิ ปัญญา ศीलก็
 คือสीलสิกขา สมาธิก็คือจิตตสิกขา ปัญญาก็คือปัญญาสิกขา ธรรมปฏิบัติทั้งหมดย่อม
 สรุปเข้าได้ในสิกขาทั้ง ๓ หรือว่า ศील สมาธิ ปัญญา ดังนี้

เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปัจฉิมโอวาท
 คือพระโอวาทครั้งสุดท้าย ให้ยังอุปมาหะคือความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงแสดงอุปมาหะธรรม ธรรมคือความไม่ประมาท เป็นที่รวมเข้าแห่งกุศลธรรม
 ทั้งสิ้น ก็คือเป็นที่รวมเข้าของธรรมปฏิบัติทั้งสิ้นนั่นเอง ก็มีอุปมาอย่างเดียวกัน
 กับที่กล่าวมาข้างต้น คือว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหมดรวมเข้าในรอยเท้าช้างฉันท ไตรสิกขาธรรม
 ทั้งหมดก็รวมเข้าในอุปมาหะธรรม ธรรมคือความไม่ประมาทฉันทนั้น

จึงกล่าวได้ว่า แม้ไตรสิกขาที่รวมเข้าได้เป็นหนึ่งในอปัมมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาท แต่ก็พึงเข้าใจว่าไตรสิกขาก็ดี อปัมมาทธรรมก็ดี อันเป็นที่ประมวลเข้าของกุศลธรรม หรือธรรมปฏิบัติทั้งสิ้นนี้ ก็หมายเอาจำเพาะในข้อมรรคสังขจะ สภาพที่จริงคือมรรค คือข้อสี่ของอริยสังข์เท่านั้น คือจำเพาะที่เป็นธรรมปฏิบัติ คือกุศลธรรมทั้งหมด อันรวมเข้าในข้อมรรคสังขจะนั้น ย่อมประมวลเข้าได้ในไตรสิกขา และประมวลเข้าเป็นหนึ่งในอปัมมาทธรรม แต่ว่าเมื่อกกล่าวถึงหลักประมวลที่เป็นหลักใหญ่จริง ๆ ก็คืออริยสังข์ทั้ง ๔

อนึ่ง ก็พึงทราบกิจ คือหน้าที่ซึ่งพึงกระทำในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตามหลักของอริยสังข์ทั้ง ๔ นี้ คือเมื่อธรรมแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ ก็แบ่งกิจคือหน้าที่ซึ่งพึงปฏิบัติออกเป็น ๔ อย่าง คือ

ธรรมที่รวมเข้าในทุกขสังข์จะ สภาพที่จริงคือทุกขนั้น มีกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำคือความกำหนดรู้ หรือความรู้โดยรอบคอบอันเรียกว่า “ปริญญา” ปริญญา แปลว่า ความกำหนดรู้หรือว่าความรู้โดยรอบคอบ พึงทำปริญญาในทุกขสังข์จะหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ธรรมที่รวมเข้าในสมุทัยสังข์จะ สภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในหมวดนี้ก็คือ “ปหานะ” การละ ฉะนั้น ที่พึงทำปหานะ การละในสมุทัยหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดสมุทัยนี้

ในหมวดนิโรธสังข์จะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำก็คือการกระทำให้แจ้งอันเรียกว่า “สังคิกิริยา” แปลว่า การกระทำให้แจ้ง ฉะนั้น ก็พึงทำสังคิกิริยาคือการกระทำให้แจ้งในนิโรธหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ส่วนในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมทั้งธรรมทั้งปวงที่รวมเข้าในหมวดนี้ก็มีกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำ คือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หมายถึงการปฏิบัติอบรมเรียกว่า “ภาวนา” แปลว่า การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ฉะนั้น ก็พึงทำภาวนาคือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ก็คือการปฏิบัติอบรมในมรรคหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

จึงรวมกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในศาสนธรรมทั้งหมด ๔ ประการ ได้แก่

๑. ปริญญา ความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ
๒. ปหานะ การละ
๓. สัจฉิกิริยา การกระทำให้แจ้ง
๔. ภาวนา การกระทำให้มากขึ้นให้เป็นขึ้น อันหมายถึงการปฏิบัติอบรม

ปริญญาพึงใช้ในสัจจะข้อที่ ๑ ปหานะในข้อที่ ๒ สัจฉิกิริยาในข้อที่ ๓ ภาวนาในข้อที่ ๔ ฉะนั้น หากจะมีปัญหาว่าชั้น ๕ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าอัตภาพร่างกายอันนี้เรียกว่า ชีวิตอันนี้ พระพุทธเจ้าสอนให้ทำอะไร ก็ตอบได้ว่า ทรงสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ และถ้าถามว่าทรงสอนให้กำหนดรู้อย่างไรหรือว่ารู้อย่างไรเรียกว่า ปริญญา ก็ตอบได้ว่า ให้รู้ว่าเป็นอนิจจะไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนุศาสนีคือคำสั่งสอนไว้เป็นอันมากจนเรียกว่า เป็นพหุลาอนุศาสนี ก็คือสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้นี้ ทรงยกเอาชั้น ๕ ขึ้นแสดงบ้าง ยกเอานามรูปขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาอายตนะขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาชีวิตขึ้นแสดงบ้าง และทรงแสดงให้พิจารณาให้เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา โดยตรงบ้าง ทรงแสดงให้พิจารณาโดยประการอื่นบ้าง เช่นให้พิจารณาว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บเป็นธรรมดา มีความตายเป็นธรรมดา ดังที่แสดงไว้ในอภิณหปัจจเวกขณะ ๕ พหุลาอนุศาสนี เราทั้งหลายก็สวดกันอยู่ในปาฐะทำยท้าวตฺรเช้า อภิณหปัจจเวกขณะ เราทั้งหลายก็สวดแปลกันอยู่ทุกวันทำยท้าวตฺรเช้าเช่นเดียวกัน เหล่านี้ล้วนเป็นคำสอนให้ทำปริญญา คือความกำหนดรู้ หรือว่าทำความรู้โดยรอบคอบ

เพราะฉะนั้น กิจที่พึงทำในชั้น ๕ เป็นต้นดังกล่าว หรือว่ากล่าวโดยสรุปว่า ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็คือปริญญานี้เอง ถ้าหากว่าไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด เช่นว่า ถามว่า คนที่ฆ่าตัวตายนี้ปฏิบัติผิดหรือถูกต้องคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ต้องตอบว่าปฏิบัติผิด เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ฆ่าชั้น ๕ หรือฆ่าชีวิตร่างกายอันนี้ แต่ทรงสอนให้ทำปริญญาในชั้น ๕ หรือว่าในชีวิตร่างกายอันนี้ว่า เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เหมือนดังที่เราสวดอยู่ทุกวันในเวลาเช้านั้น ฉะนั้นเมื่อไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด

ส่วนข้อสอง “ปหานะ” ถ้าจะมีปัญหาว่า อกุลสมมูล ๓ ราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ตัณหา นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ กิเลส ๑๖ บรรดาที่เป็นกิเลสทั้งหมดเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทำอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสสอนให้ทำปหานะ คือการละ คือให้ละกิเลส หรือจะเรียกว่าให้ทำลาย ให้ฆ่า ให้ประหารก็ได้ ให้ละให้ทำลายกิเลส ให้ทำลายราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ให้ทำลายตัณหา เป็นต้น ยกเอาปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นว่า คนฆ่าตัวตาย ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก ก็ได้ตอบไปแล้วว่าปฏิบัติผิด เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้อยู่ในหมวดทุกขสัจจะอันสอนให้ทำปริณญา

คราวนี้ถ้าต้องการจะฆ่า ก็ต้องฆ่าตัณหาคือความอยากตาย ความอยากตาย เป็นตัณหาอย่างหนึ่ง เรียกว่าวิภวตัณหา เมื่อจะฆ่าเมื่อจะทำลาย ก็ต้องทำลายตัววิภวตัณหานี้เสีย คือว่า ให้ดับความอยากตายอันนี้เสีย เพราะว่าความอยากตาย เป็นวิภวตัณหา เมื่อดับความอยากตายเสีย ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น เมื่อต้องการจะฆ่าจะทำลาย ก็ให้ฆ่าให้ทำลายกิเลส ไม่ใช่ฆ่า ไม่ใช่ทำลายร่างกาย อันร่างกายหรือวัตถุทั้งหลายนั้นอยู่ในหมวดทุกขสัจจะทั้งหมด แต่ว่ากิเลสนั้นอยู่ในหมวดที่สองคือสมุทัยทั้งหมด อันนี้แหละให้ฆ่าให้ทำลาย

เมื่อปฏิบัติได้รับผลของความปฏิบัติ จะเป็นผลจากศีลก็ตาม จากสมาธิก็ตาม จากปัญญาก็ตาม ให้ปฏิบัติทำสังคิกิริยา คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ดูผลอันนี้ด้วยใจตัวเอง ดูความสงบที่ใจตัวเองให้แจ่มแจ้ง ให้มองเห็นความสงบให้แจ่มแจ้ง แล้วก็พยายามรักษา เอาไว้อย่าให้เสื่อม และพยายามพอกพูนอยู่เสมอนี้เป็นปฏิบัติเกี่ยวกับผล ในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผลนี้ทรงแสดงไว้น้อย ไม่มากนัก

ส่วนที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด หรือจะเรียกว่ากุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ นี้รวมเข้าในข้อ ๔ เช่นว่า ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง เป็นต้น ตั้งแต่หมวดสองขึ้นไป ถ้าจะถามว่า จะให้ทำอย่างไร ก็ต้องตอบว่า ให้ทำภาวนา คือการอบรมทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น คำว่าภาวนานั้น แปลว่า การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอย่างเช่นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ทำศีลให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน ทำสมาธิปัญญาให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน จะเรียกว่า ให้มีศีลหรือให้เป็นศีล ให้มีสมาธิหรือให้เป็นสมาธิ ให้มีปัญญาหรือว่าเป็นปัญญา ก็ได้ การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอย่างนี้เรียกว่าภาวนา ภาวนานี้จึงเป็นข้อสำคัญ เป็นการปฏิบัติโดยตรง

เพราะว่าการปฏิบัติโดยตรงนั้นก็คือภาวนานี้เอง ทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น นี่เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในสัจจะข้อที่ ๔

เมื่อรู้จักแยกธรรมได้ถูกต้องดังนี้ ก็จะปฏิบัติได้ไม่ผิด การปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า เป็นธัมมานุষ্ঠัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมได้ แต่ถ้าปฏิบัติผิดหน้าที่ก็ไม่ได้ รับประโยชน์ ไม่เป็นการปฏิบัติสมควรแก่ธรรม

อนิจจะ ทุกข์ ตามธรรมชาติวิทยา

คำว่า ธรรม นั้น ตามศัพท์แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ หมายถึง ทรงตัวเอง หรือ ดำรงตัวเอง คือดำรงความจริงอยู่เสมอ ไม่มีเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบาย โดยปริยายอีกทางหนึ่งว่า ธรรมนั้นก็หมายถึงสัจจะ ที่เราแปลว่าความจริง คำว่า สัจจะ ที่เราแปลว่าความจริงนั้น ก็เป็นการแปลตามความหมาย แต่โดยพยัญชนะคือถ้อยคำ สัจจะแปลว่าสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ หรือว่าสภาพที่มีอยู่ สภาพที่เป็นอยู่ ก็หมายความว่า ไม่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง ฉะนั้น โดยความ สิ่งใดที่ทรงอยู่ ดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็มิใช่ เป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่ เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ ดำรงอยู่ โดยนัยนี้ คำว่า ธรรม กับคำว่า สัจจะ จึงมีความหมายเป็นอันเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมที่มีความหมายว่าทรง อยู่ดำรงอยู่ คือมีอยู่เป็นอยู่ จึงได้แก่สัจจะ และก็เรียกรวมกันว่าเป็นสัจธรรม แปลว่า ธรรมคือสัจจะ

ธรรมคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ อันหมายถึงสัจจะที่เราทั้งหลายแปลกันว่าความจริง ก็เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงที่เดิวนั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ คือว่าเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ ดำรงอยู่นั่นเอง ธรรมคือสัจจะหรือสัจธรรมนี้ก็ไต่แก่ ธรรมดา เป็นของที่มีอยู่ประจำโลก พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้น คือว่าจะมีผู้ตรัสรู้พระธรรม หรือว่า ไม่ตรัสรู้พระธรรม ธรรมคือธรรมดานี้ก็มีอยู่เป็นไปอยู่

ในข้อนี้ มีพระสูตรแสดงไว้ว่า ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่ของธรรม ตั้งอยู่ มีอยู่ พระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลาย จะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนี้คือธรรมฐิติ ธรรมนิยามก็มีอยู่

ดำรงอยู่ แต่ว่าเมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้น คือว่าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็จำแนก แจก แสดง เปิดเผย กระทำให้ตื่น ซึ่งธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น ในพระสูตรนี้ได้แสดงชี้ไว้ว่า ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ธรรมนิยามที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ ว่าอย่างไร ได้แก่อะไร ก็ได้แก่

สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง
 สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์
 ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน

ข้อที่ว่ามานี้เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามอันเรียกว่าธาตุนั้นที่ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ เมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงอุบัติขึ้น คือได้ตรัสรู้ ก็ได้ทรงแสดง ทรงบอก ทรงเปิดเผย ทรงกระทำให้ตื่น คือให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมคือสัจจะหรือที่เรียกในพระสูตรนี้ว่า “ธาตุ” (ธา-ตุ) นี้แหละคือธรรมฐิติ ธรรมนิยาม เป็นสิ่งที่มีอยู่ ประจำอยู่ สัจธรรมนี้จึงมีประจำอยู่ก่อนพระพุทเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น พระพุทเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือตรัสรู้สัจธรรม ธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่นี้เอง

ได้เคยแสดงว่า ธรรมที่พระพุทเจ้าตรัสรู้คืออริยสัจจ ๔ มาบัดนี้แสดงว่า ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ๓ ข้อ ไม่ขัดแย้งกันหรือ ก็ตอบว่าไม่ขัดแย้งกัน เพราะธรรมฐิติ ธรรมนิยามทั้ง ๓ ข้อนี้ ก็รวมอยู่ในอริยสัจจ ๔ นั้นเอง และโดยเฉพาะข้อที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า สามัญญลักษณะ ๓ อย่าง อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ก็รวมเข้าในทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ฉะนั้น ในที่นี้จึงจะจับอธิบายธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ทั้ง ๓ ข้อนี้

ทุกกาลทุกสมัย สังขารทั้งหลายย่อมไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายย่อมเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน อนิจจ ทุกข์ อนัตตา นี้ในนวกวาทแสดงไว้ในหมวดสามัญญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ๓ อย่าง แต่ว่าในที่นี้แสดงโดยชื่อว่า ธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่ของธรรม และมีข้อสามที่แสดงว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่แสดงว่าสังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา

ในข้อนี้มีอธิบายว่า คำว่า ธรรมทั้งปวง นั้นหมายรวมทั้งสังขารและวิสังขาร เป็นอนัตตา จึงกล่าวได้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งปวง เป็นอนัตตา แต่ว่าข้อทำยนี้ วิสังขารก็เป็นอนัตตาด้วย ฉะนั้น จึงได้ใช้คำให้คลุมถึง ทั้งหมดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะว่าคลุมถึงทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร หรือเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม อสังขตธรรม

คำว่า สังขาร นั้นแปลว่าผสมปรุงแต่ง สิ่งทีผสมปรุงแต่งทั้งหมดเรียกว่าสังขาร กล่าวโดยสรุปมี ๒ อย่างก่อน คือสังขารที่มีใจครอง เช่นว่า ร่างกายของคนของสัตว์ เตรัจฉานทั้งหลาย เรียกว่าอุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง เช่น วัตถุทั้งหลาย เรียกว่าอนุปาทินนสังขาร สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏอยู่บรรดาที่ตาเห็นหูได้ยินโดยเป็นรูป เป็นเสียง จมูกได้กลิ่นโดยเป็นกลิ่น ลิ้นได้รสโดยเป็นรส กายได้ถูกต้องโดยเป็นโผฏฐัพพะ แม้ใจคิดนึกถึงปรุงแต่งถึงไปโดยเป็นเรื่องราวต่าง ๆ คือที่เป็นวิสัยของอายตนะ แต่ว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ปรากฏอยู่ อันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง คือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ดังที่มีแสดงลักษณะของสังขารไว้ ๓ อย่าง คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อม ดับไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นปรากฏ

สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะมีใจครองหรือไม่มีใจครอง ไม่ว่าจะเป็นวิสัยของตาหู เป็นต้น หรือว่าไม่เป็นวิสัยของตาหู เป็นต้น ไม่ว่าจะเกิดเหตุไม่ว่าจะเป็นผล เป็นสังขารทั้งหมด คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด สิ่งผสมปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขารนี้ไม่เที่ยงที่เรียกว่า อนิจจะ ความไม่เที่ยงนั้นกำหนดพิจารณาได้ที่ตัวสังขารเอง ดังที่ท่านสอนให้พิจารณา ไว้ถึงลักษณะที่เรียกว่าไม่เที่ยง คือเกิดดับ สังขารทั้งหลายมีความเกิดดับ ไม่มีที่เกิด แล้วไม่ดับ มีเกิดมีดับเป็นคู่กัน อนึ่ง มีแล้วก็กลับไม่มี คือว่ามีเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นแล้วและ ในที่สุดก็กลับไม่มี เหมือนอย่างร่างกายมีชีวิตของทุก ๆ คนนี้ ก่อนจะเกิดก็ไม่มี เมื่อเกิดก็มีขึ้น ในที่สุดเมื่อแตกสลายก็กลับไม่มี จึงเป็นสิ่งที่มีแล้วกลับไม่มี

อนึ่ง เป็นของที่ดำรงอยู่ชั่วคราวเหมือนอย่างของยืมเขามา ก็เหมือนอย่าง ร่างกายมีชีวิตนี้ของทุก ๆ คน ดำรงอยู่ชั่วคราวไม่นานเท่าไร เหมือนอย่างของที่ขอยืม เขามา คือขอยืมธาตุดินน้ำไฟลมจากโลกมาก่อร่างสร้างอัตภาพนี้ขึ้นแล้วก็ต้องส่งคืน ส่งธาตุดินน้ำไฟลมนี้คืนไปแกโลก เหล่านี้เป็นลักษณะที่มีอยู่ เป็นไปอยู่ สังขารทั้งหลาย

กำหนดให้เห็นได้ ฉะนั้น สังขารทั้งหลายจึงไม่เที่ยง และพระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนไว้โดยปริยายเป็นอันมาก เปิดเผยกระทำให้ตื่นว่า สังขารไม่เที่ยงอย่างไร แม้โดยนัยที่กล่าวมานี้

อนึ่ง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ คำว่าเป็นทุกข์นั้นไม่ได้หมายความว่า เป็นทุกข์เวทนา เช่นอาการเจ็บปวด เพราะว่าถ้าหมายความว่า เป็นทุกข์เวทนาแล้ว ก็จะเป็นได้แต่เฉพาะอุปาทินนสังขาร คือสังขารที่มีใจครองเท่านั้น คำว่าเป็นทุกข์ในที่นี้ จึงมีความหมายว่าเป็นของที่ทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ และคำว่า “ทุกข์” นั้น ตามพยัญชนะก็แปลว่า ทนยาก คือทนอยู่ไม่ได้ จึงมีคำอธิบายไว้ว่า เพราะว่าถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ ตลอดเวลา ลักษณะที่ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ ตลอดเวลานี้คือลักษณะที่เป็นทุกข์ ฟังมองเห็นลักษณะที่ถูกบีบคั้นนี้ได้ทั้งสังขารทั้งปวงที่ร่างกายนี้มองเห็นได้ว่าถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ต้นไม้ใบไม้เป็นต้น ก็ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และข้อนี้ย่อมคลุมความไปถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ทั้งหมดอันเนื่องไปจากความถูกบีบคั้นนี้ อันมีลักษณะต่าง ๆ

ดังเช่น ที่มีท่านแสดงถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ของร่างกาย ที่มีชีวิตอันนี้ไว้หลายอย่างหลายประการ แม้กระทั่งการแสวงหาอาหารมาบริโภคก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง การที่ต้องบริโภคอาหารก็เพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นนั่นเอง ร่างกายอันนี้ประกอบด้วยธาตุดินน้ำไฟลมเป็นความเกิด แล้วก็ถูกความดับบีบคั้นให้สิ้นไปหมดไปอยู่ตลอดเวลา ก็ต้องหาธาตุดินน้ำไฟลมเข้ามาเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา ก็แปลว่าความที่เข้ามาเพิ่มเติมนั้นก็เป็นการเกิดขึ้นอีก ก็เป็นความบีบคั้นอีก อาหารหยาบก็เห็นกันว่าบริโภควันละมือหนึ่ง สองมือ สามมือ แต่ว่าอาหารที่ละเอียดนั้นต้องบริโภคกันอยู่ทุกขณะ เช่นว่าลมหายใจเข้าออกที่ต้องกินลมกันอยู่ทุกขณะ เว้นขาดไม่ได้ แปลว่า การถ่ายและการกินนั้นมิได้อยู่ทุกขณะหายใจเข้าออก กินเข้าไปก็เท่ากับเกิด ถ่ายออกไปก็เท่ากับดับ เป็นความเกิดความดับของสังขารที่มีชีวิต จึงต้องถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา แม้สังขารที่ไม่มีใจครองเช่นต้นไม้ ก็ต้องกินอาหารอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน แม้สิ่งทั้งหลายนอกจากนี้ก็เช่นเดียวกัน แต่ว่ามีลักษณะต่าง ๆ กันออกไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย นี่คือลักษณะที่เป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายจึงเป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้แจงกระทำให้ตื่น คือให้เข้าใจง่าย ว่าสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างไรไว้เป็นอันมาก

อนัตตา ชาติแท้ อสังขตธรรม

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือมิใช่อัตตาตัวตน ข้อนี้นับว่าเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งต่างจากศาสนาอื่นทั้งหมด บรรดาศาสนาอื่นทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นศาสนาที่เกิดก่อนพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงอัตตา คือตัวตนทั้งนั้น ดังจะพึงเห็นได้ เช่นศาสนาพราหมณ์ก็แสดงโดยคำความว่าทุกคนมีอาตมัน คืออัตตา และเมื่อได้อบรมอาตมันหรืออัตตาให้เต็มที่แล้ว ก็เป็นมหาตมัน (อัตตาใหญ่) ดังที่มาใช้เรียกว่า มหาตมะ และมหาตมันนี้ในที่สุดก็เข้าร่วมอยู่ในปรมาตมัน เป็นบรมอัตตา เป็นที่รวมของอัตตาทั้งหมด การแสดงคำนี้ก็คล้ายจะกล่าวเรียกได้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอัตตาหรืออาตมัน แม้ศาสนาที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนา ก็เช่นเดียวกัน แสดงถึงสรวงสวรรค์อันเป็นที่สถิตอยู่ของพระเป็นเจ้าหรือของเทพซึ่งดำรงอยู่เป็นนิรันดร และผู้ที่ได้ปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้น ๆ ตายไปก็จะได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์ อยู่กับพระเป็นเจ้านั้นตลอดนิรันดร การแสดงดังนี้ก็เป็นการแสดงอัตตานั้นเอง และอัตตาที่สถิตอยู่นิรันดรดังนั้นก็เท่ากับเป็นปรมาตมัน ดังแสดงในศาสนาพราหมณ์ หรือที่เป็นอินดูในเวลาต่อมา แม้ในพระพุทธศาสนาเอง ที่เป็นมหายานหรืออาจารย์วาท ก็ได้แก่หลักพระพุทธศาสนาเป็นอัตตาตัวตนไปเช่นเดียวกัน ดังที่ได้แสดงว่า ได้มีพระอาทิตย์พระสถิตอยู่เป็นนิรันดรในสรวงสวรรค์ชั้น ๑ และได้มีพระพุทธรูปอีกเป็นอันมาก ได้มีพระโพธิสัตว์อีกเป็นอันมาก สถิตอยู่เป็นนิรันดรเช่นกัน ส่วนพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในโลกนี้เป็นพระมนุษย์พุทธเจ้า ที่ถูกส่งให้มาเป็นคราว ๆ การแสดงอย่างนี้เป็นการแก้หลักของพระพุทธศาสนาเดิม เป็นอัตตามีตัวตนไปอีก ก็เข้าทำนองปรมาตมันของศาสนาพราหมณ์นั่นแหละ แต่พระพุทธศาสนาสายเดิมนั้นหาได้แสดงเช่นนี้ไม่ได้แสดงว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ในเบื้องต้นพึงเข้าใจอธิบายทั่วไปโดยสังเขปก่อนว่า

คำว่าธรรมทั้งปวงนั้นมี ๒ อย่าง คือ

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขาร

อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ได้แก่วิสังขาร

อีกอย่างหนึ่ง *สังขตธรรม* ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือว่าสังขารนั้น ก็ได้แก่สังขารดังที่ได้อธิบายมาแล้วในข้อว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ คือว่าทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่ประกอบด้วยสังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา อันได้แก่ทุกข์ มีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่ประกอบด้วยลักษณะดังนี้เป็นสังขาร หรือกล่าวให้สั้นเข้ามาอีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่มีความเกิดขึ้นและความดับไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นสังขารทั้งหมด ในข้อนี้ก็ได้อธิบายแล้วในข้อข้างต้นนั้น *สังขตธรรม* ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขาร คือสิ่งที่มีลักษณะดังที่กล่าวมานี้ เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาไม่ใช่อัตตาตัวตน ดังกล่าวในข้อที่ ๓ นี้ ลักษณะอันจะพึงพิจารณาให้เห็นว่าเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตนนั้น ดังนี้

ไม่อยู่ในอำนาจ คือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ว่าขอให้สังขารของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด ขอให้สังขารของเราอย่าเป็นอย่างนั้นเลย ยกตัวอย่างเช่นว่ากายและใจอันนี้ เรียกตามศัพท์ธรรมว่านามรูป นามก็คือใจ รูปก็คือกาย เรียกว่านามรูป หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า กายใจอันนี้ หรือว่าจะเรียกจำแนกออกไปอีกว่า *ขันธ ๕* คือกองทั้ง ๕ ได้แก่

รูปขันธ กองรูป รูปคือกายอันนี้

เวทนาขันธ กองเวทนา ได้แก่ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

สัญญาขันธ กองสัญญา คือความจำหมาย

สังขารขันธ กองสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ

วิญญาณขันธ กองวิญญาณ คือความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น

ทั้ง ๕ นี้เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ด้วยว่าขันธทั้ง ๕ นี้ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย จะบังคับว่า อย่าให้แก่ อย่าให้เจ็บ อย่าให้ตาย ดังนี้หาได้ไม่ ในบางพระสูตรได้ยกเอาเจ็บขึ้นมาเป็นตัวอย่าง ว่าเป็นไปเพื่ออาหารคือความป่วยไข้หรือว่าความเจ็บป่วยต่าง ๆ แต่โดยความก็หมายรวมทั้งหมด ดังที่กล่าวมา เมื่อบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จึงเป็นอนัตตามิใช่ตัวตน เมื่อเป็นดังนี้ จึงกล่าวได้อีกว่า ชัดกันกับความเป็นอัตตาคือตัวตน ก็เพราะว่าอันสิ่งที่จะพึงเรียกว่าเป็นอัตตาคือตัวตนนั้น พึงเป็นสิ่งที่เที่ยงยั่งยืน ไม่แปรปรวน คือเป็นไปตามที่ปรารถนาต้องการ สิ่งที่เป็นอัตตาคือตัวตนพึงเป็นเช่นนี้ แต่ว่าขันธทั้ง ๕ นี้หาได้เป็นเช่นนี้ไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ชัดเจนกับความเป็นอัตตาคือตัวตน เมื่อเป็นดังนี้ จึงกล่าวได้อีกว่าเป็นของที่สูญ คือว่างเปล่าจากความเป็นอัตตาคือตัวตนที่แท้จริงนั้น ความรู้สึกว่าเป็นอัตตาคือตัวตนนั้น เป็นเพียงความยึดถือเท่านั้น คือยึดถือว่า รูป เวทนา สังขาร วิญญาณ เป็นของเรา เราเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้เป็นเพียงความยึดถืออันเรียกว่าอุปาทาน คือความยึดถือของใจ ยึดถือไว้เช่นนี้ แต่อันที่จริงนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หาได้เป็นของเรา เป็นเรา หรือว่าเราเป็น ดังที่ยึดถือนั้นไม่ รูปก็คงเป็นรูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็คงเป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง กายและใจอันนี้ก็คงเป็นกายและใจ หาได้เป็นเรา เป็นของเรา หรือว่าเราเป็น ตามที่ยึดถือไม่ ฉะนั้น จึงไม่มีเรา ไม่มีของเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีอัตตาคือตัวตนอันแท้จริงอยู่ในขันธ ๕ หรือในกายและใจอันนี้ กายและใจอันนี้จึงว่างเปล่าจากความเป็นอัตตาตัวตนโดยแท้จริง ไม่มีอัตตาตัวตนอยู่ในกายและใจ หรือในขันธ ๕ อันนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง ความเป็นเจ้าเข้าเจ้าของนั้นเป็นความยึดถือเท่านั้น ดังที่กล่าวว่า รูปเป็นของเรา เวทนาเป็นของเรา เป็นต้น หรือว่ากายของเราใจของเรา เป็นต้น หรือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ของเราดังนี้ เป็นสักแต่ว่าความยึดถือ โดยที่แท้แล้วสิ่งเหล่านี้หาได้เป็นของเราหรือเป็นของตนโดยแท้จริงไม่

เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ ลักษณะที่พึงพิจารณาดังกล่าวมานี้ คือไม่เป็นไปในอำนาจ ชัดแย้งต่อความเป็นอัตตา สูญคือว่างเปล่าจากความเป็นอัตตา ไม่มีความเป็นเจ้าของที่แท้จริง ดังนี้เป็นลักษณะแห่งอนัตตา คือมิใช่อัตตาตัวตน

ตามที่ยกมานี้ ยกมาเป็นตัวอย่างเฉพาะชั้น ๕ หรือรวมเรียกว่า นามรูปหรือกายและใจอันนี้ แม้สังขารทุก ๆ อย่างในโลกนี้ก็มิมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือเป็นอนัตตามีโช้อตตาดัตตวน โดยที่มีลักษณะอันจะพึงกำหนดพิจารณาได้เช่นเดียวกัน ดังที่กล่าวมาแล้ว

อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงหรือวิสังขาร ได้แก่อะไร ในข้อนี้เป็นสิ่งที่พิจารณาเห็นได้ยากสักหน่อย ในบาลีท่านใช้คำเป็นพหูพจน์ คือมีจำนวนมากสิ่งจึงตรงกันข้ามกับความเข้าใจของบางคนที่ว่า วิสังขาร หรืออสังขตธรรมนั้นมีอย่างเดียว ได้แก่พระนิพพาน แต่เพราะท่านแสดงคำไว้เป็นพหูพจน์ คือว่าอสังขตธรรมทั้งหลาย หรือว่าวิสังขารทั้งหลาย ก็แสดงว่ามีมาก อสังขตธรรมหรือวิสังขารพึงพิจารณาเห็นโดยหลักทั่วไปว่า ได้แก่สิ่งที่เป็นธาตุแท้ที่ไม่มีอะไรผสมปรุงแต่งทั้งหมด สิ่งที่เป็นธาตุแท้ที่พึงมีได้ทั้งที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปธรรม ทั้งส่วนที่ไม่ใช่เป็นวัตถุหรือขอยืมเรียกว่านามธรรม

กล่าวถึงสิ่งที่เป็นวัตถุก่อน ธาตุแท้ที่เป็นวัตถุนั้นไม่ได้หมายถึงธาตุ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดังที่แสดงว่า ส่วนที่แข็งแข็งมีผมนเป็นต้นเรียกว่าธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบมีน้ำดีน้ำเสลดเป็นต้นเรียกว่าธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่นเช่นไฟธาตุในร่างกายอันนี้เรียกว่าธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหวเช่นลมหายใจเข้าออกเป็นต้นเรียกว่าธาตุลม ธาตุ ๔ ที่กล่าวมานี้ก็เป็นส่วนผสมคือเป็นสังขารทั้งนั้น อย่างผมนเป็นต้นก็เป็นสังขาร เพราะเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง แต่ว่าเรียกว่าเป็นธาตุ ในที่นี้ก็หมายความว่าธาตุสำหรับใช้พิจารณาทางกรรมฐาน เพื่อที่จะได้มองเห็นว่า ในร่างกายอันนี้มีสักแต่ว่าเป็นธาตุดังกล่าว ไม่มีสัตว์บุคคลอัตตาดัตตวนอยู่ที่ไหน ก็เพื่อให้เห็นเป็นอนัตตาดังที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อให้เห็นว่าเป็นผมเป็นขนซึ่งเป็นธาตุดินเป็นต้น เพราะฉะนั้น แม้วัตถุตั้งที่เรียกว่าธาตุ ๔ นี้ก็ยังไม่ใช่เป็นธาตุแท้ ส่วนธาตุแท้ก็จะต้องค้นกันต่อไปจนถึงละเอียดที่สุด ที่แยกออกไปอีกไม่ได้ อันไม่มีสิ่งผสมปรุงแต่งอะไรอีก ถ้ามีก็นั่นแหละเป็นธาตุแท้

คราวนี้มาว่าถึงธาตุแท้ที่ไม่ใช่รูปไม่ใช่วัตถุที่ขอยืมคำเรียกว่านามธรรมนั้น ธาตุแท้ที่ไม่ใช่วัตถุตั้งนี้ พึงเห็นได้ในลักษณะหลายอย่าง ธรรมที่เป็นสัจจะจะเป็นความจริงที่เป็นกฎธรรมตามีประจำอยู่ดังเช่นที่แสดงไว้ในธรรมนิยามสูตร ที่กำลังอธิบายนี้ว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ข้อเหล่านี้เป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขารคือไม่ใช่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่มีใครปรุง ไม่มีใครแต่งขึ้นมา แต่ว่าเป็นความจริง เป็นความจริงที่ดำรงอยู่ ไม่มีเกิด ไม่มีดับ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ไม่ได้ทรงแต่งขึ้น แต่ทรงค้นพบ เมื่อทรงค้นพบแล้ว ก็ได้ทรงบอก ทรงแสดง ทรงชี้แจงให้รู้เท่านั้น ฉะนั้น แม้สังขธรรมดังที่กล่าวมานี้ก็เป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขาร ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือที่ทรงพบทั้งหมด โดยเป็นสังขะ โดยเป็นความจริง ที่ไม่มีเกิด ไม่มีดับ ดังนี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขารทั้งหมด

คราวนี้ อสังขตธรรมหรือวิสังขารที่ผู้ปฏิบัติพึงบรรลุคือเข้าถึง ก็ได้แก่ภูมิขั้นที่พึงบรรลุที่พึงเข้าถึงโดยลำดับ อันภูมิขั้นเหล่านี้เป็นสิ่งที่มียู่ ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง สิ่งที่ผู้ปฏิบัติปรุงแต่งนั้นได้แก่การปฏิบัติที่เป็นเหตุและการบรรลุที่เป็นผล การปฏิบัติที่เป็นเหตุนี้กล่าวโดยย่อเป็นตัวอย่าง ก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ผู้ปฏิบัติต้องปรุงต้องแต่ง คือต้องปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นมา ให้เป็นสมาธิขึ้นมา ให้เป็นปัญญาขึ้นมา คือต้องทำนั่นเอง ถ้าไม่ปรุงไม่แต่งคือไม่ทำ ก็ไม่เป็นศีล ไม่เป็นสมาธิ ไม่เป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทั้งหมดนี้จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปรุงแต่งหรือเป็นสังขาร คราวนี้การบรรลุภูมิขั้นด้วยการปฏิบัติไปโดยลำดับ แม้การบรรลุนี้ก็เป็นการปรุงการแต่ง คือต้องทำจึงมีการบรรลุ ถ้าไม่ทำก็ไม่มีการบรรลุ แต่ว่าภูมิขั้นที่บรรลุขึ้นไปโดยลำดับนั้นไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มียู่ ฉะนั้น ภูมิขั้นนั้นก็วิสังขาร หรือเป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง

ยกตัวอย่างที่เป็นวัตถุ เช่นว่าการเดินทาง การถึง และภูมิประเทศที่ถึง การเดินทางนั้นผู้เดินทางต้องปรุงต้องแต่งคือต้องทำ คือทำการเดินทาง จะเดินไปด้วยเท้าหรือด้วยยานพาหนะอันใดก็ตาม ต้องมีการปรุงการแต่งคือต้องทำ ทำการเดินทาง การเดินทางนี้จึงเป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขาร คราวนี้เมื่อเดินทางไปก็มีการถึง การถึงนั้นก็เป็นการปรุงการแต่งเหมือนกัน ต้องทำเหมือนกันจึงมีการถึง ฉะนั้น การถึงจึงเป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขาร แต่ว่าภูมิประเทศที่ถึงนั้นไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มียู่ เหมือนอย่างเช่นเดินทางไปไหว้พระปฐมเจดีย์ การเดินทางไปก็ดี

การถึงพระปฐมเจดีย์ก็ดี นี่เป็นสังฆตธรรมหรือเป็นสังฆาร แต่ภูมิประเทศที่ถึงองค์พระปฐมเจดีย์นั้น ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มียู่ แต่ว่าเป็นที่ถึงเท่านั้น ภูมิประเทศที่ถึงนี้แหละเท่ากับเป็นวิสังฆารหรืออสังฆตธรรม นี่เป็นการเปรียบเทียบทางวัตถุ คราวนี้ทางการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน การปฏิบัติและในการบรรลุนี้เป็นสังฆตธรรมเป็นสังฆาร แต่ว่าภูมิธรรมที่ถึงที่บรรลุไปโดยลำดับนี้เป็นวิสังฆาร หรือเป็นอสังฆตธรรม ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุง ไม่ได้แต่ง

เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีแยกเรียกว่า มรรคผลนิพพาน มรรคนั้นก็คือการปฏิบัติ ผลนั้นก็คือการบรรลุหรือการถึง มรรคและผลนี้เป็นสังฆตธรรม ธรรมที่ต้องปรุงแต่ง หรือว่าเป็นสังฆาร ผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติในมรรค คือทำมรรคปรุงมรรคแต่งมรรคให้มีขึ้น จึงจะบรรลุจึงจะถึง การบรรลุการถึงนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำต้องปรุงต้องแต่ง จึงเป็นสังฆตธรรมหรือเป็นสังฆารทั้งหมด และก็ต้องอยู่ในลักษณะของความเกิดดับดังกล่าวมาข้างต้น ก็เพราะว่า เกิดก็คือว่าต้องทำให้มีขึ้น ความทำให้มีขึ้นนี้เรียกว่าเกิด คราวนี้เมื่อสำเร็จลงแล้วก็ดับ ก็เหมือนอย่างว่า เมื่อเริ่มปฏิบัติก็เป็นเกิดไปโดยลำดับ คราวนี้เมื่อบรรลุแล้วก็หยุดการปฏิบัติได้ และการบรรลุนั้นก็เป็นอย่างสิ้นสุด หมายความว่า ในขั้นนั้นก็เป็นอย่างดับ เพราะฉะนั้น แม้มรรคและผลก็เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดดับดังนี้ แต่ว่าภูมิที่บรรลุคือนิพพานนั้นผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าบรรลุ นิพพาน เป็นสิ่งที่มียู่ เป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับ คือเป็นธรรมดา หรือเป็นกฎธรรมดาดังที่กล่าวมาข้างต้น นั่นคือเป็นสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง ไม่มีเกิด ไม่มีดับ เป็นสิ่งที่มียู่ และท่านเรียกว่าเป็นอายตนะ คือเป็นที่ต่อได้ หมายความว่าบรรลุได้ ไม่ใช่บรรลุไม่ได้ และนิพพานนั้นก็มิหลายชั้นโดยลำดับ แต่จะยังไม่กล่าวในพิสดารในที่นี้

เพราะฉะนั้น อสังฆตธรรมหรือวิสังฆารเมื่ออธิบายดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่มียู่มาก และแม้สังฆตธรรมหรือวิสังฆารนี้ก็เป็นอย่างอนัตตา คือมิใช่เป็นอัตตาตัวตนของใคร แต่เป็นกฎธรรมดาเป็นสัจธรรม ไม่มีใครเป็นเจ้าของทั้งนั้น เป็นอนัตตาคือมิใช่อัตตาตัวตนอยู่ตามสภาพธรรม

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านจึงสอนให้ปฏิบัติปล่อยวางไม่ยึดถือ พิจารณาสิ่งอันใดก็พิจารณาเพื่อปล่อยวางสิ่งอันนั้น ไม่ใช่เพื่อยึดถือสิ่งอันนั้น เช่นว่าพิจารณาสติปัฏฐานทั้ง ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม หรือพิจารณานามรูป พิจารณาแล้วก็ปล่อยวาง ไม่ยึดถือ และแม้ธรรมปฏิบัติ จะเป็นสติก็ตาม จะเป็นสมาธิก็ตาม จะเป็นปัญญาก็ตาม ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งพึงยึดถือว่า สติสมาธิปัญญาเหล่านี้เป็นอัตตาตัวตน เพราะว่าสติสมาธิปัญญาเหล่านี้เป็นเครื่องปล่อยวางความยึดถือทั้งหมด จะไปยึดถือเอาเครื่องปล่อยวางความยึดถือก็ไม่ได้ ยึดถือเข้าเมื่อใด ก็เป็นอุปาทานเข้าเมื่อนั้น เป็นอันตรายต่อสติสมาธิปัญญาที่ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด แม้ที่เป็นวิสังขาร คืออสังขตธรรม จึงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ถ้าไปยึดพระนิพพานเข้าเมื่อใด ก็บรรลุไม่ได้ ดังที่มีแสดงถึงท่านพระอานนท์ว่า ในวันที่ท่านจะตรัสรู้ นั้น ท่านมีความเพียรแรงกล้า ท่านมุ่งจะบรรลุพระนิพพานให้ได้ ก็แปลว่ายึดพระนิพพาน ก็บรรลุไม่ได้ จนท่านคิดว่าท่านจะพักหยุดการปฏิบัติสักพัก จึงได้เอนองคฺฉง ในขณะที่เอนองคฺฉงเรียกว่าอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ ไม่ใช่ นั่ง ไม่ใช่นอน ไม่ใช่ยืน ไม่ใช่เดิน ความบรรลุนิพพานก็ปรากฏขึ้นในขณะนั้น ก็คือในขณะที่ท่านปล่อยวางนั่นเอง ปล่อยวางความยึดถือ ท่านบำเพ็ญธรรมปฏิบัติมาเต็มเปี่ยมแล้ว แต่ว่ายังยึดถืออยู่มุ่งอยู่ด้วยตัณหาอยากจะได้อยากจะได้โดยเร็ว ก็บรรลุไม่ได้ ครั้นปล่อยวางใจลง ก็บรรลุทันที ดังนี้

เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด คือทั้งที่เป็นสังขตธรรมหรือสังขาร อสังขตธรรม หรือวิสังขาร เป็นอนัตตามีใช่ตัวตน นี่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นสายตรง ไม่มีอัตตาตัวตนทั้งหมด จึงนับว่าเป็นลักษณะพิเศษ ที่ท่านทั้งหลายควรจะกำหนดให้ทราบไว้ มีจำเพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธศาสนา

ศิลปะในพระพุทธศาสนา

ความหมายของศิลปะ

คำว่า “ศิลปะ” นั้น ได้แก่เจตนาที่เป็นเหตุงดเว้นอย่างหนึ่ง หมายถึงเจตสิกคือเจตนางดเว้น หรือความงดเว้นนั่นเองที่บังเกิดขึ้นในใจ หมายถึง สัมภโว หรือ สัมภโวคือความสำรวมระวัง หมายถึง อวิตกกัมมะ ความไม่ละเมิด คือความที่ไม่ล่วงละเมิดท่านอธิบายความหมายของศิลปะไว้ดังนี้ และอรรถคือเนื้อหาของศิลปะนั้นมีความหมายถึงว่าความตั้งกายกรรมเป็นต้นไว้ด้วยดี หมายถึงว่า ความดำรงหรือทรงกุศลธรรมทั้งหลายโดยเป็นที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย และศัพท์ว่าศิลปะนั้น มีความหมายถึง “ศิลปะ” ที่แปลว่าสูงสุด “ศิลปะ” ที่แปลว่า เจือปน “ศิลปะ” ที่แปลว่า เย็น “ศิลปะ” ที่แปลว่า ควรเสพ เป็นต้น

แม้ศิลปะจะมีอรรถคือเนื้อหาของศิลปะและมีศัพท์ที่จะพึงแปลไปได้หลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะเป็นอันเดียว คือ ความเป็นปกติ เหมือนอย่างว่ารูปที่ตาเห็นแตกต่างกันหลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะที่เป็นสิ่งที่พึงเห็นได้ด้วยตาเพียงอย่างเดียว ลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศิลปะคือความเป็นปกติ ก็ควรจะมีหมายครอบคลุมถึงทั้งกายวาจาใจ คือความเป็นปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ โดยทั่วไปมักจะอธิบายกันแต่เพียงเป็นความปกติกายปกติวาจา แต่ก็ควรจะได้ใจด้วย เทียบอย่างกรรมบถคือทางของกรรม การงานที่กระทำด้วยเจตนาคือความจงใจ ก็แบ่งเป็น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ทั้งฝ่ายอกุศลและทั้งฝ่ายกุศล แม้ทางใจเองเมื่อปรากฏเป็นกิเลสอย่างแรง ดังที่แสดงไว้ในกรรมบถนั้น

ในฝ่ายที่เป็นอกุศล คือ เมื่อถึง *อภิขณา* ความโลภเพ่งเล็งทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน เป็น *พยาบาท* ความปองร้ายหมายทำลายล้าง เป็น *มิจฉาทิฏฐิ* ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ดังเช่นเห็นว่าบาปบุญไม่มี และเหตุแห่งสุขทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นบาปเป็นบุญไม่มี มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น เมื่อเป็นความเห็นที่ผิดจากทำนองคลองธรรมดังนี้ ก็จัดเป็นมโนกรรมคือเป็นการทำงานที่กระทำทางใจเป็นอกุศล เพราะฉะนั้นกรรมคือการทำงานที่กระทำทางใจนี้จึงมีได้ เมื่อมีมโนกรรมได้ มโนกรรมก็จัดอยู่ในประเภทของศีล คือ ความที่เว้นจากมโนกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลก็จัดเป็นศีล เช่นเดียวกับเว้นจากกายกรรมที่เป็นอกุศล เว้นจากวจีกรรมที่เป็นอกุศลก็จัดเป็นศีล และเมื่อมีมโนกรรมที่เป็นอกุศล ก็จัดเป็นการละเมิดศีล เช่นเดียวกับมีกายกรรมที่เป็นอกุศล มีวจีกรรมที่เป็นอกุศล ก็จัดเป็นการละเมิดศีล เพราะฉะนั้น แม้กรรมที่เป็นไปทางใจก็มีอยู่ดังที่กล่าวมานี้

ฉะนั้น เจตนาคือศีลจึงมีความหมายถึงเจตนาคือความงดเว้นจากกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศล ที่เป็นบาปเป็นทุจริตทั้งหมด และอรรถคือเนื้อความที่เป็นอันเดียวกันของศีลคือความเป็นปกติ จึงมีความหมายถึงความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจด้วย ครบทั้ง ๓

ศีลคู่กับวินัย

ศีลนี้คู่กันอยู่กับ *วินัย* วินัยนั้นเป็นพระบัญญัติของพุทธเจ้า แบ่งออกโดยย่อเป็น ๒ ก่อน คือ *อาคารียวินัย* วินัยสำหรับคฤหัสถ์ *อนาคารียวินัย* วินัยสำหรับบรรพชิต อาคารียวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนนั้น ก็ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ ๕ ข้อบ้าง ๘ ข้อบ้าง ส่วนอนาคารียวินัย วินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับบรรพชิตผู้ไม่มีเรือน ก็ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท สำหรับสามเณรก็ ๑๐ สิกขาบท วินัยจึงมีจำแนกชื่อว่า มีกี่ข้อตามที่ทรงบัญญัติไว้ดังนี้ และเมื่อรับปฏิบัติในพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้นี้ สำหรับเป็นคฤหัสถ์ ถ้ารับพระบัญญัติ ๕ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ เมื่อรับพระบัญญัติ ๒๒๗ ข้อก็ชื่อว่าศีล ๒๒๗ รับพระบัญญัติ ๑๐ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๑๐ ฉะนั้น

ความเป็นศีลจึงบังเกิดขึ้นตามความถือปฏิบัติตามพระวินัยหรือตามวินัยดังกล่าว เฉพาะลำพังศีลเองนั้นไม่มีข้อ แต่มีลักษณะดั่งที่กล่าวมาแล้วรวม ๆ จนถึงมีลักษณะ เป็นอันเดียวคือความปกติกายวาจาใจเป็นลักษณะดั่งที่กล่าวนั้น วินัยจึงคู่อยู่กับศีล ดั่งนี้ โดยที่ไม่แยกออกจากกัน ต้องประกอบอยู่ด้วยกัน

ประโยชน์ของการบัญญัติวินัย

พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น ในขั้นแรกยังมิได้ทรงบัญญัติ พระวินัย แต่ในต่อมาจึงทรงบัญญัติพระวินัย และข้อที่ทรงบัญญัติพระวินัยนั้น ก็เพราะ เมื่อพระภิกษุทั้งหลายมีมากขึ้น *อัสวภูฐานิยธรรม* คือธัมมะทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่ตั้งของ อัสวกิเลส กิเลสที่ต้องสันดานมีมากขึ้น อาทิจำนวนพระมีมากขึ้น ลาภผลสักการะ ต่าง ๆ มีมากขึ้นเป็นต้น พระภิกษุเองจึงมีความประพฤติที่ปรากฏออกทางกายทางวาจา ที่ไม่ดีไม่งามต่าง ๆ เพราะฉะนั้น อาศัยอำนาจประโยชน์ที่ต้องการ ๑๐ ข้อ จึงได้ ทรงบัญญัติพระวินัย คือ

๑. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งอยู่ด้วยดีแห่งสงฆ์ คือหมู่ของภิกษุทั้งหลาย ที่ดีงาม
๒. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความที่สงฆ์คือหมู่ภิกษุทั้งหลายอยู่ผาสุก
๓. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อข่มบุคคลทั้งหลายที่เก้อยาก อันหมายความว่า เป็นอิลชชี คือไม่มีความละอายใจ จึงประพฤติสิ่งที่ไม่สมควรต่าง ๆ
๔. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุทั้งหลายซึ่งมีศีลเป็นที่รัก
๕. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความสำรวมระมัดระวังอาสวะคือกิเลสต้องสันดาน ทั้งหลายที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน
๖. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อละ ทำลายอาสวะคือกิเลสที่ต้องสันดานทั้งหลาย ที่เป็นสัมปรายะ ที่เป็นไปในภายหน้า
๗. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความเลื่อมใสของบุคคลทั้งหลายผู้ยังไม่เลื่อมใส
๘. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความที่บุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว มีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

๙. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อความตั้งอยู่ของพระสังฆกรรม

๑๐. ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อบุญเคราะห์ คือปฏิบัติวินัยเอง คือปฏิบัติภารกิจจัดโทษทางกายทางวาจาโดยตรง ทำให้บังเกิดความเรียบร้อยตั้งงามทางความประพฤติขึ้นในหมู่

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อบำนาจประโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น ผู้สมทานศีล เช่น สมทานศีล ๕ สมทานศีล ๘ ก็สมทานวินัยนั่นเอง ๕ ข้อ ๘ ข้อ หรือสมทานศีล ๑๐ ก็สมทานวินัย ๑๐ ข้อนั่นเอง ส่วนวินัยของภิกษุคือสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ ข้อนั้น ไม่ได้สมทานที่ละข้อเหมือนอย่างศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ แต่ชื่อว่าสมทานด้วยการที่เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะพระวินัยที่มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทนั้นเป็นวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับภิกษุ ฉะนั้น เมื่อสำเร็จเป็นภิกษุขึ้นแล้วจากการอุปสมบท ก็ชื่อว่าต้องปฏิบัติวินัย ๒๒๗ สิกขาบทนี้โดยอัตโนมัติ โดยไม่ต้องสมทานทีละข้อ

ความหมายของสิกขาบท

คำว่า “สิกขาบท” นี้แปลว่าบทของการศึกษา และคำว่า *บท* นั้นแปลว่าทางก็ได้ แปลว่าก้าวก็ได้ ทางก็คือว่าทางแห่งการศึกษา ก้าวก็คือว่าก้าวของการศึกษา สำหรับในความหมายทางร่างกาย บทกับบาทมาจากมูลธาตุเป็นอันเดียวกัน คำว่าบาทนั้นแปลว่า เท้า ก็ใช้สำหรับเดิน จะไปไหนก็ใช้เท้าเดิน เพื่อให้ถึงที่ ๆ ต้องการจะไป เพราะฉะนั้น มูลธาตุของคำว่าบทหรือบาทจึงแปลว่าการถึง หรือการให้ถึงด้วยการเดินไปตามทางทีละก้าว ๆ สิกขาบทหรือบทของสิกขาก็คือว่าทางเดินหรือว่าการเดินเพื่อให้ถึงไปที่ละก้าว ๆ ของการศึกษา อันแสดงว่าสิกขาหรือศึกษานี้เป็นสิ่งที่จะต้องเดินไปปฏิบัติไปที่ละก้าว เพื่อให้ถึงจุดหมายหมายของการศึกษา และการที่ปฏิบัติไปที่ละก้าว ๆ โดยลำดับนี้เรียกว่าสิกขาบท เพราะสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้นสำหรับที่จะให้เดินไปที่ละก้าว ๆ เพื่อให้ถึงจุดหมายหมายของการศึกษา จึงเป็นข้อที่จะต้องปฏิบัติอยู่เสมอ จะเดินเพียงก้าวเดียวนั้น แล้วก็หยุดเสียก็ไม่ถึงจุดหมายหมายของการศึกษา

จะต้องเดินเรื่อยไป แต่ก็เดินไปที่ละก้าว ๆ โดยลำดับ เหมือนอย่างสิกขาบทข้อหนึ่ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ จะสำหรับคฤหัสถ์ก็ตาม สำหรับบรรพชิตก็ตาม ก็ต้องปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำ ไม่ใช่ว่าปฏิบัติวันเดียวแล้วไม่ต้องทำอีก ก็ต้องปฏิบัติเรื่อย ๆ ไปทุกวัน เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา ซึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษานี้ก็ได้แก่วิมุตติ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน ตามจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เมื่อยังไม่บรรลุมุตติ ไม่บรรลุนิพพาน ก็ต้องปฏิบัติเดินกันเรื่อยไปจะหยุดก็ไม่ได้ อันนี้เป็นความหมายตรงของคำว่าสิกขาบท

ปฏิบัติตามสิกขาบทคือรักษาศีล

คราวนี้การปฏิบัติตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เรียกว่า ศีล และก็เรียกจำแนกศีลว่ามีกี่ข้อ ๆ ก็ตาม ก็คือปฏิบัติตามสิกขาบทอย่างนั้น ๆ ก็ข้อ เช่นว่าปฏิบัติตามสิกขาบท ๕ ข้อ อย่างคฤหัสถ์ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ข้อก็เรียกว่าศีล ๘ สำหรับฝ่ายบรรพชิตนั้น สำหรับสามเณร ๑๐ ข้อ ก็เรียกว่าศีล ๑๐ สำหรับภิกษุ ๒๒๗ ข้อก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ดังนี้ และคำว่าศีลนี้แปลอย่างหนึ่งว่าปกติ และก็ยังมีความหมายอื่นอีก อันมีความหมายว่า ต้องการที่จะให้ปฏิบัติตามสิกขาบทนั้นจนเป็นปกติ อย่างเช่นว่าสิกขาบทบัญญัติว่า ให้เว้นจากการฆ่าก็ให้เว้นจากการฆ่าได้เป็นปกติ ให้เว้นจากการลักก็ให้เว้นจากการลักได้เป็นปกติ ต้องการจะให้ปฏิบัติให้เป็นปกติ แต่ว่าในการที่จะปฏิบัติได้เป็นปกตินั้น ก็จะต้องมีวิรัติคือความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่บัญญัติไว้ว่าให้งดเว้นจากสิ่งนั้น ๆ วิรัตินี้จึงเป็น หัวใจของศีล และก็มีสิ่งประกอบก็คือ นอกจากงดเว้นจากข้อที่ทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้น ก็ต้องปฏิบัติในข้อที่ทรงบัญญัติให้ปฏิบัติด้วย อย่างเช่นสำหรับภิกษุทรงบัญญัติไว้ให้งดเว้นจากข้อนั้น ๆ ส่วนหนึ่ง และทรงบัญญัติว่าให้กระทำอย่างนั้น ๆ ส่วนหนึ่ง เมื่อทรงบัญญัติให้เว้นก็เว้น ทรงบัญญัติให้ทำก็ทำ แปลว่าจะต้องมีความเชื่อฟัง และเมื่อมีความเชื่อฟังดังนี้ ก็จะทำให้งดเว้นในข้อที่ทรงบัญญัติให้งดเว้น กระทำในข้อที่ทรงบัญญัติให้กระทำได้ดังนี้เรียกว่าศีล และเมื่อจะกล่าวโดยสรุปก็ยังมีอีกข้อหนึ่งคือว่า ทรงบัญญัติให้ไปในที่ที่ควรไป ไม่ไปในที่ที่ไม่ควรไป ก็เชื่อฟังตามที่ทรงบัญญัติไว้

ฉะนั้น ในบาลีที่แสดงอธิบายศีลสำหรับภิกษุทั่ว ๆ ไป จึงมักจะใช้คำอธิบายว่า ปาติโมกขสัวรสูโต สัรรวมแล้วด้วยความสัรรวมระวังในพระปาติโมกข์ อาจารย์โคจรสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คือความประพฤติและโคจรระโคจรคือที่เกี่ยวไป ดังนี้ คำว่าสัรรวมด้วยความสัรรวมในพระปาติโมกข์นั้นก็ได้แก่ ความที่ตั้งใจสัรรวมปฏิบัติ ตามสิกขาบท บัญญัติ ๒๒๗ ข้อที่เรียกว่าปาติโมกข์ คือเป็นพระบัญญัติที่เป็นข้อสำคัญ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ อาจารย์โคจรสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยอาจารย์คือมรรยาทโคจรคือที่เกี่ยวก็หมายความว่าถึงพร้อมด้วยความประพฤติต่าง ๆ ดังที่ทรงบัญญัติเป็นข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่มานอกพระปาติโมกข์ทั้งหลาย ดังที่ประมวลไว้ในวินัยมุขเล่ม ๒ ถึงพร้อมด้วยโคจรคือที่เกี่ยว คือเกี่ยวไปในที่ ๆ ควรเกี่ยวไป ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็คือว่า เดินยืนนั่งนอนในที่ ๆ ควรเดิน ควรยืน ควรนั่ง ควรนอนทั้งหลายในที่ทั้งปวง เหล่านี้รวมอยู่ในคำว่าศีล

เพราะฉะนั้น คำว่าศีลนั้นจึงหมายถึงความที่มีวิริติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นข้อที่ทรงบัญญัติให้งดเว้น ให้ประพฤติในข้อที่ทรงบัญญัติให้ประพฤตินั้น ๆ เช่น ในอาจารย์มรรยาททั้งหลายที่ต่างทั้งปวง เช่น เกี่ยวแก่การนุ่งห่ม การประกอบกิจวัตรอื่น ๆ ทั้งหลาย และให้เกี่ยวไปในที่ที่ควรเกี่ยวไป ไม่ไปในที่ ๆ ไม่ควรไป สำเร็จอริยาบททั้ง ๔ ในข้อที่ควรสำเร็จอริยาบททั้ง ๔ ศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติสำหรับให้มีวินัยสำหรับตนเอง เป็นความเรียบร้อยงดงามสำหรับตนเองด้วย เป็นความเรียบร้อยสำหรับหมู่คณะด้วย และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นข้อกำจัดโทษทางกายทางวาจาทั้งหลาย ตลอดจนถึงทางจิตใจ เป็นข้อแนะนำที่ต่างสำหรับความประพฤติที่ต่างทางกาย ทางวาจา ท่านจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่าเป็นเครื่องประดับอันประเสริฐใช้ประดับกายประดับวาจาให้ต่าง

ศีลนิสสัย

เมื่อได้ปฏิบัติในศีลอยู่เป็นอาจิณก็ย่อมจะทำให้เกิดความคุ้นเคยในศีล จะทำให้สามารถปฏิบัติในศีลจนเป็นปกติ ความประพฤติได้ดังนี้เรียกว่า ศีลนิสสัย คือมีศีลเป็นนิสัยที่อาศัย มีศีลเป็นวาสนาคือมีศีลที่อยู่ตัวคงที่คงตัว มีศีลเป็นสันดานคือเป็นเครื่องสืบต่อในจิตใจที่ต่าง แต่ว่าจะปฏิบัติถึงขั้นนี้ได้ นั้น ก็จะต้องประสบทุกขในการปฏิบัติ

ศีลมาน้อยหรือมาก เพราะว่าการปฏิบัติในศีลดังกล่าวนั้นเป็นการปฏิบัติขัดต่อตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากในจิตใจที่ทุกคนมีอยู่ ศีลทุกข้อย่อมเป็นสิ่งที่ขัดคอตัณหา ทั้งนี้ เป็นสิ่งที่กั้นประตูดัณหาทั้งนั้น ไม่ให้ตัณหาออกไปได้ เมื่อเป็นดังนี้ ตัณหาที่มี อยู่ก็ดิ้นขลุกขลักอยู่ในใจ ก็ทำให้เป็นทุกข์กัลลัดกลุ้มเดือดร้อน อันนี้แหละจะต้องใช้สติ ใช้ปัญญากำหนดให้รู้จัก อริยสัจจ์ ที่เป็นขั้นมูลฐาน คือจะต้องกำหนดที่ใจของตนเองว่า ถ้าหากว่าได้รับความอึดอัดเดือดร้อนเพราะการปฏิบัติในศีลดังนี้ ก็ไม่ใช่เป็นโทษของศีล ศีลไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าเป็นโทษของตัณหาในจิตใจนั่นเอง ตัณหาเป็นตัว ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น ทุกข์ทั้งหลายที่ได้รับในการปฏิบัติศีลนั้น เกิดจากตัณหาเป็นเหตุ ตัณหาที่ดิ้นขลุกขลักอยู่ในจิตใจเพราะออกไปไม่ได้ มีศีลกันอยู่ ทุกทางที่ตัณหาจะออกไปก็กำหนดให้รู้จัก และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ได้รับอริยสัจจ์ ๒ ข้อ คือ รู้จักทุกข์และรู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ขึ้นศีล และเมื่อได้ตั้งใจไม่ยอมแพ้ต่อตัณหา ใช้ขันติ ความอดทน ใช้สติ ใช้ปัญญา ตลอดจนถึงตั้งใจอบรมสมาธิ อบรมปัญญาที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แปลว่าไม่ยอมแพ้ ตัณหาขึ้นก็ต้องสงบไปเอง เพราะว่าเมื่อบุคคลไม่แพ้แล้ว ตัณหาก็ก้าวไม่ไปเอง จิตก็สงบ ไม่ต้องไปทำอะไรตามตัณหา แต่ให้รู้จักมีขันติ มีสติปัญญา มีสมาธิ เหล่านี้ ตัณหาก็ก็นอนนิ่ง ต้องสงบดับลงไป

ศีลเป็นสรณะ

เมื่อตัณหาสงบดับลงไป นั่นแหละเป็นตัวทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ และก็ต้อง รู้จักว่าข้อปฏิบัติต่อสู้กับตัณหาจนตัณหาต้องแพ้ไป นั่นแหละเป็นตัวมรรคทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ เป็นอันว่าได้รับอริยสัจจ์อีก ๒ ข้อ คือ ข้อทุกข์นิโรธ และข้อมรรค ในขั้นศีล นี้เป็นตัวสติปัญญาในขั้นนี้ และศีลนี้เองก็จะมาเป็นสรณะคือที่พึ่ง เรียกว่ามี ธรรมะคือศีลเป็นที่พึ่ง และตนเมื่อมีศีลอยู่ ก็ชื่อว่าตนเป็นที่พึ่งของตนได้ในขั้นศีลนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีธรรมะคือศีลเป็นที่พึ่ง และก็มีตนเป็นที่พึ่งด้วยในขั้นศีลนี้ พระพุทธเจ้าพระสงฆ์ก็มาเป็นที่พึ่งทั้งหมด เพราะฉะนั้น ก็ต้องกำหนดให้รู้ดังนี้ และก็ต้องกำหนดให้รู้ด้วยตนเองที่ตัวเอง ต้องปฏิบัติที่ตัวเอง ตั้งใจรู้ ตั้งใจปฏิบัติ อยู่ก็สามารถจะทำได้

ศิลปะเป็นเสมือนรั้วกันความชั่ว

การรักษาศิลปะเป็นที่รู้สึกกันโดยมากกว่า เหมือนเป็นการสร้างรั้วล้อมตนเอง ศิลปะยิ่งมากข้อ ก็ยิ่งเหมือนรั้วที่แน่นหนาแข็งแรง และยิ่งมีวงแคบ จะทำอะไรจะไปไหน ก็ล้วนแต่มีข้อห้ามทั้งนั้น เมื่อรู้สึกดังนี้จึงไม่พอใจจะรักษา ศิลปะปรารถนาที่จะทำอะไรไปข้างไหนตามความพอใจ มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า

ภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกว่าการที่พระพุทธรูปเจ้าทรงบัญญัติไว้มีเป็นอันมาก ไม่อาจที่จะรักษาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ มีความเบื่อหน่ายหมดกำลังใจ พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงเรียกภิกษุนั้นไปตรัสถาม ว่าสามารถจะรักษาเพียงข้อหนึ่งได้หรือไม่ ภิกษุนั้นก็กราบทูลว่า ถ้าเพียงข้อเดียวก็สามารถ พระพุทธรูปเจ้าตรัสสอนว่า ถ้าอย่างนั้นก็ให้รักษาจิตของตน เมื่อสามารถรักษาจิตของตนได้เพียงข้อเดียว ก็สามารถรักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นได้ปฏิบัติตามพระพุทธรูปโอวาท ก็สิ้นความอึดอัดรำคาญ สามารถรักษาพระวินัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์

อันที่จริงจะเปรียบศิลปะเหมือนอย่างรั้วล้อมก็ได้ แต่หมายความว่าล้อมมิให้ความชั่วเข้ามา เหมือนอย่างรั้วล้อมบ้านป้องกันโจรผู้ร้าย และรั้วบ้านนั้นก็มึประตูสำหรับเข้าออก แม้ตัวบ้านเองก็มีประตูหน้าต่าง คนโดยปกติก็เข้าออกทางประตู ถ้าปีนรั้วหรือปีนหน้าต่างเข้าหรือออก ก็เป็นการผิดปกติ ศิลปะก็เช่นเดียวกัน แม้เป็นข้อห้ามดั่งศิลปะ ๕ เหมือนอย่างรั้วกัน แต่นอกจากที่ห้ามไว้นั้นก็อาจทำได้ เท่ากับมีประตูสำหรับเข้าออก อยู่ด้วยบริบูรณ์ เพราะข้อที่พึงทำมีมาก จะแสดงไว้ก็คงไม่หมด จึงแสดงไว้แต่ข้อห้ามที่มีจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อเข้าใจดังนี้ ก็จะเข้าใจต่อไปได้ว่า ผู้ที่เว้นจากข้อห้ามทำในข้อที่ท่านไม่ห้าม เรียกได้ว่าเป็นคนปกติ เหมือนอย่างเข้าออกทางประตูโดยปกติ เป็นอันได้เข้าใจความหมายของศิลปะโดยตรง

ศีลคือความปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ

ศีลแม้จะมีข้อบัญญัติน้อยหรือมากอย่างไร แต่ก็มีลักษณะเดียวคือความปกติ อันหมายถึงปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ แต่เพราะบุคคลมีโลกะ โทสะ โมหะ หรือ โลก โกรธ หลง จึงทำให้ประพฤติดุคปกติ เหตุฉะนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติดุคปกติต่าง ๆ และได้ทรงบัญญัติข้อที่พึงงดเว้นไว้โดยชัดเจน เมื่อได้ตั้งใจงดเว้นตามพระบัญญัติ ก็ถือว่ามศีลตามที่ตั้งใจได้

เมื่อจะตั้งปัญหาว่า อะไรชื่อว่าศีล ก็อาจยกเอาลักษณะใดลักษณะหนึ่งของการปฏิบัติดังกล่าวขึ้นพูดได้ทั้งนั้น เช่นที่แสดงไว้ใน *ปฏิสัมภิทามรรค* ว่า “เจตนา สิลฺ เจตนาชื่อว่า ศีล เจตสิกํ สิลฺ เจตสิก ชื่อว่าศีล สํวโร สิลฺ สํวรชื่อว่าศีล อวิตกกโม สิลฺ ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล” มีอธิบายว่าที่ชื่อว่าศีลต้องประกอบด้วยเจตนาวิริติงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น เจตนาที่เหลือชื่อว่าศีล วิริติ หรือ เวมณี คือความงดเว้นชื่อว่าเจตสิกเพราะมีในใจ แม้เจตสิกคือวิริติก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีเจตนาและเจตสิกเป็นศีลขึ้น ก็มีการสำรวมระมัดระวังเป็นอันดี แม้ความสำรวมระมัดระวัง หรือที่เรียกว่าสังวรนี้ ก็ชื่อว่าศีล เมื่อมีความสังวร ก็ย่อมไม่ล่วงละเมิดภัยเวรนั้น ๆ แม้อวิตกกมะ ความไม่ล่วงละเมิด ก็ชื่อว่าศีล

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันผู้มีศีลสมาทาน ประพฤติ เรียกว่า สิกขาบท แม้สิกขาบทนั้นก็เรียกว่าศีล และก็เรียกว่าศีล ๕ เพราะมี ๕ สิกขาบท ศีล ๘ ก็เพราะมี ๘ สิกขาบท เป็นต้น ผู้ที่สมาทานศีลคือสมาทานสิกขาบทนั้น ๆ ดังสมาทานว่า “ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาปทํ สมาทियามิ ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคืองดเว้นจากการฆ่าสัตว์” ดังนี้ เป็นต้น

ความสงบ ความเป็นปกติ เป็นตัวศีล

การสมาทานสิกขาบทนี้เป็นเบื้องต้นแห่งการนำตนเข้าสู่ศีลด้วยสมาทานวิริติ เมื่อสมาทานแล้วก็รักษาไว้ด้วยดี ไม่ล่วงละเมิดด้วยความสังวร ประกอบด้วยวิริติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น ผู้สมาทานศีลแล้วไม่ล่วงทางกายวาจา ศีลก็ไม่ขาด ไม่ทะลุ แต่ถ้า

ยังคิดลวงอยู่ หรือยังมีความคะนองกายวาจา ศิลก็ต่างพร้อยไม่บริสุทธิ ต่อเมื่อใจไม่คิดลวงละเมิด และไม่คะนองกาย คะนองวาจา ศิลจึงไม่ต่างพร้อย เป็นศิลปะบริสุทธิ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งรักษาศิลให้บริสุทธิ จึงต้องรักษาเจตนาหรือใจให้ประกอบด้วยวิริติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ศิลก็จะเกิดอยู่กับใจ ใจก็จะอยู่กับศิล เป็นใจสงบ ใจปกติ กายวาจาก็สงบปกติ ดังพระบาลีว่า

สนฺติ ตสฺส มนฺ โหติ สนฺตา วาจา จ กมฺมํ จ

ใจของท่านสงบ วาจาและกรรมทางกายก็สงบ

จึงเป็นศิลตลอดกายวาจาใจ ความสงบความเป็นปกตินี้เป็นลักษณะเอกอันเดียวของศิล เป็นตัวศิล

ศิลที่เป็นบารมีในจรรยาปิฎก

ศิลตามที่กล่าวมานี้มี ๒ ประเภทก่อน คือ *ศิลที่เป็นกรรม* กับ *ศิลที่เป็นบารมี* ศิลที่ปฏิบัติคราวหนึ่ง ๆ เป็นศิลที่เป็นกรรม เพราะเป็นกิจที่ทำ ศิลที่เป็นกรรมนี้แหละที่เก็บสั่งสมเป็นสันดานแห่งศิลในจิต ก็เป็นศิลที่เป็นบารมี ท่านแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญ *ศิลบารมี* ทรงรักษาจิตไม่ให้โกรธ รักษาศิลไว้โดยไม่อ้าลัยแก่ชีวิตและเลือดเนื้อ ตลอดพระชาติเป็นอันมาก จึงได้สำเร็จพระโพธิญาณในที่สุด

ดังที่แสดงไว้ในจรรยาปิฎก เล่าเรื่องดิรัจฉานบ้าง มนุษย์บ้าง เทพบ้าง ผู้รักษาศิลยิ่งกว่าชีวิต แม้เป็นเรื่องนิทานชาดก อันอาจเห็นว่าเก่าพันสมัย แต่คติของเรื่องก็ยังเป็นเครื่องสอนใจได้ ไม่มีเก่า ซ้ำยังเป็นเครื่องเตือนโดยอ้อมว่า แม้ดิรัจฉานก็ยังเห็นคุณของศิล โฉนมนุษย์จะไม่เห็นคุณของศิลเล่า ดังเช่นเล่าเรื่องช้างชื่อ สีลวานาค เลี้ยงมารดาผู้มีพิษร้ายชื่อ ภูริทัต กระบือใหญ่เรียกว่า มหิงสราช เรื่องหลังนี้เล่าถึงกระบือซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ ภูควานรชั้วรังแกต่าง ๆ เช่น แกลงถ่ายรด แต่ก็อดกลั้นใจไม่ทำร้ายตอบ ทั้งที่อาจทำได้ โดยเฉพาะเรื่องภูริทัต ที่แสดงไว้ใน *ภูริทัตชาดก* จัดเป็นชาดกที่แสดงศิลบารมีและจัดเป็นชาติที่สำคัญชาติหนึ่งในทศชาติ มีเรื่องโดยย่อว่า

นาคชื่อภุริทัต เป็นบุตรของท้าวอตรัฐและนางสมุทรา ขึ้นจากเมืองบาดาล มารักษาอุโบสถศีลที่ริมฝั่งน้ำยมุนาในเมืองมนุษย์ ถูกพราหมณ์อาลัมพายนจับไป บังคับให้แสดงแก่ประชาชน ตลอดจนแสดงถวายพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นพระเชษฐาของนางสมุทรา ต่อมาพี่น้องของภุริทัตติดตามมาช่วยแก้ไขให้พ้นจากอำนาจของพราหมณ์อาลัมพายน ภุริทัตระวังจิตมิให้โกรธและทำร้ายพราหมณ์อาลัมพายน ยอมปฏิบัติตามคำสั่งให้แสดงของพราหมณ์อาลัมพายน รักษาศีลอยู่ได้ตลอดเวลา

เรื่องมนุษย์ ได้เล่าเรื่องกุมารชื่อ ชยทิส พระราชบิดาถูกโบริสาทซึ่งเป็นมนุษย์กินคนจับพระองค์ไปได้ ในขณะที่เสด็จไปทรงล่าสัตว์ จะปลงพระชนม์เป็นภักษาพระราชาทรงขอผ่อนผันให้ปล่อยพระองค์เพื่อทรงทำกิจบางอย่าง และมอบหมายกิจการทั้งปวงแล้วพระองค์จะกลับมา โบริสาทจึงปล่อยพระองค์กลับ พระราชกุมารทรงขอพระราชบิดาเสด็จไปหาโบริสาทแทน ทรงรักษาสัจจวาจาสัญญาของพระราชบิดา โบริสาทเห็นความเด็ดเดี่ยวมั่นคง ไม่สะดุ้งสะเทือนของพระราชกุมาร ก็กลับเป็นฝ่ายสะดุ้งกลัว ไม่กล้าที่จะทำอันตรายได้ ปล่อยพระองค์ไป พระราชกุมารกลับเป็นฝ่ายชักนำให้โบริสาทมีศีลขึ้น

ส่วนเรื่องของเทพ ได้เล่าเรื่องธรรมเทพบุตรกับอธรรมเทพบุตร ฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายธรรมเทพบุตร เทวชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ อีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายอธรรมเทพบุตร ชักชวนมหาชนให้มาสมาทานอกุศลกรรมบถ รถของทั้ง ๒ ฝ่ายแล่นสวนทางมาพบกัน ฝ่ายธรรมบังคับขูให้ฝ่ายธรรมหลีกทาง ถ้าไม่หลีกจะเกิดมหายุทธ ฝ่ายธรรมไม่ปรารถนาจะตอบโต้ด้วยอธรรม จึงเบี่ยงรถหลีกทางให้ด้วยจิตใจอันสงบ ฝ่ายอธรรมก็ตกจมแผ่นดินลงไปในขณะที่นั่นเอง ชาดกเรื่องนี้เป็นเครื่องสอนว่า ทุก ๆ คนเมื่อเกิดความกำเริบขึ้นในจิตเช่นความโกรธ ก็เท่ากับเป็นอธรรมเทพบุตร จะประพฤติบาปอกุศลทุจริตได้ทุกอย่าง ทั้งจักชักชวนคนอื่นให้ประพฤติด้วย แต่เมื่อดับความกำเริบจิตเสียได้ อธรรมในจิตก็จกตกลงไปทันที ทั้งนี้ด้วยวิธีหลีกทางให้คือเอาตัวหลบ ไม่เอาตัวออกรับออกได้ เช่น เมื่อถูกยั่วโทสะก็ไม่เอาตัวออกรับการยั่วนั้น ปล่อยให้เขาขู่ไป

ข้างเดียว ก็จักไม่เกิดโทษะ ซึ่งเป็นชนวนการวิวาท การยั่วนั้นก็ไม่บังเกิดผล ต้องเลิกไปเอง เท่ากับฝ่ายธรรมต้องตกจมแผ่นดิน เรื่องวิวาทที่เกิดด้วยโทษะ ก็เพราะเอาตัวออกมารับเผชิญหน้ากัน เหมือนอย่างรถวิ่งมาชนกัน เรื่องนี้มีคติสอนใจได้อย่างดีถึงวิธีปฏิบัติชนะธรรมด้วยธรรม

เรื่องในชาดกต่าง ๆ เหล่านี้ แม้จะถือว่าเป็นเพียงนิทานที่นำมาเล่าอ้าง แต่ก็ เป็นนิทานที่ให้คติเกี่ยวกับศีลบารมี

ศีลบารมี ๓ ชั้น

ศีลบารมีนี้ยังแบ่งออกไปเป็น ๓ ชั้น คือ

ศีลบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญ ด้วยรักศีลยิ่งกว่าบุคคลที่รักและทรัพย์สิน ดังภาษิตว่า “ผู้รักษาศีลพึงรักศีล เคารพในศีล เหมือนนกต้อยตีวิดรักษาไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหาง เหมือนมารดารักษาลูกที่รัก หรือเหมือนคนตาบอดข้างหนึ่งรักษา นัยน์ตาอีกข้างหนึ่งที่เหลืออยู่”

ศีลอุปัชฌายบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญ ด้วยรักศีลยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ดังคำของจัมเปยยกนาคว่า “ร่างกายของเราจงแตกกระจัดกระจายอยู่ในที่นี้ เหมือน แกลบที่เขาโปรยกระจัดกระจายอยู่ก็ตามที เราจะไม่ทำลายศีล”

ศีลปรมัตถบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยรักศีลยิ่งกว่าชีวิตของตน ดังคำของ ภูริทัตว่า “ความสละชีวิตของตนเบายิ่งกว่าหญ้าในเรา ความละเมียดศีลสำหรับเราเหมือน พลิกแผ่นดิน” และดังภาษิตว่า “นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะ เมื่อจะรักษา ชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละทุกอย่าง ทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิต”

อานิสงส์ของศีล

ศีลนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพรรณนาอานิสงส์ไว้โดยอเนกปริยาย ดังเช่น คำบอกอานิสงส์ว่า “สีเลน สุขติ ынฺติ ไปสู่สุคติเพราะศีล สีเลน โภคสมฺปทา โภคทรัพย์ ถึงพร้อมเพราะศีล สีเลน นิพฺพุติ ынฺติ ถึงความดับทุกข์เพราะศีล ตสฺมา สีลํ วิโสธเย เหตุตั้งนั้นสาธุชนพึงชำระศีลให้บริสุทธิ์”

ศีลให้อานิสงส์ดังกล่าวในปัจจุบัน พึงเห็นได้ในที่ใกล้ที่สุดคือในตนเองของทุก ๆ คนและในปัจจุบันนี้ คือ ทุก ๆ คนมีความสุขดี ปราศจากภัยเวร ไม่ถูกทำร้ายร่างกาย และชีวิต ไม่ถูกลักทรัพย์ เป็นต้น เพราะเหตุที่มีเครื่องคุ้มครองรักษาทางบ้านเมืองบ้าง ทางพระศาสนาบ้าง กล่าวเฉพาะทางพระศาสนาก็คือ ศีล อันได้แก่ การงดเว้นจากการกระทำความชั่วของบุคคลอื่น ในที่ใดคนไม่มีศีลแก่กัน มุ่งแต่จะเบียดเบียนกัน อยู่ในที่นั้นไม่มีความสุข จะประกอบอาชีพอะไรให้เกิดความเจริญไม่ได้ ส่วนในที่ใดคนมีศีลแก่กัน อยู่ในที่นั้นจึงจะมีความสุขความเจริญ สุขดี แปลว่า การไปดี การถึงดี หมายถึงความสุขความเจริญ โภคสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยโภคะ หมายถึงมีโภคทรัพย์สมบูรณ์ ผลเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะคนที่อยู่ด้วยกันมีศีลแก่กัน คือเว้นเบียดเบียนกัน ผลอีกข้อหนึ่งคือความดับทุกข์ร้อนใจ จะเห็นได้ง่ายว่าเกิดจากศีล ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้วจะเห็นว่า ศีลเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกคนที่อยู่ร่วมกัน และเป็นสิ่งจำเป็นของทุก ๆ คน เพราะก็เป็นผู้หนึ่ง ๆ บรรดาผู้ที่อยู่ร่วมกัน แม้ใจผู้ร้ายไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ก็ต้องมีศีลแก่พวกของตนเอง ถ้าไม่ซื่อตรงต่อพวกของตน ทำร้ายกันเอง คดโกงกันเอง ก็จะถูกกันอยู่ไม่ได้ แต่บุคคลโดยมากมีความคิดคับแคบปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือ ปรารถนาไม่ให้คนอื่นเบียดเบียนตน แต่กลับไม่มีศีลแก่บุคคลอื่น ประพฤติเบียดเบียนเขา

พิจารณาสืบไปอีกชั้นหนึ่งว่า เพราะเหตุไรจึงปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน ก็ให้เห็นเหตุผลต่อไปว่า เพราะทุก ๆ คนมีความรักตน รักร่างกายและชีวิต รักทรัพย์สมบัติและอื่น ๆ ของตน ปรารถนาสุขแก่ตน ไม่ปรารถนาทุกข์ รวมความว่าเมตตาตนเอง ถ้าได้แผ่เมตตานี้ไปแก่บุคคลอื่นใด ก็จะทำให้มีศีลแก่บุคคลนั้น คืองดเว้นการ

เบียดเบียนผู้อื่น เปลี่ยนเป็นเกื้อกูลอนุเคราะห์ เหมือนอย่างมารดาบิดามีศีลแก่บุตรธิดา ด้วยอำนาจของเมตตา และเมื่อแผ่ไปในสัตว์ดิรัจฉาน ก็พาให้มีศีล เว้นเบียดเบียนใน สัตว์ดิรัจฉาน เหมือนอย่างที่คนมีศีลในสัตว์เลี้ยงด้วยอำนาจของเมตตาเช่นเดียวกัน ผลของศีลที่เกิดจากเมตตานี้ ก็คือความสุขความเจริญของบุคคลผู้รับเมตตา เช่น มารดา บิดามุ่งผลคือความสุขความเจริญของบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดามีความสุขความเจริญเต็มที่ มารดาบิดาย่อมจะวางใจเป็นอุเบกขาได้ ซื่อว่าวางความปรารถนาในผลที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น และก็ย่อมมีความสุขเพราะเต็มความปรารถนา ศีลที่เกิดจากเมตตาก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาดูตนเห็นว่าไม่ได้เบียดเบียนใครให้เดือดร้อนด้วยกายวาจาหรือแม้ด้วยใจ ก็ย่อมจะรู้สึกว่าเป็นผู้บริสุทธิ์และมีความสุข ผู้รักษาศีลเมื่อคอยรักษาจิตไม่ให้ ปรารถนาผิด ไม่ให้โกรธ อบรมเมตตา จะมีศีลโดยง่าย และจะได้รับอานิสงส์ของศีล โดยฉับพลัน จิตใจเป็นสุคติ มีโภคทรัพย์ คือความอิมเต็ม ไม่บกพร่องไม่ทุกข์เดือดร้อน และจะแผ่ออกไปในวงแคบหรือกว้างตามขอบเขตอำนาจของศีล

สรุปลงโดยย่อที่สุดคือดับใจไม่ให้เกิดกำเริบ ไม่ให้โกรธก็จะรักษาศีลได้ และศีลก็จะรักษาผู้มีศีลให้ได้รับอานิสงส์ คือสุคติ การไปดี โภคสมบัติ ความถึงพร้อมด้วย โภคทรัพย์ และนิพพุติ ความดับทุกข์เดือดร้อน

สมาธิในพระพุทธศาสนา

จิตหรือสมาธินี้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เป็นอันมาก ยกจิตขึ้นแสดงเป็นที่ตั้งบ้าง ยกสมาธิขึ้นแสดงบ้าง แต่ว่าที่ยกจิตขึ้นเป็นที่ตั้งนั้น บางแห่งมีความหมายถึงสมาธิ หรือ สมถะ บางแห่งมีความหมายถึง ปัญญา หรือ วิปัสสนา ด้วย บางแห่งก็แสดงไว้เป็นกลาง ๆ เป็นทางปฏิบัติได้ทั้งทางสมาธิและทั้งทางปัญญา ที่ยกจิตขึ้นเป็นที่ตั้งนั้น ดังเช่นที่ตรัสเอาไว้มีใจความว่า “จิตตินรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก บัณฑิตผู้ทรงปัญญาย่อมทำจิตให้ตรง เหมือนอย่างช่างศรดัดลูกศร” ทุกคนเมื่อพิจารณาดูที่จิตใจของตนเองแล้ว ก็ย่อมจะเห็นได้ตามที่ตรัสไว้นี้คือ จิตตินรน กวาดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก

และยังได้ตรัสไว้อีกว่า “พึงยกจิตที่ควรยก พึงข่มจิตที่ควรข่ม พึงทำจิตให้รำเริง คือทำจิตที่ควรทำให้รำเริงให้รำเริง ควรเพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉย” เป็น ๔ ประการ

ประการที่ ๑ “พึงยกจิตที่ควรยก” นั้น ก็หมายความว่า จิตที่ย่อหย่อน ไม่เจริญโพชฌงค์ที่จะทำจิตให้ย่อหย่อนยิ่งขึ้น แต่เจริญโพชฌงค์ที่จะยกจิตขึ้น คือจิตที่ย่อหย่อนนั้น ก็คือจิตที่ย่อหย่อนความเพียร ตกอยู่ใน โสภัสสวะ ความเกียจคร้านในการปฏิบัตินั้น ให้เจริญ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์องค์แห่งความรู้พร้อม คือการวิจยเลือกเฟ้นธรรม วิริยสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือวิริยะ ความเพียรพยายามในอันที่จะละอกุศล อบรมกุศลให้บังเกิดขึ้น ปิตีสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือปิติ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะยกจิตที่ย่อหย่อนนั้นขึ้นได้ให้หายย่อหย่อน ในขณะที่จิตย่อหย่อนนั้น ไม่ควรเจริญ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบใจ

สมาธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือสมาธิ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คืออุเบกขา ความเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เพราะอาจจะทำให้จิตย่อหย่อนยิ่งขึ้น

ประการที่ ๒ “พึงข่มจิตที่ควรข่ม ในสมัยที่ควรข่ม” นั้น ก็คือจิตที่ฟุ้งซ่าน ในขณะที่จิตฟุ้งซ่านนี้ ให้เจริญ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือปัสสัทธิ ความสงบ สมาธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คือสมาธิ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์คืออุเบกขา แต่ไม่เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ เพราะจะทำให้ฟุ้งมากขึ้น

ประการที่ ๓ “พึงทำจิตที่ควรทำให้รำเริง ให้รำเริงในสมัยที่ควรทำให้รำเริง” นั้น ก็คือ ในขณะที่จิตที่หมด อัสสาหะ คือ ความพอใจ ความเพลิดเพลินใจ เพราะว่า ปัญญา บโยคะ คือการประกอบด้วยปัญญาอ่อน โดยเฉพาะบรรลู่ อุปสมสุข สุขคือความ เข้าไปสงบระงับ ส่วนจิตนี้หมดอัสสาหะคือความพอใจ เมื่อเป็นดังนี้ ให้ปฏิบัติพิจารณา สังเวควัตถุ คือที่ตั้งของความสังเวช คือความรู้สึกร่วมของจิตใจ ได้แก่ให้พิจารณา ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ พยาธิ ความป่วยไข้ มรณะ ความตาย ว่าเป็น ธรรมดาแก่ชีวิตของทุกคน นี้เป็น ๔

ข้อที่ ๕ ให้พิจารณา อบายทุกข์ ทุกข์ถึงในอบาย อันหมายความว่าความทุกข์ ที่จะต้องไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่จะต้องไปเกิดในนรก ที่จะต้องไปเกิดเป็นเปรต ที่จะต้องไปเกิดเป็นอสุรกาย เพราะประกอบบาปกรรม กรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล

ข้อที่ ๖ ก็พิจารณาถึงทุกข์ที่มีวิภวัญจะ คือความเวียนว่ายตายเกิดเป็นมूलในอดีต

ข้อที่ ๗ ก็พิจารณาถึงความทุกข์ที่มีวิภวัญจะ ความเวียนว่ายตายเกิดเป็นมूलในอนาคตเบื้องหน้า และ

ข้อที่ ๘ ก็พิจารณาถึงทุกข์ที่ต้องแสวงหาอาหารมาบริโภคในปัจจุบันนี้เป็นมूल

ก็รวมเป็นสังเวควัตถุ ที่ตั้งแห่งความสังเวช ๘ ข้อ

อนึ่ง ให้พิจารณาเจริญ พุทธานุสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า ธัมมานุสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม สังฆานุสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ อันจะทำให้เกิด ปสาทะ คือความผ่อนคลาย ความเลื่อมใสใจในภายใน ซึ่งจะทำให้จิตรำเริง ล้นความรู้สึกจิตซัดหมดอัสสาหะ ความพอใจ ความเจริญใจ

ประการที่ ๔ “พึงเพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉยในสมัยที่ควรเพ่งเฉย” นั้น ก็คือ เมื่อจิตไม่ย่อหย่อนอันจะต้องยก ไม่ฟุ้งซ่าน อันจะต้องข่ม ไม่หมดอัสสาทะคือ ความพอใจตาม ๓ ข้อข้างต้นนั้น เป็นไปสม่าเสมอในอารมณ์ของกรรมฐานที่ตั้งกระทำ ดำเนินไปในสมถวิถิ คือในทางของสมถะ ความสงบรับ ในสมัยเช่นนี้จึงไม่ต้องยก ไม่ต้องข่ม ไม่ต้องทำให้รำเริง แต่เป็นสมัยที่ควรเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ เพ่งดูอยู่ซึ่งจิตที่สงบ ตั้งมั่นเป็นอันดีแล้วนั้น เฉยอยู่

การปฏิบัติในขั้นนี้ ได้มีพระพุทธานิเทศที่แสดงไว้ให้ปฏิบัติเป็นหลักของการ ปฏิบัติสมาธิทั่วไป คือการปฏิบัติสมาธิทั่วไปนั้น เมื่อกล่าวสรุปเข้ามาในที่นี้แล้วก็กล่าวไว้ว่า ปฏิบัติเพื่อยกจิตบ้าง เพื่อย่อมจิตบ้าง ทำจิตให้รำเริงบ้างในเบื้องต้น แต่เมื่อทำได้แล้ว ปฏิบัติได้แล้ว ก็มาปฏิบัติในข้อ ๔ คือเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ ดังเช่นที่มีแสดงไว้ว่าให้ปฏิบัติ ในกรรมฐานข้อนั้นข้อนี้ เพื่อกำจัดนิเวรณข้อนั้นข้อนี้ หรือเพื่อให้เหมาะแก่จริตของตน อย่างนั้นอย่างนี้เป็นอันมาก เพราะพระพุทธเจ้าทรงให้กรรมฐานก็เหมือนอย่าง นายแพทย์ที่ให้ยา ให้ยาอย่างนั้นบ้างให้ยาอย่างนี้บ้างตามสมควรแก่โรค ครั้นโรคหาย แล้วก็ไม่ต้องใช้ยาอย่างนั้น แต่ว่าใช้ยาบำรุงอีกอย่างหนึ่ง เป็นการรักษาความหายโรค นั้นให้คงไม่เป็นโรคและป้องกันไม่ให้เกิดโรค หรือเรียกว่าไม่ต้องใช้ยาจำเพาะโรคดัง ต้องใช้ในเบื้องต้น ก็คือใช้กรรมฐานในข้อ ๔ นี้ เพ่งเฉยจิตที่ควรเพ่งเฉย ในสมัยที่ควร เพ่งเฉย เรื่องจิตพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ควรจะนำมาแสดงในที่นี้ก็คือที่กล่าวมานี้

และที่กล่าวว่า “จิตตสิกขาหมายถึงสมาธิ” นั้น ก็คือการปฏิบัติอบรมจิต ดังที่กล่าวมาแล้วว่ามี ๔ อย่างนั้น เมื่อสรุปเข้าแล้วก็คือเพื่อให้จิตเป็นสมาธินั่นเอง และเพื่อให้จิตเกิดปัญญาต่อขึ้นไป

ว่าถึงสมาธิ อะไรชื่อว่าสมาธิ *เอกัคคตา* คือ ความที่จิตอันเป็นกุศลอันเรียกว่า กุศลจิต มีอารมณ์เป็นอันเดียวชื่อว่าสมาธิ สมาธินั้นจึงได้แก่การตั้งจิตและเจตสิก คือธัมมะที่เกิดขึ้นในจิตในอารมณ์เดียวสม่าเสมอและชอบ สมาธิมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็น ลักษณะ มีการกำจัดความฟุ้งซ่านเป็นรส คือเป็นกิจ มีความไม่กระเพื่อมของจิตเป็น เครื่องปรากฏ มีสุขเป็นบรรทัดฐาน คือเหตุใกล้ นี่คือลักษณะของสมาธิโดยทั่วไป

สมาธิภาวนา ๔ อย่าง

สมาธินั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า มี *อานิสงส์* คือ ทำให้ได้ปัญญา ดังที่ตรัสไว้ แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงอบรมสมาธิ ผู้มีจิตเป็นสมาธิคือ ตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง” และได้ตรัสแสดง *สมาธิภาวนา* ไว้ ๔ อย่างคือ

๑. สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
๒. สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่อ *ญาณทัตสนะ* ความรู้ความเห็น
๓. สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่อสติสัมปชัญญะ สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว
๔. สมาธิภาวนา การอบรมสมาธิเพื่อสิ้นอาสวะ คือ กิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย

อธิบายโดยย่อ

ข้อ ๑ *อบรมสมาธิเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน* คือ ทำจิตให้มีอารมณ์เป็นอันเดียว อย่างสูงก็บรรลุถึงฌานทั้ง ๔ คือ ความเพ่งทั้ง ๔ อันได้แก่ *อัปปนาสมาธิ* สมาธิที่แนบแน่นจนเข้าถึงองค์ฌาน

ข้อ ๒ *อบรมสมาธิเพื่อญาณทัตสนะ* ความรู้ความเห็นนั้นก็คือมณสิการใน *อาโลกสัญญา* ความสำคัญหมายว่า สว่าง อธิษฐานคือตั้งใจกำหนด *ทิวาสัญญา* หรือความสำคัญหมายว่า กลางวัน คืออธิษฐานความสว่างเหมือนกลางวัน กลางคืนก็เหมือนกลางวัน กลางคืนก็เหมือนกลางคืน คือให้สว่างเหมือนกัน ทำจิตภาวนาให้สว่างด้วยใจที่ว่าง ไม่มีอะไรรักรัง

ข้อ ๓ *สมาธิภาวนาเพื่อสติสัมปชัญญะ* คือ สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว คือระลึกได้รู้ตัวถึง *เวทนา* ความสุข ความทุกข์ ความเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข สัญญา ความจำได้หมายรู้ *วิตก* ความตรึก ให้รู้ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เพราะฉะนั้น ในข้อ ๓ นี้ก็อาจจะสัมพันธ์กับข้อที่ ๒ เพื่อรู้เพื่อเห็น คือเมื่อรู้เมื่อเห็นอะไร นั่นก็เป็นเวทนา นั่นก็เป็นสัญญา นั่นก็เป็นวิตก ให้รู้แล้วว่าเป็นอย่างนั้น และทุกอย่าง นั่นก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป

ส่วนข้อ ๔ เพื่อสิ้นอาสวะ นั้น ก็คือการทำสมาธิภาวนาเพื่อปัญญา ตั้งต้นแต่ให้ตามเห็นพิจารณาเกิดดับในขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดขึ้นอย่างนี้ ดับไปอย่างนี้ ฉะนั้น สมาธิภาวนาจึงมี ๔ อย่างดังนี้

สมาธิคือสมถกรรมฐาน

กรรมฐาน นั้น หมายถึงอารมณ์ของจิตใจที่ยกมาปฏิบัติอบรมเพื่อทำให้สงบ ระวัง และเพื่อปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง จึงมีแสดงกรรมฐานเป็น ๒ คือ สมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ และ วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา สำหรับสมถกรรมฐานนั้นก็คือสมาธินั่นเอง และวิปัสสนากรรมฐานนั้น ก็คือปัญญานั่นเอง ใน ไตรสิกขา ซึ่งมี ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สมาธินั้น ก็คือสมถกรรมฐาน ปัญญานั้น ก็คือวิปัสสนากรรมฐาน

สำหรับสมาธิได้แสดงที่นี้มาแล้ว วันนี้จึงจะแสดงเพิ่มเติม โดยยกเอาสมถกรรมฐานมาแสดง ฉะนั้น ในขั้นสมาธินี้ จึงมีคำศัพท์ ธรรมะ ใช้อยู่ ๒ คำ สมถะ คำหนึ่ง สมาธิ คำหนึ่ง โดยความก็มุ่งถึงอันเดียวกัน แต่ว่าโดยพยัญชนะ คือถ้อยคำต่างกัน คำว่า สมถะ นั้นแปลว่า สงบ คำว่า สมาธิ นั้น แปลว่า ตั้งมั่น ฉะนั้น จึงต้องทราบถึงภาวะคือความเป็นไปของจิตก่อน

จิตนั้นโดยปกติไม่สงบ ดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย” เพราะอะไร ก็เพราะ นิวรณ์ นั้นเอง ซึ่งแปลว่า กิเลสเป็นเครื่องกั้น คือกั้นจิตไว้ไม่ให้ได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา ฉะนั้น จึงต้องมีวิธีปฏิบัติ ทำจิตให้สงบ วิธีปฏิบัติทำจิตให้สงบนั้นก็คือกรรมฐานนี้เอง คือ สมถกรรมฐาน คือวิธีที่ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมาธิหรือของสมถะ เมื่อจิตได้ที่ตั้งดังนี้ จิตจึงสงบลงได้ เพราะฉะนั้นเมื่อมุ่งถึงการตั้งจิตให้มั่น ก็เรียกว่าสมาธิ และเมื่อมุ่งถึงความสงบจากความดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายก็เรียกว่าสมถะดังกล่าวนี จิตจึงสงบเป็นสมถะด้วยสมาธิ คือตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของความสงบ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ ก็ด้วยจิตมีความสงบจากความดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย สงบกับตั้งมั่นจึงเป็นไปด้วยกัน สงบก็เรียกว่าสมถะ ตั้งมั่นก็เรียกว่าสมาธิ ต้องคู่กันไป เป็นไปด้วยกัน

เครื่องกั้นจิตไม่ให้ได้สมาธิ – นีวรณ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จิตตินรณกวดแกว่งกระสับกระส่ายก็ด้วยอำนาจนีวรณ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นดังกล่าวแล้ว คือกั้นไว้ไม่ให้จิตได้สมาธิ ไม่ให้ได้ปัญญา นีวรณจึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้จิตไม่เป็นสมาธิและไม่ได้ปัญญา การที่ทำสมาธิไม่สำเร็จเป็นสมาธิก็เพราะข่มนีวรณไม่ลง ถ้าข่มนีวรณลงได้ จิตก็เป็นสมาธิได้ นีวรณจึงเป็นเหตุสำคัญอันจำเป็นที่จะต้องข่มให้สงบ นีวรณมี ๕ คือ

๑. *กามฉันท* ความพอใจรักใคร่ในกาม คือ กามคุณารมณ์ อารมณ์คือ กามคุณ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ สิ่งถูกต้องทางกาย ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย คำว่า กามคุณารมณ์ นี้เป็นศัพท์ธัมมะ มาจากคำว่า กาม คำหนึ่ง คุณะ หรือคุณ คำหนึ่ง อารมณ์ อีกคำหนึ่ง

คำว่า *กาม* นั้นแปลว่าความใคร่ อันหมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาพอใจ รวมทั้งความติดใจยินดีเพลิดเพลินทั้งหลาย กามมี ๒ อย่าง คือ *กิเลสกาม* กิเลสเป็นเหตุใคร่อย่างหนึ่ง *วัตถุกาม* วัตถุอันเป็นที่ตั้งของความรักใคร่ปรารถนา พอใจอีกอย่างหนึ่ง กิเลสกามนั้นก็ได้แก่ความรักใคร่ปรารถนาพอใจ ความเพลิดเพลินติดใจยินดี และหมายคลุมถึงกิเลสทั้งหลายในกองเดียวกันนี้ด้วย เช่น *ราคะ* ความติดใจยินดี *นันทิ* ความเพลิดเพลิน ตลอดจนถึง *โลภะ* ความโลภอยากได้ รวมเข้าในคำว่ากิเลสกามทั้งหมด วัตถุกาม วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ท่านมักแสดงไว้ ๕ ไม่แสดงธัมมะ คือเรื่องราวอันเป็นข้อที่ ๖ ไว้ด้วย แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความ ก็มีธัมมะคือเรื่องราวทางใจเองที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหมด เป็นข้อที่ ๖ ด้วย เพราะต้องมีเป็นพื้นอยู่แล้วว่าเรื่องทางใจเหล่านั้น โดยปกติก็เป็นเรื่องของรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โสภณูปะบ้าง นั้นเองโดยปกติ นี่คือคำว่า กาม

คำว่า *คุณ* นั้นตรงกันข้ามกับคำว่า *โทษ* ก็ได้ คือเป็นสิ่งที่ให้ความสุข เพราะว่ากามนั้นให้ความสุขเหมือนกัน ให้คุณเหมือนกันคือความสุข แต่ว่าให้คุณน้อยให้โทษมากกว่า แต่เพราะกามมีคุณคือให้ความสุข คนจึงยังติดอยู่ในกามสุข สุขในกามยากที่จะเห็นโทษในกาม แต่เห็นความสุขในกาม ติดอยู่ในความสุขในกาม ฉะนั้น

จึงมีคุณของกามคือส่วนที่ให้ความสุขของกามนี้ หรือเรียกว่า *กามสุข* มาเป็นอารมณ์ คือเรื่องของใจ

อารมณ์ คือเรื่อง เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง เรียกว่า อารมณ์

จิตของสามัญชนทั่วไปที่เรียกว่าเป็น *กามาพจร* เทียบไปในกาม จึงมักมีกามคุณ หรือกามสุขนี้ผูกอยู่ ทำให้คิดถึงทำให้ดำริถึง ทำให้หมกมุ่นถึงอยู่เป็นประจำ เพราะฉะนั้น จึงมีกามคุณารมณ์ดังกล่าวนี้เป็นอาลัย คือเป็นที่อาศัยติดอยู่เหมือนอย่างปลาที่มึนน้ำ เป็นอาลัย คือเป็นที่อาศัยติดอยู่

อันปลานั้น เมื่อยกขึ้นจากน้ำมาวางอยู่บนบก ย่อมจะตื่นเพื่อที่จะลงน้ำ จิตก็เหมือนกัน เมื่อยกจิตนี้ขึ้นมาวางไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน ดังของสมถกรรมฐานข้อใด ข้อหนึ่ง จิตจึงตื่นรณกวัดแกว่งกระสับกระส่าย ไม่ยอมอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐาน กลับไปอยู่กับกามคุณารมณ์เป็นนิตย์ นี่คือลักษณะของจิตสามัญชน กามฉันท์ก็คือ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกามคุณารมณ์ คือในวัตถุอันเป็นที่ตั้งของกาม ความใคร่รักใคร่ปรารถนาพอใจ จะแปลกามฉันท์ว่าความพอใจรักใคร่ในวัตถุกามด้วยอำนาจของกิเลส กามก็ได้ กามฉันท์นี้ย่อมมีอยู่เป็นปกติของจิตใจของสามัญชน

๒. *พยาบาท* ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ แต่ก็หมายรวมจนถึง *โทสะ* ความโกรธที่เป็นเครื่องประทุษร้ายจิตใจของตนเองให้เดือดร้อน *ปฏิฆะ* ความกระทบกระทั่งต่าง ๆ ทางจิตใจ เพราะว่ากิเลสกองนี้มีปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งทางจิตใจ นี่เป็นมูลเบื้องต้น แรกขึ้นจึงเป็น *โกธะ* ความโกรธขัดเคือง เป็น *โทสะ* ความประทุษร้ายจิตใจตัวเอง แล้วจึงเป็น *พยาบาท* ความคิดประทุษร้ายผู้อยู่ในกองโทสะนี้ทั้งหมด

๓. *ถีนมิทธะ* ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม เป็นความท้อแท้ทางกายทางใจ อันสืบเนื่องมาจากความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ความเบื่อหน่ายต่าง ๆ ทำให้กายใจ ไม่มีกำลังที่จะประกอบกิจการต่าง ๆ ได้

๔. *อุทธัจจกุกกุจจะ* ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ คือจิตใจนี้ฟุ้งซ่านไปในเรื่อง รูปบ้าง เรื่องเสียงบ้าง เรื่องกลิ่นบ้าง เรื่องรสบ้าง เรื่องโผฏฐัพพะบ้าง หรือในเรื่องนั้น เรื่องนี้ต่าง ๆ บ้าง และความรำคาญใจต่าง ๆ เพราะมีความรู้สึกคับแค้นหรือคับแค้นต่าง ๆ ใจไม่สงบ

๕. วิจิติจณา ความเคลือบแคลงสงสัย คือสงสัยไปในเรื่องของตนบ้าง ในเรื่องของของตนบ้าง ในเรื่องของผู้อื่นบ้าง ในเรื่องของผู้ที่ตนบ้าง ในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง อันสืบเนื่องมาจากมีตัวเราของเราเป็นมูล เพราะเมื่อมีตัวเราของเรา ก็จะต้องมีความสงสัยไปต่าง ๆ ในเรื่องแห่งตัวเราของเรา ตลอดจนในเรื่องของเขา นอกจากนี้ยังรวมถึงความเคลือบแคลงสงสัยไปต่าง ๆ ในพระพุทธรูปเจ้าบ้าง ในพระธรรมบ้าง ในพระสงฆ์บ้าง ในสิกขาหรือในการศึกษาบ้าง รวมความเคลือบแคลงสงสัยทุก ๆ อย่างที่ทำให้จิตใจมิให้บังเกิดความเชื่อตั้งมั่นลงได้ ทำให้จิตใจไม่สงบ เหล่านี้รวมเป็นวิจิติจณาทั้งหมด

ทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นนิรวรณ ที่แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องกั้นจิต เป็น*ปรัญญฐานกิเลส* กิเลสที่ปล้นจิต กลุ่มรุมจิตใจ มีอยู่เป็นประจำ

กรรมฐานสำหรับแก้นิรวรณ

นิรวรณ ๕ เป็นกิเลสที่บังเกิดขึ้นกลุ่มรุมจิตใจอยู่เสมอ ทำจิตใจให้ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่าย รักษายากห้ามยาก และจิตของสามัญชนที่เรียกว่าเป็น “กามาวจร” คือท่องเที่ยวไปในกาม ก็คือเป็นไปตามกามฉันท์ข้อแรกและข้ออื่น ๆ นั้นเอง การทำกรรมฐานอันเรียกว่า สมถกรรมฐาน กรรมฐานที่เป็นอุบายสงบใจ ทำใจให้เป็นสมาธิคือตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ทำใจให้สงบอันเรียกว่าสมถะหรือสมถกรรมฐานนั้นก็คือทำใจให้สงบจากกามฉันท์นิรวรณเป็นต้นนั่นเอง แต่เพราะเหตุที่จิตของสามัญชนยังผูกพันอยู่กับกาม มีกามเป็น *อาลัย* เป็นที่อาศัย เหมือนอย่างปลาที่มีน้ำเป็นที่อาศัย คือปลามีน้ำเป็นอาลัยที่อาศัย จิตนี้ก็มีกามเป็นอาลัยคือเป็นที่อาศัย เพราะฉะนั้นเมื่อยกขึ้นมาตั้งไว้ในกรรมฐาน คือสมถกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งจึงตั้งอยู่ยาก มักจะดิ้นรนไปสู่กาม เป็น *กามคุณารมณ* มีกามเป็นอารมณ์อยู่เสมอ แต่ว่าเมื่ออาศัยการปฏิบัติอยู่ในสมถกรรมฐานที่ถูกต้องกับจริตของตน คือ เหมาะแก่กิเลสที่บังเกิดขึ้นแก่จิตใจของตน ที่มีอยู่เป็นประจำอยู่ในจิตใจของตน อบรมในกรรมฐาน อบรมบ่อย ๆ กระทำให้มาก ก็อาจรักษาจิตนี้ให้ตั้งอยู่ได้ ในอารมณ์ของกรรมฐานแทนกามคุณารมณ

เพราะฉะนั้น จิตของตนนี้จึงสามารถห้ามได้ รักษาได้แม้จะยาก แต่เมื่อตั้งใจทำ ทำอยู่บ่อย ๆ ทำให้มาก จิตนี้ก็สามารถน้อมมาในกรรมฐานได้ เพราะจิตนี้เป็นธรรมชาติที่น้อมมาได้ น้อมไปได้ แต่ว่าควรจะต้องได้กรรมฐานที่เหมาะสมแก่กิเลสที่บังเกิดขึ้นหรือที่มีอยู่เป็นประจำ พระอาจารย์ได้แสดงสมถกรรมฐานที่เหมาะสมแก่นิรนต์ทั้ง ๕ อันหมายความว่าที่สามารถจะแก่นิรนต์ทั้ง ๕ ได้ ไว้เหมือนอย่างว่าหม้อที่รักษาผู้ป่วย ไข้ให้หายโรค ให้ยาที่เหมาะสมแก่โรค คือที่สามารถจะแก่นิรนต์ได้ ทำโรคให้หายได้ เมื่อได้ยาที่เหมาะสมแก่โรคดังนี้ โรคก็หายได้ บรรเทาไปได้ ฉะนั้น จะได้แสดงกรรมฐานอันเป็นส่วนสมถกรรมฐานสำหรับแก่นิรนต์ทั้ง ๕ นี้

กามฉันท์ ข้อแรกเมื่อเกิดขึ้น ให้ทำกรรมฐานข้อ กายคตาสติ คือสติที่ไปในกาย คือกายที่มีชีวิตอยู่ที่นี่ โดยพิจารณาโดยนัยะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงว่า “กายนี้แล เบื้องบน แต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุดโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตา ใจ หน้ มังสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัญฐิ กระดูก อัญฐิมิญชัง เยื่อในกระดูก วักกัง ไต หทัย หัวใจ ยกนัง ตับ กิโถมกัง พังผืด ปิหัง ม้าม ปับผาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคฺถนัง สายรัดไส้หรือไส้เล็ก อุทริยัง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า ปิดตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด ปุพฺโพ น้ำหนอง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหลือง เมโท มันข้น อัสสุ น้ำตา วสา มันเหลว เขโพ น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลลิกา ไขข้อ มุตตัง มูตร และเติม มัตถเกมัตถกลุงคัง ขมองในขมองศีระชะเข้าอีก ๑ ก็เป็นอาการ ๓๒” ดังที่ได้เรียกกันว่าอาการ ๓๒

หรือว่าพิจารณา อสุภะ คือซากศพซึ่งเป็นอสุภ คือ เป็นของไม่งดงามปรากฏ คือพิจารณาศพที่ขึ้นฟอง พิจารณาศพที่มีสีเขียวน่าเกลียด พิจารณาศพที่มีน้ำเหลือง น้ำหนองไหล พิจารณาศพที่เป็นช่องเล็กช่องใหญ่ พิจารณาศพที่ถูกกัดกิน พิจารณาศพที่ขาดเป็นท่อน พิจารณาศพที่ถูกตัดเป็นท่อน พิจารณาศพที่มีโลหิตไหล พิจารณาศพที่มีหนอนน่าเกลียด และพิจารณากระดูก ก็เป็นอสุภะ ๑๐ ประการ

การพิจารณากายนี้ว่ามีอาการ ๓๑ หรือเติมมัตถเกมัตถกลุงคัง ขมองในขมองศีระชะ เป็นอาการ ๓๒ ก็ได้ การพิจารณาซากศพที่เป็นอสุภะ ที่เป็นของไม่งดงามต่าง ๆ

ดังที่แสดงไว้นี้ก็ดี เป็นเครื่องแก้กามฉันทคือความพอใจใครในกาม ซึ่งโดยมากก็บังเกิดขึ้นที่กายอันนี้ อันเป็นกายตนบ้าง เป็นกายของผู้อื่นบ้าง จึงมาพิจารณาถึงความปฏิภูลไม่สะอาดของกายนี้บ้าง ที่มีอยู่เป็นธรรมชาติธรรมดา ซึ่งจำแนกออกไปเป็นอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังกล่าว หรือว่าพิจารณาแค่ที่ตามองเห็น อันเรียกว่า *ตจปัญจกกรรมฐาน* กรรมฐาน ๕ ข้อ มีหนึ่งเป็นที่สุด คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ดังที่สอนนานนั้นก็ดี นี่เป็นส่วนพิจารณากายที่ยังมีชีวิต หรือว่าพิจารณากายที่สิ้นชีวิตแล้วเป็นศพ เป็นอสุภะคือไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ เพราะว่ากายอันนี้เป็นเวลานี้แม้จะมีชีวิตอยู่ แต่เมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็ต้องเป็นศพ เป็นอสุภะ ไม่สะอาด ดังที่ยกขึ้นมาเป็นข้อ ๆ นั้น และในที่สุดก็จะถูกเผาหรือถูกฝัง เน่าเปื่อยไปหมดในที่สุด ไม่มีอะไรเหลืออยู่

การพิจารณาดังนี้ก็จะเป็นอย่างวิธีสำหรับแก้กามฉันทก็ได้ บางทีอาจจะเห็นว่าเป็นการบังคับใจให้พิจารณาผืนความรู้สึกที่เป็นสามัญสำนึก หรือผืนปกติธรรมดา แต่อันที่จริงนั้น สามัญสำนึกบางอย่างที่เป็นส่วนกิเลสก็ควรจะต้องแก้ โดยเฉพาะเมื่อเข้ามาบวช ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เว้นจากกามทั้งหลายอย่างชาวบ้าน ก็จำเป็นที่จะต้องรักษาจิตของตนจากสามัญสำนึกของชาวบ้าน มาให้เป็นสามัญสำนึกของบรรพชิตคือผู้บวช หรือแม้ชาวบ้านเอง แม้จะมีสามัญสำนึกอยู่ในกาม ก็ต้องให้อยู่ในขอบเขต เช่นจำเพาะในคุ้มครองของตน จะปล่อยให้ไปนอกขอบเขตก็ย่อมทำให้เดือดร้อนไม่เป็นสุข และจะทำให้รู้สึกว่ไม่เพียงพอ ทุกอย่างนั้นต้องมีขอบเขตจำกัด อันสมควร ต้องรู้จักเพียงพออันเรียกว่า *สันโดษ* ฉะนั้น หากจะมีสามัญสำนึกในทางกามอยู่ในขอบเขตของผู้ครองเรือน ก็เป็นไปตามขอบเขตนั้น แต่อย่าให้นอกขอบเขต หรืออย่าให้ไม่รู้จักพอ ต้องรู้จักพอ รู้จักขอบเขต

และก็เป็นสิ่งที่ไม่ผิดธรรมดา คือธรรมดานั้นร่างกายอันนี้เป็นสิ่งปฏิภูลไม่สะอาด แต่เพราะอาศัยการรักษา อาบน้ำ ประดับตกแต่งต่าง ๆ ให้สะอาด จึงดูสะอาดและดูงดงาม แต่ว่ความไม่สะอาด ไม่งดงามนั้นก็ย่อมปรากฏอยู่เสมอ ต้องปฏิบัติรักษากันอยู่เสมอ ต้องตกแต่งกันอยู่เสมอ จึงไม่สามารถที่จะทำให้สะอาดและให้งดงามจริง ๆ ได้ เพราะธรรมดานั้นเป็นสิ่งไม่สะอาด และเป็นสิ่งไม่งดงามดังกล่าวนั้น อันเป็นธรรมดาของร่างกาย และร่างกายนี้เมื่อล่วงวัยอันหมดจดงดงามเบื้องต้นไปแล้ว ก็ย่อมจะทรุดโทรมด้วยความชราคือ ความแก่ลง ความไม่งดงามของร่างกายก็ปรากฏโดยลำดับมากขึ้น

จะแต่งสักเท่าไร ก็แต่งให้ดังงามเหมือนอย่างเมื่อเป็นหนุ่มเป็นสาวไม่ได้ ก็เป็นธรรมดาของร่างกาย เพราะฉะนั้น ก็หัดพิจารณาให้รู้จักธรรมดาตามเป็นจริง เมื่อร่างกายนี้เป็นศพ ความไม่ดังงามก็ยิ่งปรากฏเต็มที่ตั้งที่กล่าวแล้ว ตั้งต้นแต่ขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียด เป็นต้น ไปจนเป็นกระดูกที่ผุกร่อนไปหมดในที่สุด เพราะฉะนั้น การพิจารณาดังนี้ซึ่งเป็นกายคตาสติก็ดี หรือเป็นอสุภกรรมฐานก็ดี จึงเป็นเครื่องแก้กามฉันท์คือความพอใจรักใคร่ในกาม

ข้อที่ ๒ เมตตาเป็นเครื่องแก้พยาบาท เมตตานั้นก็คือความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข การแผ่เมตตานั้นก็แผ่ไปด้วยจิตใจเอง คิดแผ่ออกไปโดยเจาะจงที่เรียกว่า โอทิสฺสรมณา และโดยไม่เจาะจงที่เรียกว่า อนินทิสฺสรมณา โดยเจาะจงนั้น ก็คือแผ่ไปในคนนั้นคนนี่ที่ตนปรารถนาจะแผ่เมตตาจิตไปให้โดยไม่เจาะจงนั้น ก็คือแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า

การแผ่ไปทั้ง ๒ วิธีนี้มีนัยะอย่างเดียวกัน คือพิจารณาว่า “จงเป็นสุข จงอยู่เป็นสุข จงบรรลุถึงความสุข จงไม่มีโรค จงไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจ จงไม่มีความเบียดเบียน จงมีสุขรักษาตน” ซึ่งท่านผูกไว้เป็นคำบาลีว่า สุขิตา โหนตุ จงมีสุข มีสุขเกิด อโรคยา โหนตุ จงไม่มีโรคเกิด อนินฺชา โหนตุ จงไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจเกิด อพฺยาปชฺฌา โหนตุ จงไม่เบียดเบียนกันเกิด จงไม่มีความเบียดเบียนเกิด สุขี อุตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ จงเป็นผู้มีสุขรักษาตนเกิด ดังที่เราสวดกันอยู่ใน พรหมวิหารทั้ง ๔

ท่านได้แสดงโอทิสฺสรมณา การแผ่ไปโดยเจาะจงไว้ว่า สพฺพา อิตฺถิโย สตรีทังปวง สพฺเพ บุริสา บุรุษทังปวง สพฺเพ อริยา ท่านผู้เป็นอริยะทังปวง สพฺเพ อนริยา ท่านผู้มีใช้เป็นอริยะทังปวง สพฺเพ เทวา เทพทังปวง สพฺเพ มนุสฺสา มนุษย์ทังปวง สพฺเพ วินิปาติกา สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในภพชาติที่ตกต่ำทังปวง สุขิตา โหนตุ จงเป็นผู้มีสุขเกิด นี้โดยเจาะจง

ส่วนโดยไม่เจาะจงนั้น ก็คือแผ่ไปว่า สพฺเพ สุตฺตา สัตว์ทังปวง สพฺเพ ปาณา สิ่งมีชีวิตทังปวง สพฺเพ ภูตา สิ่งที่เป็นแล้วทังปวง สพฺเพ บุคฺคฺลา บุคคลทังปวง สพฺเพ อุตฺตภาวปริยาปฺนนา สรรพสัตว์ที่นับเนื่องเข้าในอตฺตภาพทังปวง สุขิตา โหนตุ จงเป็นผู้มีสุขเกิด

และท่านสอนให้แผ่ไปใน ๑๐ ทิศ โดยนัยะอันเดียวกันนี้ คือ ในปุรัตถิมทิศ ทิศตะวันออก ในปัจฉิมทิศ ทิศตะวันตก ในอุตรทิศ ทิศเหนือ ในทักษิณทิศ ทิศใต้ นี้เป็นทิศใหญ่ทั้ง ๔ และในทิศน้อยทั้ง ๔ คือ ทิศในระหว่างทิศใหญ่ทั้ง ๔ ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ ในทิศเบื้องบน ในทิศเบื้องล่าง ก็รวมเป็น ๑๐ ทิศ

หัดแผ่เมตตาไปทั้งโดยเจาะจง ทั้งโดยไม่เจาะจงใน ๑๐ ทิศ ดังนี้เสมอ ๆ จะทำให้จิตผ่องแผ้วจากพยาบาท แม้จะมีพยาบาทหรือมีความโกรธกระทบกระทั่งเกิดขึ้น ก็ดับได้ง่าย เพราะอำนาจของเมตตา จะทำให้จิตใจประกอบไปด้วยเมตตาทำให้มีความสุข

กรรมฐาน ๒ ข้อ คือ *อาโลกสัญญา* กับ *พุทธานุสสติ* แก่ถิ่นมิถชะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม *อาโลกสัญญา* คือการทำสัญญา ความกำหนดหมายว่าแสงสว่าง หรือเรียกว่า *ทิวาสัญญา* ความกำหนดหมายว่ากลางวัน คือตั้งจิตกำหนดนึกถึงความสว่าง แสงสว่างขึ้นในจิตใจ เหมือนความสว่างในกลางวัน หรือความสว่างจากแสงไฟ กำหนดใจในความสว่างในแสงสว่างนั้น ใจก็จะสว่าง อีกอย่างหนึ่งก็คือ เห็นความสว่าง เห็นแสงสว่าง ทำให้จิตใจนี้หายความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มและหายความท้อแท้ ทำให้จิตใจมีพลังหรือกำลังในอันที่จะประกอบกระทำการงาน การทำให้จิตใจสว่างดังนี้ มีค่าเปรียบว่า กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน เป็นข้อที่พึงปฏิบัติได้เรียกว่า *อาโลกสัญญา* หรือ *ทิวาสัญญา*

อีกข้อหนึ่ง *พุทธานุสสติ* ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณเป็นอันมาก ดังเช่น *นวหรรษคุณ* พระคุณของพระอรหันต์ ๙ ประการ ดังที่เราสวดกันว่า *อิติปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ* เป็นต้น หรือเมื่อย่องลงก็เป็น ๓ ประการ ดังที่เราสวดว่า *พุทโธ สุสุทโธ กรุณามหณฺณโว พุทโธ* พระผู้ตรัสรู้ หมายถึงทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระองค์ได้ตรัสรู้ใน อริยสัจจทั้ง ๔ ด้วยพระองค์เอง ดังที่แสดงไว้ในปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระองค์ *สุสุทโธ* พระผู้บริสุทธิ์จริง แสดงถึงพระบริสุทธิ์คุณ *กรุณามหณฺณโว* มีพระกรุณาตั้งห้วงทะเลหลวง แสดงถึงพระกรุณาธิคุณ พระคุณของพระพุทธเจ้า เมื่อย่องลงก็เป็น ๓ ข้อ คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ดังกล่าว

เมื่อระลึกถึงย่อมเป็นเหตุทำให้จิตใจผ่องใส ด้วยความเลื่อมใสในพระคุณ เมื่อจิตใจเกิดความเลื่อมใส ผ่องใส ก็หายง่วงเหงาหรือง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ก็ทำให้ใจสว่างได้เหมือนกัน คือปลอดโปร่งด้วยความผ่องใส เลื่อมใส ทำให้จิตใจกระปรี้กระเปร่ามีพลังในอันที่จะประกอบกิจการงาน ฉะนั้น อาโลกสัญญา กับ พุทธานุสสติ นี้ จึงเป็นเครื่องแก้ถีนมิถะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

อานาปานสติ สติระลึกถึงลมหายใจเข้าออก เป็นเครื่องแก้ อุทัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ อานาปานสตินี้ เป็นกรรมฐานข้อหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ เป็นข้อต้นของกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ในพระสูตรใหญ่แห่งสติปัฏฐาน ดังที่ได้ตรัสสอนไว้ในพระสูตรนั้นว่า เข้าไปสู่ป่าเข้าไปสู่โคนไม้ เข้าไปสู่เรือนว่าง นั่งตั้งกายให้ตรง นั่งขัดสมาธิ หรือขัดสมาธิ หรือขัดบัลลังก์ ก็คือขัดสมาธินั่นเอง ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติจำเพาะหน้า หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ และได้ตรัสสอนวิธีกำหนดลมหายใจ เข้าออกไว้ ดังนี้ว่า

“หายใจเข้ายาวก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว หายใจออกยาวก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกยาว หายใจเข้าสั้นก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น หายใจออกสั้นก็ให้รู้ว่าเราหายใจออกสั้น ศึกษาคือตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่าเราจรรู้กายทั้งหมดหายใจเข้า ศึกษาคือตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่าเราจรรู้กายทั้งหมดหายใจออก ศึกษาคือตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่าเราจักระบังกายสังขาร เครื่องปรุงกาย หายใจเข้า ศึกษาคือตั้งจิตสำเนียงกำหนดว่าเราจักระบังกายสังขาร เครื่องปรุงกาย หายใจออก” ดังนี้

ใน ๒ ประการแรก หายใจเข้าออกยาวก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้าออกยาว หายใจเข้าออกสั้นก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้าออกสั้น พระอาจารย์ได้อธิบายวิธีปฏิบัติเอาไว้ ว่ายาวหรือสั้นนั้นเป็นการกำหนดระยะหรือช่วงของการหายใจ โดยตั้งเขตกำหนดเอาไว้ คือหายใจเข้าออกนั้น นับตั้งแต่จุดที่ลมหายใจกระทบเมื่อเข้า คือปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนเป็นจุดที่ ๑ และเมื่อเข้านั้นก็ผ่านอุระหรือทรวงอกเป็นจุดที่ ๒ ไปถึงนาภีคือท้องเป็นจุดที่ ๓ ที่กำหนดไว้ว่า ท้องจะพองขึ้น และเมื่อออกจากนั้น ท้องก็จะเป็นจุดที่ ๑ คือจากท้องนั้นที่ยุบลงผ่านอุระเป็นจุดที่ ๒ จนถึงมาผ่านปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบนในจุดที่ ๓ ระยะดังกล่าวนี้เป็นระยะของลมหายใจเข้าลมหายใจ

ออกโดยปกติ ท่านกำหนดดังนี้ กำหนดตามจุดที่อาจจะกำหนดได้จากจุดที่ลมกระทบ ซึ่งเรารู้สึก และจุดนาฬิกาที่พองหรือยุบซึ่งเรารู้สึก เพราะเมื่อรู้สึกจึงกำหนดได้ ไม่ได้ กำหนดตามหลักสรีรวิทยา ที่แสดงว่าหายใจเข้าออกไปสู่ปอด แต่นี่กำหนดเพื่อตั้งจิต ทำสมาธิ จึงกำหนดเป็น ๓ จุด ดังนี้

การกำหนดลมหายใจเข้าออกที่เป็นไปโดยปกติธรรมดา ดังที่เราหายใจเข้า ออกอยู่โดยปกติดังนี้ เรียกว่า ยาวโดยปกติ ปล่อยให้หายใจเข้าออกไปตามปกติธรรมดา ไม่ต้องทำให้เร็วหรือไม่ต้องทำให้ช้า การหายใจเข้าออกโดยปกติดังนี้ เรียกกันอย่าง ไทย ๆ ว่าเป็นการหายใจทั่วท้อง ดังนี้คือยาว และเมื่อกำหนดให้รู้จุดดังนี้จนจิตรวม เข้ามา กายก็จะละเอียดเข้า จิตก็จะละเอียดเข้า การหายใจก็จะสั้นเข้ามาเอง อากาศ ที่ท้องพองหรือยุบโดยปกตินั้นก็ย่อลง จนถึงท้องเหมือนไม่พองไม่ยุบ เหมือนหายใจ เข้ามาเพียงแค่อุระคือทรวงอก ออกก็จากอุระคือทรวงอก และเมื่อกายและจิตละเอียด เข้าอีก ก็เหมือนหายใจเข้าหายใจออกอยู่แคริมฝีปากเบื่องบนคือปลายจมูก และเมื่อ กายและจิตละเอียดเข้าอีก ก็เหมือนอย่างไม่หายใจ แต่ความจริงนั้นหายใจ แต่หายใจ เข้าออกอย่างละเอียด อากาศไม่ปรากฏ ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ยาวหรือสั้นนี้จึง เป็นความเป็นไปของลมหายใจดังกล่าว ไม่ปฏิบัติ การหายใจทั่วท้องโดยปกติ ก็เป็น ยาวโดยปกติ และเมื่อปฏิบัติ กายและจิตละเอียดเข้า ก็จะสั้นเข้า ๆ ดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อเป็นไปยาวโดยปกติก็ให้รู้ว่ายาว เป็นไปสั้นก็ให้รู้ว่าสั้น ก็เป็นการเป็น ไปสั้นตามปกติเหมือนกัน

มาถึงขั้นศึกษาสำเนียงกำหนดว่ารู้กายทั้งหมด กายนั้นก็มี ๒ คือ นามกาย ๑ รูปกาย ๑ รูปกายนั้นก็ ได้แก่ รูปขันธ์ ของเรานี่เอง คือขันธ์ที่เป็นส่วนรูป เบื้องบน แต่พื้นเท้าขึ้นมาเบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ นี่เป็นกายทั้งหมด หรือว่ากล่าวโดยจำเพาะ พระอาจารย์ท่านก็มุ่งเอาลมหายใจ คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก ที่เป็นกายทั้งหมดนั้นเป็นส่วนรูปกาย เพราะฉะนั้น ก็หัดศึกษาสำเนียงกำหนดให้รู้ กายทั้งหมดที่เป็นส่วนรูปกายนี้ หายใจเข้าหายใจออก คือตั้งตัวผู้รู้หรือความรู้ให้อยู่ที่ กายอันนี้ ให้อยู่ที่กองลมนี้ ให้อยู่ที่กายทั้งหมดนี้ ไม่ออกไปข้างนอก ส่วนนามกายนั้น ก็ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก ความตรึกนึกคิดเป็นต้น ที่เป็นอาการของใจ ก็ให้รู้ใจของตัวเองด้วยว่า รู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์สุขอย่างไร กำลัง

กำหนดหมายอะไร จงใจอย่างไร ตรึกนึกคิดอะไรให้ใจรู้ใจอยู่เสมอ ดังนี้ก็เป็นการศึกษา กำหนดให้รู้จักนามกาย เพราะฉะนั้น ก็ให้ศึกษาสำเนียง กำหนดให้รู้จักรูปกาย นามกายดังกล่าวนี้ไปในขณะเดียวกัน จิตก็จะได้รวมเข้ามาอยู่กับตัวความรู้นี้ ที่รูปกาย ที่นามกายอันนี้

ข้อสุดท้ายที่ทำให้ศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักศึกษาสำเนียงกำหนดว่า เราจักสงบร่างกายสังขาร เครื่องปรุงกาย หายใจเข้าหายใจออก เครื่องปรุงกายนี้ก็คือลมหายใจนั่นเอง ลมหายใจเข้าลมหายใจออกเป็นกายสังขารเครื่องปรุงกาย ปรุงคือบำรุงรักษาชีวิตของร่างกายนี้ให้ดำรงอยู่ คนเราต้องหายใจเข้าออกอยู่ ร่างกายอันนี้จึงดำรงชีวิตอยู่ได้ การศึกษาสำเนียงกำหนดระดับกายสังขารนั้นก็หมายความว่า ไม่ทำลมหายใจเข้าออกให้แรง เช่น หายใจฮึดฮาด แต่ว่าให้สงบโดยปกติ ไม่ใช่ผิดปกติ เช่นกลั้นใจ ให้หายใจเป็นปกติ และเมื่อกายละเอียดจิตละเอียด ลมหายใจก็ละเอียดขึ้นเอง ดังที่กล่าวมาในข้อต้น

อีกอันหนึ่งก็คือว่า ระดับค้นหา ความดีนรรณะยานอยากของใจต่าง ๆ แม้ในลมหายใจเองหรือแม้ในการปฏิบัติ ไม่คิดเร่งการปฏิบัติให้ได้ผลเร็วด้วยการกระทำต่าง ๆ แต่ให้เป็นไปโดยปกติ รักษาแต่ตัวสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัวในลมหายใจเท่านั้น ให้ตั้งมั่นอยู่กับลมหายใจโดยไม่ต้องไปคิดเร่งอะไร เป็นแต่เพียงรักษาสติ รักษาสัมปชัญญะ พร้อมทั้งญาณคือความหยั่งรู้ ให้ตั้งอยู่เท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้กายและจิตก็จะละเอียดเข้าเอง ลมหายใจก็จะละเอียดเข้าเอง สงบราบรื่นไปเองโดยการปฏิบัติ แต่ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษา คือคอยสำเนียงกำหนดอยู่ตลอดเวลา ไม่ทิ้งการศึกษา สำเนียงกำหนดดู แล้วก็จะได้อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้

และเพื่อช่วยในข้อนี้ พระอาจารย์จึงได้สอนวิธีช่วยประคับประคองจิตในครั้งแรก ในเมื่อจิตยังใหม่ต่ออานาปานสติ ยังไม่คุ้นยังควบคุมให้สงบได้ยาก ให้ใช้วิธีนับคือหายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๑ นับคู่ดังนี้ ไปถึง ๕-๕ แล้วกลับ ๑-๑ ถึง ๖-๖ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๗-๗ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๘-๘ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๙-๙ แล้วกลับใหม่ ๑-๑ ถึง ๑๐-๑๐ แล้วก็กลับไปใหม่ถึง ๕-๕ เป็นต้น เป็นการนับคู่จนจิตสงบ จึงเลิกนับคู่มานับ ๑ หายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๒ เป็นต้น แล้วเมื่อ

จิตสงบได้ทีไรแล้วก็หยุดนับ แต่เรื่องนับนี้ผู้ปฏิบัติก็ใช้เหมือนกัน แต่ใช้ต่าง ๆ กัน เช่น นับ ๑-๑ ถึง ๑๐-๑๐ เลย ไม่ช่ยกช่ยอน แล้วกลับใหม่ ท่านแสดงว่า ถ้าน้อยกว่านี้ก็ จะทำให้รู้สึกว้าไป ถ้ามากกว่านี้ก็ทำให้มีกังวลในการนับมาก จึงเอาแค่นี้

อีกอย่างหนึ่งที่นิยมกันในตอนนี้มาก ก็หายใจเข้า พุท หายใจออก โธ ใช้ พุทโธ ประกอบ แต่เมื่อจิตเป็นสมาธิขึ้น ก็จะสงบหรือหยุด การนับก็ดี หรือ พุทโธ ก็ดีเป็น อุเบกขา คือเข้าเพ่งเฉยอยู่ แต่ในชั้นที่ยังมีวิตกวิจารณ์ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ และระครองจิตไว้ในอารมณ์ ก็ใช้นับหรือใช้พุทโธ แต่ในชั้นที่สูงกว่าวิตกวิจารณ์ คือละวิตกวิจารณ์ได้ ก็ละความกำหนดดังกล่าวนี้ได้ จิตก็เข้าในอุเบกขา ความวางเฉย อยู่ในลมหายใจเข้าออก

ธาตุกรรมฐาน เป็นเครื่องแก้วิกิจจนา คือความเคลือบแคลงสงสัย ธาตุกรรมฐาน คือ การพิจารณาแยกธาตุกายนี้ว่าประกอบขึ้นด้วยธาตุ ด้วยปฏิวิธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา ทำให้จิตใจสงบระงับจากความยึดมั่นถือมั่นกายอันนี้ ว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ท่านแสดง กรรมฐานข้อนี้ว่าแก้วิกิจจนา ก็เพราะว่าวิกิจจนาคือความเคลือบแคลงสงสัยนั้น ส่วนใหญ่ บังเกิดขึ้นจากตัวเราของเรา คือเมื่อมีตัวเรามีของเรา ก็ย่อมจะเกิดความเคลือบแคลงสงสัย ในเรื่องของเราของเราอยู่ต่าง ๆ นานา เพราะฉะนั้น เมื่อสงบความสำคัญหมาย ว่าตัวเราของเราเสียได้ ก็เป็นอันว่าระงับวิกิจจนา ความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องของ ตัวเราของเราเองได้

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เป็นข้อประกอบทุกข้อคือ โยนิโสมนสิการ ความกระทำไว้ใน ใจโดยแยบคาย คือหมายความว่า ความฉลาดในการปฏิบัตินั่นเอง อันความฉลาดใน การปฏิบัตินั้น ต้องอาศัยความพิจารณาคอยจับเหตุจับผลในอารมณ์ที่บังเกิดขึ้น ในเรื่องที่ยังเกิดขึ้น ในเรื่องกรรมฐานที่กระทำก็ดี ในเรื่องของนิรณที่บังเกิดขึ้นก็ดี คอยจับเหตุจับผลให้ทัน เป็นความฉลาดในการพิจารณา รู้จักการปฏิบัติ รู้จักวิธีปฏิบัติ รู้จักผลที่ได้จากการปฏิบัติ และรู้จักเหตุที่จะให้เกิดผล ความรู้จักเหตุที่จะให้เกิดผลนี้แหละ เป็นตัวโยนิโสมนสิการ ที่ตามศัพท์ก็คือว่า ความทำไว้ในใจโดยเหตุเกิดผล คือคอยจับ เหตุจับผล จับเหตุเกิดผล คือเมื่อมีผลขึ้นก็จับเหตุได้ ทั้งทางปฏิบัติ ทั้งทางนิรณ ทั้ง ๕ ต้องมีโยนิโสมนสิการข้อนี้ประจำอยู่ในทุกข้อทั้ง ๕ ข้อ คือ

ในข้อ ๑ ภายคตาสติ อสุภกรรมฐาน แก้กามฉันท์ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

เมตตาแก้พยาบาท ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

อาโลกสัญญา พุทธานุสสติ แก่ถีนมิทธะ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

อานาปานสติ แก่อุทธัจจกุกกุจจะ ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

ธาตุกรรมฐาน แก่วิจิกิจฉา ก็ต้องมีโยนิโสมนสิการด้วย

และโดยเฉพาะข้อโยนิโสมนสิการนี้จะต้องใช้มากในการแก้ข้อวิจิกิจฉา เพราะเมื่อสงสัยขึ้นมา ก็ต้องพิจารณาโดยแยกคาย จับเหตุจับผล ว่าสงสัยเกิดขึ้นจากอะไร เพราะอะไร ก็จะต้องแก้ความสงสัยนั้นให้ถูกต้อง เหมือนอย่างจับได้ว่า เกิดขึ้นจากปัญหาที่มีตัวเราของเรา จึงมาแก้ด้วยธาตุกรรมฐาน จึงจับพิจารณาธาตุกรรมฐาน ปลงลงไปว่าไม่มีตัวเราของเรา สักแต่ว่าเป็นธาตุ ความสงสัยนั้นก็ตกหล่นลงไปหายหมด จะไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุนั้น แต่อาจจะมี ความสงสัยอื่น ๆ ก็ต้องใช้โยนิโสมนสิการคอย แก้ให้ถูกต้อง ถูกเหตุถูกผล เมื่อเป็นดังนี้จึงแก้ได้

ปัญญาในพระพุทธศาสนา

ความหมายของปัญญา

ปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ทั่ว อันหมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะคือความจริง เมื่อมีความรู้ดังกล่าวในสิ่งใด ก็ชื่อว่า มีปัญญาในสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความจริง ก็ไม่เรียกว่าปัญญา และมีคำเรียกรู้ถูกต้องว่า *สัมมปัญญา* ปัญญาชอบ ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า *มิจฉาปัญญา* หรือ *มิจฉปัญญา* ปัญญาผิด ก็แปลว่าเมื่อแยกเรียกดังนี้ ปัญญาก็เป็นคำกลาง ๆ แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้องจึงเป็นปัญญาหรือสัมมปัญญานั้นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมปัญญา เป็นมิจฉปัญญา ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้หลง รู้ผิด เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งถึงในทางดี อันหมายถึงว่ารู้ถูกต้อง ดังที่อธิบายไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่เป็นจริง

คำว่า ตามที่เป็นจริงนั้น เรียกว่าตามสัจจะคือความจริงอย่างนั้นก็ได้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *ยถาภูตตะ* ตามที่เป็นแล้ว ตามที่มีแล้ว คือว่ามีแล้วเป็นแล้วอย่างไร ก็รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ผิดไปจากที่มีแล้วที่เป็นแล้ว พุดกันสั้น ๆ ก็รู้ตามเป็นจริง ปัญญา ดังกล่าวนี้นี้เป็นสิกขา คือเป็นข้อที่พึงศึกษา อันหมายความว่าเรียนให้รู้จักว่าปัญญาที่เป็นตัวปัญญาดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไร และก็ปฏิบัติให้ปัญญาดังกล่าวนี้นี้มีขึ้นเป็นขึ้น

ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา

ความรู้ที่เกิดจากการเรียนต่าง ๆ เป็นศิลปวิทยา ตลอดจนถึงเรียนพระพุทธศาสนาอย่างที่เรียนกันอยู่นี้ ใช้ตาใช้หูก็เป็นความรู้ขึ้นมา ดังนั้นก็เรียกกันว่าปัญญา เป็น *ปริยัติปัญญา* ปัญญาทางปริยัติคือการเรียน และคำว่า การเรียนนั้นจึงมีความหมายว่าฟัง แต่โบราณก็ใช้ฟัง ไม่มีตัวหนังสือ เมื่อมีตัวหนังสือขึ้นก็มีอ่าน ท่องปน จำทรง ฟังด้วยใจอันหมายถึงว่าพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง นี่เป็นปริยัติปัญญา ปัญญาทางปริยัติ

เมื่อเรียนรู้แล้วก็ปฏิบัติ ดังเช่นเมื่อเรียนรู้ศิลปวิทยาแล้วก็นำมาปฏิบัติเหมือนอย่างเรียนการช่าง เรียนรู้แล้วก็มาประกอบสิ่งนั้น ๆ ที่เป็นเรื่องของช่าง เช่น สร้างสิ่งนั้น สร้างสิ่งนี้ สร้างตึกรามบ้านเรือน เป็นต้น และเมื่อเรียนทางพระพุทธศาสนา มีความรู้ทางปริยัติแล้ว ก็นำมาปฏิบัติทางกาย ทางวาจา ทางใจ เช่น เมื่อเรียนรู้จักศีล รู้จักสมาธิ รู้จักปัญญา ก็นำมาปฏิบัติให้เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ขึ้นที่ตนเอง ก็ได้ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติขึ้นโดยลำดับ และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ล้วนเป็นคำสั่งสอนที่ให้ละชั่ว ทำดี ให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส เป็นเครื่องขัดเกลาภิเลส เครื่องเศร้าหมอง คือ ตัดค้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก ภิเลสกองโลกกองโกรธกองหลง หรือภิเลสกองราคะ โทสะโมหะให้หมดไปจากจิตใจ ก็ได้ปัญญาคือความรู้ในการปฏิบัติ อันเป็นเครื่องขัดเกลาดังกล่าวนี้ขึ้นไปโดยลำดับ ดังนั้นเป็น *ปฏิบัติปัญญา* ปัญญาอันเกิดจากการปฏิบัติ

เมื่อปฏิบัติไปจนถึงที่สุด อันหมายความว่าชำระจิตใจด้วยปัญญา ให้บริสุทธิ์หมดจดได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ที่เรียกว่าเป็นมรรค เป็นผล เป็นนิพพาน ตั้งแต่ขั้นต้นคือ *โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล* จนถึงขั้น *อรหัตตมรรค อรหัตตผล* อันเป็นขั้นสูงสุด กำจัดกิเลสได้หมดสิ้น ก็เรียกรวบยอดว่า *ปฏิเวธปัญญา* ปัญญาคือความรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายความว่าเจาะแทงกิเลสที่หุ้มห่อจิตใจให้หลุดไปได้หมดสิ้น ให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์สิ้นเชิง

เพราะฉะนั้น ปัญญา จึงมี ๓ อันได้แก่ ปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญา

ความสำคัญของปัญญา

ปัญญานี้เป็นธรรมข้อสำคัญ แม้ในทางปฏิบัติ ก็มุ่งปฏิบัติให้เกิดปัญญาในธรรม เป็นข้อสำคัญ เช่น ในสิกขา ๓ ก็มี *ปัญญาสิกขา* เป็นข้อสูงสุด ในรณะ ๒ ก็มี *วิปัสสนารณะ* เป็นข้อสูงสุด เพราะการปฏิบัติทุกอย่าง ถ้าขาดการปฏิบัติให้เกิดปัญญาก็เหมือนอย่าง การเดินไปโดยไม่ลืมหัดดู ไม่มีความรู้ความเห็นอะไรเกิดขึ้น

แต่ว่า คำว่า ปัญญา นี้ ได้มีความหมายที่ใช้กัน ทั้งในทางรู้ผิด ทั้งในทางรู้ถูก เมื่อเป็นความรู้ผิด เรียกว่า *มิจฉับปัญญา* คือมิจฉาปัญญา รู้ผิด เมื่อเป็นความรู้ถูก เรียกว่า *สัมมาปัญญา* หรือ *สัมมัปปัญญา* ความรู้ถูกต้อง ทางพระพุทธศาสนาต้องการ ให้ละมิจฉับปัญญา แต่ปฏิบัติให้ได้สัมมัปปัญญา ปัญญาคือความรู้ถูกต้อง

ก็แหละความรู้นี้เป็นธรรมชาติของจิตของทุกคน เพราะทุกคนนั้นมีจิตซึ่งเป็น *วิญญาณธาตุ* คือ ธาตุรู้ คือย่อมรู้อะไร ๆ ได้ แต่ว่าธาตุรู้ของจิตนี้ เมื่อยังมีอวิชชา คือความไม่รู้อันหมายความว่าความไม่รู้จริงประกอบอยู่ ก็ทำให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้อัน ประกอบด้วยอวิชชา และเมื่ออวิชชาแสดงออกมา จึงทำให้เป็นความรู้ที่ผิด เป็นความรู้หลงอันเรียกว่า โมหะคือความหลง เพราะที่เรียกว่าโมหะคือความหลงนั้น ก็ต้องมีความรู้ที่อยู่เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่รู้ แต่ว่าเป็นความรู้ผิด รู้ที่ถือเอาผิด จึงเรียกว่าเป็น ความหลง ก็คือเป็นความรู้หลงหรือความรู้ผิดนั่นเอง

ความรู้ทางอายตนะ

ความรู้ที่บุคคลและสัตว์ดิรัจฉานได้รับกันอยู่เหมือนกัน ก็คือความรู้ทางอายตนะ สำหรับคนนั้นมีอายตนะที่เป็นภายใน สำหรับคนนั้นมีอายตนะที่เป็นภายใน สำหรับต่อให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้ออกมาจะรู้อะไร ๆ ได้ ๖ ทาง จึงเรียกว่ามีทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ *จักขุทวาร* ทวารตา คือทางตา *โสตทวาร* ทวารหูคือทางหู *ฆานทวาร* คือทางจมูก *ชีวนาทวาร* คือทางลิ้น *กายทวาร* คือทางกาย และ *มโนทวาร* คือทางใจ อันได้แก่มนะ ซึ่งมีมโนทวารคือทางใจนี้ ในบัดนี้บางท่านได้มีความเห็นว่าได้แก่มนะมอง แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้แสดงไว้ในด้านของความรู้ซึ่งเป็นหลักการ และก็ยังนับ

ว่าตั้งอยู่ในระหว่าง รูป และ นาม เพราะว่าเป็นสื่อสำคัญที่จะให้รูปนั้นได้เกิดเป็นความรู้สึกซึ่งเป็นนามธรรมขึ้นมา ถ้าไม่มีมโนเป็นสื่อกลางอยู่ รูปธรรมก็ไม่อาจก่อให้เกิดนามธรรมได้ดังเช่น ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ทั้ง ๕ นี้เป็นรูปทั้งหมด ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งแสดงไว้ในขั้นที่ ๕ นี้เป็นนาม

มโนเป็นตัวเชื่อมระหว่างรูปและนาม

คราวนี้รูปกับนามนี้จะมาต่อกันเข้าได้ สัมพันธ์กันได้ก็ด้วยมโนเป็นสื่อ สำหรับที่จะทำให้จิตซึ่งเป็นธาตุรู้ออกมาอาศัยมโน รับรู้เรื่องรูปทางตา เรื่องเสียงทางหู เรื่องกลิ่นทางจมูก เรื่องรสทางลิ้น เรื่องสิ่งถูกต้องทางกาย และเรื่องขงเรื่องเหล่านี้ทางมโนคือใจเอง เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงว่า ในการที่ตาจะมองเห็น หูจะได้ยิน และจมูกกลิ่นกายจะได้ทราบ ก็ต้องมีมโนคือใจนี้เข้าไปประกอบอยู่ด้วย ในขณะที่เห็น ในขณะที่ได้ยิน ในขณะที่ได้ทราบนั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง จะต้องเข้าไปประกอบด้วย จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท และกายประสาท ซึ่งเป็นที่ ๕ นั้นด้วย จึงจะทำให้เกิดการมองเห็น เกิดการได้ยิน เกิดการได้ทราบ เป็นต้นทางทวารทั้ง ๕ ข้างต้นนั้น และแม้ปราศจากทวารทั้ง ๕ นั้น ด้วยมโนเองซึ่งเป็นข้อที่ ๖ นั้น ก็คิดรู้อะไรต่ออะไร มีเรื่องรูปเป็นต้นที่ประสบพบผ่านมาแล้วได้ เช่นว่าเมื่อไปเห็นรูปอะไรมาเมื่อเข้านี้ มาบัดนี้ก็นึกถึงคิดถึงรูปที่เห็นเมื่อเข้านั้นได้โดยไม่ต้องอาศัยตาในปัจจุบัน ดังนี้เป็นวิสัยของมโนเอง

วิถีจิตใจเทียบกับระบบมันสมอง

การที่มีมโนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับทุกทางดังนี้ ก็ไปตรงกับแผนที่ของมันสมองดังที่มีแสดงไว้ในพิพิธภัณฑกรรรมฐานที่ตึก ภปร ดังที่มีแสดงไว้ว่า รูปที่ตาเห็นนั้นก็ไปกระทบประสาทตา แล้วก็ต้องเข้าไปกระทบประสาทอีกอันหนึ่งซึ่งเป็นมันสมองส่วนหนึ่ง จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นได้ เสียงเป็นต้นก็เช่นเดียวกัน แปลว่าต้องมี ๒ อย่างคือ จะต้องมโนประสาทตาส่วนหนึ่ง และจะต้องมโนประสาทที่เป็นมันสมองส่วนหนึ่ง สำหรับ

รับสิ่งที่เข้าไปทางประสาทตานั้น ต้องมี ๒ อย่าง และอันนี้แหละที่ท่านผู้ศึกษาธรรมะบางท่านเห็นว่า มโนเป็นมันสมอง ก็หมายถึงมันสมองส่วนนั้น แต่ว่าการจะเทียบกับอวัยวะร่างกายนั้น จะเทียบอะไรกับอะไรก็สุดแต่ผู้รู้จะเทียบกันไป แต่พระพุทธศาสนานั้น ได้แสดงเอาสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ของจิตใจเป็นสำคัญ เมื่อปรากฏการณ์ทางจิตใจได้ปรากฏว่ามีมโนอีกอันหนึ่งมาประกอบอยู่ดังนี้ จึงได้แสดงเอาไว้ ก็เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เกี่ยวกับเรื่องวิถีจิตใจไว้อย่างถูกต้องและมาตรงกับระบบมันสมองในปัจจุบัน

วิถีจิตใจดังที่กล่าวมาถึงมโนนี้ ดังที่ยกมาเทียบนี้ ทุกคนก็สามารถที่พิสูจน์ได้ในบัดนี้ว่า ในเวลาที่ประสาท ๕ ข้างต้นปฏิบัติหน้าที่อยู่ จะต้องมโนเข้าไปประกอบด้วย จึงจะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของประสาทนั้นสำเร็จ เช่น ตา ก็สำเร็จเป็นการเห็นรูปดังที่กล่าวมาแล้ว ถ้าไม่มีมโนเข้าไปประกอบแล้ว ตาเห็นรูปจริง แต่ก็เหมือนกับไม่เห็น ถ้าไม่มีมโนเข้าไปเกี่ยว เสียงที่พูดนั้นก็เหมือนกัน หูฟังคือประสาทหูกระทบเสียง แต่ว่าต้องมีมโนเข้าไปเกี่ยวข้องกับจึงจะได้ยินเสียง ดังเช่นที่กำลังพูดอยู่นี้ ถ้ามโนคือใจของผู้ฟังไม่ตั้งใจฟังไปพร้อมกับหู คือสนใจไปคิดถึงเรื่องอื่น เมื่อสนใจไปคิดถึงเรื่องอื่นเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น คือฟังไม่ได้ยิน ต่อเมื่อสนใจมาฟังพร้อมกับหูด้วยจึงจะได้ยินทุกถ้อยคำ ถ้ามโนคือใจของตนเองนั้นออกไปเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น ไม่ได้ยินเสียงที่พูดนี้ หากจะถามว่าการที่ไม่ได้ยินนั้น เป็นเพราะหูหนวกหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ใช่ เพราะหูหนวกประสาทหูยังดี เสียงที่พูดอยู่กับหูที่ยังกระทบกัน ประสาทหูนั้นรับเสียงได้ แต่เพราะมโนคือใจ คือไม่ได้ตั้งใจฟัง ใจไม่ฟังด้วย เพราะฉะนั้น หูก็ดับ ต้องมโนคือใจ คือตั้งใจฟังด้วย หูจึงจะใช้ได้คือได้ยินเสียงและทราบเรื่อง ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็เช่นเดียวกัน ต้องมโนคือใจ คือต้องมีความตั้งใจเข้าไปประกอบอยู่ ในการดูอะไร ถ้าไม่มีใจเข้าไปประกอบอยู่ ตาแม้จะตาดีไม่บอด ก็เหมือนตาบอดไม่เห็น จมูกก็เหมือนกัน ลิ้นก็เหมือนกัน กายก็เหมือนกัน ต้องมโนคือใจเข้าไปประกอบด้วย เพราะฉะนั้น ตัวมโนนี้จึงเป็นตัวเชื่อมในระหว่างรูปและนาม ถ้าหากว่าไม่มีมโนเป็นตัวเชื่อมแล้ว รูปกับนามก็ต่อกันไม่ได้ คือรูปเองนั้นก็เป็นที่ประสาทต่าง ๆ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์คือใช้ไม่ได้ ต่อเมื่อมีมโนเข้าไปประกอบ ประสาทต่าง ๆ นั้นจึงใช้ได้ และก็ก่อให้เกิดนามธรรมเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ในอารมณ์นั้น ๆ คือในเรื่องนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีมโนอยู่ดังนี้

ความรู้ทางอายตนะไม่ใช่ตัวปัญญา

และจิตซึ่งเป็นธาตุนี้ ก็ออกรู้เรื่องต่าง ๆ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง อยู่โดยปกติ สัตว์ดิรัจฉานก็มีอายตนะ มนุษย์ก็มีอายตนะ สัตว์ก็มองเห็นอะไรได้ ได้ยินอะไรได้ มนุษย์ก็มีตามีหูที่เห็นที่ได้ยินอะไรได้ และก็มีความรู้ทางอายตนะดังกล่าวนี้ด้วยกัน บางอย่างสัตว์มีความรู้ทางอายตนะยิ่งกว่าคนหรือดีกว่าคนในบางอย่าง ในบางอย่างคนก็มีอายตนะที่ให้อะไรยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉาน แต่ว่าความรู้ทางอายตนะดังที่กล่าวมานี้ เป็นความรู้ที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา ยังไม่เรียกว่าเป็นตัวปัญญา

มนุษย์นั้นเป็นสัตว์โลกที่ได้รับนับถือว่ามีพื้นปัญญาแต่กำเนิด เรียกว่า *สชาติปัญญา* ปัญญาที่เกิดมาพร้อมกับชาติ เพราะว่าความเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ เกิดมาได้ด้วยอำนาจของกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาด กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด แต่ก็แปลอย่างอื่นได้อีก เพราะฉะนั้น เมื่อมีกุศลอันเป็นกิจของคนฉลาด ก็แปลว่าเป็นกรรมของคนมีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงได้มีปัญญาที่เป็นตัวความฉลาด อันสูงยิ่งกว่าความรู้ทางอายตนะนี้มาแต่กำเนิด เพราะฉะนั้น มนุษย์เราจึงมีปัญญาที่เป็นตัวความรู้ทั่วถึง ที่เป็นตัวความฉลาดติดมาแต่กำเนิด มีความรู้ถึงสัจจะคือความจริงของโลกในเรื่องต่าง ๆ และสามารถที่จะนำมาพัฒนาให้เกิดความเจริญขึ้นทั้งทางร่างกายทั้งทางจิตใจ ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานเป็นอันมาก ที่ก็มีความรู้ทางอายตนะอยู่ด้วยกัน บางอย่างสัตว์มีความรู้ทางอายตนะดียิ่งกว่าคน สัตว์บางชนิดสามารถที่จะเห็นอะไรในกลางคืน ในความมืดได้ดียิ่งกว่าคน สามารถที่จะได้สัมผัสร่างกายอะไรได้ดียิ่งกว่าคนตั้งนี้เป็นต้น แต่ว่าทำไมสัตว์ดิรัจฉานจึงได้มีภาวะอยู่แค่นั้น ตั้งแต่ดิถีดำบรรพ์มาอย่างไร เดียวนี้ก็เป็นอย่างนั้น ไม่มีความเจริญขึ้นในทางร่างกายและในทางจิตใจแต่อย่างใด แต่ว่าคนเรานั้นมีความเจริญทางร่างกายและทางจิตใจขึ้นมากมาย ทั้งนี้ก็เพราะมีตัวปัญญาที่เป็นพื้นอยู่ และก็มาประกอบสิ่งสมปัญญาที่เป็นความรู้ เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงนี้ให้มากขึ้น ๆ พัฒนามาโดยลำดับ

ทางให้เกิดปัญญา

ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาที่พัฒนามาโดยลำดับนี้ ก็อาศัยความรู้ทางอายตนะนี้แหละมาประกอบกระทำการปฏิบัติ ปลูกปัญญาต่าง ๆ ด้วยวิธีที่ทางพระพุทธศาสนาได้ย่อลงเป็น ๓ คือ

ทาง **สุตะ** คือการฟัง หมายถึงทั้งการอ่าน และหมายรวมทั้งการที่ทราบทางอายตนะอย่างอื่น อันการฟังนั้นได้ทางหู อ่านได้ทางตา การทราบนอกจากนี้ก็ได้ทางจมูกทางลิ้นทางกาย อาศัยทางทั้ง ๕ นี้เสริมความรู้ให้มากขึ้น แต่ว่าทางเสริมความรู้เหล่านี้ครั้งโบราณไม่มีตัวหนังสือ ก็ต้องอาศัยหู อาศัยฟังทางหูเป็นข้อสำคัญ จึงได้ยกเอาสุตะคือการสดับฟังขึ้นมาเป็นทางให้เกิดปัญญา และปัญญาที่ได้จากการฟังอันรวมทั้งการอ่าน และการทราบทางจมูกลิ้นทางกายเหล่านี้ ก็รวมเรียกว่า **สุตมัยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากการสดับ

อาศัย **จินตา** คือความคิด คิดค้นพิจารณาจับเหตุจับผลที่ถูกต้อง เรียกว่า จินตาก็เป็นทางให้เกิดปัญญา เรียกว่า **จินตมัยปัญญา** ปัญญาที่เกิดทางจินตา คือ ความคิด พินิจพิจารณา

และยังต้องอาศัยการประกอบกระทำ ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันเรียกว่า **ภาวนา** ที่แปลว่า การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ได้แก่ภาคปฏิบัติ ปัญญาที่ได้ทางนี้เรียกว่า **ภาวนามัยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากภาวนา การปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

ทางพระพุทธศาสนาได้ตรัสแสดงปัญญาไว้ ๓ ทางดังนี้ แต่ก็ฟังทราบว่ทั้ง ๓ ทางเหล่านี้ นั่น คือ ตัวสุตะ การสดับฟัง จินตา ตัวความคิดพินิจพิจารณา กับภาวนา การปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น เป็นทางให้เกิดปัญญา แต่ไม่ใช่ตัวปัญญา

ปัญญาที่แท้จริงคือรู้ทั่วถึงสัจจะ

ตัวปัญญาที่เป็นปัญญาที่แท้จริงนั้น จะต้องเป็นปัญญาที่รู้ทั่วถึงสัจจะคือความจริงตามเหตุและผล หรือรู้ทั่วถึงเหตุผลตามความเป็นจริง คือว่าปัญญาต้องรวมกับสัจจะ

คือความจริง เป็นความรู้จริง รู้จริง รู้ถูกต้อง จับเหตุจับผลได้จริงได้ถูกต้อง ในสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นเป็นปัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญากับสัจจะจึงต้องประกอบกันเป็นความรู้ทั่วถึงจริงหรือเป็นความรู้จริง จึงจะเป็นตัวปัญญา

ความรู้ทางอายตนะนั้น เหมือนดั่งที่สัตว์ดิรัจฉานมีอยู่และที่คนก็มีอยู่ด้วยกันนั้น เป็นความรู้ที่ยังไม่ให้ความจริงโดยแท้จริง แต่เป็นทางให้เกิดปัญญาที่เป็นความรู้จริงได้ เช่นว่า เมื่อมองดูด้วยตาไปตามถนน คือเมื่อยืนกลางถนนและเมื่อมองดูไปสุดตา จะเห็นว่าถนนนั้นเล็กเข้ามาทุกที จนถึง ๒ ข้างถนนนั้นรวมเข้ามาเป็นเส้นเดียว เมื่อเรามองสิ่งที่ห่างออกไปจากสายตา จะเห็นว่าเล็กเข้าทุกที เช่นว่าเห็นดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์เป็นวงกลม เล็กไม่โตนัก เห็นดวงดาวที่มีอยู่บนท้องฟ้ายิ่งเล็กเข้าไปอีก เพราะเหตุว่ามีขอบเขตของตาและหู เช่น ตาก็ดูได้เห็นชัดเจน และก็เห็นใกล้เคียงกับความเป็นจริงในรูปร่างสัณฐานในเมื่ออยู่ใกล้ แต่เมื่อไกลออกไปแล้วจะเห็นไม่ชัด และสิ่งที่ใหญ่ก็จะเห็นเล็กเข้า ๆ จนเห็นเล็กที่สุด แต่ความจริงนั้นถนนไม่ได้เล็กเข้าอย่างนั้น ถนนก็ยังคงเป็นถนนอยู่ตามเดิมนั้นแหละ แต่ตาคนเห็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงเชื่อตาไม่ได้ เมื่อตาเห็นอย่างนั้น จะบอกว่าถนนนี้สายนี้ตรงที่ยืนอยู่นั้นโต แต่ว่าข้างหน้านั้นเล็กเข้า ๆ ทุกที จะไปเชื่อตาอย่างนี้ไม่ได้ หูก็เหมือนกัน จะไปเชื่อหูก็ได้ ยิ่งไปมีความยึดถือ มีสมมติมีบัญญัติเข้ามาอีก ก็ยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องเสียงอีกเป็นอันมาก ดังคนเราได้ยินเสียงลมพัด ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าอะไร เป็นลมพัดอู้ อู้ อู้มา แต่ว่าถ้าได้ยินเสียงคนพูด ถ้าเป็นแจกพูด หรือว่าฝรั่งพูดที่เราไม่รู้ภาษาของเขา เราก็มารู้อะไร ก็เฉย ๆ แต่ว่าถ้าได้ฟังคนไทยพูดที่รู้ภาษาถิ่น หรือคนพูดภาษาอื่นที่รู้ภาษาถิ่นแล้ว ก็รู้ว่าเขาพูดนินทาบ้าง เขาพูดสรรเสริญบ้าง เขาพูดเรื่องนั้นบ้างเรื่องนี้น่า ใจก็เลยไปยึดถือในเสียงซึ่งปรากฏออกมาเป็นภาษา แล้วก็สมมติมีบัญญัติเป็นโน่นเป็นนี่อะไรต่าง ๆ ตามที่โลกได้บัญญัติกันขึ้น จึงได้มีความเข้าใจผิดในเสียง ว่าเป็นสรรเสริญบ้าง ว่าเป็นนินทาบ้าง ความยึดถือในเสียงนั้นว่าเป็นอย่างนั้น ก็เขายึดถือกันอย่างนั้น ก็ต้องยึดถือไปตามกัน แต่ว่าเมื่อไปยึดถือเป็นจริง ก็ทำให้เกิดความสบายใจบ้างไม่สบายใจบ้าง เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งสมมติบัญญัติกันขึ้น ก็ไม่ต่างอะไรกับเสียงลมที่พัดอู้ ๆ มาที่ฟังแล้วไม่รู้ว่าเป็นอะไร ก็ไม่เป็นอะไร

ปัญญาในอริยสัจเป็นปัญญาสูงสุด

นอกจากนี้ยังมีอื่น ๆ อีกมาก ตลอดจนถึงความคิดทางใจที่เกิดขึ้นจากการที่
ได้เห็นได้ยินนั้น ก็เป็นไปต่าง ๆ ซึ่งก็ถูกบ้างไม่ถูกบ้าง หรือว่าผิดมากถูกน้อยอะไร
เหล่านี้เป็นต้น ก็ขาดปัญญาที่เป็นความรู้จริงดังที่กล่าวนี้นั่นเอง เพราะฉะนั้น คนเรา
จึงได้มีความฉลาดที่รู้จักใช้ความรู้ทางตาทางหูนี้เอง มาพัฒนาขึ้นให้เป็นความรู้ที่เข้า
ถึงความจริงขึ้นได้โดยลำดับ คือรู้จักว่าอำนาจของตาของหูเป็นต้นนี้มีขอบเขตอย่างไร
และสิ่งที่ตาเห็นนั้นเช่นว่าเห็นถนนตรงที่ยืนอยู่ใหญ่ ช่างหน้าเล็ก เห็นดวงเดือนดวงตะวันเล็ก
ดาวยิ่งเล็กขึ้นไปอีกนั้น ความจริงนั้นไม่ใช่อย่างนั้น ดวงอาทิตย์นักวิทยาศาสตร์บัดนี้
ก็พบว่าใหญ่ยิ่งกว่าโลก ดวงดาวต่าง ๆ ก็ต่างว่าเป็นดวงอาทิตย์บ้าง เป็นดาวบริวาร
ต่าง ๆ บ้างเป็นต้น ซึ่งล้วนแต่ใหญ่โตทั้งนั้น ไม่ใช่เล็กอย่างนั้น นี่อาศัยความรู้ที่เกิด
จากจินตนาการดูการเห็นนั้นแหละมาคิดพิจารณา และก็เอามาพิสูจน์ทดลอง
ต่าง ๆ เป็นภาคปฏิบัติ จนถึงกับจับได้ คือจับสัจจะคือความจริงได้ เป็นขั้น ๆ เป็น
ตอน ๆ ขึ้นมา จึงมีความรู้ที่พัฒนาขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงพัฒนาความรู้ดังกล่าวนี้แหละ ขึ้นมาเป็นบารมี คือเป็น
ความรู้ที่ถูกต้องขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ทำทุกขให้สิ้นไป เป็นอันว่า
ได้ทรงพัฒนาความรู้ทางจิตใจขึ้นมาจนถึงที่สุด ส่วนในทางโลกก็มีการพัฒนาความรู้ขึ้น
มาอีกมากมายดังที่ปรากฏนี้ ทั้งในด้านสร้างทั้งในด้านทำลาย แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้า
ที่เป็นปัญญาบารมีนั้น เป็นความรู้ที่ยิ่งไปกว่าความรู้ในทางโลกนี้ เพราะเหตุว่ามีความ
รู้ในอริยสัจ ๔ ซึ่งทรงรู้จักเหตุผลในด้านเป็นทุกข์ ทรงรู้เหตุผลในด้านความดับทุกข์
ส่วนในทางโลกนั้นมีความรู้เหตุผลในด้านสร้าง ในด้านทุกข์ ไม่ได้มุ่งถึงความดับทุกข์
เพราะฉะนั้น จึงได้มีการสร้างกันทั้งในด้านเกื้อกูล ทั้งในด้านทำลายดังที่ปรากฏอยู่
แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงตรัสรู้ถึงว่า ความรู้ในทางโลกนั้นจะมากเท่าไรก็ตาม แต่ก็ยัง
เป็นไปในด้านก่อทุกข์อยู่รำไป เพราะยังดับต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากไม่ได้
เมื่อดับต้นเหตุได้จึงดับทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้ทั้งในด้านทุกข์ ทั้งในด้านดับทุกข์
ซึ่งเป็นปัญญาในอริยสัจอันนับว่าเป็นปัญญาสูงสุด อันนี้ก็เป็นผลจากปัญญาบารมีที่
ทรงได้บำเพ็ญมาโดยลำดับนั่นเอง

เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีศาสนาสำหรับเป็นเครื่องสั่งสอนอบรม คือ เป็นเครื่องปกครองอบรมจิตใจนี้นั่นเอง และปัญญาก็เป็นข้อสำคัญที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เพราะว่าเมื่อได้ปัญญาารู้เหตุรู้ผลใช้เหตุใช้ผล ก็ย่อมจะเป็นไปในทางที่ดี เป็นไปในทางที่เจริญ ถ้าไม่ใช่ปัญญาก็เป็นไปในทางที่เสื่อม ที่กล่าวดังนี้ก็หมายความว่ามิใช่ปัญญาารู้เหตุรู้ผล และใช้เหตุใช้ผลนั้น ก็คือรู้เหตุผลอันถูกต้อง รู้เหตุผลที่เป็นตัวความจริง ใช้เหตุใช้ผลนั้นก็หมายความว่าใช้เหตุผลที่ถูกต้อง และปัญญาที่รู้หรือใช้เหตุผลที่ถูกต้องนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะพึงได้จากโรงเรียนโดยตรง หรือจากการอบรมต่าง ๆ โดยตรง แต่เกิดจากตัวเองที่จะต้องฝึกหัดคือความสำรวม จะต้องฝึกตั้งเพื่อที่จะฟังเพื่อที่จะรู้อันเป็นสมาธิดังในเหตุการณ์ทั้งหลายที่ประสบ เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้ที่เป็นตัวปัญญาจะผุดขึ้นมาเหมือนเช่นการเข้าโรงเรียน เรียนวิชาความรู้ต่าง ๆ หรือแม้การฟังธรรม การเรียนธรรมในโรงเรียน หรือแม้ว่าการฟังธรรมบรรยายที่สอนก็เหมือนกัน ตั้งจิตฟังก็ได้ปัญญาคือความรู้ในธรรม แต่เป็นความรู้ในขั้นปริยัติที่รู้จำรู้เข้าใจ แต่อาจจะไม่ใช่ตัวปัญญาที่รู้ถึงเหตุจริงผลจริงดังที่กล่าวมานั้น ยังไม่ใช่ก็ได้ แต่ว่ารู้จำรู้เข้าใจ จึงเป็นปัญญาในขั้นปริยัติ

รู้จริงต้องละเอียดเห็นได้

อันปัญญาที่รู้จริงถึงเหตุถึงผลต้องเป็นปัญญาที่มีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ จะต้องละเอียดเห็นได้เป็นประการสำคัญ ดังจะมีตัวอย่างเล่าให้ฟังต่อไป เช่น ฟังเรื่องศีล ๕ แล้วรู้ จำและเข้าใจ ศีล ๕ ก็ได้แก่ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากความประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากการดื่มน้ำเมา ฟังแล้วก็รู้ เข้าใจและจำได้ เพราะเคยฟังมานักหนาตามที่พ่อแม่สั่งสอนตั้งแต่เป็นเด็กว่า นี่ดีควรทำ นี่ชั่วอย่าทำ แล้วฟังคำสอนทางศาสนาว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ ก็รู้ก็จำได้ ซึ่งก็เป็นปัญญาเหมือนกัน เป็นปัญญาที่เป็นปริยัติปัญญา แต่จะเว้นการกระทำนั้นได้เท่าใดเมื่อพิจารณาที่ตัวเอง ทุกคนก็จะรู้ว่าทำได้บ้างไม่ได้บ้าง อยากทำบ้างไม่อยากทำบ้างก็แสดงว่ายังทำดีทำชั่วกันอยู่ ทั้งที่รู้ว่าควรหรือไม่ควร จึงต้องมาพิจารณาว่าเพราะอะไรก็เพราะลุ่มอนาจของตนหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจเป็นข้อสำคัญ อีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ยังลุ่มอนาจต่อความโลภ โกรธ หลง คือโลกอยากได้ขึ้นมาก็ต้องเอาให้ได้

โกรธมีโทษขึ้นมาก็ต้องทำร้ายเขาให้ได้ หลงขึ้นมาก็ต้องว่ากันไปตามที่หลงไหลนั้น พุตรวมเข้ามาก็คือว่าลู่อ่านาจอของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น ทั้งที่รู้อยู่ก็ไม่สามารถจะห้ามได้ จึงต้องทำชั้วกันบ้างทำดีกันบ้างดังที่เป็นไปกันอยู่ ดังนี้เรียกว่ากำลังปัญญายังไม่พอ ยังเป็นปัญญาคือความรู้ที่ทำให้ละยังไม่ได้ตัดไม่ได้ ยังเป็นปริยัติปัญญา

คราวนี้ปัญญาที่ต้องการจริง ๆ นั้น ต้องการปัญญาที่รู้แล้วก็จะได้ตัดได้ แต่ปัญญาดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างที่เราต้องการให้เกิด ต้องปฏิบัติให้ถึงขั้นถึงตอน หรือว่าต้องอบรมให้ถึงขั้นถึงตอน ถ้ายังไม่ถึงขั้นถึงตอนก็ไม่ได้ แต่ถ้าถึงขั้นถึงตอนแล้ว ได้แสงอะไรแหง้เข้าไปนิดเดียว จิตจะได้ความรู้ที่ละได้ตัดได้ทันที จิตที่ได้ความรู้ที่ละได้ ตัดได้ทันทีนั้น อันที่จริงก็เกิดจากการที่อบรมบ่อย ๆ นั้นแหละ ทำมาเรื่อย ๆ จะทำ มาในอดีตนานเท่าใดก็ตาม หรือในปัจจุบันก็ตาม เมื่อถึงขั้นถึงตอนเข้าแล้วก็จะได้รับความรู้ ความสำนึกที่ละได้ตัดได้ นั้นเป็นตัวปัญญาที่ต้องการ ซึ่งปัญญาที่ต้องการนี้ก็ดังที่ได้ กล่าวแล้วว่า เมื่อถึงขั้นถึงตอนแล้ว ได้อะไรเข้าไปตักเตือน แนะนำหรือชี้ทางแล้วจะ เกิดปัญญาขึ้นมาทันทีที่ละได้ตัดได้อย่างไม่น่าเชื่อ

ดังเช่นเรื่ององคฺลีมาลโจรที่ต้องการความรู้ก็ไปเรียนวิชาจากอาจารย์ อาจารย์ ก็ประสาทวิชาให้ คราวนี้ลูกศิษย์ด้วยกันอีกคนเรียนว่าอาจารย์จะรักองคฺลีมาลมาก เพราะว่าตั้งใจเรียน ตั้งใจปฏิบัติ จึงยุแหย่อาจารย์ว่าเป็นศิษย์ที่คิดทรยศต่ออาจารย์ อาจารย์ก็เกิดความแคลงใจตามคำยุยง ครั้นจะฆ่าทำลายศิษย์ของตนเองก็น่าเกลียด จึงได้แก่งบอกริธีที่จะให้สำเร็จความรู้อย่างสูงสุด คือต้องไปฆ่าคนแล้วเอานิ้วมาให้ครบ พัน จึงจะประสาทวิชาที่สูงสุดให้ องคฺลีมาลก็เชื่อ ก็กลายเป็นโจรฆ่าคนตัดนิ้วมารวม แล้วพระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยขององคฺลีมาลโจรว่า อันที่จริงนั้นได้อบรมบารมีมาดีมาก และที่ต้องการความรู้ ไม่ได้มีเจตนาที่เป็นสันดานชั่วสันดานทรามอย่างไร แต่เพราะหลง ผิดตามคำบอกของอาจารย์ สันดานไม่ชั่วร้ายพอที่จะโปรดได้ จึงได้เสด็จไปโปรด องคฺลีมาลโจรเห็นพระพุทธเจ้าก็วิ่งไล่ตาม พระพุทธเจ้าก็เสด็จเดินไปตามปกติ แต่องคฺลีมาลก็ไล่ไม่ทัน ก็ร้องบอกว่า สมณะ สมณะ จงหยุด จงหยุด พระพุทธเจ้าก็ทรง ตอบว่า เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้นไปจิตใจขององคฺลีมาลโจร ให้ได้ความสำนึกที่เป็นตัวปัญญาขึ้นมา แล้วก็รู้ตัวเองว่าไม่หยุดจริง คือยังฆ่ามนุษย์

ทำบาปหยาบเข้าอยู่เป็นอันมาก ก็ได้สติได้ปัญญาขึ้นมา ก็ทิ้งดาบกราบพระพุทธเจ้าแล้ว
ขอบวช ก็ได้บวชเป็นภิกษุแล้วบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ก็ด้วย
วาจาเพียงเท่านั้นก็จิตใจขององคุลิมาลใจให้ได้ปัญญาขึ้นได้

ปัญญานี้แหละที่ต้องการ แม้จะไปเทศน์สัก ๒-๓ ชั่วโมง ก็ไม่ได้ปัญญาอันนี้
ถ้าจี้ให้ถูกจุดแล้วก็ได้ปัญญาอันนี้ขึ้นมาก็จะหยุด อันนี้แหละสำคัญ เป็นปัญญาที่ได้โดย
ไม่มีหลักสูตร และไม่มีโรงเรียน แต่กล่าวได้ว่าเกิดจากการปฏิบัติอบรมให้มากขึ้น ๆ
นี้แหละ แล้วจะถึงจุดที่ต้องการของภูมิสาวกคือหยุดได้ แต่ถ้าไม่มีผู้ชี้จะไม่ได้

คราวนี้ตัวอย่างในปัจจุบันก็มี คือมีผู้มาบวชเป็นนวกะที่วัดนี้นานมาแล้ว
เป็นนายทหาร เล่าว่า เดิมก็ชอบไปยิงนกเป็นการสนุก วันหนึ่งพาลูกไปยิงนกด้วย
ยิงถูกนกตกลงมาจึงสั่งให้ลูกไปเก็บ ลูกไปเห็นนกยังไม่ตายนอนกระสับกระส่าย ทำตา
ปริบ ๆ อยู่ ลูกเกิดความสำนึกขึ้นมาก็ถามพ่อว่า นีนกไปทำอะไรให้พ่อจึงไปยิงมัน
คำถามของลูกเป็นเครื่องสะกิดใจทำให้ได้สติได้ปัญญา ก็หยุดยิงนกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา
นี่เป็นเพียงคำพูดของเด็กที่พูดออกไปอย่างซื่อ เท่านั้นก็ไปสะกิดใจให้ได้สติได้ปัญญา
นี่เป็นปัญญาที่ต้องการ ซึ่งคนเราสามารถที่จะได้ปัญญาอันนี้เข้าถึงเหตุผลที่เป็นจริง
ใช้เหตุผลและก็ช่วยได้จริง ๆ

ให้รู้จักกำหนดรู้

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้รู้จักกำหนดรู้ด้วยความรู้ เรียกว่า
ญาณตปริยญา กำหนดรู้ด้วยความรู้ คำว่า ปริยญา นั้น ท่านมักแปลว่ากำหนดรู้
แต่ตามศัพท์แปลว่ารู้รอบคอบ ปริ แปลว่า รอบคอบ ญา แปลว่า รู้ รวมกันเป็นปริยญา
แปลว่ารู้รอบคอบ แต่มักจะแปลกันในทางปฏิบัติว่า กำหนดรู้ ก็คือกำหนดรู้ให้รอบคอบ
นั่นเองด้วยความรู้ คือ ว่าด้วยความรู้ที่ได้จากตา ได้จากหู เป็นการเห็น เป็นการได้ยิน
ที่ได้จากจมูก ที่ได้จากลิ้น ที่ได้จากกาย จากความที่ทราบที่รู้ทางจุมูก ทางลิ้น ทางกาย
และจากมโนคือใจ คือที่ได้คิด ได้รู้ทางใจ ให้กำหนดรู้ ความรู้เหล่านี้แหละให้รอบคอบ
ดังนี้เรียกว่า ญาณตปริยญา แปลว่ากำหนดรู้ด้วยความรู้หรือด้วยการรู้ คือเมื่อรู้ด้วยตา

ด้วยเหตุเป็นต้นดังที่กล่าวนี้แล้ว ก็ไม่ใช่ว่าพอเพียงเท่านั้น ต้องทำความเข้าใจให้รอบคอบ ในความรู้ ในการรู้ ตลอดถึงในสิ่งที่รู้ และเมื่อได้กำหนดรู้ด้วยความรู้ดังนี้แล้ว

ขั้นต่อไปก็คือว่า *ตีรถปริญา* กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา คือพิจารณาสิ่งที่รู้ นั้น ให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของตน ของสิ่งเหล่านั้น ตามเป็นจริง คือตามที่เป็นแล้วว่าเป็นอย่างไร

และต่อจากนั้นก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติในปริญาขั้นต่อไปคือ *ปหานปริญา* กำหนดรู้ด้วยการละซึ่งเป็นหลักปฏิบัติโดยตรงในพระพุทธศาสนา คือ *ละฉันทราคะ* ความติดใจยินดีพอใจในทุก ๆ สิ่ง ซึ่งเป็นการปฏิบัติขัดเกลากิเลสในจิตใจ ละความทุกข์ที่บังเกิดขึ้นให้สิ้นไปตามเป้าหมายทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องมีปหานะคือการละสิ่งที่พึงละไปโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น ปริญาในพระพุทธศาสนานั้นจึงมี ๓ ญาณปริญา กำหนดรู้ด้วยความรู้ *ตีรถปริญา* กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา *ปหานปริญา* กำหนดรู้ด้วยการละ นี่เป็นตวัปัญญาในพระพุทธศาสนา

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ได้มีหนังสือหลายเล่มเขียนแสดงเรื่องนี้ เฉพาะบางเล่ม เช่นพุทธประวัติเล่ม ๑ ตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชนิพนธ์เรื่องนี้^๑ ของรัชกาลที่ ๖ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธศาสนาและพระรัตนตรัย ส่วนที่เป็นหนังสือสำนวนเก่า เช่น ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับหนึ่ง พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว สา) ฉบับหนึ่ง ส่วนพระสูตร (คือเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่พระอาจารย์ดั้งเดิมได้ร้อยกรองไว้ อ้างว่าได้สดับฟังมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง) เล่าถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องความตรัสรู้ของพระองค์เอง มีหลายพระสูตร พระสูตรแรกที่สุดคือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรแสดงเรื่องพระพุทธเจ้าหมุนจักรคือพระธรรม (ล้อธรรม) ให้แล่นไป) พระสูตรนี้เป็นปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ (พวกพระ ๕ รูป) ซึ่งจะถือเป็นหลักแสดงในกัณฑ์นี้

---

^๑ พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” มีคำที่เป็นเหมือนคำตอบหลายคำ เช่น “พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ” หรือคำเต็มว่า “ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” คำเหล่านี้ถูกต้องทั้งนั้น แต่เป็นคำตอบที่กว้างอย่างไม่ผิด เหมือนอย่างถามว่ารู้อะไร ก็ตอบว่ารู้วิชา ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า วิชาอะไร และคำตอบนั้นก็ยังเป็นคำศัพท์อยู่ แปลไม่ออก ไม่รู้ความหมาย ก็ยังไม่รู้ผู้นั้นเอง ฉะนั้น จะอธิบายความหมายของคำศัพท์ในคำตอบสั้น ๆ นั้นก่อน เพราะเป็นคำที่จะต้องพบเสมอในหนังสือพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม

คำว่า *ธรรม* แปลตามศัพท์ว่า ทรงไว้ คือดำรงอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลง คำนี้ใช้ในความหมายมากมาย เฉพาะในที่นี้ ท่านว่าหมายถึงสัจจะ คือความจริง เพราะความจริงที่เป็นความจริง มิใช่เป็นของเท็จของปลอม ย่อมทรงหรือดำรงความจริงอยู่เสมอ ความจริงที่แน่แท้จึงมีลักษณะของธรรม คือทรงหรือดำรงอยู่นั่นเอง และคำว่า สัจจะ ที่แปลว่าความจริง ก็แปลตามศัพท์ว่า ภาพที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ก็ต้องเป็นสิ่งที่ยังคงดำรงหรือดำรงตัวอยู่ได้เหมือนอย่างชีวิต ทรงชีวิตหรือมีชีวิตก็หมายถึงยังเป็นอยู่ยังไม่ตายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมจึงได้แก่ ความจริง เรียกควบกันเป็นศัพท์ว่าสัจจธรรม พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือตรัสรู้ความจริง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ

คำว่า *อริยะ* ตรงกับคำว่า *อารยะ* แปลกันว่า ประเสริฐ *อริยสัจ* แปลว่า *ความจริงอย่างประเสริฐ* (คือจริงอย่างแน่แท้หรือแน่นอน) ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอริยะ (ผู้ประเสริฐ) ความจริงที่พระอริยะพึงรู้ ความจริงของพระพุทธเจ้าผู้อริยะข้อนี้เท่ากับเป็นข้ออธิบายของข้อก่อน คือข้อก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมคือความจริง ข้อนี้ชี้ลงไปชัดว่าธรรมคือความจริง (สัจจธรรม) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นคืออริยสัจจะ ไม่ใช่สัจจะทั่ว ๆ ไปของปุถุชน (คนที่ยังหนา)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ

คำว่า โภธิ แปลว่า ตรัสรู้ ญาณ แปลว่า หยั่งรู้ ทั้ง ๒ คำแปลว่า รู้ ด้วยกัน แต่โพธิมีความหมายสูงกว่า รวมกันว่า โภธิญาณ แปลว่า ญาณคือความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ เมื่อแปลเข้าก็คงซ้ำ ๆ กันว่า ตรัสรู้พระญาณคือความตรัสรู้ มีความหมายว่ารู้จนตรัสรู้ความจริงแจ่มแจ้งหมดทุกอย่าง สัจธรรมหรืออริยสัจจ์แจ่มแจ้ง อยู่ในความรู้อันเรียกว่าพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ จึงมีความหมายง่าย ๆ ว่าตรัสรู้ความรู้ในสัจธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระอนุตรตรัสสัมโพธิญาณ

คำว่า อนุตตระ แปลว่า อย่างยิ่ง ไม่มียิ่งกว่า สัมมา แปลว่า โดยชอบ สัม แปลว่า เอง โภธิ ก็ตรัสรู้ ญาณ ก็หยั่งรู้ รวมกันว่า อนุตรตรัสสัมโพธิญาณ ญาณ คือความตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มียิ่งกว่า เป็นคำขยายออกไปจากบทก่อนว่า พระโพธิญาณนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอีกแล้ว คือรู้ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีใครจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่า ไม่มีอะไรจะฟังรู้ ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัมพัญญ

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ได้ยกคำที่พบกันอยู่เสมอมาแสดง เหมือนอย่างคำตอบอย่างสั้น ๆ ดังกล่าวมานั้น แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอนุตตระ ไม่มีที่จะยิ่งไปกว่าดังบทที่แสดงแล้ว จึงเป็นความรู้สิ่งทั้งหมด เรียกว่า สัมพัญญุตญาณ (สัมพัญ ทั้งหมด ญุต ความรู้ ญาณ ก็ความหยั่งรู้ รวมกันว่า ญาณคือ ความรู้สิ่งทั้งหมด) พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระสัมพัญญ ผู้รู้สิ่งทั้งหมด แต่มีชื่อว่าทรงรู้เท่าไรทรงแสดงทั้งหมด ทรงแสดงตามควรแก่ภูมิชั้นของผู้ฟังเท่านั้น เพราะทรงมุ่งสอนให้ผู้ฟังรู้

เข้าใจ ถ้าสอนเกินภูมิไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างมีภูมิรู้ขนาดชั้นมัธยม ๓ ก็ทรงสอนขนาดที่นักเรียนชั้นนั้นจะเข้าใจได้ แต่เมื่อทรงสอนแก่คนที่มีภูมิรู้ชั้นสูง ๆ ขึ้นไปก็ทรงสอน สูงขึ้นตามชั้น ข้อสำคัญที่เป็นพิเศษนั้น คือได้ทรงศึกษาวิจัยทางคติโลกเหมือนอย่างเป็นดุชฎิบัณฑิตมาก่อนแล้ว และมาทรงค้นคว้าจนรู้จบทางคติธรรม จึงทรงรู้โลกรู้ธรรมแจ่มชัดหมด อาจสั่งสอนคนได้ทุกชั้น อาจได้วาทะกับใคร ๆ ที่เลื่องลือว่าเป็นนักปราชญ์ได้ทั้งนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงไว้จึงมีหลากหลาย ซึ่งพระสาวกได้ฟังจำกันไว้ต่อ ๆ มาจนถึงจดเป็นอักษร แล้วพิมพ์เป็นหนังสือพระไตรปิฎกจำนวนหลายสิบเล่ม เหมือนอย่างรวมหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม จนถึงชั้นอุดมไว้พร้อมเสร็จ

ฉะนั้น เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาไปโดยลำดับย่อมนจะเข้าใจได้ดี และจะยิ่งรู้ความจริงยิ่งขึ้นทุกที แต่ถ้าเริ่มศึกษาผิดขั้นจะเข้าใจยากหรืออาจไม่เข้าใจ เหมือนอย่างยังไม่รู้เลขชั้นประถมไปจับเรียนเลขชั้นมัธยมสูง ๆ ทีเดียว จะเข้าใจได้อย่างไร

และพระธรรมของพระพุทธเจ้าทุกข้อทุกบทมีเหตุผลที่ผู้ศึกษาอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ เพราะทรงแสดงส่องเข้ามาที่ตัวของเราเองทุก ๆ คน มิได้ทรงแสดงไกลออกไป ๆ จนมองไม่เห็น

ฉะนั้น เมื่อมีใครมาถามพระองค์ถึงเรื่องที่ไกลออกไปเช่นนั้น เช่นเรื่องโลกมีที่ สุดหรือไม่มีที่ สุดเป็นต้น ก็ไม่ได้ตรัสตอบ เพราะตรัสตอบไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร ผู้ถามเองก็มองไม่เห็น คนอื่นก็มองไม่เห็น ได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถึงจะเชื่อก็เป็นเรื่องอย่างหลับตาเชื่อ ไม่มีทางจะเกิดปัญญาให้เห็นได้เอง ทางที่ถูกควรจะไม่เชื่อมากกว่า

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้คนเชื่อด้วยความรู้ จึงทรงงดแสดงเรื่องที่คนไม่อาจจะรู้จะเห็น ทรงแสดงแต่เรื่องที่คนอาจจะรู้จะเห็นได้ คือเรื่องส่องเข้ามาที่ตัวของเราเองดังกล่าวแล้ว ใคร ๆ ที่มีจิตใจมีสติปัญญาอย่างสามัญ อาจรู้เข้าใจพระธรรมของพระองค์ได้ทั้งนั้น และไม่ต้องไปรู้ไกลออกไปที่ไหน รู้ที่ตัวของตัวเองนี้แหละอย่างมีเหตุผลตามเป็นจริง ทั้งสามรถจะปฏิบัติได้ทำได้ตามที่ทรงสั่งสอนด้วย เมื่อทำได้แล้วก็ได้รับผล

ดีจริง เช่น ทรงสอนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ สะอาด นี่ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุก ๆ คน เราทุก ๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด ไม่ใช่ไม่สามารถ แต่บางอย่างไม่สามารถจริง ๆ เช่น ถ้าจะมีใครสอนให้กลั่นลมหายใจเรื่อยไป สอนไม่ให้นักินสอนไม่ให้นอน เช่นนี้ไม่มีใครสามารถปฏิบัติตามได้แน่ ใครขึ้นปฏิบัติตามเป็นตายแน่

ส่วนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครต้องตาย ต้องเสียหาย เพราะปฏิบัติตาม มีแต่จะดีขึ้น มีสุขมีเจริญขึ้นไปทุกที และยิ่งจะรู้จักความจริงที่ตัวเราเอง ของตัวเราเองมากขึ้นทุกที เพราะดีชั่วของตัวเอง ใครเล่าจะทำได้ ตัวของเราเอง นั้นแหละทำให้แก่ตัวเราเอง และตัวเราเองเป็นอย่างไรเราก็กู้ ถึงจะปกปิดคนอื่นได้ ก็ปกปิดตัวเองไม่ได้ ปกปิดพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ เพราะเข้าไปในพระธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสั่งสอนไว้ทั้งนั้น

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณายิ่งใหญ่ ใครทำอะไรไม่ดีขึ้นหรือมากอย่างไร ใครเสียใจว่าไม่มีใครคบใครรัก ใครคิดว่าถูกใคร ๆ พากันเกลียดหรือรังเกียจหรือ เกิดเกลียดตนรังเกียจตนขึ้นเอง ใครมีทุกข์ร้อนน้อยหรือมากต่าง ๆ ขอให้รู้สึกสำนึกตน รับรองความจริงของตน และระลึกถึงพระพุทธเจ้าเกิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงเกลียดรังเกียจใคร ไม่ทรงสาปแช่งใคร มีแต่พระกรุณาเปี่ยมอยู่เสมอ และได้ประทานทางออก ให้แก่ทุก ๆ คนไว้แล้ว คือ ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เดิมทำมาไม่ดีก็ตั้งต้นใหม่ตาม ทางออกนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงทิ้งผู้ที่ตั้งต้นทำความดี ขอให้ตั้งต้นเกิด ขอให้ตั้งใจฟัง พระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจเกิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงทอดทิ้งผู้ที่ตั้งใจฟังพระองค์จริง ๆ เลย และ ผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งพระธรรมที่ทรงสั่งสอนตามภูมิชั้นของตน ก็ไม่มีพลาดผิด ไปจากผลดีต่าง ๆ เลย ตามที่กล่าวเย็นเยือกออกมา นี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดในหลักเกณฑ์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ซึ่งสรุปลงอย่างย่อสำหรับเป็นข้อกำหนด

๓ ประการ

อาการสั่งสอน ๓ อย่าง

- (๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
- (๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้
- (๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริงทั้งเหตุผลอย่างเห็น ๆ ตลอดหมด เป็นอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติยอมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติจริง

ฉะนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเสี้ยวหนึ่งแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นนั้น ดังที่พระอาจารย์เล่าไว้ว่า สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้สีเขียวใกล้กรุงโกสัมพี ได้ทรงกำไบไม้สีเขียวที่หล่นเรียรายอยู่เพียงเล็กน้อยด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ไบไม้สีเขียวที่ทรงกำไว้ กับไบไม้สีเขียวทั้งหมด ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไบไม้สีเขียวในป่าสีเขียวทั้งหมดมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าสิ่งที่ทรงรู้อย่างแล้ว มิได้บอกแสดงก็มากกว่าฉันนั้น เพราะเหตุอะไรจึงไม่ทรงบอกแสดง เพราะเหตุว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นข้อปฏิบัติดีชอบ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสบอก ส่วนที่ตรัสบอกนั้นคือ *อริยสัจ* ๔ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ ตามพระพุทธดำรัสที่เล่ามานี้ จึงแสดงว่านอกจากที่ทรงบอกแสดงไว้แล้วยังมีเรื่องที่ทรงรู้อย่างแล้วมิได้บอกอีกมากมาย แต่ก็เป็นที่พึงยินดีว่า สิ่งที่มีประโยชน์อันเป็นข้อควรรู้ควรเห็นตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้วได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งหมด ไม่มีข้ออะไรที่ทรงซ่อนเร้นไว้ สมดังที่ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่าพระองค์ไม่ทรงมีกำมือของอาจารย์คือซ่อนเร้นศิลปวิทยาไม่บอกแก่ศิษย์ ข้อที่ควรรู้ควรเห็นอันเป็นประโยชน์ได้ทรงบอกแสดงแล้วทั้งหมด

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” อาจตอบได้ด้วยคำตอบกว้าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อจะตอบอย่างกว้างขวางที่สุด ก็ตอบว่า ตรัสรู้ทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัมพันธัญญ์ แต่เมื่อตอบในฐานะเป็นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็พึงตอบได้ตามพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านก็ได้กล่าวแล้วว่าเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งชนิดหนึ่งของความตรัสรู้เท่านั้น แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสูตรต่าง ๆ แสดงเรื่อง

นี้ไว้มากหลายเหมือนกัน จะเลือกมาแสดงเป็นหลักแต่เพียงพระสูตรเดียว ซึ่งเป็นเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้าซึ่งได้ตรัสแสดงถึงพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไรจึงพอพระทัยว่าตรัสรู้แล้ว ในลำดับต่อไป

อรหิ สมมาสมพุทโธ
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

อุตตมํ ฐมมชฎคา
ได้ทรงบรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว

มหาสงฆ์ ปโภเถสิ
ทรงยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแล้ว

อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
นี่คือพระรัตนตรัย ดังนี้

ใจความปฐมเทศนา

ณ วันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนอาสาฬหะ ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเทศนาครั้งแรกโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ สวนเลี้ยวทาง กรุงพาราณสี พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางแห่งความตรัสรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศว่าได้ทรงตรัสรู้จตุราริยสัจจ์ (จตุร + อริยสัจจ์ แปลว่า อริยสัจจ์ ๔) พระปฐมเทศนานี้นับถือกันทั่วไปว่าเป็นเทศนาที่แสดงหลักสำคัญ เป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรทราบ ฉะนั้น จะย่อความของปฐมเทศนานี้เพื่อเป็นที่กำหนดง่าย ดังต่อไปนี้

ทางสุดโต่ง ๒ ข้าง

ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง ๒ ทาง ที่นักบวชผู้มุ่งความตรัสรู้ไม่ควรดำเนิน คือ

- (๑) ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม
- (๒) ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อน (เช่น วิธีทรมานตนของพวกโยคีต่าง ๆ)

หนทางทั้งสองนี้เรียกว่าหนทางสุดโต่ง ๒ ข้าง ครั้นแล้ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทางที่ควรดำเนินเพื่อความตรัสรู้ คือ

มรรคมีองค์ ๘

(๑) สัมมาทิฏฐิ	ความเห็นชอบ
(๒) สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
(๓) สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
(๔) สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
(๕) สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ
(๖) สัมมาวายามะ	เพียรพยายามชอบ
(๗) สัมมาสติ	ความระลึกชอบ
(๘) สัมมาสมาธิ	ความตั้งใจชอบ

หนทางนี้เรียกว่าเป็นทางกลาง เรียกเป็นศัพท์ว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสายกลาง มีข้อที่ควรข้อมความเข้าใจไว้ก่อน คือ หนทางนี้ เรียกว่าสายกลาง หมายความว่าอยู่ในระหว่างทางทั้งสองดังกล่าวแล้ว คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็เหมือนเป็นทาง ๓ สาย หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้ว

อยู่สุดโต่ง ๒ ข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรงกลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกับกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางซอยหรือทางเล็กระไรที่สัมพันธ์กันได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะทางในทางธรรมะเมื่อเป็นทางนั้นแยกกันคนละทางทีเดียว และคำว่าหนทางสุดโต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่าทางสายกลางก็ดี ต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้างว่าทางสายกลางแล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้า หรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา

ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าต้องมืองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว อีกอย่างหนึ่งทางสายกลางของพระพุทธเจ้าเป็นทางอันเดียว มิใช่ ๘ ทาง มีแต่องค์ประกอบกันอยู่ ๘ ประการเท่านั้น เหมือนอย่างถนนราชดำเนินซึ่งเป็นถนนสายหนึ่งสร้างขึ้นด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่น เหล็ก กรวด ปูน ทราย มาเทเป็นถนนคอนกรีต และประดับด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่น เสาคอมไฟฟ้า ต้นไม้ เป็นต้น ถ้าจำแนกออกไปก็มากมายหลายอย่าง แต่รวมเป็นถนนสายเดียว

อนึ่ง เมื่อเทียบกับถนนหนทางเช่นนี้ ก็อาจจะนำองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นไปเทียบความยาวของถนน ว่าเหมือนถนนยาว ๘ กิโลเมตร สัมมาทิฏฐิเป็นกิโลเมตรที่ ๑ จนถึงสัมมาสมาธิ เป็นกิโลเมตรที่ ๘ ถ้าเทียบเช่นนี้ก็ไม่ตรงกับความหมาย เพราะองค์เหล่านี้ต้องประกอบรวมกันอยู่ตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างเหล็ก ปูน กรวด ทราย ก็ต้องรวมเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้น ไม่ใช่กิโลเมตรที่ ๑ เป็นเหล็กโครง ในกิโลเมตรที่ ๒ เป็นทราย กิโลเมตรที่ ๓ เป็นกรวด กิโลเมตรที่ ๔ เป็นปูน กิโลเมตรที่ ๕ เป็นน้ำ เป็นต้น ทุกสิ่งต้องรวมกันหล่อเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้นทีเดียว ทางสายกลางก็เหมือนเช่นนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๘ รวมกันเป็นทางเดียวและเป็นอันเดียวกันทุกระยะ

อันสิ่งต่าง ๆ โดยมาก เรียกว่าเป็นสิ่งอันหนึ่ง ๆ แต่ประกอบด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่นคน ๆ หนึ่งก็มีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะภายนอกภายในเป็นอันมาก รถคันหนึ่ง ๆ ก็มีเครื่องประกอบมาก แต่ก็เรียกเป็นคน ๆ เดียว เป็นรถคันเดียว เมื่อคนจะเดินไปไหน รถจะวิ่งไปไหน ร่างกายของคนทุกส่วนก็ต้องไปพร้อมกัน รถก็ต้องไปทั้งคัน ทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน องค์ประกอบทั้ง ๘ อย่างนั้นต้องรวม

กันไป ถ้าแยกกันก็เป็นทางแตก ให้เกิดความตรัสรู้ไม่ได้ เหมือนอย่างรถที่แยกเครื่องประกอบออก เช่นถอดล้อถอดเครื่องออก ก็วิ่งไปไม่ได้

อริยสัจจ ๔

ตอนที่ ๒ พระพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจจ ๔ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงเวียนทางสุดโต่งทั้งสอง ทรงดำเนินไปในทางสายกลางนั้น คือ

(๑) ทุกข์

(๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

(๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

(๔) มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือทางมีองค์ ๘ ได้แก่ทางสายกลางดังกล่าวแล้ว อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ในพระปฐมเทศนานั้นด้วย แต่ในที่นี้จะงดไว้ก่อน

ญาณ ๓

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของความตรัสรู้ของพระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) *รู้ในความจริง* โดยตลอดในอริยสัจจทั้ง ๔ ตามเป็นจริง อย่างชัดเจน ไม่คลุมเครือว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเป็นศัพท์ว่า *สัจจญาณ* แปลว่ารู้ในความจริง

(๒) *รู้ในกิจ* คือหน้าที่ซึ่งควรกระทำโดยตลอดในอริยสัจจทั้ง ๔ นั้น คือควรทำอย่างไรกับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับเหตุให้เกิดทุกข์ ควรทำอย่างไรกับความดับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสแสดงไว้ว่าหน้าที่ซึ่งควรทำกับทุกข์ก็คือการกำหนดให้รู้จัก กับเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือการละเสีย กับความดับทุกข์ก็คือการทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น กับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออบรมให้มีขึ้นโดย

บริบูรณ์ รู้ดังนี้เรียกว่า รู้กิจคือหน้าที่ เรียกเป็นศัพท์ว่า กิจจญาณ แปลว่ารู้ในกิจ

(๓) รู้ในความสำเร็จ โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือเมื่อรู้หน้าที่แล้วก็ปฏิบัติในหน้าที่นั้นจนสำเร็จโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือ กำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว ทำความดับทุกข์ให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว อบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์บริบูรณ์แล้ว ครั้นทำหน้าที่สำเร็จแล้วก็รู้ว่าได้ทำแล้ว เสร็จกิจที่จะทำต่อไป เรียกเป็นศัพท์ว่า กตญาณ แปลว่า รู้ในความสำเร็จ

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ แต่ละข้อด้วยพระญาณทั้ง ๓ นั้น โดยตลอดครบทุกข้อ ในอริยสัจข้อหนึ่ง ๆ จึงต้องรู้ ๓ อย่าง คือรู้ในความจริง รู้ในกิจคือหน้าที่ รู้ในความสำเร็จ เรียกว่ารู้ ๓ รอบ รวมอาการที่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ทั้งหมดจึงเป็น ๑๒ (๓ x ๔ = ๑๒)

ความรู้ ๓ รอบ รวมอาการ ๑๒ เรียกทางเทศนาโวหาร (ถ้อยคำสำนวนเทศน์) ว่า “พระญาณมีปริวัฏ (วนรอบ) ๓ มีอาการ ๑๒” ของพระพุทธเจ้า ได้เกิดผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ โดยที่ไม่ได้เคยทรงสดับตรับฟังมาก่อน ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า จกฺขุ อุตฺปาที จกฺขุเกิดผุดขึ้น ฌาณํ อุตฺปาที ฌาณเกิดผุดขึ้น ปญฺญา อุตฺปาที ปัญญาเกิดผุดขึ้น วิชชา อุตฺปาที วิชชาเกิดผุดขึ้น อาโลโก อุตฺปาที ความสว่างเกิดผุดขึ้น ในธรรมทั้งหลาย ที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาแต่ก่อนว่านี้เป็นทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ เหตุให้เกิดทุกข์ละได้แล้ว นี่เป็นความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรทำให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ความดับทุกข์ได้ ทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรมให้มีแล้ว และในตอนท้ายได้ตรัสว่า เมื่อพระญาณดังกล่าวยังไม่บริสุทธิ พระองค์ก็ไม่พอพระหฤทัยว่าได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อพระญาณดังกล่าวบริสุทธิจึงพอพระหฤทัยว่าได้ตรัสรู้แล้ว ผู้ที่เรียนรู้เรื่องอริยสัจจำได้ เรียกว่ารู้จำมิใช่รู้จริง ต่อเมื่อเกิดญาณในอริยสัจดังกล่าว จึงชื่อว่ารู้จริง

โดยมากคงเคยได้ยินว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เองไม่มีครูอาจารย์ แต่ก็อาจไม่ทราบจะอธิบายว่าตรัสรู้เองได้อย่างไร หรืออาจสงสัยว่า ในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเป็นอย่าง

ดีมาก่อน จนเมื่อทรงออกผนวชแล้ว ที่แรกก็ได้ทรงศึกษาในสำนักของ ๒ ดาบส ซึ่งน่าจะทรงมีครูอาจารย์เหมือนกัน การแสดงลักษณะของความตรัสรู้ในพระปฐมเทศานี้เป็นการอธิบาย และเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว คือที่เรียกว่าตรัสรู้เอง เพราะได้ทรงพบทางสายกลางนั่นเอง ได้ทรงดำเนินไปจนความรู้ในอริยสัจจ์ดังกล่าวแล้วได้เกิดผุดขึ้นแก่พระองค์เองโดยที่มีได้ทรงเคยสดับตรับฟังมาก่อน อย่างที่เรียกว่าต้นคิด จึงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธะ แปลว่า พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เรียกสั้น ๆ ว่า พระพุทธเจ้า วิชาที่เคยทรงเรียนมามีใช้วิชาทางสายกลาง มีใช้วิชาอริยสัจจ์ และลักษณะความรู้ก็ไม่เหมือนกัน ยังไม่เรียกว่า “ตรัสรู้” (ตรัส แปลว่า แจ่ม สว่าง รวมกับ รู้ ก็คือรู้แจ่ม รู้สว่าง) เทียบอย่างในปัจจุบัน คนที่ค้นพบวิชาอะไรขึ้นก่อน เช่น ค้นพบวิชาไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องกำเนิดไฟฟ้าขึ้นใช้ได้ เรียกเป็นต้นคิด อาจกล่าวเพื่อเข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นต้นคิดวิชาทางสายกลาง วิชาอริยสัจจ์ ทรงรอบรู้ในความจริง ในกิจ ในความทำกิจสำเร็จ ในอริยสัจจ์ทุกข้อโดยครบถ้วนบริสุทธิบริบูรณ์ วิชาและความรู้นี้เกิดขึ้นเองแก่พระพุทธเจ้า ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ มีเป็นพิเศษเฉพาะในพระพุทธศาสนาแล

สุโข พุทธานมบุปผาโท

ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายให้เกิดสุข

ความหมายของคำว่าอริยสัจจ์

หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา คือหลักอริยสัจจ์ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นหลักที่สรุปรวมพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อเข้าใจหลักอริยสัจจ์ดีแล้วก็เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ได้โดยง่าย ได้แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ตามความในพระสูตรที่ชื่อว่า ธรรมจักร แต่ได้เว้นการอธิบายอริยสัจจ์ ๔ เพราะกำหนดไว้ว่าจะแยกไปอธิบายกันทีละ ๑ ข้อ ฉะนั้น จะได้แสดงอริยสัจจ์ข้อที่ ๑ เป็นกัณฑ์เริ่มแรก ในเบื้องต้นจะได้ให้คำแปลและนิยามศัพท์เป็นการทบทวนความจำก่อน

อริยสัจจ์ ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำ คือ อริยะ กับ สัจจะ คำว่า อริยะ แปลกันว่า ประเสริฐ เจริญ ถ้าเป็นคุณบทรของบุคคล แปลว่าผู้ประเสริฐเจริญ ทางพระพุทธศาสนา แบ่งบุคคลเป็น ๒ จำพวก คือ อริยบุคคล ๑ ปุถุชน ๑ อริยบุคคล หมายถึงบุคคล ผู้ละกิเลสได้ตั้งแต่บางส่วนจนถึงทั้งหมด มี ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี (๓ จำพวกนี้ อาจเป็นคฤหัสถ์ก็ได้) พระอรหันต์ รวมเรียกว่าพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสภณะที่ ๓ ส่วนปุถุชนแปลว่าคนกิเลสหนา หมายความว่า ยังละกิเลสอะไรไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งแปลว่าคนหนาแน่น ความหมายดังกล่าวนี้หมายความว่า มีจำนวนมาก เพราะมีจำนวนมากมากกว่าอริยบุคคล คำว่า อริยะ ตรงกับคำสันสกฤตว่า อารยะ เป็นคำเก่าแก่ตามประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ แสดงว่า ชาวอารยันได้อพยพเข้ามา อยู่ในประเทศอินเดีย ครอบครองชาวพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่าทสยู หรือทาส ซึ่งด้วยความเจริญกว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติในราชตระกูลศากยวงศ์ ซึ่งเป็นชาวอารยันเผ่าหนึ่ง เมื่อทรงประกาศศาสนา ได้ทรงใช้คำนี้เรียกบุคคลผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาดังกล่าว แม้พระองค์เองก็เรียกว่าพระอริยะด้วย

สัจจะ แปลว่า จริง รวมกันกันเป็น อริยสัจจ์ แปลว่า ความจริงที่พระอริยะ ตรัสรู้ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยะหรือแปลว่าความจริงที่เป็นอริยะ คือแน่นอนโดย ส่วนเดียว อริยสัจจ์มี ๔ ข้อ ดังที่ทราบกันอยู่โดยมาก คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะแสดงข้อที่ ๑ ต่อไป

อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ ทุกขสัจจ์

ทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ข้อที่ ๑ คำว่า ทุกข์ แปลว่า สิ่งที่ยึดครองทนอยู่ได้ยาก แต่มีความหมายเป็นปฏิเสธว่าดำรงทนอยู่ไม่ได้ทีเดียว คือต้องเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย คำว่าทุกข์ตามความหมายสามัญหมายถึงความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ตรงกันข้าม กับความสุข ฉะนั้น เมื่อพูดว่าทุกข์จึงมักเข้าใจตามความสามัญดังกล่าว บางทีก็กล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มองโลกในแง่ร้าย แต่แท้ที่จริงเมื่อแสดงธรรมสามัญ ก็แสดงทั้งสุขทั้งทุกข์ตามที่เข้าใจกันในโลก แต่เมื่อแสดงธรรมอย่างละเอียดก็ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียดเหมือนอย่างเมื่อมองดูกันด้วยตาโดยปกติ ก็จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ

อย่างปกติธรรมดา ศิลปวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องตกแต่งร่างกายบ้านเรือนก็สำหรับดูกันด้วยตาธรรมดา แต่ถ้าใครมีตาเป็นเอกซเรย์หรือเป็นกล้องจุลทรรศน์ก็จะต้องมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่นแทนที่จะมองเห็นคนเดินไปเดินมา จะต้องเห็นเป็นโครงกระดูกเดินได้เต็มถนนหนทางไปหมด หรือจุลินทรีย์ต่าง ๆ เต็มไปหมดในที่ทุกแห่ง หรือในขณะที่ไม่ได้ยินเสียงอะไรด้วยหูธรรมดา เหมือนอย่างนั่งอยู่ในที่เงียบ ๆ คนเดียว แต่ถ้ามีหูรับคลื่นเสียงได้อย่างเครื่องรับวิทยุก็จะได้ยินเสียงต่าง ๆ ทั่วโลก หนวุกหูไปหมดวันยังค่ำ สิ่งที่เห็นที่ได้ยิน แม้ทางประสาทตาหูเพียงเท่านั้นก็ยังมีหยابและละเอียดกว่ากันหลายชั้น สัจจะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็เช่นเดียวกัน สำหรับที่เป็นชั้นสามัญทั่วไปก็เหมือนอย่างรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตาสามัญ ส่วนที่เป็นชั้นอริยสัจก็เหมือนอย่างที่จะต้องเห็นได้ด้วยเอกซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์ คือจะต้องมองดูในความหมายอีกอย่างหนึ่ง ทั้งความหมายสามัญไว้ก่อนทั้งหมด ดังคำว่าทุกข์ ก็จะต้องวางความเข้าใจอย่างสามัญไว้ก่อน มาทำความเข้าใจใหม่ ว่าคือทุก ๆ สิ่งที่ไม่คงทนต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่ในทุกขสัจนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอธิบายไว้ให้เห็นอย่างง่าย ๆ เป็นหมวด ๆ ดังนี้

๑. ทรงแสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์
๒. ทรงแสดงว่า ความแห้งใจ (โศก) ความคร่ำครวญ (ปริเทว) ความทุกข์กาย (เจ็บป่วย) ความโทมนัส ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์แต่ละอย่าง
๓. ทรงแสดงว่า ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ล้วนเป็นทุกข์
๔. ทรงแสดงว่า ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์
๕. ทรงแสดงทุกข์ทั้งหมดสรุปลงว่า ชันธ (กอง) ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ คือ รูป (รูปกาย) เวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือกลาง ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดแต่งเป็นเรื่องราวต่าง ๆ) วิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น) ทั้ง ๕ นี้รวมเรียก นามรูป

ต่อไปนี้จะได้อธิบายด้วยวิธีแต่งให้เป็นเรื่องราวว่า มารดาเป็น ผู้อธิบายแก่ บุตรธิดา ซึ่งมีชื่อว่าเด็กชายสัจจะและเด็กหญิงสัจจา

ทุกข์ประจำ

ชาติ ความเกิด บิดานำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมมารดาซึ่งไปคลอดบุตรอยู่ที่โรงพยาบาล เด็กทั้งสองเห็นน้องใหม่ก็รู้สึกตื่นเต้น คล้ายเป็นแขกแปลกหน้า แต่ก็เกิดความรักเอ็นดูพร้อมทั้งระแวงเล็กน้อย บิดาได้พูดชี้แจงว่าน้องเกิดมาใหม่ ที่แรกหนูทั้งสองก็เกิดมาใหม่ เป็นคนแปลกหน้าของพ่อแม่เหมือนกัน แต่พ่อแม่ก็รักเท่า ๆ กัน และจะรักน้องที่เกิดใหม่ด้วยเท่า ๆ กันทั้งสามคน จะไม่ลดให้น้อยลงแม้สักหน่อยหนึ่งเลย

ชรา ความแก่ บิดาได้นำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมสถานสงเคราะห์คนชราที่บางแค เด็กทั้งสองก็ถามว่า คนแก่เหล่านี้มาจากไหน บิดาก็ชี้แจงว่า ก็มาจากคนเกิดนั้นแหละ เหมือนอย่างหนูทั้งสองไปเยี่ยมน้องที่เกิดใหม่ที่โรงพยาบาล ทุก ๆ คนที่แรกก็เกิดขึ้นอย่างนั้นก่อน แล้วก็เติบโตกันเรื่อย ๆ มา เป็นเด็กเล็ก เด็กใหญ่ เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่เต็มที ตั้งแต่เกิดมาจนถึงตอนนี้เรียกกันว่าวัยเจริญ แต่ท่านเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือเรียกว่าแก่ขึ้น มีลักษณะอย่างเดียวกับที่เรียกว่าผลไม้แก่ ต่อจากนั้นก็เป็นแก่ลง อย่างที่เรียกว่าแก่กันโดยทั่วไป

มรณะ ความตาย วันหนึ่งบิดาพาเด็กทั้งสองไปเฝ้าศพญาติ ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เดินผ่านสุสานที่เก็บศพซึ่งสร้างเป็นกุฏิเล็ก ๆ เรียงกันแถวยาวเหยียด เด็กก็ถามขึ้นว่าอะไรอยู่ในนั้น บิดาก็ตอบว่า ศพ คือคนที่ตายไปแล้วสิ้นลมหายใจ ร่างกายก็กลายเป็นศพ ต้องนำมาเก็บมาเผา เด็กก็ถามว่า ทำไมจึงต้องตาย บิดาตอบว่า ก็เพราะเกิดมานะซึ่งจึงต้องตาย เด็กถามว่า เกิดมาแล้วไม่ตายไม่ได้หรือ บิดาตอบว่า ไม่ได้เมื่อไม่อยากตาย ก็อย่าเกิดมา เด็กพูดขึ้นว่า ก็เกิดมาแล้ว บิดากล่าวว่า จงตั้งใจเรียนให้เก่ง และเรียนให้รู้จริยสัจจ์ของพระพุทธเจ้าด้วย เวลานี้เลิกพูดเรื่องตายกันเสียที เพราะจะทำให้หมดเรื่อง พูดถึงเรื่องชีวิตกันต่อไปก่อนดีกว่า

ทุกขจร

ความเศร้าโศก... วันหนึ่งบิดามารดาพาเด็กทั้งสองไปดูภาพยนตร์ เมื่อกลับมาแล้ว เด็กชายสักจะถามว่า ทำไมจึงต้องมีผู้ร้ายมีคนโกงมาคอยก่อเรื่องขัดขวางทำให้ต้องต่อสู้จนรู้สึกตื่นเต้นหวาดเสียว บางตอนก็เป็นเรื่องพลัดพรากผิดหวังทำให้ใจเศร้าไม่สนุก บางตอนก็จิตเบื่อรำคาญ บิดาตอบว่า เรื่องของภาพยนตร์โดยทั่ว ๆ ไปก็คล้ายเรื่องของชีวิตในโลก ซึ่งมีทั้งคนดีคนชั่ว มีทั้งสุขและทุกข์ มีทั้งผิดหวังและสมหวัง แต่คนดีในเรื่องก็มักจะต้องต่อสู้อย่างมากมาย จึงจะสมหวังในที่สุด ทุก ๆ คนที่ดำเนินชีวิตอยู่ในโลกจึงจำต้องมีกำลังกายกำลังใจเข้มแข็งอดทนเพื่อผจญอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ เมื่อยังเป็นเด็กซึ่งมีพ่อแม่อุปถัมภ์อยู่ก็ยังไม่รู้สึกว่าจะต้องผจญกับอะไรนักถึงอย่างนั้นก็ต้องรักษาร่างกายให้มีสุขภาพอนามัยเพื่อต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้ เด็กที่มีความประพฤติเสียหายก็เพราะมีกำลังใจที่จะเหนียวรั้งไม่เพียงพอ เด็กชายสักจะถามขึ้นอีกว่าชีวิตจริง ๆ ก็คล้ายกับเรื่องในภาพยนตร์นั้นหรือ บิดาตอบว่า เรื่องในภาพยนตร์เป็นชีวิตเล่น ไม่ใช่ชีวิตจริง คนแสดงรับจ้างมาแสดงไปตามเรื่องที่แต่งขึ้นด้วยมุ่งจะจูงใจคนให้มาดูกันมาก ๆ คือมุ่งผลทางการค้า ไม่ค่อยจะได้คำนึงถึงทางศีลธรรม ส่วนเรื่องที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เป็นเรื่องเล่น เกิดขึ้นตามเหตุการณ์ต่าง ๆ เหมือนอย่างในทุก ๆ คนบางคราวก็หน้าตาชื่นบาน บางคราวก็นิ่งหน้าเศร้า เด็กหญิง สัจจาพูดขึ้นบ้างว่า เห็นเพื่อน ๆ ที่โรงเรียนบางคนดูเศร้าโศกร้องไห้ บางคนลาป่วย บางคนบ่นเสียใจหรือคับใจ เห็นจะต้องมีเรื่องอะไร บิดากล่าวว่าก็ต้องมีเรื่องซี เรื่องของแต่ละคนแต่ละครอบครัวคงมีมากมาย แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า ความทุกข์ของจิตใจทุกอย่างมีเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ

๑. ประสบกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบใจ
๒. พลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ

ทั้ง ๒ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นข้อเดียว คือ *ปรารถนาไม่สมหวัง* บิดากล่าวต่อไปอีกว่า นี่แหละเมื่อเกิดมาในโลก มีชีวิตร่างกายเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว ก็ต้องเผชิญโลกที่มีความทุกข์ยากต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรุปในที่สุดอีกโดย

ย่อว่า ทุกข์ก็คือขั้นที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ พุดง่าย ๆ ว่า ความทุกข์ทั้งปวง รวมอยู่ที่ชีวิตร่างกายตัวตนเรานี่เอง

มารดาของเด็กทั้งสองได้กล่าวขึ้นบ้างว่า ความทุกข์ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกไว้เป็นความจริง และเข้าใจได้ง่าย แต่อยากจะสรุปให้ฟังอีกอย่างหนึ่งว่า สรุปลงเป็น ๒ หมวด คือ

๑. ความทุกข์ที่มีขึ้นเองตามธรรมดาของร่างกาย (ภาวทุกข์) ได้แก่ ความเกิด แก่ ตาย

๒. ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจในบางครั้งบางคราว (ปกิณณกทุกข์) เช่น ความเศร้าโศก เป็นต้น

แต่พูดกันมาถึงเรื่องทุกข์ จะทำให้เด็ก ๆ ใจคอห่อเหี่ยวหมดความชื่นบาน คล้ายไปอยู่อีกโลกหนึ่งซึ่งล้วนมีแต่ความทุกข์ จะเป็นโลกนรกกรรมัง บิดาตอบว่าไม่ใช่โลกนรก แต่เป็นโลกของความจริง แต่ที่ถูกต้องพูดว่าเป็นความจริงของโลก ซึ่งจะเห็นได้ถนัดจะต้องตาเอกซเรย์หรือตากล้องจุลทรรศน์ ดูอะไร ๆ เห็นอย่างดูด้วยเอกซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์ ก็จะต้องเห็นไปอีกอย่างหนึ่ง ทะลุความสวยงามต่าง ๆ ที่เป็นเปลือกนอก เพราะเห็นเข้าไปอย่างลึกซึ้ง หรือเห็นสิ่งเล็กที่สุดอันไม่เห็นได้ด้วยตาเปล่า เมื่อไม่รู้สึกสนุกก็เลิกดูเอกซเรย์กันเสียที มาดูกันด้วยตาธรรมดา คราวนี้จะเห็นโลกแห่งสวรรค์หรือโลกแห่งนรกกันด้วยตาธรรมดานี้เอง คือในที่ไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกัน อยู่ด้วยกันมีความสุข ก็เรียกว่าเป็นโลกสวรรค์ ส่วนในที่ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ช่วยเหลือกัน พากันอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อน เช่นอย่างในคราวสงคราม ก็เป็นโลกนรก ฉะนั้น ความทุกข์ยากต่าง ๆ ในโลกซึ่งเกิดจากการก่อกรรมทำเข็ญของเราเอง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงว่าเป็นทุกข์สัจจะ ความจริงคือทุกข์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากความทุจริตของคน ทำให้โลกนี้เป็นนรกขึ้น อย่างในครอบครัวของเรา ถ้าพ่อแม่ประพฤติตัวไม่ดี ไม่บำรุงเลี้ยงลูกตามหน้าที่ของพ่อแม่ที่รักลูก ลูก ๆ ก็จะต้องเดือดร้อน จะต้องไปนั่งเศร้าในโรงเรียน เหมือนอย่างเพื่อนบางคนที่เราเมื่อกี้ ในชั้นเด็ก ๆ นี้ ยังไม่จำเป็นจะต้องไปนึกถึงความทุกข์ต่าง ๆ ในอริยสัจจ์ นึกถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความประพฤติไม่ดีเท่านั้นก็เพียงพอ คือให้รู้สึกว่ถ้าประพฤติไม่ดีจะเกิดความทุกข์

เดือดร้อน ต้องตั้งใจประพฤติตนให้ดี ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และไม่คบคนประพฤติชั่ว เพราะจะชักนำให้ประพฤติเสียหายไปตามกัน ส่วนเด็กที่โต ๆ ขึ้นมาแล้วหรือผู้ใหญ่ ก็ควรจะใช้ตาเอกซเรย์ดูโลกเสียบ้างเป็นครั้งคราว เหมือนอย่างไรฉายเอกซเรย์เพื่อตรวจสอบร่างกาย หรือเพื่อทราบว่าเป็นโรคอะไรอย่างไร ไม่เช่นนั้นก็รักษาตนให้ถูกต้องไม่ได้ ฉันทใดก็ดี จะรักษาผลทางจิตใจได้ ก็จำต้องดูให้เห็นทุกขสัจจ์ของโลกดังที่กล่าวมาจนถึงปลงใจได้ตก เพราะทุก ๆ คนจะหวังว่าจะได้รับสุขของโลกเสมอไป หาได้ไม่ ยิ่งหวังมากก็อาจจะได้รับทุกข์เพราะผิดหวังได้มาก จึงน่าจะคิดให้เรื่องทั้งหลายผ่านจบไปเป็นเรื่อง ๆ อย่างดูภาพยนตร์ และให้เห็นว่าเรื่องในชีวิตจริงที่ผ่านไปก็ผ่านไปเหมือนเรื่องเล่นในภาพยนตร์ ไม่ยึดถือไว้เป็นจริงจังในเรื่องที่ไม่จริงจัง อันเรื่องจริงก็คือทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ ได้แก่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เรื่อย ๆ เท่านั้น

สรรพสส ทุกขสส สุขบปหาน

ละทุกข์ทั้งปวงได้เป็นสุข

อริยสัจจ์ข้อที่ ๒ สมุทัยสัจจ์

อริยสัจจ์ข้อที่ ๒ ได้แก่ *ทุกขสมุทัย* คำว่าทุกขสมุทัย ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำคือ *ทุกขะ* แปลว่า ทุกข์ กับ *สมุทัย* แปลว่า เหตุให้เกิด แปลรวมกันว่า *เหตุให้เกิดทุกข์* ทุกข์คืออะไรได้แสดงแล้ว จำแนกออกไปหลายประเภท ในที่นี้จะกล่าวสรุปทุกข์ลงเป็น ๒ คือ ทุกข์ทางกาย ๑ ทุกข์ทางใจ ๑ ทุกข์เหล่านี้ เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดาก็มี เกิดขึ้นเพราะกรรมและกิเลสของคนก็มี ทุกข์ที่เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดานั้นได้แก่เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องมีแก่เจ็บตาย ทุกข์ประเภทนี้เรียกว่าสภาวะทุกข์คือทุกข์ที่เป็นไปตามสภาพธรรมดาจะยกไว้ก่อน จะกล่าวต่อไปเฉพาะทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคน

ทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคนได้แก่ความทุกข์ต่าง ๆ ที่คนเราเองก่อขึ้นให้เกิดแก่ตัวเราเองและแก่คนอื่น ทุกข์ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียดในที่ทั่ว ๆ ไป ยกตัวอย่างเช่นความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดจากการทำร้าย

ร่างกายและชีวิตของกันและกัน การปล้นสะดมลักฉ้อแย่งชิงทรัพย์สินของกันและกัน เป็นต้น รวมความว่า โดยมากเกิดจากการผิดศีล ๕ และเกิดจากการประกอบตนไว้ในอบายมุขต่าง ๆ ความทุกข์เหล่านี้เป็นความทุกข์เฉพาะตน คือเป็นเรื่องส่วนตัวเฉพาะเรื่องเฉพาะรายของแต่ละบุคคลก็มี เป็นความทุกข์ของส่วนรวม คือคนส่วนมากร่วมกันรับทุกข์ด้วยกัน เช่นความทุกข์ยากเดือดร้อนในสมัยที่โบราณเรียกว่าทุพภิกขภัย (ภัยเกิดจากหากินยาก) ที่เรียกกันตามสมัย เช่นว่าเศรษฐกิจตกต่ำ หรือทุกข์ภัยในคราวเกิดสงคราม ทุกข์เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นผลซึ่งต้องมีสมุทัยคือเหตุที่ทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ค้นหาสมุทัยให้ถูกต้อง เพราะเป็นตัวเหตุ เมื่อพบเหตุและแก้ที่เหตุแล้ว จึงจะแก้ความทุกข์ให้ตกไปได้

ยกตัวอย่างเรื่องที่เป็นความทุกข์ของส่วนรวม อันเกี่ยวแก่เยาวชน ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่า อะไรเป็นเหตุให้เยาวชนประพฤติเสื่อมเสีย และจะแก้ได้อย่างไร ปัญหานี้จำเป็นต้องพิจารณารายละเอียดว่าความประพฤติอะไรบ้างเรียกว่าความประพฤติเสื่อมเสียเพราะให้เกิดผลอย่างไร และเกิดจากเหตุอะไรบ้าง จึงอาจสรุปเรื่องที่จะต้องพิจารณาเป็น ๓ ชั้นก่อน คือ

๑. ผลเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดจากความประพฤติอันเสื่อมเสีย
๒. ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดผลเช่นนั้น
๓. สิ่งที่เป็นเหตุชักนำให้เกิดความประพฤติเสื่อมเสียดังกล่าว

ในการค้นหารายละเอียดของประเด็นทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงบุคคลผู้เกี่ยวข้องประกอบกันไปด้วย เพราะในสังคมนุษย์นี้ ทุก ๆ คนต้องสัมพันธ์กัน ดังหลักทศ ๖ ในพระพุทธศาสนา คือทุก ๆ คนเมื่ออยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ตามย่อมมีทิศทั้งหลายอยู่รอบตัวฉันใด ก็ต้องมีคนที่เกี่ยวข้องกันอยู่รอบตัวฉันนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบบุคคลผู้เกี่ยวข้องกันเหมือนกับทิศ จัดเป็น ๖ ดังนี้

มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย คนรับใช้หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

เขาวชนหรือใคร ๆ ก็ตามทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าว ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นทิศทั้งหลายอยู่รอบตัว และอาจจะแบ่งย่อยเป็นทิศเล็ก ๆ ลงไป อีกได้เป็นอันมาก ฉะนั้น ถ้าทิศทั้งหลายดังกล่าวไม่ดีเสียโดยมาก ก็ยากที่จะให้ใคร ๆ ที่อยู่ระหว่างกลางคืออยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ เช่นเมื่อมองไปเบื้องหน้าก็ไม่พบมารดาบิดาที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยว มองไปเบื้องขวาก็ไม่พบครูอาจารย์ที่จะอบรมแนะนำ มองไปเบื้องหลังก็ไม่พบญาติพี่น้อง (ยกขึ้นแทนบุตรภรรยา) ผู้หวังดี มองไปเบื้องซ้ายก็ไม่พบมิตรสหายที่เป็นกัลยาณมิตร มองไปเบื้องล่างก็ไม่พบผู้รับให้ความช่วยเหลือ (ยกขึ้นแทนคนรับใช้) มองไปเบื้องบนก็ไม่พบสมณพราหมณ์ผู้ประพฤตินดี ซึ่งจะเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกให้ แต่โดยตรงกันข้าม มองไปทางทิศไหนก็พบแต่โรหนังโรงละครสถาน อบายมุขต่าง ๆ และบุคคลต่าง ๆ ที่จะชักนำไปในทางเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะ เป็นเหตุชักจูงกันไปในทางเสื่อมเสียต่าง ๆ แต่ถ้าทิศทั้งหลายที่อยู่โดยมาก ก็ยากที่จะ เสื่อมเสียได้ เช่นมารดาบิดาก็ตั้งตนเป็นมารดาบิดาที่ได้อยู่เบื้องหน้า ครูอาจารย์ก็ตั้ง ตนเป็นครูอาจารย์ที่ได้อยู่เบื้องขวา ญาติพี่น้องก็ตั้งตนเป็นญาติพี่น้องที่ได้อยู่เบื้องหลัง มิตรสหายก็ตั้งตนเป็นมิตรสหายที่ได้อยู่เบื้องซ้าย ผู้รับให้ความช่วยเหลือทั้งหลายก็ตั้ง ตนเป็นผู้ช่วยให้กำลังที่ได้อยู่เบื้องล่าง สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นสมณพราหมณ์ ที่ได้อยู่เบื้องบน เมื่อทิศทั้งปวงแข็งแรงอยู่โดยครบถ้วน หรือโดยมาก ผู้ที่อยู่ระหว่าง กลางก็ยากที่จะประพฤติเสื่อมเสียเล็ดลอดออกไปได้ ฉะนั้น ในการแก้ปัญหาเขาวชน บุคคลที่เป็นทิศสำคัญ ๆ ทุกฝ่ายของเขาวชนแต่ละคน จึงจำต้องร่วมมือกันตั้งตน ของตนเองไว้โดยชอบ ให้เป็นทิศที่ดีตามฐานะที่เกี่ยวข้อง และอันที่จริง ไม่ใช่แต่เขาวชน เท่านั้น ทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เมื่อทิศต่าง ๆ โดยรอบตนคืออยู่ก็ย่อมจะชักนำกัน ไปในทางที่ดีได้ แต่มีข้อที่แตกต่างกันอยู่ว่า สำหรับเด็กหรือเขาวชนนั้นยังเป็นผู้เยาว์ สติปัญญา จำต้องอาศัยทิศรอบตนที่ดี ซึ่งผู้ใหญ่จำต้องทำตนให้เป็นทิศของเด็กและช่วย สร้างทิศที่ดีให้แก่เด็ก ส่วนผู้ใหญ่เองซึ่งเป็นผู้มีความรู้สึกผิดชอบเพียงพอ ย่อมสามารถ สร้างทิศของตนได้

ตัณหา ๓

ในการที่บุคคลทุก ๆ ฝ่ายทุก ๆ คนจะตั้งตนไว้ให้ได้ต้องอาศัยเป็นผู้สามารถปกครองใจของตนได้ดี ไม่ให้เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ตัณหา นี้เองพระพุทธเจ้าชี้ไว้ว่าเป็นตัวทุกข์สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๒ จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจกาม คือความรักใคร่ปรารถนาพอใจ
๒. ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่
๓. วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั้นเป็นนี่

คำว่าตัณหา นี้ มักจะเข้าใจกันไม่ถูกต้อง คือมักเข้าใจว่า เป็นความปรารถนาในทางหนึ่งบ้าง เป็นความอยากหรือความต้องการทุก ๆ อย่างบ้าง แต่อันที่จริง คำนี้มีได้มีความหมายแคบหรือกว้างไปทั้งหมดอย่างนั้น ความอยากที่มีเป็นธรรมดาของร่างกาย เช่น ความอยากข้าวอยากน้ำ ที่เรียกว่าความหิวกระหาย ความมีฉันทะ คือความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ในการทำความดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความพากเพียรพยายาม ไม่เรียกว่าเป็นตัณหา แต่ความอยากดังกล่าวที่เป็นไปเกินพอดี หรือความอยากในทางที่ผิดจึงเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากที่เป็นไปเกินพอดีนั้น เช่นการรับประทานอาหารมีประโยชน์สำหรับทะนุบำรุงร่างกายตามที่ต้องการ แต่ถ้ารับประทานชนิดกินจุบจิบพร่ำเพรื่อ หรือไม่ได้มุ่งคุณภาพแต่มุ่งอร่อยลิ้นที่เรียกว่าตามใจปากตามใจท้อง หรือว่ามุ่งหรรษาเพื่อโอ้อวดกันและเมื่อได้อาหารที่ไม่อร่อยลิ้นก็รับประทานแต่น้อย เมื่ออร่อยลิ้นก็รับประทานเกินประมาณจนต้องทักกันว่าท้องจะแตก

ในการเรียน การทำงานหรือแม้การทำความดีต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน บางคราวมีความตั้งใจแรงก็ทำเกินพอดี เหล่านี้เรียกว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากเพราะเป็นความอยากอย่างทะยานหรืออย่างดิ้นรน อีกอย่างหนึ่ง ความอยากในทางที่ผิดต่าง ๆ

เรียกว่าตัณหาทั้งนั้น ในขั้นนี้จึงควรทราบความหมายจำกัดของตัณหาดังกล่าว และควรทราบลักษณะอาการทั่วไปของตัณหามีลักษณะอาการอยาก ทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่เสมอ ไม่มีอิ่มไม่มีพอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี” ตัณหาทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่ในอะไรบางอย่าง ในสิ่งเหล่านี้คือ

ที่ตั้งของตัณหา

๑. ในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คำว่ากามนั้นก็เช่นเดียวกับคำว่าตัณหา มักเข้าใจไม่ถูกต้อง ความหมายที่ถูกต้องนั้นได้แก่อารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทุก ๆ อย่างเรียกว่า กาม หรือตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจเองก็เรียกว่า กาม คำว่าอารมณ์นั้นได้แก่เรื่องต่าง ๆ ที่ใจคิดนึกหรือที่เก็บไว้ในใจหรือที่ใจผูกพันอยู่ โดยเป็นรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตา เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นต่าง ๆ ที่ได้สูดดมด้วยจมูก รส ต่าง ๆ ที่ได้ลิ้มด้วยลิ้น สิ่งต่าง ๆ ที่ได้สัมผัสถูกต้องด้วยกาย และเรื่องต่าง ๆ เหล่านั้นอันได้เคยประสบพบผ่านมาแล้วแต่ยังเก็บมาคำนึงถึงอยู่ในใจ เหล่านี้เรียกว่าอารมณ์ทั้งหมด อารมณ์ดังกล่าว ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเรียกว่ากาม ความดิ้นรนทะยานอยากไปในอารมณ์เหล่านั้นเรียกว่า กามตัณหา

๒. ในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่อยากจะเป็นอะไรที่จะเป็นเจ้าของแห่งอารมณ์ที่น่าปรารถนาดังกล่าว ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็นนั้นเป็นนี่ดังกล่าวเรียกว่า ภวตัณหา

๓. ในความไม่เป็นนั้นเป็นนี่ คือเมื่อเป็นอะไรอยู่ไม่ชอบใจก็ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะไม่ใช่เป็นอย่างนั้น เป็นความอยากในด้านทำลายล้างภาวะที่เป็นอยู่ ตลอดจนถึงอยากตาย เรียกว่า วิภวตัณหา บางคนแปลว่าความไม่อยากเป็นนั้นเป็นนี่ ซึ่งเป็นการแปลผิด เพราะมิใช่ไม่อยาก เป็นความอยากเหมือนกัน แต่อยากที่จะไม่ใช่เป็นอะไรที่ไม่ชอบ เช่นเป็นเด็กอยู่เป็นนักเรียนอยู่ เบื่อเป็นเด็กเป็นนักเรียน อยากให้พ้นไปเสียเร็ว ๆ หรือเป็นคนแก่ แต่อยากไม่เป็นคนแก่

ตัณหาทั้ง ๓ ตามที่อธิบายนี้สำหรับเยาวชนและคนทั่วไปควรเข้าใจคำจำกัดความดังกล่าวมาข้างต้น ฉะนั้น จึงไม่ห้ามความอยากจะได้อะไรที่ควรจะได้จะเป็นอะไรที่ควรจะเป็น จะไม่เป็นอะไรที่ควรจะไม่เป็น เช่นอยากจะได้หนังสือเรียนและเครื่องเรียนเครื่องใช้ตามที่จำเป็น อยากจะเป็นนักเรียนที่ดี อยากจะไม่เป็นคนเหลวไหลเสียหาย แต่ห้ามความอยากที่เกินพอดีแม้ในทางที่ถูก และความอยากในทางที่ผิด ๆ ความอยากในทางที่ผิดนั้นคืออยากจะทำในทางที่ผิดศีลธรรมที่เรียกว่าเป็นความประพฤดิเสื่อมเสียต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม มิได้ทรงขัดความผิดให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ทรงแสดงให้เห็นความจริงว่า

๑. ทุกข์ต่าง ๆ เป็นผล เกิดจาก...
๒. ความประพฤดิเสื่อมเสียต่าง ๆ อันเป็นกรรมชั่วของคน ซึ่งเกิดจาก...
๓. ตัณหา ในจิตใจของตนเอง

จึงทรงชี้สมุฏฐานสำคัญของทุกข์ว่า ตัณหาเป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหา มีอยู่ในจิตใจของใครก็ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น และแก่ผู้อื่นที่พลอยได้รับความเดือดร้อนเพราะกรรมของผู้นั้น ไม่ว่าจะเด็ก ผู้ใหญ่ หรือใคร ๆ ทั้งนั้น

ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมภวํ
ตณฺหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๓ นิโรธสัจ

อริยสัจ ข้อที่ ๓ ได้แก่ *ทุกขนิโรธ* ประกอบขึ้นด้วยคำ *ทุกข* และ *นิโรธ* แปลว่า ความดับ รวมเป็น *ทุกขนิโรธ* แปลว่า *ความดับทุกข์* ความทุกข์คืออะไรได้แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นได้อย่างง่าย ๆ ทุกข้อ เริ่มด้วยทรงชี้ความทุกข์ที่เป็นภาพธรรมดาของร่างกายว่า ความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นทุกข์ แล้วทรงชี้ตรงเข้ามาถึงความทุกข์ที่เกิดจรเข้ามาทั้งแก่จิตใจเช่นความเศร้าโศกเป็นต้น ทั้งแก่ร่างกาย

เช่นความป่วยไข้ต่าง ๆ อันรวมลงในความประจบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก และพลัดพรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก รวมลงอีกเป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง รวมลงอีกเป็นชีวิตร่างกายทั้งหมด ฉะนั้น จึงกล่าวอย่างย่อที่สุดว่า **ชีวิตทั้งหมดเป็นตัวทุกข์** แต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าทางพระพุทธศาสนา มองชีวิตไปในแง่ร้าย เพราะยังมีอริยสัจข้อที่ ๒ ต่อไป คือทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะต้นเหตุในจิตใจของคนนี้เองทำให้ชีวิตเกิดเป็นทุกข์ขึ้น เพราะชีวิตต้องกลายเป็นทาสของตัณหา ฉะนั้น ถ้าไม่มีตัณหาชีวิตก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ ชีวิตก็คงดำเนินไปตามคติธรรมของตน ทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์อันเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิบายว่า ได้แก่ความดับตัณหาเสียได้นี่แหละเป็นความดับทุกข์ ฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงมิได้มองในแง่ร้าย แต่มองในแง่ของความจริง ทั้งชี้เหตุกับผลไว้พร้อมเสร็จ ซึ่งทุก ๆ คนอาจจะปฏิบัติดับความทุกข์ที่เกิดเพราะตัณหาเสียได้ ด้วยการดับตัณหาที่จิตใจของตนเสีย

เมื่อยังเด็กอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้จักความทุกข์ เพราะยังไม่รู้จักปรารถนาต้องการอะไรมาก เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ เมื่อเลี้ยงดูไม่ให้เกิดความหิวกระหาย เป็นต้น และร่างกายไม่เจ็บป่วยอะไร ก็หลับและตื่นเล่นอย่างสบาย ครั้นเติบโตขึ้นรู้อะไรมาก เข้าปรารถนาต้องการอะไรมากเข้าก็เริ่มรู้จักทุกข์มากขึ้น โดยปกติเมื่อมีความปรารถนาต้องการ และยังได้รับความสำเร็จ สมปรารถนาอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้สึกเป็นทุกข์ แต่เมื่อประสบความสำเร็จสมปรารถนาคือไม่ได้ดังที่ใจหวังจึงเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้ามีความปรารถนาจะได้แรงมากก็เกิดทุกข์มาก แต่ใครเล่าในโลกนี้จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกอย่าง บางคนไม่ได้แม้ในสิ่งที่ตนควรจะได้ บางคนได้มาแล้วก็ต้องพลัดพราก และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้วความปรารถนาของคนไม่มีอิม ไม่มีพ้อ เช่นความปรารถนาในทรัพย์ไม่มีเพียงพอว่าเท่าไร แม้ในสิ่งอื่นก็เหมือนกัน ย่อมมีความปรารถนาเพิ่มขยายออกไปอยู่เสมอ และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวมมักพากันปรารถนาในสิ่งที่ไม่อาจจะสำเร็จได้ เช่น ปรารถนาให้มีชีวิตยืนยาวเรื่อย ๆ ไป เพราะทุก ๆ คนมีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และกลัวต่อสิ่งที่จะมาทำอันตรายต่อชีวิต พุดง่าย ๆ ว่ากลัวตาย ถ้าจะมีใครบันดาลให้เป็นไปได้สมปรารถนา ก็น่าจะมีคนสมัครไม่ตายกันเป็นจำนวนมาก ฉะนั้น จึงต้องมีธรรมดาเป็นผู้จัดให้มีกำหนดอายุขัย จะปล่อยไปตามความปรารถนาของคนหาได้ไม่

สันโดษ ๓

มีคนเป็นอันมากเข้าใจว่า ตัณหาคือความดิ้นรนปรารถนาเป็นของธรรมชาติของโลก เพราะถ้าโลกปราศจากตัณหาแล้วก็จะดับสูญ ความเข้าใจดังนี้ยังถูกต้องไม่หมดจริงอยู่โลกเกิดขึ้นด้วยตัณหา ดังมีพุทธภาษิตว่า *ตณฺหยา อุกฺกุหิโต โลก โลกอันตัณหาให้เกิดขึ้น* และมีพระพุทธภาษิตอีกบทหนึ่งแปลความว่า *ให้อาศัยตัณหา แล้วละตัณหาเสีย* พระพุทธภาษิตทั้ง ๒ บทนี้แสดงว่า โลกเป็นผลของตัณหา และบุคคลโดยปกติต้องอาศัยตัณหา แต่การอาศัยนั้น ถ้าให้ตัณหาอันนั้นมาเป็นนาย ด้วยบุคคลกลายเป็นทาสของตัณหาเสียแล้ว ก็จะประกอบกรรมเป็นเหตุทำลายโลกได้เหมือนกัน ฉะนั้นท่านจึงสอนให้อาศัยตัณหาโดยฐานะที่เป็นนายของตัณหา คือทุก ๆ คนจำต้องอาศัยความปรารถนาต้องการ แต่ให้เป็นนายแห่งความปรารถนาของตนเอง คือควบคุมความปรารถนาให้ดำเนินไปโดยชอบ และเมื่อประสบความสำเร็จดังที่ปรารถนาโดยชอบแล้ว ก็ให้ละทิ้งความปรารถนาอันเสีย วิธีปฏิบัติดังกล่าวเป็นเรื่องธรรมดาในตัวเอง มิใช่เป็นเรื่องผิดธรรมดาหรือสูงเกินกว่าธรรมดา เพราะตัณหาคือความปรารถนาซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่อึดไม่ฝืดดั่งกล่าวแล้ว จะอำนวยความสะดวกไปถ่ายเดียวหาได้ไม่ จำต้องควบคุมให้อึดให้พอไปคราวหนึ่ง ๆ เทียบอย่างการบริโภคอาหาร เมื่อบริโภคไปพอสมควรแล้ว ถึงยังจะเอเร็ดอ่อยอยู่ก็ต้องให้หยุด ถ้าจะตามใจความอยากเรื่อยไป ก็คงจะท้องแตกตาย ความรู้จักอึดรู้จักพอซึ่งเป็นเครื่องสกัดตัณหาอันนี้แหละคือสันโดษ ซึ่งแปลว่าความยินดีพอใจ อันหมายถึงความอึดความพอดังกล่าว ท่านจำแนกเป็น ๓ คือ

๑. *ยถาลาภสันโดษ* ความยินดีตามผลที่พึงได้หรือตามผลที่ควรได้
๒. *ยถาพลสันโดษ* ความยินดีตามกำลังสามารถ
๓. *ยถาสารูปสันโดษ* ความยินดีตามรูปเรื่องของตน คือตามสมควร

ถ้าคนไม่มีสันโดษดังกล่าว ก็จะต้องเป็นทาสของตัณหา ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จะทำอะไรก็หึกโหมจนเกินกำลังสามารถ ทั้งไม่คำนึงถึงการควรไม่ควร อยากจะทำอะไรก็ทำไปตามปรารถนา ถ้าใครเป็นเช่นนี้ก็เลวร้ายไปยิ่งกว่าอะไร ๆ ในโลก ความเดือดร้อนในโลกเกิดขึ้นเพราะบุคคลจำพวกนี้ แต่เพราะอาศัยสันโดษซึ่งมีลักษณะ

ดังกล่าวคอยสกัดกันให้ค้นหาดำเนินไปในทางที่ชอบ จึงเป็นเหตุให้คนที่มีสันโดษ ประกอบกรรมที่ชอบ และรู้จักอ้อมรู้จักพอ รู้จักมีรู้จักคราว โลกจึงอยู่เย็นเป็นสุขเพราะอาศัย สันโดษ จึงควรรู้จักคุณของสันโดษ ถ้าไม่รู้จักคุณของสันโดษ ทั้งสันโดษเสียเมื่อใด ก็จจะร้อนเป็นไฟขึ้นเมื่อนั้น

โลกิยสุขเป็นทุกข์

ความสุขต่าง ๆ ในทางโลก แม้ความจริงเป็นตัวความทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่คงที่ไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังเป็นข้อที่เห็นได้ยาก ทั้งในขั้นนี้ก็ยังไม่จำเป็นจะต้องเห็นต้องเข้าใจ ควรยกขึ้นกล่าวเฉพาะความทุกข์ตามเข้าใจกันเพียงข้อเดียว คือทุกข์ ๆ คนคงจะรับรองตอกันว่าความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก คือเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง ที่กล่าวดังนี้ อาจจะถูกหาว่าพูดอย่างเอากำปั้นทุบดิน แต่ก็ความจริงที่ทุก ๆ คนควรจะต้องรับรู้ไว้ และเตรียมป้องกันพร้อมทั้งเตรียมแก้ไขไว้ด้วย ไม่เช่นนั้นถ้าวิถีชีวิตต้องถูกตัณหาพาไปในทางผิดหวังและเกิดทุกข์ทับถมใจขึ้น ก็อาจจะจนทางของตนเองหาทางออกไม่ได้ ก็จะต้องอับจนต่อชีวิต เป็นผู้พ่ายแก่ชีวิต ดังที่คนมิใช่บ่อยประสบกันอยู่

ทางออกจากความทุกข์นั้นคือ ต้องรับรู้ความจริงดังที่กล่าวแล้ว ต้องป้องกันมิให้ถลาลึกลงไปในทางแห่งความทุกข์ คือควบคุมตัณหาหมียอมให้หลุดซัดใจไปได้และถ้าถลาลึกลงไปแล้ว ก็ต้องพยายามถอนใจขึ้นให้จงได้ด้วยปัญญา เพราะเมื่อทุกข์เกิดขึ้นที่จิตใจได้ ก็ต้องดับไปจากจิตใจได้ และจิตใจของทุก ๆ คนอาจสมมติกล่าวได้ว่า เป็นธรรมชาติกายสิทธิ์ ไม่มีอะไรจะมาทำลายได้ นอกจากจะยอมจนใจของตนเองเท่านั้น ถ้าทำใจให้เข้มแข็งก็จะเกิดพลังใจขึ้นจนสามารถต่อสู้ต่าง ๆ ขจัดขับไล่ออกไปให้พ้นจากใจ แต่ข้อสำคัญต้องรับรู้ความจริงว่าจะต้องขจัดขับไล่ตัณหาออกไปเสียก่อน ความทุกข์ต่าง ๆ ก็จะออกไปพร้อมกัน เพราะความดับตัณหาเสียได้นั้นเองเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

เรื่องนางปฎาจารา

การปล่อยให้ความทุกข์ต่าง ๆ ทับถมใจเข้าทุกทีโดยไม่รู้วิธีที่จะดับทุกข์ดังกล่าว อาจทำให้เสียได้ทุกอย่าง แม้เสียจริต ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า ธิตาของ เศรษฐีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ได้หนีไปอยู่กับพนักงานปฏิบัติของเศรษฐีผู้บิดา ได้พากัน ไปอาศัยอยู่ในบ้านป่าแห่งหนึ่ง ต้องทำงานเหนื่อยยากต่าง ๆ ด้วยตนเอง เมื่อจะคลอด บุตรคนแรก ได้เดินทางไปหามารดาบิดา แต่เดินทางไปยังไม่ทันถึง ได้คลอดบุตรเสีย ก่อนจึงพากันกลับ ต่อมาเมื่อจะคลอดบุตรคนที่ ๒ ก็ได้เดินทางไปหามารดาบิดาอีก ในขณะที่กำลังเดินทางไป ฝนตกหนักและนางก็เกิดเจ็บครรภ์จะคลอดบุตร สามีจึง เทียวไปตัดไม้เพื่อจะทำเพิงเป็นที่พัก ในขณะที่จะตัดไม้บนยอดของจอมปลวกแห่งหนึ่ง ได้ถูกงูออกมาจากจอมปลวกกัดล้มลงตายในที่นั้น นางคอยสามีไม่เห็นกลับ ได้คลอด บุตรคนที่ ๒ ด้วยความทุกข์อย่างยิ่ง ฝนก็กำลังตกหนัก นางให้บุตรคนแรกและบุตร คนที่คลอดใหม่ทั้ง ๒ คนอยู่ภายใต้ตน ทำตนเองเป็นเพิงกันฝนของบุตรทั้ง ๒ ตลอดคืน เมื่อสว่างขึ้นแล้วก็อุ้มบุตรคนหนึ่งจูงคนหนึ่งเดินไปเที่ยวหาสามี พบสามีนอนสิ้นชีวิตอยู่ ก็เกิดความทุกข์โศกอย่างยิ่ง และจำต้องเดินทางต่อไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งน้ำกำลัง เต็มเพราะฝนตกหนัก ไม่อาจจะพาเด็กทั้ง ๒ ข้ามไปพร้อมกันได้ จึงพักบุตรคนโตไว้ ที่ฝั่งข้างนี้ อุ้มบุตรคนเล็กข้ามไปก่อน หักกิ่งไม้เล็ก ๆ มาปูให้นอนที่ฝั่งข้างโน้น แล้วข้ามกลับมาเพื่อจะรับบุตรคนโต ครั้นข้ามมาถึงกลางแม่น้ำ มีเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่ง บินผ่านมาเห็นบุตรคนเล็ก จึงโฉบลงมาเฉี่ยวเอาไปด้วยสำคัญว่าชิ้นเนื้อ นางยกมือทั้ง ๒ ขึ้นตบร้องไล่เหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็ไม่ฟัง ได้โฉบเฉี่ยวเอาเด็กน้อยนั้นไป ฝ่ายบุตรคนโต ผู้ยืนอยู่ที่ฝั่งข้างนี้ มองเห็นมารดายกมือขึ้นตบร้องเสียงดังอยู่กลางแม่น้ำคิดว่าแม่เรียก ก็โดดลงไปในน้ำโดยเร็ว จึงถูกน้ำพัดหายไป นางจึงเกิดทุกข์โศกเพิ่มขึ้นอีกมากมาย เดินร้องไห้คร่ำครวญมุ่งตรงไปกรุงสาวัตถี เพื่อจะไปหามารดาบิดา พบชายคนหนึ่งเดิน สวนทางมา ถามทราบว่าเป็นมาจากเมืองสาวัตถี จึงถามข่าวถึงมารดาบิดาของตน ชายผู้นั้น จึงบอกว่า ไม่เห็นหรือว่าฝนตกตลอดคืนเมื่อคืนนี้ ในขณะที่ฝนตกหนักนั้น เรือนได้พังทับเศรษฐีพร้อมทั้งภริยาและบุตรสิ้นชีวิตหมดทั้ง ๓ คน เขารวมเผาในเชิง ตะกอนอันเดียวกัน ยังเห็นควันปรากฏอยู่นั้น นางได้รับข่าวทุกข์หนักอันเหลือกำลังใจ ของนางจะทนทานไว้ได้ ก็สิ้นความรู้สึกตัว วิกลจริตขึ้นในขณะนั้นเอง เพราะความทุกข์

ทับทิวเข้ามาอย่างมากมาย วังพลางพำเพื่อไปพลางถึงบุตรทั้ง ๒ และสามี มารดาบิดา และพี่ชายซึ่งมาประจวบสิ้นชีวิตในคืนเดียวกัน นางวิ่งไปจนถึงพระมหาวีหารเซตวัน

ขณะนั้นพระพุทธรูปเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท พวกคนจะห้ามไม่ให้ นางผ่านเข้าไป พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสสั่งมิให้ห้าม และได้ตรัสทักขึ้นเมื่อนางเข้ามาใกล้ว่า จงกลับได้สติเถิด นางกลับได้สติขึ้นทันที ได้ถวายบังคมแล้วกราบทูลขอให้พระองค์ ทรงเป็นที่พึ่ง และกราบทูลเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นมาโดยตลอด พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัส ธรรมกถาชี้ให้นางเห็นคติธรรมตา จนนางคลายความโศก และเกิดดวงตาเห็นธรรม แล้วนางได้ทูลขอบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ได้ทรงอนุญาต นางจึงได้บวชเป็น ภิกษุณีมีชื่อว่า *ปฎาจารา* ต่อมาได้พิจารณาชีวิตเทียบกับน้ำล้างเท้าที่ไหลแห้งหายขาดไป ตัดความรักรักและตัณหาในชีวิตกับสิ่งทั้งหลายได้ทั้งหมด จึงดับความทุกข์ทั้งปวงในโลกได้แล

ตสฺสา นิโรโธ นิพพานํ

ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

อริยสัจจข้อที่ ๔ มรรคสัจจ

อริยสัจจข้อที่ ๔ ได้แก่ *มรรค* แปลว่า ทาง ในภาษาไทยใช้ว่า *มรรคา* แต่ในที่นี้หมายถึงมรรคา คือ *ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์* มีทางเดียวมิใช่หลายทาง แต่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงแสดงองค์ประกอบไว้ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ
๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

คำว่า *ชอบ* มีได้หมายความว่า ชอบใจ พอใจ แต่หมายความว่า *ถูกต้องไม่ผิดพลาด* เหมือนคำว่า เห็นชอบ มีได้หมายความว่า เห็นแล้วก็ชอบใจ แต่หมายความว่า เห็นถูกต้องไม่ผิดพลาด ข้ออื่น ๆ ก็มีความหมายอย่างนี้เหมือนกัน มีอธิบายโดยย่อดังนี้

๑. *สัมมาทิฐิ เห็นชอบ* ได้แก่รู้เห็นในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมความว่ารู้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามเหตุผล

๒. *สัมมาสังกัปปะ* ดำริชอบ คำว่า ดำริ คือ คตินึกตรึกตรอง เมื่อคิดถูกก็เรียกว่าดำริชอบ ในที่นี้หมายถึงคิดออกจากความใคร่ใจที่ผิด คิดไม่พยายามและคิดไม่เบียดเบียนใคร

๓. *สัมมาวาจา เจรจาชอบ* มีได้หมายความว่า เจรจาคือพูดตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพูดจาถูกต้องหรือเมื่อไม่พูดก็นิ่ง เพราะเว้นเสียจากการพูดที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากพูดมุสา เว้นจากพูดจาส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพื่อเจ้อไม่มีประโยชน์

๔. *สัมมากัมมันตะ การงานชอบ* มีได้หมายความว่าทำการงานอะไรตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าทำการงานถูกต้อง หรือเว้นเสียไม่ทำการงานที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติดิฉิดประเพณีในทางกาม หรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ

๕. *สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ* มีได้หมายความว่า หาเลี้ยงชีวิตตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่เว้นอาชีพที่ผิด ประกอบอาชีพที่ถูกต้อง

๖. *สัมมาวายามะ พยายามชอบ* มีได้หมายความว่าพยายามตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพากเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง ได้แก่เพียรระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่และให้่องงาม

๗. *สัมมาสติ ระลึกชอบ คำว่าระลึก* หมายถึงความกำหนด จดจำ หรือความนึกขึ้นได้อย่างถูกต้อง มิใช่นึกคิดขึ้นได้อย่างผิด ๆ ในที่นี้ได้แก่นึกขึ้นได้อย่างถูกต้องในเรื่องของตัวเอง เช่นว่า ร่างกายเป็นอย่างไร สุขทุกข์เป็นอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร ความดีความชั่วของตนเป็นอย่างไร

๘. *สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ* มิใช่หมายความว่าตั้งใจตามแต่จะชอบ แต่หมายความว่าตั้งใจไว้อย่างถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่ควบคุมใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน รวมใจเข้ามาให้กำหนดแน่วแน่อยู่ในหนังสือที่อ่าน ในเรื่องที่ฟัง หรือในเรื่องที่คิด รวมใจให้พุ่งส่องไปทางเดียวเหมือนอย่างไฟฉายที่รวมแสงฉายกราดไปทางเดียว

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ รวมเข้าเป็นทางเส้นเดียวสายเดียว เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ ข้อสำคัญขอให้เดินเข้าทางที่ถูกต้องนี้ ถ้าเดินนอกทางนี้ ออกไปเมื่อใดก็ต้องประสบความทุกข์เดือดร้อนเมื่อนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางที่ถูกต้องไว้ให้ พร้อมทั้งทรงแสดงรายละเอียดประทานไว้อย่างเพียงพอ และเข้าใจได้ง่ายไม่พ้นเฟือ

เห็นชอบนั้นอย่างไร

คราวนี้จะลองตั้งปัญหาถาม และจะตอบแทนไปด้วย

ถามว่า เห็นชอบคือเห็นอะไร เห็นแล้วเกิดชอบใจขึ้น ใช่ไหม? เห็นสิ่งของของเพื่อน เกิดชอบใจคิดจะหยิบเอามาเสียเฉย ๆ เมื่อเวลาเขาเผลอ เรียกว่าเห็นชอบหรือไม่?

ตอบว่า ไม่ใช่ เพราะเห็นชอบคือเห็นถูกต้อง ชอบใจสิ่งของของเพื่อนอยากจะหยิบเอาเสียเฉย ๆ เรียกว่าเห็นผิด

ถามว่า ใจหนึ่งอยากจะทำไม่ดี ใจหนึ่งคอยห้ามไว้ ใจฝ่ายไหนจะชนะ

ตอบว่า ฝ่ายที่มีกำลังกว่าชนะ เพราะฝ่ายที่มีกำลังกว่านั้นจะลงความเห็นตัดสินว่าจะทำไม่ดีหรือจะยับยั้ง

ถามว่า เรียกว่าเป็นความเห็นผิดหรือเห็นถูก

ตอบว่า ถ้างงความเห็นให้ทำไม่ดี ก็เป็นความเห็นผิด ถ้างงความเห็นยับยั้ง ก็เป็นความเห็นถูก

ถามว่า ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าเดี๋ยวนี้เรามีความเห็นถูกหรือผิด

ตอบว่า ก็คล้ายการสอบไล่ เมื่อเขียนตอบข้อสอบบางทีนึกว่าถูกเสมอ จึงต้องมีกรรมการตรวจข้อสอบ ในเรื่องความเห็นก็คล้ายคลึงกัน ก็อาจจะต้องปรึกษาหาหรือบิดา มารดา ครู อาจารย์ หรือมิตรสหายผู้หวังดี แต่ทางที่ดีควรคิดหาเหตุผล คิดให้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือคิดให้เห็นความจริงตามเหตุผล

ถามว่า เหตุผลคืออะไร

ตอบว่า เหตุคือสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ผลคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง เช่นว่า เมื่อเราทำสิ่งนี้ จะมีอะไรเกิดตามมาทีหลัง การทำของเราเรียกว่าเหตุสิ่งที่เกิดตามมา เรียกว่าผล

ถามว่า เรียนหนังสือก็ดี ช่วยบิดามารดาทำการงานต่าง ๆ ก็ได้ เป็นการเห็นดีเห็นอยู่ลำบากไม่สนุกสนาน เป็นเหตุผลหรือไม่ และดีหรือไม่ดี

ตอบว่า การเรียนและการทำงานเป็นเหตุให้เห็น้อยยากในขณะที่เรียนในขณะที่ทำการงานจริง แต่ก็ทำให้เกิดผลดีสมปรารถนาต่อไปในภายหน้า ฉะนั้น จึงได้สู้เห็น้อยยากแล้วเรียนศึกษาและทำการงาน อย่างเช่นนักเรียนทุกคนซึ่งเล่าเรียนอยู่ในบัดนี้ เมื่อออกสู่สาหะพยายามพร้อมทั้งมีความอดทนเรียนไปจนสำเร็จในอีกหลายปีข้างหน้า จึงจะได้รับผลดีสมปรารถนา

ฉะนั้น การที่จะดูว่าอะไรดีไม่ดียิ่งต้องดูให้ยืดยาวออกไปถึงปลายทาง มิใช่ดูเพียงครั้ง ๆ กลาง ๆ และไม่มัวพะวงติดอยู่กับสุขทุกข์หรือความสนุกไม่สนุกในระยะสั้น ๆ หรือในระหว่าง ๆ เพราะจะทำให้ก้าวหน้าไปถึงผลเบื้องปลายไม่สำเร็จ คนเราซึ่งเดินทางไปไม่ถึงจุดหมายปลายทาง ต้องหล่นเรือเสียหายอยู่ในระหว่างทางเป็นอันมากเพราะเหตุต่าง ๆ ดังเช่นที่เรียกว่า ชิงสุกก่อนห้ามบ้าง ถืออิสระเสรีบ้าง เป็นต้น

เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ฉะนั้น การหัดให้เป็นคนมีเหตุผลที่ถูกต้องจึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับทุก ๆ คน และจะเชื่อว่าเป็นคนมีเหตุผล ก็เพราะเป็น *สัมมาทิฏฐิ* คือมีความเห็นถูก

ทางช่วยให้เกิดความเห็นชอบ

ถามว่า มีทางอะไรช่วยให้เกิดความเห็นถูกได้บ้าง

ตอบว่า มี *สัมมาสังกัปปะ* ความคิดถูก *สัมมาสติ* ความระลึกถูก และ *สัมมาสมาธิ* ความตั้งใจไว้ให้ถูก ทั้ง ๓ นี้เอง คือ ต้องหัดใช้ความคิดพิจารณาอย่าให้ลำเอียง เปลี้ยพลั่วไปแก่ความชอบ ความชัง ความหลง หัดระลึกกำหนดให้มีสติอยู่เสมอ หัดทำให้ตั้งมั่นมีกำลังแข็งแกร่ง จิตใจของเราทุกคนอาจอบรมให้มีกำลังเข้มแข็งขึ้น ได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่ต้องอาศัย *สัมมาวายามะ* คือความเพียรอันถูกต้อง ทั้งเมื่อพากเพียรให้เกิดมีความเห็นถูกขึ้นได้แล้ว ก็ไม่ต้องกังวลว่าจะพูดไม่ถูก จะทำการงานไม่ถูก จะประกอบอาชีพไม่ถูก เพราะเมื่อเห็นถูก ก็ต้องพูดถูก ทำถูก เลี้ยงชีพถูกพร้อมกันไป

วิธีคิดหาเหตุผลให้เกิดความเห็นชอบ ควรคิดไม่ให้พัน *หลักอริยสัจ* คือตั้งหลักทั่วไปไว้ ๔ หลัก หลักที่ ๑ *ทุกข์* หลักที่ ๒ *สมุทัย* (เหตุให้ทุกข์เกิด) หลักที่ ๓ *นิโรธ* (ความดับทุกข์) หลักที่ ๔ *มรรค* (ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อะไรที่เป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๑ คือทุกข์ อะไรที่เป็นความไม่ดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๒ คือสมุทัย อะไรที่เป็นความสุขสงบเย็นทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๓ คือ นิโรธ อะไรที่เป็นความดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๔ คือมรรค เมื่อคิดตั้งหลักใหญ่ไว้ดังนี้ จะทำอะไรก็คิดตรวจดูให้ดีว่า นี่เป็นสมุทัย ก่อทุกข์ หรือเป็นมรรคทางสุขสงบ หัดคิดหาเหตุผลดังนี้อยู่เสมอ เป็นการหัดให้เกิด *สัมมาทิฏฐิ* เห็นชอบเมื่อเห็นชอบ ก็เชื่อว่า พบทางที่ถูก เข้าทางที่ถูก ใช้ได้ในเรื่องทั่วไป ดังเรื่องเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

เรื่องกุมภไสก

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ได้มีชายหนุ่มผู้หนึ่งมารับจ้างเป็นผู้เที่ยวปลุกคนในเวลาเช้า คือตื่นขึ้นแต่เช้าเที่ยวไปเรียกคนให้ตื่นนอนว่า ลูกขึ้นเถิดพ่อ จงเตรียมเกวียนจงเทียมโค ถึงเวลานำช้างม้า เป็นต้นออกไปกินหญ้าแล้ว ลูกขึ้นเถิดแม่ จงหุงข้าว ต้มแกง ดังนี้เป็นต้น ชายหนุ่มนั้นได้รับจ้างไปปลุกเตือนคนให้ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้า ๆ เป็นประจำทุกวันมา

วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารทรงได้สดับเสียงของชายหนุ่มนั้นได้ตรัสว่า นั่นเป็นเสียงของคนมีทรัพย์มาก ท้าวนางผู้หนึ่งได้ฟังกระแสรับสั่ง จึงส่งคนไปสืบ ผู้ไปสืบนั้นกลับมารายทูลว่าชายหนุ่มนั้นเป็นคนกำพร้าเชื่องช้ารับจ้างเลี้ยงชีวิต พระราชาทรงนั่งเมื่อได้ทรงสดับเสียงของเขาก็ตรัสอย่างนั้นอีกบ่อย ๆ จนท้าวนางนั้นสงสัย จึงทูลขอพระราชทานอนุญาตพาธิดาออกไปสืบให้ทราบความจริง ได้ปลอมตนนุ่งห่มผ้าเก่าไปกับธิดา แสร้งเดินไปในถนนคนรับจ้างจนถึงห้องของชายหนุ่มนั้น จึงเข้าไปขอพักอาศัยด้วยอ้างว่าเป็นผู้เดินทางไกล แม้ชายหนุ่มนั้นจะปฏิเสธเท่าไรก็ไม่ยอมออกจึงจำต้องยอมให้พักด้วยสัญญาว่าเพียงคืนเดียว ครั้นรุ่งขึ้นมารดาและธิดาทั้งสองได้ช่วยกันปรุงอาหารที่มีรสเป็นอย่างดีให้แก่ชายหนุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขาอ่อนลงจนถึงยอมให้คนที่ทั้งสองพักต่อไปอีก

วันหนึ่งได้มีประกาศพระราชกำหนดให้ทุกบ้านในถนนคนรับจ้างเล่นมหรสพกันอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องใช้เงิน ๑ กหาปณะ ชายหนุ่มนั้นจึงต้องนำเงินจากที่แห่งหนึ่งมามอบแก่สตรีทั้งสองซึ่งเป็นผู้จัด เมื่อมีประกาศให้เล่นมหรสพกันอีกก็ต้องไปนำมามอบให้อีก จนสตรีทั้งสองนั้นเห็นว่า มีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ว่าชายหนุ่มนั้นเป็นผู้มีทรัพย์ จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอให้ทรงส่งราชบุรุษไปนำตัวเขามา ก็ได้โปรดให้ทำอย่างนั้น

ครั้นเขาได้เข้าไปเฝ้า พระราชาได้รับสั่งถามว่าซ่อนทรัพย์เป็นอันมากไว้ทำไม ที่แรกเขากราบทูลปฏิเสธ ครั้นมองเห็นสตรีทั้งสองยืนเฝ้าอยู่ ก็รู้ว่าพระราชาก็ได้ทรงส่งไปสืบจนความเปิดเผยแล้ว จึงกราบทูลขอให้พระราชาทรงเป็นที่พึง แล้วกราบทูลเล่า

ประวัติชีวิตของตนว่า ตนชื่อว่ากุมภโฆสก ได้เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้ เมื่อเขาเล็ก ๆ อยู่ ได้เกิดอุบัติเหตุทั้งตระกูลเพราะอหิวาตกโรค เมื่อบิดาจะตายเพราะโรค นั้นได้สั่งให้เขาหนีออกไป เขาได้หนีออกไปเป็นเวลา ๑๒ ปี จึงกลับเข้ามา ไม่มีใครจำได้ พระราชามีพระราชหฤทัยสงสาร และทรงรู้สึกเอ็นดูโปรดปรานในความมีสติปัญญา รู้จักรักษาทรัพย์ ทั้งไม่หยิ่งลำพองของกุมภโฆสก จึงโปรดให้นำทรัพย์ที่ซ่อนไว้มา พระราชทานอารักขา พระราชทานเคหสถานและธิดาที่เกิดแต่ทำวานางนั้น กับพระราชทาน ฐานันดรแห่งเศรษฐีให้กุมภโฆสกดำรงสืบแทนบิดาต่อไป

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า ชายหนุ่มกุมภโฆสกนั้นเป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง ทำวานางผู้นั้นซึ่งได้พยายามพิสูจน์ความจริงก็ได้มีความเห็นถูกต้อง ทุก ๆ ฝ่ายจึงดำเนินใน ทางที่ถูกต้อง ยังผลที่ดีให้เกิดแก่ทุก ๆ ฝ่ายแล.

มคคานฎจงคิโก เสฎฐโฆ
ทางเมืองค ๘ เลิศล้ำทางทั้งหลาย

พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา

ถ้าจะตั้งปัญหาว่า *พระพุทธศาสนาคืออะไร* ซึ่งเป็นคำถามรวมทั้งหมด ย่อมตอบให้หมดได้ยาก นอกจากจะตอบอย่างว่า “คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” ได้เคยมีคำถามเช่นนี้มาแล้วในครั้งพุทธกาล และท่านได้เคยตอบกันมาแล้ว เป็นคำตอบที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุด ซึ่งมักเป็นคำตอบสั้น ๆ แต่กินความรวมยอด แต่ก็ได้ในทางหรือนัยหนึ่ง ๆ การที่จะตอบให้ถูกต้องเหมาะสมได้อย่างรวบรัดที่สุด ก็จำเป็นต้องศึกษาให้มีความรู้พระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึง ถึงอย่างนั้นก็ยังมีปัญหาอีกว่า อย่างไรจึงจะเรียกว่ามีความรู้ทั่วถึง อ่านศึกษาจบพระไตรปิฎกอย่างนั้นหรือ ถ้ารับรองอย่างนั้น ก็ยังจะมีคำค้านได้อีกว่า นั้นเป็นเพียงความรู้ตำราเท่านั้น เหมือนอย่างความรู้ตำรายาสมุนไพร แต่ไม่รู้จักต้นไม้มที่เป็นตัวยาสักต้นเดียว ซึ่งก็เป็นความจริง อ่านศึกษาพระไตรปิฎกอย่างเดียวเป็นความรู้ขั้นปริยัติคือ ชั้นเล่าเรียนท่องบ่นจดจำ ถ้ายังมิได้ปฏิบัติก็ยังไม่มีความรู้ในปฏิบัติ แม้ปฏิบัติไปยังไม่ได้ผลที่เป็นความรู้แจ้งแทงทะลุตลอด ก็ยังไม่รู้ปฏิเวธ ที่แปลว่า ความแทงตลอด หมายถึงปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดถึงดังนั้น ก็ยังมีปัญญาดังกล่าวนี้อีกหลายระดับ

ฉะนั้น *ความรู้พระพุทธศาสนาทั่วถึง* จะมีได้ต่อเมื่อปฏิบัติจนได้ปัญญาที่เป็นตัวปฏิเวธขั้นสูงสุดแล้วเท่านั้น เมื่อได้ปัญญาถึงขั้นนี้ จึงจะตอบปัญหาข้างต้นได้อย่างถูกต้องรวบรัด และแม้เช่นนั้น ก็ตอบได้ทางหนึ่งหรือนัยหนึ่ง ๆ ดังกล่าว เพราะตามตัวอย่างคำตอบที่ท่านได้ตอบกันมาแล้ว แต่ละท่านก็ตอบไปแต่ละนัย ซึ่งต่างก็ตรงที่จุดหมายเดียวกันด้วยกัน ส่วนผู้ที่ยังมีความรู้ไม่ทั่วถึงตามความหมายที่สมบูรณ์นั้น ถ้าแม้สนใจศึกษาให้มีความรู้ในแบบแผน คือ พระพุทธวจนะในพระไตรปิฎก จนถึงทางจับของพระพุทธศาสนาได้ อันพอตอบให้ถูกแบบ ก็พอใช้ได้

พระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ก่อนได้ถือกันเครื่องครัดที่จะพูดจะแสดงให้ถูกแบบแผน เพราะเกรงว่าจะเป็นการกล่าวต่อพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่ากล่าวตู่ นั่นคือเช่นที่กล่าวว่าพระพุทธเจ้า ตรัสว่าอย่างนั้นอย่างนั้นโดยที่พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสไว้อย่างนั้นเลย ดังนี้เรียกว่า กล่าวตู่ ฉะนั้น เทศน์ของพระจึงมีทางยกพระบาลีขึ้นเป็นแม่บท แล้วอธิบายไปตามแนวความของธรรมในพระบาลี ทั้งเมื่อจะว่าอะไรให้เป็นหลักฐานจริงจังก็ยกอ้าง พระพุทธวจนะอื่น ๆ มาอีก กล่าวได้ว่านี่เป็นธรรมเนียมนิยมในฝ่ายเถรวาท จึงได้ศึกษาพระพุทธศาสนาสายเดิมไว้ได้เรื่อยมา นี่จะว่าเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้พูดกันว่าฟัง เทศน์ไม่รู้เรื่อง แต่พระก็ยกเทศน์ คนก็ยกฟังทั้งพระพุทธศาสนาสายเดิมก็ยกตำราอยู่ต่อไปไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น

มีผู้ที่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาหลายคนกล่าวว่าพระพุทธศาสนามีใช่เป็น Religion ที่แปลกันว่าศาสนา แต่เป็น Philosophy ซึ่งไทยเราแปลว่า ปรัชญา เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดูที่เขาได้เห็นในอินเดียแล้วต่างศาสนา นั้นเต็มไปด้วยพิธีบูชาต่าง ๆ (Ritual) อันที่จริงคำว่า "Religion" ตำราศัพท์ให้ คำแปลไว้ถึงมูลศัพท์ว่า ผูกพันไว้ด้วยกัน หมายถึงกับทหะในความเชื่อถือ จึงใช้แสดง ถึงความเชื่อถือในอำนาจของทหะที่เหนือมนุษย์ ตลอดถึงอำนาจทั้งหลายที่พึ่งเชื่อถือ และบูชา ในฐานะเป็นผู้สร้างผู้ปกครองจักรวาล ทั้งหมายถึงความแสดงความเชื่อถือนี้ออกไปเป็นการกระทำและพิธีบูชา กำหนดคำ Religion ที่เกี่ยวแก่ทหะ ดังนี้ แต่ก็มาใช้ กว้างขวางออกไปจนถึงระบบพิเศษแห่งศรัทธา การบูชา และความประพฤติ เป็นต้น ที่เกี่ยวแก่ประมวลจริยธรรมและปรัชญา ดังที่เราเรียกว่าในคำไทยว่าศาสนา เช่น ศาสนา คริสต์ ศาสนาพราหมณ์ ตลอดจนศาสนาพุทธ เป็นต้น เลยเรียกว่า Religion ไปด้วยกันทั้งหมด เมื่อว่าโดยกำเนิดมาแล้ว ควรใช้เรียกศาสนาที่มีการผูกพันนับถือให้เนื่องอยู่กับทหะเท่านั้น ซึ่งไม่พ้นไปจากพิธีกรรมบูชา เพราะจะต้องบูชาทหะ ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้สร้าง เป็นผู้ปกครองด้วยวิธีที่จะทำให้ถูกใจทหะตามความเชื่อถือ ถ้าว่าโดยความวิวัฒนาการ ของภาษา ซึ่งใช้พิเศษออกไปถึงระบบพิเศษต่าง ๆ ของศรัทธา เป็นต้น ดังกล่าว ในศาสนาทั้งปวง จนถึงเลยใช้คำนี้เรียกศาสนาทั้งหลาย ก็ควรใช้ไปกับเขาด้วยได้ จะใช้อย่างอื่นคนก็จะไม่เข้าใจว่าเป็นศาสนา

ในพระพุทธศาสนาเองก็ได้นำเอาคำเก่าของพราหมณ์มาใช้เป็นอันมาก เช่น อรหันต์ นิพพาน ภควา เมื่อนำมาใช้ให้คำอธิบายใหม่ตามหลักของพระพุทธศาสนาเอง นับว่าเป็นวิวัฒนาการของภาษาได้เหมือนกัน แม้เช่นนั้นก็ควรทราบว่าพระพุทธศาสนา มิได้มีความหมายให้ความผูกพันอย่างนั้น แต่แสดงสัจธรรมเพื่อให้คนได้รู้และปฏิบัติ ตนเองเพื่อความเป็นไทแก่ตนเองอย่างสมบูรณ์ และในชั้นสมบูรณ์ย่อมไม่มีความผูกพัน ด้วยสิ่งใดทั้งสิ้น

คำว่า “ศาสนา” เป็นคำเหมาะที่สุด เราแปลว่า “คำสอน” หรือ “คำสั่งสอน” เพราะพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่สมบูรณ์ที่สุด คือ สอนให้ละความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์ ไม่มีที่จะสอนให้ทำชั่ว ให้เพิกเฉยละเลยความดี ให้ทำจิตใจให้มัวหมอง แม้แต่น้อย เพียงเท่านั้นก็เห็นได้แล้วว่า เป็นศาสนาคือคำสอนที่บริสุทธิ์

ส่วนที่ว่าเป็น “Philosophy” นั้น ตำราศัพท์ได้แสดงความหมายกำเนิดคำนี้ ไว้ว่า รัก รู้ รักฉลาด ใช้หมายถึงการเรียน การสำเนียงกระบวนการทั้งหลายที่รอบ ความคิดและการกระทำ ตลอดถึงทฤษฎีและการสอบสวนค้นคว้าหลักหรือกฎซึ่งจะจัดระเบียบจักรวาลโลกเป็นต้น ไทยเราแปลว่า ปรัชญา ซึ่งเป็นคำสันสกฤต ตรงกับคำบาลีว่า ปัญญา ซึ่งเป็นคำแปลเพียงครึ่งคำของ Philosophy (philo=รัก, sophia=ปัญญา หรือปรัชญา) ยิ่งขาดคำว่ารักและเมื่อได้เติมคำที่ขาดนี้เข้าไป ซึ่งหมายถึงเพียงรักค้นคว้า แสวงหาปัญญา ยังเป็นความรู้ที่ยังไม่จบ ทั้งยังยืนยันไม่ได้ว่าถูกต้อง จะเห็นได้ทันทีว่าพระพุทธศาสนาไม่ใช่ Philosophy แน่ เพราะเป็นศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีปัญญาคุณสมบูรณ์แล้ว

พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ด้วยหลักธรรม สำหรับทุกคนจะเลือกปฏิบัติได้ แต่ไม่ใช่หมายความว่า จะปฏิบัติได้ทุกข้อโดยไม่เลือก เหมือนอย่างร้านค้าที่มีสรรพสินค้าสำหรับคนจะไปเลือกซื้อได้ทุกอย่างที่ต้องการ แต่ไม่ใช่ว่าจะต้องซื้อทุกอย่างโดยไม่ต้องเลือก ใครต้องการสิ่งใดก็ต้องซื้อสิ่งนั้นตามกำลังทรัพย์ของตน ถ้าต้องการสิ่งที่แพงกว่ากำลังทรัพย์ของตนก็ไม่อาจซื้อได้เหมือนกัน จึงต้องรู้ก่อนว่าตนต้องการอะไร มีกำลังที่จะพึงซื้อได้เพียงไร สรรพธรรมในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ควรที่ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ก่อนว่าตนต้องการอะไร มีกำลังที่จะพึงปฏิบัติได้เพียงไร คือต้องรู้จักตนเองโดยฐานะภาวะเป็นต้น เมื่อตนเองเป็นคฤหัสถ์ก็ปฏิบัติธรรมสำหรับคฤหัสถ์ เมื่อตนเองเป็นบรรพชิตก็ปฏิบัติธรรมสำหรับบรรพชิต จะทำครึ่งคฤหัสถ์ครึ่งบรรพชิตนั้นไม่ชอบ มีมากข้อที่คฤหัสถ์ทำอยู่โดยปกติ พระพุทธเจ้าไม่ตรัสว่าเป็นบาป แต่เมื่อบรรพชิตไปทำเข้าตรัสว่าเป็นบาปทันที ฉะนั้น เรื่องบาปจึงมีอยู่หลายชั้น เรื่องบุญก็เช่นเดียวกัน ยกตัวอย่าง ภิกษุมีศีล ๒๒๗ ข้อ แปลว่ามีบาปอยู่ ๒๒๗ ข้อสำหรับภิกษุ ถ้าไปละเมิดศีลเหล่านี้ ส่วนคฤหัสถ์มีศีล ๕ ศีล ๘ ก็แปลว่ามีบาปอยู่ ๕ หรือ ๘ ข้อ ถ้าไปทำผิดศีลเข้าบาปของคฤหัสถ์จึงน้อยกว่าบาปของภิกษุมาก ถ้านำเอาบาปของภิกษุไปปรับคฤหัสถ์ด้วยแล้ว ก็จะต้องว่าคฤหัสถ์พากันทำบาปอยู่มากมายทุกวัน แต่ก็ไม่มีใครว่าอย่างนั้น ถ้าคฤหัสถ์ไปทำมีศีลอย่างพระเสียอีกจะถูกว่าใช้ไม่ได้ เช่น ไม่ประกอบอาชีพเที่ยวขอเขา แม้อาการอย่างสมณะก็ตาม ถ้าไปทำเข้าก็กลายเป็นบาปสำหรับคฤหัสถ์ไป ส่วนบรรพชิตที่ไปประกอบอาชีพอย่างคฤหัสถ์เล็กเที่ยวบิณฑบาตก็ไม่ได้เหมือนกัน

เรื่องของบาป มีความหมายอย่างไรจึงเกี่ยวแก่ภาวะที่เป็นอยู่ของบุคคลด้วย จึงต้องรู้เดี๋ยวนี้ “เราเป็นอะไร” หรืออย่างที่พูดกันว่าเรายืนอยู่ที่ไหน เราควรจะรับบาปบุญในพระพุทธศาสนามาถึงสักเพียงไหน จะยกตัวอย่างนิจศีล คือศีล ๕ ที่พระพุทธเจ้า

ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ ในพีธีบาเพ็ญบุญทุกแห่งย่อมมีการขอขมาและศีล ๕ นี้กันโดยทั่วไป ผู้ได้รับศีล ๕ ก็แปลว่าถือบาปบุญไว้ ๕ ข้อ อยู่ในศีลก็เป็นบุญ ทุศีลก็เป็นบาปตามที่ได้รับถือไว้ ถ้ารับศีลไว้ข้อใดข้อหนึ่งก็ถือว่าถือบาปบุญไว้ข้อใดข้อหนึ่ง ถ้าไม่รับเลย ก็ไม่ถือไว้เลย คือสุดแต่ศรัทธาที่จะถือเพียงไรของแต่ละบุคคล จึงต้องมีคำขอขมาและศีล แสดงว่าต้องการ พระก็ให้ตามที่ต้องการ เหตุที่เป็นดังนี้ก็คือเหตุดังกล่าวแล้วสรุปลงว่าสุดแต่จะต้องการ พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนามีได้นำเอาบุญบาปไปยึดยึดให้แก่ใคร ๆ จนเต็มไปหมด หากแต่แสดงไว้พร้อมสรรพตามสัจจะ (ความจริง)

คนทุกคนถ้ารู้ภาวะของตนและรับเอาบาปบุญมาถือตามควรแก่ภาวะ เช่นว่ารับศีล ๕ มาเท่านั้น หรือรับศีลข้อใดข้อหนึ่งเป็นเวลาสักเท่าไรก็ตาม ก็ถือเพียงเท่านั้นว่าเป็นบุญหรือบาปของตน นอกนั้นไม่ต้องคำนึงถึงเพราะมิได้รับมาถือ ก็จะไม่เดือดร้อนเพราะไปคิดถึงบาปบุญในเรื่องมากมายที่ตนมิได้รับมาถือไว้

อนึ่ง พระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษ ที่ควรจะกล่าวในที่นี้ คือต้องการใช้วิจัยหรือวิจารณ์ ว่าดังนี้มีได้อย่างไร แต่ถ้ามีข้ออ้างคือบทรกรรมในโพชนงค์ว่า “ธรรมวิจยะ” วิจัยธรรม และมีเป็นบทสอนว่า “พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยกกายหรือให้ถึงต้นเหตุ” คนที่ศึกษาและมีวิจัยธรรมดีมักจะมีใจความเข้าใจธรรมถูกต้อง ผู้ที่ไม่เข้าใจนั้นเพราะขาดการศึกษาและวิจัย บางทีก็ยิ่งชอบแสดงความเห็นความผิด ๆ ถูก ๆ หรือผิดไปทีเดียว บางคนสนใจใต้อถามดังที่ได้มีคำถามคำตอบบางเรื่องดังต่อไปนี้

ถามว่า พระพุทธศาสนาสอนเกี่ยวกับเรื่องความเจริญทางวัตถุหรือไม่ ?

ตอบว่า ก่อนอื่นควรจะเข้าใจว่า พระพุทธศาสนามีใช่เศรษฐกิจศาสตร์หรือศาสตร์อะไรต่าง ๆ แต่เป็นศาสนาคือคำสั่งสอนที่มุ่งให้ประพฤติปฏิบัติดี ในขั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงสอนมุ่งสอนไปในทางโลกุตระคือพ้นโลก เพราะทรงสอนแก่นักพรตผู้มุ่งเช่นนั้น ต่อมาทรงสั่งสอนธรรมสำหรับผู้ประสงค์อยู่ในโลกด้วย คือ คิหิธรรม ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ ซึ่งมีอยู่ไม่น้อย ทรงสั่งสอนธรรมสำหรับนักปกครองก็มี ยกตัวอย่างเช่น คำสอนเรื่องทิวฐธัมมิกัตถะ “ประโยชน์ปัจจุบัน” และเรื่องสัมปรายิกัตถะ “ประโยชน์ภายหน้า” คือสิ่งที่ต้องการในปัจจุบันเฉพาะหน้า เช่น ทรัพย์เครื่องอุปโภคบริโภค เป็นต้น จะเกิด

ขึ้นจากความหมั่นขยันเป็นข้อต้น นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่ต้องการในภายหน้าอีก ซึ่งจะเกิดขึ้นจากศรัทธาที่ถูกต้องเป็นข้อแรก ตามที่อ้างมานี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนให้หาทรัพย์ให้ใช้ทรัพย์สำหรับตนก่อนแล้วจึงสอนให้ทำทานบริจาคต่าง ๆ ซึ่งนับเข้าไปในประโยชน์ภายใน เพราะถ้าไม่หาให้มีทรัพย์ของตนขึ้นแล้วจะเอาทรัพย์ที่ไหนไปทำทาน และก่อนที่จะสอนให้ทำทานก็สอนให้ใช้เลี้ยงชีวิต

ถามว่า เมืองไทยแต่ก่อนไม่เป็นอย่างนี้ เข้ามาเห็นครั้งนี้เปลี่ยนแปลงไปมากทางวัตถุ การดำเนินชีวิตของคนก็เปลี่ยนไป หลายอย่างที่น่ากลัวเป็นอันตราย พระพุทธศาสนามีคำสอนที่จะยับยั้งบ้างหรือไม่ ?

ตอบว่า ประเทศกำลังพัฒนา พระพุทธศาสนาไม่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ แต่ก็สอนในทางที่ยับยั้งทางที่เป็นอันตรายอยู่ทั่วไป คำสอนเรื่อง ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ในหมวดประโยชน์ภายใน เป็นข้อธรรมที่สอนกันแพร่หลาย แต่มีคนไม่น้อยที่ไม่เข้าใจและกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนานั้นเหมาะสำหรับคนที่ตายไปแล้ว เพราะมุ่งให้เอาผลในชาติหน้าภพหน้าก็มี ความจริงเป็นหลักธรรมสำหรับยับยั้งการที่จะก้าวไปในทางที่ผิด ดังเช่นศรัทธาความเชื่อของคนนั้น ถ้าเชื่อผิดก็เท่ากับก้าวไปในทางที่ผิดครึ่งทางแล้ว ถ้าเชื่อถูกก็เท่ากับก้าวไปในทางที่ถูกครึ่งหนึ่งแล้วเช่นเดียวกัน ฉะนั้นจึงสอนย้ำเรื่องให้เชื่อกรรม หมายถึงความดีความชั่วว่า มีผลที่ผู้ทำจะต้องเป็นผู้รับ เมื่อเชื่อดังนี้แล้วก็จะไม่ก้าวไปในทางชั่วหรือทางอันตรายแน่ คนเรามุ่งก้าวหน้า คือมุ่งความเจริญไปข้างหน้า หรือหวังอนาคตที่เจริญ หลักธรรมเกี่ยวแก่ประโยชน์ภายในก็คือเป็นหลักธรรมสำหรับสร้างความเจริญมั่นคงของชีวิตอนาคตนั่นเอง ซึ่งอาจจะเป็นชั่วโม่งหน้า ปีหน้าก็ได้ ฉะนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องความเจริญทางวัตถุจึงเป็นคำสอนที่สมบูรณ์ครบทั้งปัจจุบันทั้งอนาคต

คนส่วนมากยังมีความเชื่อว่ามีผู้ดลบันดาล เช่นดลบันดาลให้เกิดภัย ดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ เป็นต้น แต่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงว่าคนมีกรรมเป็นของตน จะมีสุขหรือทุกข์เพราะกรรม ก็เปลี่ยนให้คนมากลัวกรรมกันอีกเช่นเดียวกับที่เคยกลัวผู้ดลบันดาล เมื่อคิดถึงกรรมก็คิดเห็นไปคล้ายกับเป็นตัวทุกข์มีด ๆ อะไรอย่างหนึ่งที่นำสะพรึงกลัว ผู้เจ็ดเงี้ยวจะลงโทษ กรรมจึงคล้ายผู้เคราะห์ร้ายที่ถูกเข้าใจในทางร้ายอยู่เสมอ เมื่อได้ดีมีสุขก็ได้กล่าวว่าเป็นบุญบารมี กรรมจึงไม่มาเกี่ยวในทางดีตามความเข้าใจของคนทั่วไป นอกจากนี้ คนจะทำอะไรในปัจจุบันก็ได้ไม่ถึงถึงกรรม เพราะเห็นว่ากรรมไม่เกี่ยว กรรมจึงกลายเป็นอดีตที่น่ากลัว ที่คอยแต่จะให้ทุกข์เมื่อไรก็ไม่รู้ ซึ่งไม่สามารถที่จะป้องกันได้เท่านั้น ดูก็เป็นเคราะห์กรรมของกรรมยิ่งนักที่ถูกคนเข้าใจไปเช่นนั้น อันที่จริง พระพุทธศาสนาได้สอนให้คนเข้าใจในกรรมเช่นนี้ไม่ ไม่ได้สอนให้คนกลัวกรรม เป็นทาสของกรรม หรืออยู่ภายใต้อำนาจของกรรม แต่สอนให้รู้จักกรรม ให้มีอำนาจเหนือกรรม ให้ควบคุมกรรมของตนในปัจจุบัน

กรรมคือการอะไรทุกอย่างที่ทุกคนทำอยู่ทุกวันทุกเวลา ประกอบด้วยเจตนา คือความตั้งใจ ทุกคนจะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร ย่อมมีเจตนาคือความจงใจ นำอยู่ก่อนเสมอและในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องพูดอย่างนั้นอย่างนี้ ไปตามที่ตนเองจงใจจะพูดจะทำจะคิด นี่แหละคือกรรมวันหนึ่ง ๆ จึงทำกรรมมากมายหลายอย่าง หลีกกรรมไม่พ้น พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรม หลักใหญ่ก็มุ่งให้พิจารณาให้รู้จักปัจจุบันกรรมของตนนี้แหละว่า อะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรหรือไม่ควร เพื่อที่จะได้เว้นกรรมที่ชั่วที่ไม่ควร เพื่อจะทำกรรมที่ดีที่ควร และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า บุคคลที่สามารถจะละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดีได้ จึงได้ตรัสสอนไว้ให้ละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดี ถ้าไม่เช่นนั้นก็ไม่ตรัสสอนไว้และการละกรรมชั่วทำกรรมดีถ้าให้เกิดโทษทุกข์ ก็จะไม่

ตรัสไว้อย่างนี้ แต่เพราะให้เกิดประโยชน์สุขจึงตรัสสอนไว้อย่างนี้ พระพุทธโอรพาพนี้ แสดงว่า คนมีอำนาจเหนือกรรม อาจควบคุมกรรมของตนได้ แต่ทั้งนี้ต้องไม่ลืมว่าต้องควบคุมจิตเจตนาของตนได้ด้วย โดยตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในธรรม เช่น เมตตา สติ สัจจาธิษฐาน เป็นต้น อันเป็นส่วนจิตและศีล อันหมายถึงตั้งเจตนาเว้นการที่ควรเว้น ทำการที่ควรทำในขอบเขตอันควร

ที่ว่า คนมีอำนาจเหนือกรรมปัจจุบันด้วยการควบคุมจิตเจตนาให้เว้นหรือทำกรรมอะไรก็ได้ นั้น ถ้าพูดเพียงเท่านั้นก็ดูไม่มีปัญหา แต่ถ้าพูดถึงกรรมอดีตที่จะส่งผลให้ในปัจจุบันก็เกิดปัญหาขึ้นอีกสำหรับผู้ที่ยึดถือคติชาติว่า กรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติจะส่งผลให้ในชาตินี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น จึงกลัวอำนาจของกรรมอดีต เหมือนอย่างกลัวอำนาจมืดที่จะมาทำร้ายเอาแน่ ในเรื่องนี้ที่พระพุทธศาสนาแสดงไว้อย่างไรสมควรจะพิจารณา

ประการแรก พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลเป็นทายาทรับผลกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้ว ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาข้อมาติกา คือแม่บท ไม่มีผิด เหมือนอย่างที่ว่าโบราณท่านว่า กำปั้นทุบดิน แต่ยังมีกฎประกอบอีกหลายข้อ เหมือนอย่างดินที่ทุบนั้นยังมีปัญหาต่อไปอีกหลายข้อว่าดินที่ตรงไหนเป็นต้น เมื่อกล่าวาดินแล้วคลุมไปทั่วโลก คำว่ากรรม ก็ฉนั้นนั้น คลุมไปทั้งหมด เพราะทุกคนทำกรรมต่าง ๆ ชับซ้อนกันมากมายเหลือเกิน กรรมอันไหนจะให้ผลเมื่อไร จึงมีกฎแบ่งกรรมออกไปอีก สรุปลงว่า กรรมหนักหรือกรรมที่ทำบ่อย ๆ ให้ผลก่อนกรรมที่เบากว่า หรือที่ทำไม่บ่อยนัก คนเรานั้นทำมาทั้งกรรมดีทั้งกรรมชั่ว จึงมีสุขบ้างทุกข์บ้างสลับกันไป ผู้ที่มีสุขมากก็เพราะกรรมหนักหรือกรรมที่ทำบ่อย ๆ ฝ่ายดีกำลังให้ผล ผู้ที่มีทุกข์มากก็ตรงกันข้าม และในปัจจุบันนี้ใครก็ตามมีความไม่ประมาทประกอบกรรมที่ดีอย่างหนักหรือบ่อย ๆ กรรมดังกล่าวนี้จะสนองผลให้ก่อน กรรมชั่วในอดีตหากได้ทำไว้ ถ้าเบากว่าก็ไม่มีโอกาสให้ผล ฉะนั้น ผู้ที่ทำกรรมดีมากอยู่เสมอ ๆ จึงไม่ต้องกลัวกรรมชั่วในอดีตหากจะมี กุศลของตัวจะชูกช่วยให้ความสุขความเจริญสืบต่อไป และถ้าแผ่เมตตาจิตอยู่เนื่อง ๆ ก็จะมีระงับเวรอดีตได้อีกด้วย ระงับได้ตลอดถึงปัจจุบัน ทั้งเมื่อได้ดำเนินในมรรคมีองค์ ๘ ของพระพุทธเจ้าเพื่อความสิ้นทุกข์ ก็ดำเนินเข้าสู่ทางที่พ้นจากกรรมเวรทั้งสิ้น พระพุทธเจ้า

ตรัสไว้ว่า *ต้นหาเป็นกรรมสมุทัย คือเหตุให้เกิดกรรม มรรคเป็นทางดับกรรม ฉะนั้น จึงไม่ต้องกลัวอดีต แต่ให้ระวังปัจจุบันกรรม และระวังใจ ตั้งใจให้มั่นในธรรม ธรรมก็จะรักษาให้มีความสวัสดิทุกกาลทุกสถาน*

ชาติไทยเรานับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน จนกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติไทย คนต่างชาติผู้ไม่รู้จักเมืองไทยมักสงสัยว่า พระพุทธศาสนา ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับอิทธิพลในวงสังคม ในทางการเมือง การเศรษฐกิจ การศึกษาในประเทศไทยอย่างไร

อิทธิพลคืออำนาจหรือพละานุภาพที่จะให้สำเร็จผลขึ้นในทางที่ผู้ผู้มีประสงค์ เป็นคำที่มักใช้ในทางการเมืองหรือในทางคดีโลก คนโลกคือคนต่างประเทศก็มักใช้ คำนี้กับพระพุทธศาสนาด้วย

ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจขั้นมูลฐานว่า บุคคลหรือสิ่งที่มีอิทธิพลให้เกิด ความจำยอมด้วยความกลัว คนทั้งหลายมีความเกรงกลัวจึงต้องสยบยอมตามคำสั่งหรือ ความประสงค์ เมื่อสิ้นอิทธิพลหรือสิ้นความกลัวก็เกิดความไม่ยอมขึ้นทันที ศาสนาที่สอน ให้กลัวเรียกว่ามีอิทธิพลต่อคนที่กลัวได้

พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนขู่ให้กลัว กลับสอนให้ละความกลัว เว้นไว้แต่ ความกลัวผิด (โอดตบปะ) ซึ่งมีอธิบายเป็นอีกอย่างหนึ่ง คนที่นับถือจึงนับถือด้วย ศรัทธาและปัญญา มิใช่ด้วยความกลัวว่า หากไม่นับถือไม่ทำตามจะถูกสาปแช่ง เชื่อว่าคนไทยผู้นับถือศาสนายอมมีความรู้สึกในพระพุทธศาสนาเหมือนอย่าง เป็นบิดา มารดาครูอาจารย์ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณา ประกอบด้วยความสงบเยือกเย็นหรือจะ กล่าวได้ทั่วไป ก็เหมือนอย่างทุก ๆ คนที่เป็นมิตร มีเมตตากรุณา บุคคลเหล่านี้ไม่ เรียกว่าผู้ที่มีอิทธิพล เรียกว่ามีคุณธรรมจะเหมาะกว่า ยังให้เกิดความเคารพนับถือยิ่ง กว่าที่จะให้เกิดความกลัว

ฉะนั้น จะกล่าวว่าพระพุทธศาสนาไม่มีอิทธิพลอยู่ในวงการดังกล่าวทั้งหมด ก็ได้ ดังจะเห็นว่าในวงการสังคม การเมือง การเศรษฐกิจ การศึกษาเหล่านี้ วงการ ศาสนาจะเป็นวัดกิติ พระสงฆ์กิติ ไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวให้ต้องจัดอย่างนั้นอย่างนี้ในทาง

ที่เรียกว่าใช้อิทธิพล คนไทยจะไม่นับถือผู้ที่ดำรงภาวะฐานะทางศาสนาที่ออกไปแสดงตัวยุ่ง ๆ อยู่กับส่วนเหล่านี้ แต่อีกด้านหนึ่ง ธรรมในพระพุทธศาสนาได้ฝังรากลงในจิตใจจนกลายเป็นนิสัยสันดานของคนไทยอยู่ไม่น้อย เช่น ความนับถือผูกพันกันในระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ เป็นต้น ตามหลักทิส ๖ ของพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดหลักของสังคมที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความกตัญญูกตเวทีและเมตตากรุณาเป็นต้น การปกครองโดยทำตามหลักทศพิธราชธรรมเป็นต้น เป็นหัวใจของการปกครอง รัฐธรรมนูญเองก็มีธรรมทั้งในชื่อหรือถ้อยคำทั้งในความ การเศรษฐกิจย่อมเกิดขึ้นตามหลักประโยชน์ปัจจุบัน แต่จะไม่ใช่เป็นนายที่จะทำให้เป็นทาสของวัตถุพระพุทธศาสนาเป็นผู้รักษาคุ้มครองให้เต็มที่ การศึกษานั้นก็ได้มีพระพุทธศาสนาประกอบอยู่ตามส่วน แต่ข้อสำคัญอยู่ที่การใช้ความรู้สึกที่ได้ศึกษามา ธรรมย่อมเข้ามีส่วนมากในขั้นนี้

ปัญหาที่อาจจะจะมีผู้ถามต่อไปว่าก็คือว่า อย่างไรจึงชื่อนับถือพระพุทธศาสนา
อย่างแท้จริง ?

ก่อนอื่นจะขอจำกัดความคำว่า “การนับถือพระพุทธศาสนา” ก่อน การนับถือ
พระพุทธศาสนา กล่าวกว้าง ๆ ก็ได้แก่ การยอมรับนับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็น
พระศาสดาของตน และยอมรับปฏิบัติธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า การนับถือ
พระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมเนื่องไปถึงการเคารพนับถือบูชาทำนุบำรุงวัตถุที่
เนื่องกับพระพุทธศาสนา เช่น ปุชนิยสถาน วัดวาอาราม ตลอดจนการทะนุบำรุง
ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาให้เป็นผู้สามารถปฏิบัติศาสนธรรมได้สะดวก
ไม่ขัดข้อง นี่เป็นคำกำหนดความหรือจำกัดความว่า “การนับถือพระพุทธศาสนา”
โดยย่อ

ที่จริงตามที่กล่าวมานี้ ถ้าเพ่งดูว่าเราใช้คำว่า “การนับถือพระพุทธศาสนา”
นั้นเป็นการเหมาะแล้วหรือยังก็ยังไม่รู้สีกว่ายังไม่เหมาะนัก แต่ว่าอาศัยที่คำนี้เป็นคำที่ใช้
กันดาษดื่นเป็นที่เข้าใจกัน ฉะนั้น ก็ไม่ควรจะต้องเปลี่ยนแปลงเป็นคำอื่น ใช้คำนี้และ
ให้ความหมายให้ถูกต้องกับความประสงค์ดีกว่า

การนับถือพระพุทธศาสนาตามที่กำหนดความหมายมานั้น จะเข้าใจแจ่มแจ้ง
ได้ด้วยการที่จะพิจารณาประวัติของผู้นับถือพระพุทธศาสนาแต่เดิมว่าได้เป็นมาอย่างไร
เพราะว่าผู้นับถือศาสนานี้เองมีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาปรากฏขึ้น ตั้งอยู่ได้ เป็นไป
ได้ในโลก แต่ก็ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรม แล้วทรงแสดงธรรมสั่งสอน
เพราะพระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ถ้าไม่ทรงแสดงธรรม ทรงอยู่เฉย ๆ ก็คงเป็น
พระปัจเจกพุทธะ คือผู้รู้เฉพาะพระองค์เท่านั้น แต่ว่าเพราะทรงแสดงธรรมสั่งสอนและ

มีผู้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ และรู้ถึงธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนได้ ฉะนั้น จึง “ปรากฏพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก ตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมครั้งแรก และตั้งแต่เมื่อมีผู้ฟังที่รู้ถึงธรรมคนแรก”

เมื่อกล่าวมาเช่นนั้นแล้ว ก็น่าจะระลึกถึงเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่พระเบญจวัคคีย์ พระโกณฑัญญะได้รู้ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงก่อน พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเปล่งอุทานว่า “โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” โกณฑัญญะซึ่งเป็นผู้รู้ธรรมนี้เองเป็นพระพุทธานิกคนแรก ด้วยการที่รู้ธรรมของพระพุทธเจ้าและต่อมาพระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมสอนพระเบญจวัคคีย์รูปอื่นจนได้รู้ธรรมตาม ๆ กันขึ้นไป และทรงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นอีก ผู้ที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รู้ธรรมที่ทรงสั่งสอนและมีศรัทธาเลื่อมใส ก็แสดงตนขอบรรพชาอุปสมบทถือเพศเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาขึ้น ที่มีศรัทธาปสาทะคือมีความเชื่อความเลื่อมใสต่ำกว่านั้น ก็แสดงตนถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่งของตน และขอให้พระพุทธเจ้าจำตนไว้ว่าเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา ที่แปลกันว่า ผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การนับถือพระพุทธศาสนาในตอนต้นเมื่อกล่าวถึงทางจิต ก็คือการรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ยังไม่สามารถที่จะรู้ธรรมได้ ก็มีศรัทธามีปสาทะในพระพุทธศาสนา นี้เป็นส่วนภายใน ส่วนทางกาย ก็คือการประกาศตนเป็นภิกษุด้วยการขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ต่อมาก็มีภิกษุณีและสามเณร สามเณรีขึ้นตามเรื่อง หรือที่ไม่ถึงอย่างนั้น ก็ประกาศตนถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ และแสดงตนเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา นี่เป็นการนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้นเดิม

พึงเข้าใจว่า ผู้นับถือพระพุทธศาสนาคือผู้รู้ถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนี้เองคือพระสงฆ์ ที่เรียกกันเต็มทีว่า “สาวกสงฆ์” คือหมู่ของผู้ฟังของพระผู้มีพระภาค เพราะฉะนั้น ที่ชื่อว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนาโดยตรงก็คือว่าเป็นพระสงฆ์นั่นเอง หรือว่าถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ก็เป็นผู้ที่นับเนื่องอยู่ในพระสงฆ์ ผู้นับถือพระศาสนา เมื่อกล่าวโดยหลักธรรมที่แท้จริงแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้นับเนื่องอยู่ในพระสังฆรัตนะผู้หนึ่ง ๆ ด้วยกันทั้งนั้น ทั้งคฤหัสถ์ ทั้งบรรพชิต

แต่ว่าต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกไป การนับถือพระพุทธศาสนาได้แปรไปจากเดิม กล่าวคือได้กลายเป็นการนับถือประจำตระกูล ประจำหมู่ ประจำชาติ จนถึงกับเมื่อเกิดมาในชาติ ในหมู่ หรือในตระกูลที่นับถือก็นับถือด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมักจะถูกเกณฑ์ให้นับถือตั้งแต่เกิด ทั้งที่ยังไม่รู้ว่าพระพุทธศาสนาคืออะไร เมื่อโตขึ้นก็สำคัญตนว่าเป็นผู้นับถือศาสนาทีเดียว บางทีทั้งที่ไม่รู้ว่าพระพุทธศาสนาคืออะไร พระพุทธเจ้าคือใคร พระธรรมคือใคร พระสงฆ์คือใคร บางทีก็ไม่ได้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ข้าประพฤติบาปธรรมก็มี แต่ก็สำคัญตนว่านับถือพระพุทธศาสนา นี่เป็นการนับถือที่ได้แปรมา เพราะเหตุนี้ ถ้าจะถามผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ถามผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ก็จะไปว่าข้าพเจ้านับถือพระพุทธศาสนา ถามผู้ที่เป็นผู้ร้าย ผ่่านคนหรือเป็นโจรปล้นทรัพย์ชาวบ้าน เขาก็จะไปว่าข้าพเจ้านับถือพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น เป็นอันว่านับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งนั้นทั้งคนที่ดี ทั้งคนที่ไม่ดี ทั้งคนที่สนใจปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งคนที่ไม่สนใจปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น ถ้าเราไม่หยาบยกเอาการนับถือพระพุทธศาสนาของเราขึ้นมาพิจารณาดูว่า บัดนี้เรานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างใด ? และการนับถือไปอย่างนี้ ผ่าเขาก็ไม่นับถือลัทธิพยานเขาก็ไม่นับถือ ตีแผ่เหล่าเมายาเป็นเรื่องเป็นราวอะไรไม่ได้ก็นับถือ ก็จะไปกันใหญ่ ฉะนั้น จึงควรหยาบยกขึ้นมาดูให้รู้ว่า เราควรนับถืออย่างไร ควรจะแก้ไขอย่างไร

จริงอยู่ แม้การนับถือพระพุทธศาสนาที่แปรมาดังกล่าวนี จะไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างตอนต้นก็จริงแต่ก็ยังมีดี เพราะถึงอย่างไรก็เชื่อว่านับถือในทางวัตถุ ถึงแม้จะไม่นับถือในทางที่เข้าถึงธรรม กล่าวคือ ก็ยังมีความเคารพบูชาในสถานและวัตถุที่ควรเคารพในพระพุทธศาสนาอยู่ ข้อนี้เปรียบเหมือนอย่างว่า ได้ผลไม้ที่มีรสไว้ เช่น เป็นอ้อยหรือมังคุด แม้จะยังไม่บริโภคผลไม้เหล่านั้น ก็เชื่อว่าได้ผลไม้ที่มีรสหวานไว้แล้ว บริโภคเมื่อไรก็จะได้รับรสเมื่อนั้น ข้อนี้ก็เช่นเดียวกัน แม้การนับถือของเราจะเป็นอย่างไรก็ตาม ก็เชื่อว่าได้นับถือในวัตถุที่ถูกต้องอยู่แล้ว เมื่อได้พิจารณาถึงวัตถุ ประสงค์และพยายามที่จะศึกษาให้รู้จักพระพุทธศาสนาและปฏิบัติพระพุทธศาสนา ก็ย่อมสามารถจะได้รับประโยชน์แห่งการนับถือนั้นได้ อย่างน้อยก็ย่อมจะทำให้มีความประพฤติปฏิบัติดีขึ้น

แต่พึงเข้าใจว่า การนับถือพระพุทธศาสนานั้นจำเป็นจะต้องมีการรับปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าตามสามารถ อย่างน้อยก็ต้องมีศีล ๕ จะสามารถทำตัวของเราให้เป็นผู้นับถือศาสนาโดยถูกต้อง ต้องอาศัยหลักที่จะนำมากล่าวในที่นี้ ๓ ประการ คือ

๑. การฟังหรือการเรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนา
๒. การปฏิบัติพระพุทธศาสนา
๓. ความรู้ความเห็นธรรม

ในข้อแรกนั้น คือ การฟังหรือการเรียนให้รู้จักในพระพุทธศาสนา ข้อนี้เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้นเป็นอันมาก แม้พระสงฆ์เองท่านก็แสดงว่า ภควโต สวากสงโฆ หมู่แห่งผู้ฟังของพระผู้มีพระภาค แปลว่า ท่านต้องเป็นผู้ที่สดับฟังจึงจะรู้ได้ เพราะฉะนั้นในการที่จะตนให้เข้าถึงศาสนาในเบื้องต้นจึงจำเป็นที่จะต้องสดับฟังหรือต้องเรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนาว่าพระพุทธศาสนาสอนอย่างไร แม้โดยย่อพอเป็นทางปฏิบัติของตน

พระพุทธศาสนานั้น เมื่อกกล่าวโดยย่อแล้ว ย่อมสอนให้ละความชั่ว ให้ประพฤติความดี และให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตามหลักที่ทรงแสดงไว้ในโอวาทปาติโมกข์ และยังมีหลักที่เราผู้นับถือพระพุทธศาสนาควรที่จะฟังและจะศึกษาให้รู้ไว้อีก คือหลักในเรื่องกรรม หลักในเรื่องอริยสัจจ์ เหล่านี้เป็นข้อใหญ่ใจความซึ่งเป็นองค์ประกอบแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมานี้ ก็จำเป็นต้องอาศัยภาษาคือคำพูด จะเป็นภาษาบาลีก็ตาม จะแปลมาเป็นภาษาไทยก็ตาม และเราฟัง ก็ฟังภาษา ภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรียกตรง ๆ เป็นกลาง ๆ "ภาษาธรรม" เป็นข้อที่เราควรจะต้องทำความเข้าใจ

ภาษาธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ท่านกล่าวว่าปริบูรณ์บริสุทธ์ด้วย พญัญชนะคือถ้อยคำ ด้วยอรรถคือเนื้อความ ไม่จำเป็นจะต้องตัดต้องเพิ่มเติมชำระแก้ไข ทั้งอรรถทั้งพญัญชนะตรงกันสมกัน ถ้อยคำที่ทรงแสดงอย่างไร เนื้อความก็ต้องอย่างนั้น ไม่มีสับสน ไม่เหมือนอย่างคำพูดที่พูดกัน เป็นคำปากตลาด ยกตัวอย่างเช่น พูดกันว่า “ทานข้าว” ถ้อยคำใช้ว่า “ทานข้าว” แต่หมายความว่า “กินข้าว” ทีนี้ ถ้าจะแปลถ้อยคำออกไปว่า “ทาน” แปลว่า “ให้” เพราะฉะนั้น “ทานข้าว” ก็ต้องแปลว่า “ให้ข้าว” ไม่ใช่แปลว่า “กินข้าว” พูดว่า “ให้ข้าว” แต่หมายความว่า “กินข้าว” ภาษาที่พูดกันเป็นรูปนี้เป็นส่วนมาก แต่ภาษาธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นอย่างนั้น เมื่อท่านพูดว่า “ให้ข้าว” ก็ต้องเป็น “ให้ข้าว” เมื่อท่านพูดว่า “กินข้าว” ก็ต้องเป็น “กินข้าว” ยังมีอีกหลายคำที่เก็บจากภาษาธรรมไปพูด แต่ก็พูดกันผิด ๆ เช่น ถ้าโกรธ พูดว่า “โมโห” ความจริง โมโห แปลว่า “หลง” ไม่ใช่โกรธ ถ้าริษยาพูดว่า “อิจฉา” แปลว่าความปรารถนา หรือความอยาก แต่ไปหมายความว่า “ริษยา” ทีนี้ถ้อยคำจึงเป็นอย่างหนึ่ง อรรถเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ภาษาธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นอย่างนั้น ถ้อยคำก็ต้องอย่างเดียวกับอรรถคือเนื้อความที่ทรงมุ่ง เพราะฉะนั้น แม้พระพุทธศาสนา จะได้ล่วงเวลามาหลายพันปีแล้ว เราจึงสามารถอาศัยพญัญชนะคือถ้อยคำที่ทรงแสดง ขึ้นสืบหาความหมายของธรรมได้ เพราะภาษากับความหมายไม่สับสนปนกัน ไม่เหมือน ภาษาที่พูดกันอยู่เป็นพื้น

อนึ่ง จำต้องศึกษาให้รู้จักนิทานของธรรมที่ทรงแสดง นิทานนั้นเรามักเข้าใจกันว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เล่าอ่ากันมาปรึมปรอะไรต่าง ๆ แต่ว่าในที่นี้หมายความว่า เรื่องที่เป็นมูลเค้าให้ทรงแสดง พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมก็ต้องมีนิทานคือเรื่องที่เป็นมูลเค้าให้ทรงแสดง ไม่ใช่ทรงแสดงเปล่า ๆ เฉย ๆ ยกตัวอย่างดังทรงแสดงคาถาหนึ่งก็จะต้องพิจารณาดูเรื่องที่เป็นมูลเค้าว่าเป็นอย่างไร ควรจะแสดงธรรมอย่างไร เช่นที่ท่านเล่าว่า

พระจักขุบาลเถระได้ประพตความเพียรอย่างหนัก จนถึงกับจักษุบอดทั้งสองข้างจึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เมื่อได้สำเร็จแล้วท่านได้เดินจงกลมในคืนวันที่มีฝนตก ได้เหยียบตัวแมลงเม่าตายไปเป็นอันมาก เพราะท่านจักษุบอดมองไม่เห็น ส่วนฝ่ายภิกษุเห็นเข้าเช่นนั้นไม่ทราบที่ท่านเป็นพระอรหันต์ ก็กล่าวหาว่า ในเวลาที่ตายังดีไม่

ทำความเพียร พอตาศเสียแล้วมาปรารถนาความเพียร ฆ่าสัตว์ให้ตายไปเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าก็ทรงพยากรณ์ว่า ท่านเป็นพระอรหันต์ไม่มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์ จึงได้ตรัส พระคาถาหนึ่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า "ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจถูกโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามผู้นั้น เพราะทุจริตนั้น เหมือนอย่างล้อเกวียนที่ติดตามรอยเท้าของ โคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น"

นี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระคานานี้ก็เพราะมีนิทานคือมีเรื่องที่เป็นเหตุ แล้ว ก็ทรงแสดงธรรมที่เหมาะสมกับนิทานคือเรื่องที่เป็นเหตุ นั้น ๆ และในธรรมที่ทรงแสดง นั้นเอง ก็มีเหตุมีผลอยู่ในตัวว่าอะไรเป็นเหตุอะไรเป็นผล ซึ่งสองถึงกัน เพราะฉะนั้น การที่เรียนรู้นิทานคือมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม จึงเป็นข้อที่สำคัญมากที่จะ ให้สามารถปฏิบัติพระพุทธศาสนาได้โดยถูกต้องและได้รับผล

การที่มีผู้บ่นว่านับถือพระพุทธศาสนาแต่ไม่ได้รับผลตามที่ต้องการ เช่น รักษา ศีลหรือให้ทานก็ยิ่งจะจน ยิ่งจะลำบาก ไม่เหมือนกับผู้ที่ประพฤติในทางที่แสวงหาทรัพย์ ทั้งโดยตรงทั้งโดยอ้อม เขาไม่มีศีลไม่มีธรรมอะไร แต่เขาก็มีศรีสุข อะไรเหล่านี้ เป็นต้น หรือพระพุทธศาสนาเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างนั้นอย่างนี้ นี้ก็เป็น เพราะไม่ได้ศึกษาให้รู้นิทาน คือมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมนั้น ๆ พระพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมไว้ แม้โดยตรงจะมุ่งวิมุตติ คือความหลุดพ้นหรือความสละโลก แต่ว่า ถ้าผู้ที่ยังไม่สามารถจะสละเช่นนั้นได้ ก็ทรงแสดงให้ประกอบด้วยธรรมที่จะนำไปให้ สำเร็จประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ให้สำเร็จประโยชน์ภายหน้าบ้างเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป และธรรมบางประการก็ทรงแสดงแก่ภิกษุซึ่งได้สละความกังวลในฆราวาสวิสัยแล้ว บางประการก็ทรงแสดงแก่ฆราวาส เพราะฉะนั้น จะปฏิบัติธรรมก็ต้องรู้นิทาน คือ มูลเหตุที่ให้ทรงแสดงนั้นว่า ทรงมุ่งแสดงแก่คนชั้นไหน ทรงปรารถนาเหตุอย่างไร จึงจะ สามารถเลือกปฏิบัติธรรมนั้นให้ได้รับผลดีได้

ลองสมมติดูว่า ถ้าจะทรงแสดงธรรมแก่เราจะทรงแสดงธรรมอะไร ทีนี้สมมติ ว่าเรากำลังอยู่ในวัยที่เล่าเรียนศึกษา กำลังอยู่ในวัยที่จะต้องการประกอบกิจการงานมุ่ง ความก้าวหน้าในการประกอบอาชีพ มุ่งเกียรติ มุ่งชื่อเสียง มุ่งยศ สมมติอย่างนั้น นี้ตัว เราเองเป็นนิทาน คราวนี้จะทรงแสดงธรรมอะไรสอน ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะทรงแสดงให้

ประกอบด้วยประโยชน์ปัจจุบัน คือให้ถึงพร้อมด้วยความหมั่นแสวงหาทรัพย์เป็นต้น และจะต้องทรงสอนให้ถึงพร้อมด้วยประโยชน์ภายหน้าที่จะทำให้มีความสุขสืบไป ตลอดถึง ภายหน้า ไม่ใช่ในปัจจุบันเท่านั้น และให้เผื่อแผ่ความสุขนั้นแก่ผู้อื่นต่อไปอีกด้วย กล่าวคือให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ให้ถึงพร้อมด้วยศีลคือ ความประพฤติดี ดังนี้ เป็นต้น

ที่นี้สมมติว่าเรากำลังประสบความทุกข์ เช่นว่าต้องเสียทรัพย์หรือเสียบุคคล ที่เป็นที่รัก จะทรงสอนอย่างไร เมื่อเป็นเหตุเช่นนี้ ก็จะทรงสอนให้ปรารถนาคติธรรมดาว่าเราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น และใช้การอธิบายเพื่อโน้มน้าว ไปให้เห็นคติธรรมดา

เพราะฉะนั้น ถ้าถือเอาตัวเราเองเป็นนิทาน คือว่าถือเอาเรื่องที่เราเป็น ๆ อยู่ ประสบอยู่เป็นมูลคำ และคิดว่าถ้าพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเราจะทรงสอนอย่างไรแล้ว เลือกลำคำสอนมาปฏิบัติให้เหมาะแก่นิทาน คือว่าเรื่องของเราแต่ละคนแล้ว เราจะได้รับประโยชน์จากธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่มีการเสียประโยชน์เลย การที่เราไม่ได้รับ ประโยชน์นั้น เพราะเราไปเอาธรรมที่ทรงแสดงเรื่องของคนอื่น ซึ่งไม่เหมาะกับเรื่อง ของเรามาปฏิบัติ นี่เป็นเพราะเหตุนี้

ในการปฏิบัติวิปัสสนาธุระ ก็ต้องให้เหมาะแก่นิทานของแต่ละคนเช่นเดียวกัน ดังจะเล่าเรื่องพระจุลปันถก

พระมหาปันถกเถระผู้ให้พระจุลปันถกเรียนคาถาทหนึ่ง ถึง ๔ เดือน ก็ไม่ อาจเรียนได้ เพราะทึบนัก จึงขับไล่ให้ไปเสีย พระจุลปันถกคิดจะสึกเดินออกไปในเวลา เช้าตรู่ พระศาสดาทรงพบเข้าตรัสถาม ก็กราบทูลให้ทรงทราบ พระศาสดาตรัสปลอบโยน ทรงลูบศีรษะด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงนำไปพระคันธกุฎีที่ประทับ ทรงสั่งให้นั่งหันหน้าไป ทางทิศตะวันออกประทานผ้าสะอาดให้ลูบ พลังบรกรรมว่า *โรหิหรณฺโณ โรหิหรณฺโณ "แก้วไคล แก้วไคล"* พระจุลปันถกมองดวงอาทิตย์ลูบผ้าบ่อย ๆ ผ้าก็เปื้อนหมอง ก็คิดว่าผ้านี้ สะอาดเหลือเกิน แต่อาศัยอัตภาพนี้จึงสกปรกอย่างนี้ จิตก็ดำเนินสู่กระแสวิปัสสนา กำหนดความสิ้นความเสื่อมว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นต้น บรรลุพระอรหันต์แล้ว ความสำเร็จผลดีดังนี้เพราะพระศาสดาทรงทราบนิทานของท่าน แล้วทรงสอนให้เหมาะ

เพราะฉะนั้น จึงควรศึกษาให้รู้นิทานคือเหตุที่เป็นมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง โนมนำนำมาปฏิบัติให้เหมาะกับนิทานคือเรื่องของเรา เราจะได้รับประโยชน์ไม่มีการเสื่อมประโยชน์จากพระพุทธศาสนาเลย การที่น้อมเอาธรรมมาปฏิบัติให้เหมาะสมเช่นนี้แหละ ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นี่เป็นข้อที่ควรจะต้องฟังจะศึกษาให้รู้ข้อแรก

ข้อที่ ๒ คือ การปฏิบัติ เมื่อเรียนธรรมของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งนิทาน และ วิธีปฏิบัติให้สมควรแก่ธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว การปฏิบัตินั้นคือการที่น้อมนำเอาธรรม มาปฏิบัติให้เป็นผู้มีความประพฤติดี คือมีศีล เป็นผู้มีจิตใจดี เป็นผู้มีความเห็นชอบ มีความเห็นตรงอันเป็นตวัปัญญาทางพระพุทธศาสนา

การปฏิบัตินี้จำเป็นต้องอาศัยศรัทธา ศรัทธานี้แหละเป็นเหตุชักนำไปปฏิบัติ ถ้าขาดศรัทธาเสียแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติธรรมได้ ศรัทธาแปลกันว่าเชื่อ การปฏิบัติบางทีกล่าวว่า ถือ ที่มาจากคำว่า สมาทาน ศรัทธา กับ สมาทาน แปลรวม กันว่า เชื่อถือ ถือปฏิบัติ เชื่อกับถือปฏิบัตินี้จะต้องคู่กันการปฏิบัตินี้เอง เป็นเครื่องส่อง ถึงความเชื่อในพระพุทธศาสนาว่ามีอยู่อย่างไร อยู่ที่พูดถึงคนที่เข้าวัดถือศีลฟังธรรม หรือให้ทานว่าคนมีศรัทธา นี้ก็ยกเอาการปฏิบัติขึ้นมาว่า แม้ในพระบาลีก็มีแสดงไว้ คือ ในติกนิบาต พระพุทธเจ้าทรงแสดงองค์ของผู้มีศรัทธาไว้ ๓ ประการ คือ ประสงค์จะ เห็นผู้มีศีล ๑ ปรารถนาจะฟังธรรม ๑ สละความตระหนี่บริจาคทาน ๑ เมื่อประกอบ ด้วยองค์ ๓ ประการนี้ จึงเรียกว่าผู้มีศรัทธา นี้ก็เอาการปฏิบัติเข้ามาเป็นเครื่องวัดว่า มีศรัทธาหรือไม่ เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นประการสำคัญมาก เราจะต้องพยายาม ทำศรัทธาของเราให้เชื่อถูก ไม่ใช่เป็นการเชื่อเฉฉนหรือเป็นความเชื่อที่คลอนแคลน ไม่ตั้งมั่น

ศรัทธาคือความเชื่อที่เฉฉนนี้ เนื่องมาจากการที่ไม่ได้สดับฟังให้รู้จักพระพุทธ ศาสนา หรือว่าเกิดจากการที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยถือตาม ๆ กันมา ซึ่งหนักไป ทางวัตถุไม่ใช่หนักไปในทางที่มุ่งเข้าถึงตัวธรรมซึ่งเป็นหลักของพระพุทธศาสนาโดย แท้จริง ดังจะเห็นได้ว่า เราสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นเครื่องสักการบูชา เป็นวัตถุที่ จูงใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เพื่อเกิดความศรัทธาในพระองค์ เพื่อนำเอาธรรมของ พระองค์มาปฏิบัติ แต่ว่าต่อมาก็เชื่อเฉฉนไปจนกลายเป็นเครื่องวางซึ่งห่างไปจากหลักเดิม

คนดีก็มีเครื่องราง คนร้ายก็มีเครื่องราง แล้วก็ต่างมุ่งให้เครื่องรางนี้คุ้มครองป้องกันตนทั้งในทางดี ทั้งในทางทำร้าย เป็นผู้ร้ายจะฆ่าเขาหรือจะปล้นเขาก็มีเครื่องรางคุ้มมิให้เป็นอันตรายในการที่จะทำการร้าย ตลอดถึงตำรวจก็มีเครื่องรางป้องกันไม่ให้เป็นอันตรายในการที่จะจับคนร้าย นี่เป็นความเชื่อที่ได้ห่างไกลออกมา แต่เราก็ไม่ใช่ก็เป็นสิ่งที่มีโทษทั้งนั้น ถ้านับถือให้ถูกต้องคือให้เป็นที่พึ่งของจิตใจสำหรับในการที่จะกระทำความดีแล้ว ก็ย่อมสามารถที่จะอำนวยความสะดวกให้ได้ตามสมควร แต่ก็ต้องปรับเข้ามาหาหลักว่าถูกต้องอย่างไร ควรอย่างไร ด้วยการที่มาสดับฟังให้รู้จักพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร จนถึงสามารถรู้และปฏิบัติธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ศรัทธาก็จะตรง ความปฏิบัติก็จะตรงตามไปด้วย

เมื่อทำศรัทธาให้ตรงแล้ว ก็จะต้องทำศรัทธาให้ตั้งมั่นด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในบางคราวคิดว่าศรัทธาตั้งมั่น รับศีลตั้งแต่ข้อเว้นจากการปาณาติบาตไปจนถึงข้อเว้นจากน้ำเมา แต่ครั้งไปพบสัตว์ที่จะฟังฆ่า ไปพบทรัพย์ที่จะฟังลัก บางทีถ้าน้อย ๆ ก็ไม่ลัก แต่ถ้าน้ำที่ไปพบมาก ๆ หรือบางทีไปพบเพื่อนฝูงที่เป็นนักดื่มสุรา ศรัทธาหายไปเสียแล้ว ก็กลับประพฤติในทางฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ประพฤติผิดในทางกามบ้าง พุดเท็จบ้าง ดื่มสุราเมรัยบ้าง นี้ศรัทธาไม่ตั้งมั่น ฉะนั้น **ต้องทำศรัทธาให้ตั้งมั่น การปฏิบัติจึงจะดี มั่นคง**

การที่จะทำศรัทธาให้มั่นคงนี้ ต้องอาศัยการมีกำลังใจด้วยการฝึกหัด ชม บ่มอบรมใจให้เข้มแข็งที่จะประพฤติกความดี พยายามตั้งใจไว้ในทางที่ดี แข็งใจที่จะทำความดี ไม่อ่อนไปตามความชั่ว นี่แหละเป็นหลักของสมาธิ คือตั้งใจมั่น หมายความว่า **ตั้งใจมั่นไว้ในทางของความดี แข็งใจไว้ในทางของความดี ไม่อ่อนไปตามความชั่ว**

อีกประการหนึ่ง เกี่ยวกับความเห็น คือเพราะเห็นว่าศีลคือความประพฤติกดี เช่นนั้น ยังไม่สามารถที่จะอำนวยความสะดวกให้ได้ จึงทิ้งศีลเสีย เพราะฉะนั้นคนเราจึงแบ่งออกเป็น ๒ พวก คือพวกที่ไม่ถือศีล เพราะเห็นว่าการประพฤติกทุจริตผิดศีลเป็นเหตุให้ได้ผล และได้มองเห็น ๆ อีกพวกหนึ่งคือ พวกถือศีล เพราะว่าการถือศีลเป็นเหตุให้ได้ผลดี

คราวนี้พิจารณาดูว่า **ถือศีลได้อะไร เสียอะไร ไม่ถือศีลได้อะไร เสียอะไร**

การไม่ถือศีล เมื่อฆ่าสัตว์ก็สามารถที่จะได้นี้มาเป็นอาหารเป็นต้น หรือได้ฆ่าสมปรารถนา การลักทรัพย์ได้อะไร ก็ได้ทรัพย์ บางทีก็ได้มาก ๆ จนร่ำรวย การประพาศิตในกาม การพูดเท็จ การดื่มสุราก็ได้อะไร ก็ได้ตามที่กระทำนั้น แต่พวกที่ไม่ถือศีลซึ่งประพาศิตตั้งที่วานั้น ก็ไม่ใช่ได้อย่างเดียวต้องเสียเหมือนกัน คือ เสียความไม่มีเวร ไม่มีภัย คราวนี้เมื่อรักษาศีลเสียอะไร เมื่อเว้นจากการฆ่าสัตว์ก็ต้องเสียโอกาสที่จะได้ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ก็เสียโอกาสที่จะได้ทรัพย์ ไม่ประพาศิตในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุราและเมรัย ก็เสียโอกาสที่จะได้ประกอบกรรมนั้น ๆ แต่เมื่อรักษาศีล ก็ได้รับความไม่มีเวร ไม่มีภัย ได้สิลาวิสงส์ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า ศีลให้ถึงสุขคติ ศีลให้โภคะสมบัติ ศีลให้ถึงความดับทุกข์ร้อน ปุถุชนสามัญย่อมจะมีความเห็น ๒ อย่างนี้ปะปนกัน และประพาศิตไปตามความเห็น จะประพาศิตในศีลได้มั่นคง ก็ต้องเห็นคุณค่า เห็นโทษของความไม่รักษาศีล จะเห็นดังนี้ได้จริงต่อเมื่อทำความเห็นได้ตรงต่อคลองธรรม

ทำความเห็นให้ตรงต่อคลองธรรมนั้น จะทำได้อย่างไร ?

ที่แรกต้องพิจารณาส่วนที่ได้กับส่วนที่เสียทั้งสองนี้ เปรียบเทียบกันว่าอย่างไรหนืออย่างไรหนือเร็วกว่ากัน และลงความเห็นตัดสินว่าควรยึดถือเอาฝ่ายไหน แต่ต้องไม่ลงความเห็นตัดสินด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือขณะที่กำลังโลภ โกรธ หลง เพราะในเวลาเช่นนั้น ความรู้จักชั่วผิดถูกอันเป็นตัวบัญญัติย่อมมีอยู่น้อยหรือหมดไป ไม่อาจลงความเห็นตัดสินอะไรให้ถูกธรรมโดยปราศจากอคติไร ๆ ได้ และทำอะไรได้อย่างผิด ๆ ฉะนั้น ต้องลงความเห็นในเวลาสงบโลกโกรธหลงจึงจะถูกต้อง ในข้อนี้มีหลักฐานยืนยัน คือ ย่อนพิจารณาดูตัวเราเอง สิ่งที่เคยเห็นว่าดีหรือไม่ดีนั้น ในขณะที่จิตใจกำลังโลภโกรธหลงอยู่เป็นอย่างหนึ่ง ในขณะที่จิตใจสงบบริสุทธิ์เป็นอีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้น ต้องพิจารณาด้วยปัญญาที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง จึงจะเห็นได้ว่า ผลที่ได้เพราะการประพาศิตทุจริตผิดศีลนั้นเป็นผลได้ชั่วคราว ส่วนผลเสียหายมีมากกว่า เพราะก่อความมีเวร มีภัยเป็นต้นขึ้น ส่วนการรักษาศีล แม้เสียโอกาสที่จะได้ผลบางอย่าง แต่ก็ได้ผลที่ดีกว่า คือ ความสงบเวร สงบภัย ได้สิลาวิสงส์ดังกล่าว

เห็นอย่างนี้แหละจึงเป็นความเห็นที่ตรงที่ถูกคลองธรรม ความรู้จักพิจารณาเทียบเคียงผิดชอบชั่วดีลงความเห็นตัดสินให้ถูก ให้ตรงคลองธรรมนี้ เป็นตัวบัญญัติที่

ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์โลกพิเศษกว่าสัตว์ร่วมโลกเดียวกัน ถ้าขาดปัญญาเหล่านี้เสียแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่พิเศษกว่ากัน และเมื่อมีความเห็นตรง ก็สามารถประพุดตีความตีขึ้น ตามที่ที่มีความเห็นตรงขึ้นได้เพียงไร

อีกประการหนึ่ง *ความรู้ความเห็นธรรม* อันเป็นข้อที่ครบ ๓ ข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก พุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนา แม้จะเป็นผู้ที่มีความเห็นในทางปฏิบัติแล้ว ถ้าขาดความรู้ความเห็นธรรมเสียแล้วก็ถือว่าเป็นพุทธศาสนิกเพียงครั้งเดียวหรือเพียง ส่วนเดียวเท่านั้นยังไม่เต็มที่ จะเป็นพุทธศาสนิกเต็มที่ก็ต้องมีความรู้เห็นธรรม ความรู้เห็นธรรม กล่าวง่าย ๆ ก็คือความรู้ความเห็นในสิ่งที่รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็น ก้อนนี้ว่ามีความเกิดความดับเป็นธรรมดา ไม่เห็นแต่เกิดแห่งส่วนที่รวมกันอยู่เท่านั้น มองทะลุเกิดไปให้เห็นดับ อันเป็นความเสื่อมสิ้นแตกสลายแห่งส่วนนั้น ๆ ด้วย เห็นอย่างนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเห็นคติธรรมดา เมื่อทำความเห็นในคติธรรมดานี้ให้มี ขึ้นได้แล้ว ก็สามารถบรรเทาความโลภ ความโกรธ ความหลงอันเป็นเหตุให้ประพุดตีผิด และเป็นเหตุละความมัวเมา ประมาท ความยึดถือให้เบาบางลงไปได้

มีตัวอย่างเล่าว่า พระราชอนุชาของพระเจ้าอโศกมหาราชตั้งอยู่ในฐานะเป็น พระยุพราช ในคราวหนึ่งได้เสด็จไปล่าเนื้อ ได้เห็นฝูงเนื้อเล่นอยู่อย่างร่าเริง จึงมาคิดว่า หมูเนื้อเหล่านี้เพียงแต่กินหญ้าเท่านั้นยังมีความคะนองกันอยู่เช่นนี้ ก็เอนพวงภิกษุ ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงด้วยประการต่าง ๆ เช่น ให้ได้ฉันอาหารที่ดี ๆ เป็นต้น จะไม่มีความคะนองสนุกสนานบ้างเล่า เมื่อเสด็จกลับจากล่าเนื้อแล้วจึงได้เข้า ฝ่าพระเจ้าอโศกมหาราช กราบทูลความคิดนี้ให้ทรงทราบ พระเจ้าอโศกมหาราชทรง หาเหตุทำเป็นเหมือนกริ้วอย่างมากแล้ว ก็รับสั่งให้พระอนุชาที่เป็นพระยุพราชนั้นเสวย ราชสมบัติ ๗ วัน พ้นจาก ๗ วันแล้วจักให้นำตัวไปประหารเสีย ฝ่ายพระยุพราช อยู่ในราชสมบัติ ๗ วัน แต่ว่านึกอยู่ว่าอีก ๗ วันเราจะตาย พอล่วงมาได้วันหนึ่ง ก็นึกว่าอีก ๖ วันเราจะตาย เรื่อย ๆ มาเช่นนี้จนถึงอีก ๑ วันเราจะตาย ไม่เป็น อันสรองสนาน ไม่เป็นอันเสวย ไม่เป็นอันบรรทม ก็ทรงซุบซอมลงไปเป็นลำดับ ฝ่ายพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงถามว่า ก็เธอเสวยราชสมบัติอยู่เช่นนี้ บริบูรณ์ด้วยความสุขต่าง ๆ เป็นอันมาก ทำไมเธอถึงเป็นเช่นนี้ พระอนุชาก็ทูลตอบให้ทรงทราบ ว่าจะรู้สึกเป็นสุขอย่างไร เพราะมานึกเดือนอยู่เสมอว่าอีก ๗ วัน อีก ๖ วัน อีก ๕ วัน

จนถึงอีก ๑ วันจะตาย พระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้ตรัสให้ทราบว่ เมื่อมอบให้เสวยราชสมบัติและคาดโทษไว้เช่นนี้ ก็เพื่อเป็นการสอนโดยอ้อม เพราะให้รู้ว่าความคะนองสนุกสนานนั้นไม่ได้เกิดเพราะเหตุที่อยู่ในความแวดล้อมด้วยความสุขต่าง ๆ อย่างพระยุพราชนี้แวดล้อมด้วยความสุขต่าง ๆ ยิ่งกว่าภิกษุเป็นอันมาก แต่ว่าก็หาความสุขมิได้ เพราะอะไร ก็เพราะนึกถึงความตายที่จะมีแก่ตน เพราะฉะนั้น จึงไม่รู้สึกรู้สึกเป็นสุข ก็พวกภิกษุที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงนั้นนึกถึงความตายอยู่เสมอ ไฉนจะมีความคะนองสนุกสนานเล่า

นี่เป็นเรื่องที่สาธกให้เห็นว่า การที่เรามาคำนึงถึงความเกิดความดับอยู่เสมออย่างต่าก็เป็นเหตุให้เกิดความไม่ประมาท ยับยั้งความคะนองไปในทางประพฤดิชั่วเสียหายและให้รีบเร่งประพฤดิความดีความชอบให้ทันกาลทันเวลา อย่างสูงก็ให้เข้าถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงว่า โภณทัณฺเฑาะฏะ ได้รู้แล้วหนอ โภณทัณฺเฑาะฏะ ได้รู้แล้วหนอ ก็คือหมายความว่ารู้คติธรรมดานี้เอง ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า พระโภณทัณฺเฑาะฏะ ฟังปฐมเทศนาแล้วก็เกิดธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ความรู้เห็นในคติธรรมดานี้ จึงเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะทำให้เข้าถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้เป็นพุทธศาสนิกควรที่จะพยายามกระทำให้เกิดขึ้น

รวมหลักเป็นเครื่องนำเข้าไปในความเป็นพุทธศาสนิกเป็น ๓ ประการ คือ การสดับฟังหรือการเรียนให้รู้พระพุทธศาสนา (ปริยัติ) ๑ การปฏิบัติพระพุทธศาสนา (ปฏิบัติ) ๑ ความรู้ความเห็นธรรม (ปฏิเวธ) ๑ เมื่อประกอบอยู่ใน ๓ ประการนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิก คือนับผู้นับถือพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า ในพระพุทธศาสนามีวิธีการนับถือที่ควรทราบไว้ตั้งแต่เบื้องต้น คือนับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ (ที่พึ่ง) ที่เรียกว่า ไตรสรณคณน์ (ถึงสรณะ ๓) ฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาด้วยศรัทธาเลื่อมใสจึงมีที่พึ่งใจอันแท้จริงอย่างแน่นอน ไม่เป็นคนอนาถา (ไม่มีที่พึ่ง) ส่วนศาสนาอื่น ๆ โดยมากสอนให้นับถือเทวดาเพียงองค์เดียว หรือมากองค์เป็นที่พึ่ง พระพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธเทวดาเสียเลยทีเดียว แต่ไม่ได้สอนให้นับถือเทวดาเหมือนอย่างนั้น เพราะเทวดายังมีกิเลสมีความกลัว

เหมือนอย่างสามัญมนุษย์ทั่วไป คือ ยังมีภาวะจิตใจเหมือนปฤชุนเหมือนกัน พระพุทธเจ้าทรงสิ้นกิเลสสิ้นความกลัว ทรงเป็นที่พึ่งพ้องภัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวง ทรงเป็นศาสดาของทั้งสองจำพวก ศาสดาโดยมากสอนให้มนุษย์ผูกพันเหมือนอย่างปฤชุนของเทวดา คือมอบความเชื่อทั้งหมดต่อเทวดาอย่างทาสต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของนายโดยเด็ดขาด พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาผู้เดียวที่ทรงเลิกทาสดังกล่าวโดยเด็ดขาดสิ้นเชิง ทรงเป็นมนุษย์ที่นับถือความรู้ความสามารถของมนุษย์ ประกาศอิสรภาพโดยและสิทธิมนุษยชนทั่วไป ตลอดถึงสัตว์ดิรัจฉานทั้งหมด เพราะมิใช่แต่มนุษย์เท่านั้นที่พึงมีสิทธิในชีวิตและความสุขของตน สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายก็พึงมีสิทธิของตนดังกล่าวเหมือนกัน

พระกรุณาของพระพุทธเจ้าแผ่ไปกว้างขวางครอบคลุมโลกครอบจักรวาล ยิ่งกว่ากรุณาของมนุษย์ที่แผ่ไปกว้างขวางในหมู่มนุษย์ด้วยกัน เทวดาจึงกลายมาเป็นเสมอกับมนุษย์ปฤชุนด้วยกัน และเมื่อเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าก็อาจุรัธรรมอาจละกิเลสเป็นพระอรหันต์ได้เหมือนกัน เป็นเทวดาเสียอีกอาจจะละกิเลสได้ยากกว่าเพราะมีสุขมาก จึงมักจะติดสุขไม่อาจเห็นทุกข์เช่นเดียวกับคนที่มีสุขสมบูรณ์ในหมู่มนุษย์นี้เอง เป็นมนุษย์อยู่ดังนี้แหละ มีโอกาสที่จะรู้ธรรมละกิเลสได้สะดวกกว่า เรื่องเทวดาองค์เดียวหรือหลายองค์จึงไม่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ยกเรื่องเทวดาออกเสียทั้งหมด พระพุทธศาสนาก็ไม่ขาดสาระอะไรไปเลยแม้แต่น้อย

แต่คนเราจะต้องมีที่เคารพนับถือไม่อย่างนี้ก็อย่างนั้น เมื่อไม่นับถือเทวดาจะพึ่งนับถืออะไร ก็พึ่งนับถือท่านผู้มีพระคุณสูงสุด อันควรเป็นที่เคารพนับถือของเทวดาและมนุษย์ได้แท้จริงทั้งหมด คือ พระพุทธเจ้า กับพระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งได้ทรงเลิกทาสให้แก่ตนเองนี้แหละ ด้วยวิธีไตรสรณคมน์

ควรเข้าใจว่า ทางพระพุทธศาสนามีได้มุ่งให้นับถือพระพุทธองค์อย่างเทวดาผู้
บันดาล แต่มุ่งให้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระพุทธรูป (ผู้ตรัสรู้ความจริงด้วยพระองค์
เองแล้วทรงแสดงสั่งสอน) จริง นับถือพระธรรมว่าเป็นพระธรรม (ที่พระพุทธเจ้าได้
ตรัสดี) จริง นับถือพระสงฆ์ว่าเป็นพระสงฆ์ (ผู้ปฏิบัติ) จริง สรรณะทั้งสามนี้เป็นความจริง
ที่ฟังได้จริง เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจจะมีบางคนสงสัยว่า แล้วการที่พระองค์ตรัสสอนว่าตน
เป็นที่พึ่งของตนนั้น จะมีเป็นการค้านกับหลักไตรสรณคมน์หรือ เพราะตามหลักนั้น
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่ง มีคำสวดปฏิเสธและรับรองที่ละเอียดอย่าง ๆ
ว่าไม่มีที่พึ่งอื่น พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ไม่มีที่พึ่งอื่น พระธรรมเป็นที่พึ่ง
อันประเสริฐ ไม่มีที่พึ่งอื่น พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ไม่มีที่พึ่งอื่น ตามคำสวดนี้
เมื่อฟังเฝื่อน ๆ ก็ดูค้านกันเองอีก แต่ทั้งหมดนี้ไม่ค้านกันเลย

จะว่าถึงวัตถุทั้งสามก่อน แม้จะต่างกันโดยวัตถุว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
แต่ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อความ เพราะทั้งสามพราจากกันไม่ได้ คือพระพุทธ
ตรัสรู้พระธรรม พระธรรมอันเป็นพระสงฆ์ทรงรักษาไว้ พระสงฆ์ก็เป็นสาวกของพระพุทธ
จึงเนื่องเป็นอันเดียวกัน เหมือนไม้ ๓ อันตั้งพิงกันอยู่ฉะนั้น เมื่อถึงวัตถุหนึ่งเป็นที่พึ่ง
ก็เป็นอันได้ทั้งสามวัตถุ อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเป็นที่พึ่งเอกอุ พระธรรม พระสงฆ์
ก็เหมือนกัน ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละวัตถุ อีกนัยหนึ่ง คำสวดนั้นเป็นสำนวน
ความง่าย ๆ ว่า ไม่มีที่พึ่งอื่นนอกจากพระพุทธ ไม่มีที่พึ่งอื่นนอกจากพระธรรม ไม่มี
ที่พึ่งอื่นนอกจากพระสงฆ์ คือ นอกจากทั้งสามนี้ก็ไม่มีความพึ่งอื่นอีก

คราวนี้จึงปัญหาว่าจะแย้งกับคำสอนที่สอนให้มีตนเป็นที่พึ่งหรือไม่ ? อันที่จริง
ที่พึ่งคือวัตถุ ๓ ใช้คำว่า สรรณะ ที่พึ่งคือตนใช้คำว่า นาคะ แต่ทำไมวิจารณ์คำจากบาลี
คำสอนนี้ไม่ขัดแย้งกันแต่สอดคล้องกันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าจะเทียบการดำเนินชีวิตกับ

การเดินทางที่กล่าวได้ว่า ฟังพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทาง ฟังพระสงฆ์เป็นผู้บอกต่อ ๆ มา และฟังตนเป็นผู้เดินทางเอง ตนคือตัวของเราเองทุก ๆ คนเป็นสิ่งที่หิ้งไม่ได้ ต้องฟังตนเองตั้งแต่เกิดมา

คิดดูสักนิดหนึ่งที่ว่า เด็ก ๆ ฟังตนเองไม่ได้ พ่อแม่ต้องอุปการะทุกอย่าง ก็เป็นความจริง แต่เด็กก็ฟังตนเองในส่วนสำคัญ ตัวอย่าง ผู้อุปการะให้อาหาร ก็ให้ได้ อย่างมากก็ป้อนเข้าปาก เด็กก็เคี้ยวกลืนอาหารเอง ร่างกายก็ต้องรับย่อย ในการเคี้ยว กลืนอาหารเป็นต้นนี้ เด็กต้องฟังตนเองคือ ตนเองต้องทำ ในการเรียนก็เหมือนกัน เด็กต้องฟังผู้ปกครองในการฝากเข้าโรงเรียน ค่าเล่าเรียน เป็นต้น แต่เด็กต้องเรียนเองจะไปฟังพ่อแม่หรือใคร ๆ ให้ช่วยเรียนให้เพื่อตนรู้โดยไม่ต้องเรียนหาได้ไม่ ในการเรียนที่จะให้ความรู้เกิดขึ้นแก่ตนนี้ต้องฟังตนเอง คือ อาศัยกำลังร่างกาย กำลังสติปัญญา ของตนเล่าเรียนไป นี่แหละเรียกว่าที่ฟังตน แต่ไหนจะฟังตนเองได้ คือไม่ เกียจคร้านเหลวไหล ก็ต้องปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตรัสสอนให้มีความ ขยันหมั่นเพียรพยายาม ก็ตั้งใจพากเพียรพยายามไปจนกว่าจะสำเร็จ นี่แหละเรียกว่า ฟังพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือนึกถึงพระและปฏิบัติตามพระ พระก็เป็นสิ่งที่ฟังได้ และตนก็เป็นทีฟังของตนเองได้อย่างแท้จริง

อนึ่ง อาจจะมีปัญหาว่า *เวลานี้พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ที่ไหน ?* นักศึกษา พุทธประวัติก็ตอบว่า เวลานี้มีพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้ เมื่อพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะเป็นศาสดาแทนพระองค์ พระพุทธเจ้า ตามที่ได้ทรงสั่งตั้งไว้เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่นักศึกษารธรรมก็อาจจะตอบ ให้แง่คิดว่า พระพุทธเจ้าทรงบรรลุอมตธรรม (ธรรมที่ไม่ตาย) จึงเป็นอมตะ เวลานี้ พระพุทธเจ้าก็ยังมีอยู่ และยังมีอยู่เป็นนิรันดรกาล มีอยู่ในที่ไหน ก็มีอยู่ในอมตธรรม นั้นแหละ นักศึกษารธรรมยังอ้างหลักฐานในพระสูตรอีกว่า พระพุทธศาสนาไม่แสดงว่า พระตถาคตพุทธเจ้าและพระอรหันต์ตายสูญตายเกิด หรือทั้งตายสูญทั้งตายเกิด เพราะสิ่งที่ตายนั้น คือ ขันธะ หรือสกนธะ (สกนธกาย) ส่วนพระตถาคตพุทธเจ้าและ พระอรหันต์มิใช่ขันธ์ จะเห็นว่าท่านตายสูญหรือตายเป็นอะไรอย่างไรจึงไม่ถูกทุกอย่าง นักศึกษารธรรมยังกล่าวยืนยันต่อไปว่า ตามที่กล่าวว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่เป็นอมตะนั้น ไม่ได้อ้างเอาเองอย่างลม ๆ แล้ง ๆ แต่อาจเห็นได้จริง ๆ คือ ถ้าใครต้องการจะเห็น

พระองค์ในเวลานี้หรือเวลาไหน ๆ ก็ตาม ก็ตั้งใจปฏิบัติพระพุทธศาสนา อบรมจิตใจ ให้เป็นสมาธิ อบรมปัญญาในธรรม ก็จะได้เห็นพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เพราะได้ตรัสไว้แล้วว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” หลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่า พระพุทธเจ้า ได้ทรงดำรงอยู่เป็นอมตะ และอาจจะเห็นได้จริง การถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ (ที่พึ่ง) ดังที่กล่าวถึงกันว่า พุทธิ สรณํ คจฺฉามิ จึงไม่เป็นการถึงอย่างว่างเปล่า เพราะไม่มีพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว แต่มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งเป็นสรณะได้จริง

วิธีปฏิบัติถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น ได้ตั้งใจระลึกถึงพระพุทธคุณข้อใดข้อหนึ่ง หรือระลึกถึงโดยสรุปว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริง ทรงบริสุทธิจริง ทรงมีพระกรุณาจริง พระพุทธเจ้าก็จะปรากฏขึ้นในพระพุทธคุณ ความว่าเหวหวาดกลัวทุกอย่างก็จะหมดไป จากจิตใจ หรือถ้ามีความทุกข์ร้อนหม่นหมองอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะหายไปสิ้น จะหายความอัดอั้นตันใจ จะเห็นทางออกที่ดีที่สุด นี่เป็นพุทธานุภาพที่มีจริง ข้อสำคัญ ให้ตั้งใจถึงพระองค์ให้เป็นสรณะของตนให้จริง พระองค์ก็จะมาเป็นสรณะได้จริง จิตใจ ที่มีสรณะดังกล่าวจะเป็นจิตที่อบอุ่นไม่ว่าเหว ที่เข้มแข็งไม้อ่อนแอ ที่กล้าหาญไม่สะดุ้งหวาดเสียว ที่ม่องใสไม่เศร้าหมอง ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง เป็นเครื่องนำชีวิตให้ ดำเนินไปในทางที่ถูก ทั้งเมื่อได้บรมสมาธิปัญญาในธรรมจนได้เห็นธรรม ก็ได้เห็น องค์พระพุทธเจ้าอย่างประจักษ์แจ้ง พระพุทธเจ้าและพระศาสนาของพระองค์จึงเป็น ของจริงแท้ เป็นสรณะที่พึ่งของทุก ๆ คน ของโลกได้อย่างแน่นอน

หลักศาสนา

ธัมมะ หรือ ธรรม

คำว่า *ธัมมะ* หรือ *ธรรม* นี้ไม่ใช่เป็นภาษาไทย แต่เป็นภาษาบาลี หรือจะเรียกว่าเป็นภาษาพระพุทธเจ้าที่ตรัสเรียกก็ได้และในภาษาไทยได้รับคำนี้มาเป็นภาษาไทย คำนี้พระอาจารย์ได้อธิบายไว้มาก แต่โดยมูลของศัพท์ที่เรียกว่า “ธาตุ” ก็มีเพียงว่ามาจากธาตุ คือมูลศัพท์ที่เรียกธาตุนั้น *ธระ* ที่แปลว่า ทรงไว้ หรือ *ธา* ที่แปลเช่นเดียวกัน แต่ว่าการอธิบายความได้อธิบายไว้หลายนัย

ในที่นี้ จะนำมาแสดงแต่เพียงบางนัยที่ท่านอาจารย์ได้อธิบายไว้ ตั้งต้นแต่ความหมายรวม ๆ ว่า *ทรงไว้* หรือ *ดำรงไว้* *ทรงอยู่* หรือ *ดำรงอยู่* ซึ่งตัวเองหรือลักษณะของตัวเอง และจะดำรงไว้หรือทรงไว้อย่างไรนั้น หรือว่าซึ่งอะไรนั้นซึ่งเป็นอธิบายแถมเข้ามาอีก ก็สุดแต่ความหมายที่นำไปใช้ในทีนั้น ๆ เพราะคำว่า *ธัมมะ* นี้ได้มีการใช้อย่างกว้างขวางจนถึงเหมือนอย่างคำว่า *สิ่ง* ในภาษาไทย คือมาใช้ว่าสิ่งนั้นบ้างสิ่งนี้บ้างทุก ๆ อย่างเหมือนกันเป็นสิ่งที่นั่น และเมื่อสรุปเข้ามาแล้วก็กล่าวได้ว่า มุ่งถึง *สัจจะ* ที่เราแปลกันในภาษาไทยว่า *ความจริง* แต่ตามศัพท์สัจจะนั้นก็คือสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เป็นอยู่ ก็คล้าย ๆ กับมูลศัพท์ของคำว่าธัมมะ ที่แปลว่าทรงหรือดำรงนั่นเอง เพราะว่าสิ่งใดที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็มิได้อยู่หรือเป็นอยู่หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ดำรงอยู่เป็นอยู่ และก็เรียกสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ว่า *ธรรม* หรือ *ธัมมะ* เรียกสิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่ว่าสัจจะซึ่งคำไทยเราแปลว่าความจริง เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงนั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ และสิ่งที่เป็นจริงคือมีอยู่ดำรงอยู่นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่ดังกล่าวนั้นด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ตรัสรู้สิ่งที่ได้ทรงอยู่ดำรงอยู่นั้นได้แก่สัจจะ คือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่นั้นเป็นความจริงนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อธัมมะ หรือ สัจจะ มีความหมายดังนี้ จึงไม่เป็นสิ่งที่ไม่มีการเวลา เป็น อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา คือเหนือกาลเวลา ที่เราแบ่งกาลเวลาออกเป็นอดีตบ้าง ปัจจุบันบ้าง ภายหน้าบ้าง ถ้าหากว่าขึ้นอยู่กับกาลเวลา เช่นชีวิตร่างกายของเราทั้งหลายนี้ที่จะเกิดดับต่อไปข้างหน้าก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้น ชีวิตร่างกายอันนี้จึงมิใช่เป็นสิ่งที่ทรงอยู่ มิใช่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ ต้องเกิดดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่เสมอไป ต้องกลับไม่มี ต้องกลับไม่เป็น อย่างเดี๋ยวนี้เป็นเดี๋ยวนี้มิใช่ คือเราทุกคนก็มีชีวิตที่ร่างกายที่มีชีวิตอยู่นี้และในที่สุดชีวิตร่างกายนี้ก็ดับ มีก็เป็นไม่มี เป็นก็เป็นไม่เป็น แต่ว่าธัมมะหรือสัจจะนั้นอยู่นอกกาลเวลาดังกล่าว เพราะเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลงทุกกาลสมัย ธัมมะหรือสัจจะนี้ จึงทรงอยู่ดำรงอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป โลกคือสิ่งทั้งหลายตลอดถึงคนและสัตว์ทั้งหลายในโลกจะบังเกิดขึ้นจะดับไปก็ตาม ธัมมะหรือสัจจะดังกล่าวก็หาเกิดขึ้นดับไปตั้งนั้นไม่ คงทรงอยู่ดำรงอยู่มีอยู่เป็นตลอดไป

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเองจึงตรัสไว้ใน ธรรมนิยามสูตร มีใจความว่า “ธาตุ นั้นตั้งอยู่เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ก็คงตั้งอยู่ เพราะพระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้น คือตรัสรู้ ธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น แล้วจึงตรัสบอก แสดง เปิดเผย กระทำให้แจ้งแก่ชาวโลกทั้งหลาย”

และข้อที่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ทั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว และได้ทรงเปิดเผยแก่ชาวโลกหรือเรียกสั้นว่าแก่โลก ก็ได้แก่พระธรรมเทศนา การแสดงพระธรรม หรือพระธรรมที่ทรงแสดง นับตั้งแต่ปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ที่พระองค์ได้ทรงแสดงเมื่อได้ตรัสรู้แล้วแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย ซึ่งในปฐมเทศนานี้ พระองค์ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์ เริ่มตั้งแต่ได้ตรัสชี้ว่าทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบความพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในกาม กับ อัตตakilมณานุโยค ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก อันบรรพชิตคือผู้บวชที่มุ่ง

ตรัสรู้ที่มุ่งรู้ ไม่ควรสองเสปปฏิบัติ แต่ที่ทางที่เป็น *มัชฌิมาปฏิปทา* หรือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อยู่ตรงกลาง ไม่ใช่การปฏิบัติพัวพันด้วยความสุขสดชื่นในกาม ไม่ใช่ปฏิบัติทรมาณตนให้ลำบาก เป็นทางที่อยู่ตรงกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่ง ๒ ข้างทั้งสองนั้นอันบรรพชิตผู้บวชซึ่งมุ่งความตรัสรู้หรือมุ่งความรู้พร้อมพึงสองเสปปฏิบัติ อันได้แก่ *มรรค* คือทางที่มีองค์ ๘ อันเป็นอริยะคือประเสริฐ ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติคือความระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือความตั้งใจมั่นชอบ

มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นทางปฏิบัติที่พระองค์ได้ทรงพบด้วยพระองค์เอง และได้ทรงปฏิบัติมา เป็นทางที่กระทำให้เกิด *จักขุ* คือดวงตาเห็นธรรม กระทำให้เกิด *ญาณ* คือความหยั่งรู้ในธรรมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ พระองค์จึงได้ตรัสรู้ธรรม เป็นตรัสรู้เองโดยชอบ และได้ทรงชี้แสดงถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยชอบนั้นว่าคือ *อริยสัจจ* ทั้ง ๔ ได้แก่ *ทุกขอริยสัจจ* อริยสัจจคือทุกข์ *ทุกขสมุทัยอริยสัจจ* อริยสัจจคือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ *ทุกขนิโรธอริยสัจจ* อริยสัจจคือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ *ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ* อริยสัจจคือปฏิปทา ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ได้ทรงมี *ญาณทัสสนะ* คือความรู้เห็นอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ ว่านี่คือทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้หรือควรรู้รอบคอบ ทุกข์นี้พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ควรละเสีย เหตุให้เกิดทุกข์นี้ทรงละได้แล้ว นี่คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ความดับทุกข์นี้ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว นี่คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ควรปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีทำให้เป็นขึ้นได้แล้ว

ทรงได้ญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ ที่เรียกว่า *มือน* รอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ที่เรียกว่า *มือน* รอบ ๓ นั้น ก็คือความรู้เห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจจทั้งสิ้น ๓ รอบ

รอบที่ ๑ วนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยเป็น สัจจญาณ คือความหยั่งรู้ว่าจริงในอริยสัจจทั้ง ๔ ว่าเป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยเป็นสัจจญาณดังนี้รอบหนึ่ง

รอบที่ ๒ วนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยเป็นกิจญาณ คือความรู้ในกิจคือข้อที่พึงทำหรือการพึงทำ ว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละ นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง มรรคนี้ควรปฏิบัติทำให้มีให้เพิ่มขึ้น

รอบที่ ๓ วนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ โดยเป็น กตญาณ คือเป็นความหยั่งรู้ว่าได้ทำกิจนั้น ๆ เสร็จแล้ว ว่าทุกข์นี้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ละได้แล้ว นิโรธนี้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคนี้ได้ปฏิบัติทำให้มีให้เพิ่มขึ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า ญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นของพระองค์ได้เป็นไปในอริยสัจจทั้ง ๔ มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ เพราะว่าเมื่อวนไปในอริยสัจจทั้ง ๔ ๓ รอบ ๓ x ๔ ก็เป็น ๑๒ และได้ตรัสไว้ต่อไปว่า ญาณทัสสนะดังนี้ของพระองค์ในอริยสัจจทั้ง ๔ ยังไม่บริสุทธิไม่บริบูรณ์เพียงใด พระองค์ก็ยังไม่ปฏิญาณ รู้เฉพาะหรือรับรู้เฉพาะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ต่อเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวนี้ได้เป็นไปบริสุทธิบริบูรณ์แก่พระองค์แล้ว พระองค์จึงปฏิญาณว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เองแล้วซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ คือตรัสรู้เองชอบด้วยพระองค์เองแล้ว

อนึ่ง เมื่อทรงแสดงถึงญาณทัสสนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ในอริยสัจจทั้ง ๔ ได้ทรงแสดงว่าจักขุคือดวงตาหลุดขึ้นแล้ว ญาณคือความหยั่งรู้หลุดขึ้นแล้ว ปัญญาคือความรู้ทั่วหลุดขึ้นแล้ว วิชาคือความรู้หลุดขึ้นแล้ว อาโลก ความสว่างหลุดขึ้นแล้ว ในธรรมที่พระองค์มิได้เคยสดับแล้วมาก่อน ในอริยสัจจทั้ง ๔ เป็นข้อ ๆ ไปดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น ในพระพุทธคุณที่สวดกัน เราจึงสวดกันว่า สมมาสมุพุทธโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้ขึ้นเองในอริยสัจจทั้ง ๔ ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ นั้นไม่ทรงเคยฟังมาจากครูอาจารย์อื่น จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทธโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นมนุษย์ผู้เกิดมาในโลกนี้ เป็นมนุษย์เพียงผู้เดียวซึ่งทรงเป็น

พระศาสดาเอกในโลกเพียงพระองค์เดียว ที่ได้ประกาศว่าได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์สั่งสอนในอริยสัจที่ตรัสรู้และพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์เดียว ได้ทรงเป็นพระศาสดาของทั้งเทพและมนุษย์ ศาสดาอื่น ๆ นั้นจะต้องเป็นศิษย์ของเทพ เป็นต้น หรือมาจากเทพ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นผู้รู้ขึ้นเองแล้วสั่งสอน แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ขึ้นเอง แล้วทรงสั่งสอน จึงได้มีพระพุทธคุณบวว่า *สตุถา เทวมนุสฺसानิ* เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย

ตามที่กล่าวมานี้ จึงได้ธรรมอีกประการหนึ่งคือ *ศาสนธรรม* ธรรมคือ คำสั่งสอน ซึ่งกล่าวได้ว่า เดิมพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็ตรัสรู้*สัจธรรม* ธรรมคือ สัจจะที่เป็นความจริง ยกขึ้นมาเป็นหลักก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และต่อมาก็ทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้สั่งสอนตั้งแต่ปฐมเทศนาดังกล่าว จึงได้ธรรมอีกประการหนึ่ง คือ *ศาสนธรรม* ธรรมคือคำสั่งสอน

สรุปว่า ธรรมมี ๒ อย่างตามที่แสดงมานี้ คือ ๑ สัจธรรม ธรรมคือสัจจะ คือความจริง ๒ ศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือ ได้ตรัสรู้*สัจธรรม* ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเป็นศาสนธรรมตั้งแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นมา

ศาสนา

คำว่า “ศาสนา” นั้นบัดนี้แปลกันว่า สั่งสอน โดยหมายถึง*พระธรรมวินัย* วินัยนั้นเรียกว่า คำสั่ง พระธรรมนั้นเรียกว่า คำสอน คือจากคำว่าศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอน เดิมพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอน มิได้บัญญัติพระวินัย ต่อมาเมื่อมีภิกษุประพฤติผิดประพฤตชั่วขึ้นจึงได้ทรงปรารภเป็นเหตุบัญญัติวินัย ห้ามความประพฤติชั่วผิดนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ ไป เป็นคราว ๆ ไป ตามที่ได้มีภิกษุประพฤติผิดปฏิบัติไม่ดีขึ้น จึงได้มีวินัยขึ้นอีก ฉะนั้น *ศาสนธรรม* ธรรมคือศาสนา ซึ่งเดิมมีแต่คำสั่งสอน จึงได้มีวินัยที่เป็นคำสั่งเพิ่มเติมขึ้น จึงได้เรียกแยกคำว่าธัมมะหรือธรรมออกเป็น ๒ ส่วน คือเป็นคำสอน ซึ่งคงเรียกชื่อว่า *ธรรม* และคำสั่งซึ่งชื่อว่า*วินัย* ฉะนั้น

ก่อนแต่มีวินัย คำว่า ศาสนา ก็แปลว่าคำสอน คือมีแต่ธรรมที่เป็นคำสอน เมื่อมีวินัยที่เป็นคำสั่งขึ้น จึงแปลคำ ศาสนา ว่า คำสั่งสอน อันที่จริงธรรมเป็นคำสอน มีมาก่อน วินัยเป็นคำสั่งบัญญัติขึ้นภายหลัง น่าจะแปลว่าคำสอนสั่ง แต่ว่าเป็นโวหาร คำพูด ไม่นิยมเรียกอย่างนั้นเอาคำสั่งไว้หน้า เรียกว่าคำสั่งสอน ศาสนธรรมในชั้นเดิม จึงแบ่งเป็น ๒ ดังกล่าว

ศาสนธรรมที่แบ่งเป็น ๒ ดังกล่าวนี มีมาตลอดครั้งพุทธกาล ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ตรัสไว้ให้ถือธรรมที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์ แม้ว่าพระองค์ล่วงไปแล้ว แต่ต่อมา จึงได้แยกคำสอนที่เป็นธรรมอันคู่กับวินัยนี้ออกไปอีกหมวดหนึ่ง เรียกว่า *อภิธรรม* เพราะฉะนั้น เมื่อสมัยจาริกพระธรรมวินัยเป็นอักษร จึงได้ปรากฏแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า *ไตรปิฎก* จากคำว่า ติปิฎก ปิฎก ๓ คำว่า ปิฎก แปลว่า ตะกร้า ติปิฎก ก็ตะกร้า ๓ ใบ อันหมายถึงว่า ๓ หมวดใหญ่ ๆ และก็เรียกว่า *วินัยปิฎก* *สุตตันตปิฎก* *อภิธรรมปิฎก*

วินัยปิฎก หมวดวินัยนั้น ก็คือวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนั่นเอง สุตตันตปิฎก และ อภิธรรมปิฎกนั้น ก็คือหมวดธรรมที่ทรงสอนนั่นเอง แต่ว่าที่แยกออกเป็น ๒ เช่นนั้นก็มุ่งถึงหลักที่แสดง คำสอนที่พระองค์ทรงแสดงยกเอาบุคคลเป็นที่ตั้งคือหมายถึงทรงแสดงแก่บุคคลนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ก็เรียกว่า สุตตันตะ หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่ยกธรรมเป็นที่ตั้งก็เรียกว่า อภิธรรมปิฎก หมวดอภิธรรม นี้กล่าวโดยย่อ ทั้งหมดนี้เป็นศาสนธรรม ธรรมคือคำสอนหรือธรรมคือศาสนา และคำว่าศาสนานั้น โดยทั่วไป ก็มีความหมายถึงคำสั่งสอนดังกล่าวนี้

แต่ว่าความหมายของคำว่า *ศาสนา* ย่อมมีความหมายถึงการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย หมายถึง ผลของการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วย ซึ่งมีความหมายถึงการปกครอง ดังคำที่ใช้ว่า รัฐประศาสนโยบาย วิธีปกครองบ้านเมืองที่จะนำไปสู่ความเจริญ ก็มีความมุ่งหมายทั้งที่เป็นคำสั่งสอน คือการสั่งการสอน ทั้งการปฏิบัติ ทั้งผลของการปฏิบัติ เพราะความสุขความเจริญของบ้านเมืองนั้นเป็นผลของการปฏิบัติปกครอง และในการปฏิบัติปกครองนั้นก็ต้องมีคำสั่งคำสอนคำแนะนำ จึงต้องมีกฎหมาย

มีจารีตประเพณี ฉะนั้น คำว่าศาสนาจึงมีความหมายคลุมได้ทั้งศาสนาที่เป็นส่วนปริยัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิบัติธรรม ทั้งที่เป็นส่วนปฏิบัติธรรม จึงเป็นอันว่าเมื่อมาถึงชั้นพระพุทธศาสนา จึงแบ่งธรรมหรือศาสนธรรมนี้ออกได้เป็น ๓ คือปริยัติธรรม ๑ ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑

คำสอนและคำสั่งอันได้แก่พระธรรมวินัยดังที่กล่าวมาหรือแม้จะแยกออกเป็นปิฎก ๓ ก็ตาม เรียกว่าเป็นปริยัติธรรม คำว่าปริยัตินั้น แปลว่าการเรียน ซึ่งมีความหมายถึงการสดับตรับฟังคำสั่งสอน ในบัดนี้ก็เพิ่มการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน และการท่องบ่นจำทรง การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา การขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น การทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น คำว่าปริยัติธรรมคือการเรียนนั้น จึงหมายถึงเป็นธรรม คือเป็นข้อที่พึงเรียนอันได้แก่เป็นข้อที่พึงสดับตรับฟัง อ่าน ท่องบ่น จำทรง เพ่งพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็นคือความเข้าใจให้ถูกต้อง ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โยนิโสมนสิการ คือการทำไว้ในใจโดยแยบคายนี้รวมเรียกว่าการเรียนทั้งนั้น หรือรวมเรียกว่าปริยัติทั้งนั้น ดังจะพึงเห็นได้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยหู ทรงจำเอาไว้ เพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ดังที่ผู้เข้ามาบวชใหม่เรียนกันอยู่นี้ ก็เรียกว่า ปริยัติธรรม คือเป็นข้อธรรมหรือข้อวินัยที่อาจารย์แสดงสอนฟังด้วยหู แล้วก็อ่านหนังสือธรรม อ่านหนังสือวินัย แล้วก็ท่องบ่นจำทรง เพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวฐิติ ความเห็น ก็คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องดังกล่าว ดังนี้เรียกว่า ปริยัติ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมดที่เรียนดังที่กล่าวมานี้จึงเรียกว่าปริยัติทั้งหมด

ปริยัติ

ปริยัติ คือ ข้อที่พึงเรียนหรือว่าการเล่าเรียน ในข้อที่พึงเรียนนั้นมีลักษณะดังที่ได้อธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น ปริยัตินั้นจึงหมายถึงเป็นธรรมข้อที่หนึ่งเรียกว่า*ปริยัติธรรม* ซึ่งนับว่าเป็นศาสนาคือคำสั่งสอนตามที่แปลกันโดยตรง เมื่อให้คำแปลดังนี้

คำว่าศาสนาจึงน่าจะหมายถึงเอาเพียงปริยัติธรรมเท่านั้น แต่โดยอรรถคือเนื้อความ ศาสนาย่อมหมายถึงปฏิบัติและปฏิเวธที่จะกล่าวต่อไปนี้ด้วย จึงเป็นอันว่า ปริยัติธรรมจึงชื่อว่าปริยัติศาสนา ศาสนาคือปริยัติ อันได้แก่ธรรมหรือข้อที่พึงเล่าเรียนและที่พึงทำความเข้าใจว่าหมายถึงพระวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสออกมาเป็นถ้อยคำ เป็นธรรมที่ทรงสั่งสอนหรือเป็นธรรมที่เป็นคำสอน เป็นวินัยที่เป็นคำสั่งดังกล่าว ทุกคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้ฟังก็ฟังด้วยหู จำไว้และบอกกล่าวกันต่อมา ก็เป็นปริยัติที่สืบต่อกันมา

ในชั้นแรกนั้นยังไม่อาจมีตัวอักษร หรือไม่ใช่ตัวอักษร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนด้วยพระโอษฐ์ เป็นพระวาจา เป็นคำพูดและผู้ฟังก็ฟังด้วยหู และบอกกล่าวกันต่อมาดังกล่าว ปริยัติธรรมจึงเป็นธรรมที่มาจากเสียงของพระพุทธเจ้าที่ตรัสออกมาเป็นถ้อยคำเป็นเริ่มแรกบุคคลทั้งหลายตั้งแต่ปฐมสาวก คือผู้ฟังคนแรกหรือหมู่แรก เมื่อนับปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกก็คือปัญจวัคคีย์ หมู่แห่งฤๅษี ๕ ท่าน ซึ่งออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าเมื่อออกทรงผนวช จึงหวังจะได้มีส่วนแห่งความตรัสรู้ของพระองค์ และก็เป็นอันว่าท่านทั้ง ๕ นั้นได้รับความรู้จากพระพุทธเจ้าสมดังความประสงค์

ปริยัติธรรมหรือปริยัติศาสนาก็นำต่อ ๆ กันมา ด้วยการบอกกล่าวทางปาก เป็นวาจา และก็เรียนกันด้วยวิธีฟังด้วยหู จำทรงไว้ ฟังพินิจ พิจารณาให้เข้าใจ แล้วบอกกล่าวกันด้วยปากสืบต่อกันมา จนถึงได้จารึกลงเป็นตัวอักษรเป็นครั้งแรกที่ลังกาทวิป ตามที่แสดงไว้ในประวัติแห่งการสังคายนา และเมื่อจารึกเป็นอักษรแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องจำกันเหมือนอย่างครั้งที่ไม่มีตัวอักษรก็เป็นอันว่าไม่จำเป็น แต่แม้เช่นนั้น ก็ยังมีผู้ที่ท่องจำทั้งหมดหรือว่าบางส่วนกันอยู่ต่อไป จนถึงในบัดนี้ก็ยังมีท่องจำดังเช่นผู้ที่ศึกษาพระธรรมหรือปริยัติธรรม เช่นในชั้นนวกภูมินี้ก็ต้องมีความจำในข้อวินัยในข้อธรรม ใน *นวโกวาท* ต้องฟังอธิบาย ต้องอ่าน ต้องท่องบ่น จำทรง ต้องฟังด้วยใจ คือพินิจพิจารณา ขบเจาะด้วยทิวลิ ความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้องกันอยู่ตลอดไป แต่ว่าแม้จะลืมไปก็เปิดหนังสือดูได้ สงสัยก็เปิดหนังสือสอบทานได้ เพราะได้มีเป็นตัวอักษรขึ้นแล้ว แต่ถึงเช่นนั้น ความจำก็จำเป็นจะต้องมี เป็นแต่เพียงว่าจำบางส่วนบางประการ ไม่ต้องจำทั้งหมด

ในฉบับที่พิมพ์เป็นหลักที่เรียกว่า*พระไตรปิฎก* ก็พิมพ์สืบต่อกันมา แล้วก็มี การสอบทานข้อที่ผิดเพี้ยนกัน เพราะว่าได้แพร่หลายออกไปในหลายประเทศ ก็ย่อม จะมีการคัดลอกกันผิดเพี้ยนไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่ว่าก็คงเรียกว่า*สังคายนา* เหมือน อย่างทำเมื่อสมัยต้องจำทั้งหมด คือในครั้งสังคายนาครั้งแรก ๆ

คำว่า *สังคายนา* นั้นตามความหมายก็แปลว่า*สวดร้องขึ้นพร้อม ๆ กัน* คือ เมื่อมาประชุมกัน ท่านที่จำได้องค์หนึ่งก็สวดให้ที่ประชุมฟังซึ่งพระสูตรนั้น ๆ หรือพระ วินัยข้อนั้น ๆ และพระเถระทั้งหลายซึ่งเป็นผู้เข้าร่วมสังคายนาต่างก็จำทรงกันได้มาก บ้างน้อยบ้าง ฟังแล้วถ้าใครเห็นว่าตรงไหนไม่ถูกต้อง ไม่ตรงกับที่ตนจำได้ ก็แสดงขึ้น มาว่าตรงนั้นหรือว่าคำนั้นตนจำมาอย่างนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น หรือว่าน่าสงสัยว่าน่าจะเป็น อย่างนี้ น่าจะเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์ซึ่งมาประชุมซึ่งเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมการ สังคายนา ก็พิจารณา เมื่อเห็นพร้อมกันว่าที่สวดไปแล้วถูกต้อง ก็ให้ถือว่าให้ตกลงเอา ตามที่สวดไปแล้วนั้นหรือว่าเห็นว่าควรจะแก้คำนั้นคำนี้ เมื่อเห็นพร้อมกันว่าควรแก้คำ นั้นคำนี้ ก็แก้ไปตามที่เห็นพร้อมกัน และเมื่อที่ประชุมทั้งหมดตั้งที่ในปฐมสังคายนา ครั้งแรกแสดงว่ามีถึง ๕๐๐ องค์ เห็นพร้อมกันหมดแล้วว่อย่างนี้ถูก ก็สวดขึ้น พร้อม ๆ กันทั้งหมดเป็นการแสดงว่ารับรองพร้อมกับจำไปด้วยในบทหรือในพระสูตร นั้น ๆ เหมือนอย่างสวดมนต์พร้อม ๆ กันในวัดนี้ เช่นสวดมนต์ทำวัตรเช้า สวดมนต์ ทำวัตรค่ำ หรือว่าสวดพระสูตรต่าง ๆ ที่ทุกวัดสวดกัน การสวดพร้อมกันแบบ *สวดมนต์* ก็เป็นธรรมเนียมที่มาจากสังคายนาดังที่กล่าวมานี้ และบรรดาพระสงฆ์ที่เข้าสังคายนา เป็นกรรมการสังคายนาหรือเรียกว่า*พระสังคีติกาจารย์*ทั้งหลาย ก็นำเอาพระธรรมวินัย ที่ได้รับการรับรองในที่ประชุมนั้นไปสั่งสอนลูกศิษย์ต่อไป และลูกศิษย์จำกันไว้แล้ว ก็สอนกันต่อ ๆ ไป เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นในคณะสงฆ์ ก็ประชุมกันชำระสะสาง แล้วก็ประชุมกันทำการสังคายนาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้น สังคายนาจึงมีหลาย ครั้งดังที่เล่าไว้ในประวัติของการสังคายนา

ปริยัติธรรม ดังที่กล่าวมานี้ จึงมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์ แรก เป็นพระวาจาที่ทรงแสดงธรรมออกมาเป็นถ้อยคำแล้วก็จำสืบ ๆ กันมาจนถึงจารึก เป็นตัวอักษรคือ *พระไตรปิฎก* ขึ้นเป็นหลักจนถึงทุกวันนี้ และนอกจากหนังสือ พระไตรปิฎกดังกล่าว ก็ยังมีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ อีกเป็นอันมากสำหรับคัมภีร์อธิบาย

ต่าง ๆ นั้นเอาเฉพาะที่เป็นหลักสำหรับคัมภีร์ที่จารึกพระพุทธวจนะเป็นพระไตรปิฎก ซึ่งออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเป็นพระองค์แรก เป็นพระวาจาของพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า *บาลี* คัมภีร์ที่เป็นอธิบายบาลีเรียกว่า *อรรถกถา* คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา เรียกว่า *ฎีกา* คำภีร์ที่อธิบายฎีกาเรียกว่า *อนุฎีกา* และยังมีคัมภีร์พิเศษต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เช่น *วิสุทธิมรรค* เป็นต้น

คัมภีร์ที่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ในพระสงฆ์สายเถรวาท ดังเช่นพระสงฆ์ในศรีลังกา ไทย พม่า มอญ ลาว เขมร ใช้ภาษามคธอันเรียกว่า “*มคธี*” ที่แปลว่า ภาษาของชาวมคธ แต่ในพระสงฆ์สายอักษรวาทหรือเรียกว่า มหายาน เช่นที่แผ่จากอินเดียไปในทิเบต จีน ญี่ปุ่น ใช้ภาษา*สันสกฤต* เพราะฉะนั้น การเรียนปริยัติธรรมของพระสงฆ์จึงมีการเรียนภาษาไทยด้วย คือ *ภาษาบาลี* สำหรับพระสงฆ์ในสายเถรวาทดังกล่าว ส่วนที่เรียนข้อธรรมวินัยที่แปลออกมาเป็นภาษาไทย และอธิบายเป็นภาษาไทย ก็เรียกว่าเรียน *นักธรรม* เป็นนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็เรียกว่า *ธรรมศึกษา* ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก ส่วนที่เรียนภาษาบาลี สำเร็จมาก็เรียกว่า*เปรียญ* เช่น เปรียญธรรม ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ ประโยค ๔ ประโยค ๕ ประโยค ๖ ประโยค ๗ ประโยค ๘ ประโยค ๙ ประโยค เป็น *เปรียญเอก* เพราะฉะนั้น ประเทศที่มีการนับถือพระสงฆ์สายเถรวาทดังกล่าว จึงมีการเรียนภาษาบาลีควบคู่กันไปกับการเรียนข้อธรรมข้อวินัย เพราะฉะนั้น จึงได้สามารถแปลพระไตรปิฎก และคัมภีร์ต่าง ๆ ที่จารึกเป็นภาษามคธนั้นออกมาเป็นภาษาไทยได้ ปริยัติธรรมจึงมีความเป็นมาดังนี้ และก็นับว่าเป็น *ปริยัติภายนอก* ซึ่งเป็นตัวหลัก

และก็ต้องมี *ปริยัติภายใน* คือตนเองของผู้ศึกษา อันหมายความว่าปริยัติภายนอกนั้นก็เสียงที่แสดงออก ตั้งต้นแต่พระวาจาของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์ในปฐมเทศนานั้น และเสียงที่ครูอาจารย์สั่งสอน เมื่อมาพิมพ์เป็นหนังสือ ก็มีหนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือแปลพระไตรปิฎก หนังสือตำรับตำราเรียนต่าง ๆ ดังที่เรียนกันอยู่ดังกล่าว และสำหรับท่านนวกภิกษุนี้ก็เรียนตามหลักสูตรของนักธรรมตรี และก็เรียกว่า*นวกภูมิ* ภูมิสำหรับผู้มาใหม่หรือผู้ใหม่ นี่นับว่าเป็นปริยัติชั้นนอก คู่กับปริยัติชั้นในคือตัวของบุคคลผู้ศึกษาเอง ผู้เรียนเอง ซึ่งจะต้องมีการฟัง

หรือการอ่าน การฟังหรือการอ่านนั้นก็เป็นปริยัติธรรมชั้นในของแต่ละบุคคล การท่องบ่น จำทรง ก็เป็นปริยัติชั้นในของแต่ละบุคคล การเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล ตลอดจนจนถึงการขบเจาะด้วยทฤษฎี ความเห็น คือ การทำความเข้าใจให้ถูกต้องก็เป็นปริยัติชั้นในของบุคคล เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษา ผู้เรียน ทั้งหมดหรือทุกคนจึงต้องมีทั้งปริยัติธรรมชั้นนอก มีทั้งปริยัติธรรมชั้นใน ชั้นนอก ก็คือต้องมีตำรา ต้องมีครูบาอาจารย์ ชั้นในก็คือว่าตัวเรา จะต้องฟัง จะต้องอ่าน จะต้องท่องบ่น ทรงจำ จะต้องเพ่งด้วยใจ พินิจพิจารณา จะต้องทำความเข้าใจให้ ถูกต้องหรือที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจโดยแยกกาย

การประกาศพระพุทศศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมที่ตรัสรู้ สั่งสอน ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก ก็เริ่มด้วยปริยัตินี้เอง คือ ทรงแสดงธรรมด้วยพระโอษฐ์ เป็นเสียงที่แสดงธรรมโปรดผู้ฟังทั้งหลาย และผู้ฟังที่ฟังแล้วก็เริ่มที่ปริยัติอีกเหมือนกัน คือ ฟัง จำทรง พิจารณา ทำความเข้าใจ อันเป็นลักษณะของปริยัติดังกล่าว จึงเรียก ผู้ฟังที่ได้ศรัทธา ปัญญาในธรรม นับถือพระพุทธศาสนาว่าสาวก หรือ สาวกะ หรือ สาวิกา ถ้าเป็นชายก็เรียกว่าสาวก หญิงก็สาวิกา ที่แปลว่าผู้ฟัง คือเป็นศิษย์พระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของพระศาสดา ที่แปลว่า ผู้สอน หรือว่าครูอาจารย์ ทรงมีวิชาครูอย่างสมบูรณ์ จึงทรงทำให้ผู้ฟังที่เรียกว่าสาวก นั้นเข้าใจ ได้ศรัทธา ปัญญาในธรรมที่ทรงแสดงได้

คุณสมบัติที่ควรจะกล่าวในที่นี้ก็คือ ฟังทราบอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง

- หนึ่ง ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
- สอง ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้
- สาม ทรงสั่งสอนเป็นพระอัศจรรย์ คือผู้ปฏิบัติยอมได้ประโยชน์โดยสมควร แก่ความปฏิบัติ

ข้อหนึ่ง ที่ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือ ทรงสั่งสอนธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงอันมีอยู่ในตนนี้ มิใช่ในภายนอก เพราะฉะนั้น ผู้ฟังเมื่อฟังแล้วน้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตนจึงเห็นได้ ถ้าทรงสั่งสอนในภายนอก เช่น สอนเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่มืดมิดที่สุด โลกไม่มีที่สุด หรือที่เรียกว่าเรื่องการสร้างโลก ก็คงไม่มี ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงได้ เพราะเป็นภายนอก และมีใช่เป็นปัจจุบัน ย่อมมีว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ว่าที่จะให้รู้นั้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ แต่เมื่อทรงสั่งสอนในภายใน น้อมเข้ามาที่ตนเองจึงรู้ได้ และแม้ในภายในนั้นเองก็ทรงสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ คือว่าที่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ความสิ้นทุกข์ที่สุดก็เรียกว่า นิพพาน

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ใน *สีสปาสูตร* ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ในป่าไม้สีสพาคือป่าไม้ประดู่ลาย ได้ทรงหยิบใบประดู่ลายที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมาเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าใบประดู่ลายในพระหัตถ์คือที่ทรงหยิบขึ้นถือไว้เพียงเล็กน้อยกับใบประดู่ลายบนต้นในป่าประดู่ลายส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมากถือไว้ในพระหัตถ์นั้นเล็กน้อย ส่วนใบประดู่ลายบนต้นมากกว่ามาก ดังนี้ จึงได้ตรัสเปรียบเทียบว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนก็ฉนั้นนั้นมีจำนวนน้อยเหมือนอย่างใบประดู่ลายที่ทรงหยิบมากถือไว้ในพระหัตถ์ แต่ธรรมที่ทรงรู้นั้นมีเป็นอันมากที่มีได้ทรงสั่งสอนเหมือนอย่างใบประดู่ลายบนต้นประดู่ลาย ทั้งนี้ก็เพราะว่าธรรมที่ไม่ทรงสั่งสอนนั้น ซึ่งได้ทรงรู้อแล้ว ก็เพราะว่าไม่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้ความเห็นที่จะนำไปให้ถึงความสิ้นทุกข์ ทรงเลือกสั่งสอนจำเพาะที่เป็นประโยชน์ ที่ควรรู้ควรเห็น ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ ดังนี้ และก็ได้ตรัสชี้ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นก็คือทรงชี้ให้รู้จักทุกข์ ให้รู้จักเหตุเกิดทุกข์ ให้รู้จักความดับทุกข์ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่าอริยสัจจทั้ง ๔ นี้เอง

อนึ่ง ได้ตรัสไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายที่ยาววาหนึ่ง มีสัญญาใจครองนี้เอง ดังนี้ อธิบายว่าที่ทรงรู้จักโลกเป็นต้นนั้น ก็คือรู้จักทุกข์เป็นต้น อันเป็นอริยสัจจทั้ง ๔ นี้เอง โดยนัยนี้ เป็นเครื่องชี้ว่าได้ตรัสยกเอาโลกขึ้นเป็นที่ตั้งในบางแห่งแต่ไม่มากนัก ก็หมายถึงทุกข์นี้แหละ เพราะสิ่งที่ชื่อว่าเป็นโลกนั้น ก็แปลว่าเป็นสิ่งที่ต้องชำระ

ทрудโทรม สิ่งใดที่เป็นโลก สิ่งนั้นจึงเป็นทุกข์ ที่แปลว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้น อรรถคือเนื้อความของคำว่าโลก กับของคำว่าทุกข์ จึงเป็นอย่างเดียวกัน เป็นอันได้ความว่าพระพุทธศาสนานั้นตั้งต้นที่ส่วนปริยัติธรรมดังที่กล่าว แสดงให้รู้จักทุกข์หรือโลก ให้รู้จักความดับทุกข์หรือดับโลก พร้อมทั้งเหตุ เหตุเกิดทุกข์ เหตุเกิดโลก ทางดับทุกข์ ทางดับโลก ในกายที่มีสัญญามีใจครอง ที่ยาววาหนึ่งของตนเองนี้ ทุกคนจึงสามารถรู้ได้เห็นได้ เป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

และยังได้มีแสดงไว้ในอีกพระสูตรหนึ่งว่า กุศลธรรมทั้งสิ้นหรือจะกล่าวว่ ธรรมทั้งสิ้นก็ได้ ก็ประมวลเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ อริยสัจจทั้ง ๔ นี้เป็นที่ประมวล เป็นที่รวมแห่งกุศลธรรม หรือของธรรมทั้งสิ้นที่ทรงแสดงสั่งสอน รวมทั้งที่ปฏิบัติและที่จะรู้ยิ่งเห็นจริง เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมแห่งรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย และเพราะเหตุนี้ทุกคนเมื่อฟังธรรมแล้วน้อมเข้ามาพิจารณาดูที่ตน จึงรู้ยิ่งเห็นจริงได้

และแม้เช่นนั้น ก็จะต้องมี นิทาน คือมีเหตุแห่งการแสดงและการทรงแสดงตามเหตุหรือสมควรแก่เหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ซึ่งในข้อนี้ได้ทรงมีความสามารถเป็นพิเศษในการจับเหตุที่เป็นนิทาน คือเป็นต้นเหตุให้ทรงแสดงนี้ขึ้นแสดงอีกหลายประการ ทั้งที่เป็นเหตุแวดล้อมจำเพาะหน้า และทั้งที่เป็นเหตุของบุคคลผู้ฟังนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้

และนอกจาก ๒ ประการนี้แล้ว ยังเป็นคำสอนที่เรียกว่ามี *ปาฏิหาริย์* คือให้ผลสมจริงที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ไม่ไร้ผล จึงปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระพุททธิกิจ ตรวจสอบสัตว์โลกในเวลาเข้ามิด เป็นพระพุททธิกิจประจำวันว่าจะทรงแสดงธรรมโปรดใคร และเขาผู้นั้นได้มีอุปนิสัยอย่างไร สมควรจะทรงแสดงธรรมอะไรจึงจะเหมาะแก่อุปนิสัยของเขา เหมาะแก่พื้นของเขาที่เขาจะได้รับและได้รับผลแล้วจึงเสด็จไปโปรดหรือทรงแสดงธรรมโปรด ซึ่งทำให้ผู้ฟังได้รับผล ไม่มีที่จะไม่ได้รับผล เป็นแต่เพียงว่าผลที่ได้รับนั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ขั้นได้เข้าถึงธรรม บรรลุถึงภูมิธรรมตามควรแก่อุปนิสัย จนถึงอย่างต่ำก็ได้ศรัทธาปสาทะถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง ทุกคราวที่ทรงแสดงธรรมโปรดจะต้องได้ผลทั้งนั้น นับตั้งแต่ปฐมเทศนา เทศนาครั้งแรกเป็นต้นมา ดังที่มีแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่า

เมื่อทรงแสดงจบแล้ว พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมคือเป็นโสดาบันบุคคล
ดังนี้ เป็นต้น

อนึ่งคุณสมบัติอันสำคัญอื่น ๆ ที่ควรจะยกขึ้นมากล่าวสนับสนุนในข้อนี้ก็คือ
ทรงมีปาฏิหาริย์คือความเป็นอัศจรรย์ ๓ ประการ ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ หรือ
อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ หรืออาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจ
เป็นอัศจรรย์ อนุศาสนีปาฏิหาริย์ หรืออนุศาสนีปาฏิหาริย์ สอนเป็นอัศจรรย์

ข้อที่ ๑ มีฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ ฤทธิ์แปลว่าความสำเร็จ คือทรงสามารถแสดงฤทธิ์
ทั้งที่พื้นวิสัยของสามัญมนุษย์ และทั้งนี้หมายความว่า ทรงสามารถประสบความสำเร็จ
อันเป็นคำแปลของฤทธิ์ ในการที่ทำให้เวไนยนิกร คือหมู่ชนที่จะฟังแนะนำได้ ซึ่งใน
ขั้นแรกยังไม่ศรัทธาปสาทะต่อพระองค์ ยังมีความทงตนให้ละทิฐิมานะ ความเห็นผิด
ความทงตนของตนลงน้อมใจเพื่อฟังคำสอนของพระองค์ได้ อันเป็นเหตุสำคัญ
ประการแรก ในการที่จะแสดงธรรมโปรดใคร ผู้นั้นจะต้องมีความน้อมใจที่จะฟัง น้อมใจ
ที่จะรับเทศนาเสียก่อน ถ้าหากว่าเขายังไม่พร้อมที่จะฟัง พระองค์ก็ยังไม่แสดงธรรมไม่ได้
ต้องทำให้เขาพร้อมที่จะฟังก่อน ดังเช่นที่เสด็จไปโปรดแสดงปฐมเทศนานั้น ในขั้นแรก
ท่านทั้ง ๕ นั้นที่เรียกว่าท่านปัญจวัคคีย์ไม่พร้อมที่จะฟังธรรม เพราะว่าเห็นว่าพระองค์
ทรงทำทูกิริยา ทรมานกายเมื่อก่อนตรัสรู้ ซึ่งท่านทั้ง ๕ นั้นพอใจ แต่แล้วก็ทรง
เลิกเสีย ท่านทั้ง ๕ จึงเห็นว่าทรงเวียนกลับมาเพื่อความสุขสำราญเหมือนอย่าง
แต่ก่อน คงจะไม่ประสบความสำเร็จผลแล้ว จึงได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เพราะมีความเชื่อ
มั่นว่า ทางแห่งความสำเร็จผลนั้นจะต้องมาจากทูกิริยานั้น จึงต้องตรัสด้วยพระวาจา
ที่เฉียบแหลม เป็นต้นว่าได้ทรงบรรลุอมตธรรมแล้ว และเมื่อท่านทั้ง ๕ ยังไม่เชื่อ ก็ได้
ตรัสอีกว่าก่อนแต่นี้ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ ท่านทั้ง ๕ ก็ระลึกขึ้นมาได้ว่าไม่
เคยตรัสอย่างนี้ จึงได้ค่อยถอยทิฐิมานะลง คิดว่าอาจจะทรงบรรลุธรรมสูงสุดแล้วกระมัง
จึงได้น้อมใจลงเพื่อจะฟังธรรม คล้าย ๆ กับว่าลองฟังดูสักทีหนึ่งซิ ท่านจะว่าอย่างไร
จะแสดงว่าได้บรรลุธรรมจริงหรือไม่ เพียงเท่านั้นเรียกว่าเป็นฤทธิ์ได้ คือเป็นความสำเร็จ
สำเร็จในการที่จะทรงทำให้ผู้ที่เทศน์โปรดนั้นน้อมใจเพื่อที่จะฟัง และแม้เมื่อจะทรง
แสดงเทศนาที่ชื่อว่า อาทิตตปริยายสูตร โปรดท่านผู้ที่เป็นชฎิลมาก่อน ซึ่งขณะนั้น

เป็นหมู่ชฎิลบูชาไฟและสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ก็ได้ทรงทราบต่าง ๆ ด้วยฤทธิ์ต่าง ๆ เพื่อให้ท่านหัวหน้าได้สำนึกตนว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงได้ยิ่งไปกว่าน้อมใจเพื่อที่จะฟังธรรม พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอน โปรดให้ท่านทั้งหลายนั้นผู้ที่ตั้งใจฟัง ได้ความรู้ความเห็นในธรรม สำเร็จถึงขั้นสูงสุด เหล่านี้เรียกว่าเป็นปาฏิหาริย์ข้อที่ ๑ คือฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ทั้งนั้น

ข้อที่ ๒ ดักใจเป็นอัศจรรย์ อันนี้เป็นพระคุณสมบัติพิเศษที่ทรงทราบอภัยตาย หรืออุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังว่าเป็นอย่างไร และก็ทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อุปนิสัยจิตใจของผู้ฟังนั้น ๆ

แล้วจึงมาถึงข้อที่ ๓ คือ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คำสอนเป็นอัศจรรย์ คำสอนที่ทรงแสดงนั้นจึงเป็นคำสอนที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้ฟังได้ความรู้ความเห็นในธรรมได้ตามควรแก่อุปนิสัยหรืออินทรีย์บารมีของผู้ฟังนั้น

และยังทรงมี ปฏิสัมภिता คือปัญญาอันแตกฉานอีก ๔ ประการ ได้แก่ ๑. อตถปฏิสัมภिता ปัญญาอันแตกฉานในอรรถคือในเนื้อความหรือในผล ๒. มัมมปฏิสัมภिता ปัญญาอันแตกฉานในกระตือรือร้นหรือข้อธรรมหรือในเหตุ ๓. นิรุตติปฏิสัมภिता ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติคือในภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจตลอดถึงรู้ภาษาต่าง ๆ อาจชักนำคนให้นิยมตามคำพูด กล่าวสั้นว่าเข้าใจพูด ๔. ปฏิภาณปฏิสัมภिता ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณได้แก่ความมีไหวพริบ ความเข้าใจทำให้สับสนเหมาะในทันที ในเมื่อเหตุเกิดขึ้นโดยฉุกฉินต่าง ๆ

ทั้งได้ทรงมี เวสาร์ชชญาณ คือ ญาณที่ทำให้ทรงกล้าหาญ เพราะไม่เห็นว่ามีใคร ๆ จักหักท้วงพระองค์ได้โดยธรรมในฐานะ ๔ คือ

- หนึ่ง ท่านปฎิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้แล้ว
- สอง ท่านปฎิญาณว่าเป็นชินาสพคือผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้นแล้ว
- สาม ท่านกล่าวว่าธรรมเหล่าใดทำอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้สั่งเสพได้จริง และ

สี่ ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นหรืออย่างนั้นไม่
เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม

จึงไม่ทรงครั้นคร้ามปฏิญญาฐานะของผู้เป็นโจก คือหัวหน้า เปล่งพระสุรสีหนาทใน
บริษัท ประกาศพระพรหมจักรคือพระพุทธศาสนา ดังนี้

ทั้งนี้ เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา คือ ความประพฤติของ
พระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ๓ ประการ คือ

โลกัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก

ญาติัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระญาติหรือโดยฐานพระญาติ
พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้

พระคุณสมบัติอันสำคัญบางประการของพระพุทธเจ้าดั่งที่ยกมาแสดงนี้ เป็นเครื่อง
ชี้ให้เห็นว่า การทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น ซึ่งเบื้องต้นก็เริ่มด้วยปริยัติธรรม
ดังกล่าว ผู้ประกาศในฐานะที่เป็นพระศาสดาซึ่งเรานับถือว่าเป็นพระบรมศาสดา
พระศาสดาเอกในโลก ได้มีพระคุณสมบัติพิเศษของพระศาสดาอย่างพร้อมมูล จึงได้
ทรงสามารถประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลกได้

ปฏิบัติหรือภาวนา

เมื่อมีปริยัติ คือเมื่อได้ฟัง ได้อ่าน ได้ท่องบ่นจำทรงได้ฟังด้วยใจคือพินิจพิจารณา
ขบเจาะด้วยทิวฐิติคือความเห็น ได้กระทำความเข้าใจให้ถูกต้องแล้ว ก็นำมาปฏิบัติ คือ
กระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นตามที่ได้ฟังได้อ่าน จนถึงได้มีความเข้าใจแล้วนั้น โดยตรงก็
คือตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นอันได้เริ่มปฏิบัติขึ้น ปฏิบัตินี้สืบต่อจาก
ปริยัติ และการปฏิบัติก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะถ้าไม่ปฏิบัติ เพียงปริยัติอย่างเดียว ก็สัก
แต่ว่าฟังอ่านจำไว้ได้เท่านั้น ยังไม่บังเกิดผลอย่างใดที่เป็นผลของการปฏิบัติตามที่อ่าน
ตามที่ฟังนั้น และการปฏิบัตินี้ก็คือการดำเนินจำเพาะ การถึงจำเพาะ แต่เรามาเรียก
กันตามภาษาบาลีตามคำเดิมว่าปฏิบัติ เป็นที่เข้าใจกัน

อีกคำหนึ่งก็คือ *ภาวนา* ซึ่งคนโดยมากมักยังไม่ค่อยเข้าใจคำนี้ มักจะเข้าใจตามที่ชอบพูดกันว่า นั่งภาวนา หรือทำภาวนา คือการบริกรรมทางใจ อันหมายถึงว่าการที่คิดอยู่ในใจถึงบทสวดบทใดบทหนึ่ง หรือว่าสวดเบา ๆ ซึ่งพระบาลีบทใดบทหนึ่ง มักจะเข้าใจกันอย่างนั้นว่านั่นคือภาวนา แต่คำว่าภาวนานี้จริงที่มีความหมายถึงปฏิบัติ ภาวนา แปลว่า *การทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้น* ภาวนากับปฏิบัตินี้มีความหมายที่ชี้แทนกันได้หรือเป็นอันเดียวกันได้ดังกล่าว

และการปฏิบัติที่แปลว่าดำเนินจำเพาะ หรือถึงจำเพาะ นั้นก็หมายความว่าดำเนินไปถึงจำเพาะ ก็คือทำให้ถึง เหมือนอย่างการเดินทางไปด้วยเท้า การให้ถึงที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่าการที่จะไปโบสถ์หรือว่ามาสู่ที่อบรมนี้ ก็ต้องมีการดำเนินจากที่อยู่จำเพาะโบสถ์คือมุ่งไปโบสถ์ หรือว่าจำเพาะที่นี้คือมุ่งลงสู่ที่นี้ ให้ถึงโบสถ์ ให้ถึงที่นี้ เมื่อมาใช้กับปริยัติธรรมดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ก็คือเมื่อเรียนวินัยที่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า เรียนธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ดำเนินจำเพาะหน้าไปสู่วินัย คือ ดำเนินกายดำเนินวาจาพร้อมทั้งใจไปสู่วินัย ให้ถึงวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งไว้ คือบัญญัติไว้ทุกข้อทุกบท ตั้งแต่ข้อบัญญัติห้ามไว้ซึ่งโทษอย่างหนักจนถึงอย่างเบา ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งเอาไว้ให้เว้นก็เว้นได้ ข้อที่ทรงบัญญัติสั่งไว้ให้กระทำกระทำได้ ดังที่ได้มีแสดงไว้ในวินัย เมื่อว่าถึงวินัยที่มาในพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สำหรับภิกษุ ก็ดำเนินไปจำเพาะให้ถึง คือว่าให้เว้นได้จากข้อที่ทรงห้ามไม่ให้ทำ ให้ทำได้ในข้อที่ทรงอนุญาตหรือทรงสั่งให้ทำ ให้เป็นศีลขึ้นมาหรือว่ามีศีลขึ้นมา เพราะการที่ได้ดำเนินไป จำเพาะให้ถึงจำเพาะในข้อวินัยทั้งปวงนั้นได้ ก็เป็นอันว่าดำเนินไปให้ถึงจำเพาะซึ่งศีล เพราะเหตุที่ได้ดำเนินให้ถึงวินัยดังกล่าวได้ จึงจะเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีวินัยขึ้นมาที่ตนเอง มีศีลขึ้นมาที่ตนเอง ลักษณะที่มีศีลขึ้นมาเป็นศีลขึ้นมาด้วยตนเอง หรือว่ามีวินัยขึ้นมาเป็นวินัยขึ้นมาที่ตนเองนี้เรียกว่าภาวนา ที่แปลว่าการยังให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

อนึ่ง จะอธิบายยกเอาภาวนาขึ้นก่อนก็ได้ คือว่าต้องมีภาวนา คือการทำให้มีขึ้น การทำให้เป็นขึ้นซึ่งวินัย ให้มีวินัยให้เป็นวินัยขึ้น ก็ชื่อว่าปฏิบัติ หรือว่าการทำวินัยทำศีลให้มีขึ้นเป็นขึ้นเรียกว่าภาวนา

และตามที่กล่าวนี้ ก็ขอให้เข้าใจว่า *วินัยกับศีล* นี้เป็นสิ่งที่เนื่องกัน วินัยนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติคือตั้งขึ้นไว้แต่ตั้งขึ้นไว้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช เรียกว่า *อนุคาริยวินัย* วินัยสำหรับบรรพชิตคือผู้บวชที่ออกจากเรือน มาเป็นผู้ไม่มีบ้านเรือน ก็ได้แก่พระวินัยบัญญัติทั้งที่เป็น *อาทิพรหมจริยกาสิกขา* คือสิกขาที่เป็นพรหมจรรย์ เบื้องต้น และทั้งที่เป็น *อภิสมัจจาริกาสิกขา* สิกขาที่เป็นข้ออภิสมัจจาร คือที่เป็นข้อที่เป็นความประพฤติดีชอบต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้สำหรับพระวินัยที่เป็นอาทิพรหมจริยกาสิกขา ก็ได้แก่สิกขาบทที่มาในพระปาฏิโมกข์ ซึ่งมีย่อไว้ในหนังสือ *นวโกวาท* และมีอธิบายไว้ใน *วินัยมุข* เล่ม ๑ ซึ่งอ่านในภาคค่ำหลังทำวัตรค่ำ ส่วนที่เป็นอภิสมัจจาริกาสิกขา เป็นสิกขาบทที่มานอกพระปาฏิโมกข์ ที่ได้มีประมวลไว้ในหนังสือ *วินัยมุข* เล่ม ๒ ซึ่งอ่านในตอนหลังทำวัตรเช้า ยังมีวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์เรียกว่า *อนุคาริยวินัย* แปลว่าวินัยที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับอาคิรายะ คือผู้ที่ครองเรือน มี ๕ ข้อบ้าง มี ๘ ข้อบ้าง เหล่านี้คือวินัย ซึ่งเป็นบรรทัดฐานของความประพฤติทางกาย ทางวาจา ตลอดจนจนถึงทางใจที่ควบคุมกายวาจาอยู่

และความที่มาปฏิบัติหรือภาวนาตามวินัยดังกล่าวได้ชื่อว่า *ศีล* ซึ่งมีขึ้นตามวินัยที่ปฏิบัติ และก็เรียกจำนวนของศีลตามจำนวนของวินัยที่ปฏิบัติ เช่นเมื่อปฏิบัติในวินัย ๒๒๗ ข้อเป็นต้น ก็เรียกว่ามีศีล ๒๒๗ เป็นต้น นี้สำหรับบรรพชิตคือผู้บวช และถ้าบวชเป็นสามเณรนั้น วินัยก็น้อยเข้า เช่นว่าวินัย ๑๐ ข้อที่เป็นหลักก็ชื่อว่า มีศีล ๑๐ ดังที่พูดกันว่าภิกษุมีศีล ๒๒๗ สามเณรมีศีล ๑๐ แต่สามเณรนั้นไม่ใช่มีเพียง ๑๐ ข้อเท่านั้น เมื่อนับตามที่พระอาจารย์ได้แสดงกันไว้ ก็นับได้ว่ามีวินัย ๑๐ ข้อเป็นหลัก และยังแบ่งออกไปเป็น *นาสนนังคะ* คือข้อห้ามที่เมื่อละเมิดแล้วต้องให้สึกเสีย ๑๐ ข้อ และที่เป็น *เสขิยวัตร* ตามภิกษุอีก ๗๕ และที่เป็น *ทัณฑกรรมมัตตุ* ที่ตั้งของทัณฑกรรมคือการลงโทษอีก ๕ ก็เป็น ๑๐๐ และยังต้องอาบัติอนุโลมตามอภิสมัจจาริกวินัยของพระต่าง ๆ ดังที่ประมวลไว้ใน *วินัยมุข* เล่ม ๒ ดังกล่าวอีกโดยมาก เมื่อนับเข้าแล้ว สามเณรก็ต้องปฏิบัติศีลหรือปฏิบัติวินัยใกล้ ๆ กับภิกษุเหมือนกัน คราวนี้ สำหรับคฤหัสถ์นั้น เมื่อปฏิบัติในวินัยของคฤหัสถ์ ๕ ข้อ ก็ได้ชื่อว่ามีศีล ๕ ข้อ ก็ชื่อว่ามีศีล ๘ นี้แสดงถึงวินัยและถึงศีลโดยทั่วไป

และก็พึงเข้าใจว่า ศิลโดยตรงนั้นไม่มีข้อ ที่มีข้อนั้นนับข้อตามวินัยดังกล่าว เพราะศิลปะโดยตรงนั้นก็คือความเป็นปกติเรียบร้อยดีงามของกายวาจาพร้อมทั้งใจ การที่มาปฏิบัติหรือภาวนาดังกล่าวนี้เรียกว่าปฏิบัติและเมื่อปฏิบัติในวินัย ก็ชื่อว่าปฏิบัติ ในวินัยที่เป็นพระบัญญัติคือคำสั่ง และแม่ในธรรมที่เป็นคำสอน ก็พึงปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือต้องดำเนินไปจำเพาะให้ถึง และต้องภาวนาคือว่าทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น อย่างเช่น ที่มีแสดงไว้ถึงหมวดธรรมที่จำแนกเป็นหมวด ๆ ใน *วินัยมุข* ใน *นวโกวิท* ตั้งแต่ทุกะคือหมวด ๒ เช่น ทุกะคือหมวด ๒ นั้น

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง หนึ่ง *สติ* ความระลึกได้ สอง *สัมปชัญญะ* ความรู้ตัว

ธรรมเป็นโลกบาล คือคุ้มครองโลก ๒ อย่าง หนึ่ง *หิริ* ความละอายแก่ใจ สอง *โอตตปปะ* ความเกรงกลัว

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง หนึ่ง *ขันติ* ความอดทน สอง *โสรัจจะ* ความเสถียร

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง หนึ่ง *บุพการี* บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน สอง *กตัญญูทเวที* บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน

ที่เรารู้ตั้งนี้เป็นปริยัติ และเมื่อเรารู้ตั้งนี้แล้วก็ต้องมีปฏิบัติ คือดำเนินให้ไปถึง คือให้มีสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้เป็นสติขึ้นที่ใจของตนเอง ให้มีสัมปชัญญะขึ้น ให้เป็นสัมปชัญญะขึ้นที่ใจของตนเอง ตั้งนี้เป็นต้น เรียกว่าปฏิบัติหรือเรียกว่าภาวนา ถ้าหากว่าไม่มีปฏิบัติหรือภาวนาดังนี้แล้ว ก็สักแต่ว่าเรารู้เท่านั้น ไม่มีธรรมเหล่านี้ขึ้นในใจของตนเอง ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นขึ้นไม่เกิดขึ้นที่ใจของตัวเอง ฉะนั้น ปฏิบัติจึงสำคัญมาก

แม้ในทางคติโลกก็เช่นเดียวกัน ก็มีปริยัติคือเรารู้และก็ต้องมีปฏิบัติ จึงจะทำให้ศิลปวิทยาที่เรารู้นั้นเป็นประโยชน์ในการใช้สอยขึ้นได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เรารู้วิชาก่อสร้าง เช่นสร้างบ้านสร้างเรือน เป็นช่างปูนช่างไม้เป็นต้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือทำ เช่นเป็นช่างไม้ก็ต้องมีการทำ เช่นว่าทำบ้านทำเรือนไม้ ทำตู้ไม้ ทำโต๊ะไม้

จะต้องมีการเลื่อย การไสไม้ การตัดไม้ การตบแต่งไม้ เพื่อให้สามารถประกอบเป็น ส่วนนั้นส่วนนี้ของสิ่งของที่จะสร้างนั้น ตลอดจนถึงรู้จักแกะสลักไม้เป็นต้น ต้องทำเป็น จึงจะสามารถสร้างบ้านสร้างเรือน ต่อโต๊ะเก้าอี้เป็นต้นได้ การทำเป็นนี้แหละคือ การปฏิบัติ คือต้องทำให้เป็นขึ้นมาได้ ให้มีขึ้นมาได้ เพราะมีการปฏิบัติดังนี้ จึงได้มีบ้าน เรือนขึ้น มีตึกรามบ้านช่องขึ้น มีโต๊ะเก้าอี้เป็นต้นขึ้น และมีทุก ๆ อย่างที่มนุษย์ได้ อาศัยใช้สอยอยู่เพราะการปฏิบัติ ถ้าเป็นแต่เพียงเรียนรู้เท่านั้น ไม่ปฏิบัติ สิ่งเหล่านี้ ก็จะไม่เกิดขึ้นเลย จะไม่มีบ้านเรือนเลย จะไม่มีตึกรามต่าง ๆ เลย จะไม่มีโต๊ะเก้าอี้ ตู้ตั้งอะไรเลย ทุกอย่างจะไม่มีถ้าเพียงแต่เรียนรู้แล้วไม่ปฏิบัติ คือไม่ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

แม้แต่การปรุงอาหาร เรียนรู้ก็ต้องปฏิบัติแม้แต่การหุงข้าวเท่านั้น เรียนรู้ก็ ต้องปฏิบัติ คือต้องหุงข้าวเป็นจึงจะหุงข้าวได้สุดดีเหมาะสำหรับบริโภค จะทำอาหารอย่าง ใดอย่างหนึ่งก็ต้องทำเป็น จึงจะสำเร็จเป็นอาหารอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา เรียนรู้อย่าง เดียวแต่ไม่ทำ ก็ไม่บังเกิดเป็นข้าวสุก เป็นอาหารเป็นต้นต่าง ๆ ขึ้นได้ แม้การขี่จักรยาน เพียงแต่เรียนรู้อย่างเดียวหรือเพียงแต่ดู ๆ เขาถีบอย่างเดียว ไม่ทำก็ไม่สามารที่จะถีบ จักรยานได้ ไม่สามารที่จะขับรถเรือต่าง ๆ ได้ แม้ในทางโลกก็ต้องมีการปฏิบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนี

การมีภาวนาดังกล่าวนี คือต้องทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ต้องดำเนินไปให้ถึง ถึงการที่จะสร้างสิ่งเหล่านั้นขึ้น ที่จะทำสิ่งเหล่านั้นให้มีให้เป็นขึ้นมา ให้มีเป็นบ้านเป็น เรือนตึกรามเป็นโต๊ะเก้าอี้ เป็นข้าวสุกเป็นอาหารเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้เป็นต้น เหล่านี้ เรียกว่าเป็นปฏิบัติหรือภาวนาทั้งนั้น คู่กันไปกับเรียนรู้

เพราะฉะนั้น ปฏิบัติ ภาวนา จึงเป็นสิ่งจำเป็น และในการปฏิบัติภาวนานี้ จะต้องมีการฝึกหัดซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ ดังที่ในบัดนี้แม้ในการศึกษาทางโลก ก็ยังแบ่ง เป็นภาคทฤษฎีกับภาคปฏิบัติซึ่งต้องมีคู่กันไป ซึ่งภาคทฤษฎีนั้นเป็นภาควิชาการ เกี่ยวกับการเรียนรู้ ภาคปฏิบัตินั้นก็เกี่ยวกับการกระทำ คือต้องประกอบกระทำให้เป็น ให้มีขึ้นมา ดังที่เรียกว่าทำเป็น เป็นนี้แหละคือตัวภาวนา และมีนั้นแหละคือตัวภาวนา และการที่จะทำมีทำเป็นนั้น ก็ต้องมีปฏิบัติคือดำเนินไปให้ถึง ให้ถึงความที่จะมีจะเป็น ขึ้นมาได้นั้น ซึ่งมักจะเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าการกระทำ

ปฏิบัติของภิกษุโดยส่วนรวมก็ได้แก่ *สิกขา ๓* ที่แสดงไว้ในต้นนวโกวาท วินัยบัญญัติว่าสิกขาของภิกษุมี ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ความสำรวมกายวาจา ใจให้เรียบร้อยชื่อว่าศีล การรักษาใจมั่นชื่อว่าสมาธิ ความรอบรู้ในกองสังขารชื่อว่า ปัญญา อีกอย่างหนึ่ง สรุปรูปของปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ที่มาแสดงไว้ใน*ธรรมวิภาค* เป็นโอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

หนึ่ง เว้นทุจริตคือประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจ

สอง ประกอบสุจริตคือประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ

สาม ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลกโกรธหลงเป็นต้น

ปฏิบัติของภิกษุคือสิกขา ๓ นี้ ไม่ใช่จำเพาะภิกษุ แม้สำหรับคฤหัสถ์ทั่วไป ก็สรุปปฏิบัติเข้าในสิกขา ๓ นี้เหมือนกัน อันเรียกว่า *ไตรสิกขา* ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และไตรสิกขานี้ก็ย่อมาจากมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลางอันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็ย่อเข้าใน*ปัญญาสิกขา* สิกขา คือปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็น*ศีลสิกขา*หรือศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ๓ ข้อนี้ก็ย่อเข้าเป็น*จิตตสิกขา*

อีกอย่างหนึ่งก็คือพระโอวาท ๓ ก็เท่ากับไตรสิกขานี้เอง และพระโอวาท ๓ นี้ก็มาจากพระโอวาทครั้งสำคัญของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า *โอวาทปาฏิโมกข์* ซึ่งเป็นการตรัสสอนวางหลักพระพุทธศาสนา หมายความว่าหลักปฏิบัติว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง

กุสลสฺสุปสมฺปทา การยังกุศลให้ถึงพร้อม

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การยังจิตของตนให้ผ่องใสหรือผ่องแผ้ว

เอตํ พุทฺธานสาสนํ
นี่เป็นศาสนา คือคำสอนหรือคำสั่งสอนของพระพุทธะ
ทั้งหลาย คือของพระผู้รู้ทั้งหลาย ดังนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติตามสิกขา ๓ หรือตามโอวาท ๓ ดังนี้ เป็นการปฏิบัติพระพุทธศาสนาและก็ต้องมาจากคำสอนก่อนและเป็นคำสอนที่มุ่งให้ปฏิบัติ เมื่อมีปฏิบัติหรือภาวนา ให้มีขึ้นในคำสอนนี้จึงเป็นปฏิบัติ และนอกจากนี้ ธรรมทั้งสี่นั้นย่อมประมวลเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ และกิจที่พึงทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้นก็มี ๔ อย่าง คือ

- หนึ่ง *ปริณญา* ความกำหนดรู้หรือความรู้รอบคอบ
- สอง *ปหานะ* การละหรือความละ
- สาม *สังกัณณะ* การกระทำให้แจ้งหรือความกระทำให้แจ้ง และ
- สี่ *ภาวนา* ความทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หรือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

พึงทราบว่ อริยสัจทั้ง ๔ นั้นก็ได้แก่ *ทุกข์ ทุกขสมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์ *ทุกขนิโรธ* ความดับทุกข์ *ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา* ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และทุกข์นั้นมักจะแปลกันว่าความไม่สบายกายไม่สบายใจชื่อว่าทุกข์ แต่ความไม่สบายกายไม่สบายใจนี้เป็นทุกข์เวทนา ซึ่งเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง แต่เมื่อจะแปลให้ครอบคลุมว่าทุกข์ในความหมายของพุทธศาสนาอย่างเต็มที่แล้ว ก็แปลว่าสิ่งที่ทนอยู่ยาก อันหมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องมีเกิดต้องมีดับ สิ่งใดที่มีเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา นี่คือทุกข์ ซึ่งเมื่อจำแนกตามทีพระพุทธเจ้าทรงจำแนกเอาไว้ ก็เป็นสภาวะทุกข์หมวดหนึ่ง เป็นปภินณกทุกข์หมวดหนึ่ง และเป็นทุกข์โดยสรุป

ที่เป็น *สภาวะทุกข์* นั้นแปลว่าทุกข์โดยสภาพ คือเป็นทุกข์โดยที่เกิดขึ้นตามภาวะของตนเอง ที่ได้แก่ *ชาติ* คือความเกิดเป็นทุกข์ *ชรา* ความแก่เป็นทุกข์ *มรณะ* ความตายเป็นทุกข์ นี้เรียกว่าสภาวะทุกข์ ทุกข์โดยสภาพ เพราะทุกคนที่เกิดมาตั้งแต่ชาติคือความเกิด แล้วก็แก่เป็นตาย ภาวะเหล่านี้เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยของตนเอง เรียกว่าเป็นไปตามภาวะ เป็นไปของตนเอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้เป็น ก็เป็นไปตามภาวะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยของตนเอง เว้นไว้แต่ความตายที่อาจจะมิโดยฆาตกรรมหรือโดยอุบัติเหตุ แต่อาการที่ตายนั้นก็เป็นลักษณะของตนเอง จึงเป็นสภาวะทุกข์

ส่วน *ปภินณกทุกข์* ทุกข์เบ็ดเตล็ดนั้น เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นทางจิตใจต่าง ๆ ได้แก่ โสกะ ความแหม่งใจ ปรีทเวะ ความรัญจวนใจ ความคร่ำครวญ ทุกขะ ความไม่สบายกาย

โหม่นสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ที่เราสวดกันอยู่เวลาเข้า
 ย่อลงก็เป็น ๒ คือ ความประจวบกับสัตว์สังขารทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพราก
 จากสัตว์สังขารทั้งหลายที่เป็นที่รัก ย่อลงอีกก็เป็น ๑ คือปรารถนาไม่ได้สมหวัง

ทุกขโดยสรุปล้วน ก็ได้แก่ขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือ รูปขั้น กอง
 รูป เวทนาขั้น กองเวทนา สัญญาขั้น กองสัญญา สังขารขั้น กองสังขาร คือความ
 ประจวบหรือคิดประจวบ และวิญญาณขั้น กองวิญญาณ คือความรู้ที่เป็นเห็น เป็นได้ยิน
 เป็นได้ทราบ เป็นได้คิด ในเมื่ออายตนะภายใน-ภายนอกประจวบกันเหล่านี้
 ชื่อว่าเป็นทุกข เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมีดับเป็นธรรมดา และเรียกย่อได้ว่า ทุกขทุกข
 เป็นทุกขโดยความเป็นทุกขที่จำแนกออกได้เป็นอย่าง ๆ และที่มักปรากฏเป็นความไม่
 สบายกายความไม่สบายใจประกอบอยู่ด้วย แต่อันที่จริงนั้น แม้เป็นความสุขกายสุขใจ
 ก็เป็นทุกขเหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ทุกขที่จำแนกออกเป็นข้อ ๆ
 ดังนี้เป็นทุกขทุกข ทุกขที่โดยเป็นทุกขอย่างนั้น เป็นทุกขอย่างนี้ และเมื่อมุ่งถึงอาการ
 ทุกขคือความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปและสิ่งที่จะเป็นทุกขทุกข คือเป็นทุกข
 อย่างนั้นอย่างนี้ ที่เป็นวิปริตนามทุกขดังกล่าวก็เพราะว่าเป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุง
 แต่ง ทุกอย่างที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งชื่อว่าทุกขทั้งนั้น

และสิ่งที่ชื่อว่าเป็นสังขารปรุงแต่ง ก็คือสิ่งที่มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

หนึ่ง อุปปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ

สอง วโย ปญญาติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ

สาม จิตตัสส อณฺณตตํ ปญญาติ เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
 เป็นอย่างอื่นปรากฏ

เหล่านี้ชื่อว่าสังขาร สิ่งที่ชื่อว่าสังขารนั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓
 ดังที่กล่าวมานี้ และเมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง จึงอยู่ในลักษณะที่ว่า “สิ่งใดสิ่ง
 หนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” ฉะนั้น
 จึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เหล่านี้เรียกว่าสังขารทั้งนั้น และเมื่อชื่อว่าสังขารก็ต้อง
 เป็นทุกข คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ แปลว่าทนอยู่ได้ยาก ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป
 คือต้องเกิด-ดับ

เพราะฉะนั้น ทุกขอริยสัจจ์หรือทุกขสัจจะ ข้อที่ ๑ ของอริยสัจจ์นี้ จึงมีกิจที่พึงปฏิบัติได้แก่ปริณญา คือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้ ทำความรู้จักว่าสิ่งที่เป็นสังขารทั้งหมดจะต้องเป็นทุกขดังนี้ นี่เป็นหน้าที่ที่พึงปฏิบัติในอริยสัจจ์ ข้อที่ ๑ ในนอวกวาททั้งหมดนั้น ข้อธรรมที่แสดงถึงขั้นธ ชาติ อายุตนะ ทั้งหมดรวมเข้าในข้อที่ ๑ นี้ทั้งหมด ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติทำความกำหนดรู้ให้รู้จักว่าเป็นทุกขอย่างนี้ ๆ คือเป็นทุกขได้แก่เป็นวิปริณามะ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นวิปริณามะอย่างไร คือต้องเป็นสิ่งที่เกิด ต้องเป็นสิ่งที่ดับ ให้กำหนดรู้ดังนี้ แต่ไม่ต้องไปฆ่าไปทำลาย เพราะฉะนั้น คนที่ฆ่าตัวตายจึงชื่อว่าปฏิบัติผิดพระพุทธศาสนา เพราะฆ่าสิ่งที่ฆ่าคือสังขาร ร่างกายจิตใจอันเป็นขั้นธ ๕ หรือย่อยลงเป็นนามรูปนี้เอง ซึ่งสิ่งนี้พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กำหนดรู้เพราะรวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกขข้อแรก ถ้าจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัวความอยากคือความอยากตาย เพราะความตายนั้นไม่ต้องอยากหรือไม่ต้องอยากก็ต้องตายอยู่นั่นเอง แต่ความอยากตายนั่นเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ต้องฆ่าตัวความอยากตายเสีย และการที่บัญญัติศีลข้อที่ ๑ ไม่ฆ่าสัตว์ ก็โดยที่การฆ่าสัตว์นั้นก็คือการฆ่าสังขาร การทำลายชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่กิจในพระพุทธศาสนาให้ต้องไปฆ่าแม้ตัวเองดังกล่าว

แต่ กิจในพระพุทธศาสนา ที่ต้องการก็คือให้พิจารณาว่าชีวิตร่างกายจิตใจของสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งตัวเองด้วย เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง คือต้องเป็นทุกข คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิด-ดับ ไตรลักษณ์ คือลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง ได้แก่ อนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าอนิจจะ คือไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข อนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าอนัตตา มิใช่ตัวตน ก็ได้แก่การพิจารณาในทุกขอริยสัจจ์นี้เอง ซึ่งจำแนกวิธีพิจารณาไปในลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของสังขารทั้งหลาย คือบรรดาสังขารทั้งหลายนั้น ทั้งเป็นสังขารที่มีใจครอง เช่นชีวิตร่างกายจิตใจของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย และสังขารที่ไม่มีใจครองเป็นคู่กัน ได้แก่ต้นไม้ ภูเขาเป็นต้น และบรรดาวัตถุต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งเหมือนกันทั้งหมด ต้องเป็นทุกข อยู่ในทุกขอริยสัจจ์นี้ ซึ่งวิธีพิจารณานั้นอาจจำแนกออกได้ดังกล่าวว่าเป็นไตรลักษณ์

หรือว่าอีกประการหนึ่ง แสดงเป็น *ทวิลักษณ์* คือลักษณะ ๒ ดังที่เราสวดกันอยู่ในเวลาเช้า คือ อนิจจะ ไม่เที่ยง อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ก็เพราะว่าเมื่อยกเอาทุกขอริยสัจจ์เป็นที่ตั้งแล้วซึ่งเป็นที่รวมแล้วก็อาจแสดงได้เป็นทวิลักษณ์หรือทวิลักษณ์ลักษณะ ๒ คือเพียงอนิจจะกับอนัตตา แต่โดยทั่วไปนั้นไม่ได้แสดงอริยสัจจ์นำ คือทุกขอริยสัจจ์ แต่มักแสดงเป็นไตรลักษณ์ และวางทุกข์เอาไว้เป็นที่ ๒ คืออนิจจลักษณ์ทุกขลักษณ์ อนัตตลักษณ์ เพราะที่สังขารเหล่านี้หรือว่าสังขารทั้งหมดมีลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายของตนเองที่บังเกิดขึ้นที่ตัวสังขารเองทุกประการ ว่าไม่เที่ยงอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนั้นอย่างนี้ ดูเข้าไปที่ตัวสังขารเองก็จะเห็นได้

เพราะฉะนั้น การเห็นความจริงที่สังขารเองนี้ จึงมิได้คิดปรุงขึ้น แต่ว่าเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ที่ตัวสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ เป็นทุกขะคือทนอยู่ไม่ได้ ต้องถูกความเกิดความดับนั้นบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ให้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปไม่มีหยุด ตั้งแต่เกิดจนถึงดับ และเป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตนความเป็นอัตตาตัวตนนั้น เป็นเพียงความยึดถือหรือว่าเป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา แต่ความจริงนั้นไม่มี จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะถือว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือเรียกสั้นๆ เป็นตัวเราของเรา ต้องการให้พิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ ไม่ใช่ให้ไปฆ่าให้ไปทำลาย ไม่ว่าจะเป็สังขารของใคร แม้ของตนเอง ไม่ว่าจะเป็สิ่งใด ต้องการให้ทำความกำหนดรู้ ให้รู้รอบคอบว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างนี้ หรือสรุปเข้าว่าเป็นทุกขสัจจะ เป็นทุกข์อย่างนี้ นี้ต้องการให้ปฏิบัติอย่างนี้ อันนี้เรียกว่าปริญาคือความรู้รอบคอบหรือความกำหนดรู้

ส่วนข้อสอง *ทุกขสมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์นั้น กิจที่พึงทำคือละเสีย เพราะว่ามันเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ได้แก่ *ตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยาก ที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมา ได้แก่ *กามตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจของ *กิเลสกาม* กิเลสเป็นเหตุใคร่ *ภวตัณหา* ความดิ้นรนไปในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ อยากเป็นนั้นเป็นนี่ *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนไปในวิภพคือความไม่ชอบสิ้นไปหมดไป ก็มีความหมาย

ครอบถึงบรรดากิเลสทั้งหมด และครอบไปถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายทั้งหมด ที่เป็นความชั่ว จากกรรมคือการทำงานที่กระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ หรือจะกล่าว ว่ากรรมคือการทำงานที่กระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่เป็นบาปอกุศลทุจริตทั้งหมด ก็ได้ เพราะฉะนั้น การละจึงหมายความว่า ละบรรดากิเลสเครื่องเศร้าหมองของจิตใจ ทั้งหมด อันมี *อวิชชา* คือความไม่รู้ในสัจจะคือความจริงเป็นหัวหน้า ยกเอาต้นหาขึ้น เป็นที่ตั้งก็เพราะว่ารู้ได้ง่าย เพราะต้นหาขึ้นเมื่อบังเกิดขึ้นที่ใจของใครก็รู้ได้ว่านั่นแหละ คือทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

เพราะฉะนั้น *กิจที่พึงทำในอริยสัจข้อที่ ๒ นี้ก็คือ ปหานะ การละ* คือให้ละ ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เสียสละเสียหรือว่าฆ่าเสีย เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดโลภะคือ ความโลภขึ้นในทรัพย์สินสมบัติของใคร ก็ให้ละตัวความโลภนั้นเสีย แล้วการลักขโมย ก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดโทสะคือความโกรธแค้นขัดเคืองขึ้นมา จะทำร้ายชีวิตร่างกายใคร ก็ฆ่าตัวโทสะ ละตัวโทสะนั้นเสีย ก็ไม่ต้องไปฆ่าใคร ทำลายใคร เมื่อเกิดความหลง ยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงยึดถือสยบอยู่ในสิ่งนั้นเสีย หรือว่าเมื่อหลง เข้าใจผิดอยู่ในสิ่งใด ก็ให้ละโมหะคือความหลงนั้นเสีย ก็จะไม่ยึดถือผิดต่อไปหรือ ไม่ยึดถือต่อไป แม้เมื่อเกิดต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากขึ้นอย่างที่เราเรียกยกเอา ขึ้นขึ้นมาเป็นที่ตั้งในการแสดงทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ละต้นหาเสีย

อันกิเลสกองโลก โกรธ หลง หรือว่ากองราคะ ความติดใจยินดี หรือว่าโทสะ โมหะ อันเป็นกิเลส ๓ กองที่แสดงว่าเป็นอกุศลมูลคือมูลของอกุศลทั้งปวง หรือว่าแยก ต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้ขึ้นแสดงก็ตาม กิเลสเหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นร่วมกัน ไปนั่นเอง เป็นแต่เพียงว่ายกขึ้นลักษณะใดลักษณะหนึ่งของกิเลสตามอาการของกิเลส จึงได้ตั้งชื่อตามอาการของกิเลส ในความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น ย่อมมีต้นหา คือความดิ้นรนทะยานอยากรวมอยู่ด้วย แต่ว่าเมื่อเรียกเอาอาการของจิตใจที่อยากได้ ก็เรียกว่าโลภะ ที่ยินดีติดอยู่คือติดใจ ที่เรียกว่ารักใคร่ก็เรียกว่าราคะ มุ่งอาการที่ขัดใจ ขัดเคืองพลุ่งพล่านก็เรียกว่าโทสะ เมื่อมุ่งอาการที่ไม่รู้จักจริงและสยบอยู่ในความไม่รู้จริง หรือเข้าใจผิด สยบอยู่ในความเข้าใจผิดนั้น ก็เรียกว่าโมหะ และเมื่อมุ่งอาการของจิต ในขณะที่มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะนั้น ๆ เป็นจิตที่ไม่สงบ แต่ว่าดิ้นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่ายหรือทะยานไปต่าง ๆ ก็เรียกว่าต้นหา เพราะฉะนั้น ราคะหรือโลภะ

โทสะ โมหะ ก็ตณหานั่นเอง หรือว่าตณหานั่นก็คือราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ นั่นเอง แต่ว่าเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามอาการของจิตใจในขณะที่กิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้กิจที่พึงทำก็คือปหานะ คือการละเสีย

ข้อที่ ๓ คือ **สัจฉิภรณ์** ความกระทำให้แจ้งหรือการกระทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์นี้ ก็คือดับตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก หรือดับกิเลส ดับบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ที่เป็นอกุศลกรรม อันเป็นผลที่เกิดสืบเนื่องมาจากกิเลส แต่ว่าเมื่อมาเป็นอกุศลกรรมขึ้น ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เช่นเดียวกัน และเมื่อดับเสียได้คือละเสียได้ ด้วยปหานะ คือการละในข้อที่ ๒ ก็ย่อมจะได้รับผลของการละนั้น จึงกระทำให้แจ้ง ผลของการละนั้นที่ใจของตัวเอง คือดูใจของตัวเองที่ได้รับความสงบ และความสุกที่เกิดจากความสงบ เพราะละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือละตัณหาได้เป็นต้น ข้อนี้ก็เป็นข้อสำคัญ ก็จะทำให้รู้ผลดีของการที่ละเหตุให้เกิดทุกข์ได้ คือตัวความสงบใจและความสุขที่เกิดจากความสงบนั้น

แต่ในเบื้องต้นนั้นอาจจะรู้ยาก เพราะมีผล ๒ อย่างบังเกิดขึ้นซึ่งใจนี้ต้องได้รับไปพร้อม ๆ กัน คือว่าถึงผลที่ใจนี้ได้รับพร้อม ๆ กันนั้น เป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง เป็นความสุขอย่างหนึ่ง ความสุขนั้นก็เกิดจากการที่ละตัณหาได้ดังกล่าว หรือสงบเหตุให้เกิดทุกข์ได้ดังกล่าว ความทุกข์นั้นเกิดจากกิเลสนั่นเองหรือว่าเหตุให้เกิดทุกข์นั้นเองที่จะต้องละไป มีตัณหาเป็นต้น เพราะว่าตัณหาเป็นต้นนั้น ย่อมไปด้วยกันกับ **นันทิ** คือความเพลิน **ราคะ** คือความติดใจอันเป็นฝ่ายกาม เมื่อจิตใจนี้มีตัณหาบังเกิดขึ้น ก็ย่อมจะมีความเพลินอันเป็นนันทิ กับความติดใจอันเป็นราคะ ไปกับความอยากนั้น ในกามทั้งหลาย ในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ทั้งหลาย ในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ที่ไม่ชอบทั้งหลาย แปลว่าใจยังอาลัยอยู่กับตัณหา ยังอยู่กับนันทิคือความเพลินไปในตัณหา ความติดใจอยู่ในตัณหา พร้อมกับในอารมณ์ของตัณหาทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งกาม ทั้งภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ ทั้งวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ ครั้นมาถูกความเพียรพยายามที่จะละ ใจก็ไม่อยากที่จะละ เพราะใจยังชอบอยากอยู่ ใจยังชอบความเพียรอยู่ ใจยังชอบความติดใจและสิ่งที่ติดใจนั้นอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อมาพยายามละเสียด้วยศีลคือความงดเว้น ไม่กระทำให้ไปด้วยอำนาจของตัณหากิเลส ด้วยสมาริคือความที่เหมือนอย่างบังคับใจให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานที่เป็นที่ตั้งของสมาริกิเลส ด้วยปัญญา

คือให้พิจารณาให้เห็นธรรมชาติของสังขารทั้งหลายก็ดี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ใจก็ย่อมจะ
 ตื้อตึง ดิ้นรนกวัดแกว่ง ไม่ต้องการที่จะงดเว้น ไม่ต้องการที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน
 ไม่ต้องการที่จะพิจารณาให้เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เป็นธรรมชาติของสังขารทั้งหลาย
 ไม่มีความสุขในการที่จะปฏิบัติดังนี้ จึงได้ดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายที่จะออกไป
 ออกไปสู่ค้นหา อารมณ์ของตัณหาสู่ความเพลิน สู่อารมณ์ของความเพลิน สู่ความ
 ติดใจ อารมณ์ของความติดใจทั้งหลายนั้น

ครั้นเมื่อมาบีบบังคับให้อดทน งดเว้นด้วยศีล อยากจะทำนั้นอยากจะทำนี้
 ก็ทำไม่ได้ ด้วยสมาธิ ให้สงบอยู่ในกรรมฐาน ให้พิจารณาให้เห็นธรรมของสังขาร
 ก็เห็นไปตรงกันข้าม ไม่พอใจที่จะตั้งอยู่ในกรรมฐาน เห็นว่าแห่งแล้งไม่มีความสุขอะไร
 พิจารณาในธรรมชาติของสังขารจะเห็นว่าแห่งแล้ง ทำให้ใจห่อเหี่ยวไม่มีความสุขอะไร
 เพราะฉะนั้น จึงเป็นทุกข์ขึ้น ไม่เป็นสุขอยู่ในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ถ้าเป็นพระก็จะ
 ร้อนผ้าเหลือง จนถึงไม่สามารถจะครองผ้าเหลืองอยู่ได้ เพราะเป็นทุกข์ แล้วก็เลยโทษ
 ว่าเป็นทุกข์เพราะการปฏิบัติในสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา แต่ไม่โทษว่าเป็นทุกข์เพราะ
 ตัณหา ส่วนความสุขที่ได้จากการปฏิบัติในสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมีอยู่ในขณะที่
 ปฏิบัตินั้นมองไม่เห็น เพราะว่าถูกความทุกข์ที่ได้จากตัณหาขึ้น เพราะเหตุว่าไม่ปฏิบัติ
 ตามใจของตัณหามาปิดบังเสียหมด จึงทำให้ปฏิบัติในสิกขาต่อไปไม่ได้ เพราะไม่เห็น
 ผลของการปฏิบัติในไตรสิกขา อันนี้สำคัญ ถ้าหากว่าไม่เห็นผลของการปฏิบัติใน
 ไตรสิกขา เห็นแต่ความทุกข์ ซึ่งโทษว่าความทุกข์นั้นเกิดจากผลของการปฏิบัติใน
 ไตรสิกขา ไม่โทษว่าความทุกข์เกิดจากตัณหา ก็ทำให้ทั้งไตรสิกขา เวียนมาปฏิบัติใน
 ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากซึ่งเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้น เพราะว่ามี
 ความเพลินมีความติดใจอยู่ในอารมณ์ของกามนั้นเป็นเครื่องล่อใจ สามัญชนมักจะเป็น
 อย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิต ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ เมื่อมาจับปฏิบัติในธรรม ก็มักจะเป็น
 อย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้ทั้งพระเก่าทั้งพระใหม่และทุก ๆ บุคคล
 ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ อยู่เนือง ๆ อยู่เสมอ ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องป้องกันจิตใจนี้ไม่ให้
 น้อมไปในตัณหากิเลสทั้งหลาย และในอารมณ์ของตัณหากิเลสเหล่านั้น แต่ให้น้อมเข้า
 มาในสติปัฏฐานแทนอยู่เสมอ ๆ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ย่อมจะได้พบกับความสงบที่
 เกิดจากการปฏิบัติในสติปัฏฐานก็นับเนื่องอยู่ในไตรสิกขานั้นแหละ เมื่อปฏิบัติในสติ

ปฏิฐาน ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติในไตรสิกขาด้วยไปพร้อม ๆ กัน มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา อยู่ในการปฏิบัติในสติปฏิฐานนั้นไปด้วยพร้อม ๆ กัน เป็นไปเอง เป็นเรื่องของธรรมชาติปฏิบัติซึ่งมีทางไปเป็นอันเดียวกัน จะยกข้อไหนมาแสดงก็ตามเมื่อปฏิบัติแล้วก็เข้าทางอันเดียวกันหมด คือนำจิตไปสู่ความสงบจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ในอนุสสติ ๑๐ ข้อที่ ๑๐ จึงได้มีข้อ *อุปสมานุสสติ* อันได้แก่ ความระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์คือระลึกถึงความสงบนั้นเอง ซึ่งความสงบที่สุดนั้นก็คือพระนิพพาน เป็นยอดความสงบและเป็นความสงบอย่างยอด จึงระลึกถึงคุณของพระนิพพานซึ่งเป็นยอดของความสงบหรือความสงบอย่างยอด ซึ่งเป็นที่ระงับคือสงบนั้นเองซึ่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ให้มาระลึกถึง อยู่เสมอ และก็ให้ระลึกว่าจิตใจที่มีกิเลสมิัตถหาเป็นต้นดังกล่าวนั้นเหมือนดังจิตใจที่เป็นโรค และเมื่อหมอให้ยาระงับโรค การใช้ยาของหมอครั้งแรก ๆ นั้น ผลของยาที่ปรากฏขึ้นยังน้อย อาการของโรคยังมากกว่า จึงรู้สึกเหมือนอย่างว่ายังไม่ได้ผลเหมือนอย่างคนที่เบนไข้หรือว่าเป็นโรคเรื้อรังเพราะว่าโรคกิเลสนี้เป็นโรคเรื้อรัง เมื่อใช้ยาของหมอที่แรกนั้น อันที่จริงยากี่เข้าแก้แล้ว แต่ค่อย ๆ แก้ทีละน้อย ผลของยายังไม่ปรากฏให้เห็นให้รู้สึก ยังรู้สึกอยู่แต่อาการของโรคที่เป็นทุกขเวทนาต่าง ๆ จึงยังมีทุกขเวทนาครอบงำอยู่ แต่ว่าตัวเวทนาที่เป็นสุขอันเป็นผลของยานั้นยังน้อย แต่แม้เช่นนั้น ก็ให้ความรู้สึกไว้ว่ายาต้องให้ผล เป็นการเชื่อยาไว้ก่อนว่ายาต้องให้ผล ในเมื่อได้หมอมือที่ดีที่สุดแล้วก็ต้องให้ผล ต้องเชื่อไว้ก่อนแม้ว่ายายังไม่ได้ให้ผล พยายามที่จะใช้ยาตามที่หมอสั่ง ใช้ไปเรื่อย ๆ ยานี้ก็เข้าไประงับโรคไปเรื่อย ๆ สักระยะหนึ่งก็จะเริ่มรู้สึกได้ผลว่าค่อยมีความสุขขึ้น และความทุกข์ที่เป็นทุกขเวทณาก็น้อยลง แต่ว่าโรคเริ่มที่จะหาย และเป็นไปดังนี้โดยลำดับ จนถึงเมื่อโรคหายมากแล้ว สุขเวทนาที่เกิดจากยาก็มากขึ้น ทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคก็น้อยลง จนถึงเมื่อโรคหาย ทุกขเวทนาจากโรคก็หมดไป เหลือแต่ตัวสุขเวทนาที่เกิดจากยาที่หมอให้นั้นอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น ในขั้นแรกจึงต้องมี *ขันติ* คืออดทนไว้ก่อนและเมื่อได้รับทุกข์ขึ้นเป็นทุกข์ทางใจ อึดอัด เตือดร้อน วุ่นวาย ดิ้นรน กวัดแกว่ง ไม่สงบ ก็จะไม่โทษว่าเป็นเพราะสิกขาวิสัย ธรรมชาติปฏิบัติ ต้องโทษว่าเพราะตัณหา ความดิ้นรน ทะยานอยาก

ของใจเอง ของนั่นก็คือความเพลินในใจเอง ของราคะคือความติดใจยินดีในใจเอง ในอารมณ์ที่เป็นกามทั้งหลาย เหมือนอย่างเป็นตัวโรคที่ยังให้เกิดทุกขเวทนา แต่เพราะปฏิบัติตามใจได้ทุกขเวทนามก็หายไป เพราะว่ากิเลสทั้งปวงนี้ที่ชาวโลกทั้งหลายแกกัณ ก็แกกัณด้วยการปฏิบัติตามใจ ใจต้องการ เป็นตัณหาอยู่ในอะไร ก็ปฏิบัติตามตัณหาเสีย ตัณหานั้นก็สงบ เพลินในอะไร ติดใจในอะไร พยายามให้ได้มาเสีย ความเพลิน ความติดใจนั้นก็สงบไปในเรื่องนั้น แต่ก็ยังสงบติดอยู่คือปฏิบัติตามใจ แก่ด้วยการปฏิบัติตามใจ ถ้าหากว่าไม่ปฏิบัติตามใจก็เป็นทุกข์ทำให้อยู่ไม่ติด เหมือนคนที่ต้องการอะไรรุนแรง อยากจะได้อะไรรุนแรง ต้องไปให้ได้ ต้องไปทำอย่างนั้นให้ได้ ถ้าหากว่าไม่ยอมไปก็ดิ้นรน ทูรนทुरาย จับใส่ห้องขัง ใส่กุญแจเอาไว้ ก็จะดิ้นรนอยู่ในห้องนั้นถ้าออกไปไม่ได้ จนกว่าความต้องการนั้นสงบ ความทุกข์ต่าง ๆ ก็สงบ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ตรัสสอนให้ตามใจ แต่ตรัสสอนให้สงบใจเสีย ใจต้องการอะไรรุนแรงซึ่งเป็นกิเลสเป็นตัณหา ก็อดกลั้น งดเว้นไว้เสีย มีขันติ ความอดทน จึงได้ตรัสเอาไว้ว่า *“ขันติ พลั ว ยตินิ ขันติเป็นกำลังของนักพรตทั้งหลาย”* เพราะฉะนั้น เมื่อมีขันติเป็นกำลังอยู่ดังนี้ ก็เหมือนดั่งจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ให้ดิ้นรนอยู่ในห้องของใจอันนี้ ไม่ยอมให้ออกมาทางกาย ทางวาจาสักพักจิตก็สงบ และเมื่อสงบแล้วก็มีความสุข จึงดูตัวความสงบ ให้รู้จักตัวความสงบและความสุขที่เกิดจากความสงบนั้น ในขณะที่ปฏิบัติทุกคราว ให้รู้จักว่าเมื่อปฏิบัติทุกคราวแล้วจะต้องได้รับความสงบเป็นผลทั้งนั้น เหมือนอย่างกินยาของหมอที่ถูกกับโรคเข้าไป ก็ย่อมได้รับผลทุกคราวทั้งนั้น แต่ที่แรกนั้นยังเห็นยาก ต้องเชื่อก่อนว่าต้องมีผล และเมื่อยาเริ่มให้ผล กำจัดโรคลงไปที่ละน้อยแล้ว ก็จะได้ความรู้สึกขึ้นเองว่าทุกข์ที่เกิดจากกิเลสเหมือนอย่างโรคนั้น ลดลงมาก แต่ว่าได้ความสุขขึ้นมาแทนที่ คือความสงบโรค ได้ความหายโรคความสงบโรคขึ้นมาแทนที่ เป็นความสุข ความสงบนั้นก็คือว่าความหายโรคนั้นเอง คือโรคกิเลสในใจที่เป็นอยู่เรื่อจริงนั่นเอง เริ่มหายแล้ว ความสงบเข้ามาแทนที่ ก็ดูความสงบนั้นให้ชัดขึ้นมา

อันนี้แหละเป็นตัวอุปสมานุสสติ ที่ใน *นวโกวาท* ได้ให้และกองทุกข์ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นตัว *หลักใหญ่ในการปฏิบัติธรรม* นี้แหละเป็นข้อที่ ๓ สัจฉิกรณะ การกระทำ

ให้แจ้ง ในขณะที่เริ่มรักษาโรค คือโรคกิเลสในจิตใจที่เกิเกิดขึ้นเรื่อร้งนั้น เกิดความทุกข์ทรมานทุรายขึ้นมาก ก็ให้รู้จักว่าเป็นผลของกิเลส เห็นเป็นผลของโรค ไม่ใช่เป็นผลของธรรมปฏิบัติ วินัยปฏิบัติ ให้รู้จักเอาไว้ก่อน แล้วก็มีความอดทน พลังที่จะห้ามจิตระงับจิตเหมือนอย่างจับจิตใส่ห้องขังเอาไว้ ไม่ยอมให้ออกไป มีความอดทนที่จะขังเอาไว้ให้ได้แล้วก็ปฏิบัติในวินัยปฏิบัติธรรมปฏิบัติไป เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ผลเป็นความสงบจิต คือสงบกิเลสนั่นเอง

ที่ว่าสงบจิตนั้นไม่ใช่สงบอะไรคือสงบกิเลสนั่นเอง ที่เรียกว่าสงบใจก็ไม่ใช่อะไรสงบกิเลสนั่นเอง ก็จะได้ผลเป็นความสงบกิเลสที่เราเรียกว่าความสงบ อันนำไปเกิดความสุข ได้ความสุขที่เริ่มได้ขึ้นและได้มาก ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ ดังนั้นก็เป็นสุขขึ้นในธรรมปฏิบัติในวินัยปฏิบัติ แต่ว่าจะได้ความสุขในขั้นนี้ชัดเจนขึ้นมากในเมื่อได้พยายามที่จะมีขันติเป็นกำลังในการที่จะต้องห้ามใจ ไม่ปล่อยตามใจ เหมือนอย่างว่าถึงคราวที่จะต้องจับใจใส่ห้องขัง ก็ต้องจับใจใส่ห้องขังเอาไว้ จะเห็นว่าศีลเหมือนอย่างห้องขัง เห็นว่าสมาธิเหมือนอย่างห้องขัง เห็นปัญญาเหมือนอย่างห้องขังก็ได้ แต่เป็นห้องขังที่เป็นประโยชน์และจะทำให้ได้ความสุข ทำให้หายโรคกิเลสในใจไปโดยลำดับ ดังนั้นเป็นสัจฉิระณะ การกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติในใจของตัวเองที่บังเกิด ให้เชื่อไว้ก่อนว่าเมื่อปฏิบัติแล้วต้องได้ผล เป็นความสงบและเป็นความสุข ที่ใจนี้เองได้รับ ไม่ใช่ใครอื่น ส่วนความทุกข์มาก ๆ ที่มีอยู่ในที่แรกของการปฏิบัตินั้นเป็นความทุกข์ที่เกิดจากกิเลส เพราะปฏิบัติตามใจของกิเลสไม่ได้ กิเลสจึงได้ออกฤทธิ์ แผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ทำให้จิตใจนี้ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย เพราะถูกกิเลสแผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ให้ทำความเข้าใจไว้ดังนี้ แล้วก็มีความอดทนเอาไว้ ไม่ยอมที่จะทำตามใจกิเลส ให้รู้ผลดังนี้ว่าเป็นผลของกิเลส ว่าเป็นผลของการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติวินัย ให้มีความรู้จักไว้ดังนี้แล้ว ความรู้ตัวเองเป็นตัวปัญญา ที่จะช่วยจิตใจให้เป็นสมาธิคือตั้งมั่น แน่วแน่ขึ้นในการปฏิบัติ จะทำให้ปฏิบัติในศีลได้ไม่ต้องละเมิดศีล อันนี้สำคัญมาก อันนับเป็นข้อที่ ๓ อันเป็นผลของข้อที่ ๔ คือภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ก็คือการปฏิบัติในตนเอง การปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ หรือปฏิบัติในไตรสิกขา

ภาวนา

คำว่า *ภาวนา* นั้นหมายถึงปฏิบัติตนเอง ดังที่ได้อธิบายแล้วในธรรมคูนี่ว่ามีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน โดยตรงสำหรับในอริยสัจข้อที่ ๔ นี่ก็คือการที่ปฏิบัติทำมรรคมีองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือปฏิบัติทำ*สัมมาทิฏฐิ* ความเห็นชอบให้มีขึ้นคือให้รู้ทั่วถึงอริยสัจทั้ง ๔ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ทำ*สัมมาสัมกับปะ* ความดำริชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือ *เนกขัมมสังกับปะ* ความดำริออกคือออกจากกาม *อพยปาทสังกับปะ* ดำริไม่ประทุษร้าย *อวิหิงสาสังกับปะ* ดำริไม่เบียดเบียน

ทำ*สัมมาวาจา* ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ทำ*สัมมากัมมันตะ* การงานชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือเว้นจาก*ปาณาติบาต* การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงคือฆ่า เว้นจาก*อทินนาทาน* คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้โดยจิตเป็นขโมย เว้นจากความประพฤติดีในกามทั้งหลายคือเว้นจาก*อพรหมจริยกิจ*

ทำ*สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตชอบให้มีขึ้น คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ สำเร็จชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

ทำ*สัมมาวายามะ* คือเพียรชอบให้มีขึ้น คือเพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เจริญยิ่งขึ้นจนถึงความบริบูรณ์

ทำ*สัมมาสติ* สติคือระลึกได้ชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือตั้งสติตามดูกาย หรือพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นสติปฏิฐานทั้ง ๔

ทำ*สัมมาสมาธิ* สมาธิคือความตั้งใจมั่นชอบให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือทำสมาธิให้ได้ตั้งแต่ขั้น*อุปจารสมาธิ* สมาธิที่เฉียด ๆ จะตั้งมั่นแนบแน่น จนถึง*อัปนาสมาธิ* เป็นสมาธิตั้งมั่นแนบแน่น นับเข้าเป็นฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ อันเรียกว่า*รูปฌาน*ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔

ทั้ง ๘ ข้อนี้ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สงเคราะห์เข้าเป็นปัญญาหรือปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์เข้าเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ มรรค ๘ จึงรวมเข้าเป็นไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในมรรค ๘ นั้นเรียงปัญญาไว้เป็นที่ ๑ ศีลเป็นที่ ๒ สมาธิเป็นที่ ๓ ดังนี้คือภาวนา การทำให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น และหากว่าจะแสดงอาศัยพระสังฆคณ ๔ ข้อข้างต้นก็ได้ คือ สุปฏิบัติ ปฏิบัติดี อุชปฏิบัติ ปฏิบัติตรง ญาปฏิบัติ ปฏิบัติเป็นธรรมหรือถูกต้อง สามิจิปฏิบัติ คือปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะ ปฏิบัติสมควร

ปฏิบัติดีนั้นคือดีกาย ดีวาจา ดีใจ หมายถึงปฏิบัติเป็นสุจริตกาย สุจิตตวาจา สุจิตใจ อีกอย่างหนึ่ง ปฏิบัติดีที่มีธัมมะคือความถูกต้องเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปในข้อญาปฏิบัติ

อุชปฏิบัติ ปฏิบัติตรงนั้น ก็คือตรงต่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ ดังจะยกเอาว่า ปฏิบัติเพื่อละโลภะหรือราคะ โทสะ โมหะ ตรงต่อการละดังกล่าวอันเรียกได้ว่า ตรงต่อมรรคผลนิพพาน อันเป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ คือว่ามุ่งตรงต่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ซึ่งในการปฏิบัติดังกล่าว ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติดีด้วย เพราะการปฏิบัติที่เป็นการปฏิบัติดีที่จะเป็นดีกาย ดีวาจา ดีใจเป็นต้นดังกล่าวนั้น จะต้องเป็นการปฏิบัติด้วยกุศลมูลคือความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง หรือความไม่มีราคะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ไม่ปฏิบัติไปตามอำนาจอกุศลมูล คือโลภะ โทสะ โมหะ หรือ ราคะ โทสะ โมหะ เพราะฉะนั้น จะเป็นปฏิบัติดีได้ดังนั้นก็จะต้องมีการปฏิบัติตรง ตรงต่อกุศลมูล คือ อราคะ อโทสะ อโมหะ หรือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

และในการปฏิบัติดีปฏิบัติตรงดังกล่าวนั้น จะต้องมุ่งธรรมคือความถูกต้องเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็น ญาปฏิบัติเป็นธรรม เพราะว่าความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตย นั้นมี ๓ คือ โลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่ อดตาริปไตย ตนเป็นใหญ่ ธัมมาริปไตย ธรรมเป็นใหญ่

ปฏิบัติที่มีโลกเป็นใหญ่นั้น คือการปฏิบัติตามโลกนิยมคือที่หมู่ชนนิยม สิ่งที่หมู่ชนเขานิยมว่าดี ก็เป็นที่ที่เป็นโลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่หรือโลกนิยม แต่ว่าสิ่งที่โลกนิยมนั้นความจริงดีก็มีหรือไม่ดีก็มาก เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ดีจริง ไม่ดีแท้

ส่วนที่เป็นอัตตารูปโดยมีตนเป็นใหญ่นั้นก็เหมือนกัน คือปฏิบัติตามที่ตนเองนิยม สิ่งที่ตนเองนิยมว่าดี เป็นสิ่งที่ดีจริงก็มี ไม่ดีจริงก็มี เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ได้แก้

รวมความว่า สิ่งที่มีโลกเป็นใหญ่คือตามโลกนิยม หรือมีตนเองเป็นใหญ่ อันเรียกว่ามีตนเองนิยมนั้น เมื่อว่าถึงในชั้นสามัญชนหรือปुरुชนทั่วไป ยังเป็น*ตัณหา-รูป/โดย* คือมีตัณหาเป็นใหญ่อยู่ด้วยกัน อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ โลกคือชนหมู่มากก็ยังมีตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ตนเองก็ยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นทาสของตัณหา ก็ยังว่าดีหรือไม่ดีไปตามตัณหา ต่อเมื่อเป็นนายของตัณหา ยังมีตัณหาแต่ว่าเป็นนายของตัณหา ไม่เป็นทาสของตัณหา จึงจะอาจดีได้ถูกต้องมากขึ้น และก็อาจใช้ตัณหาไปในทางทำดี แต่ถ้าให้ตัณหาใช้แล้วคือเป็นทาสของตัณหา ตัณหาก็จะใช้ไปในทางชั่วแต่ว่าเข้าใจว่าดี เช่นว่าตัณหาต้องการลาภ ต้องการยศ ต้องการสรรเสริญ ต้องการสุข อันเป็นโลกธรรม ส่วนที่นำใคร่ปรารถนาพอใจ ตัณหาก็จะใช้ให้แสวงหาลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ที่ตัณหาต้องการ มาบำเรอตนหรือพวกของตน และถ้าได้มาก็ว่าดี อย่างคนที่มีลาภ มียศ มีสรรเสริญ มีสุข ความสบายในทางที่ไม่ชอบ ในทางที่ทุจริตต่าง ๆ แต่ทางโลกนิยมก็นับถือกันว่าดี ตนนิยมไปตามตัณหาก็ว่าดี แต่ความจริงนั้นมันไม่ดี แต่ว่าจิตใจยังมีตัณหายังมีนันทิ คือความเพลิน ยังมีราคะคือความติดใจ อยู่ได้ด้วยอำนาจของตัณหา ไปกับตัณหาก็นิยมว่าดี มุ่งให้ได้ก็แล้วกัน เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงโลกนิยม ตนนิยมตามตัณหา จึงมักจะว่าถ้ามีทุจริตอยู่ก็ไวกว่าเขา เอาการไม่ได้ จะต้องทุจริตจึงจะเอาการได้ เอาดีได้ในทางโลก ทางด้านลาภ ทางด้านยศ ทางด้านสรรเสริญ ทางด้านสุขต่าง ๆ

เพราะฉะนั้น ในทางโลกหรือทางตนเองที่รวมกันเข้าเป็นโลก จึงเป็นทาสของตัณหาอยู่ จึงยังมีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แย่งลาภ แย่งยศ แย่งสรรเสริญ แย่งสุขกันและก็ยังไม่เพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า “*แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี*” คือแม่น้ำนั้นไม่มีเต็มยังไหลไปเรื่อย หรือว่า “*ไฟไม่อิ่มด้วยเชื้อ*” เอาเชื้อใส่ให้ไฟไฟก็ยิ่งกองโต แล้วก็ไหม้เชื้อหมดไป หมดไป ให้เชื้อมากเท่าไร ไฟก็กองโตเท่านั้น ตัณหาก็เช่นเดียวกัน ไม่อิ่มด้วยเชื้อ คือไม่อิ่มด้วยลาภ ไม่อิ่มด้วยยศ ไม่อิ่มด้วยสรรเสริญ ไม่อิ่มด้วยสุข ยิ่งได้ก็ยิ่งอยากได้มาก จึงได้มีพุทธภาษิตเปรียบเทียบถึงว่า “*ภูเขาทองทั้งลูกก็ยังไม้อิ่มแก้ตัณหา*” เพราะฉะนั้น การเบียดเบียน

ซึ่งกันและกันจึงยังมีอยู่ในโลก ยังหมดไปจากโลกไม่ได้ในเมื่อโลกยังมีต้นเหตุอยู่ ก็คือ หมู่ชนในโลกนี้แหละพร้อมทั้งตัวเองด้วย การเบียดเบียนกันทุกระดับตั้งแต่ระดับระหว่างบุคคล ระหว่างครอบครัว ระหว่างหมู่ชน จนถึงระหว่างโลก ดังที่เกิดสงครามในโลก มาทีละครั้งทีละครั้ง เฉพาะประเทศต่อประเทศหรือว่าทั้งโลก แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายรบกัน เหมือนดังสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงครามโลกครั้งที่ ๒ ในสมัยไม่นานมานี้ ก็เพราะ ต้นเหตุของหมู่ชนในโลก พร้อมทั้งตนเองด้วย และเมื่อเป็นดังนี้ก็ทำให้ชาวโลกแม้ ไม่ต้องการสงครามก็ต้องเข้าสงครามเพื่อรุกรานผู้อื่นบ้าง เพื่อป้องกันตัวเองบ้าง การเบียดเบียนจึงไม่สิ้นไปจากโลก

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นต้นเหตุไปต่อกันอยู่ดังนี้ สิ่งในโลกนิยมหรือสิ่งที่ตนเอง นิยมด้วยอำนาจต้นเหตุจึงยังไม่ใช่ดีแท้ จะต้องเป็นธัมมาธิปไตยคือมีธรรมเป็นใหญ่ จึงต้องปฏิบัติเป็นธรรม คือมีธรรมเป็นใหญ่ มีความถูกต้องเป็นใหญ่ โดยที่เมื่อเป็นการ ปฏิบัติลุ่มอำนาจของต้นเหตุ โดยมากก็ไม่เป็นธรรมในเมื่อเป็นทาสของต้นเหตุ แต่เมื่อ เป็นนายของต้นเหตุ จึงจะอาจใช้ต้นเหตุนี้เองเป็นเครื่องทำให้อายากทำดี และก็ทำดีที่ ถูกต้อง แต่เมื่อเป็นทาสของต้นเหตุแล้ว จะปฏิบัติเป็นธรรมไม่ได้ จะต้องเป็นการปฏิบัติ ผิดธรรม

เพราะฉะนั้น ที่จะดีแท้แน่จะต้องเป็น *ฉายปฏิบัติ* ปฏิบัติเป็นธรรม คำว่า *ฉายะ* นี้ตามธาตุของศัพท์แปลว่ารู้ คือตัวปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญคือจะต้องรู้จริง รู้จริงว่าเป็นต้นเหตุ เป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่ใช่เป็นสุขสมุทัย เหตุให้ เกิดสุข ต้องเป็นการปฏิบัติเพื่อละต้นเหตุ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะมีการปฏิบัติเป็นธรรมได้ สมกับคำว่ารู้ ที่เป็นอรธอันสำคัญของคำว่าฉายะ ที่แปลว่ารู้ โดยตรงก็คือว่ารู้เมื่อ สิ่งนี้เกิด สิ่งนี้เกิดขึ้น เมื่อจับเข้าหลักอริยสัจ ๔ ก็คือรู้ว่าเมื่อทุกขสมุทัยคือต้นเหตุเกิด ทุกข์ก็เกิด เมื่อมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เกิด ความดับทุกข์คือ ดับต้นเหตุก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ความรู้ดังกล่าวนี้จึงเป็นตัวฉายะ ที่ฟังบรรลุความรู้ ดังกล่าวนี้ จึงจะมีการปฏิบัติเป็นธรรมได้ และเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

มาถึงสังฆคุณข้อที่ ๔ คือ *สามจีปฏิบัติ* ปฏิบัติชอบยิ่ง สมควร เหมาะ คำว่า *สามจี* นี้แปลกันว่าชอบยิ่งหรือชอบ สมควร เหมาะ พิจารณาดูความหมาย ของข้อนี้ ก็มีคำสำคัญในทางที่เป็นไปตามคำแปลนั้น คือว่า ชอบยิ่ง สมควร เหมาะ

เมื่อมีความหมายประกอบกันเข้าอีกกับ ๓ ข้อข้างต้น ก็กล่าวได้ว่าการปฏิบัตินั้น จะต้องดี ตรง เป็นธรรมและสมควรหรือชอบ เหมาะด้วย

อันข้อนี้หากจะดูความแตกต่างกัน ก็อาจจะพิจารณาเห็นได้ในตัวอย่างบางอย่าง คือว่าในการปฏิบัติที่จะให้บังเกิดผลนั้นจะต้องมีความเหมาะสม ชอบหรือสมควรอีกด้วย จึงจะให้ผลได้ อาจยกตัวอย่างเรื่องพระอานนท์ เมื่อท่านกำลังเร่งปฏิบัติเพื่อให้บรรลุ ถึงอรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็นพระอรหันต์ ที่มีแสดงไว้ในตำนานว่า

ท่านพระอานนท์นั้นเป็นพุทธอุปัฏฐากประจำของพระพุทธเจ้า ได้เป็นผู้ทรงจำ พระพุทธวจนะไว้ได้มาก หรือจะเรียกว่าทั้งหมดก็น่าจะได้ และท่านก็ได้สำเร็จเป็น โสดาบันบุคคล ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระปรารภชักชวนสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ก็กำหนด จำนวนไว้ว่า ๕๐๐ รูป และกำหนดคุณสมบัติไว้ว่า เป็นพระอรหันต์ชฌาสพผู้มีอาสวะ สิ้นแล้ว ซึ่งแตกฉานในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ ได้อภิญญา ๖ แต่ท่านพระอานนท์นั้นท่านยังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ท่านทรงจำพระธรรมวินัยไว้ได้มาก เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ที่ได้รับเลือกจึงได้ขอให้เลือกพระอานนท์ขึ้นอีกรูปหนึ่งเป็นที่ครบ ๕๐๐ เพราะถ้าหากว่าจะขาดพระอานนท์เสีย ก็ยากที่จะทำสังคายนาพระธรรมวินัยได้ พระมหากัสสปก็ได้กำชับ ท่านว่าให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท พระอานนท์จึงได้ตั้งทำความเพียรอย่างมาก ด้วยต้องการที่จะให้บรรลุพระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์ก่อน สังคายนา แต่ท่านก็ยังไม่บรรลุ จนถึงคืนวันสุดท้ายก่อนที่จะถึงวันสังคายนา ท่านก็เร่งความเพียรอย่างเต็มที่ แต่ท่านก็ยังไม่บรรลุอรหัตตมรรคพระอรหัตตผลอยู่นั่นเอง จนถึงท่านคิดว่าจะพักสักหน่อยหนึ่ง จึงได้เอนกายลงจะนอนพัก ก็สำเร็จพระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ขึ้น พร้อมทั้งอภิญญาและปฏิสัมภิทาในระหว่าง ๔ อิริยาบถ คือไม่ไชนอน ไม่ไชนั่ง ไม่ไชเดิน ไม่ไชยืน เพราะเอนกายลงจะนอนแต่ยังไม่ทันนอนก็สำเร็จขึ้นมาทันที

พระอาจารย์ได้แสดงอธิบายว่า ท่านปฏิบัติมรรคมืองค์ ๘ มาพร้อมแล้ว หรือจะกล่าวว่าเป็น ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรมถูกต้องมาแล้ว แต่ยังขาดความชอบ ยิ่ง ความสมควรหรือความเหมาะสมอยู่อีกประการหนึ่ง คือว่าตัวตัณหา ความอยากที่จะ

บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์นั่นเอง ซึ่งมีอยู่อย่างแรงกล้า ตัณหาตัวเองจึงได้มากขึ้น เอาไว้มิให้บรรลुเป็นพระอรหันต์ ครั้นท่านคิดว่าจะพักละ ก็แปลว่าปล่อยตัณหา ในขณะที่ท่านเอนกายลงนั้น ท่านปล่อยตัณหาคือความอยากอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุ พอท่านปล่อยตัณหาก็บรรลุทันที เพราะว่าท่านพร้อมแล้ว ตัณหาตัวเองยังกินเอาไว้อันนี้แหละแสดงถึงว่า ต้องมีสามมีจิปฏิบัติ ปฏิบัติ ขอบยั้ง คือเหมาะหรือสมควรประกอบอีกด้วยจึงจะให้บังเกิดผลอย่างสมบูรณ์

คำว่า สามมีจิ นี้เป็นคำที่มีใช้ในวินัยด้วย และเป็นคำที่มีใช้ในการแสดงกิริยาอาการด้วย ที่มีใช้ในวินัยนั้น คือที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้กระทำกิจบางอย่าง ซึ่งเรียกว่า เป็นสามมีจิ หรือสามมีจิกรรม ที่แปลว่ากรรมที่ชอบยั้ง หรือกิจที่ชอบยั้ง เช่น ในสิกขาบทที่ ๒ แห่งรัตนวรรคในกัณฑ์ปาจิตตีย์ มีบัญญัติไว้ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดเก็บเอากัถิ ให้เก็บเอากัถิ ซึ่งรัตนะกัถิ ซึ่งของสมมติว่ารัตนะกัถิ ในวัดที่อยู่กัถิ ในที่อยู่พักกัถิ เป็นปาจิตตีย์ และภิกษุเก็บเอากัถิ ให้เก็บเอากัถิ ซึ่งรัตนะกัถิ ซึ่งของสมมติว่ารัตนะกัถิ ในวัดที่อยู่กัถิ ในที่อยู่พักกัถิ ฟังเก็บไว้ด้วยหมายว่า ของผู้ใดผู้นั้นจะได้เอาไป นี่เป็นสามมีจิกรรมในเรื่องนั้น คือเป็นกิจที่ชอบยั้ง” และพระอาจารย์ได้แสดงว่า ถ้าไม่ปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ก็ต่ออาบัติทุกกฎ กับในการแสดงกิริยานั้น ดังที่แสดงถึงกิริยาที่เรียกว่าเป็นความเคารพ เช่นว่าไหว้ อภิวัต กราบไหว้ ยืนรับ และสามมีจิกรรมที่ขอบยั้งเป็นต้นว่าเมื่อนำศพผ่านมา หากว่ากำลังเดินอยู่ในทาง ก็ให้หยุดเดิน และหันหน้าไปทางศพอุทิศส่วนกุศลให้ ดังนี้เป็นกรรมที่ชอบยั้ง เรียกว่าเป็น สามมีจิกรรมอย่างหนึ่ง อันเรียกว่าเป็นความเคารพอย่างหนึ่ง คือเป็นการกระทำที่เหมาะสม ที่สมควรที่ชอบในเรื่องนั้น ๆ จึงเป็นคำที่มีความกว้าง และแม้ในการปฏิบัติก็ต้องมีประกอบอยู่ด้วย ก็เป็นอันว่าการปฏิบัตินั้นจะต้องมีทั้งหมดคือทั้ง ๔ นี้ประกอบกันจึงจะสมบูรณ์ จึงจะให้ผลตามที่มุ่งหวัง คือปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติขอบยั้งหรือสมควรหรือว่าเหมาะ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายในชื่อว่าปฏิบัติ หรือปฏิบัติ ซึ่งสืบต่อมาจากปริยัติ ปริยัติก็เป็นปริยัติศาสนา ปฏิบัติก็เป็นปฏิบัติศาสนา จึงเป็นอันว่า ศาสนานั้นจึงมีความหมายถึง ปริยัติศาสนา อย่างหนึ่ง ปฏิบัติศาสนา อย่างหนึ่ง และ ปฏิเวธศาสนา ที่จะแสดงต่อไปอีกอย่างหนึ่ง

คำว่าศาสนานั้นที่แปลกันว่าคำสั่งสอน ฟังดูก็เป็นแค่ปริยัติ แต่อันที่จริงนั้น แปลว่าคำสั่งสอนก็ได้ การสั่งให้ปฏิบัติให้กระทำ หรือการปฏิบัติก็ได้ และการปฏิบัติ นั้นก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอน คำสั่งสอนนั้นก็เพื่อให้ปฏิบัติ ทั้งปริยัติและทั้งปฏิบัติจึงต้อง คู่กัน จะขาดกันเสียไม่ได้ ถ้าไม่มีปริยัติก็ปฏิบัติไม่ถูก จะต้องรู้ปริยัติก่อนแล้วจึงจะ ปฏิบัติได้และถ้ารู้ปริยัติแล้วไม่ปฏิบัติเพียงแต่ปริยัติอย่างเดียวก็ไม่ได้ให้บังเกิดผล ไม่ ทำให้มีให้เป็นอะไรขึ้นมา ไม่มีไม่เป็นธรรมทุกข้อ แต่เมื่อมีปฏิบัติแล้วก็จะให้มีให้เป็น ธรรมได้ทุกข้อ ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ดังที่กล่าวแล้วหรือกล่าวเมื่อยกเอามรรคมืองค์ ๘ ก็กล่าวได้ว่าเมื่อมีปฏิบัติจึงจะให้ เป็นสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติคือระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ คือสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ย่อเข้าก็เป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อปฏิบัติจึง จะเป็นศีลขึ้นมา เป็นสมาธิขึ้นมา เป็นปัญญาขึ้นมา ก็มีขึ้นเป็นขึ้นที่กาย วาจา ใจ นี้เอง มีเป็นไตรสิกขาขึ้น มีเป็นมรรคมืองค์ ๘ ขึ้น เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้น หรือเป็นสัมมาทิฐิขึ้นเป็นต้น เพราะฉะนั้น ปริยัติปฏิบัติทั้งคู่นี้จึงต้องคู่กัน และเมื่อ ปฏิบัติก็ย่อมจะได้บังเกิดผล ซึ่งจะกล่าวถึงในข้อปฏิบัติต่อไป

ปฏิบัติ

คำว่า ปฏิบัติ แปลกันมาว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด แต่ตามศัพท์ของปฏิบัติ นั้นแปลว่าเจาะแทง และมักแสดงเป็นทางปัญญา จึงมีการเติมคำว่ารู้แจ้งเข้าข้างหน้า และเจาะแทงนั้นก็แปลว่าแทงตลอด รู้แจ้งแทงตลอด ตามความมุ่งหมายนั้น ก็มุ่งหมาย ว่าเจาะแทงกิเลสคือละกิเลส และการละกิเลสนั้นถ้าเป็นอวิชชาคือความไม่รู้ ซึ่งเป็น เครื่องปกปิดสัจจะคือความจริง ไม่ให้รู้ถึงความจริง จึงจะต้องเจาะแทงอวิชชาที่ปกปิดไว้ ให้ทะลุอวิชชาเข้าไปได้แล้ว จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่อวิชชาปกปิดไว้ และเครื่อง เจาะแทงนั้นที่เป็นข้อสำคัญก็คือปัญญา แต่ว่าตามความหมายนั้น ที่คลุมหมดก็ต้อง หมายถึงทั้งศีลทั้งสมาธิรวมอยู่ด้วย จึงกล่าวทั้งหมดได้ว่าเครื่องมือเจาะนั้นก็คือปฏิบัติ นั้นเอง ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา เมื่อปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญาขึ้นมา

มีหรือเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา ศีล สมาธิ ปัญญานี้ก็เจาะแทงกิเลสหรือ ละกิเลส หรือยกอวิชชาขึ้นมาก็เจาะแทงอวิชชาลงไป ทำให้เห็นสัจจะคือความจริง เพราะฉะนั้น ในการให้คำแปลคำว่าปฏิเวธนี้ เพื่อให้รวบรัด จึงได้ยกเอาปัญญาขึ้นมา เพียงข้อเดียว และเพื่อให้สัมผัสกันจึงแปลว่ารู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งก็มีความหมายที่ดี แทงตลอดก็คือว่าทะลุตลอด เมื่อมีความหมายว่าละก็ได้หมด เมื่อมีความหมายถึง อวิชชา ก็เจาะแทงอวิชชาได้ทะลุตลอด จึงจะเห็นสัจจะคือความจริงที่เรียกว่า **สัจธรรม** อาการดังที่กล่าวมานี้คือปฏิเวธ เป็นผลของการปฏิบัติ

กล่าวได้ว่าปฏิบัติมีขึ้นเมื่อใด การเจาะแทงกิเลสหรือการละกิเลสก็มีขึ้นเมื่อนั้น แต่ว่าเมื่อยังละหรือเจาะแทงกิเลสได้น้อย การละหรือการเจาะแทงนั้นก็ยังไม่ปรากฏให้ชัด เหมือนอย่างคนที่มีโรคและหมอให้กินยาหรือทายาแก้โรค เมื่อใช้ยาที่แรก อาการที่ หายของโรคก็ยังไม่ปรากฏ จะปรากฏเมื่อหายมากขึ้น แต่อันที่จริงนั้นการหายโรค ไม่ได้หายขึ้นทันที แต่ค่อย ๆ หาย เมื่อใช้ยาหลายครั้งก็ค่อย ๆ หายขึ้น ที่แรกผู้ที่เป็นโรคเองก็ยังไม่ปรากฏ แต่เมื่ออาการของโรคนั้นบรรเทาขึ้นมากพอสมควร จึงจะ ค่อยรู้สึก แล้วก็กล่าวว่าถูกยาแล้ว โรคเป็นอันมากนั้นต้องใช้ยากันหลาย ๆ วัน แต่บางอย่างถ้าโรคน้อยเมื่อยาดีก็ครั้งเดียว คือใช้ยาครั้งเดียวก็หายได้ อย่างเริ่มจะเป็นหวัด รู้สึกว่าจะเป็นหวัดก็ใช้ยาแก้หวัดหนเดียวก็หายได้ แต่แม้ว่าจะหายนานวันก็ตาม อาการที่หายที่บรรเทาผ่อนคลายนั่นก็มีเรื่อย ๆ ไป ทีละน้อย ๆ จนถึงหาย แต่ว่า อาการหายนั้นก็เริ่มมีตั้งแต่การใช้ยาครั้งแรกแล้ว แม้ว่าบุคคลผู้เป็นโรคจะไม่รู้ก็ตาม

ความเติบโตขึ้นของสิ่งทั้งหลายก็มีอยู่ดังนี้ อาการหายโรคก็เป็นอาการเติบโต อย่างหนึ่งของอาการที่หาย ก็ค่อย ๆ มี ต้นไม้มีผล ผลของต้นไม้นั้นก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา จนถึงโตเต็มที่ แม้ว่าร่างกายของบุคคลที่เกิดมา ก็เติบโตขึ้นมาตั้งแต่จุดเริ่มต้น ในครรภ์ของมารดาโดยลำดับ ไม่ใช่โตขึ้นมาทันที จนถึงเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ค่อย ๆ โตขึ้นมา ต้องใช้เวลาเป็นนานปี ไม่ใช่โตทันที แต่ว่าโตขึ้นมาโดยลำดับตั้งแต่เล็กจนถึง โตเต็มที่ ความเติบโตของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งก็เป็นดังนี้ อาการของโรคก็ เหมือนกัน ก็มักจะเป็นตั้งแต่เล็กน้อยแล้วก็มากขึ้นอาการหายก็เหมือนกัน หายตั้งแต่เล็กน้อย จนถึงหายมาก ซึ่งเป็นความเติบโตของการหาย

ผลของการปฏิบัตินี้ได้แสดงไว้แล้วในกิจของอริยสัจข้อที่ ๓ คือ *ทุกขนิโรธ* ความดับทุกข์ ซึ่งมีกิจที่พึงปฏิบัติต่อข้อนี้ก็คือว่า *สัจฉิกรณะ* การกระทำให้แจ้ง เมื่อมีมรรคคือการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ขึ้นเมื่อใด ความดับทุกข์ก็มีขึ้นเมื่อนั้นทันที แต่ว่ามีทีละน้อย จึงตรัสสอนให้ทำสัจฉิกรณะคือการกระทำให้แจ้ง เพื่อจะได้ทราบว่าการปฏิบัติมีผล ทำให้เห็นผลของการปฏิบัติ จะไม่เข้าใจผิดในผลของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น แม้ในข้อปฏิเวธนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นผลของการปฏิบัติซึ่งจะต้องใช้สัจฉิกรณะ คือการกระทำให้แจ้ง ซึ่งว่าถึงเป็นกิจที่ต้องกระทำให้แจ้งก็เป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวแก่ทำให้รู้จักผลของการปฏิบัติ

และเมื่อปฏิเวธแปลว่าเจาะแทง อากาที่เรียกว่าเจาะแทงนี้จึงมีใช้ตั้งแต่ชั้นปริยัติดังที่ได้แสดงแล้ว ว่าที่เรียกว่าปริยัตินั้นก็คือการเรียน ที่จะต้องมีการฟัง มีการอ่าน มีการทรงจำ มีการเพ่งด้วยใจคือพิจารณา มีการขบเจาะด้วยทิวฐิคือความเห็น คือทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

อันคำว่า ขบเจาะด้วยความเห็นนี้ ศัพท์ว่า *ทิวฐิปฏิเวธะ* หรือ *ทิวฐิปฏิเวธ* ขบเจาะด้วยทิวฐิคือความเห็น คือว่าปฏิเวธคำเดียวกันนี้แหละ แต่ในที่นี้แปลว่าขบเจาะเพื่อให้เหมาะแก่ความหมายที่ใช้ในส่วนที่เกี่ยวกับปริยัติ จะแปลว่าเจาะแทงก็ได้ เจาะแทงด้วยความเห็น ก็คือว่าเจาะแทงอรรถะคือเนื้อความของข้อธรรมที่ฟัง หรือที่อ่าน หรือที่เพ่งพิจารณาให้เข้าใจ ด้วยวิธีที่เรียกอีกคำหนึ่งว่า *โยนิโสมนสิการ* การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย

คำว่า *โยนิโส* นี้แปลว่า โดยกำเนิด ตามศัพท์ การทำไว้ในใจโดยกำเนิด คือว่าพิจารณาจับเข้าไปจนถึงเหตุเกิด หรือความเกิดขึ้น หรือเหตุเกิดขึ้นหรือทางเกิดขึ้น หรือกำเนิด กำเนิดของข้อธรรมนั้น ๆ พร้อมทั้งผลคือรู้เหตุรู้ผล โยนิโสมนสิการนี้เป็นเครื่องมือในการขบเจาะ ต้องใช้ทิวฐิคือความเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้อง อันเป็นตัวปัญญาในการขบเจาะอีกเหมือนกัน หรือในการเจาะแทงอีกเหมือนกัน

เมื่อมีทิวฐิปฏิเวธดังนี้ จึงจะมีความเข้าใจในธรรมอันเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นสุดยอดของปริยัติ เบื้องต้นของปริยัตินั้นก็คือฟังด้วยหูหรืออ่านด้วยตา หรือจะเรียกรวม ๆ ทั้งหมดว่าสังเกตจากกำหนดสำเนียงจากอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา บ้าง

หูบ้าง จมูกบ้าง ลิ้นบ้าง กายบ้าง ทางรูปที่ตาเห็น ทางเสียงที่หูได้ยิน ทางกลิ่นที่จมูกได้สูดดม ทางรสที่ลิ้นได้ทราบ ทางกายคือสัมผัสที่กายได้ถูกต้อง ทั้ง ๕ ทางรวมเรียกในคำว่าฟังหรือว่าอ่านแล้วมาถึงเพ่งด้วยใจ *มนสาอนุเปกขิตา* ความเพ่งด้วยใจคือพินิจพิจารณา ก็มาถึงข้อที่ ๖ आयตนะข้อที่ ๖ มโน คือใจ เพ่งด้วยใจ แล้วจึงมาถึงข้อสุดท้ายซึ่งเป็นยอดของปริยัติ ก็คือ *ทิวฐิปฎิวธ* ขบเจาะหรือว่าเจาะแทงด้วยทิวฐิ คือความเห็นอันหมายถึงความเห็นชอบโดยโยนิโสมนสิการ เป็นความเข้าใจอันถูกต้อง แปลว่ายอดของปริยัติก็ต้องมีปฏิเวธ

มาถึงปฏิบัติ ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา ซึ่งรวมเอาปฏิบัติของกิจในอริยสัจ ๔ เข้ามาเป็นฐานใหญ่ ก็อาจจะกล่าวได้ว่ายอดของปฏิบัตินั้นก็ต้องมีปฏิเวธอีกเหมือนกัน คือว่าต้องเจาะแทงลงไปให้ถึงศีล ถึงสมาธิ ถึงปัญญา เพราะว่าจะต้องต่อสู้กับกิเลส ปฏิบัตินั้นต้องต่อสู้กับกิเลส เหมือนอย่างเข้าสนามรบกับกิเลส คือต้องต่อสู้กับกิเลสกองตัณหา หรือว่ากองโลภะ โทสะ โมหะ หรือราคะ โทสะ โมหะ รวมความว่าต้องต่อสู้กับกิเลส

กิเลสนี้เป็นเครื่องป้องกันไว้ไม่ให้ปฏิบัติเป็นธรรมปฏิบัติขึ้นมา จะยกเอาข้อไหนก็ได้ทั้งนั้น จะยกเอามรรคมืองค์ ๘ ก็ได้ แต่ว่าสั้น ๆ จะยกเอาข้อศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งย่อมาจากมรรคมืองค์ ๘ จะเป็นศีลขึ้นมาได้ก็ต้องต่อสู้กับกิเลสที่เป็นตัวตัณหาหรือเป็นโลภะหรือราคะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ ซึ่งชักนำไปไม่ปฏิบัติในศีล ดังที่ปรากฏเป็นเจตนา ความจงใจที่จะละเมิดศีล ข้อนั้นข้อนี้ และในการปฏิบัติสมาธิ ก็มีนิวรณ์เข้ามาขัดขวางไม่ให้จิตเป็นสมาธิได้ นิวรณ์จะจูงจิตออกไปจากสมาธิ ดึงจิตออกไปจากสมาธิ จะปฏิบัติทางปัญญา ก็มีโมหะ ความหลง อวิชชาคือความไม่รู้ที่ทำให้ยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเที่ยง ว่าเป็นสุข ว่าเป็นอัตตา ตัวตน ครั้นเมื่อมาปฏิบัติทางปัญญา พิจารณาให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน ความเห็นยึดถือเหล่านี้ก็จะขัดขวาง ไม่ยอมให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ศีลจึงไม่เกิดหรือเกิดก็ไม่บริสุทธิ์ สมาธิจึงไม่เกิดหรือเกิดก็เป็นสมาธิชั่วคราว หรืออย่างมากที่สุดก็เป็นอุปปจาร ไม่อาจถึงอัปปนาคือแนบแน่นได้ ปัญญาก็ไม่เกิดเพราะมีความเห็นขัดแย้งว่าสังขารทั้งหลายเป็นอัตตา ตัวตน เป็นสุขและเที่ยง ปัญญาจึงไม่เป็นปัญญา เป็นอันว่ากิเลสคอยขัดขวางไม่ให้เป็นศีลที่บริสุทธิ์ ไม่ให้เป็นสมาธิจนถึงอัปปนาคือแนบแน่น

ไม่ให้ได้เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าเป็นวิปัสสนาปัญญา จึงต้องเจาะแทง เป็นอันว่า ต้องต่อสู้กับกิเลส ต้องละกิเลส ทำลายกิเลสลงไป นี่คือการเจาะแทง การละ การทำลาย จึงจะเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น ยอดของปัญญาก็ต้องมีปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องมีปฏิเวธ คือเป็นปฏิเวธขั้นปฏิบัติ

เป็นอันว่าปฏิเวธนั้นจะต้องมีตั้งแต่ขั้นปริยัติ ปริยัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ ยอดของปฏิบัติก็ต้องเป็นปฏิเวธ และมาถึงข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นปฏิเวธเอง คือหมายความว่าเป็นส่วนผลของปฏิบัติ ก็ต้องมีปฏิเวธมาโดยลำดับ จึงจะรู้ผลของการปฏิบัติมาโดยลำดับได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อกึ่งที่ฟังปฏิบัติในอริยสัจข้อที่ ๓ นั้น เพราะฉะนั้น ปฏิเวธอันเป็นข้อที่ ๓ นี้จึงเป็นข้อที่สำคัญ

เมื่อปฏิบัติเมื่อใดก็ย่อมได้รับผลของการปฏิบัติเมื่อนั้น ก็ต้องมีปฏิเวธตั้งแต่ขั้นที่เป็นสัจฉิกรณะ คืออาการกระทำให้แจ้ง ให้แจ้งผลของการปฏิบัติซึ่งเป็นตัวปฏิเวธ ต้องรู้จักตั้งแต่ขั้นปฏิเวธของปริยัติ ขั้นปฏิเวธของปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธของปฏิเวธนี้เอง โดยจะต้องเจาะแทงกิเลส เจาะแทงโมหะอวิชชา หรือว่าแทงตลอดโมหะอวิชชา จึงจะได้ตัวความรู้แจ้ง เพราะเหตุว่ายังเจาะแทงกิเลสไม่ได้ จะเป็นปริยัติก็ยังไม่สมบูรณ์ จะเป็นปฏิบัติก็ยังไม่สมบูรณ์ และจะเป็นตัวปฏิเวธเองก็ไม่ได้สมบูรณ์ เพราะยังเจาะแทงเครื่องปิดบังไม่ได้ คือกิเลสนั่นเองซึ่งปิดบังสัจจะคือความจริง ยังทะลุไปยังสัจจะคือความจริงไม่ได้ จึงต้องเจาะแทง แต่เครื่องเจาะแทงนั้นก็ไม่ใช่อื่นไกล ก็ปฏิบัติ นั้นแหละซึ่งสืบเนื่องมาจากปริยัติ เป็นเครื่องเจาะแทง คือเมื่อเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมาทีหนึ่ง ก็มาเป็นปฏิเวธคือว่าเจาะแทง ทำลาย ละกิเลสได้ทีหนึ่งไปโดยลำดับ และเมื่อกิเลสเบาเข้าเมื่อกิเลสน้อยเข้า สัจจะคือความจริงก็ปรากฏชัดขึ้นตั้งต้น แต่สัจจะคือความจริงในขั้นกรรม ดังที่มีแสดงถึงสัจจะคือความจริงในขั้นกรรมไว้ว่า *กฺลฺยณณการี กฺลฺยณณํ ทำดีได้ดี ปาปการี จ ปาปกํ ทำชั่วได้ชั่ว* หรือสัจจะในขั้นกรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า *กมฺมสฺสโกมฺหิ* เรามีกรรมเป็นของของตน *กมฺมททายาโท* เป็นทายาทรับผลของกรรม *กมฺมโยนิ* มีกรรมเป็นกำเนิด *กมฺมพฺพนฺตุ* มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ *กมฺมปฏิสฺสรณ* มีกรรมเป็นที่อาศัย *ยํ กมฺมํ กริสฺสสามิ* จักทำกรรมอันใดไว้ *กฺลฺยณณํ วา ปาปกํ วา ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ* จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

แม้สัตว์ทั้งหลายก็เป็นเช่นเดียวกัน คือมีกรรมเป็นของของตนเป็นต้น นี่เป็น
 สัจจะในชั้นกรรม สัจจะในชั้นกรรมนี้จะถูกโมหะคือความหลง อวิชชาคือความไม่รู้
 พร้อมทั้งกิเลสกองโลก กองโกรธ กองหลง หรือว่ากองราคะ โทสะ โมหะปกปิดเอา
 ไว้ ทำให้จิตนี้ไม่สามารถที่จะชำแรกไปรู้ได้ แม้แต่หรือแม้ว่าจะได้ฟังมาร้อยครั้งพันครั้ง
 ได้สวดเป็นร้อยครั้งพันครั้ง แต่ก็ไม่ได้ปัญญาคือความรู้ของตน รู้เจาะแทงเข้าไปถึง
 สัจจะที่เป็นตัวความจริง และเมื่อยังมีกิเลสเหล่านี้ปกคลุมอยู่ จึงมี *อคติ* คือความ
 ลำเอียง ดังที่แสดงไว้ในเรื่องอคติ ๔ *ฉันทาคติ* ลำเอียงไปด้วยฉันทะคือความชอบพอใจ
โทสาคติ ลำเอียงไปด้วยโทสะ ความขัง เกลียด โกรธ *โมหาคติ* ลำเอียงด้วยความหลง
ภยาคติ ลำเอียงด้วยความกลัว จึงไม่มีการลงสันนิษฐานใจของตนเอง คือตกลงใจของ
 ตัวเอง วินิจฉัยใจของตนเองลงไปจริง ๆ ว่าจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้
 ต่อเมื่อได้มีปฏิเวธในปริยัติ คือเข้าใจในปริยัติ ปฏิเวธในปฏิบัติ คือปฏิบัติเป็นศีล เป็น
 สมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา มาเป็นตัวปฏิเวธ คือว่า เจาะแทงอวิชชาโมหะเหล่านี้ที่หุ้มห่อ
 จิตอยู่ ก็ไม่ต้องหมด เจาะแทงลงไปบางส่วนแต่ให้ลึกพอ จนถึงสัจจะคือความจริงอันนี้
 สัจจะคือความจริงอันนี้ก็จะไพล่ออกมาว่าเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเอาไว้
 เป็นการสันนิษฐานคือตกลงใจ เป็นวินิจฉัยคือการตัดสินใจของตนเอง เป็นศรัทธาคือ
 ความเชื่อตั้งมั่นของตนเอง เป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงของตนเองขึ้นได้ทันทีว่าเป็นจริง
 ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าจะหมดอคติที่ทำให้ลำเอียง ถ้าเปรียบเหมือน
 ผู้พิพากษา ตัวเองก็เป็นผู้พิพากษาที่ตัดสินอย่างยุติธรรม ปราศจากอคติคือความ
 ลำเอียงใด ๆ ทั้งสิ้น และแม้ในข้ออริยสัจก็เช่นเดียวกัน

หลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายของพระพุทธศาสนา

คำว่า *พระพุทธศาสนา* ประกอบด้วยคำว่า *พุทธะ* ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ กับคำว่า *ศาสนา* ที่แปลว่า คำสั่งสอน รวมกันเข้าเป็น *พุทธศาสนา* แปลว่า คำสั่งสอนของผู้รู้ เมื่อพูดว่าพระพุทธศาสนา ความเข้าใจก็ต้องแล่นเข้าไปถึงลัทธิปฏิบัติ และคณะบุคคล ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติในลัทธิปฏิบัตินั้น ไม่ใช่มีความหมายแต่เพียงคำสั่งสอน ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นหนังสือ หรือเป็นเพียงตำรับตำราเท่านั้น พระพุทธศาสนาที่เราทั้งหลายในบัดนี้ ได้รับนับถือและปฏิบัติเนื่องมาจากอะไร คือเราได้อะไรจากสิ่งที่เรียกว่า *พระพุทธศาสนา* นั้นมานับถือปฏิบัติในบัดนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เห็นว่า เราได้ *หนังสือ* อย่างหนึ่ง *บุคคล* อย่างหนึ่ง *หนังสือ* นั้นก็คือตำราที่แสดงพระพุทธศาสนา บุคคลนั้นก็คือ พุทธศาสนิกที่แปลว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกนี้มีใช้หมายความแต่เพียง ศฤหฺสฺถ์ หมายความว่าถึงทั้งบรรพชิตคือนักบวช และศฤหฺสฺถ์ซึ่งเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พุทธอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่ พุทธบริษัทคือหมู่ของผู้นับถือพระพุทธเจ้า ดังที่เรียกว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แต่ในบัดนี้ ภิกษุณีไม่มีแล้ว ก็มีภิกษุกับสามเณร และอุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลที่เรียกว่า พุทธมามกะ พุทธมามิกา ก็รวมเรียกว่า พุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกทั้งหมด คือในบัดนี้มีหนังสือซึ่งเป็นตำราพระพุทธศาสนา และมีบุคคลซึ่งเป็นพุทธศาสนิกหรือเป็นพุทธบริษัท ทั้ง ๒ อย่างนี้ หนังสือก็มาจาก บุคคลนั่นเอง คือ บุคคลที่เป็นพุทธศาสนิกหรือเป็นพุทธบริษัทได้เป็นผู้ทำหนังสือขึ้น และบุคคลดังกล่าวนี้ก็ได้มีสืบต่อกันเรื่อยมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และสืบต่อมาตั้งแต่ จากที่เกิดของพระพุทธศาสนา มาจนถึงในต่างประเทศของประเทศนั้น ดังเช่นในประเทศไทยในบัดนี้ คือว่าได้มีพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัทสืบต่อกันเรื่อยมา จึงมาถึง

เราทั้งหลายในบัดนี้ และเราทั้งหลายในบัดนี้ก็ได้เป็นพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัท ในปัจจุบัน และคนรุ่นต่อ ๆ ไปก็จะสืบต่อไปอีก.

หนังสือคือ ตำราพระพุทธศาสนา นั้น ได้กล่าวแล้วว่าก็ออกมาจากบุคคล คือ บุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ๆ ได้ทำเอาไว้ และเมื่อเราได้ศึกษาใน หนังสือตำราพระพุทธศาสนาแล้ว เราจึงทราบประวัติของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้นมา เพราะฉะนั้น การทราบเรื่องพระพุทธศาสนาในบัดนี้ จึงทราบได้จากหนังสือซึ่งเป็น ตำรา บุคคลซึ่งเป็นผู้รู้ พระพุทธศาสนาในบัดนี้ ก็รู้จากหนังสือหรือตำรา และก็บอก อธิบายกันต่อ ๆ มา เพราะฉะนั้น ก็ควรจะทราบหนังสือที่เป็นตำราในพระพุทธศาสนา นี้ว่ามีขึ้นอย่างไร

หนังสือที่เป็นตำราพระพุทธศาสนา นี้ มีเล่าว่า ได้มีขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างสมบูรณ์ เมื่อพระพุทธศาสนาว่างไปแล้วสี่ร้อยปีเศษ คือหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วได้สี่ร้อยปี เศษ ภิกษุซึ่งเป็นพหูสูตในประเทศลังกา ได้ปรารภความทรงจำของบุคคลว่าเสื่อมทราม ลง ต่อไปก็คงไม่มีใครสามารถจะจำทรงพระพุทธรวณะไว้ได้ทั้งหมด จึงได้ประชุมกัน ทำสังคายนา คือสอบสวนร้อยกรองพระพุทธรวณะตามที่ต่างคนได้จำกันไว้ได้ รับรอง ต้องกันแล้วก็เขียนลงเป็นตัวหนังสือ ตำราที่เขียนขึ้นเป็นครั้งแรก ที่เล่าถึงว่าพระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงคำสั่งสอนไว้อย่างไร เรียกว่าเป็น *ปกรณ์* คือเป็นหนังสือชั้น *บาลี* เป็นหลัก ฐานชั้นที่หนึ่ง และต่อมาก็มีอาจารย์ได้แต่งคำอธิบายบาลีนั้น คำอธิบายบาลีของพระ อาจารย์นั้น เรียกว่า *อรรถกถา* แปลว่ากล่าวเนื้อความ เป็นตำราชั้นที่สอง ต่อมาก็มี อาจารย์แต่งอธิบายอรรถกถานั้นอีก เรียกว่า *ฎีกา* เป็นตำราชั้นที่สาม ต่อมาก็มีพระ อาจารย์แต่งอธิบายฎีกาออกไปอีก เรียกว่า *อนุฎีกา* เป็นตำราชั้นที่สี่ และก็ยังมีพระ อาจารย์แต่งอธิบายเบ็ดเตล็ด เป็นเรื่องสำคัญบ้าง เป็นเรื่องย่อย ๆ บ้างอีกมากมาย ก็เรียกว่าเป็นปกรณ์พิเศษ คือเป็นหนังสือพิเศษต่าง ๆ แต่ว่าตำราที่เป็นหลักก็คือ บาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ดังกล่าวมานั้น หนังสือเหล่านี้ได้มีในประเทศลังกา และตาม ประวัติก็เล่าว่า เดิมก็เขียนเป็นภาษาลังกาหรือภาษาสิงหพอยู่เป็นอันมาก และต่อมาก็ได้มีพระเถระ เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ มาแปลเป็นภาษาบาลี ที่ในบัดนี้นับถือว่าเป็น ภาษาพระพุทธศาสนาจนถึงในบัดนี้ หนังสือตำราเหล่านี้ก็ได้แปลเป็นภาษาบาลีในลังกา ทั้งหมด ในประเทศไทย เราก็ได้ตำราเหล่านี้มา เช่น ในบัดนี้ที่เป็นชั้นบาลีก็ได้มาบริบูรณ์ ชั้นอรรถกถาก็ได้มาบริบูรณ์ ฎีกา อนุฎีกาก็มีโดยมาก แต่ที่พิมพ์แล้วด้วยอักษรไทย

สำหรับที่เป็นบาลี เรียกว่า พระไตรปิฎก พิมพ์ทั้งหมด พิมพ์เมื่อรัชกาลที่ ๕ ครั้งหนึ่ง พิมพ์เมื่อรัชกาลที่ ๗ คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๖ เป็นครั้งที่ ๒ และในเวลาต่อ ๆ มากี่เพียงแต่พิมพ์ซ่อม สำหรับที่เป็นชั้นบาลีอันเรียกว่าพระไตรปิฎกนี้ ทางคณะสงฆ์ได้แปลเป็นภาษาไทย และได้พิมพ์เสร็จแล้วเป็นจำนวนมากเล่ม เป็นฉบับแปลของกรมการศาสนา ส่วนที่เป็นชั้นนอรรถกถาได้พิมพ์ไว้ด้วยอักษรไทยเป็นส่วนมาก ชั้นฎีกาก็ได้พิมพ์บ้างแต่เป็นส่วนน้อย แต่หนังสือเหล่านี้โดยมากก็เป็นภาษาบาลี เมื่อเป็นเช่นนี้เมื่อจะรู้พระพุทธศาสนาด้วยตนเอง จากตำราเดิม จึงต้องศึกษาภาษาบาลีหรือภาษามคธ พระภิกษุที่บวชมีหน้าที่จะต้องศึกษาสืบทอดพระพุทธศาสนาก็ต้องเรียนบาลีกัน และก็นำเอาพระธรรมวินัยจากบาลีนั้นมาแสดงแก่ผู้ที่ไม่ได้เรียนภาษาบาลี

เมื่อทราบว่าเป็นบาลี เราในบัดนี้ได้ทราบพระพุทธศาสนาจากหนังสือ และจากคณะบุคคลซึ่งเป็นพุทธศาสนิก ดังที่กล่าวมาโดยย่อแล้ว ก็ควรจะทราบต่อไปว่า เมื่อศึกษาจากหนังสือและบุคคลที่เป็นพุทธศาสนิกที่เป็นครูบาอาจารย์ต่อ ๆ กันมา จึงได้ทราบว่าต้นเดิมของพระพุทธศาสนานั้น ก็คือพระพุทธเจ้า

คำว่า พระพุทธะ แปลว่า พระผู้รู้ ในภาษาไทยเราเติมคำว่า เจ้า เรียกว่า พระพุทธเจ้า คือเอาความรู้ของท่านมาเป็นชื่อ ตามพุทธประวัติที่ทราบจากหนังสือทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวนั้น พระพุทธเจ้าก็เป็นบุคคลคือเป็นมนุษย์เรานี่เอง ซึ่งมีประวัติดังที่แสดงไว้ในพระพุทธประวัติแล้ว แต่ว่าท่านได้ค้นคว้าหาความรู้ จนประสบความสำเร็จที่เป็นโลกุตตระ คือความรู้ที่เป็นส่วนเหนือโลก หมายความว่า ความรู้ที่เป็นส่วนโลกิยะหรือเป็นส่วนโลกนั้น เมื่อประมวลเข้าแล้วก็มีความรู้ในด้านสร้างบ้าง ในด้านธำรงรักษาบ้าง ในด้านทำลายล้างบ้าง ผู้รู้เองและความรู้นั้นเองก็เป็นไปในทางคติโลก ซึ่งต้องเป็นไปตามคตินิยมของโลก ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เพราะต้องเกี่ยวข้องกับโลก นอกจากนี้ ยังต้องเป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ถึงจะเป็นเจ้าโลก แต่ไม่เป็นเจ้าตัณหา ต้องเป็นทาสของตัณหาในใจของตัวเอง เพราะฉะนั้น ความรู้ที่ยังต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย และยังต้องเป็นทาสของตัณหาดังกล่าวนี้นี้ จึงเรียกว่ายังเป็นโลกิยะ ยังไม่เป็นโลกุตตระคืออยู่เหนือโลก แต่ความรู้ที่จะเป็นโลกุตตระคืออยู่เหนือโลกได้นั้น จะต้องเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ดังกล่าวได้ พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์คนแรกที่ได้บัญญัติญาพระองค์

ว่าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมซึ่งทำให้เป็นโลกุตระคืออยู่เหนือโลก คือทำให้ท่านผู้นั้นเป็นผู้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ดังกล่าวนั้น ท่านผู้ประกอบด้วยความรู้ดังกล่าวมานี้ และประกาศความรู้นั้นสั่งสอน ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งเป็นต้นเดิมของพระพุทธศาสนา

พระธรรม ที่แรกก็เป็นเสียงที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธรเจ้า เป็นเสียงที่ประกาศความจริงให้บุคคลทราบธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น เสียงที่ประกาศความจริงแก่โลกนี้ ก็เรียกกันว่าพระธรรมส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนา คือเป็นคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธรเจ้า เป็นคำสั่ง เป็นคำสอน ข้อปฏิบัติที่คำสั่งสอนนั้นแสดงชี้ ก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง ผลของการปฏิบัติก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง เหล่านี้เรียกว่าพระธรรม

หมู่ชนที่ได้ฟังเสียงซึ่งออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธรเจ้า ได้ความรู้พระธรรม คือความจริงที่พระพุทธรเจ้าได้สั่งสอน จนถึงได้บรรลุโลกุตระธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลก ตามพระพุทธรเจ้าเรียกว่า พระสงฆ์ คือหมู่ของชนที่เป็นสาวกคือผู้ฟังธรรมของพระพุทธรเจ้า ซึ่งเป็นผู้รู้พระธรรมตามพระพุทธรเจ้าได้ พระสงฆ์ดังกล่าวนี้เรียกว่าพระอริยสงฆ์ มุ่งเอาความรู้เป็นสำคัญเหมือนกัน ไม่ได้มุ่งว่าจะต้องเป็นคฤหัสถ์หรือจะต้องเป็นบรรพชิต และเมื่อรู้พระธรรมของพระพุทธรเจ้าก็ประกาศตนนับถือพระพุทธรเจ้า ที่มีศรัทธาแก่กล้า ก็ขอบวชตาม ที่ไม่ถึงกับขอบวชตามก็ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา จึงได้เกิดเป็นบริษัท ๔ ชั้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในบริษัท ๔ นี้ หมู่ของภิกษุ ก็เรียกว่าพระสงฆ์เหมือนกัน แต่เรียกว่าสมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ เพราะว่าเป็นภิกษุตามพระวินัยด้วยวิธีอุปสมบท รับรองกันว่าเป็นอุปสัมบันหรือเป็นภิกษุขึ้น เมื่อภิกษุหลายรูปมาประชุมกันกระทำกิจของสงฆ์ ก็เรียกว่าสงฆ์

พระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ที่เป็นอริยสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสรณะคือที่พึ่งอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ความเป็นพระอริยสงฆ์นั้นเป็นจำเพาะตน ส่วนหมู่แห่งบุคคลที่ดำรงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ก็คือพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิก ดังกล่าวมาข้างต้น ในพุทธบริษัทเหล่านี้ ก็มีภิกษุสงฆ์นี้แหละเป็นบุคคลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้ปลื้มชีวิตมาเพื่อปฏิบัติดำรงรักษาพระพุทธศาสนา นำพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อมา จนถึงในบัดนี้

๒. เป้าหมายการศึกษาพระพุทธศาสนา

สัจจะ-ความจริง

ข้อแรกเพื่อความจรงนั้น ก็เพื่อให้รู้ความจรงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะวาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานักธรรม หรือธรรมศึกษาก็ดี เป็นคำแสดงเทศน์ต่าง ๆ บรรยายต่าง ๆ กิติ หรือจะรวมเข้าทั้งหมด เป็นพระวินัยพระสูตรพระอภิธรรม อันเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสิ้นกิติ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ก็ล้วนเป็นความจรงแต่ละข้อที่ควรศึกษาให้มีความรู้ และควรทรงจำควรพิจารณาให้เข้าใจ เพื่อให้เห็นความจรงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น หรือแม้ว่าจะคิดค้ำก็ต้องคิดพินิจพิจารณาแก้ แล้วก็จะพบความจรง

อันธรรมที่แสดงความจริงของทุก ๆ ข้อ หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นไปโดยลำดับ ว่าไม่มีใครจะแสดงได้จรงเหมือนพระพุทธเจ้าในทางทั้งหลาย เช่นว่าผู้ที่ศึกษาธรรมวิภาคในนวโกวาทตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ หมวด ๒ คู่แรก ก็ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ ความรู้ตัว และต่อ ๆ ไป เมื่อฟังเดิน ๆ ก็จะไม่รู้สึกซาบซึ้งเท่าไรนัก แต่ถ้าหากว่าพินิจพิจารณาให้รู้จักว่า สติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร มีอุปการะมากอย่างไร ยิ่งเข้าใจก็จะยิ่งเห็นความจริง และธรรมอื่น ๆ ทุกข้อก็เช่นเดียวกัน เมื่อยิ่งศึกษาคือฟังอ่านทรงจำพิจารณาให้เข้าใจ ก็จะยิ่งซาบซึ้ง เพราะจะยิ่งเข้าใจและได้เห็นความจริงในทุก ๆ ข้อ อันจะฟังค้ำตาม

เหตุผลมิได้ เพราะฉะนั้น ยิ่งศึกษาดังกล่าวก็ยิ่งจะพบความจริงตามเหตุและผล จะพบเหตุและผลตามความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลในด้านชีวิต ในด้านพฤติกรรม คือ การปฏิบัติของตนเองของแต่ละคน ตลอดจนจนถึงความจริงตามเหตุและผลของจิตใจของเจตนา ของกรรม ที่ประกอบกระทำทางกายทางวาจา ทางใจของตนเอง และในด้านอื่น ๆ และเมื่อรวมเข้าโดยเหตุผลในทางกรรม คือการที่กระทำทางกายทางวาจา ทางใจของตนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่วได้รับผลชั่ว ซึ่งฟังดูที่แรกก็รู้สึกว่ามีเหตุผล ไม่น่าจะรู้สึกรับรองเท่าไรนัก หรืออาจจะรู้สึกคัดค้าน แต่หากว่าได้ตั้งใจพิจารณาอย่าง ยั้ง ๆ ขึ้นไปแล้ว เมื่อยังเข้าใจก็ยิ่งจะพบความจริง ว่าที่ตรัสสอนไว้นั้นเป็นจริงตามเหตุและผล กรรมเป็นเหตุ ผลดีหรือผลชั่วที่ได้รับเป็นผล ตลอดจนจนถึงความจริงที่เป็นอริยสัจจ์ คือที่มีใช้สามัญสัจจะ ความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่เป็นความจริงที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ดังที่ได้แสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อได้ยั้งพิจารณาให้มีความเข้าใจ ก็ยิ่งจะเห็นความจริง เพราะฉะนั้น ประการแรกของผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงเพื่อจะรู้ความจริง เพื่อจะจับความจริงให้ได้ คือเพื่อความจริง ความจริงที่จับได้หรือที่รู้นี้ มิใช่หมายความว่า เป็นเพียงการฟังการอ่านและความจำ แต่หมายความว่าต้องพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเห็นจริง จึงต้องการให้รู้จริงให้เห็นจริงแม้แต่ในข้อใดข้อหนึ่ง อันนี้เป็นหลักกำหนดให้รู้จักลักษณะพระพุทธศาสนา ประการแรกของผู้มุ่งศึกษาพระพุทธศาสนา จะเป็นพระเก่าพระใหม่ จะเป็นเถรวาทเป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ตาม ประการแรกนั้นต้องให้พบความจริง ให้เห็นจริง ให้รู้จริง ให้ได้จริง แม้ในธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งในข้อนี้ผู้ศึกษาจะต้องทำใจเป็นกลาง คือยังไม่คิดที่จะคัดค้าน ยังไม่คิดที่จะรับ แต่ว่าตั้งใจฟังตั้งใจอ่านตั้งใจที่จะทรงจำแล้วก็ตั้งใจพิจารณาไปตามเหตุและผล ให้เข้าใจถูกต้อง และเมื่อได้ความเข้าใจถูกต้องแล้วก็จะเห็นจริง จะพบความจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่น แม้ในข้อทุกกะหมวด ๒ ที่ยกมานั้น ให้เข้าใจจริง ๆ ว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร อุปการะมากอย่างไร ให้เห็นจริงให้เข้าใจจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง ก็จะได้พบลักษณะพระพุทธศาสนาประการแรก

ความดี

มาถึงข้อที่ ๒ ความดี นี่เป็นข้อสำคัญ ความดีนั้นเป็นคำที่ทุกคนก็ได้ยินกันมา และก็น่าจะมีความเข้าใจพอสมควร อย่างน้อยก็ต้องเข้าใจว่าความดีนั้นตรงกันข้ามกับความชั่ว และอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่วก็ได้ฟังอบรมกันมา ตั้งแต่จากบิดามารดา ครูบาอาจารย์ มาจนถึงจากพระพุทธเจ้า คือที่พระเทศน์พระสอนต่าง ๆ และความดีความชั่วนี้ก็รู้กันอยู่ ว่าเกิดจากความประพฤติของบุคคลทุก ๆ คนนี่เอง ความดีก็เกิดจากทำดี ความชั่วก็เกิดจากทำชั่ว เมื่อทำดีก็ได้ความดี ทำชั่วก็ได้ความชั่ว เพราะฉะนั้น ประการต่อมาจากข้อ ๑ คือความจริง จึงมาถึงความดี ที่เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริงแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว

ความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วนี้อันสืบเนื่องมาจากความจริงข้อแรกนั้นแหละ เพราะเป็นข้อที่พระพุทธศาสนาได้สอนไว้ทั้งนั้น ว่าอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่ว เพราะฉะนั้น เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริง กล่าวจำเพาะที่สัมพันธ์กับความดีความชั่ว ก็คือความจริงของความดี และความจริงของความชั่ว พุทธสัน ๆ ก็คือให้รู้จักว่าอะไรเป็นความดีจริงอะไรเป็นความชั่วจริง เพราะฉะนั้น จึงมาถึงว่าจะต้องปฏิบัติละความชั่ว กระทำความดี ต้องทำความเข้าใจในความดี ว่าคือคุณที่เกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขต่าง ๆ ให้ได้รับสุขประโยชน์ต่าง ๆ ความชั่วก็คือโทษที่ทำให้ ตนเองและผู้อื่นได้รับทุกข์โทษต่าง ๆ ความชั่วเป็นข้อที่ควรละ ความดีเป็นข้อที่ควรกระทำ เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติละชั่วทำดี จับความดีให้ได้ แต่การจับความดีให้ได้นี้ต้องหมายถึงว่าทำดีอันที่จริงละชั่วก็นับว่าเป็นดีอย่างหนึ่ง แต่ว่าจะต้องทำดีที่เป็นคุณเกื้อกูลยิ่งขึ้นไปอีก ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า การฆ่า การทำร้ายร่างกาย การเบียดเบียนเขาให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนร่างกาย นั้นเป็นชั่ว ก็ละชั่ว คือแปลว่าเว้นจากการที่จะเบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของใคร เมตตาความมีจิตปรารถนาให้มีความสุข และความประพฤติกี่เกื้อกูลอนุเคราะห์ต่าง ๆ แก่เขา คือแก่บุคคลและสัตว์นั้น ๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตร่างกายอยู่อย่างมีความสุข เป็นความดี เพราะฉะนั้น จึงต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วสืบเนื่องมาจากความจริง คือตั้งต้นจากศึกษาว่าอะไรดีจริงอะไรชั่วจริง แล้วก็ตั้งใจละชั่วทำดีจริง ต้องจับเอาความดีให้ได้ ในวันหนึ่ง ๆ

ก็ต้องพิจารณาตัวเอง ว่าเราได้ละความชั่วทำความดีอะไรบ้าง หรือแม้ว่าได้ทำความชั่วอะไรบ้างทำความดีอะไรบ้างก็ให้รู้ แล้วก็ตั้งใจจะไม่ทำความชั่วอีกต่อไป ผีก็ตัวอยู่เสมอ ดังนี้ หัดให้ละชั่วทำดีอยู่เสมอ ให้รู้จักความดี ให้รู้จักความชั่ว ให้รู้จักละชั่ว ให้รู้จักทำดีในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ นี่เป็นข้อที่ ๒ คือความดี

ความงาม

จึงมาถึงข้อที่ ๓ คือความงาม อันความงามนี้เป็นข้อที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งน้อยหนึ่ง แต่ว่าถ้าทำความเข้าใจให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นข้อสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าข้อความจริงและข้อความดี อันสิ่งที่งามซึ่งเป็นวัตถุย่อมเป็นที่พอใจของชาวโลกทั้งหลาย ของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงพอใจที่จะตกแต่งร่างกายกันให้สวยงาม พอใจที่จะหาเครื่องประดับที่สวยงามมีค่ามาตกแต่ง บ้านเมืองก็ต้องการที่จะปลูกสร้างกันให้สวยงามเรียบร้อย และอันความสวยงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าความงามนี้ก็มิใช่หมายถึงเครื่องตกแต่งมีค่าเท่านั้น แต่ย่อมหมายถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่าง ๆ รวมอยู่ด้วย เช่นการจะตั้งวางสิ่งของในห้องในหีบก็ตั้งวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะนุ่งจะห่มก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะลุกนอนก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย วาจาที่พูดก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นความงามทั้งนั้น แม้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะ วิธีที่จะทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเรียกว่าเป็นความงามอย่างหนึ่งนั้นก็เป็นที่ศิลปะอย่างหนึ่ง ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนทีให้ทำแบบอย่างจีวรสำหรับพระห่ม โดยที่เดิมนั้นพระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ตัดผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บต่อกันเข้า คล้ายผ้าผืนเดียว ถ้าใช้ผ้าผืนเดียวมักจะถูกขโมย เพราะว่าเขามักจะขโมยไปตัดเป็นเสื้อผ้าสำหรับสวมของเขาได้ หรือเอาไปนุ่งห่มได้ทั้งที่เป็นผืนอย่างนั้น เปลี่ยนสีเสียใหม่ หรือซักสีที่เป็นผ้ากาสาเยหรือกาสาเวฬุอำมนี้ผ้าดอดอกเสีย เพราะฉะนั้น จึงได้โปรดให้ใช้ผ้าตัดเป็นชิ้น ๆ เอามาเย็บต่อกันเข้าเพื่อกันขโมย ถ้าขโมยเอาไปก็เอาไปนุ่งห่มไม่ได้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ต้องการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านพระอานนทีจึงได้คิดแบบจีวรขึ้นแบบคันทนาของชาวมคธ ซึ่งเมื่อเขาทำนาเขาก็ทำเป็นคันทนา เป็นกระทงเล็กเป็นกระทงใหญ่ จึงมาออกแบบตัดเป็นแบบจีวรเป็นกระทง ๆ เป็นกระทงเล็ก

กระตังใหญ่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มิได้นำเอามาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอามาเย็บต่อกันเข้าอย่างไม่มีระเบียบ แต่ทำอย่างมีระเบียบก็ดูเป็นของงาม คืองามด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ ว่าเป็นผู้ที่มีศิลปะ ดังนี้ก็เป็นความงาม

แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้นก็เป็นความงามเหมือนกัน เพราะเมื่อภิกษุผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ ได้มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยอยู่ในระเบียบอันเดียวกัน และเป็นระเบียบที่ดี ก็ดูเป็นหมู่ที่เรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส นี่ก็เป็นความงาม เพราะฉะนั้น คำว่าความงามนั้นจึงกินความกว้าง มิได้หมายถึงว่าตกแต่งให้สวยงาม ดั่งแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าด้วยเครื่องประดับอันมีค่าต่าง ๆ ที่สวยงาม บางทีเราก้เรียกกันว่านั่นเป็นความสวย แต่ความงามนั้นมีความลึกซึ้งกว่า และแม้ในทางพระพุทธศาสนา ก็ต้องทำความงาม เพราะฉะนั้น ในข้อว่าความงามนี้ จึงมีความหมายถึงว่าความนิยมชมชอบ หรือว่าเป็นสิ่งหรือเป็นข้อที่พึงนิยมชมชอบ พึงพอใจชอบใจ พึงเลื่อมใส และก็มี ความหมายสืบเนื่องมาจากความดี ก็คือนิยมชมชอบในความดี เห็นความดีว่าเป็นของงามทำให้เป็นสุข ใจเห็นว่างามนิยมชมชอบ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพุทธศาสนสุภาษิตที่แสดงว่า ศิลเป็นอาภรณ์ที่ประเสริฐสุด ผู้ที่ได้เห็นงามในศิลว่าศิลเหมือนอย่างเป็นอาภรณ์เครื่องประดับอันประเสริฐสุด ชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงศิลจริง ๆ ทำให้พอใจที่จะปฏิบัติอยู่ในศิลเป็นประจำขาดไม่ได้ และมีความสุขที่จะอยู่กับศิลอันนี้สำคัญ คนโดยมากนั้นรู้จักความดีกันอยู่ รู้จักความชั่วกันอยู่ แต่ไม่เห็นงามในความดี แต่ไปเห็นงามในความชั่ว จึงละชั่วทำดีไม่ได้ถนัด ต่อเมื่อเห็นสกปรกในความชั่ว และเห็นงามในความดี จึงจะทำให้ปฏิบัติความดีกันยิ่งขึ้น พอใจที่จะอยู่กับความดี อันนี้สำคัญ

เพราะฉะนั้น ต้องเข้าใจถึงความงามของพระพุทธศาสนา คือ ข้อที่ ๓ นี้ จึงจะน้อมใจให้ละชั่วทำดีเห็นงามในความดี และปฏิบัติในความดี เพราะฉะนั้น จึงได้มีหมวดธรรมอันสองให้เห็นความงามในพระพุทธศาสนาอยู่มาก ตั้งแต่ต้นแต่พระรัตนตรัย รัตนะก็คือแก้ว รัตนะ เป็นสิ่งที้งดงาม เป็นสิ่งที่มีค่ามาก เพราะฉะนั้น พูดกันเรื่อย ๆ ว่าพระไตรรัตนหรือพระรัตนตรัย แต่เข้าใจไม่ถึงฟังดูเฝิน ๆ แต่ถ้าใจถึงแล้ว ก็ จะเห็นพระพุทธเจ้างาม พระธรรมงาม พระสงฆ์งาม อันแสดงถึงความที่มีศรัทธา ความเชื่อ

ปสาทะ ความเลื่อมใส ตลอดถึงปัญญาในพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณที่
ซาบซึ้ง จนถึงนิยมชมชอบอย่างสูง ยกย่องขึ้นเป็นของสูงงาม คือ เป็นรัตนะอันเป็น
ของมีค่ายิ่ง ในทุกะหมวด ๒ ก็มีธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง *ขันติ ไสรัจจะ* ต้องเห็น
ว่าขันติงาม ไสรัจจะงาม จึงจะน้อมใจปฏิบัติในขันติไสรัจจะ และจะทำให้ทั้งขันติ
ทั้งไสรัจจะไม่ได้ ปล่อยตัวเองไปกระโดดโลดเต้นด้วยอำนาจของโลภะโทสะโมหะไม่ได้
ไม่งาม ต้องอดทนเอาไว้ สงบเสงี่ยมเอาไว้ เพราะนี่งามกว่า เพราะเป็นสิ่งที่งามจริง ๆ
ธรรมที่สูงกว่านั้นก็เช่นว่าโพชฌงค์ ๗ ก็มียกย่องเรียกเป็นรัตนะทั้ง ๗ เหมือนกัน
สติสัมโพชฌังครัตนะ เป็นต้น ก็แปลว่าจิตใจถึงงาม หรือเช่นที่สวดสรรเสริญว่า
พระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ใจต้องถึงพระธรรม เมื่อใจถึง
พระธรรมจะไม่เบื่อกที่จะฟังธรรม ไม่เบื่อกที่จะปฏิบัติธรรม ธรรมจะเป็นสิ่งที่งาม
ที่ไพเราะ อยากที่จะฟังอยากที่จะอ่าน ได้ฟังธรรมได้อ่านธรรมแล้ว มีความเพลิดเพลิน
มีความสุข นี่แปลว่าใจถึงเห็นงามในพระธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด และพอใจที่จะปฏิบัติธรรม เห็นงามในการปฏิบัติธรรม

เพราะฉะนั้น ต้องศึกษาให้รู้จักความจริง รู้จักความดี รู้จักความงามอันเป็น
ข้อที่ ๓ จึงจะถึงพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาโดยย่อ

หากจะมีปัญหาถามว่าศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่ออะไร ผู้ตอบก็คงจะได้ตอบ
ต่าง ๆ กันตามที่แต่ละบุคคลได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณา และการตอบนั้นอาจจะอ้าง
ข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งหรือหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ อาจจะพินิจพิจารณาประมวลความ
เอาเองก็ได้ ได้มีคำตอบอันหนึ่งซึ่งจะนำมาแสดงในวันนี้ อันเป็นคำตอบของผู้ที่ได้ศึกษา
ปฏิบัติพินิจพิจารณาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ท่านได้ให้คำตอบไว้ว่า ศึกษา
พระพุทธศาสนาเพื่อความจริง ความดี และความงาม จึงจะได้อธิบายไปตามความ
สำนึกพิจารณาว่า

๓. ลักษณะของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีเศษและก็ได้บังเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีศาสนาอื่น ๆ สืบสอนมาแล้ว เช่นศาสนาพราหมณ์ ซึ่งบัดนี้มักจะเรียกกันว่าฮินดู และหลังจากพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาต่าง ๆ บังเกิดขึ้นในภายหลังอีกหลายศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และยังมีลัทธิคำสอนต่าง ๆ ของบุคคลซึ่งเป็นที่น่าเชื่อถือกัน ในเมืองจีนก็เช่นขงจื้อเป็นต้น และในประเทศอื่นก็ยังมีอีก ซึ่งไม่ถึงกับเป็นศาสนา เพราะฉะนั้น จึงมีคำสอนของศาสนาต่าง ๆ ในโลก ซึ่งมักจะแตกต่างกัน แม้ว่าในด้านสอนให้ทำดีทำชั่วทั่ว ๆ ไป คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว รู้จักการทำดีทำชั่วทั่วไป คือให้ละชั่วทำดี อะไรเป็นดี อะไรเป็นชั่ว ก็ยังมีแสดงต่าง ๆ กัน และนอกจากนี้ก็ยังมีแสดงถึงอดีตถึงอนาคตและปัจจุบันต่าง ๆ กันอีก เมื่อมาพิจารณาดูในแง่ของสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ว่าแสดงถึงสิ่งนั้น ๆ ต่างกัน ก็น่าจะคิดว่าความจริงเป็นอย่างไร เพราะว่าความจริงนั้น ถ้าเป็นสิ่งเดียว ก็ควรจะเป็นความจริงแต่เพียงสิ่งเดียว คือ มีความจริงเพียงอย่างเดียว ในสิ่งนั้น ฉะนั้น จึงต้องมีแสดงผิดแสดงถูก ใครจะแสดงผิดใครจะแสดงถูก เมื่อเป็นเรื่องอดีตเป็นเรื่องอนาคต ก็เป็นเรื่องที่เมื่อต่างมีความเชื่อถือกันหลายฝ่าย การจะกล่าวหักล้างกันลงไปว่าใครผิดใครถูก แม้ว่าจะมีใครรู้จริงและกล่าวได้ก็ตาม ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ที่เป็นปัจจุบันเองที่แสดงต่างกัน ก็เช่นเดียวกัน แต่ว่าที่เป็นปัจจุบันนั้น ทุกคนสามารถที่จะรู้ได้ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ถ้าเป็นปัจจุบันที่พ้นวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ผู้ที่อ่อนปัญญานั้นก็จะรู้ไม่ได้ ฉะนั้น จึงควรจะทราบถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาว่าแสดงอย่างไร ในท่ามกลางของสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านี้

ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก

เพราะฉะนั้น จึงได้มีปัญหอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก่ อีกอย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ คือตรัสตอบแก่ ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์นั้น คือเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันในครั้งพุทธกาลที่มีอยู่ ๑๐ ข้อ ที่มักจะยกขึ้นอ้างถึงในพระสูตรทั้งหลาย ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านี้คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น ถัดจากตายไปตถาคตมีอยู่ ถัดจากตายไปตถาคตไม่มี ถัดจากตายไปตถาคตมีด้วยไม่มีด้วย ถัดจากตายไปตถาคตมีก็ไม่ใช้ ไม่มีก็ไม่ใช้ ปัญหาเหล่านี้ได้มีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก่ ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ พิจารณาดูความก็จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับโลก โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด คือโลกนี้ยังยืนอยู่ตลอดไปหรือไม่ยังยืนอยู่ตลอดไป มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ก็สืบมาจากยังยืนหรือไม่ยังยืนดังกล่าวนี้ ซึ่งได้มีอาจารย์หรือมีศาสนาแสดงไว้ต่าง ๆ กัน ดังในศาสนาที่บังเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลก็ดี ก่อนพุทธกาลก็ดี ได้มีแสดงถึงผู้สร้างโลก พรหมณ์หรือฮินดูก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ศาสนาที่มีในภายหลังก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ก็เป็นปัญหาเค้าเดียวกัน เรื่องชีวะกับเรื่องสรีระก็เหมือนกัน ชีวะนั้นก็คือความเป็นอยู่หรือตัวชีวิต สรีระนั้นคือร่างกาย ตัวชีวะหรือชีวิตหรือตัวร่างกายนั้นเป็นอันเดียวกันหรือว่าแยกกันอย่างไร ถ้าหากว่าชีวะหรือสรีระเป็นอย่างเดียวกัน สรีระแตกสลายคือตาย ชีวะก็ต้องดับ ถ้าหากว่าแยกกัน สรีระแตกสลาย ชีวะก็อาจไม่ดับ และชีวะหรือชีวิตนี้ก็รวมถึงอัตตาหรืออัตมัน อันเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องไปถึงตายเกิดตายสูญ

คราวนี้มาถึงปัญหาของตถาคต ตถาคตนั้นที่ใช้ทั่วไปก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเอง ซึ่งตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคต ถ้าหมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเองก็มีปัญหา ว่าถัดจากที่ตายไปคือดับขันธองค์ตถาคตมีหรือไม่มี หรือทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช้ไม่มีก็ไม่ใช้ อีกอย่างหนึ่งตถาคตพระอาจารย์แสดงว่าหมายถึงสัตว์ ดังที่เราเรียกว่า สัตวโลก หรือหมู่สัตว์ และคำว่าสัตว์นี้ก็มิได้หมายความว่าสัตว์เดียรัจฉานดังที่เราเรียกกันเท่านั้น แต่ว่าครอบคลุมทั้งมนุษย์ทั้งเดียรัจฉาน ทั้งเทพตามารพรหมทั้งหมด หรือแม้ว่าสัตว์

นรกเปรตอสุรกายทั้งหมด ซึ่งยังมีความติดพันเกี่ยวข้องกับโลกก็ชื่อว่าสัตว์ทั้งหมด สิ่งที่เราเรียกว่าสัตว์นี้ถัดจากตายไปจะมีหรือไม่มี หรือว่าทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มี ก็ไม่ใช่ ก็เป็นปัญหาที่พูดถกเถียงกัน ได้มีผู้มากราบทูลถามถึงปัญหาเหล่านี้ พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์ และได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ามาลุงกยะได้คิดว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ตนเองไม่พอใจ ฉะนั้น ก็คิดจะเข้าไปเฝ้ากราบทูลถาม และคิดว่าถ้าตรัสพยากรณ์ตนก็จะบวชอยู่ต่อไป ถ้าไม่ตรัสพยากรณ์ก็จะลาสิกขา ท่านมาลุงกยะจึงได้เข้าไปเฝ้าและได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ และได้กราบทูลว่า ขอให้พระองค์ตรัสตอบ ถ้าทรงทราบก็ให้ตรัสตอบแก่ ถ้าไม่ทรงทราบก็ให้ตรัสบอกตรง ๆ ว่าไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ถ้าไม่ตรัสตอบแก้อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะลาสิกขา คือสึกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์มิได้ทรงชักชวน ให้ท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ว่าถ้าเข้ามาบวชแล้วจะตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และเมื่อท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ท่านมาลุงกยะเองก็ได้ขอให้พระองค์ทรงรับรองว่าจะตรัสแก้ปัญหานั้น ตนจึงจะบวช เพราะฉะนั้น ใครเล่าที่เป็นผู้ขอร้องและเป็นผู้รับรองในเรื่องนี้ และจะไปทวงเอาเรื่องนี้จากใครเล่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไป ว่าปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ไม่พึงทรงพยากรณ์นั่นเอง ผู้ที่จะคิดคาดคั้นให้พระองค์ทรงพยากรณ์ ก็จะตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไร

ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์ และการแก้ทุกข์

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสต่อไป โดยตรัสแสดงถึงปัญหาที่จะทรงพยากรณ์แก้ไข โดยความก็คือเรื่องทุกข์และเรื่องแก้ทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน อันเป็นปัญหาที่จะพึงแก้ไขในปัจจุบัน โดยตรัสยกเป็นข้ออุปมาขึ้นก่อน ว่าเหมือนอย่างว่ามีบุรุษ ถูกยิงด้วยลูกศรที่มีพิษร้าย ญาติมิตรได้นำบุรุษที่ถูกยิงนั้นไปหาหมอผ่าตัด ถ้าหากว่า หมอผ่าตัดนั้นจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักยังไม่ผ่าตัดนำลูกศรนี้ออกเสียวยรักษา จนกว่าจะรู้ว่าบุรุษนั้นถูกใครยิง คนยิงนั้นเป็นใคร คนยิงนั้นชื่ออะไร โคตรสกุลอะไร คนยิงนั้นเป็นคนสูง เป็นคนต่ำ หรือเป็นคนท่ามกลาง คนยิงนั้นมีผิวดำหรือผิวคล้ำหรือ ผิวสองสี และคนยิงนั้นอยู่ที่ไหน บ้านไหน นิคมไหน นครไหน และลูกศรที่ยิงนั้นแล้ว

เป็นแบบลูกศรที่มีแฉ่งหรือเป็นแบบเกาทัณฑ์ สายที่ใช้ยังเป็นสายที่ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะฟังกล่าวดังนี้ ให้สอบสวนค้นคว้าไปถึงเรื่องคนยิงถึงเรื่องลูกศรเป็นต้นดังกล่าวนั้น บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรนั้นก็ฟังตายเสียก่อนที่จะรักษา เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่ฟังพยากรณ์เหล่านี้ แต่ว่าพระองค์จะตรัสพยากรณ์ปัญหาที่ฟังพยากรณ์อันจะเป็นปัญหาที่แก้ทุกข์ถอนทุกข์ทั้งปวงได้ในปัจจุบัน คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือโสกะ ความแค้นใจ ปริเวะ ความคร่ำครวญรวิญจวนใจ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ และในปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้น แม้ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไรในปัญหาเหล่านั้น คือใครจะมีความเห็นว่าโลกเที่ยงก็ตาม โลกไม่เที่ยงก็ตาม ก็คงมีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเวะ ดังกล่าวนั้นอยู่นั่นเอง จะมีความเห็นอย่างไรก็ถอนทุกข์เหล่านี้ไม่ได้ พระองค์จึงต้องการที่จะแก้ปัญหานั้นจะถอนทุกข์เหล่านี้ ได้ในปัจจุบันนี้แหละ ฉะนั้น ปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้นจึงเป็นปัญหาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความสิ้นตติใจยินดี เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน คือความดับ แต่ว่าปัญหาที่ทรงพยากรณ์อันจะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ในปัจจุบันนั้น ย่อมเป็นการแก้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความสิ้นตติใจยินดี เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้อพร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ ปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้นก็คือปัญหาที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ นี้ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้

ทรงแสดงปัจจุบันธรรม

ท่านมาลุงกยะได้ฟังพระพุทธภาษิต ก็มีความอภินันท์ยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันว่าท่านก็พอใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ว่าพระพุทธศาสนานั้นไม่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ อันเป็นปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์ และปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์นั้นก็กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก ถึงจะตรัสพยากรณ์ไปก็ไม่มีความรู้ที่จะไปตามรู้ได้ เช่นปัญหา

ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุด โลกไม่มีที่สิ้นสุด ถึงแม้จะตรัสพยากรณ์ว่าอย่างไร ดังที่มีศาสดาหรือศาสนา ก่อนพระพุทธศาสนาก็ตามหลังก็ตาม ได้กล่าวเอาไว้ถึงเรื่องสร้างโลกต่าง ๆ ก็ไม่มีใครที่จะตามไปรู้ได้ ได้อย่างเดียวคือ เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และก็เป็นความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ เชื่ออย่างเดียวจะเรียกว่า เชื่ออย่างหลับตาเชื่อก็ได้เพราะไม่รู้ เชื่อด้วยศรัทธาในศาสดาผู้แสดงนั้นอย่างเดียวนั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาทีเดียว เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ และแม้ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ก็ไม่อาจจะแก้ทุกข์อะไรได้ที่เป็นปัจจุบันดังกล่าว ก็คงยังมีความทุกข์อยู่นั่นเอง แก้อะไรไม่ได้ และหากทรงแสดงไปก็อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความวิวาทขัดแย้งแก่บรรดาผู้แสดงอื่น ๆ ที่ต่างก็แสดงกันไปต่าง ๆ และก็ได้ประโยชน์อะไร ยิ่งเพิ่มความทุกข์เข้าไปอีกเพราะความวิวาทขัดแย้งนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ตัดประเด็นเสียทีเดียว คือไม่แสดงไม่แก้ไข การที่ไม่แสดงนั้นก็มีความหมายว่าไม่เข้าไปพาดพิงเกี่ยวข้องถึงทั้งในด้านรับรองทั้งในด้านปฏิเสธ แปลว่านอกเรื่องที่จะยกขึ้นมาวินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะว่าในปัจจุบันนี้ทุก ๆ คนต่างก็เพียบกันด้วยความทุกข์ต่าง ๆ อยู่แล้ว มีชาติทุกข์ ฆราทุกข์ มรณทุกข์ มีโสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญ รำพันรัญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุบายาส ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์ และสังขารที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง และกล่าวโดยย่อขั้นนั้นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกันอยู่ ต่างก็มีทุกข์กันอยู่เต็มแปลแล้วในปัจจุบัน จึงเหมือนอย่างว่า ทุกคนเป็นบรูษฎุกยิงด้วยลูกศร ถูกลูกศรเสียบใจกันอยู่ เสียบกายกันอยู่

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเปรียบเหมือนอย่างหมอตัดลูกศร พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะผ่าตัดเอาลูกศรออกโดยเร็ว เพื่อให้ดับทุกข์อันเกิดจากลูกศรเสียบแทงนั้นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเสียเวลาไปสอบค้นว่าใครยิง คนยิงชื่ออะไรเป็นต้น หรือว่าลูกศรที่ยิงนั้นทำด้วยอะไร สายธนูนั้นทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น เป็นการเสียเวลาและไม่เกิดประโยชน์อะไร หน้าที่ของพระองค์ก็คือผ่าตัดเอาลูกศรออก เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงแสดงธรรมเป็นการผ่าตัดลูกศร ซึ่งให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คำสั่งสอนที่ทรงพยากรณ์นี้ก็คือ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน

๔. อริยสัจจ ๔ ธรรมแก้ทุกข์ของสัตว์โลก

ว่าถึงอริยสัจจ ๔ ก็มีข้อที่จะฟังพูดต่อไป แต่เพื่อให้ความมีอนุสนธิ คือว่าต่อเนื่องกันจึงจะได้ทบทวนข้อที่พูดมาแล้วสักเล็กน้อยว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่ควรหรือไม่พึงพยากรณ์ ทรงพยากรณ์แต่ปัญหาที่ควรพยากรณ์ คำว่าพยากรณ์นั้น เดียวนี้ภาษาไทยก็นำมาใช้เหมือนกัน เช่นหมอดูพยากรณ์ว่าอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ที่นำมาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าพระพุทธเจ้าเป็นหมอดู แต่พยากรณ์ของพระพุทธเจ้า นั้นหมายความว่าทรงกระทำให้แจ้ง ถ้าเป็นปัญหามาก็ทรงตอบปัญหานั้นให้แจ้งชัด และก็ทรงตอบให้แจ้งชัดด้วยพระญาณที่หยั่งรู้ ไม่ใช่ด้วยตำรา อย่างหมอดูที่พยากรณ์นั้นก็พยากรณ์ด้วยตำราพยากรณ์ แต่อันที่จริงหมอดูก็ไม่มีญาณหยั่งรู้เหมือนกัน วินิจฉัยและก็ว่าไปตามตำราพยากรณ์และที่หมอดูวินิจฉัย แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ้ง ทรงตอบให้แจ่มแจ้งชัดเจน ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งชัดเจนด้วยพระญาณคือความหยั่งรู้ อันที่จริงคำว่าพยากรณ์นั้น ก็ได้มีใช้มาในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้แสดงถึงเรื่องนี้ และข้อที่ทรงพยากรณ์นั้นที่ท่านได้ทรงแสดงไว้ในพระสูตรเกี่ยวกับท่านมาลากยะนี้ ก็แสดงไว้ว่า ทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ตอบให้แจ่มแจ้ง แสดงให้แจ่มแจ้งในข้อว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในพระสูตรนี้ไม่ได้ใช้คำว่า อริยสัจจ หรืออริยสัจจะ แต่ว่า โดยปกตินั้น เมื่อเป็นหมวดธรรม ๔ ข้อนี้ ก็มักจะพูดว่าอริยสัจจกันทีเดียว แต่สำหรับที่แสดงในพระสูตรนั้น บางแห่งท่านก็ใช้คำว่าอริยสัจจ บางแห่งท่านก็ไม่ได้ใช้คำนี้

ปัญหาของสัตว์โลก

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้มาเกี่ยวกับอุปมาว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นเหมือนดั่งหอมผ่าตัดอย่างไร ซึ่งตามอุปมานั้น คนไข้ที่ญาติมิตรนำไปหาหอมผ่าตัดเป็นคนไข้ที่ถูกลูกศรยิงกำลังต้องบาดเจ็บ เรียกว่าอาการปางตายกันทีเดียว และเมื่อจะเป็นข้ออุปไมย คือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือบุคคลที่ถูกเปรียบเทียบ ก็จะต้องหมายถึงบุคคลทั่วไปทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่แล้ว เรียกว่ามีอาการปางตายกันอยู่แล้ว คราวนี้ในข้ออุปมานั้นได้กล่าวถึงว่า ถ้าหอมผ่าตัดจะได้ถามสอบสวนถึงคนยิง ถึงลูกศรที่ใช้ยิง เพื่อให้ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เสียก่อน แล้วจึงจะลงมือรักษาก็ย่อมจะไม่ทันการ คนไข้นั้นก็น่าจะต้องถึงแก่ความตายเสียก่อนก็ได้ หรืออาการก็จะมากขึ้น ยากแก่การที่จะเยียวยารักษา ฉะนั้น หน้าที่ของหอมผ่าตัดก็ไม่ต้องมัวชักช้าได้ถามสอบสวน หอมควรที่จะต้องรีบผ่าตัดนำลูกศรออกทันที นี่เป็นอุปมา ที่นี้ข้ออุปไมยคือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ก็มาถึงบุคคลและสัตว์ทั้งหลายเรียกว่า สัตว์โลกทั่ว ๆ ไปนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นคนที่ถูกศรเสียบด้วยกันทั้งนั้น มีอาการปางตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น หน้าที่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเสมือนหอมผ่าตัดนั้น ก็จะต้องทรงรีบเยียวยารักษาทันที ไม่ต้องมัวไปสอบสวนได้ถามถึงรายละเอียดต่าง ๆ ก็มาถึงเรื่องปัญหาโลกแตก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๑๐ ข้อนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงพยากรณ์ให้ชักช้า จึงได้ตรัสปฏิเสธไม่ทรงพยากรณ์ และได้ตรัสรับรองในข้อที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็นข้อที่ควรจะทำให้ความเข้าใจ ว่าบัดนี้ทุก ๆ บุคคลกำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ อาการปางตายด้วยกันทั้งหมด หรือในข้อนี้ จึงควรที่จะทราบลักษณะพระพุทธศาสนาว่าเป็นจริงอย่างนั้น ทุก ๆ คนในบัดนี้ซึ่งเป็นสามัญชนสามัญสัตว์นั้นก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ทั้งนั้น และมีอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น

ค้นหา-ลูกศรเสียบแทงใจ

อะไรเป็นลูกศรเสียบแทง และเสียบแทงอะไร โดยปริยายคือ ทางอันหนึ่งที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ ลูกศรเสียบแทงนั้นก็คือค้นหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ และเสียบแทงอะไร ก็คือเสียบแทงจิตใจ ต่างมีค้นหาเสียบแทงจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น

ดั่งที่ได้ตรัสแจกเอาไว้เป็น *กามตัณหา* ความดิ้นรนปรารถนาไปในกามคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ บ้าง *วิภวตัณหา* คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการให้สิ่งที่ไม่พอใจอยากจะได้ไม่พอใจอยากจะเป็นสิ้นไปหมดไป นี่ยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงนั้นก็เลสที่เป็นเครื่องเสียบแทงจิต จำแนกออกเป็นอาการต่าง ๆ อีกมากมาย แต่ว่าเอาข้อเดียวเท่านั้นก่อน นี่เป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจบุคคลอยู่ และที่ว่ามีอาการปางตายนั้นก็เป็นอย่างนั้น ก็เพราะว่ายังต้องถูกความทุกข์ต่าง ๆ ครอบงำอยู่ตลอดเวลา ดั่งที่ตรัสชี้ไว้ในทุกขสัจจะ ภาพที่จริงคือทุกข์นั้นแหละ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เรียกว่าต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย ซึ่งเป็นธรรมชาติของชีวิตสังขาร และยังต้องประสบทุกข์ทางจิตใจอีกมาก เป็นความแค้นใจ เป็นความคร่ำครวญไม่สบายกายไม่สบายใจ ความไม่สบายกายนี้ก็รวมเอาอาหารเจ็บป่วยต่าง ๆ เข้าด้วยความไม่สบายใจความคับแค้นใจ รวมเข้าก็เป็นความประจวบกับสัตว์สังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่เป็นที่รัก รวมเข้าก็เป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อรวมเข้าอีก ก็รวมอยู่ในชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งอันนี้ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัดเจนกันไป แต่วันนี้จะยังไม่อธิบายในตอนนี่

นิพพาน-ความสิ้นตัณหา

ก็แปลว่าต้องอยู่ในอาการที่ปางตายด้วยกันทั้งนั้น ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยเกิดแล้วก็แก่แล้วก็ไม่สบายกาย ไม่สบายจิตใจต่าง ๆ ต้องพบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ ปรารถนาไม่ได้สมหวังต่าง ๆ รวมเข้าก็ต้องมีชั้น ๕ ย่อเป็นกายใจนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอยู่ในอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น และก็จะต้องแก่ตายด้วยกันทั้งนั้น และชีวิตก็ดำเนินไปสู่ความแก่ความตายอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงเป็นหมอดอนลูกศร ฝ่าตัดลูกศร ด้วยใช้เครื่องมือก็คือมีดฝ่าตัดอันได้แก่ปัญญา โดยตรัสเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ก็รวมอยู่ในเรื่องของความจริงความดีความงามที่กล่าวมาในวันแรก ๆ นั้นนั่นแหละ

และปัญหานี้เองที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะผ่าตัดถอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนตัณหาคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้วทุกข์ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้ที่พ้นทุกข์ เพราะว่าถอนลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกธรรมหรือสภาพธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นตัณหาหมดแล้ว และก็สิ้นทุกข์หมดแล้ว ว่านิพพาน อันเป็นธรรมที่มุ่งจะบรรลุสำหรับพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และพระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้ปัญญาเป็นมีผ่าตัดถอนลูกศรออกจากพระหทัยของพระองค์เองได้แล้ว สิ้นตัณหาแล้วก็สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุนิพพานแล้ว เพราะฉะนั้น จึงมาทรงสั่งสอนเพื่อที่จะโปรดสัตว์โลกที่กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่นี้ ได้ปัญญาที่จะถอนลูกศรออกแล้ว ก็พ้นทุกข์อย่างพระองค์บ้าง นี่เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นพระมหากษัตริย์จริง ๆ เพราะรู้สีกว่ามันเป็นทุกข์ และก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงอธิบายคำของนิพพาน ว่าออกจาก*วณะ* ภาษาสันสกฤตว่า*นิรวาณะ* ภาษาบาลีว่า*นิพพาน* เป็นคำเดียวกัน *วณะ*นั้น แปลว่าเครื่องเสียบแทง แปลว่าลูกศร *นิรวาณะ* แปลว่าออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรคือถอนลูกศรเสียได้ ไม่มีลูกศรเสียบใจ เพราะฉะนั้น ก็เข้าใจคำว่านิพพานง่าย ๆ ดังนี้ว่า ที่ว่าเป็นนิพพานนั้น ก็คือว่าสภาพธรรมของจิตใจที่ถอน*วณะ*คือลูกศร อันเป็นเครื่องเสียบแทงของจิตใจได้แล้ว ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรได้แล้ว ไม่มีลูกศร ไม่มีเครื่องเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอิสระเสรี มีความสบายคล่องตัวเป็นสุข ไม่ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พ้นออกจากอาการปางตาย อาการที่เป็นทุกข์ทั้งหลายหมดสิ้น

ทรงสอนให้ใช้ปัญญา ถอนลูกศรหรือตัณหา

เพราะฉะนั้น นิพพานมีได้อยู่ที่ไหน แต่ว่าอยู่ที่ถอนลูกศรออกจากจิตใจนี้แหละ ก็ด้วยปัญญาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้จากการสั่งสอน เพราะปัญญานี้แหละช่วยผ่าตัดเอาตัณหาที่เป็นลูกศรเสียบใจออกได้ ก็พ้นทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นกิจของพระพุทธเจ้าที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่อันนี้ ซึ่งจะต้องรีบกระทำ และพระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี หน้าที่เป็นหมอดถอนลูกศรนี้แหละ ทรงแสดงธรรม

สั่งสอนก็เป็นการประทานปัญญาอันเป็นมิดผ่าตัด เพื่อให้ผ่าตัดลูกศรถอนลูกศรออกจากจิตใจของตนเอง และเมื่อเป็นดังนี้ ก็นำเข้าสู่รูปใน ๔ ข้อนั้นได้ ทุกข์ก็คือว่าอาการเป็นทุกข์ถึงปางตาย นี่เป็นตัวทุกข์ทั้งทางกายทั้งทางจิตใจ ที่โลกต้องพบอยู่ตลอดเวลาที่บุคคลทุก ๆ คนต้องพบอยู่ตลอดเวลา และสิ่งที่เบ็ญลูกศรนั้นก็คือดัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ และกัถอนลูกศรเสียได้ก็เบ็ญความดับทุกข์ หรือทุกข์นิโรธ และมีดสำหรับที่จะผ่าตัดพร้อมกับอุปกรณัต่าง ๆ ก็คือมรรคมีองค ๘ อันเบ็ญทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันมีดที่จะผ่าตัดนั้นก็ขอให้เข้าใจว่าก็จะต้องมีตัวมีด ที่ส่วนหนึ่งคม ผ่าตัดได้ และก็จะต้องมีส่วนของเหล็กอันประกอบกักันอยู่ที่เป็นสันของมีดเป็นส่วนหนึ่งของมีด เพราะวาคความคมที่สำหรับผ่าตัดนั้นจะอยู่ทางเดียวไม่ได้ แล้วก็จะต้องมีด้ามมีด เหล่านี้เบ็ญอุปกรณัของมีดต่าง ๆ สำหรับที่จะผ่าตัดลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้จำแนกสำหรับที่จะทรงผ่าตัดสะดวงก็คือมรรคมีองค ๘ คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ นี่คือเบ็ญตัวคม และก็ยังมีส่วนประกอบบัอื่นของมีด เช่นว่าสันมีด ด้ามมีด อะไรเหล่านี้ ก็เบ็ญสัมมาวาจา เจริจชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจมั่นชอบ รวมเข้าเบ็ญมีดเล่มเดียว นี้แหละ ส่วนที่คมสำหรับผ่าตัดจริง ๆ ก็คือสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นตัวปัญญา ซึ่งจะต้องประกอบบัด้วยเครื่องอุปกรณัต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงจะใช้ได้ ทรงจำแนกไว้ดังนี้สำหรับที่ทุกคนจะปฏิบัติได้สะดวง แต่แล้วก็ต้องรวมเบ็ญมีดเล่มเดียว นี้แหละ ใช้สำหรับที่จะผ่าตัดจิตใจ ถอนเอาลูกศรออกจากจิตใจ และการปฏิบัติมรรคมีองค ๘ นี้ก็ปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็เบ็ญการรักษายะยวการถอนลูกศรออกจากจิตใจไปโดยลำดับ เพราะวาทิแรกนั้นจะถอนพรวดออกไปจากจิตใจเลยทีเดียวยอมไม่ได้ ก็จะต้องมีวิธีขั้นตอนของการผ่าตัดไปตั้งแต่ต้น แล้วก็ค่อย ๆ ถอนออก จนถึงถอนได้หมดสิ้นแล้วก็รักษายะยวแก้ไขแผลให้หาย เหล่านี้เบ็ญขั้นตอนของการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ปฏิบัติหน้าที่รักษาโรคทางจิตใจนี้ได้อย่างสมบูรณ์ แล้วก็ทรงกระทำทันที ไม่เสียเวลาไปทรงแสดงเรื่องโน้นเรื่องนี่อะไรต่าง ๆ หน้าที่ของพระองค์ก็ต้องรีบทำดังนี้ และรีบช่วยให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทันที ได้ทรงปฏิบัติอยู่เบ็ญเวลาถึง ๔๕ ปี รวมเข้ากันในข้อนี้เท่านั้น

๕. ญาณในอริยสัจ ๔

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๔ บทคือ ๑. ทุกข์ ๒. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้เรียกกันว่า อริยสัจ ก็เรียกตามพระพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาที่แรกของพระองค์ ที่ตรัสว่าพระตถาคตคือพระองค์ ได้เว้นทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือทางกามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และ ทางอัตตกิลมณานุโยค ทางทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติ อยู่ในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เกี่ยวข้องด้วย ทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็คือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด จึงได้ทรงเกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นใน อริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และมรรค หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ญาณคือความหยั่งรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์นั้นเป็นญาณที่บังเกิดขึ้นในธรรมที่มีได้เคย ดับแล้วมาก่อน ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าว โดยมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

สัจจญาณ

มีวนรอบ ๓ ก็คือวนรอบในสัจจะทั้ง ๔ นี้โดยเป็นสัจจญาณ คือความหยั่งรู้ว่าจริง คือนี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธคือ ความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรคคือการดับทุกข์จริง ข้อที่ว่านี่เป็นทุกข์จริง ก็คือว่า ความเกิด

เป็นทุกข์จริง ความแก่เป็นทุกข์จริง ความตายเป็นทุกข์จริง ความโศก คือความแหว่งใจ ความปริเทวะคือความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะ คือความไม่สบายกาย โทมนัสสะ คือความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์จริง ความประจวบกับสิ่งคือ สัตว์และสังขารไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รัก เป็นทุกข์จริง ความปรารถนามิได้สมหวังเป็นทุกข์จริง และกล่าวโดยย่อ ชันธ์เป็นที่ ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือรูปชันธ์ กองรูป เวทนาชันธ์ กองเวทนา สัญญาชันธ์ กองสัญญา สังขารชันธ์ กองสังขาร วิญญาณชันธ์ กองวิญญาณ เป็นทุกข์จริง ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์นั้นก็คือ ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อันประกอบด้วยนั้นก็คือ ความเพลิน ราคะคือความติดใจยินดี เพลิดเพลินยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ จำแนกออกเป็น กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็น นั้นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไป ในความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ นี่เป็น เหตุให้เกิดทุกข์จริง ดับตัณหาเสียได้ ทุกข์ดับไปหมด นี่เป็นความดับทุกข์จริง มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบดังกล่าวเป็นต้นนั้น เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ ถึงความดับทุกข์จริง พระญาณคือความหยั่งรู้ว่า นี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นความดับทุกข์จริง นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง นี่เป็นสัจจญาณ นี้ก็ วนไปในสัจจะทั้ง ๔ รอบหนึ่ง

กิจจญาณ

กิจจญาณ ความหยั่งรู้ในกิจคือข้อที่พึงกระทำ ได้เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นว่าทุกข์เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้อันเรียกว่าปริญญา สมุทัยเป็นข้อที่ควรละอันเรียกว่า ปหานะ ความดับทุกข์ เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้งอันเรียกว่า สัจฉิกภณะ มรรคคือ ข้อที่ควรอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอันเรียกว่า ภาวนา นี่เป็นกิจที่พึงกระทำใน สัจจะทั้ง ๔ เรียกว่ากิจจญาณ

กตญาณ

กตญาณ คือการหยั่งรู้กิจทั้ง ๔ นั้นว่าได้กระทำแล้ว คือ ว่าทุกข์นั้นพระองค์ก็ได้ทรงกำหนดรู้แล้ว สมุทัย คือต้นเหตุพระองค์ก็ทรงละได้แล้ว นิโรธ คือความดับทุกข์พระองค์ก็ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว มรรค พระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีให้เป็นที่ครบถ้วนแล้ว เรียวกตญาณ ญาณคือความหยั่งรู้ว่ากิจได้กระทำเสร็จแล้ว

เพราะฉะนั้น พระญาณทั้ง ๓ สัจญาณ กิจญาณ กตญาณ ในอริยสัจทั้ง ๔ รวมเข้าก็เป็นอาการ ๑๒ จึงเรียกว่ามีวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ วนรอบไป โดยเป็นสัจญาณ กิจญาณ และกตญาณ ในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒ พระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้บังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน เพราะเหตุ ที่พระองค์ได้บรรลุพระญาณคือความหยั่งรู้ ซึ่งมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้ ในอริยสัจทั้ง ๔ สมบูรณ์ จึงได้ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าได้ตรัสรู้อภิสัมโพธิคือ ความตรัสรู้ยิ่งเป็นยอดเยี่ยมแล้ว พระองค์สิ้นชาติแล้ว พรหมจรรย์พระองค์ได้อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำเพื่อที่จะเป็นอย่างนี้อีก ก็เป็นอันว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

๖. อธิบายอริยสัจ

นี่เป็นเนื้อความในปฐมเทศนาที่พระองค์แสดงที่แรก เพราะฉะนั้น ข้อความทั้ง ๔ บทนี้ จึงได้เรียกว่าอริยสัจ ตามที่พระองค์ได้ทรงเรียกในปฐมเทศนานั้น และคำว่าอริยะนั้น แปลกันว่าประเสริฐ แปลกันว่าเจริญ เดิมก็ใช้เป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ดังที่มีแสดงในพุทธประวัติตอนที่แสดงประวัติของประเทศอินเดีย คือชมพูทวีปในครั้งนั้น ว่าเดิมเป็นเผ่าพวกมิลักชะหรือทัสสยุ และต่อมาได้มีชนเผ่าอริยะหรือเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่าอาริยะได้อพยพเข้ามาอยู่ โดยที่พวกอริยะหรืออาริยะนี้มีความเจริญกว่า พวกทัสสยุหรือมิลักชะก็ต้องกลายเป็นทาสไป พวกอริยะหรืออาริยะก็ได้เป็นผู้ปกครองประเทศสืบต่อมา เดิมเป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ที่มีความเจริญดังที่แสดงมา และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ตรัสเรียกสัจจะคือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ทั้ง ๔ บทนั้นว่าอริยสัจในปฐมเทศนา เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงได้แปลคำว่าอริยสัจไว้ว่า สัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นได้รู้แจ้งแทงตลอด คือได้ตรัสรู้สัจจะของบุคคลผู้เป็นอริยะ หรือของพระตถาคตผู้เป็นอริยะ สัจจะที่ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะว่า เป็นสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายได้ตรัสรู้ สัจจะที่เป็นอริยะเอง คือหมายความว่า เป็นสัจจะที่แท้ เป็นสัจจะที่ไม่ผิด เป็นสัจจะที่กล่าวไม่ผิด เป็นสัจจะที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นจริงอยู่โดยแท้จริง ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น พระอาจารย์ได้อธิบายคำแปลไว้อย่างนี้ และหากพิจารณาดู ถ้าแปลว่าสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสรู้ หรือว่าสัจจะของพระตถาคตพระพุทธเจ้าผู้เป็น

อริยะ หรือว่าสัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะเหล่านั้นตรัสรู้ก็เข้าใจ พิจารณาดูก็ไม่ขัดข้อง แต่คำแปลที่ว่าสัจจะเป็นอริยะเอง ถ้าอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายว่า ที่เป็นอริยะเองนั้น อริยะคำนี้หมายถึงจริงแท้ไม่ผิด ไม่มีที่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นก็เข้าใจ แต่ว่าถ้าแปลว่าเจริญ แปลว่าประเสริฐ ก็น่าคิดเหมือนกันว่าสำหรับความดับทุกข์และสำหรับมรรคนั้นก็เป็นอันว่าเจริญประเสริฐจริง แต่ว่าตัวทุกข์กับตัวสมุทัยนั้นเจริญประเสริฐได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงน่าจะทำความเข้าใจได้ว่าจะต้องอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายคือ สัจจะเป็นอริยะเอง อริยะเองในที่นี้ก็ต้องหมายความว่าจริงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ได้หมายความว่า ประเสริฐเจริญ แต่หากว่าจะหมายความว่าประเสริฐ เจริญก็ต้องเข้าใจ ว่าเพราะเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่าเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้น ในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าข้อนี้จริง คือเป็นทุกข์จริง เป็นสมุทัยจริง เป็นนิโรธจริง เป็นมรรคจริง และทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง มรรคเป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น และทุกข์พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยพระองค์ละได้แล้ว นิโรธพระองค์ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ที่ปรากฏในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจ

ฉะนั้น ทุกข์ที่จะเป็นอริยสัจนั้นจะต้องเป็นทุกข์ที่ได้ปัญญาหยั่งรู้ว่าเป็นทุกข์จริง ทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ และทุกข์เป็นข้อที่กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เหมือนกันจะเป็นอริยสัจขึ้นก็เพราะได้ปัญญาหยั่งรู้ ว่าเป็นสมุทัยจริง สมุทัยควรละ และสมุทัยละได้แล้ว นิโรธก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะได้มีปัญญาหยั่งรู้ ว่าเป็นนิโรธเป็นความดับทุกข์จริง นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง นิโรธเป็นข้อที่กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะบังเกิดขึ้นในญาณปัญญาที่หยั่งรู้ ว่าเป็นมรรค มรรคควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น มรรคเป็นข้อที่ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ให้เป็นขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจ จะแปลว่า เป็นสัจจะที่เจริญที่ประเสริฐ ก็คงได้เหมือนกัน อันหมายถึงว่าเป็นอริยสัจที่ปัญญาที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดังนี้

ถ้าไม่เป็นสัจจะ บังเกิดขึ้นในปัญญาของผู้รู้ดังกล่าวนั้น แม้วานิโรทก็ดี มรรคก็ดี ก็ยังไม่เป็นอริยสัจจะอยู่นั่นเอง เหมือนอย่างว่าสัจจะในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเป็นอริยสัจ และในพระธรรมที่ทรงสั่งสอนก็เป็นอริยสัจ แต่ว่าสำหรับในปัญญา ที่บุคคลรู้ด้วยปัญญาที่เป็นสามัญ คือยังไม่บรรลุมรรคผลอย่าง que ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมทั่วไปรู้กันอยู่ หมายความว่ารู้กันอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง ไม่ใช่ว่ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันตสาวกทั้งหลาย อันประกอบด้วย วนรอบ ๓ อากา ๑๒ นั้น นั้นเป็นอริยสัจจในปัญญาของท่าน แต่ว่ารู้ด้วยปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติที่ยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล คือรู้ด้วยปัญญาของตนเอง ก็ยังไม่เป็นอริยสัจจะอยู่นั่นเอง เพราะว่ายังไม่ได้ญาณที่วนรอบ ๓ มีอากา ๑๒ ดังพระพุทธเจ้านั้น คือยังไม่แล้ว ทุกข์ก็ยังไม่ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็ยังละไม่ได้แล้ว นิโรทก็ยังไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ยังไม่ได้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ เมื่อยังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจจะของแต่ละบุคคล คือเป็นแค่สัจจะเท่าที่ปัญญาของบุคคลจะรู้ ต่อเมื่อได้ญาณปัญญาที่มีรอบ ๓ มีอากา ๑๒ ดังนั้นแหละ คือว่าแล้ว จึงจะเป็นอริยสัจจะทั้ง ๔ บท ถ้ายังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจจะทั้ง ๔ บท ยังเป็นสัจจะคือความจริงอยู่เท่าที่ศึกษาและปฏิบัติได้ของแต่ละบุคคล

๓. กิจในอริยสัจจ ๔

กิจในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้เป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือว่าทุกข์ เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อที่ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้น นี้เป็นกิจในอริยสัจจทั้ง ๔ ความกำหนดรู้ในข้อที่ควรกำหนดรู้ นั้นเรียกว่าปริญา ละในข้อที่ควรละนั้นเรียกว่าปหานะ กระทำให้แจ้งในข้อที่ควรกระทำให้แจ้งนั้นเรียกว่าสังจิกณะ ปฏิบัติอบรมในข้อที่ควรปฏิบัติอบรมนั้นเรียกว่าภาวนา ปริญาพึงปฏิบัติในข้อทุกข์ ปหานะพึงปฏิบัติในข้อสมุทัย สังจิกณะปฏิบัติในข้อทุกข์นิโรธ ภาวนาปฏิบัติในข้อมรรค ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า กุศลกรรมทั้งหลาย สงเคราะห์เข้าในอริยสัจจ ๔ ทั้งหมด อริยสัจจทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอย่างวารอยเท้าช้าง กุศลกรรมทั้งหลายเปรียบเหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลกนั้นย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้างฉันใดก็ดี บรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ ฉะนั้น คำนี้ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่ากุศลธรรมก็หมายถึงว่าตัวอริยสัจจที่เกิดจากปัญญา เกิดจากญาณคือความหยั่งรู้ความตรัสรู้ จึงจะเรียกว่าอริยสัจจ เพราะฉะนั้น จึงมุ่งถึงตัวญาณและปัญญา เมื่อเป็นตัวญาณและปัญญา ก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด แต่ถ้าหากจะแยกจำเพาะบท ทุกข์และสมุทัยนั้นเป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธกับมรรคเป็นฝ่ายดับทุกข์ ก็จะต้องใช้คำให้เหมาะสมให้คลุมได้ทั้งหมด ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอพยากตธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรม

ว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอพฺยากต คือเป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ธรรมทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดกุศลธรรม หมวดอกุศลธรรม หมวดอพฺยากตธรรมดังกล่าวนั้นก็สังเคราะห์เข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงขั้นนี้ आयตนะ ธาตุเป็นต้น โดยตรัสชี้ว่าเป็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ดังเช่นที่เราสวดกันในการทำวัตรเช้า ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมากเป็นพหุลาอนุสาสนี ย่อมเป็นไปมากกว่า รูปํ อนิจฺจํ รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจฺจา เวทนาไม่เที่ยง สมฺญา อนิจฺจา สัญญาไม่เที่ยง สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญฺญาณไม่เที่ยง รูปํ อนตฺตา รูปเป็นอนัตตา เวทนา อนตฺตา เวทนาเป็นอนัตตา สมฺญา อนตฺตา สัญญาเป็นอนัตตา สงฺขารา อนตฺตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญฺญาณํ อนตฺตา วิญฺญาณเป็นอนัตตา สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เหล่านี้เป็นข้อที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง กำหนดรู้ว่าเป็นทุกฺขํ กำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา นี้เรียกว่า ปริญฺญา สรุปลงในข้อทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข

คำสั่งสอนที่ทรงแสดงถึงบรรดาภิเลสทั้งปวง ยกเอากุศลมูล ๓ คือราคะ หรือ โลภะ โทสะ โมหะก็ตาม ยกเอาต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากก็ตาม หรือภิเลสข้อใดข้อหนึ่งหมวดใดหมวดหนึ่ง ตลอดจนบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายที่ประพฤติด้วยอำนาจของภิเลส นี้เป็นข้อที่ควรละทั้งหมด รวมเข้าในหมวดสมุทัย ปหานะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม เป็นวิมุตติ เป็นวิสุทฺธิ เป็นนิพพาน เป็นสันติ ดังที่แสดงไว้ในหมวดอนุสสติ ๑๐ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงความสงบระงับหรือในข้อทุกขนิโรธ อริยสัจจทั้ง ๔ นี้เป็นหมวดธรรมที่ตรัสสอนให้กระทำให้แจ้ง สัจฉิกฺรณะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด อย่างในธรรมวิภาค นวโกวาท ก็ตั้งต้นด้วยทฤษฏีหมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เป็นต้น อันรวมเข้าในไตรสิกขาที่ดี มรรคมีองค์ ๘ ก็ดี เหล่านี้เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิจที่พึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นก็มี ๔ ข้อ ถ้าเกี่ยวแก่ทุกข์ก็ให้กำหนดรู้ ถ้าสมุทัยก็ให้ละ ถ้าเกี่ยวกับนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง ถ้าเกี่ยวกับมรรคก็ให้ปฏิบัติอบรม ทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เมื่อปฏิบัติดังนี้ก็ชื่อว่าปฏิบัติให้เหมาะ เรียกว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยทั้งหมดก็อนุวัตตามหลักปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ทั้งนั้น แม้ในข้อที่เราไม่น่าจะคิดว่ามีความสัมพันธ์ถึง ดังเช่นว่าในพระพุทธศาสนานั้นไม่สอนให้บุคคลทำอัตวินิบาตกรรม คือฆ่าตัวตาย ก็เพราะอะไร ก็เพราะสิ่งที่ฆ่าคือชีวิต ชีวิตร่างกายนี้ก็คือขันธ ๕ ซึ่งขันธ ๕ นั้นก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ ภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ตรัสย่อไว้ในข้อสุดท้ายของทุกข์ว่า *กล่าวโดยย่อ ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์* เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ หรือว่าชีวิตร่างกายนี้ จึงเป็นข้อที่ควรทำปริญาคือ กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่เกิดมาก็ต้องแก่ ต้องตาย ต้องเจ็บ ต้องเสวยเวทนาต่าง ๆ อันเป็นตัวทุกข์ ให้กำหนดรู้ดังนี้ ไม่ใช่ให้ฆ่า ถ้าอยากจะฆ่าก็ให้ฆ่าความอยาก ความอยากที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งความอยากที่จะฆ่าตัวตายนั่นเป็นนิเวทตัณหา หรือเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ก็ต้องฆ่าตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าร่างกาย ตัณหาคือความอยากตาย อยากฆ่าตัวตายนั่นเป็นปหานะคือ เป็นข้อที่ควรละ คือให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ว่าร่างกายชีวิตนี้เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้ ให้รู้จักว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ต้องไปฆ่าเขา เขาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายไปเอง ให้กำหนดรู้ไว้อย่างนี้ อยากจะฆ่าให้ไปฆ่าตัวตัณหา ทำลายตัวตัณหา ในใจ คราวนี้เมื่อโกรธขึ้นมา คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา คิดที่จะฆ่าเขา นี้ก็ผิดศีล ก็เพราะว่าที่จะไปฆ่าไปทำร้ายร่างกายเขานั้น ก็คือไปฆ่าไปทำร้ายขันธ ๕ ของเขา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปฆ่าขันธ ๕ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้กำหนดรู้ว่า

ชั้น ๕ หรือชีวิตร่างกายนี้เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ให้ฆ่าความโกรธ ความโกรธ เป็นกิเลสเป็นข้อที่ควรละ เข้าในข้อสมุทัยที่ควรละ ต้องฆ่าความโกรธ โลกขึ้นมาจะไป ลักของของเขาก็เหมือนกัน ให้ฆ่าความโลภเสีย เพราะความโลภเป็นตัวสมุทัยที่ต้อง ละ ให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ไม่ให้ไปลักขโมยของของเขา ของของเขานั้นก็เป็นเรื่องของ สังขารเหมือนกัน ก็เป็นสิ่งที่อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา รวมเข้าในหมวดทุกขสังขารทั้งหมด

เพราะฉะนั้น เมื่อทำความเข้าใจในหน้าที่ของธรรมตามหลักอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ และเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาทั้งหมดสรุปเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ และขอทำความเข้าใจ ว่าข้อไหนจัดเข้าในข้อไหน คือพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสั่งสอนนั้น ข้อใดหมวดใด จัดเข้าในทุกขสังขารก็ให้กำหนดรู้ จัดเข้าในสมุทัยก็ให้ละ จัดเข้าในขันธ์โรธก็ให้กระทำ ให้แจ้ง จัดเข้าในข้อมรรคก็ให้อบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดังนี้แล้วจึงจะปฏิบัติพระพุทธศาสนา ได้ถูกต้อง และการปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม ย่อมจะได้รับผลอย่างเต็มที่.

นรกในคำสอนของพระพุทธศาสนา

จักรวาล

เรื่องจักรวาลโลกตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่พุทธศาสน์ แต่เป็นภูมิศาสตร์เก่า จะเป็นเพราะมีผู้เชื่อถืออยู่มากจึงติดเข้ามาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาด้วย คัมภีร์ชั้นหลังยิ่งแสดงวิจิตรพิสดารมาก ถ้าพุทธศาสน์จะมุ่งแสดงอย่างนี้ก็กลายเป็นภูมิศาสตร์ไป และท่านผู้แสดงก็จะกลายเป็นอาจารย์ภูมิศาสตร์ในยุคหนึ่ง มิใช่เป็นศาสดาผู้ประกาศศาสนาที่เป็นสัจธรรมอยู่ทุกยุคสมัย ด้วยเหตุผลที่เป็นสามัญสำนึกเพียงเท่านี้ ไม่ต้องอ้างหลักฐานธรรมในพระพุทธศาสนา ก็เพียงพอที่จะกล่าวได้ว่าไม่ใช่พระพุทธศาสนา ได้มีผู้แสดงประกาศลัทธิศาสนามากด้วยกัน ทั้งที่เกิดก่อน ทั้งที่เกิดหลังพระพุทธศาสนา ชอบแสดงตนเป็นอาจารย์ภูมิศาสตร์ (แม้ผู้อธิบายพระพุทธศาสนาต่อ ๆ มา คือ พระอาจารย์ยุคต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน) แม้จะเป็นมูลฐานของปัจจุบัน แต่ก็ก้าวมาไม่ถึงยุคปัจจุบัน จึงกลายเป็นเรื่องล้าหลังเป็นนิยายหรือวรรณคดีโบราณไป แต่ก็เป็นเรื่องน่ารู้อยู่ เพราะจะได้ทราบคตินิยมคิดในชั้นเดิม เมื่ออ่านคัมภีร์หรือหนังสือวรรณคดีทางศาสนาเก่า ๆ ก็พอเข้าใจและมองเห็นภูมิประเทศตามคตินิยมนี้ได้โดยตลอด

นรกใหญ่

ตามคตินิยมของอินเดียเก่าแก่ที่ติดมากล่าวว่า ลี้กลงไปภายใต้แผ่นดินของจักรวาลโลกนี้ เป็นที่ตั้งของนรกมากมาย เป็นสถานที่ที่ทรมานสัตว์ผู้ทำบาปต่าง ๆ ซึ่งไปบังเกิดการทรมานภายหลังจากที่ตายไปแล้ว คำว่า นรก แปลว่า เหว ในภาษา

บาลีมักเรียกว่า *นิริยะ* แปลว่า *สถานที่ไม่มีความเจริญ* คือไม่มีสุข มีแต่ทุกข์ทรมาน คำว่า *นิริยะ* หรือ *นรก* ใช้หมายถึงสถานที่ทรมานสัตว์ทำบาปดังกล่าวเช่นเดียวกัน

นรกที่เป็นขุมใหญ่มีกล่าวไว้ใน *สังกัจจชาดก*^๑ เป็นต้น ว่ามี ๘ คือ

๑. *สัญชีวะ* แปลว่า *คืนชีวิตขึ้นเอง* คือสัตว์นรกในขุมนี้ถูกตัดเป็นท่อนเล็ก ท่อนใหญ่ แล้วก็กลับคืนชีวิตขึ้นมาเองอีก รับการทรมานอยู่รำไป ในคัมภีร์มหายานของธิเบต^๒ แสดงว่านรกขุมนี้สำหรับบาปที่ทำฆาตกรรมตนเอง ทำฆาตกรรมผู้อื่น หมอที่ทอดทิ้งฆ่าคนไข้ของตน ผู้จัดการทรัพย์มรดกที่คดโกง และผู้ปกครองที่โหดร้าย เบียดเบียนประชาชน

๒. *กาฬสุตตะ* แปลว่า *เส้นดำ* คือสัตว์นรกในขุมนี้ถูกขีดเป็นเส้นดำที่ร่างกาย เหมือนอย่างตีเส้นที่ต้นซุงเพื่อจะเลื่อย แล้วถูกผ่าด้วยขวานเป็น ๘ เสียง ๑๖ เสียง แต่ตามคัมภีร์ธิเบตกล่าวว่าถูกเลื่อยด้วยเลื่อย และกล่าวว่าการลงโทษอีกอย่างหนึ่ง คือลากลิ้นออกมาตอกและไถด้วยไถเหล็กแหลมเป็นจ๊ก ๆ สำหรับบาปที่พูดส่อเสียด ยุยงให้เขาแตกกัน และเข้าไปยุ่งเกี่ยวขัดขวางกิจการของผู้อื่น และแสดงโดยทั่วไปว่า นรกขุมนี้สำหรับบาปที่แสดงความไม่นับถือ ลบลู่ดูหมิ่นมารดาบิดา พระรัตนตรัย หรือพระศาสนา

๓. *สังฆาฏะ* แปลว่า *กระทบบัน* คือมีภูเขาเหล็กคราวละ ๒ ลูกจากทิศที่ตรงกันข้ามเลื่อนเข้ามากระทบบันเอง บดสัตว์นรกในระหว่างแหลกละเอียด จาก ๔ ทิศ ก็เป็นภูเขา ๔ ลูกเลื่อนเข้ามากระทบบันตลอดเวลา ในคัมภีร์มหายานของธิเบตกล่าวว่า ภูเขามีสีระชะเป็นสัตว์หรือเป็นเหล็กใหญ่รูปร่างหนังสือ เลื่อนเข้ามาบดขยี้สัตว์เช่นเดียวกัน และกล่าวว่านรกขุมนี้สำหรับพวกพระ คฤหัสถ์ และคนที่ไม่เชื่อในศาสนา ซึ่งลบลู่ดูหมิ่นหรือทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของพระคัมภีร์ และสำหรับพวกพระที่สะสมเงินเป็นก้อน ซึ่งพวกตนไม่ได้ประกอบารงานและแสดงการทรมานอีกอย่างหนึ่ง คือ บดตำในครกเหล็ก ตีบ้นทั้งเหล็ก สำหรับทรมานผู้ทำโจรกรรม ผู้ที่มีสันดานร้ายกาจ

^๑ ชาดก. ๘/๑๑๗-๘.

^๒ เรื่องนรกในคัมภีร์ธิเบตที่อ้างถึงนี้ ดู Lamaism, pp. 93-98.

ด้วยความโกรธริษยา โลกอยากได้ ผู้ที่ใช้เครื่องชั่งตวงวัดโกง และผู้ที่ทิ้งขยะมูลฝอย หรือสัตว์ตายลงในถนนหนทางสาธารณะ

๔. *โรรู่วะ* แปลว่า *ร้องครวญคราง* คือมีเปลวไฟเข้าไปทางทวารทั้ง ๙ เผาไหม้ในสรีระ จึงร้องครวญครางเพราะเปลวไฟ (ชาลโรรู่วะ) บางพวกถูกหมอกควันต่าง (กรต) เข้าไปละลายสรีระจนละเอียดเหมือนแป้ง จึงร้องครวญครางเพราะหมอกควัน (ฐุมโรรู่วะ) ในคัมภีร์ธิเบตกล่าวว่า กรอกน้ำเหล็กแดงอันร้อนแรงทางปาก ผ่านลำคอกลงไป สำหรับบาปที่กั้นปิดทางน้ำเพื่อประโยชน์ของตน แข่งดำดินฟ้าอากาศ ทำลายพืชพันธุ์ธัญญาหารให้เสียหาย

๕. *มหาโรรู่วะ* แปลว่า *ร้องครวญครางมาก* คือเป็นที่ทุกข์ทรมานยิ่งกว่าข้อ ๔ ในคัมภีร์ธิเบตกล่าวว่าสำหรับพหิรชน คนบาปหนา

๖. *ตอปนะ* แปลว่า *ร้อน* ได้แก่ ถูกไฟนึ่งเสียบตรึงไว้ด้วยหลาวเหล็กบนแผ่นดินเหล็กแดงลุกเป็นไฟร้อนแรง บ้างก็ถูกต้อนขึ้นไปบนภูเขาเหล็กแดงเป็นไฟลุกโพลง ถูกลมพัดตกลงมา ถูกเสียบด้วยหลาวเหล็กที่โผล่ขึ้นมาจากแผ่นดินเหล็กแดง ในคัมภีร์ธิเบตกล่าวว่าถูกขังอยู่ในห้องเหล็กแดงเป็นไฟร้อนแรง สำหรับบาปที่ปิ้งทอดหรือเสียบสัตว์ปิ้งเป็นอาหาร

๗. *ปตอปนะ* แปลว่า *ร้อนสูงมาก* คือเป็นที่ทุกข์ทรมานยิ่งกว่าข้อ ๖ ในคัมภีร์ธิเบตกล่าวว่า ถูกตีเมฆด้วยหอกสามง่ามล้มกลิ้งลงไปบนพื้นเหล็กแดงอันร้อนแรง สำหรับบาปที่ละทิ้งพระศาสนา (เลิกนับถือ) หรือปฏิเสธความจริง

๘. *อวิจิ* แปลว่า *ไม่มีระหว่าง* คือไม่เว้นว่าง บางที่เรียก *มหาอวิจิ* แปลว่า *อเวจีใหญ่* ภาษาไทยมักเรียกว่า *อเวจี เปลวไฟนรก* ในนรกขุมนี้ลูกโพลงเต็มทั่วไปหมด ไม่มีระหว่างหรือเว้นว่าง สัตว์นรกในขุมนี้ก็แน่นขนัดเหมือนยัดทะนาน ไม่มีระหว่างหรือเว้นว่าง แต่ก็ไม่มีเบียดเสียดกันอย่างวัตถุ ต่างถูกไฟไหม้อยู่ในที่เฉพาะตน ๆ และความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกในขุมนี้ ก็บังเกิดขึ้นสืบเนื่องกันไป ไม่มีระหว่างหรือเว้นว่าง ฉะนั้น จึงเรียกว่า *อวิจิ* หรือ *อเวจี* ซึ่งมีคำแปลดังกล่าว ในคัมภีร์ทางธิเบตกล่าวว่า สำหรับบาปที่ถือว่าเป็นอุกฤษฏ์โทษตามลัทธิลามะ แต่ฝ่ายเถรวาทแสดงว่า สำหรับบาปที่เป็นอนันตริยกรรม

นรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุมนี้ ใน *สังกัจจชาดก* เป็นต้น เรียง *อวิจิ วัหน้า ตาปนะ* แต่ในที่อื่น เช่น ใน *ไตรภูมิพระร่วง* แสดง *อวิจิ วั* เป็นที่สุด และกล่าวว่าอยู่ซ้อนไปตามลำดับ *สญชีวะ* อยู่เบื้องบนที่สุด และอยู่ใต้กันลงไปจนถึง *อเวจี* อยู่ใต้ที่สุด

เครื่องทรมานในนรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุมดังกล่าว มีเหล็ก เช่น พื้นแผ่นดินเหล็ก และเครื่องอาวุธเหล็กต่าง ๆ มีไฟ คือ เหล็กนั้นแหล่ลुकเป็นไฟร้อนแรง มีภูเขาเหล็กที่กลิ้งมาบด และมีหมอกควันชนิดเป็นกรดหรือต่าง ในชุมนรกที่ ๑ และที่ ๒ มีนาย *นิรยบาล* แปลว่า *ผู้รักษานรก* ไทยเราเรียกว่า *ยมบาล* เป็นผู้ทำการทรมานสัตว์นรก แต่นรกชุมที่ลึกลงไปกว่านั้น ในอรรถกถา*สังกัจจชาดก*ไม่ได้กล่าวถึงนายนิรยบาล กล่าวถึงไฟ เหล็ก เช่น เครื่องอาวุธต่าง ๆ เป็นต้น บังเกิดขึ้นทรมานสัตว์นรกเอง

นรกน้อย

อนึ่ง มีแสดงไว้ว่า นรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุม มีนรกเล็กเป็นบริวารใน ๔ ด้าน ด้านละ ๔ ชุม รวม ๑๖ ชุม รวมนรกบริวารของนรกใหญ่ทั้ง ๘ ชุม ได้ ๑๒๘ ชุม รวมนรกใหญ่อีก ๘ ชุม เป็น ๑๓๖ ชุม นรกบริวารใน*ไตรภูมิพระร่วง*เรียกว่าฝูงนรกบ่าว

ใน *เนมิราชชาดก*^๑ กล่าวว่า พระมาตลีเทพสารธินา พระเจ้า*เนมิราช* พระราชาครองนครมิถิลา ในแคว้นวิเทหรัฐไปเที่ยวดูนรกบริวาร ๑๖ ชุม ซึ่งอยู่ล้อมรอบ *สญชีวนรก* อันเป็นนรกใหญ่ชุมที่ ๑ มีชื่อดังต่อไปนี้

๑. *เวตรณีนรก* แปลว่า *นรกแม่น้ำเวตรณี* แปลว่า ข้ามยาก คือเป็นแม่น้ำต่างที่ร้อนเดือดพล่าน เรียกว่า *เวตรณี* บัวและสิ่งต่าง ๆ ในแม่น้ำนั้นเป็นอาวุธทั้งสิ้น นายนิรยบาลตบเบ็ดสัตว์นรกอีกด้วย สำหรับบาปที่ประกอบกรรมหยาบช้าเบียดเบียนผู้ที่อ่อนกำลังกว่า

^๑ ชาดก. ๙/๑๗๘-๒๐๐.

๒. *สุนขนรก* แปลว่า *นรกสุนัข* คือมีฝูง สุนัขขาว แดง ดำ เหลือง และ ฝูงแร้งกากลุ่มรุมกัดตีจิกทรมาน สำหรับบาปที่กล่าวคำร้ายต่อว่าสมณพราหมณ์และ ท่านผู้มีคุณ

๓. *สัญชิตนรก* แปลว่า *นรกไฟโพลง* คือ สัตว์นรกในขุมนี้มีสิทธิ์ลุกเป็นไฟโพลง แผลเผา ทั้งถูกทรมานต่าง ๆ สำหรับบาปที่ประกอบกรรมหยาบช้าเบียดเบียนบุรุษ สตรีที่เป็นคนดีมีศีลธรรมไม่มีความผิด

๔. *อังคารกาสุนรก* แปลว่า *นรกหลุมถ่านเพลิง* คือตกลงไปไหม้ทรมานใน หลุมถ่านเพลิง สำหรับบาปที่ฉ้อโกง เบียดบัง ถ้อเอาทรัพย์ที่เขารบิจาคเพื่อการกุศล หรือชักชวนให้เขารบิจาคอ้างว่าเพื่อการกุศล ได้ทรัพย์มาแล้วถ้อเอาเสียเอง แลสำหรับ บาปที่เป็นหนี้ทรัพย์ผู้อื่นแล้วโกงหนีนั้น

๕. *โลหกุมภินรก* แปลว่า *นรกหม้อโลหะ* ไทยเราเรียกว่า นรกหม้อทองแดง เป็นที่ตกลงไปไหม้ทรมาน สำหรับบาปที่ทุบตีเบียดเบียนสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

๖. *คิวลัญจนรก* แปลว่า *นรกที่ดึงคอให้หลุด* คือถูกเอาเชือกพันคอตั้งจุ่มลง ไปในน้ำร้อนในหม้อทองแดงให้คอหลุดทรมาน สำหรับบาปที่ประกอบกรรมหยาบช้า เบียดเบียน ทำลายหมู่เนืองน (นรกขุมนี้ในไตรภูมิพระร่วงเรียกโลหกุมภีเหมือนกัน)

๗. *อุสพลาสนรก* แปลว่า *นรกข้าวลีบและแกลบ* คือสัตว์นรกขุมนี้ลงไปวก น้ำในแม่น้ำนรกดื่มด้วยความกระหาย น้ำที่ดื่มเข้าไปนั้นก็กลายเป็นข้าวลีบและแกลบไฟ ไหม้ร่างกายทั้งหมด เป็นการทรมานสำหรับบาปที่เอาข้าวลีบแกลบหรือฟางปน ข้าวเปลือกกลวงขายว่าข้าวดี (เอาข้าวสารไม่ดีปนข้าวดีลวงขายว่าข้าวดี ก็น่าจะอยู่ใน นรกขุมนี้)

๘. *สัตติหตสยนรก* แปลว่า *นรกที่แทงด้วยหอกจนลุ่มลง* คือ สัตว์นรกใน ขุมนี้ถูกแทงด้วยอาวุธต่าง ๆ จนตัวพุนอย่างไปไม่เก่า สำหรับบาปที่ประกอบกรรม มิชอบ เลี้ยงชีวิตด้วยอกินนาทานต่าง ๆ มีปล้นสะดม ขโมย ฉ้อโกง ทุจริต เบียดบัง เป็นต้น

๙. *วิลกตนรก* แปลว่า *นรกแล่นเนื้อ* คือแล่นเนื้อสัตว์นรกออกเป็นชิ้น ๆ สำหรับ บาปที่ประกอบกรรมหยาบช้า ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

๑๐. *ปฺรณมิพฺพนรก* แปลว่า *นรกมูตรคูถหรือนรกอจาจมเก่า* คือสัตว์นรกในขุมนี้กินอจาจมเก่าที่เหม็นนักหนาและลูกเป็นคว้นหรือเป็นไฟร้อนแรง สำหรับบาปที่ประทุษร้ายเบียดเบียนมิตรสหาย หรืออาศัยกินข้าวเขาแล้วยั้งชู้เอาทรัพย์ของเขา หรือเจ้าหน้าที่ผู้ชู้ดริต

๑๑. *โลหิตปฺพนรก* แปลว่า *นรกน้ำเลือดน้ำหนอง* คือสัตว์นรกในขุมนี้อยู่ในแม่น้ำแห่งเลือดและหนอง ทิวกระหาย กินน้ำเลือดน้ำหนองซึ่งร้อนเป็นไฟเข้าไปลวกใหม่ทรมาน สำหรับบาปที่ทำร้ายมารดาบิดาและท่านที่มีคุณควรกราบไหว้บูชาทั้งหลาย

๑๒. *อฺยพลิสนรก* แปลว่า *นรกเบ็ดเหล็ก* (หรือเรียกว่า *โลหพลิสนรก*) คือสัตว์นรกในขุมนี้ถูกเบ็ดเหล็กร้อนแดงเกี่ยวลั่นลากออกมา ให้ล้มไปทรมานบนพื้นเหล็กแดงร้อน สำหรับบาปที่กตราคาของซื้อ โกงราคาของขายเกินควร และใช้วิธีขังตวง วัดคดโกงด้วยโลกเจตนา

๑๓. *อุทฺธังปาทนรก* แปลว่า *นรกที่จับทำยกขึ้นเบื้องบน* ทิ้งลงไปให้จมฝังลงไปแค่สะเอวแล้วยังมีภูเขากลิ่งจากทิศทั้ง ๔ มาบดทรมาน เป็นนรกสำหรับสตรีที่นอกใจสามี เป็นชู้ด้วยชายอื่น (นรกแยกเพศเฉพาะหญิง)

๑๔. *อวังสิรนรก* แปลว่า *นรกที่จับศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำ* ทิ้งลงไปให้ไหม้ทรมานเช่นเดียวกัน เป็นนรกสำหรับบุรุษที่เป็นชู้ด้วยภรรยาของคนอื่น (นรกแยกเพศเฉพาะชาย)

๑๕. *โลหสิมพลินรก* แปลว่า *นรกตันจิวเหล็ก* คือ สัตว์นรกในขุมนี้ต้องปีนตันจิวเหล็กมีหนามเหล็กแหลมแดงเป็นเปลวไฟร้อนแรง สำหรับบาปผิดศีลข้อ ๓ ทั้งชายและหญิง (นรกสหเพศ หรือสหนรก)

๑๖. *ปจนนรก* แปลว่า *นรกหมกไหม้* (หรือเรียกว่า *มิจฉาภิฏฐินรก*) คือสัตว์นรกในขุมนี้ต้องถูกหมกไหม้และถูกทิ่มแทงทรมาน สำหรับบาปที่เป็นมิจฉาภิฏฐิ คือเห็นผิด ว่าผลทานผลศีลไม่มี ผลกรรมดีกรรมชั่วไม่มี คุณมารดาบิดาไม่มี คุณสมณพราหมณ์ไม่มี เป็นต้น

นรก ๑๖ ชุมนี้มีในไตรภูมิพระร่วง ส่วนในเนมิราชชาดกมีเพียง ๑๕ ชุม เว้นนรกสหเพศ (ชุมที่ ๑๕) ขาดไปก็ดูไม่เป็นไร เพราะมีนรกแยกเพศอยู่แล้ว จึงยังมีที่สำหรับผู้ผิดศีลข้อ ๓ ไปได้อยู่ เป็นแต่ต้องแยกกันอยู่คนละแห่ง

นรกทั้ง ๑๖ ชุมนี้ ท่านว่ายึดเยียดเบียดเสียดเต็มไปด้วยสัตว์นรก จึงเรียกว่า *อุสสทนรก* แปลว่า *นรกยึดเยียดเบียดเสียด* เป็นนรกบริวาร ซึ่งอยู่ ๔ ด้านของ สัตว์ชีวนรก ซึ่งเป็นนรกใหญ่ชุมที่ ๑ มีนายนิรยบาลเป็นผู้ทำหน้าที่ทรมานประจำอยู่ทุกชุม เป็นจำพวกนรกร้อนเช่นเดียวกัน ส่วนนรกบริวารของนรกใหญ่อีก ๗ ชุม ยังไม่พบแสดงไว้ นอกจากนี้ยังกล่าวว่ามีนรกอนุบริวารถัดออกไป อยู่รอบนอกของนรกบริวารทั้ง ๑๖ นั้นอีกมากมาย และเป็นธรรมดาของสัตว์นรกทั้งปวงที่ถูกทรมานอยู่ในนรกจะไม่ตาย รับการทรมานต่อไปจนกว่าจะสิ้นกรรม ดังคำที่เรียกว่าสัตว์ชีวะ (แต่พระอาจารย์อธิบายว่าตายแล้วเป็นขึ้นอีกทันที ส่วนชั้นบาลีว่าไม่ตายจนกว่าจะสิ้นกรรม)

อนึ่ง ในที่อื่นจากที่อ้างและนำมากล่าวแล้ว ได้มีการแสดงถึงวิธีนำตัวคนบาปไปสู่การพิจารณาของยมราช (พญายม) แล้วถูกนำตัว ไปสู่นรก พรรณานานรกเพี้ยนกันไป เช่น ใน *เทวทูตสูตร*^๑ เล่าไว้โดยความว่า สัตว์ (คน) ผู้ประกอบด้วยทุจริตทางกาย วาจา และใจ ตีเตียน ด่าว่าคนดีประเสริฐ เป็นมิจฉาภิภูฏฐิ ยึดถือกรรมของคนมิจฉาภิภูฏฐิ ครั้นกายแตกสลายตายลง นายนิรยบาลจับไปแสดงแก่ยมราชขอให้ลงโทษ ยมราชซักถามว่า เคยเห็นเทวทูต ๕ คือ เด็กแรกคลอด คนแก่ คนเจ็บ คนถูกราชทัณฑ์ คนตาย บ้างหรือไม่ เมื่อผู้นั้นตอบว่าเคยเห็น ก็ซักต่อไปว่าไม่เคยคิดบ้างหรือไม่ว่าเรามีความเกิดเป็นธรรมดา มีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บเป็นธรรมดา ผู้ทำกรรมชั่ว ก็จะต้องถูกลงราชทัณฑ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน และเรามีความตายเป็นธรรมดา เอละเราจะทำกรรมที่ติงาม ทางกาย วาจา ใจ ต่อไป เมื่อผู้นั้นกล่าวว่าไม่ได้คิดมัวประมาทไปเสีย ยมราชจึงกล่าวว่า เจ้ามีความประมาท จึงไม่ทำกรรมงามทางกาย วาจา ใจ ก็จักทำเจ้าให้สาสมกับที่ประมาทไปแล้ว บาปกรรมนั้น มารดาบิดาเป็นต้น ไม่ได้ทำให้เจ้าทำเอง ก็จักเสวยวิบากของกรรมนั้นเอง เมื่อยมราชว่าดังนี้แล้วก็นิ่งอยู่ นายนิรยบาล

^๑ ม. ฎ. ๑๔/๓๓๔/๕๐๔-๕๒๕.

ทั้งหลายทำกรรมกรรม มีพันธะ (การผูกตริ่ง หรือ จองจำ) ๕ อย่าง ได้แก่ ตริ่งดุ้นเหล็ก อ้นร้อนที่มีมือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก เขาเสวยเวทนาเผ็ดร้อน แต่ไม่ทำ กาลกิริยา จนกว่าบาปกรรมนั้นจะสิ้นไป ต่อจากนี้แสดงวิธิตรมานที่ยิ่งขึ้นไป คือ

๑. นายนิรยบาลถากด้วยมีด

๒. จับตัวให้หัวห้อยเท้าชี้ฟ้า ถากด้วยพร้า

๓. เอาตัวเทียมรถให้วิ่งไปวิ่งมาบนพื้นอ้นร้อนโซน

๔. ให้ขึ้นภูเขาถ่านเพลิงอ้นร้อนโซน

๕. จับตัวเอาหัวห้อยเท้าชี้ฟ้า ทิ้งลงในโลหุภูมิ (หม้อเหล็ก) อ้นร้อนโซน ถูกเคียวอยู่ในนั้นสุดเป็นฟอง ผุดขึ้นข้างบนบ้าง จมลงข้างล่างบ้าง รี ๆ ขวาง ๆ บ้าง แต่ก็ไม่ได้ตาย

ต่อจากนี้แสดงถึงมหานิรยะ ว่านายนิรยบาลใส่ลงไปในมหานิรยะ (นรกใหญ่ พระอาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ อเวจีนรก ซึ่งเป็นนรกใหญ่ขุมที่ ๘ ที่กล่าวแล้ว) นรกใหญ่นั้นมีสัณฐานเป็น ๔ เหลี่ยม มี ๔ ประตู (ด้านละ ๑ ประตู) ภายในจัดเป็น ส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กล้อมครอบข้างบนด้วยเหล็ก พื้นเป็นเหล็กร้อนโซนเป็นเปลวแผ่ไป ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ เปลวไฟเกิดจากผาทั้ง ๔ ทิศ พุ่งไปกระทบผาด้านตรงกันข้าม สัตว์นรกถูกเผาไหม้ตั้งนั้นก็ไม่ได้ตาย บางคราวเห็นประตูด้านใดด้านหนึ่งเปิด วิ่งไปเพื่อ จะหนี ผิวหนัง เนื้อ เอ็นไหม้ กระดูกร้อนเป็นควัน ไปยังไม่ทันถึง ประตูปิดเสีย

เทวทูต

พระอาจารย์ผู้อธิบาย *มฆเทวสูตร*^๑ ได้กล่าวอธิบายคำไว้ว่า เทวทูต แปลว่า ทูตของเทวะ อะไรคือเทวะ ยกตัวอย่างว่า มัจจุ (ความตาย) ชื่อว่าเทวทูตของมัจจุ ชื่อว่าเทวทูตอย่างหนึ่งได้แก่ ทุกสิ่งทีเตือนว่าใกล้ความตายเข้าทุกที เช่น เมื่อเส้นผม บนศีรษะหงอก ก็เป็นเครื่องเตือนใจว่าใกล้ความตายเข้าแล้ว ผมหงอกจึงเป็นเทวทูต

^๑ ม.ม. ๑๓/๔๑๕/๔๕๒-๔๖๓.

อย่างหนึ่ง ทุก ๆ สิ่งที่เป็นลักษณะแห่งเกิด แก่ เจ็บ ตาย และราษทัณฑ์ ชื่อว่าเทวะ
 ทั้งนั้น และเพราะเป็นเครื่องเตือนใจเหมือนอย่างทูตมาบอกข่าว จึงเรียกว่า เทวทูต
 อีกอย่างหนึ่ง เทวทูต แปลว่า ทูตเหมือนเทพยดา คล้ายคำว่า ทูตสวรรค์ คือ เหมือนเทวดา
 มาบอกเตือนให้ไม่ประมาท อีกอย่างหนึ่ง เทวทูต แปลว่า ทูตของวิสุทธิเทพ หมายถึง
 พระอรหันต์ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะได้สอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ เพื่อความไม่
 ประมาท ฉะนั้น เมื่อเห็นเทวทูต ก็ย่อมจะไม่ประมาทและเว้นทุจริตต่าง ๆ ได้
 ส่วนคนที่ประพฤติทุจริตต่าง ๆ นั้น ก็เพราะไม่เห็นเทวทูตมาตักเตือนใจ จึงเป็น
 ผู้ประมาทมัวเมาต่าง ๆ แม้จะได้พบเห็นคนเกิด แก่ เจ็บ ตาย และคนถูกลงราษทัณฑ์
 แต่ก็ไม่ได้ข้อเตือนใจ เทวทูตก็ไม่ปรากฏ เรียกว่าไม่เห็นเทวทูตนั่นเอง ฉะนั้น คนที่ทำ
 บาปทุจริตทั้งปวงเรียกว่าไม่เห็นเทวทูตทั้งนั้น ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า เทวทูต
 ไม่อาจจะเห็นได้ด้วยตาธรรมดา จะเห็นได้ด้วยตาปัญญา เช่นเดียวกับเทวดา (ตามที่
 เชื่อกัน) ตาธรรมดามองไม่เห็น น่าจะเรียกว่าเทวทูต เพราะมีแบบยลดังกล่าวนี้ด้วย

ครั้นยมราชซักแล้ว ปรากฏว่าผู้นั้นไม่เห็นเทวทูต คือได้ทำ บาปทุจริตแล้ว
 ก็นั่งอยู่หาได้สั่งให้ลงโทษอย่างไรไม่ การที่ซักถามนั้น ก็เป็นเงื่อนไขคิดว่า เตือนให้
 ระลึกถึงบุญกุศล คือความดีที่ได้ทำมาแล้วด้วยความไม่ประมาท เพราะได้เห็นเทวทูต
 ในบางครั้งบางคราว ถ้าไม่ได้ทำบุญกุศลไว้บ้างเลย ก็เป็นการจนใจช่วยไม่ได้ ดุยมราช
 ก็จะช่วยอยู่ เท่ากับเป็นตัวสตินั่นเอง แต่เมื่อช่วยไม่ได้ ไม่ได้สติที่จะระลึกถึงคตินิยม
 และบุญกุศลบ้างเลยแล้ว ก็จำต้องนั่งอยู่ เหมือนอย่างวางอุเบกขาปล่อยให้ไป
 ตามยถากรรม ยมราชจึงไม่ต้องสั่งลงโทษ สัตว์ผู้ทำบาปต้องเป็นตามกรรมของตนเอง
 ตามหลักกรรมในพระพุทธศาสนา เทวทูตสูตร นี้จึงแฝงคตินิยมที่สุขุมอยู่มาก
 แต่แสดงเป็นบุคคลาธิษฐาน คือ ตั้งเรื่องขึ้นเป็นบุคคลมีตัวตนและแสดงนรกตามเค้า
 คติความคิดเรื่องนรกในชาดกดังกล่าวนั้นแหละ แต่ปรับปรุงรวบรัดเข้า แต่พระอาจารย์
 ก็ยังอธิบายให้เข้ากันกับนรกในชาดก คืออธิบายว่า มหานิรยะที่กล่าวในเทวทูตสูตร
 ก็คือ อวิจิณฺเฐ หรือ อเวจฺจนรก อเวจฺในชาดกสำหรับบาปหนัก แต่มหานิรยะในพระสูตร
 เป็นนรกกลางสำหรับบาปทั่วไป เพราะมิได้ระบุประเภทชนิดของบาปไว้ ทั้งในพระสูตร
 นี้ยังเอื้อถึงกฎหมายบ้านเมือง แสดงราษทัณฑ์เป็นเทวทูตอย่างหนึ่ง เพราะแม้จะไม่
 คำนั่งถึงคตินิยม นึกถึงกฎหมายบ้านเมือง เกรงราษทัณฑ์ ก็ยังช่วยให้ละเว้นทุจริต
 ต่าง ๆ ตามกฎหมายได้ เป็นเค้าเงื่อนไขให้เห็นความสัมพันธ์แห่งชาติและศาสนา

เหมาะสมอยู่ และในทิวพุทธสูตรนั้นไม่ได้กล่าวว่ารุกอยู่ที่ไหน ต่างจากคติที่กล่าวว่ารุกอยู่ใต้แผ่นดินลงไป ซึ่งพระอาจารย์นำมาอธิบายรูกที่กล่าวในชาดก พิจารณาดูจะเห็นได้ว่า คติความคิดว่ารุกอยู่ใต้พื้นแผ่นดิน น่าจะเป็นของเก่ากว่า คือ เก่าแก่มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล เช่นเดียวกับคติเรื่องกัปกับปี และ ๔ ทวีป แล้วจึงเปลี่ยนแปลงมาเป็นคติความคิดที่ไม่แสดงว่าอยู่ที่ไหน ทั้งในพระสูตรนั้นกล่าวว่า สัตว์นรกไม่ตายจนกว่าจะสิ้นกรรม ต่างจากที่พระอาจารย์อธิบายในชาดก ว่าตายแต่เกิดอีกทันที

ยังมีนรกอีก ๑๐ ชื่อต่างจากชื่อนรกที่กล่าวแล้ว แสดงไว้ในคัมภีร์ชั้นบาลีเหมือนกัน ไม่ได้กล่าวถึงวิธีทรมาน แสดงแต่ระยะเวลาที่สัตว์นรกจะต้องเสวยทุกข์ตั้งแต่รูกที่ ๑ จนถึงที่ ๑๐ ยืดยาวกว่ากันขึ้นไปโดยลำดับ อย่างกำหนดการจำคุกในกฎหมาย คือ

๑. อัพพุทะ มีเกณฑ์นับดังนี้ เมล็ดงาโกศลเต็มเกวียน อันบรรทุกน้ำหนักได้ ๒๐ ขารี (๔ ปัตตะมคธ เป็น ๑ ปัตตะโกศล ๔ ปัตตะนั้น เป็น ๑ อาพหกะ ๔ อาพหกะเป็น ๑ โทณะ ๔ โทณะ เป็น ๑ มานิกะ ๔ มานิกะเป็น ๑ ขารี) ล่วงแสนปี หยิบเอาออกเสียเมล็ดหนึ่ง เมล็ดงานั้นจะหมดก่อนอัพพุทะหนึ่ง

๒. นิรัพพุทะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	อัพพุทะ
๓. อพัพพะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	นิรัพพุทะ
๔. อหหะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	อพัพพะ
๕. อฏฏะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	อหหะ
๖. กุมุทะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	อฏฏะ
๗. โสคันธิกะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	กุมุทะ
๘. อุปลละ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	โสคันธิกะ
๙. ปุณฺทริกะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	อุปลละ
๑๐. ปมุทะ	หนึ่ง	เท่ากับ	๒๐	ปุณฺทริกะ ^๑

^๑ อจ. ทสก. ๒๔/๑๘๔-๕/๘๙; ดู โมคคูลาน. อ่างในชินกาล. น. ๑๗๒.

พระอาจารย์แสดงการคำนวณปีไว้ดังนี้ ร้อยแสนเป็นโกฏิ ร้อยแสนโกฏิเป็นนปโกฏิ ร้อยแสนนปโกฏิเป็นโกฏิปโกฏิ ร้อยแสนโกฏิปโกฏิเป็นนหุตะ ร้อยแสนนหุตะเป็นนินนหุต ร้อยแสนนินนหุต เป็นหนึ่งอัพพุทะ ๒๐ อัพพุทะเป็น ๑ นิรพพุทะ ต่อจากนั้นก็คูณด้วย ๒๐ โดยลำดับและท่านอธิบายว่า อัพพุทะเป็นต้น ไม่ใช่เป็น นรกแผนกหนึ่ง แต่หมายถึงเกณฑ์คำนวณระยะเวลาที่จะต้องไหม้ทรมานอยู่ในวิจิณิระะนั้นเอง เมื่อมี ระยะเวลาที่ยืดยาวที่จะฟังคำนวณด้วยอัพพุทะคณนา ก็เรียกว่าอัพพุทะ นิรพพุทะ เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน ตามอธิบายของท่านนี้ ชื่อทั้งสิ้นนี้ จึงเป็นชื่อสังขยา เหมือนอย่างคำว่า โกฎินหุต เป็นต้น^๑

นรกรอบนอก

บางคราวสัตว์นรกหนีออกไปได้ทางประตูใดประตูหนึ่ง แต่ก็ไปตกนรกใหญ่ ซึ่งมีอยู่หลายนรกด้วยกัน ตั้งอยู่ถัดกันออกไปโดยลำดับ คือ

๑. *คุถนิรยะ* แปลว่า *นรกคุถ* มีสัตว์ปากแหลมเหมือนอย่างเข็มหากันบ่อน ผิวหนึ่ง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อกระดูก เจ็บปวดรวดร้าวยิ่งนัก แต่ก็ไม่ตาย

๒. *กุกกุลนิรยะ* แปลว่า *นรกเก้าริง* อยู่ถัดจากนรกคุถไป เต็มไปด้วยถ่านเพลิง มีเปลวแรงร้อน สุมเผาให้เร่าร้อน แต่ก็ไม่ตาย

๓. *สิมพลินนิรยะ* แปลว่า *นรกป่าไม้จิว* อยู่ถัดจากนรกเก้าริงไป มีป่าจิวใหญ่ แต่ละต้นสูงตั้งโยชน์ มีหนามยาว ๑๖ นิ้ว ร้อนโชน ถูกให้ปีนขึ้นปีนลงต้นไม้จิว ถูกหนามทิ่มแทงเจ็บปวดร้อนแรง แต่ก็ไม่ตาย

๔. *อสิปัตตวนนิรยะ* แปลว่า *นรกป่าไม้มีใบคมดุจดาบ* เมื่อถูกลมพัดก็บาดมือเท้า ใบหู และจมูก ให้เกิดทุกขเวทนาเผ็ดร้อน แต่ก็ไม่ตาย

---

^๑ ดูวิธีนับของขัย ในชินกาล. น. ๑๗๒.

๕. ชาวโรทกนทีนิริยะ แปลว่า นรกแม่น้ำต่างหรือน้ำกรด อยู่ถัดไปจากนรกป่าไม่มีใบคมดุจดาบ เป็นที่ตกลงลอยไปตามกระแสบ้าง ทวนกระแสบ้าง รี ๆ ขวาง ๆ บ้าง เสวยทุกขเวทนาเผ็ดร้อน แต่ก็ไม่ตาย นายนิรยบาลเอาเบ็ดเกี่ยวขึ้นมาบนบก ถามว่าอยากอะไร เขาบอกว่าหิว นายนิรยบาลเอาขอเหล็กแดงงัดปาก ยัดก้อนเหล็กแดงเข้าไปใหม่ริมฝีปาก ใหม่ปาก คอ ออก พาเอาใส่ใหญ่ใส่น้อยออกมาทางเบื้องล่าง แต่ถ้าเขาบอกว่าระหาย นายนิรยบาลงัดปากเอาทองแดงละลายคว้างกรอกเข้าไปในปาก เผาอวัยวะที่กล่าวแล้วนำออกมาเบื้องล่าง เสวยทุกขเวทนาเผ็ดร้อน แต่ก็ไม่ตาย (นรกแม่น้ำต่างนี้ พระอาจารย์อธิบายว่า เรียกว่า นรกแม่น้ำเวตรณี ชื่อเดียวกับนรกบริวารในชาดกที่กล่าวแล้ว) นายนิรยบาลเอาตัวใส่เข้าไปในมหานิริยะอีก เขาเสวยทุกขเวทนาแรงกล้าถึงเพียงนั้นก็ยังไม่ตายจนกว่าจะสิ้นกรรม^๑

พระยายม

ในท้ายพระสูตรกล่าวว่า ยมราชคิดถึงเหล่าสัตว์ผู้ทำบาปถูกทำกรรมกรรมต่าง ๆ อย่างนั้น ยมราชเองปรารถนาความเป็นมนุษย์และได้พบ ได้ฟังธรรม ได้รู้ธรรมของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอุบัติขึ้นในโลก

พระอาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ยมราชเป็นราชาแห่งเปรตที่มีวิมาน ในคราวหนึ่งเสวยทิพยสมบัติ ในคราวหนึ่งเป็นธรรมิกราชเสวยกรรมวิบาก และกล่าวถึงพระเทวทัตว่า บังเกิดในมหานิริยะหรือวีนินิริยะนั้น ยืนถูกทรมานอยู่ เท่าที่ ๒ จมพื้นโลหะถึงข้อเท้า มือทั้ง ๒ จมฝ่าโลหะถึงข้อมือ ศีรษะเข้าไปในเพดานโลหะถึงคิ้ว หลาวโลหะอันหนึ่งออกจากพื้นเบื้องล่างแทงร่างกายทะลุขึ้นไปในเพดาน หอกอันหนึ่งออกจากฝาทิศตะวันออกแทงทะลุหทัยไปเข้าฝาทิศตะวันตก หอกอีกเล่มหนึ่งออกจากฝาทิศเหนือแทงทะลุศีรษะไปเข้าฝาทิศใต้ ถูกตรึงแน่นไม่หวั่นไหวไหม้อยู่ (มีรูปเขียนในโบสถ์บางแห่ง)^๒

^๑ เทวทูตสุตต ม. อ. ๑๔/๓๔๓-๔.

^๒ เทวทูตตวตถุ ธมมปท. ๑/๑๓๗-๘.

คติเรื่องนรก ในพระสูตรที่กล่าวมา ดูก็คล้ายคลึงกันกับในชาดก แต่มีเพียงกันดูน่าจะมีคติความคิดในสายเดียวกัน แต่ปรับปรุงแก้ไขให้เข้าหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้นและให้มีความกว้างขวางขึ้น นรกในเนมิราชชาดกกล่าวถึงนรก ๑๕ ชุม ซึ่งพระเจ้าเนมิราชเสด็จไปเที่ยวดู ส่วนในสังกัจจชาดกกล่าวถึงนรก ๘ ชุม ดูก็น่าจะมาจากคติความคิด ๒ ฝ่าย แต่พระอาจารย์อธิบายให้เกี่ยวกันว่า นรก ๘ ชุมนั้นมีนรกบริวารอีกชุม ละ ๑๖ ทั้งยังมีนรกอนุบริวารอีกมากมาย และนรกที่พระเจ้าเนมิราชเสด็จไปเที่ยวดูนั้น เป็นนรกบริวารของนรกที่ ๑ ที่กล่าวในสังกัจจชาดก จึงต้องเพิ่มเข้าอีกชุมหนึ่งให้ครบ ๑๖ (คือนรกไม้งิ้ว) ดังกล่าวในไตรภูมิพระร่วง และยังได้อธิบายถึงบาปประเภทชนิดต่าง ๆ ที่ทำให้ไปตกนรกต่าง ๆ เหล่านั้น แต่เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็ยังไม่ได้เหตุผลและหลักเกณฑ์เพียงพอ ทั้งบาปต่าง ๆ ที่ไม่ได้ระบุไว้ก็มีอีกมาก ครั้นมาถึงเทวทูตสูตร ไม่ได้ระบุประเภท ชนิดของบาปโดยเฉพาะไว้ แต่ระบุรวมกันไปว่าประพตติทุจริตต่าง ๆ เป็นต้น เท่ากับวางแม่บทใหญ่ไว้ว่า เมื่อประพตติทุจริต ก็จะต้องไปอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น เป็นการแสดงเข้าหลักใหญ่ เหมือนอย่างคำว่า ทำชั่วได้ชั่ว เมื่อกล่าวถึงนรก ก็แสดงนรกเป็นหลักไว้เพียงหนึ่ง คือมหานิรยะ นอกจากนั้นเป็นนรกประกอบ ทั้งได้กล่าวถึงเจ้านรกคือยมราช มีนายนิรยบาลทั้งหลายเป็นลูกมือ ส่วนในชาดกไม่ได้กล่าวถึงยมราช กล่าวถึงแต่นายนิรยบาลซึ่งมีอยู่ในนรกชุมต้น ๆ หน้าที่ของยมราชคือเป็นผู้ซักถามผู้ทำบาปที่ถูกนำตัวเข้าไป หลักซักถามคือเทวทูต ๕ ถ้าพิจารณาดูตรง ๆ ก็ยากที่จะเข้าใจว่าจะใช้เป็นกฎเกณฑ์สำหรับวินิจฉัยได้อย่างไร แต่เมื่อพิจารณาโดยหลักธรรม ก็อาจจะเห็นความมุ่งหมายว่า คนที่ทำบาปทุจริตต่าง ๆ นั้น ก็เพราะมีความประมาท ไม่ได้คิดพิจารณาว่าเกิดมาแล้วจะต้องแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ไม่ได้คิดถึงราชทัณฑ์ คือไม่เกรงกฎหมายบ้านเมือง เรียกว่าไม่เห็นเทวทูต

นรกในนิกายลามะ

นรกทั้ง ๑๐ ตามที่กล่าวมานี้ ท่านใช้คำว่า นิรยะ ประจำอยู่ทุก ๆ คำ ดูเค้าเงื่อนจะเป็นนรกอีกแผนกหนึ่ง ได้พบในหนังสือกล่าวถึงนรกตามลัทธิลามะของทิเบต^๑

^๑ Lamaism. pp. 92-96.

กล่าวว่านรกมี ๒ ส่วนคือ นรกร้อน และนรกเย็น ผู้เรียบเรียงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเพราะพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเหนือแผ่ไปตั้งอยู่ในท้องถิ่นที่หนาวเย็น จึงมีนรกเย็นขึ้นอีกส่วนหนึ่ง แต่พระพุทธรูปศาสนาฝ่ายใต้แผ่ไปตั้งอยู่ในท้องถิ่นมีอากาศร้อน ไม่มีอากาศหนาวเย็นร้ายกาจ จึงมีแต่นรกร้อนเท่านั้น นรกร้อน ๘ ชุมตามลัทธิลามาณะนั้น มีชื่อเหมือนกันกับนรกใหญ่ ๘ ชุมทางฝ่ายใต้ และตั้งอยู่กันข้างของแผ่นดินเช่นเดียวกัน ส่วนนรกเย็นอีก ๘ ชุม ตั้งอยู่ภายใต้ของกำแพงที่วงรอบโลก (จักรวาล) มีภูเขาน้ำแข็งล้อมรอบ และมีนายนิรยบาลที่น่ากลัวเหมือนในนรกร้อน มีชื่อเป็นภาษาสันสกฤตดังต่อไปนี้

๑. อรพุทะ แปลว่า บวม เจ็บปวด คือ สัตว์นรกที่นี้ถูกใส่ลงไปในน้ำแข็งที่เลื่อนไหลไป มีร่างกายเช่นมือเท้าบวมเป่ง เจ็บปวดด้วยความหนาวเย็น (ภาษาบาลีว่า อัมพพุทะ เป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที่ ๑)

๒. นิรพพุทะ ร่างกายเช่นมือเท้าบวมเป่งยิ่งขึ้น เป็นเม็ดเจ็บปวด มีโลหิตไหลออกซิบ ๆ เจ็บปวดรวดร้าวด้วยความหนาว (ภาษาบาลีว่า นิรพพุทะ เป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที่ ๒)

๓. อตตะ คือร้องไม่เป็นภาษาด้วยความทุกข์ทรมาน (ภาษาบาลีว่า อฏฏะ เป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที่ ๕)

๔. หหะ คือหนาวเย็นยิ่งขึ้นจนลิ้นแข็ง ร้องได้แต่ว่า ฮะ ๆ เท่านั้น (คล้ายอัมพพะ ซึ่งเป็นชื่อภาษาบาลีของนรก ๑๐ ชุมที่ ๓)

๕. อหหะ ขากรรไกรและฟันกระทบกันเพราะความหนาว (ภาษาบาลีอย่างเดียวกันเป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที่ ๔)

๖. อุตปละ อาการบวมเป่งเจ็บปวดของร่างกาย บวมเป่งมากจนเหมือนดอกบัวเขียว (ภาษาบาลีว่า อุปละ เป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที่ ๘)

๗. ปทมะ อาการบวมเป่งที่มีโลหิตไหลซิบ ๆ พุพองมากขึ้น จนเหมือนดอกบัวแดง (ภาษาบาลี ปทมะ เป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที่ ๙)

๘. *ปุณฺฑริก* อากาธบวมเบ่งที่มีโลหิตไหลซึม ๆ นั้น บวมเบ่งมากขึ้นจนเนื้อหลุดออกจากกระดูก เหมือนกลีบดอกบัวใหญ่หลุดออกไป มีนิกและแมลงปากเหล็กจิกกัด ได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัส (ภาษาบาลีก็ว่า *ปุณฺฑริก* เป็นชื่อนรก ๑๐ ชุมที ๑๐)

นรกชั้น ๘ ชุมดังกล่าวนี้ ได้เทียบกับนรก ๑๐ ไว้ด้วยแล้ว มีชื่อเดียวกันเกือบทั้งหมด ต่างแต่ใช้ภาษาบาลีหรือมคธฝ่ายหนึ่ง ใช้ภาษาสันสกฤตฝ่ายหนึ่ง นรก ๑๐ มีเพิ่ม *กุมุฑะ* (ที่ ๖) และ *โสคันธิกะ* (ที่ ๗) นรก ๘ ก็ขาด ๒ ชื่อ แม้จะชื่อเดียวกัน แต่ก็เรียงลำดับสับกันดังที่เทียบไว้แล้ว น่าตั้งข้อสงสัยเหตุว่ามาจากเค้าคติเดียวกัน ฝ่ายไหนจะได้จากฝ่ายไหนไม่อาจทราบได้ ส่วนคำอธิบายต่างกันไปคนละอย่าง

ทางลัทธิลามาของทิเบตนั้น มีกล่าวต่อไปว่า ยังมีนรกที่เป็นด้านหน้าที่ทางออกจากนรกใหญ่อีก ๔ ส่วน คือ

๑. *อัคินนรก* แปลว่า *ชุมไฟ* เต็มไปด้วยเก้าถ่านที่ร้อนแรง ทำให้หายใจไม่ออก เป็นถ่านของซากศพและสิ่งปฏิญูกลทุกชนิด

๒. *กุณบังกะ* แปลว่า *สถานแห่งซากศพ* อยู่ถัดไปจากอัคินนรก

๓. *ซุรธาราวนะ* แปลว่า *ป่าไม้คมมีดโกน* คือป่าไม้แห่งหอกและจักรอันคมเหมือนใบมีดโกน อยู่ถัดไปจากนรกที่ ๒

๔. *อสิธาราวนะ* แปลว่า *ป่าไม้คมดาบ* คือป่าไม้ใบเป็นดาบ อยู่ถัดนรกที่ ๓ แต่มีแม่น้ำแข็งคั่นอยู่ สัตว์นรกหนีจากนรกที่ ๓ ข้ามแม่น้ำนั้นได้แล้ว ขึ้นฝั่งเป็นนรกที่ ๔ ต้องถูกใบไม้คมดาบบาดเจ็บทรมาน มีพิธีสวดสำหรับผู้ตายขอให้แม่น้ำแข็งซึ่งใหญ่โตปานมหาสมุทรเป็นลำธารเล็ก ๆ และขอให้ต้นไม้คมดาบกลายเป็น ต้นกล้วยพฤษ์อำนวยให้สำเร็จปรารถนาสิ่งต่าง ๆ^๑

---

^๑ Ibid. p. 96.

นรกรอบนอกเหล่านี้ ดูคล้ายกันกับนรกรอบนอกของนรกใหญ่ในเทวทูต-
สูตร น่าจะมาจากคติเดิมเดียวกัน และนรกชั้นขุมที่ ๑ คือ อรพุทะ หรืออัมพุทะ ใช้
ชื่อเดียวกันกับกำเนิดรูปกาย ในครรรค์มารดาที่แสดงไว้ใน อินทกสูตร *สังยุตตนิกาย*^๑
ว่าสัปดาห์ที่ ๑ เป็นกัลละ สัปดาห์ที่ ๒ เป็นอัมพุทะหรืออัมพุทะ คือเริ่มมีสีเขียว ๆ
เป็นน้ำล้างเนื้อ แต่ยังไม่เหลืองเหมือนดีบุกเหลือง ในลัทธิลามะนั้น ยังกล่าวว่านรกภายนอก
อีกมากมายจำนวนถึง ๘๔,๐๐๐ โดยมากตั้งอยู่บนพื้นโลก ในภูเขาในที่รกร้าง ในที่ร้อน
ในทะเลสาบ^๒

นรกอีกชนิดหนึ่งรู้จักกันในภาษาไทยโดยมากกว่า *โลกันต์* แต่ชื่อที่ถูกต้องว่า
โลกันตริกะ แปลว่า *ตั้งอยู่ในระหว่างแห่งโลก* ท่านอธิบายว่าอยู่นอกขอบกำแพงวงกลม
รอบโลก (จักรวาล) คืออยู่ในระหว่าง ๓ จักรวาล หรือระหว่างโลก ๓ โลกที่อยู่ใกล้
กัน ดังเกวียน ๓ เกวียน หรือบาตร ๓ บาตรที่วางไว้ใกล้กัน (เป็น ๓ มุม กระมั่ง)
โลกันตริกะอยู่ในระหว่างนั้น เป็นนรกที่มีตมิตอยู่นิรันดร ต่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น
จึงมีแสงสว่างคราวหนึ่ง แต่ไม่สว่างอยู่นาน แวบเดียวเท่านั้นแล้วก็มืดไปตามเดิม
สัตว์บาปในนรกแห่งนี้เกาะโหนห้อยกำแพงจักรวาลอย่างค้ำคาวจับตะครุบกินกันเอง
พากันตกลงไปในน้ำที่เย็นนักหนา ร่างกายก็เปื่อยแหลก แล้วก็กลับเป็นรูปร่างป็นขึ้น
ไปเกาะโหนอยู่ใหม่ สำหรับบาปที่เป็น พาลหลง (เรียกในไตรภูมิพระร่วง) คือ ที่เป็น
นियตมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดที่ติงลง ๓ อย่าง คือ

๑. *อภิริยทิฏฐิ เห็นว่าไม่เป็นอันทำ* คือทำบาปไม่เป็นบาป ทำบุญไม่เป็นบุญ
๒. *อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีเหตุ* เช่น เห็นว่าสุขทุกข์ไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเอง
๓. *นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มี* เช่น เห็นว่าทานศีลเป็นต้น ไม่มีผล วิบากของ
กรรมดีกรรมชั่วไม่มี มารดาบิดาไม่มีคุณ เป็นต้น

นอกจากนี้ สำหรับบาปที่ทำหนักหนา ทารุณต่อมารดาบิดาสมณพราหมณ์
ผู้ทรงธรรมและทำกรรมที่สาหัสอย่างอื่นมีฆ่าสัตว์ทุก ๆ วัน เป็นต้น

^๑ ส. สค. ๑๕/๓๐๓/๘๐๑-๓.

^๒ Lamaism, p. 96.

ในภาษาไทยมักเรียกว่า *โลกันตนรก* แต่คำว่า *โลกันต* แปลว่า *ที่สุดแห่งโลก* (โลก+อันตะ) ในที่บางแห่งใช้เป็นที่ชื่อแห่งพระนิพพาน ดังแสดงไว้ใน *โรหิตัสสสูตร*^๑ ว่า *ที่สุดแห่งโลกไม่พึงถึงด้วยการไปในเวลาไหน ๆ* จึงต่างจากคำว่า *โลกันตริกะ* ดังกล่าวแล้ว (โลก+อันตริกะ ตั้งอยู่ในระหว่างแห่งโลก)

ตามคติความคิดเรื่องโลกประลัย แสดงว่านรก สวรรค์ทั้งปวง พลอยประลัยไปด้วยกับโลกจนถึงพรหมโลก (มีระบุไว้ว่าประลัยขึ้นไปถึงชั้นไหน) เหมือนอย่างล้างกันเสียคราวหนึ่ง สัตว์โลกตลอดถึงพวกนรก ก็ขึ้นไปเกิดในพรหมโลกที่ยังเหลืออยู่ พวกนรกที่ยังไม่สิ้นกรรมก็ต้องอพยพไปในนรกของจักรวาลอื่น (ท่านว่าไว้อย่างนี้เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ที่อยู่ของสัตว์โลกทุกประเภท) แต่สำหรับโลกันตริกนรกไม่ต้องประลัยไปพร้อมกับโลก เพราะอยู่ในระหว่างโลกจึงยังเหลือที่อยู่ สำหรับพวกบาปที่เป็นมิจฉาทิฎฐิตั้งลง และพวกบาปหนักอย่างอื่น ดูท่านที่เป็นต้นคติความคิดเรื่องนี้ จะมุ่งให้นรกสักแห่งหนึ่งที่ยั่งยืน ไม่ต้องประลัยไปพร้อมกับโลก จึงตั้งนรกนี้ไว้ในระหว่างโลกหรือจักรวาลทั้งหลาย เพื่อเป็นที่ทรมานสัตว์บาปประเภทที่ท่านไม่ยอมให้เลิกแล้วกันเสียทีในคราวโลกวินาศนั้น

เรื่องนรกมีลักษณะต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ น่าจะเป็นที่เชื่อถือกันตลอดเวลาช้านาน ใน *มิลินทปัญหา* ก็ยังได้กล่าวถึงว่า ไพนรกร้อนยิ่งกว่าไฟปกติมากมาย ก้อนหินเล็ก ๆ ที่ใส่เผาในไฟปกติตลอดวันก็ยังไม่ย่อยละลาย แต่ถ้าใส่ในไพนรกแม้จะใหญ่โตเท่าเรือนยอดก็ย่อยละลายลงไปทันที แต่ว่าสัตว์นรกบังเกิดอยู่ได้นาน ไม่ย่อยละลายไป พระเจ้ามิลินทไม่ทรงเชื่อในเรื่องนี้ พระนาคนเสนทูลแถลงว่าอยู่ได้เพราะกรรม^๒ ตามมิลินทปัญหานี้ไม่ได้ค้านว่านรกไม่มี แต่ค้านในลักษณะบางอย่างเท่านั้น แสดงว่าในสมัยนั้นยังเชื่อถือกันอยู่ในเมืองไทยก็คงได้เชื่อกันมานานเหมือนกัน แม้ท่านจะแสดงนรกไว้น่ากลัวมากเพื่อให้คนกลัวจะได้ไม่ทำบาป ถึงตั้งนั้นคนก็ยังทำบาปกันอยู่เรื่อยมา แม้ในสมัยที่มีความเชื่อกันสนิทก็ยังทำบาปกันอยู่นั้นแหละ แต่ก็มีคนไม่น้อยที่ไม่ทำบาปเพราะกลัวไปนรก เพราะท่านแสดงนรกไว้อ้วนแต่น่ากลัว ในที่บาง

^๑ อจ. จตุฎก. ๒๑/๘๗/๒๙๕-๘.

^๒ ปกตี้อคคินิรยัคคิอุณหาการปัญหา มิลินท. น. ๙๗.

แห่งยังได้กล่าวว่าทุกข์ในนรกนั้นร้ายกาจนัก นักโทษที่ถูกทรมาน แหงด้วยหอก ๑๐๐ เล่มในเวลาเช้า ยังไม่ตายก็แหงด้วยหอกถึง ๑๐๐ เล่มในเวลากลางวัน ยังไม่ตายก็แหงด้วยหอกอีก ๑๐๐ เล่มในเวลาเย็น ความทุกข์ของนักโทษนี้ เมื่อเทียบกับทุกข์ในนรกแล้ว ก็เล็กน้อยเหมือนอย่างหินก้อนเล็ก ๆ ส่วนทุกข์ในนรกเหมือนอย่างพญาเขานิมวันต์ เรื่องคนไม่กลัวนรกทั้งที่เชื่อว่านรกมีอยู่และเป็นทุกข์มากมาย ไม่ใช่เป็นของแปลก เพราะมองไม่เห็น แม้คุกตะรางและการลงราชทัณฑ์ต่าง ๆ มองเห็นอยู่ด้วยตาก็ยังไม่กลัว ยังมีคนเข้าไปอยู่เต็ม โดยมากเวลาจะทำผิดก็ไม่ได้คิดกลัวกัน เช่น พวกปล้นเวลาปล้นดูจะกลัวไม่ได้ทรัพย์มากกว่า โลก โกรธ หลง นี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทำให้ไม่ค่อยกลัวอะไร ไกลตายยังไม่กลัว ไกลตาก็ยิ่งลืมกลัวไปเลย

การลงทัณฑ์

เรื่องนรกมีลักษณะส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับคุกตะราง และการลงทัณฑ์นักโทษสมัยโบราณอันเรียกว่า *กัมมกรรม* แปลว่า *การกระทำกรรม* หมายถึงการลงทัณฑ์ ท่านแสดงว่ามี ๓๒ อย่าง เรียกว่า ทวัตติงสกัมมกรรม แปลว่า กัมมกรรมสามสิบสอง มีกล่าวถึงในหลายพระสูตร จะได้นำมากล่าวโดยคัดจากคำแปล และอธิบายตามนัย อรรถกถาของท่านผู้หนึ่งดังต่อไปนี้ คือ

๑. กสาหิปี ตาเพนฺเต โบายด้วยแส้
๒. เวตุเตหิปี ตาเพนฺเต โบายด้วยหวาย
๓. อทุททณฺฑเกหิปี ตาเพนฺเต ตีด้วยตะบองสั้น
๔. หตุณฺมปี ฉินฺทณฺเต ตัดมือ
๕. ปาทมฺปี ฉินฺทณฺเต ตัดเท้า
๖. หตุณฺปาทมฺปี ฉินฺทณฺเต ตัดทั้งมือทั้งเท้า
๗. กณฺณมฺปี ฉินฺทณฺเต ตัดหู
๘. นาสมฺปี ฉินฺทณฺเต ตัดจมูก
๙. กณฺณนาสมฺปี ฉินฺทณฺเต ตัดทั้งหูทั้งจมูก

๑๐. พิลงคณาลิกมปิ ปโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีห้อมือเคียน้ำส้ม (คือต้อยสมองออก แล้วเอาคีมคีบก้อนเหล็กแดงใส่ลงไปให้มันสมองเดือดพลุ่งขึ้น เหมือนน้ำส้มเดือดล้นห้อมือ)

๑๑. สงขมณตติกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีชอดสังข์ (คือกรีดหนังตัดกำหนดตรงจอหนุทั้งสองและหลุมคอโดยรอบ รวบผมทั้งหมดขมวดรวมกันเข้า พันกับท่อนไม้ ถลกขึ้นให้หนังหลุดขึ้นไปพร้อมกับผม แล้วช้ดกระโหลกศีรษะด้วยก้อนกรวดหยาบ ๆ ล้างทำให้มีสีเหมือนสังข์)

๑๒. ราหุขุมมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีปากราหู (คือเอาขอเกี่ยวปากให้อ้า แล้วจุดไฟในปากนั้น หรือเอาสิ่วตอกแต่จอหนุเข้าไปทะลุปาก โลहितไหลออกมาเต็มปากดูปากอ้าแดงตั้งปากราหู)

๑๓. โขติมาลิกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีมาลัยไฟ (คือเอาผ้าชุบน้ำมันพันทั่วตัวแล้วเอาไฟจุด)

๑๔. หตถุปปชชิตติกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีคัมมือ (คือเอาผ้าชุบน้ำมันพันนิ้วทั้ง ๑๐ แล้วเอาไฟจุด)

๑๕. เอรกวตตติกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีริ้วสาย (คือเชือดหนังออกลอกเป็นริ้ว ๆ ตั้งแต่ใต้คอลงไปจนถึงข้อเท้า แล้วเอาเชือกผูกจุดให้เดิน นักโทษเดินเหยียบริ้วหนังของตัวก็ล้มลุกคลุกคลานไปจนกว่าจะตาย)

๑๖. จีรกวาสิกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีนุ่งเปลือกไม้ (คือเชือดหนังเป็นริ้ว ๆ อย่างบทก่อน แต่ทำเป็น ๒ ตอน ตั้งแต่ใต้คอถึงเอวตอนหนึ่ง ตั้งแต่เอวถึงข้อเท้าตอนหนึ่ง ริ้วหนังตอนบนห้อยคลุมลงมาปิดกายตอนใต้เอวดูตั้งนุ่งเปลือกไม้)

๑๗. เอณยุยกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธียืนกวาง (คือเอาห่วงเหล็กสวมข้อศอกทั้งสองและเข้าทั้งสองให้โค้งโค้งลงกับดิน เอาหลักเหล็กสอดตอกตรึงไว้เป็นกิริยาว่าสัตว์ ๔ เท้า แล้วก่อไฟล้อมลงไปจนตาย)

๑๘. พลีสมสิกกมปิ กโรหเต ลงกัมมกรรมวิธีเกี่ยวเหยื่อเบ็ด (คือเอาเบ็ดมีเงียงสองข้างเกี่ยวตัว ดึงเอาหนังเนื้อและเอ็นออกมาให้หมด)

๑๙. กหาปนกมุปี กรโหนเต ลงกัมมกรณวิธีเหริยญกษาปณฺ (คือเอาเม็ดคม ค่อยเนียนเนื้อออกเป็นแวน ๆ ขนาดเท่าเงินเหรียญ จนกว่าจะตาย)

๒๐. ขาราทตจจิกมุปี กรโหนเต ลงกัมมกรณวิธีแปรงแสบ (คือสับฟันเสียให้ ยับทั่วกายแล้วเอาแปรงหรือหวีแข็งชุบน้ำแสบ (น้ำเกลือ น้ำด่าง น้ำกรด) ชูตฎุไปให้ หนึ่งเนื้อเอ็นขาดหลุดออกมาหมด เหลือแต่กระดูก)

๒๑. ปลีสัมปริวตติกมุปี กรโหนเต ลงกัมมกรณวิธีการเวียน (คือให้นอนตะแคง แล้วเอาหลาวเหล็กตอกตรงช่องหูทะลุลงไปตรึงแน่นอยู่กับดิน แล้วจับเท้าทั้งสองยก เดินเวียนไป)

๒๒. ปลาลปิจกมุปี กรโหนเต ลงกัมมกรณวิธีตั้งฟาง (คือ เอาลูกบดศิลากลิ้ง ทับตัว บดให้กระดูกแตกป่น แต่ระวังไม่ให้หนังขาด แล้วจับผมรวบยกขย่อน ๆ ให้เนื้อรวมกันเข้าเป็นกอง จึงเอาผมนั้นแหละพันตะล่อมเข้าวางไว้เหมือนตั้งทำด้วยฟาง สำหรับเช็ดเท้า)

๒๓. ตตเตนปี เตเลน โอสถิยจนฺเต ราดด้วยน้ำมันเดือด ๆ

๒๔. สุนเขหิปี ขาทาปนฺเต ให้สุนัขทิ้ง (คือขังฝูงสุนัขไว้ให้อดหิวหลายวันแล้ว ปล่อยให้ออกมารุมกัดทั้งพักเดียวเหลือแต่กระดูก)

๒๕. ชีวันตมุปี สูลเ อุตตาเสนฺเต ให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ (คือตรงกับที่กฎหมายเก่าเรียกว่า เสียบเป็น)

๒๖. อสินาปิสีสํ ฉินฺทนฺเต ตัดศีรษะด้วยดาบ

วิธีลงกัมมกรณตั้งแต่ข้อ ๑-๒๖ เหล่านี้ในกฎหมายเก่า^๑ ได้นำไปตราไว้เป็น บทลงโทษเหมือนกัน ขึ้นต้นมีพระบาลีตั้งที่ยกมาไว้แล้ว กำหนดความผิดต่าง ๆ มีขบถ ต่อราชบัลลังก์ เป็นต้น แล้วจึงกล่าวบทลงโทษตามพระบาลีนั้น วิธีลงกัมมกรณที่กล่าว ถึงในพระสูตร^๒ มีเพียง ๒๖ แต่อำงกันในที่โดยมากว่ามี ๓๒ จึงเรียกว่า *ทวัตติงสกัมมกรณ* ท่านผู้แปลนั้น ได้รวบรวมมาอีก ๖ อย่างคือ

^๑ กฎหมายราชบุรี เล่ม ๒ ตอนลักษณะขบถศึก น. ๒๔๑-๒๔๖.

^๒ เทวทูตสูตร ม. อุ. ๑๔/๓๓๘/๕๑๐.

๒๗. เอาขวานผ่าอก

๒๘. แทะด้วยหอกที่ละน้อยกว่าจะตาย

๒๙. ขุดหลุมฝังเพียงเอาเอาฟางสุ่ม คลอกด้วยไฟ พอหนังไหม้เอาไถเหล็กไถ

๓๐. เชือดเนื้อออกมาทอดให้กินเอง

๓๑. ตัด หรือแหะปาก

๓๒. จำ ๕ ประการไว้ในคุก^๑

คุณตระกูลและกัมมกรรมต่าง ๆ เช่นที่กล่าวมานี้ เป็นนรกในโลกนี้สำหรับคน ประพฤติผิดกฎหมาย มีวิธีและเครื่องมือทรมานเค้าเดียวกับนรกที่กล่าวมาโดยมาก อาจจะเป็นต้นแบบของนรกทั้งหลายก็ได้

พระพุทธศาสนากับเรื่องนรก

ทางพระพุทธศาสนารับรองเรื่องนรกทั้งหลายเพียงไร? การที่จะตอบปัญหานี้ ต้องอาศัยหลักฐานและเหตุผล ตามหลักชั้นบาลีที่อ้างว่าเป็นพระพุทธวจนะ ก็กล่าวในที่ทั่วไปถึง *นिरยะ* หรือ *นรก* ในฐานะเป็นคติที่ไปภายหลังตายของคนทำบาปอกุศลทุจริต แต่โดยมากมิได้กล่าวถึงลักษณะและรายละเอียดต่าง ๆ มีเฉพาะบางพระสูตรและชาดก เท่านั้นแสดงลักษณะและรายละเอียดไว้ ตั้งได้ยกมากล่าวไว้แล้ว ลักษณะและรายละเอียดเหล่านั้น น่าจะเป็นเรื่องแทรกเข้ามาตามคติเก่าแก่ซึ่งเชื่อกันต่อ ๆ มาจากต้นเดิมหลายทางด้วยกัน จนถึงพระอาจารย์จดเข้าไว้ในบาลีพระสูตร พระอาจารย์ต่อมา ผู้อธิบายบาลีได้ปรับปรุงจัดให้อยู่ในแนวทางเดียวกัน ซึ่งก็ไม่สนิทนักดังกล่าวแล้ว และในนรกก็ใช้เครื่องเหล็กตลอดถึงอาวุธ เป็นต้นว่าหอกดาบ เช่นเดียวกับในมนุษยโลก จึงน่าจะมีแสดงขึ้นในสมัยที่มนุษย์รู้จักใช้เหล็กและรู้จักทำหอกดาบเป็นต้นใช้แล้ว ฉะนั้น น่าจะยุติได้โดยไม่ผิดว่า ทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่า *นिरยะ* หรือ *นรก* มาใช้เช่นเดียว

^๑ กฎหมายราชบุรี เล่ม ๒ ตอนลักษณะขบถศึก น. ๒๔๕.

กับคำอื่น ๆ เช่น อรหันต์ ภควา พรหม ภิกขุ นิพพาน เป็นต้น แต่คำเหล่านี้ เดิมมีความหมายอย่างหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนานำมาใช้ในความหมายอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน คำว่า นิริยะ ก็เช่นเดียวกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีความหมายอย่างไร? ในเบื้องต้นควรจะหาความหมายตามหลักฐานที่ยุติไว้ด้วยเหตุผลก่อน ได้พบบาลีอธิบายเรื่องนิริยะไว้ในสพายนวรรค ในรูปความเป็นพระพุทธรูปดำรัสตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้เห็นนิริยะชื่อว่าผัสสายตนิกะ (เกิดทาง อายตนะที่เป็นทางผัสสะคือสัมผัสถูกต้อง) ๖ แล้ว คือในนิริยะนั้น (๑) เห็นรูปด้วยจักขุ (๒) ได้ยินเสียงด้วยหู (๓) ดมกลิ่นด้วยจมูก (๔) ลิ้มรสด้วยลิ้น (๕) ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย (๖) รู้เรื่อง ด้วยใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ได้เห็น ได้ยิน ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูกต้อง ได้รู้ ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องล้วนแต่ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ”^๑

ตามอธิบายนี้ควรฟังได้ว่า เป็นอธิบายนิริยะในพระพุทธศาสนา เป็นอธิบายที่ไม่มีผิด คลุมไปได้ในนรกทั้งหมด และครอบใต้ทุกกาลเวลา แม้ในปัจจุบันเดี๋ยวนี้เอง ก็ตกนรกได้ ในเมื่อเครื่องแวดล้อมทั้งปวงมีแต่ทุกข์ซึ่งตนเองต้องรับเสวย ถึงนรกในภายหลังตายจะมี ก็รวมลงเป็นเครื่องแวดล้อมให้เป็นทุกข์ ซึ่งบังเกิดขึ้นทางผัสสายตนะทั้ง ๖ นี้เช่นเดียวกัน เว้นผัสสายตนะทั้ง ๖ นี้เสียแล้ว ทุกข์หรือสุขอะไรก็บังเกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น จึงยุติได้ว่าพระพุทธภาษิตนี้อธิบายนรกในพระพุทธศาสนาโดยตรง การอธิบายให้ต้องด้วยหลักฐานเหตุผลใช้ได้ทุกกาลสมัยดังนี้ ฟังเห็นว่าเป็นลักษณะอธิบายพระพุทธศาสนาโดยทั่ว ๆ ไป

^๑ ส. สพ. ๑๘/๑๕๘/๒๑๔.

ภูมิไตรัจฉาน

ได้กล่าวถึงเรื่องนรกมาแล้ว จะได้กล่าวถึงไตรัจฉานต่อไป จำพวกนี้จัดเป็น *อบายภูมิ* หรือ *ทุดติ* ถัดจากนรก โดยมากอยู่ร่วมโลกกับมนุษย์ เห็นกันอยู่โดยปกติ ไม่เกิดปัญหาว่ามีหรือไม่มีอย่างอบายภูมิจำพวกอื่น แต่ในคัมภีร์ก็ยังมีกล่าวถึงไตรัจฉาน บางจำพวกในป่าหิมพานต์เป็นจำพวกพิเศษ เช่น นาค ครุฑ และ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่น ช้างเอราวัณ คนธรรมาในโลกล้มเคยพบเห็นตัวจริง พบแต่ที่พรรณนาลักษณะต่าง ๆ ไว้ในหนังสือคัมภีร์ และภาพที่เขียนไว้ ตามที่คนเราเฝ้าเขียนตามลักษณะที่พรรณนาไว้นั้น และใช้ความคิดดัดแปลงให้เกิดความงดงามอ่อนโยนหรือดูร้ายเป็นต้น ตามที่ต้องการ กลายเป็นภาพจิตรกรรม หรือศิลปจิตรกรรม ภาพของสัตว์บางชนิดลงตัว เพราะเป็นที่รู้จักรับรองกันทั่วไป เช่น ภาพครุฑ ภาพหงส์ เมื่อเขียนให้มีลักษณะอย่างนั้นก็รู้จักรับรองกันว่าครุฑ ว่าหงส์ ถ้าใครไปเขียนเป็นอย่างอื่น ก็ไม่ใช่ครุฑ ไม่ใช่หงส์ นึกถึงลายเครือวัลย์ที่เขียนหรือแกะสลัก อันที่จริงเป็นภาพศิลปประดิษฐ์ขึ้นจากเครื่องตกแต่งไม้จริง ๆ แต่เมื่อประดิษฐ์ให้งดงามแล้ว ก็กลายเป็นประติมากรรม ไม่ใช่ของจริง ถึงดังนั้นก็มีมูลความจริงคือเครื่องตกแต่งไม้นั้นเอง สัตว์พิเศษ เช่น ครุฑ หงส์ เป็นต้น ก็น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน ตัวจริงที่เป็นมูลเดิมน่าจะมี อาจสาบสูญไปแล้ว หรือมีซ่อนเร้นอยู่ก็ได้

ตามศัพท์เรียกว่า *ไตรัจฉานโยนิ* แปลว่า *กำเนิดไตรัจฉาน* (สัตว์ที่ไปตามขวางคือทอดกายไป ไม่ตั้งกายขึ้นตรงเหมือนอย่างมนุษย์) ในพาลบัณฑิตสูตร^๑ แสดงไว้ ๕ ประเภท คือ

๑. *ดินภักขา* จำพวกมีหญ้าเป็นภักขา ระบุชื่อ ม้า โค ลา แพะ เนื้อ
๒. *คูถภักขา* จำพวกมีคูถเป็นภักขา ระบุชื่อ ไก่ สุกร สุนัข สุนัขจิ้งจอก
๓. *จำพวกเกิด แก่ ตายในที่มืด* ระบุชื่อตึกแดน บุ้ง ไล่เดือน
๔. *จำพวกเกิด แก่ ตายในน้ำ* ระบุชื่อปลา เต่า ฉลาม

^๑ ม. ญ. ๑๔/๓๑๗/๔๗๖-๔๘๐.

๕. จำพวกเกิด แก่ ตายในของโสโครก เช่น เกิดในปลาเน่า ในศพเน่า
ในขนมบูด ในน้ำครำ ในน้ำเน่า

อีกอย่างหนึ่ง ท่านจัดไว้ ๓ จำพวก คือ พวก กามสัญญา มุ่งหมายแต่กาม
อาหารสัญญา มุ่งหมายแต่จะกิน มรณสัญญา ตายรวดเร็ว แต่จำพวก ธรรมสัญญา
มุ่งหมายธรรม มีน้อยมาก^๑

สัตว์พิเศษที่แสดงไว้มีในที่ต่าง ๆ น่าจะรวมกล่าวไว้ในที่นี้ มีดังต่อไปนี้

สีหะ มี ๔ จำพวก คือ

๑. ดิณสีหะ คือสีหะประเภทกินหญ้าเป็นอาหาร มีขนมันดั่งปีกนกเขา

๒. กภาพสีหะ คือ สีหะมีสีดำดั่งวัวดำ

๓. ปันทรสีหะ คือ สีหะมีสีเหลืองดั่งใบทอง กินเนื้อเป็นอาหาร

๔. เกสรสีหะ คือ สีหะมีเกสร (หรือเรียกว่าไกรสร) ได้แก่ ขนสร้อยอันอ่อน
งามดั่งเอาผ้าแดงมีค่าสูงมาพาดไว้ และขนในตัวที่ขาวดั่งสังข์ขัด สีปากและปลายเท้า
ทั้ง ๔ แดงดั่งทาด้วยน้ำครั่งละลายด้วยชาตหรรคุณ ปากและท้องก็แดงดั่งนั้น และ
เป็นแนวแดงตั้งแต่ศีรษะไปตลอดหลังเลี้ยวลงไปถึงขา^๒

คำว่า สีหะ ถ้าแปลว่า สิงโต ก็มีตัวตนที่รู้จักกันในปัจจุบัน แต่ถ้าแปลว่า ราชสีห์
ก็กลายเป็นสัตว์พิเศษ ดังที่เคยพบเห็นในภาพเขียน ซึ่งอาจจะแผดเสียงให้มนุษย์และ
สัตว์ดิรัจฉานอื่น ๆ หูแตกตายได้ หรือคำว่า หงส์ ถ้าแปลว่า หงษ์ ก็เป็นสัตว์พิเศษ
ถ้าแปลว่า ห่าน ก็เป็นสัตว์ธรรมดาไป

ตระกูลข้าง ๑๐ คือ ๑. กภาพาวกะ ๒. คังเคยยะ ๓. ปันทรระ ๔. ตัมพะ
๕. ปิงคละ ๖. คันธะ ๗. มังคละ ๘. เหมะ ๙. อุโปสถะ ๑๐. ฉัททันตะ^๓

^๑ ไตรภูมิ. น. ๒๑.

^๒ ไตรภูมิ. น. ๒๒.

^๓ มโน. มุ. ๓/๓๖๘-๙

ในมโนรถปฐพีกล่าวว่า ช้างตระกูลกาฬวณะ ได้แก่ ตระกูล ช้างโดยปกติ (ท่านว่ามีกำลังเท่ากับบุรุษ ๑๐ คนรวมกัน แต่น่าจะต้องเป็นบุรุษที่มีกำลังมากเป็นพิเศษทั้ง ๑๐ คน จึงจะรวมกันเท่ากับกำลังช้างเชือกหนึ่ง) ตระกูลช้างถัดจากนี้มีกำลังมากกว่ากัน ๑๐ เท่า ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ และ ๑๐ เท่าของช้างตระกูลฉัททันต์ เรียกว่า ตถาคตพละ หรือกำลังนารายณ์

ยังมีพวกปลาใหญ่ ๆ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ อภิธาน์ปทีปิกา ๗ จำพวก คือ

๑. ติมิ ๒. ติมิงคิละ (กลืนปลาติมิได้) ๓. ติมิริงคิละ ๔. อานนท ๕. ติมินทะ ๖. อัชฌาโรหะ ๗. มหาติมิ

มีกล่าวถึงในไตรภูมิพระร่วง ๗ จำพวกเช่นเดียวกัน ส่วนในคัมภีร์อุทาน^๑ กล่าวไว้ ๓ จำพวก คือ ๑. ติมิ ๒. ติมิงคิละ ๓. ติมิติมิงคิละ (กลืนปลาทั้งสองนั้นได้) ปลาใหญ่ ๓ จำพวกนี้ ดูกล่าวไว้เป็นกลาง ๆ โดยลักษณะที่ใหญ่โต จนถึงกลืนกันได้โดยลำดับ แบบคำว่า ปลาใหญ่กินปลาเล็ก

นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงครุฑ นาค และหงส์ เช่นที่กล่าวถึงในหนังสือนิทานชาดกหรือวรรณคดีเก่า ๆ ซึ่งมีภาพเขียนหรือแกะสลักเกี่ยวกับเรื่องเทพนิยาย เป็นต้น

รวมความว่า สัตว์ดิรัจฉานทุกจำพวก จะเป็นชนิดสามัญ หรือชนิดพิเศษ โดยลักษณะธรรมชาติ หรือโดยอำนาจบุญพิเศษ เช่น เป็นราชพาหนะ ได้ขึ้นระวางอย่างมียศก็ตาม ก็คงเป็นจำพวกอบายภูมิเหมือนกัน

เปรต

คำที่คนไทยส่วนมากได้รู้จักกันคำหนึ่ง คือ เปรต และเป็นที่เข้าใจกันว่าหมายถึงผีชนิดหนึ่ง ซึ่งมักจะมีรูปร่างสูงอย่างต้นตาล จึงมักใช้เรียกล้อหรือกระทบคนที่มึนรูปร่างสูง ตามที่เล่าอ้างกัน เปรตปรากฏกายแก่บางคนในบางโอกาส แต่ใครเป็นผู้เคย

^๑ พุ. อุ. ๒๕/๑๕๔/๑๑๗.

เห็นก็ยากที่จะอ้าง เพราะไม่ได้ลองประกาศหาตัว ทั้งถ้าจะมีใครมาเล่ายืนยันว่าเคยเห็นก็อาจจะไม่เชื่อ เพราะไม่มีพยานหลักฐานยืนยัน แต่เรื่องเปรตนี้ ก็คงเป็นเรื่องที่เล่าอ้างกันในหมู่คนไทยเรา ในลักษณะบางอย่างที่คล้ายคลึงกันมาช้านาน จนเมื่อกล่าวว่เปรตก็เป็นทีที่เข้าใจตรงกันว่าเป็นผีชนิดไหน

เปรต เป็นภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีว่า *เปต* แปลว่า ผู้ละไปแล้ว หมายถึงคนที่ตายไปแล้วทั่ว ๆ ไป อีกอย่างหนึ่งแปลว่า บิดร คือญาติร่วมโลหิตผู้ใหญ่ผู้สืบสายตรงลงมา แต่มุ่งถึงญาติตั้งกล่าว ผู้ละไปแล้ว ที่เรียกว่า *บุรพบิดร* การทำบุญอุทิศให้บุรพบิดรเรียกว่า *บุพเพเปตพลี* คำว่าเปรต มีคำแปลและความหมายดังกล่าวนี้ จึงไม่ตรงกับเปรตตามที่เข้าใจกัน เพราะหมายถึงคนที่ตายไปแล้วทั่ว ๆ ไป และบุรพบิดรคือญาติร่วมสายโลหิตชั้นผู้ใหญ่ที่ตายไปก่อนแล้ว คำนี้ในชั้นเดิมก็น่าจะใช้ในความหมายเป็นกลาง ๆ ทั่ว ๆ ไปอย่างนั้น และมักจะใช้ในเรื่องการทำบุญอุทิศให้ผู้ตายไปแล้ว คือ กล่าวถึงผู้ตายไปแล้วว่า *เปต* ในพระสูตรหนึ่ง^๑ ได้กล่าวไว้โดยความว่า *เปตชน คือคนที่ตายไปแล้ว ไม่อาจจะรับส่วนกุศลได้ทุกคน เฉพาะผู้ที่ไปเกิดเป็นปรตัตตูปชีวี (ผู้มีปกตืออาศัยส่วนบุญที่คนอื่นให้เป็นอยู่) เท่านั้นจึงอาจได้รับ ในเมื่อได้ทราบและได้อนุโมทนากุศลที่ญาติในปัจจุบันได้ทำและอุทิศให้ ในพระสูตรนั้นได้กล่าวว่าไม่เป็นฐานะที่จะว่างจากญาติร่วมสายโลหิตซึ่งได้ไปเกิดเป็นปรตัตตูปชีวี เพราะใช้ในถ้อยคำดังกล่าวบ่อย ๆ เมื่อได้ยินคำว่า เปรต ก็ทำให้นึกถึงผีจำพวกนั้นทันที ช้ำยังมีเรื่องกล่าวถึง เปตญาติ คือ ญาติผู้ตายไปแล้วของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งไปเกิดเป็นผีจำพวกนี้ มาขอรับส่วนพระราชากุศลของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ยิ่งทำให้ความเข้าใจเอียงไปถึงผีจำพวกนั้น และแม้เป็นผีคนอื่น ไม่ใช่ผีญาติของตน เมื่ออยู่ในลักษณะเดียวกัน ก็เลยเรียกว่าเปรตด้วยกันทั้งหมด เปรตคือ คนที่ตายไปแล้ว (ยังไม่ได้ กล่าวว่ตายไปเป็นอะไร) ก็เลยเปลี่ยนความหมายว่าตายไปเป็นเปรต กลายเป็นภูมิชั้นอีกชนิดหนึ่งของอบายหรือหุคติ เรียกว่า *ปิตติวิสัยะ* แปลกันว่ *วิสัย คือ แดนหรือถิ่นฐานของเปรต* แต่คำว่า *ปิตติ* น่าจะแปลว่ *ของบิดา (ปิตฤ ในภาษาสันสกฤต มีคำเทียบในภาษาบาลี คือ เปตติ แปลว่ ของบิดา)* คำนี้ก็มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากในวงศ์ญาติจนหมายถึงเปรตทั่ว ๆ ไป*

^๑ มจฺจล. ๑/๓๔๐/๓๔๙.

ในเรื่องพระเจ้าพิมพิสารแห่งมครรัฐ ทรงบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่เปรตที่เคยเป็นญาติแต่ก่อนนั้น พระอาจารย์ได้แสดงรูปลักษณะของเปรตที่มาขึ้นรับส่วนบุญที่ภายนอก ผาดำหนักเป็นต้นว่า เปรตเหล่านั้นเสวยผลของความริษยาและความตระหนี่ บางพวกมีหนวด ผมยาว มีหน้าดำ บางพวกมีเส้นเอ็นหย่อน มีอวัยวะใหญ่ น้อย ห้อยย้อย ผอมโซ หยาบและดำ บางพวกยืนดำเกรียมเหมือนต้นตาลที่ถูกไฟเผาไหม้ บางพวกกระหายจนเป็นเปลวไฟในท้องแลบออกจากปาก บางพวกมีหลอดคอเล็กขนาดปลายรุเข็ม แต่มีท้องใหญ่อย่างภูเขา แม้จะได้ขำน้ำก็บริโภคไม่ได้ตามต้องการ ต้องรับแต่รสของความหิวกระหาย บางพวกตะกรุมตะกรามตีเมล็ดหนองและไขข้อเป็นต้นที่ไหลออกจากปาก แผล ฝี และต่อมที่แตกของกันและกันหรือของสัตว์เหล่านี้ ทั้งหมดล้วนมีรูปร่างพิกลน่าเกลียดน่ากลัว^๑

ในข้ออื่น ได้กล่าวถึงเปรตมีรูปร่างวิปริตต่าง ๆ ได้รับทุกข์ทรมาน ในอาการต่าง ๆ กัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงประมวลชนิดเปรตไว้ ๔ ชนิดในหนังสือ *ธรรมวิจารณ์* คือ

๑. รูปร่างไม่สมประกอบ ซุบผอม อดโซ่ ดังกล่าวแล้ว
๒. ร่างกายพิการ เช่น ร่างกายเป็นอย่างของมนุษย์ แต่ศีรษะเป็นอย่างของสัตว์ดิรัจฉาน เช่น เป็นกาบ้าง เป็นสุกรบ้าง เป็นงูบ้าง
๓. รูปร่างพิกล เสวยกัมมกรรมอยู่ตามลำพังด้วยอำนาจบาปกรรม
๔. รูปร่างอย่างมนุษย์ปกติ แม้เป็นผู้สวยก็มี มีวิมานอยู่ แต่ในราตรีต้องออกวิมานไปเสวยกัมมกรรมกว่าจะรุ่ง เรียกว่า *เวมานิกเปต*^๒

เรื่องเปรตเหล่านี้ มักเล่านิยายถึงคนทำบาปตายไปตกนรกแล้วพ้นจากนั้นมาเกิดเป็นเปรตก็มี

^๑ มงฺคล. ๑/๓๒๘/๓๓๘.

^๒ ธรรมวิจารณ์, น. ๙๗-๘.

ในลัทธิลามะของทิเบตตามหนังสือเล่มหนึ่ง^๑ ได้กล่าวถึงเรื่องเปรตว่า เป็นผีจำพวกอดอยากหิวกระหาย เพราะเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกเป็นคนตระหนี่โลภจัด ไม่มีการละบริจาคมิแต่มีก็ได้ จึงมาเกิดเป็นเปรต มีปากไม่โตกว่ารูเข็ม หลอดคอไม่กว้างกว่าเส้นผม แม้จะพบอาหารและเครื่องดื่มมากมาย ก็ไม่อาจจะบริโภคให้เพียงพอแก่ความต้องการของร่างกายที่ใหญ่โต และอาหารอะไร ๆ ที่บริโภคเข้าไปก็กลายเป็นของร้อนเผาผลาญอยู่ในกระเพาะ เปลี่ยนไปเป็นมิด เลื้อย และอาวุธอื่น ๆ ที่มั่งคั่งล้ำไส้หล่นลงไปยังภาคพื้น ทำให้เป็นบาดแผลเจ็บปวดพากันร้องคร่ำครวญหาน้ำ หรือขอน้ำอยู่เนืองนิตย์ ความกระหายน้ำมีมาก ดังที่เขียนเป็นภาพมีเปลวเพลิง แลบออกมาจากปาก และเมื่อพยายามที่จะจับต้องน้ำที่ได้ ก็กลายเป็นไฟขึ้น และกล่าวว่า เปรตทั้งหมดมี ๓๖ ชนิด แบ่งเป็นหมู่ ๆ คือเป็นเปรตต่างศาสนาที่นำสยะแสยง เป็นเปรตพุทธศาสนิกที่นำสยะแสยง เป็นเปรตที่กิน ดื่ม นำสยะแสยง เพราะสิ่งที่กินดื่ม เข้าไปกลายเป็นอาวุธต่าง ๆ เป็นเปรตที่ไม่ถูกจำกัดที่อยู่ เทียบไปได้ในโลกมนุษย์ (อีกหมู่หนึ่งน่าจะเป็นเปรตที่ถูกจำกัดที่อยู่ จึงรวมเป็น ๕ หมู่ ดังกล่าวในหนังสือนั้น) เปรตเหล่านี้มี ๓๖ ชนิด (ตามลัทธิลามะในหนังสือนั้น) คือ

๑. มีร่างกายแบน คือ แบนอย่างไร้ไม้ นอนหงายได้อย่างเดียว (มีคำเรียกการนอนอย่างนี้ว่าเปรตไสยา)
๒. มีปากเล็กเท่าเข็ม มีลำคอเล็ก แต่ท้องโต เพราะเมื่อมีชีวิตอยู่อยากแต่จะกินอย่างเดียว
๓. กินสิ่งที่อาเจียนออกมาของผู้อื่น
๔. กินอุจจาระ ปัสสาวะ เปรตจำพวกนี้เห็นวัจจุฎฐิ (ส้วม) เป็นที่ปรุงอาหารที่ดีที่สุด (ฝึกระสือกระมัง)
๕. กินหมอก เพราะเห็นหมอกปรากฏดุจอาหาร
๖. เลี้ยงตัวด้วยน้ำที่เขาให้
๗. มองเห็นยาก เพราะมีรูปละเอียด

^๑ Lamaism, pp. 96-7.

๘. เลี้ยงตัวด้วยเขพะที่ผู้อื่นถ่มทิ้งไว้ (ฝึกระโถนกระมัง)
๙. กินผมขน เพราะเห็นอยู่แต่เฉพาะผมขนเท่านั้น
๑๐. ดูดเลือดของผู้อื่น
๑๑. เลี้ยงตัวด้วยความคิดอันเป็นบาปอันชั่วร้ายของผู้อื่น เพราะเป็นความคิดที่อยู่ในระดับเดียวกันกับของตน
๑๒. กินเนื้อของตนเอง
๑๓. เลี้ยงตัวด้วยควันรูปที่เขาบูชา
๑๔. ทำความไ้เจ็บ คือเป็นเหตุให้เกิดความไ้เจ็บ
๑๕. สอดสายเพื่อจะรู้เห็นความลับที่เขาปกปิด เช่นเดียวกับพวกจารบุรุษ (ฝึนกสิบกระมัง)
๑๖. หลบซ่อนอยู่ตามแผ่นดิน ไม่กล้าแสดงตัวในประชุมชน
๑๗. เป็นวิญญานหรือผีเที่ยวทำเสียงรบกวนในที่ต่าง ๆ (แสดงเสียงหลอก)
๑๘. มีเปลวไฟออกมาจากข้างใน ไ้หม้ของกินของดื่มเสียหมดในเวลาที่เป็นบิณฑบาต
๑๙. ลักพาเด็กเพื่อกินเป็นอาหาร
๒๐. อาศัยอยู่ในทะเล
๒๑. ....
๒๒. ถือตะบองของยมราชคือองครักษ์ หรือผู้รับใช้ของยมราช
๒๓. อดอยากทนทุกข์ทรมาน
๒๔. กินเด็ก
๒๕. กินอวัยวะภายในของสัตว์และคนอื่น เช่น ตับ ไต ไ้ฝูง (ฝึบอบกระมัง)
๒๖. รักษา หรือ รากษส มีร่างกายแข็งแรงน่ากลัว อยู่ตามป่าช้า มีซากศพเป็นอาหาร
๒๗. กินควัน
๒๘. อาศัยอยู่ในที่ลุ่มต่ำหรือที่น้ำขัง ที่ชื้นแฉะ ซึ่งไม่มีใครอาศัยอยู่
๒๙. กินลม

๓๐. เลี้ยงตัวด้วยเถาถ่านที่ได้ในที่ต่าง ๆ
๓๑. กินสิ่งเป็นพิษ
๓๒. อาศัยอยู่ในทะเลทราย
๓๓. เลี้ยงตัวอยู่ด้วยเปลวไฟแลบที่มีในที่ต่าง ๆ
๓๔. อาศัยอยู่บนต้นไม้
๓๕. อาศัยอยู่ตามข้างถนน
๓๖. ฆ่าผู้อื่นเพื่อเข้าสิงอยู่ในร่างกายเขาแทน

เปรต ๓๖ ชนิดตามที่แบ่งไว้นี้ ดูคล้ายเที่ยวเก็บอมมนุษย์หรือผีที่กล่าวถึงในที่ต่าง ๆ มารวมไว้เท่านั้น ไม่ใช่จัดตามหลักเกณฑ์ที่จะทำให้ได้ความเข้าใจและมองเห็นว่าประมวลมาไว้ทั้งหมด แต่ก็หลายจำพวกที่ตรงกับคติ ในคัมภีร์ทางฝ่ายใต้ (หินยาน) เช่น ชนิดที่ ๒๒ ว่า ผู้ถือตะบองของยมราชเป็นเปรตชนิดหนึ่ง ใน *อรรถกถาพาล-บัณฑิตสูตร*^๑ พระอาจารย์กล่าวว่า องค์ยมราชเองซึ่งเป็นเจ้าแห่งนรกเป็นเปรตชนิดหนึ่ง เรียกว่า *เวมานิกเปรต* (แปลว่า เปรตมีวิมานอยู่) ฉะนั้น พวกยมบุรุษคือคนของยมราชก็น่าจะเป็นเปรตชนิดหนึ่งเช่นเดียวกัน

ส่วน รากษส หรือ รักษสะ นักเรียนบาลีในเมืองไทยแปลกันว่า ผีเสื้อน้ำ พระอาจารย์ทางฝ่ายเราอธิบายว่า หน้าขาว ท้องเขียว มือเท้าแดง เขียวใหญ่ เท้าเก รูปพิกลน่ากลัว อาศัยอยู่ในน้ำ (ไม่ใช่ในป่าช้า) ไม่ได้กล่าวว่าเป็นเปรตชนิดหนึ่ง ส่วนทางมหายานเก็บมารวมเป็นเปรตชนิดหนึ่งด้วย

วิบากกรรมของเปรต

ใน *ไตรภูมิพระร่วง* ตอนเปรตภูมิ กล่าวถึงพวกเปรตมากมายหลายจำพวก มีถิ่นฐานอยู่รอบเมืองราชคฤห์ กลางสมุทรเหนือเขา กลางเขาที่มีปราสาทอยู่ก็มี ที่มีพาหนะยวดยานเที่ยวไปในอากาศก็มี เมื่อเดือนแรมเป็นเปรต เดือนขึ้นเป็นเทพยดา

^๑ ป. ส. ๓/๖๑๕.

หรือกลับกันก็มี แผลต้นไม้ใหญ่อยู่ หรืออยู่บนที่ราบก็มี เป็นพวกผีเสื้อ ผีในต้นไม้ก็มี เป็นพวกผีปีศาจซ่อนตนอยู่ในแผ่นดินก็มี มีอายุยืนต่าง ๆ กัน ๑๐๐ ปี ๑,๐๐๐ ปี ตลอดถึงกัปกัลป์พุทธันดร ต้องทนอดอยากทุกข์ยากต่าง ๆ

นางจำพวกอายุยืนเท่าไรก็ได้ข้าวสักเมล็ดน้ำสักหยาดเข้าปากเข้าคอ

นางจำพวกตัวใหญ่ปากเล็กเท่ารูเข็ม

นางจำพวกผอมนักหนา จะหาเลือดสักหยดก็ไม่ได้ หนึ่งติดกระดูก ตากลวงลึก ฅมยุงร่อยร้าย ไม่มีผ้าปกกาย เหม็นสาบ ร้องเพราะอยากอาหารนักหนา นอนสิ้นแรง ได้ยินเหมือนเสียงร้องเรียกให้มากินข้าวกินน้ำ ลูกล้มล้มลุกไปมา แต่ก็ไม่มีข้าวน้ำ จะได้แต่ที่ไหน

เปรตเหล่านี้ เมื่อเป็นคนมักริษยาคนมี ดูแคลนคนยาก ทำกลเอาสินทํานมา เป็นสินตน ตระหนี่ไม่ให้ทาน เห็นเขาจะให้ก็ห้าม จ้อทรมณ์สิ้นสงฆ์

นางจำพวก มีตัวงามดั่งมหาพรหมงามดั่งทอง มีปากดั่งหมู อดอยากนักหนา เพราะเมื่อก่อนได้บวชเป็นชีมีศีลบริสุทธิ์จึงงามดั่งทอง มีปากดั่งปากหมูเพราะประมาท ครูปาอาจารย์ เจ้ากุศลผู้มีศีล

จำพวกหนึ่ง ตัวงามดั่งทอง ปากเหม็นนักหนา หนอนเต็มปาก บ่อนกินปาก เจาะกินหน้าตา เพราะได้รักษาศีลเมื่อก่อนจึงมีตัวงาม ปากเหม็นหนอนบ่อนกินปาก เพราะได้ติเตียนยุยงสงฆ์ให้ผิดกัน

จำพวกหนึ่ง เป็นหญิง (หรือชาย) มีตนเหม็นนักหนา แมลงวันตอมอยู่ทั่ว เจาะกินตน ผอมนักหนา หาเนื้อมิได้เลย เอ็นหนึ่งพอกกระดูกอยู่ อดอยากนักหนา กินเนื้อลูกตนเอง เพราะเมื่อเป็นคนอยู่ หลอกให้ยาแท่งแก้หญิงมีครรภ์ และ สบถว่า ถ้าให้ยาลูกตกก็ให้เป็นเปรตเหมือนอย่างนั้น

จำพวกหนึ่ง เป็นหญิง (หรือชาย) อดอยากนักหนา เห็นข้าวน้ำหยิบมาก็เป็น ก้อนอาจมนเป็นเลือดเป็นหนอง เห็นผ้าเอามาห่มก็กลายเป็นแผ่นเหล็กแดงไหม้ทั้งตัว เพราะเมื่ออยู่เป็นคนซึ่งเคียดด่าทอสามี (หรือภรรยา) ผู้บริจาคนาน ให้ไปกินข้าวน้ำ ที่กลายเป็นอาจมนเลือดหนอง ให้ใช้ผ้าผ่อนที่กลายเป็นเหล็กแดง

จำพวกหนึ่ง ตนใหญ่สูงเพียงลำตาล ผมหยาบตัวเหม็น อดอยากไม่มีข้าวสักเมล็ด น้ำสักหยาดเข้าท้อง เพราะเมื่อกำเนิดก่อนตระหนักรู้ ไม่มักทำบุญทาน ทั้งห้ามปรามผู้อื่นมิให้ทำ

จำพวกหนึ่ง สองมือกอบเอาข้าวลีบลูกเป็นไฟมาใส่บนหัวตัวเอง เพราะเมื่อกำเนิดก่อนเอาข้าวลีบลูกไปลงขาย

จำพวกหนึ่ง เอาข้อนเหล็กแดงตีหัวตนเอง เพราะเมื่อกำเนิดก่อน ได้ตีศีรษะพ่อแม่ด้วยมือไม้หรือด้วยเชือก

จำพวกหนึ่งอดอยาก ครั้นกินข้าวน้ำที่เห็นว่ามึรสอร่อย ก็กลายเป็นอาจมน้ำ เป็นนอนเหม็น เพราะเหตุที่เมื่อกำเนิดก่อนได้สบถให้เป็นอย่างนั้น เพื่อพรางว่าไม่มีข้าวน้ำที่จะบริโภค

จำพวกหนึ่ง เป็นหญิงมีเล็บมือใหญ่ยาวและคมดั่งมีดคมกริบ ชูดเนื้อหนังของตัวเองกิน เพราะลักเนื้อของผู้อื่นแล้วปฏิเสธ ด้วยสบถให้ไปเป็นอย่างนั้น

จำพวกหนึ่ง กลางวันถูกยิงแทงตีตำ มีสุนัขใหญ่ไล่ขบกัดกินเนื้อ กลางคืนเป็นเทพยดาเสวยทิพย์สมบัติ เพราะเมื่อกำเนิดก่อน กลางวันเข้าป่าล่าเนื้อ กลางคืนจำศีล

จำพวกหนึ่ง มีวิมานดั่งเทพยดา แต่อดอยากนักหนา เอามือคมกริบชูดเนื้อหนังของตนออกมากิน เพราะเมื่อกำเนิดก่อนเป็นนายเมืองบังคับความราษฎร มักกินสินจ้าง ที่ชอบว่าผิดที่ผิดว่าชอบ จึงสนองให้ชูดเนื้อหนังของตนกิน แต่เพราะได้จำศีล จึงมีวิมานอยู่

จำพวกหนึ่ง กินเสลดอาเจียนน้ำลายเหงื่อโคล น้ำเน่าน้ำหนอง และของเหม็นอื่น ๆ เพราะเมื่อกำเนิดก่อนให้ของเดนของเสียแก่พระสงฆ์ผู้มีศีล

จำพวกหนึ่ง กินน้ำหนองและซากสุนัขเน่า เพราะเหตุที่เมื่อชาติก่อนนำเนื้อต้องห้ามมาอำพรางให้พระสงฆ์ฉัน

จำพวกหนึ่ง เปลวไฟพุ่งออกแต่อก ลิ่นปากลามไหม้ทั้งตัว เพราะเมื่อชาติก่อนได้ด่าสบประมาทกล่าวมุสาวาทต่อพระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่ผู้มีศีล

จำพวกหนึ่ง อยากน้ำดื่มใจจะขาด เห็นน้ำใสเอามือกอบมากิน น้ำก็กลายเป็นไฟไหม้ทั้งตัว เพราะเมื่อชาติก่อนข่มเหงคนเข็ญใจ ไม่มีกรุณาปราณี เห็นของท่านก็ใคร่จะได้ เห็นสินท่านก็ใคร่จะเบียดบังเอา ใส่ความผิดท่าน

จำพวกหนึ่ง มีตัวเปื่อยเน่า ผอมหลังขด มือเน่า เท้าเปื่อย เอาไฟมาครอกตัวเอง กลิ้งอยู่ตั้งขอนไม้ เพราะเมื่อชาติก่อนครอกเผาป่า (ทำลายไม้ ทำลายสัตว์ป่า)

จำพวกหนึ่ง มีตนใหญ่เท่าภูเขา มีเส้นขนรียวเสียบแหลม เล็บตีนเล็บมือใหญ่คมกริบ ตั้งมีดหอกดาบ เล็บและขนกระทบกันดังลั่น ลูกเป็นไฟไหม้ทั้งตัว บาดตัวตั้งขวานฟ้าผ่า เพราะเมื่อชาติก่อนเป็นนายเมือง แต่งความมิชอบธรรม เห็นแก่สินจ้างไม่เป็นกลาง ที่ชอบว่าผิดที่ผิดว่าชอบ

เปรตจำพวกต่าง ๆ ในไตรภูมิพระร่วง ดูรายชื่อคัมภีร์ที่ค้นมาเรียบเรียงก็เห็นได้ว่าเก็บจากคัมภีร์สายเถรวาท หรือพระพุทธศาสนา นิกายสายใต้ แสดงลักษณะกรรมต่าง ๆ และแสดงกรรมที่กระทำในชาติก่อนด้วย แต่ของบางจำพวกดูก็ไม่ค่อยเหมาะสม พระอาจารย์น่าจะเก็บเปรตมาจากที่ต่าง ๆ และแสดงกรรมกำกับไว้ แต่ก็มีลักษณะเป็นเปรตมากกว่าเปรตทางสายทิเบต เพราะทางนิกายสายใต้นี้มีลักษณะตรงกันอยู่อย่างหนึ่งว่า ทนทุกข์ทรมานด้วยตนเอง ตนเองเป็นผู้หิวกระหาย ถูกไฟไหม้ ถูกสัตว์บ่อนกัดกิน เป็นต้น มิได้เที่ยวไปทำร้ายใคร ส่วนเปรตทางนิกายสายเหนือมีลักษณะเป็นปีศาจ หรือผีที่เที่ยวไปทำร้ายคนหรือสัตว์ดิรัจฉานอื่น ๆ ด้วย แต่ทั้งสองสายก็มีลักษณะตรงกันอยู่ข้อหนึ่งว่า เปรตต่างจากสัตว์นรก นรกรันั้นเป็นสถานทรมานที่มีอยู่ส่วนหนึ่ง เทียบอย่างคูกตะราง สัตว์นกรวมอยู่ในคูกนรกรันั้น ส่วนเปรตอยู่ในที่ต่าง ๆ บนโลก เป็นที่จำกัดบ้าง ไม่จำกัดบ้าง เป็นพวกมีร่างกายพิกลพิการอดอยากแค้นทนทุกข์ทรมานในลักษณะต่าง ๆ เทียบด้วยคนอดอยากแค้นไม่สมประกอบ พิกลพิการ มีที่อยู่เป็นหลักเป็นแหล่งในที่ต่าง ๆ หรือเที่ยวเร่ร่อนไป ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง

การทำบุญอุทิศกุศลให้

เรื่อง *ผีบุพบิด* และวิธีทำทักษิณา คือทำบุญอุทิศให้ ได้มีแสดงไว้แล้วในลัทธิพราหมณ์ก่อนแต่พระพุทธศาสนาได้มาบังเกิดขึ้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คิดดูถึง

จิตใจของคนที่เป็นญาติกันเมื่อเชื่อว่าญาติที่ตายไปแล้วของตนไปเกิดตกทุกข์ได้ยาก ก็ย่อมจะมีความสงสาร และคิดช่วยด้วยประกอบพิธีตามที่เชื่อถือ จึงเกิดพิธี “ศราทธพรต” (วัตรวิธีตามที่เชื่อ) ขึ้น เมื่อพระพุทธศาสนาได้บังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง บุปผเปตพลีในพระพุทธศาสนา แต่ในชั้นหลังได้แยกออกเป็น ๒ สาย คือมหายาน และเถรวาท ฝ่ายเถรวาทได้นับถือพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปที่พระเถระทั้งหลายมีพระมหากัสสป เป็นประธาน ได้ทำสังคายนาไว้ (ครั้งที่หนึ่ง) และได้รับการสืบต่อมาจนถึงได้จาริกเป็น ตัวอักษรในลังกา การแสดงพระพุทธศาสนาของสายนี้ ตลอดจนการอ้างว่าพระพุทธเจ้า ตรัสอย่างนั้นตรัสอย่างนี้ ก็อ้างจากพระไตรปิฎก ซึ่งได้จดจาริกตั้งแต่ครั้งนั้น และคัดลอก สืบกันมา ส่วนฝ่ายมหายาน ได้มีแสดงผิดแผกออกไป ดังเช่นเปรตประเภทต่าง ๆ ที่อ้างมาแล้ว แม้วิธีช่วยก็เช่นเดียวกัน ดังในหนังสือเล่มหนึ่ง ได้กล่าวถึงเรื่อง พระโมคคัลลานะไปช่วยมารดา มีความว่า

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ใกล้กรุงสวตถิ ครั้งนั้น พระโมคคัลลานะซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา (ได้ทราบข่าวทางจีนถือเบื้องซ้ายเป็น สำคัญ เบื้องขวาเป็นรอง ทางธิเบตจะถือเช่นเดียวกันกระมัง) ได้คิดจะช่วยมารดาบิดา ผู้ละไปแล้ว จึงตรวจดูไปทั่วโลกว่า ท่านทั้งสองนั้นไปอยู่ที่ไหน ก็ได้เห็นมารดาไปเกิด อยู่ในเปตโลก ไม่มีความสุข ปราศจากอาหารและน้ำดื่ม มีร่างกายผ่ายผอมเหลือแต่ หนังหุ้มกระดูก มีความสงสารเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ไปหามารดา ได้ยื่นบาตรที่เต็มด้วยข้าวให้ มารดาของท่านรับบาตรมาถือไว้ในมือซ้าย พยายามที่จะหยิบข้าวเปิบเข้าปากด้วยมือขวา แต่ก่อนที่จะถึงริมฝีปาก ข้าวก็กลายเป็นเถ้าถ่านไฟ นางไม่อาจที่จะบริโภคได้ เมื่อได้ เห็นเช่นนี้ พระโมคคัลลานะก็มีความสังเวชสลดใจ ได้กลับไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ที่ประทับ กราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นและรอฟังคำสั่งสอนของพระองค์ พระบรมครูได้ตรัสว่า บาบที่ผูกมัด มารดาของพระโมคคัลลานะไปสู่ฐานะที่ไม่เป็นสุขนี้เป็นบาปหนัก พระโมคคัลลานะ หรือใครในโลก หรือเทวโลกทั้งหมดไม่อาจจะช่วยให้หลุดพ้นได้ด้วยลำพังกำลังของตนเอง แต่ความหลุดพ้นอาจจะมาได้โดยสงฆ์คือภิกษุในสัทธรรมสมุทธานุสสกัน ด้วยกำลังทางจิตใจ ของสงฆ์ดังกล่าว ความหลุดพ้นจึงอาจมีได้ จึงทรงแนะนำวิธีที่จะช่วยให้พ้นจากความทุกข์นี้

และความทุกข์ที่คล้ายกันทั้งหมด คือ ในวันที่ ๑๕ ของเดือนที่ ๗ ภิกษุในสิบพิตมาประชุมรวมกันแล้วก็พึงถวายทานเพื่อที่จะช่วยบุพชน ด้วยวิธีนี้ บุพชนทั้งหลายจะหลุดพ้นจากความทุกข์ และเกิดขึ้นทันทีในภูมิที่มีสุขในสวรรค์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนคำที่จะสวดในขณะที่มีการถวายทาน ซึ่งจะให้บังเกิดคุณอย่างแน่นอน พระโมคคัลลานะมีความชื่นชมยินดี และด้วยวิธีที่ทรงสอนนี้ก็ช่วยมารดาให้พ้นจากความทุกข์ได้

อีกเรื่องหนึ่ง เล่าถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดนางพญาเปรต มีความว่า

นางพญาเปรตมีนามว่า *หาวริติ* ปากเป็นไฟ มีลูกถึง ๕๐๐ นาง เทียวจับเด็กที่มีชีวิตมาเลี้ยงเป็นลูกของนาง พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระมหากรุณาได้เสด็จมายังที่พำนักของนาง ได้ทรงช้อนบุตรคนเล็ก สุดที่รักของนางชื่อ *ปิงคละ* ไว้ในบาตรของพระองค์ เมื่อนางกลับมาไม่พบบุตรก็มีความเศร้าโศก และได้ทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงช่วยติดตามนำกลับมา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงให้นางทราบว่า ปิงคละของนางอยู่ในบาตรของพระองค์ นางและพวกบริวารได้ช่วยกันพยายามที่จะนำปิงคละออกมาจากบาตรแต่ไม่สำเร็จ จึงได้ทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงช่วยอีก พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า นางเทียวกินเด็กที่เป็นบุตรของมนุษย์ ซึ่งมีบุตรกันคนละสองสามคนเท่านั้น ส่วนนางสิมีลูกถึง ๕๐๐ คน ถึงอย่างนั้นก็ยังเศร้าโศกเพราะเสียลูกไปเพียงคนเดียว นางพญาเปรตกราบทูลว่า บุตรคนนี้เป็นสุดที่รัก และได้ถวายปฏิญญาว่า จักไม่กินเด็กมนุษย์อีกต่อไป พระพุทธเจ้าได้ทรงคืนปิงคละให้แก่ นาง ๆ ได้ถึงสรณะ ๓ และสมาทานศีล ๕ เรื่องนี้อ้างว่ามีใน *รัตนกกุฏสูตร* และทางลัทธิลามาได้กล่าวต่อไปว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงสัญญาว่า ในอนาคตภิกษุในพระพุทธศาสนาทั้งหมดจักให้ข้าวประจำวันกำมือหนึ่ง ๆ แก่ นาง^๑

ทั้งสองเรื่องนี้ เล่าแทรกเข้ามาเพื่อให้เป็นเรื่องแปลกหู เรื่องแรกก็พอเป็นเรื่องเปรตได้ ส่วนเรื่องหลังเป็นเรื่องยักษ์ณีมากกว่า แต่วิธีช่วยในเรื่องที่หนึ่ง และตามทีลัทธิลามาเพิ่มเติมไว้ทำเรื่องที่สองก็มีเค้าเป็นพิธีทักษิณา

^๑ อภ. ฎีกา. ปริจเจทที่ ๕ น. ๒๓๙.

ภูมิอสุรกาย

อบายภูมิอีกประเภทหนึ่ง คือ *อสุรกาย* แปลว่า *หม้อสุระ* หรือ *กายที่มีไข่ของสุระ* คำว่า *อสุระ* หรือ *อสูร* ไทยเรามักเข้าใจว่า ได้แก่พวกยักษ์ตามเรื่องรามเกียรติ์ หรือในเรื่องอื่น ซึ่งมีลักษณะดุร้าย กินคน และไม่ใช้คน ดังที่เรียกว่า *อมนุษย์* แต่ตามฎีกาอภิธรรม^๑ อมนุษย์ท่านอธิบายว่า อสุระมี ๒ จำพวก คือ อสุรเปรต และอสุระที่เป็นข้าศึกของเทพ และท่านแปลคำว่า อสุระ ไว้ ๒ อย่าง คือ มีไข่สุระอันหมายถึงเทพ ได้แก่ ไม่ใช่เทพ คำว่า *สุระ* ท่านแปลว่า เล่น หมายถึงเสวยสุข พวกเทวดาเสวยสุขด้วยทิพยสมบัติ จึงเรียกว่าสุระ อสุระมีภาวะตรงกันข้าม คือ เสวยทุกข์ เท่ากับเป็นเปรตชนิดหนึ่ง จึงเรียกว่า อสุรเปรต อีกจำพวกหนึ่งไม่ได้หมายถึงอสุระที่เสวยทุกข์อย่างนั้น แต่หมายถึงจำพวกที่เป็นข้าศึกของเทพ เดิมเกิดอยู่ในชั้นดาวดึงส์ เมื่อพวกเทพเกิดขึ้นก็ถูกกำจัดตกสมุทลงไป ต้องตั้งถิ่นฐานอยู่ใหม่ในที่ต่ำต้อย ได้ทำสงครามกับพวกเทพหลายครั้ง ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ จำพวกนี้ มีถิ่นฐานที่อยู่เสวยทิพยสมบัติเหมือนกัน แต่ด้อยกว่าพวกเทวดา และไม่ยอมเป็นบริษัทวีรารของเทวดา จึงเรียกว่า อสุระ เหมือนกัน แปลว่ามีไข่สุระหรือเทพ มีความหมายว่ามีไข่พวกเทพเท่านั้น ในอบายภูมินี้ท่านแสดงว่า หมายถึงพวกอสุรเปรตจำพวกเดียว น่าจะมุ่งให้มีความหมายเฉพาะดังกล่าว จึงไม่เรียกว่าอสุระเฉย ๆ แต่ เรียกว่า อสุรกาย อาจแปลว่ามีกายไม่เหมือนอย่างสุระหรือเทพ หมายถึงพวกผียักษ์เลว ๆ ที่หลอกคนเข้า (สิง) คนก็ได้

ในไตรภูมิพระร่วง^๒ กล่าวว่า อสุรกายมี ๒ คือ *กาลกณชกาสุรกาย* และ *ทิพยอสุรกาย* ประเภทแรก บางจำพวกมีตัวผอมนักหนาดังไปไม้แห้ง ไม่มีเนื้อเลือดเลย มีลักษณะพิกลพิการมากมาย ไม่มีความสุข ยากเย็นเข็ญใจนักหนา บางจำพวกมีรูปร่างต่าง ๆ กัน แต่ก็พิกลพิการต่าง ๆ กัน จำพวกนี้ก็ดูจะตรงกับอสุรเปรตที่นับเข้าในอบายภูมิดังกล่าวแล้ว ส่วนพวกทิพยอสุรกาย ในไตรภูมิพระร่วงพรรณนาไว้มากตลอดจนถึงพวกที่เป็นข้าศึกของเทพ

^๑ อภิ.ฎีกา. ปริจเฉทที่ ๕ น. ๒๓๙.

^๒ ไตรภูมิ. น. ๓๔-๗.

รวมอบายภูมิ ๔ คือ ๑. นiryasa (นรก) ๒. dirijananayoni (กำเนิดdirijanan) ๓. pitatitayasa (แดนเปรต) ๔. asurakaya (กาย-อสุระ) เป็นทุกคติ (คติที่ชั่วเลว) อกุศลกรรมทำให้เกิดในทุกคติเหล่านี้ กำเนิดdirijananเห็นกันอยู่ด้วยตา ส่วนอีก ๓ ภูมิจะมีจริงหรือไม่เพียงไร ในพระพุทธศาสนาชั้นบาลีโดยมากแสดงแต่ชื่อ ในชั้นนรรัตนกาลลงไปมีแสดงโดยละเอียด อาจอธิบายตามความเชื่อเก่า (ของพราหมณ์) หรืออาจปรับปรุงขึ้นให้มีความกลมกลืนกับแนวพระพุทธศาสนา แต่บางเรื่องยิ่งอธิบายมากไปก็ยิ่งทำให้ไม่น่าเชื่อ สู้คงไว้แต่ชื่อหรือมีคำอธิบายย่อ ๆ ให้มีความกว้างไม่ได้ เพราะชื่ออบายภูมิเหล่านี้ล้วนสอดคล้องที่ไม่ดีทั้งนั้น ทั้งคำและความ จึงอาจสรุปได้ว่า ทางพระพุทธศาสนาแสดงอบายภูมิ ๔ ว่าเป็นผลของอกุศลกรรม ดังที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ ใช้ชื่อเก่าซึ่งคนเข้าใจกันอยู่แล้วในความหมายรวม ๆ ว่าเป็นคติที่ไม่ดี แต่โดยมากมิได้รับรองคำอธิบายเก่า ๆ ของชื่อเหล่านั้น เลือกรับรองหรืออธิบายใหม่ตามหลักพระพุทธศาสนา หรืออ้างแต่ชื่อขึ้นมา ปล่อยให้คำและความของชื่อนั้น ๆ อธิบายตัวเอง เพราะคนก็เข้าใจได้ทันทีแล้ว ว่าไม่ดี ยิ่งอธิบายก็ยิ่งเข้าใจซ้ำ หรือไม่เข้าใจ เพราะพระพุทธศาสนาไม่อธิบายปฏิบัติธรรมแก่คนฟังในปัจจุบัน อ้างถึงอบายภูมิก็เพื่อให้คนละกรรมชั่วในเวลาเดียวกัน การละกรรมชั่วจึงเป็นข้อสำคัญ ไม่ต้องเสียเวลาเถียงกันว่านรกมีจริงหรือไม่จริง นึกดูว่าความชั่วในตนมีจริงหรือไม่จริงดีกว่า ถ้าพบว่าจริงก็ควรเข้าใจว่านี่แหละอบายภูมิ และพยายามละเสียไม่ทำอีกต่อไป.

สวรรณคดีในคำสอนของพระพุทธศาสนา

เทวดา

เรื่อง เทวดา นี้ มีเล่าไว้ในที่ต่าง ๆ มากแห่งด้วยกัน มีที่อยู่และชั้นต่าง ๆ กันมาก น่าจะเก็บมาจากคติความเชื่อเก่าก่อน พระพุทธศาสนาเก็บมาเล่าโดยตรงบ้าง ดัดแปลงแก้ไขให้เข้าหลักเกณฑ์ในพระพุทธศาสนาบ้าง ดังเรื่องสวรรค์ ๖ ชั้นที่จะกล่าวต่อไป คือ ชั้นจาตุมหาราชิก ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามะ ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

คำว่า เทวะ แปลว่า ผู้เล่น หมายถึง เล่นทิพย์กีฬาต่าง ๆ เป็นสุขเพลิดเพลิน อยู่โดยไม่บกพร่อง อีกอย่างหนึ่งแปลว่าสว่าง ในอบายภูมิจำพวกสัตว์นรกมีความทุกข์อยู่ตลอดเวลา ส่วนอบายภูมิจำพวกอื่นมีความทุกข์อยู่ตลอดเวลา ก็มี มีความสุขบ้าง ในบางครั้งก็มี แต่ก็ยังเป็นจำพวกที่ปราศจากความเจริญ เช่น สัตว์ดิรัจฉาน ถึงจะมีความสุขบ้าง ก็ยังเป็น *อบาย* ซึ่งแปลว่า *ปราศจากความเจริญ* ไม่มีจิตใจประกอบด้วยปัญญาที่จะทำความเจริญให้สูงขึ้นกว่าพื้นเพเดิมได้เลย เดิมเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น เช่น ไม้รู้จักสร้างบ้านเมืองและทำสิ่งต่าง ๆ ต่างจากมนุษย์ซึ่งมีจิตใจประกอบด้วยปัญญาทำความเจริญต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น แต่ในมนุษย์ภูมินี้มีทั้งสุขและทุกข์ปนกันไป จะเอาแต่เล่นเพลิดเพลินอย่างเดียวไม่ได้ และร่างกายมนุษย์ก็เป็นของหายาบปฏิฏูล และเป็นของมีดไม่มีแสงสว่างในตัว เป็นภูมิที่อาจพิจารณาเห็นทุกข์ได้ง่าย เพราะมีอายุไม่ยืนยาวนัก ความแก่ความเจ็บของร่างกาย ตลอดถึงความตายปรากฏให้เห็นได้เร็ว ทั้งเป็นเจ้าปัญญา ความคิดรู้ต่าง ๆ ท่านจึงแสดงว่าพระพุทธเจ้าเกิดในมนุษย์ภูมินี้เท่านั้น นับเป็นภูมิกลางของภูมิทั้งปวง ไม่ใช่เป็นทุกข์โดยส่วนเดียวอย่างภูมินรก ทั้งไม่ใช่เป็นสุขโดยส่วนเดียวเหมือนอย่างเทวภูมิซึ่งมีภาวะผิดกันโดยตรงกันข้าม

กายของเทพ เรียกว่าเป็น กายทิพย์ เป็นกายสว่าง ละเอียด ไม่ปฏิกุล เกิดเป็น อูปาติกะ ซึ่งแปลว่า ลอยเกิด คือผุดเกิดขึ้น มีตัวตนใหญ่โตทีเดียว แต่เป็น อทิสสมานกาย คือ กายที่ไม่ปรากฏแก่ตาคน สัตว์นรกและเปรตอสุรกายโดยมากก็เป็นจำพวกอูปาติกะเหมือนกัน ในเทวภูมิบริบูรณ์ด้วยความสุข อายุก็ยืนยาว แก่ เจ็บ ไม่ปรากฏ ตายก็ไม่ปรากฏซาก จึงเห็นทุกซัได้ยาก ผู้ที่เกิดเป็นเทพมักเสวยความสุขเพลิดเพลินอยู่ตลอดเวลา แต่ก็มีแสดงไว้ว่า ได้เคยมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมในบางครั้งบางคราว มักจะมาเฝ้าในเวลากลางคืนดึก ๆ

สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก

ก่อนที่จะกล่าวถึงสวรรค์ ๖ ชั้นนี้ น่าจะนึกถึงลักษณะของจักรวาล คือ โลกที่มีเขาสิเนรุเป็นแกนกลาง มี เขาสัตตบริภัณฑ์ คือเขาล้อมรอบ ๗ ชั้น ซึ่งมี สัทันดร-มหาสมุทร คั่นอยู่ในระหว่างตั้งเป็นรูปร่างขึ้นไว้ก่อน ภูมิสวรรค์อยู่พื้นทวีปทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์ เช่น ชมพูทวีปซึ่งมีอินเดียเป็นศูนย์กลาง จึงอยู่พื้นป่าหิมพานต์ พื้นภูเขาคีรีมาศหรือหิมาลัย พื้นมหาสมุทรแห่งทวีปทั้งปวง แล้วถึงภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ตั้งต้นแต่ภูเขาสุทิสสนะ จนถึงภูเขาอัสสัถณะ จึงเป็นอันถึงสวรรค์ชั้นที่ ๑ เพราะยอดเขาสัตตบริภัณฑ์เหล่านี้เองเป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช ๔ องค์กับบริวาร นับเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๑ เรียกว่า จาตุมหาราชิก

ท้าวมหาราช ๔ องค์นี้ แบ่งกันครอบครองดังนี้

ด้านทิศตะวันออกของเขาสิเนรุเป็นที่อยู่ของ ท้าวธตรัฐฐะ มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร (ถัดออกไปเป็นปุพพิเทหทวีป)

ด้านทิศใต้เป็นที่อยู่ของ ท้าววิรุพหก มีพวกกุมภภัณฑ์เป็นบริวาร (ถัดออกไปเป็นชมพูทวีป) พวกกุมภภัณฑ์นี้ ท่านอธิบายว่าได้แก่ทานพ รากษส

ด้านทิศตะวันตกของเขาสิเนรุเป็นที่อยู่ของ ท้าววิรูปักษ์ มีพวกนาคเป็นบริวาร (ถัดออกไปเป็นอมรโคยานทวีป)

ด้านทิศเหนือของเขาสิเนรุเป็นที่อยู่ของ ท้าวกุเวร มีพวกยักษ์เป็นบริวาร (ถัดออกไปเป็นอุตตรกुरुทวีป)

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ครองอยู่ ๔ ทิศของเขาสินธุ มีกล่าวถึงใน *อาฎานาฎิยสูตร* หน้าที่ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ และบริวารตามที่กล่าวไว้ คือ เป็นผู้รักษาด่านหน้าของ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อป้องกันพวกอสูรซึ่งเป็นศัตรูของเทพชั้นดาวดึงส์จะยกขึ้นมาตีเอาถิ่นสวรรค์ชั้นนั้น แต่ใน *สุตตันตปิฎก ดิกนิบาต* ได้มีแสดงหน้าที่ให้เป็นผู้ตรวจดูโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่มนุษย์อีกด้วย แสดงเป็นพระพุทธรูปที่มีความว่า ในวัน ๘ คำแห่งปักข์ อมาตย์บริษัท ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทียบตรวจดูโลก ในวัน ๑๔ คำแห่งปักข์ บุตรทั้งหลายของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทียบตรวจดูโลก ในวัน ๑๕ คำแห่งปักข์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทียบตรวจดูโลกเองว่า พวกมนุษย์ พวกคนบำรุงมารดาบิดา บำรุงสมณพราหมณ์ เคารพนอบน้อมผู้ใหญ่ในตระกูล รักษาอุโบสถ ทำบุญกุศล มีจำนวนมากด้วยกันอยู่หรือ เมื่อตรวจดูแล้ว ถ้าเห็นว่ามีจำนวนน้อย ก็ไปบอกแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ซึ่งประชุมกันใน *สุธัมสภา* พวกเทพชั้นดาวดึงส์ เมื่อได้ฟังดังนั้นก็มีใจหดหู่ว่า ทิพยกายจักลดถอย อสุรกายจักเพิ่มพูน แต่ถ้าเห็นว่าพวกมนุษย์พากันทำดี มีบำรุงมารดาบิดาเป็นต้น เป็นจำนวนมาก ก็ไปบอกแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์เหมือนอย่างนั้น พวกเทพชั้นดาวดึงส์ก็พากันมีใจชื่นบานว่า ทิพยกายจักเพิ่มพูน อสุรกายจักลดถอย^๑

เรื่องนี้แสดงสอดคล้องกับลัทธิที่ว่า *ท้าวมหาราชทั้ง ๔* มีหน้าที่เป็น *จตุโลกบาล* คือ เป็นผู้คุ้มครองโลกทั้ง ๔ ทิศ ตามที่เชื่อถือกันมาเก่าก่อนพระพุทธศาสนา แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง *ธรรมเป็นโลกบาล* คือ คุ้มครองโลกไว้ ๒ ข้อ คือ *hiri ความละอายใจที่จะทำชั่ว* *โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว* เพราะเหตุนี้จึงไม่กล่าวให้ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ทำหน้าที่คุ้มครองโลกโดยตรง จะไม่กล่าวถึงเลยก็จะขัดขวางต่อความเชื่อของคนทั้งหลายจนเกินไป จึงกล่าวเปลี่ยนไป ให้มีหน้าที่เทียบตรวจดูโลกมนุษย์ ว่าได้พากันทำดีมากน้อยอย่างไร แล้วก็นำไปรายงานพวกเทพชั้นดาวดึงส์ พวกเทพชั้นนั้นได้รับรายงานแล้วก็เพียงแต่มีใจชื่นบานหรือไม่เท่านั้น เห็นได้ว่าท่านผู้รวบรวมร้อยกรองเรื่องนี้ไว้ในพระสุตตันตปิฎก ต้องการจะรักษาเรื่องเก่าที่คนส่วนมากเชื่อถือ ด้วยวิธีนำมาเล่าให้เป็นประโยชน์ ในทางดักเตือนให้ทำ

^๑ อจ. ดิก. ๒๐/๑๘๐/๔๗๖.

ดี เหมือนอย่างที่มีคำเก่ากล่าวไว้ว่า ถึงคนไม่เห็น เทวดาก็ย่อมเห็น คือแสดงจตุโลกบาลที่เขาเชื่อกันอยู่แล้วในทางที่อาจเข้าใจเป็นธรรมาธิษฐาน ซึ่งเป็นข้อมุ่งหมายโดยตรงถึงจะเชื่อว่ามีตัวตนอยู่จริงและมาคอยตรวจดูโลกว่าใครทำดีไม่ดียังไรก็ไม่เสียหายกลับจะดีเพราะจะได้เกิดความละอาย กลัวเกรงว่า จตุโลกบาลจะรู้จะเห็นว่าทำดีหรือไม่ทำดี เป็นอันหนัก ให้เกิดหิริโอตตปะชัณได้ ผู้ที่ไม่ยอมเชื่อเสียอีกอาจจะร้ายกว่าเพราะไม่มีที่ละอายยำเกรง เว้นไว้แต่จะมีภูมิธรรมในจิตใจดีอยู่แล้ว หรือมีที่ละอายยำเกรงอย่างอื่นแทนอยู่ วันที่ท่านกล่าวว่าจตุโลกบาลมาตรวจดูโลก เดือนหนึ่งมีไม่กี่วัน ดูเหมือนจะน้อยไป แต่คงไม่หมายความว่าตรวจกรรมของคนเฉพาะวันนั้น วันอื่นไม่เกี่ยวข้องด้วย ควรเข้าใจว่าตรวจดูรู้ย้อนไปถึงวันอื่น ๆ ในระหว่างที่ไม่ได้ลงมาในวันตัวของเราเองทุก ๆ คนนี้ยกย่องตรวจดูกรรมของตนภายใน ๗ วันยังจำได้ โฉนโลกบาลจะไม่รู้กรรมที่ตนเองทำ แม้จะลืมไปแล้วโลกบาลก็ต้องรู้ เมื่อเชื่อว่าโลกบาลมีจริงก็ควรเชื่ออย่างนี้ด้วย จึงจะเป็นโลกบาลที่สมบูรณ์ สรุปลงแล้วทำความเข้าใจว่าโลกบาลมาตรวจตราดูที่จิตใจตัวเอง จะเกิดประโยชน์มาก

ตามหลักในการจัดภูมิต่าง ๆ สัตว์ดิรัจฉานเป็นอบายภูมิต่ำกว่าภูมิมนุษย์และสวรรค์ พระอาจารย์จึงกล่าวว่าในสวรรค์ไม่มีสัตว์ดิรัจฉาน การเกิดในสวรรค์ เกิดโดยอุปปาติกกำเนิดอย่างเดียว จึงนำมาปัญหาว่า พวกนาคซึ่งเป็นบริวารของท้าวมหาราชจะจัดว่าเป็นภูมิอะไร นอกจากนี้ บริวารของท้าวมหาราชจำพวกอื่น เช่น พวกกุมภภัณฑ์ก็มีลักษณะพิกล ยักษ์บางพวกก็ดุร้าย เป็นผีเที่ยวสิงมนุษย์ก็มี ดูต่ำต่อยกว่าภูมิมนุษย์ แต่ก็อยู่ในสวรรค์ชั้นหนึ่งนี้ด้วย ตามที่กล่าวมานี้ น่าเห็นว่าเก็บเอามาจากเรื่องเก่า ๆ จึงฟังไม่สนิทตามหลักการจัดภูมิต่าง ๆ ดังกล่าว

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สวรรค์ชั้นที่สองชื่อว่า ดาวดึงส์ภวันะ แปลว่า ภาพดาวดึงส์ เรียกกันว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตั้งอยู่บนพื้นเบื้องบนของเขาสิเนรุ ซึ่งอยู่กลางภูเขาศรีภคินท์ทั้ง ๗ เป็นแกนกลางของโลกตั้งกล่าวมาแล้ว นครดาวดึงส์นี้ท่านกล่าวในคัมภีร์ว่าตั้งอยู่ในที่หมื่นโยชน์ (น่าจะนับผ่าศูนย์กลาง) เพราะมีกล่าวไว้ว่า ระหว่างทวารของปรกาการ (ประตู

กำแพงเมือง) อันเป็นทวารกลางทั้ง ๔ ด้าน นับได้ด้านละหมีนโยชน์ เป็นนครคีรีที่มี
 ปรากฏโดยรอบเหมือนอย่างเมืองโบราณทั้งปวง มีทวารทั้งหมดพันทวาร ประดับไป
 ด้วยสวนและสระโบกขรณีทั้งหลาย ท่ามกลางนครมีปราสาทชื่อ เวชยันต์ เป็นที่ประทับ
 ของท้าว สักกเทวราช ผู้เป็นจอมเทพที่ไทยเราเรียกกันว่า พระอินทร์ เวชยันต์ปราสาท
 นี้แพรวพราวไปด้วยรัตนะทั้ง ๗ (ใน อภิธานปัปทีปิกา^๑ กล่าวรัตนะทั้ง ๗ ไว้ว่า ทอง เงิน
 มุกดา มณี ไพฑูรย์ วชิระ (เพชร) ประพาฬ แต่ในที่อื่นว่า คือ มณี ไพฑูรย์ ประพาฬ
 มุกดา วชิระ แก้วผลึก แก้วหุง) ประดับไปด้วยธงรัตนะต่าง ๆ คือ ธงแก้วมณี มีคัน
 เป็นทอง ธงแก้วมุกดา มีคันเป็นแก้วประพาฬ ธงแก้วประพาฬ มีคันเป็นแก้วมุกดา
 ธงรัตนะทั้ง ๗ มีคันเป็นรัตนะทั้ง ๗ มีต้น ปาริฉัตตกะสูงใหญ่ ภายใต้อันไม้ไม่มีแทน
 ศิลาลือชื่อว่า บัณฑุกัมพล (เหมือนผ้าขนสัตว์สีเหลือง) มีสีเหมือนดอกชัชยพฤกษ์ สีครั่ง
 และสีบัวโรย เป็นพระแท่นที่ประทับของพระอินทร์ ในเวลาประทับนั่งอ่อนโยนลงไปกึ่งกาย
 ในเวลาลุกขึ้นก็กลับเต็มขึ้นมาเหมือนเตียงสปริง มีช้างชื่อ เอราวัตน์ เป็นพาหนะสำหรับทรง
 แต่ท่านว่าในเทวโลกไม่มีสัตว์ดิรัจฉาน ฉะนั้น ช้างนี้จึงเป็นเทวบุตรชื่อว่าเอราวัตน์ มีหน้า
 ที่คอยนมรมิตตนเป็นช้างสำหรับทรงของพระอินทร์ ในเวลาที่มีพระประสงค์จะเสด็จ
 ออกเพื่ออุทยานกีฬา พรรณนาถึงช้างเทวบุตรจำแลงนี้ว่า มีตะพอง ๓๓ ตะพอง สำหรับ
 เทวบุตร ๓๓ พระองค์ รวมทั้งพระอินทร์ซึ่งเป็นสหายบำเพ็ญกุศลร่วมกันมาในสมัย
 เป็นมนุษย์ ตะพองกลางชื่อว่า สุทัสสนะ เป็นที่ประทับของพระอินทร์ มีมณฑปรัตนะ
 (จะตรงกับคำว่ากุบกระมัง) มีธงรัตนะในระหว่าง ๆ ปลายสุดห้อยชายพรวนกระดิ่ง
 หรือกระดิ่ง เมื่อต้องลมอ่อน ๆ โขยพัด ก็ดังปานเสียงทิพย์สังคีตอันเสนาะประสาน
 กับเสียงดนตรีมืองค์ ๕ กลางมณฑป มีบัลลังก์มณี เป็นที่ประทับของพระอินทร์ ตะพอง
 บริวารนอกนี้เป็นที่ประทับของเทวบุตรทั้งหลายผู้บำเพ็ญกุศลร่วมกันมาแต่ปางบรรพ์
 ตะพองทั้ง ๓๓ นั้น แต่ละตะพองมี ๗ งา มีคำพรรณนา ถึงสิ่งที่มีอยู่ในงาแต่ละงาถึง
 วิจิตรพิสดาร ว่ามีสระโบกขรณีแห่งปทุมชาติชูสล้างไปด้วยดอกและใบ ซึ่งแต่ละใบเป็น
 ลานพื่อนรำของเทพธิดา ท่านนับรักษาจำนวนอย่างละเอียด ๆ อย่างเคร่งครัด นายช่าง
 แกะสลักงาผู้สามารถก็น่าจะแกะสลักงาให้เหมือนอย่างที่เราพรรณนาไว้ได้โดยยาก

^๑ อภิธาน. ๑๓๙/๔๙๐.

ข้างเอราวัณ ๓๓ ตะพอง น่าจะเขียนภาพได้ยาก และดูจะรุ่งรังไม่งดงาม จึงมักเขียนย่อลงมาเป็นข้าง ๓ เศียร เศียรละ ๒ งา ซึ่งดูงดงามและเป็นสัญลักษณ์พิเศษว่าเป็นข้างทรงของพระอินทร์ โดยเฉพาะเห็นภาพก็รู้กันได้โดยทั่วไป นอกจากนี้ยังมีชื่อ *เวชยันต์* เทียมม้าอาชาไนยที่แอกข้างละพันม้า มีบัลลังก์ที่ประทับปักเสวตฉัตรกางกั้นพร้อมทั้งธงติดประดับอยู่ตามที่ (ม้าอาชาไนยนั้น แม้ไม่ได้กล่าวว่าเทพบุตรจำแลง แต่เมื่อวางกฎเกณฑ์ลงไปว่า ในเทวโลกไม่มีสัตว์ดิรัจฉาน และเมื่อต้องการจะให้ม้าเทียมรถ ก็ต้องกล่าวว่าเป็นเทพบุตรจำแลงเช่นเดียวกัน และในคัมภีร์รุ่นเก่ากล่าวว่า เทียมม้าหนึ่งพัน ส่วนในคัมภีร์รุ่นหลังกล่าวขยายออกว่าเทียมแอกข้างละพัน จึงรวมเป็นสองพัน)

เมือง *นครไตรตรึงษ์* (เรียกในไตรภูมิพระร่วง) นี้ เบื้องบูรพทิศมีอุทยานชื่อว่า *นันทวัน* และ *จุลนันทวัน* มีสระโบกขรณีชื่อ *นันทา* และ *จุลนันทา* แทบฝั่งสระโบกขรณีนั้นมีแผ่นหินดาดชื่อว่า *นันทา* และ *จุลนันทา*

เบื้องทักษิณทิศ มีอุทยานชื่อ *ปารุสวัน* มี *ภัทราโบกขรณี* (สุภัทราโบกขรณี) มีแผ่นหินดาดชื่อว่า *ภัทรา* (และสุภัทรา)

เบื้องปัจฉิมทิศ มีอุทยานชื่อ *จิตรลดาวัน* (จุลจิตรลดาวัน) มี *สระจิตราโบกขรณี* (จุลจิตราโบกขรณี) หินดาด *จิตรา* (จุลจิตรา)

เบื้องอุตรทิศ มีอุทยานชื่อ *มิสสวัน* *สระธัมมาโบกขรณี* (สระสุธัมมาโบกขรณี) มีแผ่นหินดาด *ธัมมา* (สุธัมมา)

เบื้องอีสานทิศ มีอุทยานชื่อ *มหาวัน* และ *ปุลนทริกวัน* ในปุลนทริกวันอุทยานนั้นมีต้นปาริฉัตตกะ ซึ่งภายใต้มีแท่นป้อนทุกัมพลศีลาตั้งกล่าวแล้ว ถัดต้นปาริฉัตตกะนั้นออกไป มีศาลาใหญ่ชื่อ *สุธัมมา* เป็น *เทวสภา* ที่ประชุมสภาเทวดา

เบื้องทิศอาคเนย์ มีพระเจดีย์ทองชื่อ *จุฬามณี* งามรุ่งเรืองด้วยแก้วอินทนิล กลางองค์เป็นทองจนถึงยอด ประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ มีกำแพงประดับด้วยธงล้อมรอบ

วนะ (ป่า) หรืออุทยาน (สวน) พระอินทร์นครดาวดึงส์ ใน *อภิธานปิฎก* ระบุว่า มี ๔ คือ *นันทวัน* *มิสสวัน* *จิตรลดาวัน* (หรือ *จิตรลดาวัน*) *ปารุสวัน* แต่ในที่

อื่นเรียก ปารุสกัน แทน ผารุสกัน ก็มี ใน ไตรภูมิพระร่วง เพิ่ม มหาวัน และ ปุณทริกวัน ในทิศอาคเนย์^๑

ต้นไม้ที่ใหญ่ มีอายุยืนนานตลอดกับกลับ ตามคติโบราณว่ามีอยู่ ๗ ต้น คือ ๑. ชมพู (ไม้หว่า) ประจำชมพูทวีป ๒. สิมพลี (ไม้จิว) ของพวกครุฑ ๓. กะทัมพะ (ไม้กะทุม) ประจำอมรโคยานทวีป ๔. กัปปรุกขะ (กัลปพฤกษ์) ประจำอูตรกุฑทวีป ๕. สิริสะ (ไม้ทริก) ประจำบุพพิเทททวีป ๖. ปาริฉัตตกะ หรือ ปาริชาตัก (ไม้ปาริชาตักทิพย์) ประจำภพดาวดึงส์ ๗. จิตรปาฎลี (ไม้แคล้อยทิพย์) ประจำภพอสูร ซึ่งเป็นบุพพเทพของสวรรณคดีชั้นดาวดึงส์^๒

บุพพกรรมของพระอินทร์

พระอินทร์ซึ่งเป็นพระราชของเทพชั้นดาวดึงส์ มีประวัติเล่าไว้ในอรรถกถาทั้งหลายว่าก่อนแต่ไปเกิดเป็นเทวราช ได้เกิดเป็นมนุษย์ในหมู่บ้าน มจลคาม ใน มคธรัฐ เป็นบุตรของสกุลใหญ่ ได้นามในวันขนานนามว่า มขกุมาร แต่เรียกกันเมื่อเติบโตขึ้นว่า มขมาณพ มีภริยาและบุตรธิดาหลายคน มขมาณพให้ทาน รักษาศีลอยู่เป็นนิตย์ และพอใจแผ้วถางภูมิประเทศปราบเกลี้ยพื้นที่ สร้างศาลา ปลูกต้นไม้ ขุดสระน้ำ ทำถนนหนทาง ทำสะพาน จัดทำ จัดหาตุ่มน้ำและสิ่งทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน (ถ้าในบัดนี้ ก็น่าจะตรงกับที่เรียกว่าเป็นนักพัฒนาท้องถิ่น) มีปกติชอบสะอาดเรียบร้อยร่มรื่นที่เรียกว่า รมณียะ ต้องการให้ท้องถิ่นทั้งหลายเป็นรมณีสถานทั่ว ๆ ไป

ดั่งที่เล่าไว้ในอรรถกถาเริ่มเรื่องว่า^๓

^๑ ไตรภูมิ. น. ๑๐๐-๑๑๐; อภิธาน. ๘/๒๓.

^๒ มโน. ปุ. ๑/๕๓๐; อภิธาน. ๘/๑.

^๓ กุลาวกชาดก ชาตก. ๑/๒๙๗-๓๐๘.

มขมาณไปทำงานในหมู่บ้าน ก็ใช้เท้าเกลี่ยฝุ่นในที่ซึ่งยืนอยู่ให้เรียบ คนอื่นเข้ามาแย่งที่ก็ไม่โกรธ ถอยไปทำที่อื่นให้เรียบต่อไป คนทั้งหลายก็มักพากันยึดที่ซึ่งมขมาณพเกลี่ยเรียบไว้แล้ว มขมาณพเห็นว่าคนทั้งปวงมีความสุขด้วยกรรมคือการงานของตน ฉะนั้น กรรมนี้พึงเป็นบุญกรรมที่ให้สุขแก่ตนแน่ ก็ยังมีจิตระมัดระวังที่จะทำพื้นที่ให้เป็นรมณียะมากขึ้น จึงใช้จอบขุดปราบพื้นที่ให้เรียบเป็นลานให้แก่คนทั้งหลายเอาใจใส่ให้ไฟให้น้ำในเวลาที่ต้องการ ต่อไปก็แผ้วถางสร้างทางสำหรับประชาชน ชายหนุ่มอื่นได้เห็นก็มีใจนิยม ก็มาสมัครเป็นสหายร่วมกันทำทางเพิ่มขึ้น จนมีจำนวนนับได้ ๓๓ คน ทั้งหมดช่วยกันขุดกันถมทำถนนยาวออกไปจนถึงประมาณโยชน์หนึ่งสองโยชน์

ฝ่ายนายบ้านเห็นว่าสหาย ๓๓ คนเหล่านั้น ประกอบการงานที่ไม่เหมาะสมไม่ควร จึงเรียกมาสอบถามและสั่งให้เลิก แต่ ๓๓ สหายกล่าวว่า พวกตนทำทางสวรรค์ จึงไม่ฟังคำห้ามของนายบ้าน พากันสร้างทางต่อไป นายบ้านมีความโกรธ จึงไปทูลฟ้องพระราชามีโจรคุมกันมาเป็นพวก พระราชามีได้ทรงพิจารณาได้สวณ มีรับสั่งให้จับมาทั้ง ๓๓ คน แล้วรับสั่งให้ปล่อยช้างให้เหยียบเสียให้ตายทั้งหมด มขมาณพได้ให้อิวาตสหายทั้งหลายให้พร้อมกันไม่ทำความโกรธ แต่เมตตาจิตไปยังพระราช ๑ นายบ้าน ๑ ช้าง ๑ ให้ตนเอง ๑ ให้เสมอเท่ากันทั้ง ๔ ฝ่าย ชนทั้งหมดได้ปฏิบัติอย่างนั้น ช้างไม่อาจจะเข้าไปใกล้ด้วยเมตตานุกาภาพของชนเหล่านั้น พระราชาทรงทราบมีพระดำริว่า ช้างน่าจะเห็นคนมาก จึงไม่อาจเข้าไปเหยียบ จึงรับสั่งให้ใช้เสื้อลำแพนปูปิดพวกเขาเสีย แล้วปล่อยให้ช้างเหยียบ แต่ช้างก็ถอยกลับแต่ไกล พระราชาทรงกลับได้พระดำริขึ้นว่า น่าจะมีเหตุการณ์ในเรื่องนี้ จึงรับสั่งให้นำคนเหล่านั้นเข้าเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ ตรัสสอบถาม มขมาณพและสหายได้กราบทูลให้ทรงทราบโดยตลอด พระราชาทรง สดับแล้วทรงโสมนัส ทรงขอโทษมขมาณพและสหายแล้วทรงปลดนายบ้านออกจากตำแหน่ง ทรงลงโทษให้เป็นทาสของพวกเขา และได้พระราชทานช้างนั้นให้เป็นพาหนะ พร้อมกับบ้านหมู่บ้านให้เก็บส่วย บริโภคตามความสุข คือทรงตั้งให้เป็นนายบ้านแทน คำว่า นายบ้าน เรียกว่า *คามโภชกะ* แปลว่า *ผู้กินบ้าน* ตรงกับคำเก่าว่า *กินบ้านกินเมือง* เพราะตามธรรมเนียมในครั้งนั้น ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าบ้านเจ้าเมืองย่อมเรียกเก็บ ส่วยในบ้านเมืองนั้นบริโภค

สหยาทั้ง ๓๓ เมื่อพ้นโทษออกมา ทั้งได้รับพระราชทานกำลังสนับสนุน ก็ยิ่งเห็นอนิสงส์ของบุญ มีใจผ่องใสคิดอ่านทำบุญให้ยิ่งขึ้นไปอีก ได้วางกำหนดการสร้างศาลาเป็นที่พักของมหาชนเป็นถาวรวัตถุที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ได้เรียกนายช่างมามอบหมายให้ทำการสร้าง แต่ห้ามมาตุคามคือผู้หญิงเข้ามามีส่วนสร้างศาลานั้น

มขมาณพมีภรรยา ๔ คน คือ นางสุนันทา นางสุจิตรา นางสุธัมมา นางสุชาดา นางสุธัมมาได้ให้สินบนนายช่างขอให้ช่วยให้ตนเป็น *เชฏฐะ* คือให้ออกหน้าในศาลานี้ นายช่างรับรอง และแนะนำให้จัดหาไม้มาตากให้แห้ง ให้ตากแกะเป็นข้อฟ้าซ้อนไว้ ต่อมาเมื่อการสร้างศาลาเสร็จ เว้นแต่ข้อฟ้า ในวันยกข้อฟ้า นายช่างแจ้งว่าลืมทำข้อฟ้าไว้เสียแล้ว และไม้ที่ตัดในบัดนี้ก็ใช้ทำไม่ได้ ต้องตัดตากไว้ให้แห้งก่อนจึงทำได้ แต่ถ้าจะมีข้อฟ้าที่ทำไว้ขายที่ไหน ก็ควรหาซื้อมา ชนเหล่านั้นพากันเที่ยวหา พบข้อฟ้าในเรือนของนางสุธัมมาก็ซื้อ นางสุธัมมาไม่ยอมขาย แต่จักให้เพื่อให้ตนมีส่วนร่วมในการสร้างศาลาด้วย ชนเหล่านั้นก็ไม่ยอม นายช่างกล่าวว่า ไม่มีที่ไหนจะเว้นเสียได้จากผู้หญิง นอกจากพรหมโลกเท่านั้น ขอให้ยอมรับข้อฟ้าของนางสุธัมมาเพื่อให้งานสำเร็จ พวกเขาไม่มีทางจะหลีกเลี่ยง จึงยอมรับข้อฟ้าของนางสุธัมมา

เมื่อยกข้อฟ้าขึ้นติดแล้ว ศาลาก็เป็นอันเสร็จบริบูรณ์ คนทั้งปวงก็พากันเรียกว่า *ศาลาสุธัมมา* ชื่อของนางสุธัมมาคนเดียวปรากฏ ชื่อของชนทั้ง ๓๓ ไม่ปรากฏ ฉะนั้นนางสุธัมมาก็กลายเป็นผู้มีส่วนสำคัญของศาลา เพราะทำให้บังเกิดความสำเร็จบริบูรณ์ทั้งเหมือนเป็นเจ้าของศาลาทั้งหมด เพราะเรียกกันว่าศาลาสุธัมมา จึงได้เป็น *เชฏฐะ* คือเป็นผู้ออกหน้ากว่าใครทั้งหมด มขมาณพและสหยาปรารถนาจะไม่ให้ผู้หญิงเข้าเกี่ยวข้องในการทำบุญสร้างศาลาก็เป็นอันไม่สมประสงค์ แต่ศาลาก็สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ตามประสงค์ แสดงว่าอันการจะห้ามใครจากการทำบุญนั้นเป็นการยาก ไม่เลือกว่าหญิงหรือชาย ถ้าเขาปรารถนาจะมีส่วนทำบุญด้วยแล้ว ก็ต้องหาวิธีทำด้วยจนได้

มขมาณพได้แบ่งศาลาออกเป็น ๓ ส่วน คือ ทำเป็นที่อยู่ที่พักสำหรับอิสริชนส่วนหนึ่ง สำหรับคนเข็ญใจส่วนหนึ่ง สำหรับคนไข้ส่วนหนึ่ง และทั้ง ๓๓ คนได้ปูลาดแผ่นอาสนะไว้ทั้ง ๓๓ ที่ โดยตกลงกันว่า อาคันตุกะเข้าไปพักบนแผ่นอาสนะของผู้ใด ก็เป็นภาระของผู้นั้นจะรับรองเลี้ยงดู มขมาณพปลูกต้นทองกลาง (โกวิพาระ) ไว้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกลศาลา ภายใต้ต้นทองกลางได้วางแผ่นหินไว้

ฝ่ายนางสุนันทาคิดว่า ผู้ชายเหล่านั้นห้ามพวกเราผู้หญิงเข้ามามีส่วนสร้างศาลาด้วย แต่นางสุธัมมาฉลาดจึงได้มีส่วนทำข้อฟ้า พรารถนาจะทำอะไรสักอย่างหนึ่งร่วมด้วย คิดเห็นว่าควรให้ขุดสระโบกขรณีเพื่อผู้มาอาศัยศาลาจะได้ใช้ดื่มใช้อาบ จึงให้ขุดสระโบกขรณี

นางสุจิตราเห็นนางสุธัมมาและนางสุนันทาได้ทำกุศลคนละอย่างแล้วพรารถนาจะทำบ้าง คิดเห็นว่า คนที่มาอาศัยศาลาได้ดื่มและอาบน้ำแล้ว ก็ควรจะได้ประดับมาลัยดอกไม้ จึงให้สร้างสวนดอกไม้เป็นที่รื่นรมย์ ได้จัดหาไม้ดอกและไม้ผลต่าง ๆ มาปลูกไว้โดยมาก จนถึงกล่าวกันว่า ไม้ดอกและไม้ผลชื่อโน้นจะไม่มีในสวนนั้นเป็นไม่มี คือว่ามีเป็นส่วนมาก

ส่วนนางสุซาดาคิดว่า ตนเป็นธิดาของลุงของมขมาณพ และเป็นภรรยาด้วย ฉะนั้น กรรมที่มขมาณพทำก็เหมือนเป็นของนาง หรือกรรมที่นางทำก็เป็นเหมือนของมขมาณพ จึงไม่ทำกุศลอะไร เอาแต่ใช้เวลาตบแต่งร่างกายให้งดงามอยู่เสมอเท่านั้น เพื่อให้เป็นที่รักของมขมาณพอย่างไม่มีขีดจำกัด และก็ปรากฏในเรื่องต่อไปว่า นางสุซาดาได้เป็นที่รักมากของท้าวสักกเทวราช จนถึงชื่อของนางได้ไปเป็นพระนามของท้าวสักกเทวราช พระนามหนึ่งว่า *สุชมบดี* แปลว่า *สามีของสุซา คือสุซาดา*

มขมาณพกับสหายบำเพ็ญกุศล สาธารณประโยชน์ดังกล่าว อีกนัยหนึ่งกล่าวว่า *บำเพ็ญ วัตตบพ ๗ ประการ* (จะกล่าวถึงข้างหน้า) ตลอดมาสิ้นชีวิตแล้วจึงเกิดในภพดาวดึงส์ (ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุ) มขมาณพเป็นท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์ เมื่อพระอินทร์และสหายขึ้นไปบังเกิดนั้น พื้นที่ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นนี้หาได้ว่างเปล่าอยู่ไม่ เพราะได้มีเทพพวกหนึ่งมาบังเกิดอยู่ก่อนแล้ว พวกบุพพเทพ (เทพผู้เกิดอยู่ก่อน) เหล่านี้มี *ท้าวเวปจิตติ* เป็นหัวหน้า จะเรียกชื่อสวรรค์ชั้นนี้ในสมัยที่พวกบุพพเทพเหล่านั้นอยู่ว่าอย่างไรไม่ปรากฏ แต่คงจะยังไม่เรียกว่าดาวดึงส์ ซึ่งมีความหมายเฉพาะถึงเทพพวกหลัง หรืออาจจะยังไม่เป็นสวรรค์ก็ได้ เพราะยังไม่มีทิพยสมบัติต่าง ๆ เช่น เวชยันตปราสาท เป็นต้น เทียบเหมือนอย่างว่ายังเป็นเมืองป่าอยู่ เมื่อเทพพวกหลังบังเกิดขึ้น ๓๓ องค์แล้ว เทพพวกก่อนได้ทำสักการะต้อนรับเทพผู้มาใหม่ พิธีทำสักการะต้อนรับ คือแจกดอกปทุมทิพย์ให้ แบ่งความเป็นราชาให้กึ่งหนึ่ง น่าจะหมายความว่า แบ่งบ้านเมืองให้ครอบครองครึ่งหนึ่ง และเชิญประชุมเลี้ยง *คณชูปาน* ร่วมกันอย่าง

เต็มที ดูจะเป็นพิธีต้อนรับเข้าเป็นพวกเดียวกัน ท้าวสักกเทวราชยังไม่พอใจที่จะเป็นพระราชานครองเพียงกึ่งสวรรค์ ได้นัดหมายบริษัทของตนมิให้ตีมี ทิพยสุรา แต่ให้แสดงเหมือนอย่างตีมี เมื่อเทพสองพวงมาประชุมเลี้ยงกันในครั้งนั้น เทพเจ้าถิ่นพากันตีมีทิพยสุราจนเมาล้มกลิ้งเกลือกอยู่ ฝ่ายเทพผู้มาใหม่ไม่ตีมี ครั้นเห็นเทพเจ้าถิ่นเดิมพากันเมาสิ้นสติไปทั้งหมดแล้ว ท้าวสักกเทวราชก็สั่งให้ช่วยกันจับพวกเทพเจ้าถิ่นเดิมเหวี่ยงลงไปจากยอดเขาสิเนรุ เทพเจ้าถิ่นเดิมมีบุญที่ได้ทำไว้น้อยจึงตกลงไปยังเชิงเขาสิเนรุ เกิดเป็นเมืองขึ้นภายใต้เขาสิเนรุมีขนาดเดียวกับดาวดึงส์ มีสิ่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน เช่น ดาวดึงส์มีต้นปาริฉัตตะกะ ภาพใหม่นี้มีต้น จิตตปาฎลี พวกบุพพเทพเมื่อถูกเหวี่ยงตกลงมาอยู่เมืองใต้เขาสิเนรุ ก็ได้ชื่อว่า อสุระ ภาพที่อยู่ก็ชื่อว่า ภาพอสุระ คำว่า อสุระ แปลว่า ไม่เป็นใหญ่รุ่งเรืองเหมือนสุระคือเทพ หรือเป็นข้าศึกต่อสุระคือเทพ ดังที่ได้แปลมาแล้วข้างต้น โดยที่แท้ก็คือเทพพวกหนึ่ง แต่มีบุญต่ำต่อยกว่าเทพพวกหลัง ท้าวสักกเทวราชกับสหายก็ได้ครอบครองสวรรค์ชั้นนั้นทั้งหมด ส่วนพวกบุพพเทพหรืออสุระ เมื่อต้องไปอยู่เมืองใต้เขาสิเนรุก็ผูกใจเจ็บแค้น ยกทัพขึ้นไปทำสงครามกับเทพบนเขา เพื่อยึดเอาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์คืนเนื่อง ๆ

ฤดูของสงครามระหว่างเทพกับอสุระโดยปกติ คือฤดูต้นไม้ประจำเมืองทั้งสอง ออกดอก พระอาจารย์ยังพรรณนาไว้อีกว่า ภาพทั้งสองนี้สวยงามสมบัติเช่นเดียวกัน มีขอบเขตและสิ่งต่าง ๆ คล้ายกัน จนถึงพวกอสุระเองก็เข้าใจว่า อสุรบุรีเป็นเมืองเก่าของตน คือดาวดึงส์ ครั้นต้นจิตตปาฎลีออกดอก ได้เห็นดอกของต้นไม้นี้ จึงทราบว่าเป็นไม่ใช่ชั้นดาวดึงส์เสียแล้ว จึงยกทัพขึ้นไป ส่วนท้าวสักกเทวราชก็ได้เตรียมเมืองดาวดึงส์ไว้รับเทพอสุระ ได้วางอารักขาที่ด่านเฉลี่ยงไว้ถึง ๕ ด่าน นับแต่ด่านนอกเข้ามา คือด่านชั้นที่หนึ่ง นาค รักษา ด่านชั้นที่สอง ครุฑ รักษา ด่านชั้นที่สาม กุมภภัณฑ์ คือทานพ รากษส รักษา ด่านชั้นที่สี่พวก ยักษ์ ทหารรักษา ด่านชั้นที่ห้า ท้าวมหาราชทั้งสี่องค์ รักษา พันด่านเหล่านี้จึงถึงนครดาวดึงส์ซึ่งสร้าง อินทปฎิมา (รูปเหมือนพระอินทร์) ไว้ที่ประตูเมืองทั้ง ๔

ครั้น เทวาสुरสงคราม เกิดขึ้นแล้ว ในบางคราวอสุรเทพมีกำลังก็ตีพวกเทพบนยอดเขาให้ถอยร่นขึ้นไปโดยลำดับ พวกอสุรเทพตีหักด่านทั้งห้าขึ้นไปได้แล้ว ครั้นไปถึงเทพนครดาวดึงส์ ก็หยุดยั้งอยู่เพียงนั้น ไม่อาจจะเข้าไปได้ หรือได้เห็นรูป

เหมือนพระอินทร์ คิดว่าพระอินทร์เสด็จออกมาทีตกใจ ยกถอยกลับลงไปยังเมืองใต้ เขาตามเดิม แต่บางครั้งพวกเทพบนเขามีกำลังก็ตีพวกอสูรเทพถอยลงไปจนถึง อสูรนครใต้เขา พวกเทพบนเขาติดตาม ลงไปได้แค่นั้นไม่อาจจะตีเอาอสูรบุรีได้ต้อง ถอยกลับขึ้นมา ฉะนั้น เทพนครดาวดึงส์และอสูรนคร จึงได้ชื่อว่า *อยุชฌบุรี* แปลว่า *เมืองที่รบไม่ได้* (ตรงกับคำว่าอยุธยา)

ในเทวาสุรสงครามครั้งหนึ่ง เมื่ออสูรเทพยกขึ้นมา พระอินทร์ได้ทรงเวทย์ยันด- เทพรถลงไปรบกับอสูระบนหลังมหาสมุทร สู้สูระไม่ได้ ก็ทรงเทพรถหนีขึ้นมาจาก ที่สุดมหาสมุทรดำนทักษิณผ่านป่าไม้จ้าว ด้วยอำนาจแรงกระเทือนของเทพรถ พวกลูกครุฑ พากันตมมหาสมุทรร้องระงม พระอินทร์ทรงเกิดกรุณา จึงสั่งมาตลีเทพสารทิให้กลับ เทพรถเพื่อมิให้สัตว์เป็นอันตราย ฝ่ายอสูระซึ่งไล่ตามกระชั้นชิด เห็นพระอินทร์กลับเทพรถ คิดว่าคงได้กำลังหนุนเกิดความกลัวก็ถอยหนีลงไปสู่อสูรภพ

ฝ่ายพระอินทร์ เมื่อเข้าสู่เทพนคร แวดล้อมไปด้วยหมู่เทพในเทวโลกทั้งสอง คือ ชั้นจาตุมหาราชและชั้นดาวดึงส์ ประทับยืนในท่ามกลางนคร จึงเกิดปราสาทขึ้น (ในบาลีใช้คำว่าสร้างปราสาท ในอรรถกถาใช้คำว่า ผุดขึ้น) ได้นามว่า *เวชยันต์* เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งชัยชนะ คือชนะอสูระแล้วจึงสร้างหรือเกิดขึ้น

สงครามที่เล่านี้ น่าจะเป็นครั้งแรก ครั้นได้ชัยชนะบังเกิดเวชยันตปราสาทขึ้นแล้ว จึงได้วางอารักขาไว้ที่ด่านเฉลี่ยง ๕ ชั้นดังกล่าวแล้ว พระอินทร์จึงได้เป็นเทวราชครอบครอง สวรรค์ชั้นนี้ และชั้นจาตุมหาราช ดังที่กล่าวว่าเป็นเทวราชในเทวโลกทั้งสอง แต่พวก เทพชั้นดาวดึงส์ก็อยู่ไม่เป็นปกติสุขนัก ต้องทำสงครามกับพวกอสูระซึ่งเป็นเจ้าถิ่นเดิม อยู่เนื่อง ๆ แต่ทั้งสองฝ่ายก็ไม่อาจจะเอาชนะกันได้ เพราะต่างก็ได้บำเพ็ญบุญมาด้วยกัน

จะกล่าวถึงสตรี ๔ นางในเรือนของมฆมาณพ นางสุธัมมาสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดใน สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ *เทวสกาชื่อสุธัมมา* ก็เกิดขึ้นสำหรับบุญของนางสุธัมมา ท่านว่าไม่มี ที่อื่นจะนำชื่นชมยิ่งไปกว่า จนถึงกล่าวกันว่า นำชื่นชมเหมือนสุธัมมาเทวสกา นางสุนันทา ก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นเดียวกัน *สระโบกขรณีชื่อนันทา* ก็เกิดขึ้นสำหรับบุญของ นางสุนันทา แม่นางสุจิตรา ก็เหมือนกัน ไปเกิดร่วมสวรรค์ชั้นเดียวกันนั้น *อุทยานชื่อว่าจิตรดาวัน* ก็เกิดขึ้นสำหรับบุญของนางสุจิตรา เป็นที่ซึ่งพวกเทพนำเทพบุตร

ผู้เกิดบุญนิमितไปเที่ยวชมให้เพลิดเพลิน ฝ่ายนางสุชาดาแปลกกว่าเพื่อน ไปเกิดเป็นนางนกยางที่ลำธารภูเขาแห่งหนึ่ง

พระอินทร์ทรงส่งทิพยเนตรดูบริวาริกาของพระองค์ ทรงทราบว่าทั้ง ๓ นางได้มาเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยกันแล้ว ขาดแต่นางสุชาดา ทรงจินตนาว่าไปเกิดในที่ไหน ก็ได้ทรงเห็นว่าไปเกิดในที่นั้น ทรงดำริว่า นางสุชาดาเป็นผู้เขลาไม่ทำบุญกุศลอะไร จึงไปเกิดในกำเนิดดิรัจฉาน ทรงคิดช่วยให้นางได้ทำบุญกุศลเพื่อเป็นเหตุให้นางมาเกิดในเทวโลก จึงทรงจำแลงพระองค์เสด็จไปหานางนกยางสุชาดา บันดาลให้นางระลึกชาติได้ และให้ทราบว่าพระองค์กับอีกสามนางไปเกิดในดาวดึงส์เทวโลกแล้ว ทรงทำให้นางปรารถนาจะเห็นหญิงสหายในเทวโลก จึงทรงนำนางไปปล่อยไว้ที่สระโบกขรณีนั้นหา แล้วตรัสบอกสามนางให้ไปเยี่ยม นางสวรรค์ทั้งสามได้พากันไปยั้งฝั่งสระโบกขรณีนั้นหา ได้เห็นนางนกยางสุชาดาจับอยู่ในที่นั้นก็พากันหัวเราะเยาะเย้ยชวนกันให้ดูรูปร่างว่าช่างสมเป็นผลของการเอาแต่แต่งตัว ชวนกันให้ดูจะงอยปาก ชวนกันให้ดูแข้งและเท้า ชวนกันให้ดูอวัยวะร่างกายว่าช่างโสกา ฝ่ายนางนกยางสุชาดา มีความละอาย ขอให้พระอินทร์นำกลับไป ฝ่ายพระอินทร์ก็ได้ทรงนำนางลงไปปล่อยในที่ธารน้ำตามประสงค์ ทรงบันดาลให้นางได้รู้คิดและปรารถนาทิพยสมบัติ ทรงสอนให้นางรักษาศีล ๕ ทรงเตือนให้ไม่ประมาทแล้วเสด็จกลับ นางนกยางก็ตั้งใจรักษาศีลเว้นจากการเสพปลาเป็น เทียวหาเสพแต่ปลาตาย พระอินทร์ได้เสด็จไปทรงทดลองเป็นปลานอนหงายเหมือนตายอยู่บนทราย นางนกยางเห็นเข้า เข้าใจว่าปลาตายก็ตรงเข้าจิกจะกลืน ปลากระดิกหาง ก็รู้ว่าปลาเป็น ก็คาบไปปล่อยในน้ำ พระอินทร์ได้เสด็จมาทรงทดลองหลายครั้ง จนแน่พระหนุทัยว่านางรักษาศีลมั่นคงก็ทรงยินดี ทรงเตือนให้ไม่ประมาท

นางนกยางไม่ได้ปลาตาย ขาดอาหาร ก็ผ่ายผอมไปโดยลำดับ จนสิ้นชีวิตไปเกิดเป็นธิดาของนายช่างหม้อด้วยผลของศีล นางได้ตั้งใจรักษาศีล พระอินทร์ได้สอดส่องทิพยเนตรทรงทราบ ได้ทรงนารัตนะไปประทานให้ในเวลาที่นางมีชีวิตอยู่ในวัยรุ่น สำหรับเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต เพื่อจะได้ไม่เดือดร้อน ทรงกำชับให้รักษาศีล ๕ ไม่ให้ขาด นางได้รักษาศีล ๕ อย่างมั่นคงจนตลอดชีวิต ก็ไปเกิดเป็นเทพธิดาของท้าวเวปจิตตือสุรินทร์ ซึ่งเป็นหัวหน้าพวกอสุระในอสุรกายาไต้เขาสิเนรุ ผู้เป็นศัตรูของพระอินทร์

อสุรกายัญญาสุชาดาได้มีรูปร่างประกอบด้วยรูปสรีระเป็นพิเศษกว่าเทวัญญาอื่น ๆ เพราะเหตุที่ได้รับรักษาดีเป็นยอดเยี่ยม ท้าวเวปจิตตอสุรินทร์มีความห่วงหาอาลัยยิ่งนัก ไม่ยอมยกให้แก่ใครผู้มาขอทั้งหมด แต่ประสงค์จะให้ธิดาเลือกคู่ด้วยตนเอง จึงประกอบพิธีสยุมพร ให้ประชุมพลเมืองอสุระเพื่อให้ธิดาเลือกสามีตามแต่จะพึงใจ ประทานพวงดอกไม้แก่ธิดาเพื่อที่จะเสี่ยงเลือกคู่ครอง ในขณะที่ประชุมทำการสยุมพรนั้น พระอินทร์ได้ทรงทราบโดยทิพยเนตร จึงทรงเนรมิตพระองค์เป็นอสุระแก่ เสด็จไปยืนในที่สุดบริษัท ฝ่ายนางอสุรกายัญญาสุชาดามองตรวจดูอสุระผู้มาประชุมกันทางโน้นทางนี้ทั้งหมด พอมองเห็นอสุระแก่จำแลง ก็บังเกิดความรักขึ้นท่วมท้นเหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลมาท่วมทับด้วยอำนาจบุพเพสันนิวาส จึงเสี่ยงพวงดอกไม้ไปยังอสุระแก่จำแลง พวกอสุระทั้งหลายพากันละอายว่า ราชาของพวกตนเลือกคู่ให้ธิดามานานจนมาได้อสุระแก่คราว่าปู

ฝ่ายพระอินทร์ทรงประกาศพระองค์ว่าเป็นท้าวสักกเทวราช ทรงนำอสุรกายัญญาสุชาดาหนีไปทันที พวกอสุระพอรู้ว่าท้าวสักกเทวราชจำแลงมาก็กวักกันไล่ตาม มาตลีเทพสารธิดาเวชยันตรถไปรับในระหว่างทาง พระอินทร์ขึ้นประทับเวชยันตรถกับนางสุชาดา มุ่งพระพักตร์ไปสู่เทพนคร เมื่อถึงป่าไม้งิ้ว พวกลูกครุฑก็พากันตกใจร้องเซ็งแซ่ พระอินทร์ก็มีรับสั่งให้กลับรถพระที่นั่ง เพื่อช่วยลูกครุฑไม่ให้เป็นอันตราย พวกอสุระซึ่งไล่ตามคิดว่าพระอินทร์จักได้กำลังหนุน มีความกลัวไม่กล้าไล่ตามต่อก็กลับหลังหนีลงไปอสุรบุรี ท้าวสักกเทวราชนำอสุรกายัญญาสุชาดาเข้าสู่เทพนคร นางได้ขอพรให้ได้เสด็จตามไปในที่ทุกแห่งที่ท้าวสักกเทวราชเสด็จไป เพราะไม่มีมารดาบิดาหรือพี่น้องชายหญิงในเทวโลกนี้ พระอินทร์ได้ประทานปฏิญญาให้แก่นาง ตั้งแต่นั้นมาพวกอสุระก็เรียกพระอินทร์ว่า *ซรสักกะ* แปลว่า *ท้าวสักกะแก่*

พระเจดีย์จุฬามณี

พระเจดีย์จุฬามณี ท่านเล่าไว้ว่าเป็นที่บรรจ *จุฬา* คือ ส่วนของพระเศวตบนกระหม่อมแห่งศิวะ พร้อมกับ *โมฬี* คือ มุ่นหรือมวยผมทั้งหมด และ *มณี* คือ ปิ่นมณี หรือ ปิ่นแก้ว สำหรับปักมวยผม กับ *เวสุณะ* คือ เครื่องรัดมวยผม หรือที่เรียกว่า *รัดเกล้า* ของพระโพธิสัตว์ คำว่า *จุฬา* แปลอีกอย่างหนึ่งว่า *ปิ่น* แต่ในที่นี้ *จุฬามณี*

น่าจะแปลว่า จุฬพา (มวยผม) และ *ปิ่นมณีแห่งจุฬา* คำว่า *โมฬี* แปลว่า *มวยผม* หมายถึง *มวยผมบนจอม* (กระหม่อม) แห่งศีรชะก็ได้อีก มวยผมในส่วนนอกจากนั้นก็ได้อีก คือ หมายถึงผมถึงมวยผมทั้งหมด ส่วนจุฬาหมายเฉพาะส่วนของผมบนจอมศีรชะ คือ เฉพาะส่วนยอด

มีเล่าไว้ใน *อวิทุเรนิทาน*^๑ ใน *อรรถกถาชาดก* ว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณห์ ทรงม้ากัณฐกะ เสด็จข้ามแม่น้ำอนินมา เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนบนลานทรายทรงเปลื้องอาภรณ์ประทานแก่นายฉันทะ และประทานม้ากัณฐกะแก่เขา แล้วทรงจับพระขรรค์แสงดาบด้วยพระหัตถ์ขวา จับพระจุฬา (ยอดพระเกศา) กับพระโมฬี (มุ่นพระเกศาทั้งหมด) ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงตัดด้วยพระขรรค์แสงดาบ พระเกศายังเหลือแนบพระเศียร ประมาณสององคุลีม้วนกลับมาทางเบื้องขวาเป็นทักษิณาวฏุ คงอยู่ขนาดนั้นตลอดพระชนมชีพ พระมัสสุก็มีสมควรกันแก่พระเกศาไม่ต้องปลงพระเกศาและพระมัสสุอีก พระโพธิสัตว์ทรงโยนพระจุฬา กับพระโมฬีขึ้นไปในอากาศ ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรเห็นด้วยทิพยจักขุ ทรงรับด้วยผอบรัตนะ ทรงนำขึ้นไปประดิษฐานไว้ในเทวสถูปชื่อจุฬามณีเจดีย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับอีกสองสิ่ง คือ *ปิ่นมณี* และ *เครื่องรัดเกล้า* ดังกล่าวแล้ว รวมเป็น ๔ สิ่ง คือ ๑. *พระจุฬา* ๒. *พระโมฬี* ๓. *ปิ่นมณี* ๔. *เครื่องรัดเกล้า* นอกจากนี้ยังเป็นที่ยังเป็นที่บรรจุพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวาในคราวแบ่งพระธาตุ ดังที่มีเล่าไว้ใน *พระปฐมสมโพธิกถา* พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีความว่า

เมื่อโทณพราหมณ์แบ่งพระธาตุ แอบหยิบเอาพระธาตุธาตุ คือเขี้ยวแก้วเบื้องขวา ขึ้นซ่อนไว้ ณ ภายใต้ผ้าโพกศีรชะ พระอินทร์ ทอดพระเนตรเห็นด้วยทิพยจักขุ ทรงดำริว่า โทณพราหมณ์ไม่อาจทำสักการะให้สมควรแก่พระธาตุ ควรจะนำมาบูชาในเทวโลก จึงทรงอัญเชิญพระธาตุนั้นจากผ้าโพกของโทณพราหมณ์ ประดิษฐานในสุวรรณโลก ทรงนำขึ้นไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์จุฬามณี ในดาวดึงส์เทวโลก ฉะนั้น ในพระเจดีย์นี้จึงมีสิ่งบรรจุหลายอย่าง แต่ก็เรียกว่า *จุฬามณีเจดีย์*^๒

^๑ ชาดก. ๑/๑๐๒-๓.

^๒ ปฐม. ๕๑๕-๖.

ชัตติยะในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล น่าจะไว้พระเกศายาวมุ่นเป็นโมฬี (มวยผม) มีปิ่นเสียบที่จุฬา (ผมส่วนยอด) และมีเครื่องรัดเกล้า พระพุทธรูปสมัยแรก มีทำพระเศียรแบบชัตติยะดังกล่าว ในเวสสันดรชาดกก็มีแสดงไว้ตอนหนึ่งว่า พระเวสสันดรประทานทุกสิ่งแก่ผู้ขอจนกระทั่ง *สุวรรณสูจิ* ดังกล่าวในมหาชาติคำหลวงว่า ๘ ก็ถอดพระอินท์ปิ่นมาศ ประสาทแก่นายพเนจรนั้น

เทวสภาสุธัมมา

เรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตลอดถึงประวัติของท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์ ตามที่เล่ามาแล้ว โดยมากเก็บความมาจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ในคัมภีร์ฎีกาซึ่งแต่งภายหลังอรรถกถายิ่งพรรณนาไว้พิสดารกว่าคัมภีร์อรรถกถา เช่น พรรณนาถึงรายละเอียดของเครื่องประดับต่าง ๆ จะเก็บความในฎีกาเล่าต่อไปถึง *เทวสภาสุธัมมา* เทวสภานี้ พื้นเป็นแก้วผลึก ที่เสาชื่อและคอร์บชื่อ (สังฆาฎะ) เป็นต้น ลืมสลักตรงที่ต่อเป็นรูปสัตว์ร้าย เป็นต้น สำเร็จด้วยแก้วมณี เสาศื่อ สำเร็จด้วยทอง บาทเสาศื่อ (ถัมภกฆฎะ) และคอร์บชื่อ สำเร็จด้วยเงิน รูปสัตว์ร้าย สำเร็จด้วยแก้วประพาฬ นางตรัน (โคปานสี ไม้ค้ำโครงหลังคา) คันทวย (ปักขปาสะ) ขอบมุข สำเร็จด้วยรัตนะ ๗ หลังคามุงด้วยกระเบื้องอินทนิลโบกด้วยทอง โดมยอดสำเร็จด้วยรัตนะ ตรงกลางเทวสภามีธรรมาสน์ มีรัตนบัลลังก์กางกั้นเศวตฉัตร เป็นที่พระพรหมชั้นสูงลงมาแสดงธรรม หรือพระอินทร์หรือเทพผู้รู้ธรรม แสดงธรรม ถัดมาเป็นที่ประทับของพระอินทร์ แล้วเป็นที่นั่งของเทวบุตร ผู้เป็นสหายทำกุศลร่วมกันมา ๓๓ องค์ แล้วเป็นที่นั่งของเทพผู้มีศักดิ์ใหญ่่น้อยถัดกันไปโดยลำดับ แต่บางคัมภีร์เล่าว่า^๑ ตรงกลางเทวสภาเป็นที่ประทับของพระอินทร์ น่าจะถือเอาความว่าในวันที่มีแสดงธรรม ก็ตั้งธรรมาสน์ไว้ตรงกลาง ส่วนเวลาปกติตั้งที่ประทับของพระอินทร์มีทิพยลดดา (ไม้เครือเถา) ชื่ออาสาวดิ ส่วนต้นปาริฉัตตะกะ หรือปาริชาตัก เมื่อออกดอกส่งกลิ่น

^๑ ส. ป. ๑/๓๙๗-๙.

หอมขจร ก็จะมีลมทิพย์โฉบพัดมาเด็ดดอกปริชาตก์ แล้วมีลมรับดอกให้ปลิวเข้าไป ในเทวสภา มีลมกวาดดอกเก่าออก มีลมเกลี่ยดอกใหม่ มีลมบรรจงจัดช่อกลีบ และเกษรให้งดงามชวนชม พวกเทพพากันคอยฤดูผลัดใบของต้นปาริชาตก์ เพื่อจะได้ ประชุมรีนเริงในคราวต้นปาริชาตก์ออกดอกบานสะพรั่งเต็มที่

คัมภีร์ต่าง ๆ ชั้นอรรถกถาฎีกาที่พรรณนาเรื่องสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นคัมภีร์ ที่เขียนขึ้นภายหลังพุทธกาลมานาน เช่น *อรรถกถาธรรมบท* ก็เขียนขึ้นภายหลังพุทธกาล ประมาณ ๑,๐๐๐ ปี คัมภีร์ฎีกาต่าง ๆ เขียนขึ้นภายหลังจากนั้น และส่วนใหญ่เขียน ในลังกา เมื่ออ่านดูหลายคัมภีร์สอบกัน ก็พบข้อที่กล่าวไม่ตรงกันหลายแห่ง และ ความบางเรื่องดูจะขัดกันในตัวก็มี เช่น บ้านเกิดของมฆมาณพ ว่ามจคามก็มี อจลคาม ก็มี ต้นไม้ประจำ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คือต้นปาริชาตก์ บางคัมภีร์แสดงว่าเกิดขึ้นเมื่อ มฆมาณพ ไปเกิดเป็นพระอินทร์ เพราะเหตุที่เมื่อเป็นมนุษย์ได้ปลูกต้นโกวิพาระ (ทองหลาง) เพื่อเป็นร่มเงาแก่ประชาชน จึงไม่ใช่เป็นต้นไม้ที่มีอยู่ก่อนเมื่อครั้งบุพพเทพ คืออสุระครอบครองอยู่

แต่บางคัมภีร์เล่าว่า^๑ ภพดาวดึงส์บนยอดเขาสิเนรุและภพอสุระใต้เขาสิเนรุ มีทิพยสมบัติต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน ตลอดถึงต้นไม้ประจำภพทั้งสองนี้ก็คล้ายคลึงกัน จนถึงพวกอสุระ เมื่อถอยลงไปตั้งเมืองอยู่ใต้เขาสิเนรุแล้ว ก็ยังเคลิบเคลิ้มไปว่ายังอยู่ที่เมืองเก่าของตนบนยอดเขาสิเนรุ ครั้นถึงฤดูต้นจิตตปาฐาลีออกดอก ได้เห็นดอกต้น จิตตปาฐาลีแล้ว จึงรู้สึกขึ้นว่าไม่ใช่ต้นปาริชาตก์ เกิดความเสียดายเมืองเก่าของตน จึงยกกันขึ้นไปเพื่อจะชิงเอาเมืองเก่าซึ่งได้ชื่อว่าดาวดึงส์นั้นคืน ตามเรื่องที่พรรณนามา นี้แสดงว่าต้นปาริชาตก์มีประจำอยู่ที่นั่นก่อนแล้ว ไม่ใช่มาเกิดขึ้นภายหลัง และสงคราม ระหว่างเทพกับอสุระก็ต้องมีทุกคราวที่ต้นจิตตปาฐาลีออกดอก แม้ในบัดนี้ก็น่าจะยัง ทำสงครามกันอยู่ทุกฤดูที่ต้นจิตตปาฐาลีออกดอกดังกล่าว ในการทำสงครามกันท่านยัง พรรณนาไว้ว่าไม่มีฝ่ายไหนบาดเจ็บล้มตาย ทั้งชิงเอาเมืองของกันและกันก็ได้ตั้งที่ กล่าวมาแล้ว

^๑ ส. ป. ๑/๓๙๗-๙.

นำคิดอีกว่าพวกอสุระเป็นพวกบุพพเทพคือพวกเทพที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์มาก่อนโน่นจึงไม่จัดเข้าพวกเทวดาด้วย และโน่นจึงไม่จัดอสุรภาพเป็นสวรรค์ชั้นหนึ่ง และเมื่อไม่จัดเป็นพวกเทวดา จะจัดเป็นพวกอะไร เป็นสุคติ หรือทุคติ และเมื่อทั้งสองฝ่ายต้องทำสงครามกันอยู่ทุกฤดูออกดอกของต้นจืดตปาฏลี คุณก็ไม่ค่อยมีความสุขเท่าไรนัก ไม่ค่อยสมกับเป็นสวรรค์ซึ่งเป็นผลของท่าน ศील เพราะพวกเทวดาชาวเมืองดาวดึงส์ ต้องเป็นทหารออกสงครามกันเกือบจะเป็นงานประจำปี และที่กล่าวว่าฤดูรื่นเริงของพวกเทวดาคือฤดูที่ต้นปาริชาติก็ออกดอก ก็น่าจะรื่นเริงกันไม่ได้เต็มที่ เพราะจะต้องออกสงครามรบกับอสุระ ฉะนั้น ฤดูที่ต้นไม้ประจำภาพทั้งสองออกดอก ก็กลายเป็นฤดูสงคราม แทนที่จะเป็นฤดูรื่นเริงของเมืองทั้งสอง

ใน อรรถกถาสุลลวชาดก^๑ ยังได้นำเอาเรื่องมฆมาณพไปเกิดเป็นพระอินทร์มากล่าวว่าเป็นชาติอดีตของพระพุทธเจ้าชาติหนึ่ง เรื่องพระอินทร์ตามที่เล่านี้ จึงกลายเป็นไม่ใช่พระอินทร์องค์ปัจจุบัน แต่กลายเป็นพระอินทร์ในอดีตกาลนานไกล แต่ท่านก็ได้กล่าวไว้ว่าเมื่อพระอินทร์องค์หนึ่งสิ้นบุญจุติไป ก็มีพระอินทร์อีกองค์หนึ่งเกิดสืบแทนกันไป บางคัมภีร์ตั้งกฎเกณฑ์ไว้ด้วยว่า ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพระอินทร์ทุกคนต้องเป็นคนชาวบ้านอจลคามในแคว้นมคธ และทำบุญเช่นเดียวกับมฆมาณพ

คราวนี้ กลับมาย้อนพิจารณาถึงความประพฤติของมฆมาณพ ท่านพรรณนาถึงมฆมาณพว่าแผ้วถางที่ดินสร้างถนนหนทาง เป็นต้น เมื่อมีใครมาแย่งที่ก็ไม่หวงย้ายไปแผ้วถางที่อื่นต่อไป ทั้งหมดเข้าลักษณะผู้ที่สร้างความสุขให้แก่ประชาชนสมเหตุสมผล แต่เมื่อไปเกิดเป็นพระอินทร์ คุณมีความประพฤติเปลี่ยนไป ท่านองห้วนหน้าหมู่หรือราชาในสมัยโบราณซึ่งเจริญและฉลาดกว่า อพยพหรือยกกองทัพไปยึดถิ่นของหมู่ชนที่ยังไม่เจริญไม่ฉลาด จะพึงเห็นได้ตามเรื่องที่ท่านเล่าเอง พวกอสุระซึ่งเป็นเจ้าถิ่นชั้นดาวดึงส์แต่เดิมดุก็ตั้งใจต้อนรับคณะของพระอินทร์ซึ่งมาใหม่อย่างซื่อ ๆ ทั้งมีน้ำใจเอื้อเฟื้อจนถึงแบ่งเมืองให้ครอบครองถึงกึ่งหนึ่ง และจัดให้มีการเลี้ยงต้อนรับ แต่พระอินทร์ต้องการจะครอบครองแต่ฝ่ายเดียวทั้งหมด จึงออกอุบายให้พวกอสุระตีมสุราจนเมาหมดความรู้สึกแล้วช่วยกันจับทุ่มลงไปในอรรถกถาสังยุตยังเล่าว่า

^๑ ชาตก. ๑/๓๐๘.

เมื่อพวกอสุระฟื้นคืนสติขึ้นแล้ว รู้ตัวว่าเสียเมืองไปเพราะสุรา จึงตั้งกติกากันว่า จะไม่ดื่มสุรากันอีกต่อไป แต่ก็เสียเมืองไปเสียแล้ว และเพราะเหตุนั้น จึงได้นำมาว่า อสุระไม่ดื่มสุรา ถอดเอาความก็คือ พระอินทร์ออกอุบายขับอสุระออกไปได้หมด เรื่องของพระอินทร์ดังกล่าวนี้น่าดูตรงข้ามกับเรื่องของมฆมาณพ ฉะนั้น จึงเห็นได้ชัดว่าเรื่องของพระอินทร์คงเป็นเรื่องของกษัตริย์หรือราชาเก่าแก่ดึกดำบรรพ์ ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลซึ่งมีชื่อเสียงทรงจำกันมาเป็นพิเศษ จนถึงภายหลังยกขึ้นเป็นเทวราชครอบครองสวรรค์ชั้นหนึ่ง ครั้นตกมาถึงยุคพุทธกาล เรื่องพระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชก็ได้ติดเข้ามาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นจอมทัพชั้นดาวดึงส์

ในคัมภีร์ชั้นบาลีมีกล่าวถึงหลายแห่ง แต่มาเล่าให้พิสดารมากในชั้นอรรถกถาฎีกา ด้วยเก็บเอาเรื่องพระอินทร์ของเก่ามาเล่าผสมกับเรื่องของมฆมาณพให้เป็นคนเดียวกันคือมฆมาณพไปเกิดเป็นพระอินทร์ แต่ประวัติของมฆมาณพดำเนินเรื่องไปตามหลักทานศีล ซึ่งเป็นเหตุแห่งสวรรค์ตามหลักพระพุทธศาสนาโดยตรง ส่วนประวัติของพระอินทร์ดำเนินไปตามหลักของวีรบุรุษหรือมหाराชทางคติโลก ไม่คำนึงถึงทานศีลเป็นใหญ่ แต่มุ่งชัยชนะเป็นที่ตั้ง ฉะนั้น เมื่อเทียบดูกันแล้วจะเห็นว่า เป็นเรื่องมาคนละทางคนละคติ เมื่อจับมาผสมกันก็คงยืนกันอยู่คนละแนวนั้นเอง หรือจะแก้ว่าเมื่อมาเกิดเป็นเทพผู้หัวหน้า ได้สวยทิพย์สมบัติ ก็เลยเกิดความติดความเพลิน เปลี่ยนนวิปฏิบัติไปข้อแก่นี้อาจเป็นไปได้ เทียบในเมืองมนุษย์นี้เอง คนที่เคยประพฤติดีเมื่อเป็นคนสามัญครั้งได้ยศได้ลาภมากขึ้น เปลี่ยนความประพฤติไปก็มี สวรรค์จึงอาจกลายเป็นโทษแก่คนที่หลงติดมัวเมาอยู่ได้ เพราะเป็นผลที่น่าติดน่าเพลินเพลินอย่างยิ่ง เมื่อเมาสวรรค์จนลืมตัวเสียแล้วก็ย่อมจะลืมความดีได้ ฉะนั้น เทวดาจึงมีเวลาสิ้นบุญต้องจุติ บางทีจุติก่อนกำหนดก็มี ท่านว่าเหตุอย่างหนึ่งได้แก่เพราะมัวเล่นเพลินจนลืมบริโภค คือเพราะเมาสวรรค์เกินไปนั่นเอง

วัตตบท ๗/ ประการ

เรื่องพระอินทร์ที่กล่าวถึงในคัมภีร์ชั้นบาลีก็มีเค้าเรื่องเช่นเดียวกับในอรรถกถาฎีกา ท่านรวบรวมไว้ สักกสังยุต ตั้งจะเลือกเก็บความมาเล่าต่อไป

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในศาลาประชุมที่สร้างเป็นเรือนยอดในป่ามหาวันใกล้กรุงเวสาลี เจ้าลิจจวีชื่อ มหาลิ เข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า พระพุทธองค์ได้ทรงเคยเห็นท้าวสักกะจอมเทพแล้วหรือ พระองค์ตรัสตอบว่าได้ทรงเห็น เจ้ามหาลิก็ยิ่งสงสัย กราบทูลว่าท้าวสักกะจอมเทพที่ทรงเห็นนั้นน่าจะเป็นท้าวสักกะปลอม เพราะท้าวสักกะจอมเทพเห็นได้ยาก พระองค์ตรัสตอบว่า ทรงรู้จักท้าวสักกะ ทั้งทรงทราบธรรมที่ท้าวสักกะประพฤติ แล้วจึงเกิดเป็นท้าวสักกะ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าต่อไปว่า ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อเป็นมนุษย์ในกาลก่อนได้เป็นมาณพชื่อว่า มฆะ ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าวมฆวา* หรือ *มฆวาน*

เมื่อเป็นมนุษย์ในกาลก่อนได้ให้ทานในเมือง ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าวปรินททะ*
 เมื่อเป็นมนุษย์ในกาลก่อนได้ให้ทานโดยสักการะเคารพ ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าวสักกะ*
 เมื่อเป็นมนุษย์ในกาลก่อนได้ให้ที่พัก ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าววาสะ* หรือ *วาสพ*
 ทรงคิดรู้ความทั้งพันชั่วเวลาครู่เดียว ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าวสหัสสักกะ* หรือ
ว่า สหัสเสนตร แปลเหมือนกันว่า *ท้าวพันตา*

ท้าวสักกะมีอสุภกัญญาชื่อสุชา เป็นปชาบดี (ชายา) ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าวสุขัมบดี*

ท้าวสักกะครอบครองราชสมบัติ เป็นอิสริยาธิบดีแห่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ฉะนั้น จึงเรียกว่า *ท้าวเทวานมินทะ* (จอมเทพ เรียกสั้นว่า พระอินทร์)

ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้สมทานประพฤติปฏิบัติวัตตบท ๗ ประการ จึงเกิดเป็นท้าวสักกะ คือ

๑. เลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต
๒. ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้เป็นเชษฐา (ผู้เจริญคือผู้ใหญ่) ในตระกูลตลอดชีวิต
๓. มีวาจานุ่มนวลสุภาพตลอดชีวิต
๔. มีวาจาไม่ส่อเสียดตลอดชีวิต
๕. มีใจปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการแจกจ่ายทาน ครอบครองเรือนตลอดชีวิต

๖. มีวาจาสัตย์จริงตลอดชีวิต

๗. ไม่โกรธแม้ว่าถ้าเกิดโกรธขึ้นก็ระงับได้ทันทีตลอดชีวิต^๑

ธัชคสูตร - ธรรมเครื่องขจัดความกลัว

เรื่อง เทวสุรสงคราม ได้มีเล่าไว้ในคัมภีร์ชั้นบาลีหลายแห่ง เรื่องมีชื่อเสียงที่
ใช้สวดเป็นพระปริตคือ ธัชคสูตร^๒ (สูตรที่แสดงถึงยอดธง) มีความว่า

สมัยเมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในเขตวนารามของอนาถปิณฑิกะ
ใกล้กรุงสาวัตถี ได้ตรัสเรื่องเทวสุรสงครามแก่ภิกษุทั้งหลาย มีความว่า เรื่องเคยมีมา
แล้ว สงครามระหว่างเทพและอสูรได้เกิดประชิดติดพันกันขึ้น ท้าวสักกะจอมเทพเรียก
ประชุมเทพชั้นดาวดึงส์ตรัสสั่งว่า ถ้าเทพผู้เข้าสงครามพึงเกิดความกลัวความหวาดเสียว
หรือความสะดุ้งขนพองสยองเกล้า ก็ให้มองดูยอดธงของพระองค์ ไม่เช่นนั้นก็ให้มอง
ดูยอดธงของเทวราชชื่อ ปชาบดี ไม่เช่นนั้นก็ให้มองดูยอดธงของเทวราชชื่อ วรุณ ไม่
เช่นนั้นก็ให้มองดูยอดธงของเทวราชชื่อ อีสาน ความกลัวความหวาดเสียวหรือความ
ขนพองสยองเกล้าก็จักหายไป เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องเทวสุรสงครามในอดีต
ดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสน้อมเข้ามาทางพระพุทธศาสนาว่า เมื่อพวกเทพที่เข้าสงครามมองดู
ยอดธงของท้าวสักกะจอมเทพ หรือของเทวราชอีกสามองค์นั้น ความกลัว ความหวาดเสียว
หรือความขนพองสยองเกล้าจักหายไปก็ได้ ไม่หายไปก็ได้ เพราะเหตุที่ท้าวสักกะ
จอมเทพเองยังมีใช้ผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ยังมีความกลัว ความหวาดเสียว
ความสะดุ้ง ยังต้องพ่ายหนี ส่วนพระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า ถ้าท่านทั้งหลายไปอยู่ป่า
ไปอยู่โคนไม้ หรืออยู่ในเรือนว่าง จักพึงเกิดความกลัวความหวาดเสียวหรือความขนพอง
สยองเกล้าขึ้น ก็พึงระลึกถึงพระองค์ หรือระลึกถึงธรรม หรือระลึกถึงสงฆ์ เมื่อระลึกถึง
อยู่ดังนี้ ความกลัวความหวาดเสียวหรือความขนพองสยองเกล้าจักหายไป เพราะเหตุ
ที่พระตถาคตเป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นผู้ไม่กลัว ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง
ไม่พ่ายหนี

^๑ ส. สคา. ๑๕/๓๓๗/๙๑๒-๕.

^๒ ส. สคา. ๑๕/๓๒๐/๘๖๓-๖.

พระสูตรนี้มีข้อนำสังเกตว่า มีคำขึ้นต้นว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ใช้ขึ้นต้นเมื่อจะเล่าเรื่องแต่อดีตที่ล่วงมาแล้วนาน แสดงว่าเป็นเรื่องที่เล่ากันมานาน และการนำเรื่องเก่ามาเล่าในคัมภีร์ชั้นบาลีทุกแห่ง จะเป็นเรื่องนี้หรือเรื่องอื่นก็ตาม ก็เพื่อสาธกธรรมดั่งที่เรียกว่า นิทานสุภาษิต ในเรื่องนั้นก็เช่นเดียวกัน นำเรื่องเวทาสุรสงครามตอนนั้นมาเล่าก็เพื่อสอนให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นต้น ในเมื่อเกิดความกลัวขึ้น เช่นเดียวกับพวกเทพเมื่อเข้าสงครามกับอสูร เกิดความกลัวขึ้นก็ดูยอดตรงของพระอินทร์ หรือของเทวราชรองลงมาทั้งหลาย (พระยอดตรง น่าจะสร้างขึ้นตามนัยพระสูตรนี้)

ชั้นติธรรม

ในสงครามคราวหนึ่ง เวปจิตตีสุนทรินทร์ สั่งพวกอสูรให้พยายามจับพระอินทร์ พันธนาการมาอสูรบุรี ฝ่ายพระอินทร์ก็สั่งให้ พวกเทพจับเวปจิตตีสุนทรินทร์ พันธนาการ มาสู่รัชมสภาเช่นเดียวกัน ในสงครามครั้งนั้น พวกเทพชนะอสูร จึงจับเวปจิตตีสุนทรินทร์ พันธนาการมาสู่รัชมสภา เวปจิตตีสุนทรินทร์เมื่อถูกพันธนาการ ๕ ตำแหน่ง (มือสอง เท้าสอง และคอเป็นที่ห้า) ถูกนำเข้ามายังสู่รัชมสภา ก็บริภาษตำพระอินทร์ด้วยถ้อยคำหยาบช้ำต่าง ๆ ทั้งในขณะที่เข้าไปและออกมา

พระมาตลีเทพสารทิทูลถามพระอินทร์ว่า ทรงอดกลั้นได้เพราะกลัวหรือว่า เพราะอ่อนแอ

พระอินทร์ตรัสตอบว่า ทรงทนได้ไม่ใช่เพราะกลัว ไม่ใช่เพราะอ่อนแอ แต่วิญญู เช่นพระองค์จะตอบโต้กับผู้พาลได้อย่างไร

พระมาตลีทูลว่า ผู้พาลจะได้กำเร็บถ้าไม่กำหราบเสีย เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญา ฟังกำหราบผู้พาลเสียด้วยอาชญาอย่างแรง

พระอินทร์ตรัสว่า ทรงเห็นว่ารู้ว่าเขาโกรธแล้วมีสติสงบได้ นี่แหละเป็นวิธี กำหราบพาล

พระมาตลีได้ทูลแย้งว่า ความอดกลั้นดั่งนั้นมีโทษ คือ พาลเข้าใจว่าผู้นี้อดกลั้น เพราะกลัวเรา ก็ยิ่งข่ม เหมือนโคยี่งหนก็ยิ่งไล่

พระอินทร์ก็คงตรัสยืนยันว่า พาลจะสำคัญอย่างไรก็ตาม ประโยชน์ของตนสำคัญยิ่งและไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าขันติ ผู้ที่มีกำลังอดกลั้นต่อผู้ที่อ่อนแอเรียกว่ามีขันติอย่างยิ่ง เพราะผู้ที่อ่อนแอ ต้องอดทนอยู่เองเสมอไป ผู้ที่มีกำลังซึ่งใช้กำลังพาล (เช่นพาลตอบ) ไม่เรียกว่ามีกำลัง ส่วนผู้ที่มีกำลังซึ่งมีธรรมคุ้มครอง ย่อมไม่มีกล่าวตอบ ผู้โกรธตอบผู้โกรธ หยาบมากไปกว่าผู้โกรธที่แรก ส่วนผู้ที่ไม่โกรธตอบผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้ที่รู้ว่าเขาโกรธแต่มีสติสงบได้ ชื่อว่าประพุดติประโยชน์ ทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่นทั้งสองฝ่าย แต่ผู้ที่ไม่ฉลาดไม่รู้ธรรมก็ย่อมจะเห็นผู้ที่รักษาประโยชน์ตนและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายดังกล่าว ว่าเป็นคนโง่ไปเสีย

ในคัมภีร์เล่าเรื่องพระอินทร์และพระมาตลีโต้ตอบกันดังนี้แล้ว ก็กล่าวเป็นพุทธโอวาทต่อไปว่า ท้าวสักกะจอมเทพยังกล่าวสรรเสริญ ขันติ (ความอดทน) และ โสรัจจะ (ความเส่งี่ยม) ภิภษุทั้งหลายก็ฟังมีขันติโสรัจจะจึงจะดังมา^๑

เรื่องนี้สรรเสริญคุณของขันติ ในคำโต้ตอบกันแฝงคติธรรมที่น่าพิจารณา คือ ถ้าดูอย่างผิวเผินก็รู้สึกเพียงว่าพระอินทร์ทรงมีขันติเป็นอย่างดี และทรงสรรเสริญคุณของขันติต่าง ๆ แต่ก็ควรพิจารณาต่อไปว่า พระอินทร์ทรงใช้ขันติตั้งที่ตรัสสรรเสริญนั้นตอนไหน ก็จะได้เห็นว่าทรงใช้ในตอนที่เป็นผู้ชนะแล้ว และเวบจิตตือสุรินทร์ถูกจับมัดเข้ามาเฝ้าหมุดกำลังอำนาจที่จะทำอะไรได้ ได้แต่เพียงด่าอย่างคนแพ้หมดทางสู้ ด้วยประการทั้งปวงเท่านั้น พระอินทร์ทรงใช้ขันติในตอนนั้นจึงเหมาะด้วยประการทั้งปวง แต่ในตอนที่ทำสงครามกันไม่ได้แสดงว่าพระอินทร์ตรัสสั่งให้ใช้ขันติ แต่ทรงสั่งให้รับชนะและให้จับเวบจิตตือสุรินทร์พันธนาการนำเข้ามา ทั้งทรงอบรมให้ใช้ความพยายามดังจะเล่าต่อไป เรื่องนี้จึงมีคติแฝงอยู่ถึงระยะเวลาที่ควรจะใช้ธรรมข้อไหน ในเวลาไหน สำหรับในคติโลก ถ้าใช้ธรรมไม่ถูกเวลาแล้วก็จะเสียประโยชน์

ในทิวาสุรสงครามครั้งหนึ่ง เวบจิตตือสุรินทร์ชักชวนท้าวสักกะให้เอาชนะกันด้วยสุภาษิต (ธรรมยุทธ) ทั้งสองฝ่ายตกลงกันตั้ง *ปารีสัชชะ* เป็นผู้พิจารณาตัดสิน (ทำนองอนุญาโตตุลาการกระมัง) เวบจิตตือสุรินทร์เสนอให้ท้าวสักกะทรงกล่าวขึ้นก่อน

^๑ ส. สคา. ๑๕/๓๒๓/๘๖๗-๘๗๖.

ฝ่ายท้าวสักกะทรงเสนอให้เวจิตตือสุรินทร์กล่าวขึ้นก่อน เพราะเป็นบุพพเทพ (เทพอยู่ มาก่อน)

เวจิตตือสุรินทร์ได้กล่าวว่า พวกพาลพึงกำเริบอย่างยิ่งถ้าไม่มีผู้กำหราบเสีย เพราะฉะนั้น ผู้ทรงปัญญาที่พึงกำหราบพาลด้วยอาชญาอย่างแรง

ท้าวสักกะได้ตรัสว่า พระองค์ทรงเห็นว่า รู้ว่าเขากำเริบ มีสติสงบได้ นี้แหละ เป็นวิธีกำหราบพาล

เวจิตตือสุรินทร์กล่าวว่า ตนเห็นว่าความอดกลั้นตั้งนั้นมีโทษ คือพาลเข้าใจ ว่าผู้นี้อดกลั้นเพราะกลัวเราก็อึดข่ม เหมือนโคที่ยิ่งหนี้ยิ่งไล่

ท้าวสักกะตรัสว่า พาลจะสำคัญอย่างไรก็ตาม ประโยชน์ของตนสำคัญยิ่งกว่า และไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าขันติเป็นต้น เหมือนอย่างที่ตรัสตอบแก่พระมาตลีเทพสารเถ

เมื่อเวจิตตือสุรินทร์กล่าวจบครั้งหนึ่ง ๆ พวกอสุระพากันอนุโมทนา ฝ่ายพวก เทพหนึ่ง เมื่อท้าวสักกะตรัสจบครั้งหนึ่ง ๆ พวกเทพพากันอนุโมทนา พวกอสุระนี้ ครั้นทั้งสองฝ่ายได้กล่าวจบแล้ว พวกปาริสาชชะของเทพและอสุระได้ลงความเห็น ว่า คำของเวจิตตือสุรินทร์เป็น ทูพภาษิต เพราะแนะนำให้ลงทัณฑ์ให้ลงศาสตราวุธ ให้ทะเลาะวิวาทบาดหมาง ส่วนคำของท้าวสักกะเป็น สุภาษิต เพราะแนะนำให้ไม่ลง ทัณฑ์ไม่ลงศาสตราวุธ ไม่ทะเลาะวิวาทบาดหมาง จึงตัดสินให้ท้าวสักกะชนะ^๑

ความเพียร

ในเทวาศุรสงครามครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะตรัสอบรม *สุวีรเทวบุตร* ซึ่งรับเทวโองการ ให้ยกไปรบอสุระ แล้วประมาทละเลยเสียถึงสามครั้งว่า ผู้ที่ไม่มีความพากเพียรพยายาม จะบรรลุถึงความสุขได้ในที่ใดก็ขอให้ไปในที่นั้นเถิด และช่วยบอกให้พระองค์ไปในที่นั้นด้วย

^๑ ส. สคา. ๑๕/๓๒๖/๘๗๗-๘๘๓.

สุวีรเทวบุตรกราบทูลว่า ผู้ที่เกียจคร้านไม่ขยันหมั่นเพียร ไม่ทำกิจที่ควรทำ แต่ก็ได้ประสบความสำเร็จทุกอย่างที่ปรารถนา ขอประทานพรอย่างนี้แก่ตน

ท้าวสักกะตอบว่า คนเกียจคร้านบรรลุถึงความสุขอย่างยิ่งในทีใด ก็ให้สุวีรเทวบุตรไปในที่นั้นเอง และช่วยบอกให้พระองค์ได้ไปในที่นั้นด้วย

สุวีรเทวบุตรก็ยังกราบทูลขอประทานพรเพื่อให้ได้รับความสุข ชนิดที่ไม่มีทุกข์ โศกโดยไม่ต้องทำอะไร

ฝ่ายท้าวสักกะตรัสว่า ถ้าจะมีใครดำรงชีวิตอยู่โดยไม่ต้องทำอะไรในทิศทางไหน นั้นเป็นทางนิพพานแน่ ให้สุวีรเทวบุตรไปและช่วยบอกพระองค์ให้ไปด้วย

อีกเรื่องหนึ่ง ท้าวสักกะทรงอบรมสุริมเทวบุตร เพราะปรารถนาเหตุเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าเรื่องท้าวสักกะเป็นอดีตนิทานสาธกยกขึ้นเตือนภิกษุทั้งหลายว่า บวชแล้วก็พากเพียรพยายามเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง บรรลุลหรรษที่ยังไม่บรรลุ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้งเกิด^๑

ในสงครามระหว่างเทพและอสูระ ครั้งหนึ่งหมู่ฤๅษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมคิดเห็นว่า พวกเทพตั้งอยู่ในธรรม ส่วนพวกอสูระไม่ตั้งอยู่ในธรรม จะพึงมีภัยจากอสูระ จึงพากันไปหา สัมพรอสุรินทร์ ขอภัยทักษิณาทาน (อภัยทาน) ฝ่ายสัมพรอสุรินทร์ได้กล่าวว่าจะไม่ให้อภัยแก่พวกฤๅษีชั่วร้ายซึ่งคบทำวสักกะ พากันมาขอภัยก็ดีแล้ว จะให้ภัยแก่ฤๅษีพวกนี้สักที พวกฤๅษีได้กล่าวสาปสัมพรอสุรินทร์ว่า ภัยจะมีแก่ผู้ให้ภัย หวานพีชเช่นใด ก็ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว หวานพีชแล้วก็จักเสวยผลของพีชที่หวานเอง ในราตรีนั้น สัมพรอสุรินทร์นอนผวาตื่นสะดุ้งหวาดเสียวขึ้นสามครั้ง พระอาจารย์กล่าวอธิบายว่า เพราะเหตุที่ถูกสาปจนนอนสะดุ้งตั้งนั้น จึงได้ชื่อว่า เวปจิตติ สิบมา^๒

^๑ สล. สคา. ๑๕/๓๑๗/๘๔๗-๘๕๔.

^๒ สล. สคา. ๑๕/๓๓๒/๘๙๙-๙๐๔.

ในบางคราว ทั้งสองฝ่ายก็สงบสงครามกันและไปด้วยกัน แต่ก็ยังคงมีความคิดเห็นและความประพฤติต่างกัน

ครั้งหนึ่งท้าวสักกะทรงดำริว่าไม่ควรประทุษร้ายศัตรู เวชิตตือสุรินทร์ทราบพระดำรินั้นด้วยใจ จึงเข้าไปหาท้าวสักกะ ณ ที่ประทับท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นแต่ไกล ตรัสสั่งให้เวชิตตือสุรินทร์หยุด ตรัสว่าทรงจับได้ (ว่าลอบเข้ามา) แล้วเวชิตตือสุรินทร์จึงถามว่า ท้าวสักกะทรงละความคิดเดิมว่าจะไม่ทำร้ายศัตรูเสียหรือ ท้าวสักกะตรัสให้เวชิตตือสุรินทร์สงบก่อนว่าจะไม่ทำร้าย เวชิตตือสุรินทร์จึงสงบว่าบาปของผู้กล่าวเท็จ บาปของผู้กล่าวร้ายพระอริยเจ้า บาปของผู้ประทุษร้ายมิตร บาปของผู้อกตัญญู ขอให้บาปนั้นทั้งหมดจงตกต้องผู้ประทุษร้ายต่อท้าวสักกะ^๑

ในบางครั้ง ท้าวสักกะและเวชิตตือสุรินทร์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยกันในวิหารสำหรับประทับพักกลางวัน ต่างยืนฟังพาทาประตุงค์ละข้าง ทั้งสองต่างได้กล่าวภาษิตถวายพระพุทธเจ้าสรรเสริญความเพียรพยายามจนกว่าจะสำเร็จประโยชน์ แต่คำของพระอินทร์กล่าวแกลมสรรเสริญขึ้นดี^๒

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหารสำหรับประทับพักกลางวัน ท้าวสักกะและสหัมบดีพรหมเข้าไปเฝ้า ยืนฟังพาทาประตุงค์ละข้าง ท้าวสักกะกราบทูลขอให้ทรงหมั่นจาริกเที่ยวไปในโลก เพราะทรงมีจิตวิมุตติดีแล้ว เหมือนดวงจันทร์วัน ๑๕ ค่ำ ส่วน สหัมบดีพรหมกราบทูลขอให้ทรงหมั่นจาริกเที่ยวไปแสดงธรรมในโลก เพราะผู้รู้ธรรมจักมี^๓

ในบางครั้ง ท้าวสักกะและเวชิตตือสุรินทร์ไปหาฤๅษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมด้วยกัน เวชิตตือสุรินทร์สวมรองเท้า คาดขรรค์กันร่ม เข้าสู่อาศรมทางยอดประตูดินเฉียดหมู่ฤษีโดยไม่เคารพ ฝ่ายท้าวสักกะถอดฉลองพระบาท ประทานพระขรรค์แก่เทพอินลฉัตร

^๑ ส. สคา. ๑๕/๓๒๙/๘๘๗-๙.

^๒ ส. สคา. ๑๕/๓๒๙/๘๘๗-๘๙๔.

^๓ ส. สคา. ๑๕/๓๔๒/๙๒๕-๗.

เข้าไปสู่อาศรมทางประตู ยืนประคองอัญชลีไปทางหมู่ฤๅษีในที่ไต้ลม หมู่ฤๅษีได้ขอให้ ท้าวสักกะถอยออกไปจากทิศทางที่ลมจะโชยกลั่นกายของพวกฤๅษีไป ท้าวสักกะตรัสว่า ทรงประสงค์กลั่นที่ลมโชยไปจากกายของฤๅษีเหมือนอย่างทรงประสงค์มาลาดอกไม้งาม บนศีรษะ พวกเทพไม่เห็นว่าเป็นปฏิภูมในกลั่นกายฤๅษี^๑

ครั้งหนึ่ง เวปจิตตีสุนทรณ์ป่วยหนัก ท้าวสักกะเสด็จไปเยี่ยมถามอาการไข้ เวปจิตตีสุนทรณ์ขอให้ท้าวสักกะทรงช่วยเยียวยารักษา ฝ่ายท้าวสักกะก็ทรงขอให้เวปจิตตีสุนทรณ์บอก *สัมปริมายา* (มายามนต์ชื่อว่าสัมปริ เป็นมายามนต์ของอสุระกระมัง) ท้าวเวปจิตตีสุนทรณ์ขออนุญาตพวกอสุระ แต่พวกอสุระห้ามไม่ให้บอก เวปจิตตีสุนทรณ์ จึงกล่าวพรุสวาทให้ท้าวสักกะไปนรก^๒

ยังมีเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่นครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะเตรียมจะทรงเทพธิดาเสด็จทอด พระเนตรอุทยาน เมื่อเสด็จลงจากเวชยันตปราสาท ทรงประคองอัญชลีนอนน้อมไปใน ทิศทั้งปวง เมื่อพระมาตลีเทพธิดาทูลถาม ตรัสตอบว่า ทรงนอบน้อมบรรพชิตผู้มีศีล บริสุทธิ มีจิตตั้งมั่นประพฤติพรหมจรรย์ และทรงนอบน้อมคฤหัสถ์ที่ทำบุญ มีศีล เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม บางครั้งเมื่อเสด็จลงจากเวชยันตปราสาท ทรงนมัสการพระพุทธเจ้า บางครั้งทรงนมัสการพระสงฆ์^๓

ความไม่โกรธ

เรื่องเกี่ยวกับความไม่โกรธ ได้มีเล่าไว้หลายเรื่อง เช่น ครั้งหนึ่งท้าวสักกะ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถามว่า ข้าอะไรได้อยู่เป็นสุข ข้าอะไรได้ไม่โศก พระองค์ โปรดให้ข้าอะไรเพียงข้อเดียว ตรัสตอบว่า ข้าความโกรธ

^๑ ส. สคา. ๑๕/๓๓๑/๘๙๕-๘.

^๒ ส. สคา. ๑๕/๓๕๐/๙๕๐-๑.

^๓ ส. สคา. ๑๕/๓๔๓/๙๒๘-๙๓๒.

ครั้งหนึ่ง มียักษ์ตนหนึ่งผิวพรรณเศร้าหมอง รูปร่างน่าเกลียด ขึ้นไปนั่งบนอาสนะของท้าวสักกะ พวกเทพชั้นดาวดึงส์พากันโพนทนาติเตียน แต่ยิ่งโพนทนาติเตียนยักษ์นั้นก็ยิ่งงามยิ่งผ่องใส จนพวกเทพพากันประหลาดใจว่าจะเป็น *ยักษ์กินโกรธ* ท้าวสักกะทรงทราบแล้วได้เสด็จเข้าไป ทรงทำผ้าเฉวียงพระอังสะข้างซ้าย ทรงคุกพระชานุมณฑลเบื้องขวาลงบนพื้นดิน (พรหมชาณุกะ คุกเข่าทำพรหม) ทรงประคองอัญชลี (เหนือพระเศียร) ประกาศพระนามของพระองค์ขึ้น ๓ ครั้ง ว่าพระองค์คือท้าวสักกะจอมเทพยักษ์นั้นก็มิผิวพรรณเศร้าหมอง รูปร่างน่าเกลียดยิ่งขึ้นจนหายไปในที่นั้น ท้าวสักกะขึ้นประทับบนอาสนะของพระองค์แล้วตรัสอบรมพวกเทพ สาธกพระองค์เองว่า พระองค์ไม่ทรงโกรธมาช้านาน ความโกรธไม่ตั้งติดในพระองค์ แม้จะโกรธชั่ววูบเดี๋ยวก็ไม่กล่าว ผรุสวาจา พระองค์ทรงข่มตนได้

ครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะได้กล่าวอบรมเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ให้มีอำนาจเหนือความโกรธ อย่าจิตจางในมิตร อย่าตำหนิผู้ไม่ควรตำหนิ อย่ากล่าวส่อเสียด ความโกรธทับบดคนบาปเหมือนภูเขาลูก

อีกครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะได้ตรัสอบรมพวกเทพชั้นดาวดึงส์ว่า อย่าให้ความโกรธครอบงำ อย่าโกรธตอบผู้โกรธ ความไม่โกรธและความไม่เบียดเบียนมีอยู่ในพระอริยะทั้งหลายทุกเมื่อ ส่วนความโกรธทับบดคนบาปเหมือนภูเขาลูก

อดีตชาติของเทวดา

ยังมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์ที่นำมาเล่ารวมไว้ด้วย เรื่องแรกเล่าไว้ใน สักกสังยุตและในบาลีอุทาน มีเค้าเป็นเรื่องเดียวกัน จะเก็บเรื่องในบาลีอุทาน^๑ มาเล่าก่อน มีความย่อว่า

^๑ พุ. อ. ๒๕/๑๔๕/๑๑๒-๔.

สมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวันใกล้กรุงราชคฤห์ มีชายคนหนึ่งเป็นโรคเรื้อน เป็นคนยากจนแร้นแค้นแสนเข็ญ ชื่อว่า *สุปปพุทธะ* ชื่อนี้ก็ฟังดีอยู่ แปลว่าตื่นแล้วด้วยดี แต่อรธกถาไขความว่า ในคราวที่กำลังเป็นโรคเรื้อนอย่างแรงจนถึงเนื้อหลุด นอนร้องครวญครางอยู่ตามถนนตลอดคืน ทำให้คนไม่เป็นอันหลับอันนอน เสียงร้องครวญครางนั้นปลุกคนให้ตื่นอยู่ไม่ได้หลับสบาย จึงได้ชื่ออย่างนั้น ในความหมายว่า ปลุกคนอื่นให้ตื่นจากการหลับสบาย วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแสดงธรรมแก่หมู่ชนกลุ่มใหญ่ *สุปปพุทธะ*มองเห็นแต่ไกลคิดว่าคนประชุมกันอยู่เป็นอันมาก จะมีอาหารอะไรแบ่งให้บ้างเป็นแน่ จะต้องได้อาหารอะไรในที่นั้นบ้าง จึงเดินตรงเข้าไป ก็ได้เห็นว่าเขากำลังฟังธรรมกัน และพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมก็หมดหวังในอาหาร แต่ก็เกิดอยากจะฟังธรรมบ้าง จึงนั่งลงฟังในส่วนข้างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูบริษัททั้งหมดในพระหฤทัย ทรงทราบด้วยพระญาณว่า ชายโรคเรื้อนผู้นี้เป็นภพบุคคล คือผู้ที่สมควรจะรู้ธรรมได้ จึงทรงมุ่ง *สุปปพุทธะ*ชายโรคเรื้อน ทรงแสดงอนุพุทฺธิกถาต่อด้วยอริยสัจ ๔ จบแล้ว *สุปปพุทธะ*ได้ดวงตาเห็นธรรม กราบทูลสรรเสริญพระธรรมและแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต ได้ถวายอภิวาทำประทักษิณคือเวียนขวาหลีกออกไป *สุปปพุทธะ*ออกไปไม่นานนักก็ถูกแม่โคลูกอ่อนขวิดตาย

พวกภิกษุได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถามคติเบื้องต้นของ *สุปปพุทธะ* ตรัสตอบว่า *สุปปพุทธะ*เป็นโสดาบัน มีสัมโพธิ (ความตรัสรู้) เป็นเบื้องต้น ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลถามอีกว่า เหตุใด *สุปปพุทธะ*จึงเป็นคนยากจนแร้นแค้นแสนเข็ญ ตรัสตอบว่า *สุปปพุทธะ*ได้เคยเป็นลูกเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้ วันหนึ่งออกไปชมสวน ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า *ตครสีซี* เดินบิณฑบาตอยู่ในนคร ได้เกิดความคิดหมิ่นขึ้นว่า คนขี้เรื้อนนี้เป็นใครเที่ยวเฟ้นพำนักอยู่ ได้ถ่มน้ำลาย เดินหลีกหันซ้ายให้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าไป ซึ่งเป็นการจงใจแสดงกิริยาหมิ่นไม่เคารพ (เป็นธรรมเนียมว่า ทำประทักษิณเป็นกิริยาเคารพ คือ เวียนขวาในโอกาสที่ลากลับ หรือให้เบื้องขวาของตนในโอกาสที่เดินหลีกกัน คือตนเองถือเอาทางซ้าย ให้ทางขวาแก่ท่านที่เคารพ แต่ถ้าตนเองถือเอาทางขวามือของตนให้ทางซ้ายของตนแก่ท่าน ก็เป็นกิริยา

หมิ่นไม่เคารพ บาลีว่า *อปพยามโต กริตวา*) สุปปพุทธะใหม่อยู่ในนิริยะช้านาน เพราะวิบากที่เหลือของกรรมนั้น จึงได้เป็นมนุษย์ยากจนแร้นแค้นแสนเข็ญในกรุงราชคฤห์นี้ สุปปพุทธะอาศัยธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศ มีศรัทธา สมาทาน ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาแล้ว จึงไปเกิด เป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ รุ่งเรืองด้วยวรรณะ และยศ ยิ่งกว่าเทพอื่น ๆ ในดาวดึงส์นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้น มีความว่า *บัณฑิต เมื่อมีเพียรบากบั่น ก็ควรเว้นบาปทั้งหลายในชีวิตโลกเสีย เหมือนคน มีจักขุเว้นทางที่ขรุขระเสียจะนั้น*

ใน สักกสังยุต^๑ เล่าต่อไปในภาคสวรรค์ แต่มิได้ระบุชื่อว่า ได้เคยมีบุรุษผู้หนึ่ง ในกรุงราชคฤห์นี้ เป็นมนุษย์ยากจนแร้นแค้นแสนเข็ญ ได้มีศรัทธา ศีล เป็นต้นตายแล้วบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ รุ่งเรืองยิ่งกว่าเทพอื่น ๆ เหมือนดังกล่าวไว้ในบาลีอุทานนั้น ฝ่ายเทพชั้นดาวดึงส์ก็พากันพูดค่อนขออดแคะไค้ ถ้าเลิกภาวะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ยากจน แต่มาเกิดเป็นเทพรุ่งเรืองเกินเทพอื่น ๆ ทำวสัฏกเทวราชได้ทรงเรียกเทพชั้นดาวดึงส์มาทรงชี้แจงว่า อย่าได้ค่อนขออดเทวบุตรนี้เลย เพราะเมื่อเธอเป็นมนุษย์ในชาติก่อนได้สร้างสมศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตพระพุทธเจ้าประกาศ แล้วจึงมาบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์เป็นสหายของทวยเทพชั้นดาวดึงส์ รุ่งเรืองด้วยวรรณะและยศยิ่งกว่าเทพอื่น ๆ ทำวสัฏกเทวราชได้ตรัสธรรมภาสิตอบรมเทพชั้นดาวดึงส์ต่อไปว่า *ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นดีไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า มีศีลงดงามซึ่งพระอริยเจ้าประสงคัยกย่อง มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีทัสสนะคือความเห็นที่ตรง หมู่บัณฑิตเรียกผู้นั้นว่า ไม่ยากจน ชีวิตของผู้นั้นไม่เปล่าประโยชน์ เพราะฉะนั้น ผู้ทรงปัญญาเมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ก็ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใสความเห็นธรรมกันเกิด*

ในอรรถกถา^๒ แห่งสังยุตนี้เล่าอดีตชาติของเทวบุตรนั้นก่อนแต่มาเกิดเป็นเทวบุตรว่าเป็นคนเข็ญใจชื่อว่าสุปปพุทธะ ดำเนินเนื้อเรื่องเหมือนในบาลีอุทาน แต่เล่าแปลกไปว่า ชาวเมืองสร้างมณฑปใหญ่ในที่กลางนคร นิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้า

^๑ ส. สค. ๑๕/๓๓๙/๙๑๗-๙.

^๒ ส. ป. ๑/๔๑๑.

เป็นประมุขไปเสวย และได้ให้อาหารแก่สุปปพุทธะบริโกคนหายหิวโหย อิมหน้าสำราญรวมจิตแน่วแน่ได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจจ์ อนุโมทนาภักตทานของชาวเมืองครั้งนั้น สุปปพุทธะฟังแล้วได้โศดาปัตติผล และได้เล่าบุพกรรมของสุปปพุทธะผิดไปจากบาลีอุทานว่า เมื่อครั้งเป็นราชาครองกรุงพาราณสี แห่งกาสิการัฐ เสด็จเสียบทำประทักษิณพระนคร ทรงประมาทหมิ่นพระปัจเจกพุทธเจ้า คล้ายกับที่เล่าในบาลีอุทาน (แต่ในบาลีอุทานว่าเป็นบุตรเศรษฐี)

ในอรรถกถาอุทาน^๑ เล่าเรื่องพิสดารออกไปอีกว่า เมื่อสุปปพุทธะฟังเทศน์จบได้บรรลุคุณพิเศษแล้ว บรรณาจะกราบทูลแต่พระศาสดา แต่ก็ไม่อาจจะฝ่าฝืนจนเข้าไปได้ ครั้นมหาชนพากันตามส่งเสด็จพระศาสดากลับไปวัดแล้ว ก็ได้ตรงไปวัดในขณะนั้นท้าวสักกเทวราชทรงทราบ ทรงใคร่จะทดลองสอบสวน จึงเสด็จไปปรากฏพระองค์ในอากาศ ตรัสว่า สุปปพุทธะเป็นคนยากจนแร้นแค้นแสนเข็ญ พระองค์จักประทานทรัพย์นับไม่ถ้วน ขอแต่เพียงว่าให้สุปปพุทธะจงพูดว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรมไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ เราเลิกกันทีกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ฝ่ายสุปปพุทธะได้ถามว่า ผู้ที่ลอยพูดอยู่นั้นเป็นใคร เมื่อได้ฟังคำตอบว่า คือท้าวสักกเทวราช จึงกล่าวว่า ท้าวสักกเทวราชเป็นอันธพาลไม่มีละอายซึ่งมากล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวอย่างนี้ ไม่ใช่ผู้ที่ควรจะกล่าวกับตน เหตุไฉนท้าวสักกะจึงกล่าวว่า ตนเป็นทศคตะเข็ญใจไร้มิตรญาติ ก็ตนเป็นบุตรโอรส พระพุทธเจ้า ผู้เป็นนาถะของโลก จึงไม่เป็นทศคตะเข็ญใจไร้มิตรญาติ โดยที่แท้ ตนบรรลุความสุขอย่างยิ่งแล้ว ทั้งตนเป็นคนมั่งมีทรัพย์มาก ยกพระพุทธภาษิตขึ้นกล่าวว่า *ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri (ความละอายหรือรังเกียจบาป) ทรัพย์คือโอดตปปะ (ความกลัวเกรงบาป) ทรัพย์คือสุตะ (ความสดับศึกษา) ทรัพย์คือจาละ (การสละ) ทรัพย์คือปัญญา เป็นที่ครบเจ็ด ทรัพย์เหล่านี้มีแก่ผู้ใด เป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าผู้นั้นไม่ยากจน ชีวิตของผู้นั้นไม่เป็นโมฆะ (เปล่าประโยชน์)*

^๑ สุปปพุทธกุกฺกิลี วตฺถุ ธมฺมปท. ๓/๑๒๘-๘.

ท้าวสักกะล่องหน้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลคำที่ได้ตอบกันทั้งหมดพระพุทธเจ้าตรัสว่า ท้าวสักกะตั้งร้อยตั้งพันองค์ก็ไม่อาจจะทำสุปปพุทธะให้พุดปฏิเสธ พระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ได้ ฝ่ายสุปปพุทธะไปถึงวิหารแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลคุณวิเศษที่ตนได้บรรลุ ออกจากที่เฝ้ากลับไปก็ถูกแม่โคขวิดสิ้นชีวิต

เรื่องพระอินทร์มาทดลองน้ำใจนี้ให้คิดว่า ผู้ที่เห็นธรรมในพระพุทธศาสนาแล้วย่อมมีศรัทธาตั้งมั่นในพระรัตนตรัยไม่มีเปลี่ยนแปลง อย่างที่พุดกันในคำไทยเก่า ๆ ว่าถึงจะมีพระอินทร์มาเชียว ๆ ก็ไม่เปลี่ยนใจ ไม่ต้องกล่าวถึงเทวดามนุษย์อื่น ๆ ทั้งนี้เพราะมีอริยทรัพย์ ซึ่งเป็นทรัพย์ทางใจบริบูรณ์แล้ว และได้มองเห็นแล้วว่าเป็นสิ่งประเสริฐกว่าทรัพย์ภายนอกทั้งหมด แม้จะเป็นสมบัติจักรพรรดิ อริยทรัพย์นี้ได้มาจากพระพุทธเจ้า หรือได้เนื่องมาจากพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นผู้ค้นพบและได้ประทานไว้แก่โลก ฉะนั้น จึงไม่ใช่วิสัยของผู้เห็นธรรมจะปฏิเสธพระรัตนตรัยได้เลย ใคร ๆ ก็ไม่อาจจะมาเปลี่ยนใจให้ออกห่างไปจากพระรัตนตรัยได้ ถึงแม้จะยากจนที่สุด และมีผู้นำทรัพย์นับไม่ถ้วนมาล่อ ดังเรื่องสุปปพุทธะนี้

พระเจ้ามันธาดุราช

คำว่า *สักกะ* เป็นต้น ที่เรียกกันเป็นพื้นว่า *พระอินทร์* นั้นเป็นชื่อ ตำแหน่งของเทวราชผู้ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งองค์หนึ่งจุตไปแล้วก็มีอีกองค์หนึ่งเกิดขึ้นมาแทน สืบต่อกันไปตั้งนี้ไม่ขาดสาย ดังมีเรื่องเล่าใน *มันธาดุราชชาดก*^๑ ว่า ในครั้งปฐมกัลป์เมื่อมนุษย์มีอายุยืนนานนับไม่ถ้วน (อสงไขย) พระเจ้ามันธาดุ ซึ่งสืบต่อพระวงศ์ตรงมาจาก *พระเจ้ามหาสมมตราช* ผู้ทรงเป็นพระราชาองค์แรกของโลก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิครองโลกนับเป็นองค์ที่ ๘ พระเจ้ามันธาดุมิฤทธานุภาพมาก ครองโลกมนุษย์อยู่นานจนเบื่อแล้วก็ขึ้นไปครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ทำมหาราชทั้ง ๔ องค์ก็ต้อนรับยอมให้ครอบครอง พระเจ้ามันธาดุครองสวรรค์ชั้นแรกนี้ นานเข้าก็เบื่ออีก จึงขึ้นไป

^๑ ชาดก. ๔/๔๗-๕๒.

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะก็ทรงต้อนรับแบ่งดาวดึงส์ให้ครองกึ่งหนึ่ง พระเจ้ามันธาดูครองดาวดึงส์อยู่นาน ท้าวสักกะจู้ตไปและเกิดขึ้นใหม่องค์แล้วองค์เล่าถึงสามสิบหกองค์ก็เกิดเพื่อที่จะครองเพียงกึ่งเดียว คิดจะปลงพระชนม์ท้าวสักกะ เพื่อจะครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ทั้งหมด แต่ธรรมดาว่าท้าวสักกะไม่มีใครจะปลงพระชนม์ได้ ความคิดปรารถนาของพระเจ้ามันธาดูเป็น ตัณหา (ความทะยานอยากดิ้นรน) เป็นมูลแห่งวิบัติทำให้อายุสั้น ทำให้แก่ แต่เป็นธรรมดาว่าสรีระมนุษย์ไม่แตกทำลายในเทวโลก คือไม่ตายทั้งซากไว้บนสวรรค์ พระเจ้ามันธาดูจึงตกจากสวรรค์ ลงมาทรมเป็นวาระสุดท้ายในพระราชอุทยาน เมื่อราชตระกูลได้ทราบพากันมาเฝ้าแวดล้อม มีรับสั่งให้ประกาศแก่มหาชนว่า พระองค์คือมันธาดูมหาราชา พระจักรพรรดิราชาของโลก พระราชาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พระราชาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ครองสวรรค์ชั้นนั้นอยู่สามสิบหกชั่วอายุท้าวสักกะ ก็ทำตัณหาให้เต็มไม่ได้ ต้องตกลงมาจากสวรรค์สิ้นพระชนม์ ครั้นรับสั่งไว้ให้ประกาศดังนี้แล้ว ก็สิ้นพระชนม์ไปตามกรรม

ชาดกเรื่องนี้ ท่านเล่าไว้เพื่อแสดงโทษของ ตัณหา ว่าไม่มีใครทำให้อิ่มให้เต็มได้ เหมือนอย่างมหาสมุทรไม่มีอิมน้ำ ไฟไม่มีอิมเชื้อ เมื่อท่านเล่าชาดกนี้แล้ว ก็ได้แสดงเป็นพระพุทธภาษิตความว่า จันทร์และอาทิตย์ส่องสว่างไปตลอดทิศเพียงใด หมู่สัตว์ที่อาศัยแผ่นดินตลอดทิศเพียงนั้น ล้วนเป็นข้าแผ่นดินของพระเจ้ามันธาดูทั้งหมด (พระองค์มีบุญญาภพ ปรบพระหัตถ์ให้ฝนกหาปณะตกลงได้) ความอิมในกามทั้งหลาย ด้วยฝนคือกหาปณะ ย่อมไม่มี (จึงทะยานขึ้นไปครองสวรรค์สองชั้น เมื่อคิดทะยานเกินวิสัยขึ้นไปอีกจึงร่วงลงมา) บัณฑิตรู้อย่างนี้ว่า กามทั้งหลายมีความน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก จึงไม่ติดใจยินดีในกามทั้งหลาย แม้ที่เป็นทิพย์ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธะ ย่อมยินดีในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา นอกจากได้คติธรรมดังกล่าว ยังได้คติความเชื่อว่า คำว่า สักกะ เป็น ตำแหน่ง ผู้ครองสวรรค์ชั้นนี้ทุกกาลสมัย ใครมีบุญขึ้นไปครองก็เรียกว่าสักกะทุกองค์ ตั้งแต่ปฐมกัลป์ของโลกก็เรียกอย่างนี้ ส่วนท้าวสักกะที่กล่าวถึงว่าเสด็จมาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เป็นองค์ที่มขมาณพไปเกิดดังเล่าในบาลีสักกสังยุตที่เก็บมาเล่าไว้แล้ว

ตำแหน่งท้าวสักกะ - พระอินทร์

เรื่องตำแหน่งท้าวสักกะหรือพระอินทร์ เป็นตำแหน่งราชาแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นั้น ยังได้อ้างใน *วิสัยชาดกอรุณกถา*^๑ เล่าเรื่องท้าวสักกะในสมัยดึกดำบรรพ์ก่อน พุทธกาลนานไกล แต่ท้าวสักกะองค์นี้ดูจะหวงตำแหน่งอยู่มาก จนถึงเกรงว่ามนุษย์ ผู้ตั้งหน้าทำความดีจะคิดแย่งตำแหน่ง ความย่อมีว่า

มีเศรษฐีผู้หนึ่งในกรุงพาราณสี ชื่อว่า *วิสัยหะ* เป็นคนใจบุญ ถือศีล ๕ มีอริยาตย์ยินดีในทานการบริจาค ตั้งโรงทานที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ที่กลางเมืองและ ที่นิเวศน์ของตน ละทรัพย์บริจาคทานมีจำนวนมากมายทุก ๆ วัน ร้อนถึงท้าวสักกะเทวราช (นี่เป็นส่วนคนไทย ส่วนส่วนนมครว่าภพของท้าวสักกะห้วนไหวด้วยอานุภาพทาน แทนปัดทุกข์มผลศิลาอาสน์ของเทวราชแสดงอาการร้อน) ท้าวเธอทรงสอดส่องค้นหาว่า ใครหนอคิดจะทำพระองค์ให้เคลื่อนจากฐานะ (ตำแหน่ง) ก็ได้ทรงเห็นเศรษฐีผู้บริจาคทาน เป็นการใหญ่ ซึ่งชะรอยว่าจะหวังให้ทานนี้ส่งผลให้พระองค์หลุดจากตำแหน่ง แล้วขึ้นมาเป็นท้าวสักกะเสียเอง จำที่พระองค์จะบันดาลให้ทรัพย์สินของเศรษฐีนั้นหายไปให้หมด ให้เศรษฐีกลายเป็นบุคคลตะเข้ใจ ไม่มีอะไรจะทำทานต่อไปได้ ท้าวเธอทรงดำริอย่างนี้แล้ว ก็ทรงบันดาลให้ทรัพย์ทุกอย่างตลอดถึงทาส กรรมกรผู้คนทั้งปวงของเศรษฐี อันตรธานไปทั้งสิ้น ไม่มีเหลือสักสิ่งหนึ่งสักคนหนึ่ง ผู้จัดการทานจึงมาแจ้งให้เศรษฐีทราบ ฝ่ายเศรษฐีเมื่อได้ทราบดังนั้น ก็สั่งให้ภริยากันหาสิ่งอะไรที่จะทำทานที่บ้าน ก็ไม่มีอะไร ให้เปิดคลังค้นหาก็ไม่พบอะไร วางเปล่าไปทั้งนั้น เศรษฐีก็ไม่ย่อท้อ คิดจะทำทานให้จงได้ จึงชวนภริยาคว่ำเคียว ตะกร้า และเชือก ที่เผอิญมีคนตัดหญ้าชายคนหนึ่งมาทิ้งไว้ ตรงไปที่ดงหญ้าช่วยกันเกี่ยวหญ้าไปขาย ได้ทรัพย์มาแล้วก็ทำทานแก่ยาก วณิกผู้ มาขอจนหมดทรัพย์ที่ได้จากการขายหญ้าเรื่อยมาเป็นเวลาหลายวัน เศรษฐีเป็นคน สุขุมลนชาติ เคยสุขสบาย เมื่อมาต้องตรากตรำทำงานเป็นกรรมกรและอดอยาก ก็หมดกำลังลงทุกที แต่ก็ใจแข็ง มีความตั้งใจแรง อดทนเกี่ยวหญ้าขายทำทานติดต่อกันไปได้จนถึงวันที่ ๗ ก็เป็นลมล้มฟุบลงบนกองหญ้า

^๑ ชาดก. ๔/๓๘๘-๓๙๒.

ฝ่ายท้าวสักกะได้ทรงเฝ้าติดตามสังเกตดูอยู่ ทรงเห็นว่าเศรษฐีไม่ยอมเลิก ทำทานด้วยวิธีที่ทรงบันดาลให้ทรัพย์หายไปนั้นแน่ จึงทรงบันดาลให้เศรษฐีได้เห็น พระองค์ลอยอยู่ในอากาศในขณะนั้น ตรัสขึ้นว่า ก่อนแต่นี้ เศรษฐีได้ให้ทานจึงได้สิ้นเนื้อประดาตัว ถ้าว่าต่อแต่นี้ไปจะไม่ให้ทาน เก็บรวบรวมไว้ก็จะตั้งโภคสมบัติขึ้นได้ เศรษฐีถามทราบว่าเป็นท้าวสักกะ แทนที่จะตื่นตื่นเชื่อฟังกลับคิดหมิ่นว่า โฉนท้าวสักกะ ซึ่งขึ้นไปเกิดเป็นท้าวสักกะได้เพราะความดีจึงมาห้ามไม่ให้ทำความดี จึงได้กล่าวตอบ ยืนยันว่า ปวงบัณฑิตกล่าวว่า อารยชนคนเจริญแม้ยากแค้นแสนเข็ญ ก็ไม่ทำอนารยกรรม (กรรมที่มีโทษของคนเจริญ คือกรรมที่ไม่ดี เช่น ท้าวสักกะมาห้ามความดีของเขา ก็เป็นการทำไม่ดีเหมือนกัน) อย่าให้มีทรัพย์ที่เป็นเหตุให้สละศรัทธาบริจาคขึ้นเลยทีเดียว ทางที่รถคันหนึ่งแล่นไปได้ ก็เป็นทางที่รถอีกคันหนึ่งแล่นไปได้เหมือนกัน (ทาน คือ เป็นทางไปสวรรค์ ท้าวสักกะไปได้ เศรษฐีก็ไปได้เหมือนกัน) ขอให้วัตร (ข้อปฏิบัติ) เก่าแก่ที่ฝังลง (เป็นรากฐานของแผ่นดินแล้วคือทานวัตรนี้) จงสถิตเป็นวัตรต่อไปเถิด (อย่าถอนรากฐานของแผ่นดินออกเสียเลย แผ่นดินจะถล่ม ฟ้าก็จะถล่มลงด้วย) ฝ่ามือมีทรัพย์ก็จักให้ต่อไป เมื่อไม่มี ก็จะทำให้อะไร ๆ แม้เป็น (ทุกคตะ) อย่างนี้ก็จักให้ อย่ำประมาณทานเลย

ท้าวสักกะเมื่อไม่อาจห้ามได้ จึงตรัสถามความประสงค์ที่ให้ทานนั้น เศรษฐี นั้นเป็นพระโพธิสัตว์จึงตอบว่า ตนมิได้ปรารถนาจะเป็นท้าวสักกะ มิได้ปรารถนาจะเป็นพรหม แต่ปรารถนาจะเป็นองค์พระสัมพันธัญญะพุทธเจ้าในอนาคต ท้าวสักกะได้ทรง สดับแล้วพอพระหฤทัย ทรงลูบหลังของเศรษฐีด้วยพระหัตถ์ เศรษฐีก็กลับมีสภรณ์กาย บริบูรณ์ อิ่มเอิบแข็งแรง ในขณะนั้น ทรัพย์สมบัติทั้งปวงที่อันตรธานไปก็กลับปรากฏ ขึ้นเหมือนอย่างเดิมด้วยสักกานุภาพ ท้าวสักกะได้ประทานทรัพย์นับไม่สิ้นสุดให้ เพื่อเศรษฐีจะได้บริจาคทานต่อไป นานเท่าไรก็ไม่หมดตามอริยาศัย

เรื่องนี้ เมื่อดูไปตามท้องนิทานก็เกิดจากท้าวสักกะระแวงว่าจะถูกแย่งตำแหน่ง หรือที่เรียกในบัดนี้ว่ากลัวถูกแย่งเก้าอี้ แต่เมื่อพิจารณาเข้าไปในท้องนิทาน ก็น่าจะได้ สวรรคติ แฝงอยู่หลายประการ สวรรคติที่สำคัญนั้น คือ การที่จะทำทานนั้น ที่แรกต้องมี ทรัพย์สิ่งของที่จะให้ก่อน ฉะนั้น ก็ต้องทำทรัพย์ให้มีขึ้นก่อนจึงทำทานได้ เมื่อมีที่จะ ให้ไม่สิ้นสุด จึงอาจให้ได้ไม่สิ้นสุด การให้จึงมีขอบเขตจำกัดอยู่กับการมี ผู้มีอริยาศัย

ในทานจึงต้องมีอริยาศัยในการหาทรัพย์ให้เกิดงอกงามเจริญด้วย คือ ต้องมีปัญญาหาทรัพย์ และมีปัญญาที่จะเลือกให้ เมื่อให้ทรัพย์ก็ไม่หมดสิ้น และการให้ก็ไม่หมดสิ้น ทั้งเป็นการให้ในทางที่เป็นประโยชน์ เมื่อให้ในทางที่เป็นประโยชน์ที่ถาวรเท่าใด ก็เป็นการให้ที่ไม่หมดสิ้นเท่านั้น ในบัดนี้ เช่น ตั้งเป็นนิติ หรือสร้างสิ่งที่เป็นถาวรประโยชน์ต่าง ๆ แม้ทรัพย์หรือวัตถุที่ให้จะเป็นส่วนน้อย แต่ก็เป็นการให้ที่ไม่สิ้นสุด แม้การให้เพื่ออุปัการะเกื้อกูลบุคคล เกื้อกูลสัตว์ก็เช่นเดียวกัน เพราะช่วยให้เกิดความสุข ความเจริญสืบต่อไป แต่การทำความดีเด่นั้นก็อาจถูกคนดีด้วยกันที่เขาคิดว่าจะเอาดีไปเสียคนเดียวหรือคิดว่าจะแย่งดีแย่งชื่อเสียง วิชาขาดขวางเอาได้ จึงอาจต้องผจญคนดีด้วยกันอีกก็ได้ ถ้าไม่ย่อท้อถอยหลังเสีย รักษาแนวคิดของตนไว้ให้มั่น ไม่หุนหันพลันแล่นว่าเขาเป็นศัตรู ไม่ด่วนเร่งที่จะให้ผลผลิตก่อนฤดูกาล ก็จะเป็นผู้ชนะชนิดที่ไม่มีใครแพ้ ในเมื่อความดีนั้นปรากฏว่าไม่เป็นอันตรายแก่ใคร ไม่เป็นของจำเพาะใคร แต่เป็นความดีที่เป็นประโยชน์แก่ทุกคน เป็นสาธารณณ์แก่ทุกคน ไม่มีใครต้องเสียตำแหน่งความดีไป

ใน *สุทธาโกชนชาดก*^๑ ได้เล่าถึงพระอินทร์อีกองค์หนึ่ง ในสมัยเก่าก่อนพระอินทร์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งได้เคยเป็นมฆมาณพในชาติก่อนแต่ไปเกิดเป็นพระอินทร์ พระอาจารย์เล่าว่าพระอินทร์องค์ดีดนี้ ชาติก่อนเป็นเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี ได้ทำทานรักษาศีล โดยเฉพาะได้ให้ทานอย่างมากมาย ทำกาลกิริยา (ตาย) แล้วไปเกิดเป็นพระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวเธอมีพระธิดา ๔ องค์ มีพระนามตามลำดับว่า *อาสา สัทธา สิริ หิริ* วันหนึ่ง พระธิดาทั้ง ๔ องค์ได้ชวนกันเก็บดอกไม้ทิพย์มีกลิ่นหอมร้อยเป็นมาลาประดับองค์พากันไปยังสระอนโธดาตเพื่อเล่นน้ำ นั่งพักอยู่บนแผ่นมโนศิลา ในขณะนั้น *พระนารทดาบส* ได้ถือดอกปาริชาติกัแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ผ่านมา โดยถือกันเป็นอย่างรุ่ม พระดาบสองค์นี้ออกบวชจากสกุลพราหมณ์ บำเพ็ญพรต ในป่าหิมวันต์จนมีมหิทธิอำนาจขึ้นไปพักบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้ เทพธิดาทั้ง ๔ องค์มองเห็นดอกปาริชาติกัที่พระดาบสถือมา ก็ร้องขอจากพระดาบส เหมือนอย่าง

^๑ ชาดก. ๘/๒๘๔-๓๒๘.

ขอจากเทพบิดาของตน พระดาบสตอบว่าองค์ดาบสเองไม่มีความต้องการหวงแหวนดอกไม้ทิพย์นี้ แต่ก็จะให้แก่เทพธิดาองค์ที่ประเสริฐที่สุด ฉะนั้น องค์ใดประเสริฐที่สุด ก็ขอให้องค์นั้นมารับดอกไม้ทิพย์นี้ได้ เทพธิดาทั้ง ๔ ขอให้ พระดาบส เป็นผู้เลือกให้เอง พวกตนไม่สามารถจะเลือกกันเองได้ พระดาบสกล่าวว่า ไม่ใช่กิจของสมณะบรรพชิต จะเป็นผู้เลือกอย่างนั้น จะเลือกองค์หนึ่ง องค์อื่น ๆ ก็จะไม่พอใจซึ่งเคียด จะเกิดวิวาทบาดหมาง จึงขอให้ไปทูลถาม พระภูกตริปิยะ (ผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งหลาย) ซึ่งเป็นพระบิดาของตนเองเถิด เทพธิดาทั้ง ๔ ไม่ได้ดอกไม้ ไม่ได้คะแนนว่าเลิศจากพระดาบส ก็โทมนัส ต่างองค์ก็คิดว่าตนนั้นแหละเลิศ ก็พากันไปเฝ้าพระอินทร์ ขอให้ทรงชี้ขาด พระอินทร์ก็ไม่ยอมชี้ ตรัสไกลเกลี่ยว่าคล้าย ๆ กันทั้ง ๔ องค์ ที่นี้ จะว่าใครดีกว่าใคร ให้ทะเลาะกันอย่างไรได้

ยังมีพระดาบส รูปหนึ่ง ชื่อ โกลิยะ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาตันทิตตักษิณ ข้างหิมวันตประเทศ ถือวัตรอยู่ข้อหนึ่งโดยเคร่งครัดว่า เมื่อยังไม่แบ่งภัตให้แก่ผู้อื่นก่อน ก็จะไม่ฉันเอง และเมื่อให้ก็จะเลือกให้ ฉะนั้น ให้พระธิดาทั้ง ๔ องค์ ไปหาโกลิยดาบสนั้น ครั้นพระอินทร์ได้ตรัสแนะนำให้พระธิดาพากันไปหาพระดาบส ดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสสั่งพระมาตลีเทพสารภีให้นำสุธาโภชนทิพย์ไปถวายพระดาบส พระมาตลีได้นำถาดสุธาโภชนไปวางในมือของโกลิยดาบส ในเวลารุ่งอรุณ พระดาบส มองเห็นสุธาโภชนสวรรค์ มีสีขาวเหมือนสังข์ สะอาด มีกลิ่นหอม ไม่มีอาหารอะไรที่เคยเห็นจะเปรียบเทียบได้ คิดสงสัยว่าบางทีพระอินทร์ จะประทานลงมากระมัง แต่ว่าใครเป็นผู้นำมา พระมาตลีจึงได้ปรากฏทิพยกาย กล่าวแก่ดาบสว่า องค์สักกรินทร์ เทวราชได้มีเทพบัญชาให้ตนนำสุธาโภชนมาถวาย ขอให้พระดาบสฉันสุธาโภชนนี้ ซึ่งเลิศกว่าภัตทุกอย่างอย่าได้ห้ามเสีย สุธาโภชนนี้มีคุณกำจัดโทษได้ถึง ๑๒ ประการ คือ ๑. ความหิว ๒. ความกระหาย ๓. ความไม่ยินดี ๔. ความกระวนกระวาย ๕. ความเหน็ดเหนื่อย ๖. ความโกรธ ๗. ความผูกใจโกรธ ๘. ความวิวาท ๙. ความส่อเสียด ๑๐. ความหนาว ๑๑. ความร้อน ๑๒. ความเกียจคร้าน

โกลิยดาบส ได้กล่าวแก่พระมาตลีว่า ท่านได้ถือเคร่งในวัตรอยู่ข้อหนึ่งว่า จะไม่ฉันเองก่อนที่จะแบ่งให้แก่ใคร เพราะท่านได้เห็นว่ามีคุณเลวอยู่ ๕ ประการ ตามสุภาษิตที่ระบุถึงความเลวในตัวพฤติกรรมหรือผู้ประกอบการนั่นเอง ดังต่อไปนี้

๑. การกินผู้เดียว พระอริยเจ้าไม่นับถือบูชา
๒. คนไม่แบ่งภัตให้แก่ผู้อื่น ย่อมไม่ได้ความสุข
๓. คนเป็นชู้ด้วยภริยาของผู้อื่น ชื่อว่าเป็นคนฆ่าหญิง
๔. คนด่าสมณะชีพราหมณ์ผู้มีศีลวัตรอันดี ชื่อว่าเป็นคนประทุษร้ายมิตร
๕. คนตระหนี่เหนียวไม่เจือยเผื่อแผ่คนอื่นบ้างเลย เลวเป็นข้อที่ ๕

ฉะนั้น ท่านจะต้องแบ่งให้แก่ใครอื่น จะเป็นหญิงหรือชายก็ตามก่อนแล้วจึงจะฉัน

ในทันใดนั้น พระธิดาทั้ง ๔ องค์ ของพระอินทร์ ก็ได้พากันมาถึง องค์สิรีได้
 ยืนทางทิศบูรพา องค์อสาได้ยืนทางทิศทักษิณ องค์สัทธาได้ยืนทางทิศปัจฉิมองค์หิริได้
 ยืนทางทิศอุดร

โกสิยดาบสได้ทักถามองค์ที่ยืนทางทิศบูรพาก่อน องค์สิรีผู้ยืนทางทิศนั้นได้
 ตอบแนะนำตน พระดาบสก็ได้วิจารณ์ แล้วก็ได้ทักถามองค์อื่นต่อไปโดยวิธีนี้จนครบ
 ทั้ง ๔ องค์ สรุปคำวิจารณ์ของโกสิยดาบส ในธิดาพระอินทร์ ๔ องค์ ดังต่อไปนี้

องค์สิรีนั้น คือ สิริ คบหาคนดี ๆ เมื่อปรารถนาสุขแก่ใครคนใด ใครคนนั้นก็
 บันเทิงด้วยสุข สมปรารถนาทุกอย่าง แต่สิรีไม่เลือกอนุกุลคน บางคนมีศิลปวิทยาดี
 มีความประพฤติดี พากเพียรทำการงานของตนอย่างเหง้อไหลโคลย์ย่อย แต่สิรีก็ไม่
 อนุกุลเขา เขาก็ต้องขัดสนจนยาก แต่บางคนไม่มีศิลปวิทยาอะไรดี รูปร่างวิปริตชั่วชาติ
 เกียจคร้านกินจุ สิรีก็ไปอนุกุลเขาให้มั่งมีศรีสุข เขาก็ใช้คนที่มิชชาติ สกุลได้เหมือนทาส
 เรือนเบี้ย สิรีจึงไม่รู้จักเลือกคนที่ควรและไม่ควรที่จะคบเลย ที่ว่าสิรีคบหาคนดี ๆ นั้น
 จึงหาได้หมายความว่าคนดีจริง ๆ ไม่ โดยที่แท้ไปดูกันที่ทรัพย์ รวยทรัพย์ก็ว่าดีแล้ว
 เป็นการทับถมไม่ให้เห็นคุณค่าของสุจริตธรรมในโลก สิรีนี้เองมีส่วนให้เป็นดังนี้
 ไปได้ จึงไม่เป็นที่ชอบใจแก่โกสิยดาบส ไม่ควรจะได้สุธาโภชน เมื่อสิรีถูกวิจารณ์ในทาง
 เสียและถูกปฏิบัติอันทรานวับไปในที่นั้น

องค์อสา นั้น *อสา* ก็คือ ความหวัง ทำให้คนผู้หวังในความหวังลำบากมา
 มากมายนักแล้ว ทำให้บรรดาฆ่าฟันกันด้วยความหวังจะเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ชนแล้วก็กลับ
 แพ้แพ้ไปด้วยความหวัง ทำให้ฤษีชีไพรบำเพ็ญตบะทรมาณกายแรมเดือนแรมปี ด้วยหมาย

สวรรค์ แต่ถ้าเข้าทางผิดก็พลไปในนรก หวังอย่างหนึ่ง ผลพลไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง จึงเป็นอย่างที่เรียกว่าหวังลมหวังแล้ง โกลียดาบส จึงเรียกอาสาว่าตัวโกหกปกกลม ฉะนั้น ก็ขอให้เลิกหวังในสุธาโภชน์ หากสมควรจะได้สุธาโภชน์ไม่ ไมย่นดีจะให้ ขอให้ไปเสียเถิด เมื่ออาสาถูกวิจารณ์อย่างเสียหายทั้งถูกขับไล่ก็อันตรธานวับไปในที่นั้น

องค์ศัทรานั้น *สัทธา* ก็คือ ศรัทธา ความเชื่อ ทำให้คนพากันบริจาคทาน รักษาศีล สारวมอินทรีย์ แต่บางทีก็ทำให้คนพากันลักขโมย พุดเท็จ พุดส่อเสียด คือเมื่อเชื่อถูกก็ชักให้ทำถูก เมื่อเชื่อผิดก็ชักให้ทำผิด เพราะใครจะทำอะไรก็มีความเชื่อนี้แหละ ชักไปทั้งนั้น เชื่อว่าทำอย่างนั้นดีจึงทำ ความเชื่อนี้ทำให้ยุ่งในครอบครัวก็ได้ ภริยาเป็นคนดี แต่สามีไปเชื่อในหญิงถ้อยอื่น ก็สิ้นปฏิพัทธ์ในภริยาของตน ซึ่งความจริงเป็นคนดี สัทธาเป็นผู้ทำให้เชื่อ แต่บางครั้งก็ทำให้เชื่อหลง ๆ ผิด ๆ เป็นแหล่งก่อให้เกิดวิธีการชวนเชื่อต่าง ๆ ที่เป็นความเชื่ออย่างหลงมกมาย เพราะผู้เชื่อเองโง่เขลาเบาปัญญาหรือถูกหลอกให้เชื่อจึงเชื่อว่าเป็นผู้ทำบาปห้ามการกุศล โกลียดาบส จึงยังไม่ชอบใจจะให้สุธาโภชนอยู่นั่นเอง เมื่อสัทธาถูกวิจารณ์ว่าไม่ดีและถูกปฏิเสธเสียอีกก็อันตรธานวับไปในที่นั้น

พระธิดาองค์ที่สุดคือ *หิริ* นั้น โกลียดาบสทักถามทราบแล้วก็พอใจในคุณสมบัติของเธอ เพราะหิริ ก็คือ หิริ ความละอายบาป รังเกียจบาป เหมือนอย่างคนสะอาดรังเกียจสิ่งสกปรก พระดาบส พอใจตั้งแต่เมื่อถึงวาระที่หันไปทักถาม องค์หิริก็ไม่ร้องขอสุธาโภชน์เหมือนอย่างอีกสามองค์แรก จึงสมควรจะได้สุธาโภชน์ เพราะสุธาโภชน์นี้หาใช่เป็นสิ่งที่ใคร ๆ จะได้ด้วยการขอไม่ ข้อนี้เป็นธรรมเกี่ยวกับสุธาโภชน์ พระดาบส ได้กล่าวแก่องค์หิริว่า ขอบูชาเธอด้วยสุธาโภชน์ทั้งหมดแล้ว จึงจะฉันทส่วนที่เหลือในภายหลัง กล่าวแล้วได้ให้สุธาโภชน์แก่องค์หิริ เมื่อองค์หิริได้รับสุธาโภชน์แล้วก็รีบไปเฝ้าพระเทพบิดาราบพูลให้ทรงทราบ ท้าวสักกรินทร์เทวราชทรงโสมนัส เทพทั้งปวงก็พากันยินดี ตั้งแต่นั้นมา เทพและมนุษย์ทั้งหลายก็พากันนับถือบูชาหิริเทวี (ในฐานะที่หิริ และโอดตบปะ เป็นโลกบาล คือธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก)

ฝ่ายพระอินทร์ได้ทรงส่งพระมาตลีไปหาพระดาบส ให้ถามว่าท่านเลือกให้แก่เทพกัญญาหิริเพราะเหตุใด พระมาตลีได้ไปถาม พระดาบสได้ตอบว่า ท่านเห็นว่า สิริเหล่าแหละสัทธาไม่แน่ อาสาขึงโกหกปกกลม ส่วนหิริมีคุณอันประเสริฐ เช่นว่า

สตรีภาพเมื่อทราบว่าคุณมีจิตปฏิพัทธ์ในบุรุษ ย่อมห้ามจิตของตนไว้ได้ด้วยหิริ หมูชนผู้มีหน้าที่รบบป้องกันรักษาประเทศชาติออกไปในสนามรบสั้ประยุทธ์กับข้าศึกด้วยศร หอกดาบและอาวุธต่าง ๆ จะถอยหนีหรือยอมแพ้ แต่ด้วยมีหิริในใจ จึงเกิดละอายอดสู ยอมสละชีวิต ต่อสู้ ไม่ยอมถอย จึงชนะข้าศึก รักษาประเทศชาติไว้ได้ หิริเป็นเครื่องห้ามคนชั่วเหมือนอย่างฝ้่งเป็นเครื่องห้ามกำลังแห่งศากร พระอริยะทั้งหลายจึงบูชาหิริในโลก ขณะนั้นก็ได้ถึงกาละสิ้นอายุของโกสิยดาบ พระมาตลีได้ชักชวนให้ทั้งกายมนุษย์ไปเกิดเป็นสหายพระอินทร์ โกสิยดาบสได้เคลื่อนจากกายมนุษย์ เกิดเป็นเทพบุตรโดยอุปปาตีกำเนิด ในทันใดนั้น พระมาตลีได้นำเทพบุตรเกิดใหม่ไปเฝ้าพระอินทร์ ท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็น ก็มีพระหทัยยินดี ประทานหิริเทวีแก่เทพบุตรนั้น

โกสิยดาบสนี้ ท่านได้เล่าไว้ว่า ก่อนบวชเป็นเศรษฐีผู้ตระหนี่ ถึเหนียวนักหนา เป็นทนายาสีบตระกูลมาจากพระอินทร์เมื่อยังเป็นมนุษย์นั่นเอง แต่ท้าวเธอเมื่อเป็นมนุษย์ใจบุญสุนทานยิ่งนัก จึงได้ไปเกิดเป็นพระอินทร์ ครั้นล่วงมาหลายชั่วคน จึงถึงเศรษฐีเหนียวผู้นี้ พระอินทร์สอดส่องดูสายตระกูลของพระองค์ ได้ทรงทราบจนกระทั่งว่าเศรษฐีนี้อยากบริโภคข้าวปายาส แต่เกรงคนอื่นจะมาบริโภคด้วย จึงให้ภริยาไปหลบหุงอยู่ในป่า ไม่ให้ใครเห็น พระอินทร์ได้ไปทรมานด้วยพุดสะกิดใจให้ได้คิด จนเศรษฐีละความตระหนี่ ทำทานและออกบวชเป็นดาบส ในที่สุดคำสะกิดใจของพระอินทร์และเทพบริวารรวมอยู่ในหัวชื่อว่า กินคนเดียวไม่ได้สุข กล่าวเป็นโอวาทบ้าง เปรียบเทียบบ้าง เช่นว่า มีน้อยควรให้น้อย มีปานกลางให้ปานกลาง มีมากให้มาก จะไม่ให้เลยไม่สมควร ผู้ที่มีแขนงอยู่ด้วย แต่ก็บริโภคคนเดียว จะทำการบูชาบ่าวบวงอะไร ก็ไม่มีผลทั้งนั้น การที่บริโภคคนเดียวทั้งที่มีแขนงอยู่ด้วยนั้น ก็เหมือนอย่างกลืนเบ็ดนั้นแหละ จึงควรที่จะให้ทานด้วย บริโภคด้วย กินคนเดียวจึงไม่ได้สุข เศรษฐีฟังไป ๆ ก็เกิดความคิดเห็นตามไปว่า กินคนเดียวไม่เป็นสุขแน่ เพราะคณะพระอินทร์มานั่งพุดจี๋ใจอยู่ ที่แรกก็แสนรำคาญ แต่เมื่อฟังไปคิดไปก็เห็นจริง จึงเริ่มแบ่งข้าวปายาส ให้แก่คณะพระอินทร์ ท้าวเธอจึงแสดงพระองค์ว่าคือท้าวสักกเทวราช และประทานโอวาทแก่เศรษฐีให้บริจาคทานเป็นการทำทางสวรรค์ เหมือนดังบรรพบุรุษในตระกูลของพระองค์ได้ปฏิบัติมาแล้ว จิตใจของเศรษฐีเมื่อได้เริ่มเปลี่ยนแล้ว ก็เปลี่ยนไปตรงกันข้ามทีเดียว เหมือนอย่างที่ว่า จากหลังมือเป็นหน้ามือ คือ จากตระหนี่ที่สุด เป็นกวาง้างที่สุด แต่ก็ยังไม่ถึงลักษณะของเศรษฐี คือ การเลือกแฟนที่จะให้ ซึ่งเป็นลักษณะ *สัปปุริสทาน* ในพระพุทธศาสนา

เรื่องท้าวสักกะในชาดกนี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นเทพนิยายเปรียบเทียบธรรม การเปรียบเทียบมีเหตุผลน่าฟัง และมีเค้าเรื่องท้าวสักกะตามคติความเชื่อเก่าแก่ ซึ่งแสดงว่าผู้ที่จะไปเกิดเป็นท้าวสักกะนั้น ไม่จำเป็นต้องไปเกิดจากมัจฉคาม มคธรัฐ เป็นการ ผูกขาดแต่แห่งเดียว (เหมือนอย่างมติของอรรถกถาบางคัมภีร์) ไปเกิดจากรัฐไหนก็ได้ ในเมื่อได้ปฏิบัติครบถ้วนในคุณสมบัติแห่งผู้ที่จะไปเกิดเป็นพระอินทร์ และคำว่า พระอินทร์ เป็นตำแหน่ง ซึ่งมีจุดมีอุปบัติมาตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล เฉพาะในสมัย พุทธกาลนั้น พระอินทร์ไปเกิดจากมฆมาณพ ชาวบ้านมัจฉคาม มคธรัฐ เห็นจะพอ เรียกว่าพระอินทร์ รัชกาลปัจจุบัน (ในสมัยพุทธกาล) ได้

พระอินทร์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งขึ้นไปเกิดจากชาติเป็นมฆมาณพนั้น จะเป็น องค์ที่ขึ้นไปเกิดยึดถิ่นอสุระ สร้างสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นใช่หรือไม่ ถ้าใช้ก็น่าจะเป็น พระอินทร์องค์ปฐม เทียบพระมหากษัตริย์ผู้ทรงปราบดาภิเษกเป็นองค์ปฐมกษัตริย์ ถ้าใช้ตั้งนั้น ตั้งแต่สร้างสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาจนถึงสมัยพุทธกาล ก็มีพระอินทร์เพียง องค์เดียว เรื่องพระอินทร์ในคดีนี้ จึงคล้ายกับเรื่องการตั้งวงศ์กษัตริย์ ดังจะผูกเรื่องขึ้น เทียบว่า มีคนผู้หนึ่งเป็นคนฉลาดกล้าหาญ มีอริยาศยดี ชักชวนเพื่อนร่วมใจได้จำนวน หนึ่งแล้ว ก็อพยพเดินทางไปหาถิ่นที่อยู่ใหม่ ซึ่งเป็นที่อุดมสมบูรณ์ เมื่อได้พากันไปพบ ถิ่นที่พอใจ ก็เข้ายึดขับไล่เจ้าถิ่นเดิมออกไป ต่อมาก็ตั้งตนเป็นกษัตริย์สืบพระวงศ์ต่อมา

ท่านจึงสันนิษฐานว่า เรื่อง พระอินทร์ มีเค้ามาจากกษัตริย์อินทวงศ์สมัยโบราณ ซึ่งยกเข้ามายึดชมพูทวีป ขับไล่เจ้าถิ่นเดิมให้ถอยร่นไป และเมื่อสังเกตดูในสักกสังยุต ที่ได้นำมาแล้วไว้ข้างต้นแล้ว ก็เห็นว่า พระอินทร์นับว่าเป็นนักปกครองชั้นยอดกล้าหาญ และฉลาดในการปกครอง ในคราวสงครามก็ฉลาดเลือกธรรมมาอบรมปลุกใจเทพบริษัท ให้กล้าหาญ ให้เพียรพยายามรบเอาชนะให้จงได้ แต่ครั้งได้ชัยชนะแล้ว พระอินทร์ได้ อบรมให้มีขันติ อุดหนุนต่อผรุสวาจาของเขลย ไมโกรธตอบ และตอบโต้ ในคราวสงบ ก็ผูกมิตรกับศัตรูเก่า แต่ก็ไม่ไว้วางใจทีเดียว พอใจเสด็จไปสนทนาไต่ถามธรรมกับ พระพุทธเจ้าบ้าง พระสาวกบ้าง ฤษีบ้าง ในบางครั้งบางคราว บางทีก็ชวนศัตรูเก่าซึ่งเป็นพ้อตาไปด้วยกัน ในคราวปกติก็พอใจอบรมเทพบริษัทด้วยธรรม เช่น อบรมไม่ให้โกรธ นอกจากนี้ พระอินทร์ยังมีหน้าที่เกี่ยวกับมนุษย์โลกอีกมาก ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ได้มาตีตีผิน ๓ สายแก่พระโพธิสัตว์ เพื่อให้ทรงปฏิบัติในทางสายกลาง ต่อมา

ก็ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกหลายคราว เมื่อนิพพานก็ได้มากล่าวคาถาแสดงธรรมสังเวช ด้วยผู้หนึ่ง และได้มาอัญเชิญพระเขี้ยวแก้วจากมวยผมของโทณพราหมณ์ขึ้นไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์จุฬามณี (เรื่อง พระเจดีย์นี้ได้เล่ามาแล้วว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ขณะจะทรงผนวชนั้น พระอินทร์ได้มารับขึ้นไปสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้ มีทั้งปั้นปักพระจุฬาและเครื่องรัต จึงเรียกว่า พระเจดีย์จุฬามณี) นอกจากนี้ยังได้มาช่วยคนที่ตั้งอยู่ในธรรมให้พ้นภัยจากฝ่ายอธรรมอยู่บ่อย ๆ ได้มาช่วยยืนเฝ้าประตูกุฏิของพระเณรผู้กำลังบำเพ็ญสมณธรรมใกล้จะสำเร็จ เพื่อป้องกันไม่ให้ใครเข้าไปทำอันตรายแก่ความสำเร็จ (น่าสังเกตว่า เทวดาชอบมาช่วยคนมีเพียรในเวลาที่กำลังจะสำเร็จผล) หน้าที่ของพระอินทร์คล้ายเป็น *โลกบาล* ได้อ่านหนังสือเรื่องเทวดาของพราหมณ์เล่มหนึ่งกล่าวว่า พระอินทร์เป็นโลกบาลทิศบูรพา เป็นเจ้าของพวกภูตตามที่กล่าวนี้ก็ไปตรงในสุทธาโกชนชาดกที่เล่ามาแล้ว ซึ่งกล่าวถึงพระอินทร์ว่า *ภูตาริ* แปลว่า เป็นใหญ่แห่งพวกภูต (ทิศตะวันออกนี้ ท้าวโลกบาลมีชื่อว่า *ธตวรรษู* ท่านว่าเป็นชื่อหนึ่งของพระอินทร์ด้วย เป็นเจ้าของคนธรรพ์ก็ว่า เป็นเจ้าของพวกภูตก็ว่า) เรื่องพระอินทร์มีอยู่ทั้งในคติพราหมณ์ ทั้งในคติพุทธ จึงน่าจะมีเล่าปะปนกันอยู่มาก บางทีศัพท์เดียวกันแต่ให้ความหมายต่างกัน เช่น *ปฐินทะ* ซึ่งเป็นชื่อของพระอินทร์ชื่อหนึ่ง ใน *สักกสังยุต* ในพระไตรปิฎกให้ความหมายว่า ผู้ให้ทานในกาลก่อน แต่ในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์แปลว่า ผู้ทำลายเมืองป้อม หรือทำลายป้อม จับได้ว่า เรื่องพระอินทร์เป็นเรื่องเก่าแก่ ทางพราหมณ์ก็จับมาเล่าพรรณนาไปตามลัทธิพราหมณ์ ทางพุทธก็จับมาเล่าพรรณนาไปตามหลักธรรม ของพระพุทธศาสนา ใช้คำเดียวกันแต่ให้ความหมายไปคนละอย่าง

ปาริชาตกัศวรร์ค

จะเพิ่มเติมเรื่อง *ปาริชาตกั* ในสวรรณค์ชั้นนี้ คำนี้ได้เคยแปลมาบ้างว่า *ต้นทองเหลือง* ตามคำว่า *โกวิฬาร* ใน *อภิธานปิทีปิก* ให้คำแปลคำว่า *โกวิฬาร* ไว้ว่า *ไม้ทริก ไม้ทองกวาว ไม้ทองเหลือง*

ในอดีตนิทานของพระอินทร์เล่าไว้ว่า เมื่อพระอินทร์เป็นมขมาณพ ปลุกต้น *โกวิฬาร* เพื่อให้เกิดร่มเงาเป็นทาน เป็นเหตุให้เกิดต้นปาริชาตกัในสวรรณค์ ในอภิธา-

นับปีที่ปิกาให้คำแปลของคำว่า *โกวิพาระ ปาริฉัตตกะ ปาริชาตกะ* ทั้ง ๓ คำนี้ไว้
 อย่างเดียวกันว่า *ปาริชาต* หรือ *ต้นไม้สวรรค์* ท่านมิได้ให้คำแปลว่า ทองกลาง
 เหมือนคำว่า *โกวิพาระ* ในเมืองมนุษย์ แต่จะตรงกับต้นไม้อะไรในเมืองมนุษย์ หรือมี
 ต้นไม้อะไรในเมืองมนุษย์เรียกชื่อตรงกัน เป็นเรื่องที่ต้องถามจะรู้ฟังกันต่อไป

ท่านผู้ทรงเมตตาได้แจ้งมาว่า ท่านได้สนใจในคำว่า *ปาริชาต* ท่านอ่านพบใน
 หนังสือต่าง ๆ เช่น เรื่องกามนิต เรื่องเวสสันดร ดอกของต้นไม้มีส่วนสำคัญมาก
 ค้นหาที่ไหน ๆ ก็ไม่ทราบว่าจะตรงกับดอกไม้อะไรในเมืองไทย ทราบแต่ว่ากลีบสีขาว
 ก้านสีแดง มีกลิ่นหอมจับใจ ทำให้ระลึกชาติได้ และบานร่วงลงจากกิ่งในเวลา พลบค่ำ
 ที่ละดอกสองดอกเรื่อย ๆ ไป ต่อมาได้ไปในงานพุทธชยันตี ที่อินเดียเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๙
 ได้ไปชมถ้ำอชันตา ได้พบต้นกรรณิการ์ ย่อม ๆ ต้นหนึ่งที่เชิงเขาที่จะขึ้นไปยังถ้ำอชันตา
 เกิดนึกอยากทราบ ว่าแขกเขาจะเรียกว่าอะไร เพราะกำลังสนุกที่ได้ทราบชื่อของ
 สิ่งต่าง ๆ ทางโน้นที่เหมือนกับของเรา หรืออีกนัยหนึ่งจะว่าที่ของเราเหมือนกับของเขา
 จะถูกกว่า จึงได้ให้น่าใบกรรณิการ์นั้นมาช่อหนึ่ง ถามชื่อจากท่านศาสตราจารย์ผู้นำชมถ้ำ
 ท่านตอบทันทีว่า *ปาริชาต* ต่อมาวันหนึ่งได้มีการเลี้ยงทูตอินเดียที่วังแห่งหนึ่งในเมือง
 ไทยนี้ ใกล้เคียง ๆ ศาลาที่เลี้ยงนั้นมีต้นกรรณิการ์ปลูกอยู่ กำลังมีดอกบานหล่นอยู่เกลื่อนไป
 แขกที่ได้เห็นก็พากันชม จึงได้ถามสุภาพสตรีผู้หนึ่งว่า ดอกไม้นี้เรียกปาริชาตใช่หรือไม่
 เขาตอบว่า เรียกว่า กรรณิการ์ และไม่เคยทราบเรื่องชื่อปาริชาตเลย แต่จะเป็นในขณะ
 นั้นเอง หรือต่อมาภายหลังจำไม่ได้เสียแล้ว มีปราชญ์ชาวอินเดียอีกคนหนึ่งอธิบายตอบ
 คำถามนั้นที่ได้ถามเขาอีกว่า ตามที่เขาเรียกกันนั้นถูกต้องทั้งสองชื่อ คือ ดอกไม้นี้
 ชาวอินเดียบางภาคเรียก *ปาริชาต* บางภาคเรียก *กรรณิการ์* คำอธิบายนี้พอเข้าใจตามได้
 เพราะเคยทราบมาว่า ประเทศอินเดียมีภาษาพูดกันต่าง ๆ หลายอย่าง จนต้องใช้ภาษา
 อังกฤษเป็นภาษากลาง ทั้งที่ไม่อยากจะใช้เลย คำชี้แจงของท่านผู้ทรงเมตตาข้างบนนี้
 เป็นมติหนึ่งเรื่องต้น *ปาริชาต* หรือ *ปาริชาต* ในเมืองมนุษย์ที่เรียกกันในปัจจุบัน

พระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชได้เป็นที่นับถือในประเทศไทยมานาน ได้มีเล่า
 ในตำนานเก่าหลายเรื่องว่า ได้ลงมาช่วยในกิจการต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น ได้ลงมาช่วย
 หล่อพระพุทธรชินราช เป็นต้น เพราะกิจการที่มนุษย์ทำไม่สำเร็จ พระอินทร์ต้องลงมา
 ช่วยจึงสำเร็จ จึงเป็นกิจการที่สำคัญอย่างยิ่ง แต่ในสมัยหลังจนถึงปัจจุบันนี้ยังไม่ปรากฏ

เป็นข่าว พิจารณาถึงสมัยปัจจุบัน สิ่งที่สร้างขึ้นอย่างวิจิตรประณีต เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร สำเร็จขึ้นได้ ก็ด้วยราชานุภาพของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพระอินทร์ คือเป็นจอมของนรชนในประเทศ สิ่งที่เป็นของหลวงสร้างขึ้นทำขึ้นดีพิเศษกว่าสามัญทั่ว ๆ ไป จึงไม่พ่นพระอินทร์ ไม่ใช่พระอินทร์ เมืองฟ้าก็ต้องอาศัยพระอินทร์ในมนุษย์ช่วย กิจการที่สำคัญสิ่งที่พิเศษต่าง ๆ จึงสำเร็จมีขึ้นนี้เป็นเค้าเงื่อนที่น่าคิดว่าโฉนในตำนานเก่า ๆ จึงเล่าถึงพระอินทร์ลงมาช่วยในเมื่อจะทำสิ่งที่สำคัญอยู่เสมอ

พระอินทร์เป็นเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา สวรรค์ทั้งสองชั้นนี้ตามภูมิศาสตร์โลก ระบบเขาพระสุเมรุที่ตั้งอยู่ในโลกนี้เอง เพราะเขาพระสุเมรุก็เป็นแกนกลางของโลก สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ ก็ตั้งอยู่ยอดกลางของโลก ส่วนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ตั้งอยู่บนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ๔ ทิศ ก็ตั้งอยู่รองต่ำลงมารอบเขาพระสุเมรุนี้ ทั้งสองชั้นนี้จึงอยู่ในโลกนี้ เท่ากับเป็นชาวโลกนี้ด้วยกัน การไปมาหาสู่กันจึงน่าจะสะดวกกว่าสวรรค์ชั้นอื่น จึงปรากฏว่าเทพของ สวรรค์สองชั้นนี้ได้ลงมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์อยู่เสมอ ตามคัมภีร์โบราณที่มีคติความเชื่อในทางเดียวกัน และนาน ๆ จึงจะมีมนุษย์ขึ้นไปถึงคราวหนึ่ง แต่ก็ก็เป็นมนุษย์ที่กล่าวในนิทานชาดก

จะได้เล่าเรื่อง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จากคัมภีร์ชั้นบาลีอีกสักตอนหนึ่ง ก่อนที่จะได้สรุปเรื่องเล่าถึงสวรรค์ชั้นต่อไป

ใน *สัตตกนิบาต*^๑ ได้แสดงเป็นคำที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้มีความสังเขปว่า ในสมัยที่ต้นโกวิฬาระอันชื่อว่า ปาริฉัตตกะ ผลัดใบ และออกใบใหม่ ๗ วาระ พวกเทพชั้นดาวดึงส์ก็พากันดีใจ เมื่อวาระที่หนึ่งก็พากันหวังให้ถึงวาระที่สอง ที่สาม เรื่อยไป จนถึงวาระที่เจ็ด ซึ่งมีดอกบานสะพรั่ง ก็พากันเรริงสนุกที่โคนต้นโกวิฬาระทิพย์ ตลอดเวลา ๔ เดือน ในตอนนี้แสดงอานุภาพของต้นโกวิฬาระทิพย์ ในขณะที่มี

^๑ อจ. สัตตก. ๒๓/๑๑๘/๖๖.

ดอกบานสะพรั่งว่า มีรัศมีสว่างกินเนื้อที่ ๕๐ โยชน์โดยรอบ และมีกลิ่นหอมโชยไปตามลมถึง ๑๐๐ โยชน์ ต่อไปก็แสดงเปรียบกับอริยสาวกผู้ปฏิบัติธรรมตั้งแต่ออกบวชรวม ๗ วาระ คือ

วาระที่ ๑ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์มีใบเหลืองหล่นจากต้น ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกคิดจะออกบวช

วาระที่ ๒ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์โกรนจะออกใบใหม่ ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริยะ (ผู้ไม่มีเรือน)

วาระที่ ๓ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์ผลิใบและดอกขึ้นพร้อมกัน ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกปฏิบัติในสมาธิได้ปฐมฌาน

วาระที่ ๔ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์ผลิใบและดอกขึ้นเห็นเป็นรูปใบใหม่ดอกใหม่ ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกปฏิบัติในสมาธิได้ทุติยฌาน

วาระที่ ๕ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์มีดอกตูม ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกปฏิบัติในสมาธิได้ตติยฌาน

วาระที่ ๖ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์มีดอกแก่เปล่งจะบาน แต่ยังไม่บาน ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกปฏิบัติในสมาธิได้จตุตถฌาน

วาระที่ ๗ ในสมัยที่โกวิพาระทิพย์มีดอกบานเต็มที ก็เหมือนอย่างสมัยที่อริยสาวกได้สำเร็จวิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งหมด

อีกตอนหนึ่ง^๑ เล่าถึง *เทवासुरสงคราม* เทียบการปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกัน มีความสังเขปว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้เกิดสงครามเป็นศึกประชิดระหว่างเทพและอสูระ ในสงครามครั้งนั้น อสูระชนะ เทพแพ้ ล่าถอยขึ้นไป (ทางทิศเหนือซึ่งเป็นที่ตั้งนครดาวดึงส์) พวกอสูระก็รุกประชิดขึ้นไป พวกเทพเห็นอสูระรุก ก็หันกลับไปต่อสู้

^๑ อจ. นวก. ๒๓/๔๕๐/๒๔๓.

ก็แพ้อีก รุกและรับกันอยู่ดังนี้ ถึงสามครั้ง ในครั้งที่สาม เทพถอยเข้าทวนนคร ก็รู้สึก
 อุ่นใจหายกลัวว่าได้เข้าสู่ที่ปลอดภัย อสุระทำอะไรไม่ได้แล้ว พวกอสุระก็คิดว่า พวกเทพ
 ได้เข้าไปสู่ที่ซึ่งพวกตนทำอะไรไม่ได้แล้ว และในสงครามอีกครั้งหนึ่ง เทพชนะ อสุระแพ้
 ล่าถอยลงไป (ทางทิศใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งอสุรบุรี) พวกเทพก็รุกประชิดลงไป อสุระก็กลับ
 รับแล้วก็ถอยแล้วก็กลับรับถึงสามครั้ง ในครั้งที่สาม พวกอสุระถอยเข้าอสุรบุรีก็อุ่น
 ใจหายกลัวว่า ได้เข้าสู่ที่ปลอดภัย เทพทำอะไรไม่ได้แล้ว พวกเทพก็คิดว่า พวกอสุระ
 ได้เข้าไปสู่ที่ซึ่งพวกตนทำอะไรไม่ได้แล้ว (เมืองทั้งสองจึงชื่อว่า *อยุชฌบุรี* คือ *อยุรยา*
 แปลว่า เมืองที่เข้าศึกรบไม่ชนะ) แม้ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมก็ต้องเข้าสู่ที่ปลอดภัยจาก
 กิเลสเช่นเดียวกัน คือ เมื่อได้สมาธิจนถึงรูปฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ต่อไปถึงอรุ
 ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ต่อไปถึงขั้นดับสัญญาเวทนา ต่อไปถึงเกิดปัญญาเห็นแจ้ง
 ล้นอาสวกิเลสทั้งหมด ก็เหมือนอย่างได้เข้าที่ปลอดภัยโดยลำดับ มารทำอะไรไม่ได้
 มารก็คิดเช่นเดียวกันว่า ตนทำอะไรแก่ผู้ที่เข้าไปในที่ปลอดภัยเช่นนี้หาได้ไม่

ในคัมภีร์ชั้นบาลีที่เล่ามานี้ และที่เคยเล่ามาแล้วจากสังยุต เป็นต้น *การเล่าเรื่อง*
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จับได้ว่าเพื่อยกมาเปรียบเทียบ หรือสาธกธรรม อย่างนิทานชาดก
 ขึ้นต้นว่าเรื่องเคยมีมาแล้ว ที่เล่าเป็นเรื่องปัจจุบันก็มี แต่ก็มุ่งแสดงธรรมเป็นประการ
 สำคัญ ในคัมภีร์ชั้นหลังลงมา จึงเล่ามุ่งในทางประวัติพรรณนาออกไปพิสดาร สวรรค์
 หกชั้นมีมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่สองชั้นแรกจะมีเหมือนอย่างที่เราเล่าไว้นี้เพียงไร
 เป็นวิสัยของผู้มีทัศนญาณจะทราบได้

เทพชั้นจาตุมหาราชิกา เทพชั้นดาวดึงส์ ท่านว่ามีที่อยู่บนภูเขบบ้าง ในอากาศบ้าง
 และมีที่อยู่สลับต่อกันไปจนถึง *ภูเขจักรวาล* (ภูเขที่เป็นขอบจักรวาลโดยรอบ น่าจะ
 เปรียบได้เหมือนอย่างขอบกระดิ่ง) ท่านว่าสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไปก็อยู่สลับกันไป จนถึงภูเข
 จักรวาลเช่นเดียวกัน ดูตามเค้าความเชื่อของท่านว่า อยู่สูงตรงขึ้นไปจากยอดเขาสิเนรุ
 หรือเขาสุเมรุในอากาศ มีเขตแผ่ออกไปจนถึงแนวภูเขจักรวาล จึงมีเขตเป็นวงกลม
 ตั้งอยู่ซ้อนกันขึ้นไปโดยลำดับ ถ้านึกให้เป็นวัตถุก็น่าจะคล้ายตึก หรือแก่งหินหลาย ๆ ชั้น
 ตั้งแต่ชั้นที่สามขึ้นไปอยู่ในอากาศสูงกว่ายอดเขาสิเนรุขึ้นไปมาก ถึงอย่างนั้นก็ยังมีอยู่ใน
 เขตของจักรวาลนี้ เกิดดับพร้อมกับจักรวาลนี้ ทุกชั้นจึงต้องกำหนดเขตโดยรอบด้วย
 ภูเขจักรวาล ถึงจะอยู่ในอากาศสูงขึ้นไปเท่าไรก็ต้องอยู่ในเขตนี้

สวรรณคดีชั้นยามา

สวรรณคดีชั้นที่ ๓ ชื่อว่า ยามา หรือ ยามะ แปลว่า สิ้นไปจากทุกข์ หรือ บรรลุ ทัฬหายุทธพร้อมพรุ่ง อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรณคดีชั้นไตรตรึงษ์หรือดาวดึงส์มาก เทพผู้เป็น ราชูปถัมภ์ของสวรรณคดีชั้นนี้ มีพระนามว่า สุยามะ ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่^๑ ในชั้นฟ้านี้ ไม่เห็นพระอาทิตย์เลยเพราะว่าอยู่สูงกว่าพระอาทิตย์มาก แต่เทพชั้นนี้เห็นกันได้ด้วย รัศมีแก้วและด้วยรัศมีของตัวเอง และจะรู้ว่ารุ่งหรือค่ำด้วยอาศัยดอกไม้ทิพย์ คือ เมื่อเห็นดอกไม้บานจึงรู้ว่ารุ่ง เมื่อเห็นดอกไม้หุบจึงรู้ว่าค่ำ เทพชั้นยามาไม่ปรากฏว่า ได้ลงมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ไม่มีเรื่องอะไรเล่าไว้

สวรรณคดีชั้นดุสิต

สวรรณคดีชั้นที่ ๔ ชื่อว่า ดุสิตา หรือ ดุสิตะ มักเรียกว่า ชั้นดุสิต แปลว่า ยินดี ชื่นบาน คือ มีปีติอยู่ด้วยสิริสมบัติของตน อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรณคดีชั้นยามามากเป็นทวีคูณ เทพผู้เป็นราชูปถัมภ์ของสวรรณคดีชั้นนี้ มีพระนามว่า สันดุสิต ท่านว่า พระโพธิสัตว์ผู้สร้าง โภทิสมาการที่จะลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในมนุษย์ ย่อมสถิตอยู่ในชั้นฟ้านี้ เทพใน ชั้นนี้เป็นผู้รู้บุญรู้ธรรม เพราะพระโพธิสัตว์ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเนื่อง ๆ จะได้เล่า เรื่องพระโพธิสัตว์ตามคติความเชื่อดังกล่าวแทรกเข้าตอนที่เดียว

ท่านว่าความไกลาหลอย่างขนานใหญ่ของพวกเทวดาทั้งปวงมีอยู่สามสมัย คือ สมัยเมื่อโลกจะวินาศ สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น สมัยเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิจะ เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายในบัดนี้ ก่อนที่จะได้ลงมาเกิดในโลกนี้ ได้ทรงเป็น พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสวรรณคดีชั้นดุสิต เมื่อกาลใกล้กำหนดที่จะจุติลงมาตรัส เทวดาทั้งปวงก็เกิดไกลาหล พวกกันไปเฝ้าทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์ให้จุติลงไปตรัส พระโพธิสัตว์ได้ทรงตรววจดู สถานะ ๕ อย่าง คือ กาล ๑ ทวีป ๑ ประเทศ ๑ ตระกูล ๑ มารดาและกำหนดอายุ ๑

^๑ ไตรภูมิ. น. ๑๑๑.

กาล ข้อที่ ๑ คือ กาลแห่งอายุของมนุษย์ ถ้ามนุษย์มีอายุมากเกินไปจนสิ้นปีขึ้นไปหรือต่ำกว่าร้อยปีลงมา ก็ไม่ใช่กาลที่จะลงมาตรัส เพราะยุคสมัยที่มนุษย์อายุมากเกินไปก็ไม่อาจเห็นไตรลักษณ์ น้อยไปก็มีกิเลสหนามากไม่อาจเห็นธรรม แต่ในปัจจุบันนี้เป็นยุคที่มนุษย์มีอายุร้อยปี จึงเป็นกาลที่จะลงมาตรัสได้

ทวีป ข้อที่ ๒ คือ ทรงเห็นชมพูทวีปเหมาะที่จะลงมาตรัส

ประเทศ ข้อที่ ๓ คือ ทรงเห็นมัชฌิมประเทศคือท้องถิ่นร่วมกลางชมพูทวีป (บัดนี้อยู่ในอินเดีย ปากีสถานเป็นส่วนมาก เลยเข้าไปในเนปาลบ้าง เช่น สถานที่ประสูติอยู่ในเนปาล) เป็นที่เหมาะ

ตระกูล ข้อที่ ๔ ทรงเห็นสักยราชตระกูล และพระเจ้าสุทโธทนะจะเป็นพระบิดาได้

พระมารดา ข้อที่ ๕ คือ ทรงเห็นพระนางสิริมหามายามีศีลและบารมีธรรมสมควรเป็นพระมารดาได้ ทั้งจะมีพระชนม์สืบไปจากเวลาที่พระโอรสประสูติเพียงเจ็ดวัน สัตว์อื่นไม่อาจอาศัยคัพภุภทรบังเกิดได้อีก

ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงเห็นสถานะทั้ง ๕ มีครบบริบูรณ์แล้ว จึงทรงรับอาราธนาของเทพทั้งปวง เหตุที่จะรู้ว่าพระโพธิสัตว์เทพใกล้จะจุตินั้น เพราะได้เกิด *บุพนิมิต* ๕ ประการ แก่พระองค์ คือ

๑. ทิพยบุปผาที่ประดับพระกายเหี่ยวแห้ง
๒. ทิพยภูษาทรงมีสีเศร้าหมอง
๓. พระเสโทไหลจากพระกัจฉะ (รักแร้)
๔. พระสรีรกายปรากฏอาการชรา
๕. มีพระหทัยเป็นทुकข์เหน้อยหน่ายจากเทวโลก ไมยนิติที่จะสถิตในทิพยอาสน์

พวกเทพจึงรู้จักกันว่า เทพองค์นี้คือองค์พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ เพราะถึงกาลจะจุติประจวบสมัยที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติ และเมื่อพระโพธิสัตว์เทพทรงรับอาราธนาแล้ว พวกเทพก็พากันแวดล้อมนำไปยัง นันทวัน แห่งสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น เมื่อไปถึงสวนนันทวันแล้ว พวกเทพก็นำเทพโพธิสัตว์ผู้จะจุติเที่ยวไปในนันทวัน กล่าวว่าจะจุติจากที่นี่

แล้วก็ขอให้ไปจงดีเถิด และตักเตือนให้ระลึกถึงโอกาสแห่งกุศลกรรมที่ได้ทำแล้วในกาลก่อน เทพโพธิสัตว์ฟังคำเตือนของเทพผู้แวดล้อม ก็ระลึกถึงกุศลกรรมไปในนันทวันก็จตุตถะในขณะนั้น ลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา ท่านว่าสวนนันทวัน มีอยู่ในสวรรณคดีทุกชั้น เป็นที่เทพผู้จะจตุตถะไปเที่ยวชมและระลึกถึงความดีแล้วก็จตุตถะไปในสวนนันทวัน นั้น เทพผู้สหายก็จะพาเทพผู้จะจตุตถะไปกล่าวอวยพรตักเตือนท่านองไปส่งในวาระสุดท้าย พระศรีอารียเมตไตรยโพธิสัตว์ ซึ่งมีกำหนดจะตรัสเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระองค์ที่ครบห้าในภัทรกัลป์นี้ ท่าน (ตามคติความเชื่อนี้) ว่าบัดนี้ประทับอยู่ใน สวรรณคดีชั้นดุสิตนี้ รอเวลาที่จะลงมาตรัสในอนาคต

สวรรณคดีชั้นนิมมานรดี

สวรรณคดีชั้น ๕ ชื่อว่า นิมมานรดี ไทยเราเรียกว่า นิมมานรดี แปลว่า อภิรมย์ยินดีในสิ่งที่นิรมิตขึ้น คือนอกจากทิพยารมณ์ที่ได้รับอยู่โดยปกติแล้ว ในเวลาที่ปรารถนาต้องการสิ่งใด ก็นิรมิตสิ่งนั้นขึ้นอภิรมย์ยินดีได้เป็นส่วนอดิเรกหรือเป็นพิเศษ พุดง่าย ๆ ว่าอยากได้สิ่งใดก็นึกเอาได้ เกิดเป็นสิ่งที่นั่นขึ้นดั่งใจนึก แต่จะมีขอบเขตเพียงไรท่านหาได้แสดงไว้ไม่ สวรรณคดีชั้นนี้สูงขึ้นมาจากสวรรณคดีชั้นดุสิตมาก เทพผู้เป็นราชาปกครองไม่ปรากฏว่ามีนามพิเศษ ก็น่าจะเรียกเป็นกลาง ๆ ว่า นิมมานรดีเทวราช ไม่มีเรื่องเกี่ยวข้องของเล่าถึงในคัมภีร์ทั้งหลายเช่นเดียวกับสวรรณคดีชั้นยามา

สวรรณคดีชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

สวรรณคดีชั้นที่ ๖ ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตตี เสียงไทยว่า ปรนิมมิตวสวัตตี แปลว่า ทำอำนาจ ของตนให้เป็นไปในโลกะทั้งหลายที่ผู้อื่นรู้ความคิดของจิตแล้วนิรมิตให้ผู้ที่มาคอยนิรมิตให้มันไม่มีกล่าวว่าเป็นเทพพวกไหนชั้นไหน คิดดูตามเค้าความก็น่าจะเห็นว่าต้องการแสดงความสุขสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง มีผู้มาคอยนิรมิตสิ่งที่ใจปรารถนาให้ไม่ต้องนิรมิตเอาเองเหมือนอย่างชั้นที่ ๕ แต่อีกนัยหนึ่ง คำว่าทำอำนาจให้เป็นไปดุมีความว่าแผ่อำนาจไปครอบงำ สิ่งที่ผู้อื่นเขานิรมิตไว้ คือใช้อำนาจไปครอบครอง

เหมือนอย่างคำว่า *จักกวัตติ* หรือ *จักรพรรดิ* แปลว่า *ยังจักรให้เป็นไป* คือใช้จักรแผ่อำนาจไปครอบครองโลก ฉะนั้นก็เหมาะกับเรื่องพญามารที่จะกล่าวต่อไป สวรรค์ชั้นนี้ยิ่งสูงขึ้นมาจาก สวรรค์ชั้นนิมมานรดีอีกมาก ท่านว่ามีเทพเป็นราชาผู้ปกครองอยู่ ๒ ฝ่าย คือ เทวราชหรือเรียกนามตามชื่อของชั้นสวรรค์ว่า *ปรนิมมิตวสวัตตีเทวราช* ปกครองอยู่ฝ่ายหนึ่ง *พญามารเป็นเทวราช* ปกครองอยู่อีกฝ่ายหนึ่ง เทวราชผู้ปกครองสวรรค์ชั้นนี้ จึงมีอยู่ ๒ องค์ แบ่งเป็น ๒ ก๊ก เรียกนามว่า *ปรนิมมิตวสวัตตีเทวราช* เหมือนกัน องค์หนึ่งไม่เป็นมาร ปกครองเทพที่ไม่เป็นมารด้วยกัน แต่อีกองค์หนึ่งเป็นมาร ปกครองเทพที่เป็นมารด้วยกัน ฝ่ายที่ไม่เป็นมารไม่ค่อยมีเรื่องกล่าวถึงในคัมภีร์ทั้งหลาย ส่วนฝ่ายที่เป็นมารมีเรื่องกล่าวถึงอยู่มาก องค์เทวราชเองเรียกโดยเฉพาะว่า *ปรนิมมิตวสวัตตีมาราธิราช* หรือคำไทยว่า *พญามาราธิราช* แม้จะแบ่งเป็นสองก๊ก ก็ไม่มีเรื่องปรากฏในคัมภีร์ทั้งหลายว่าทั้งสองก๊กนี้ได้ทำสงครามกันเหมือนอย่างเทพและอสุระแห่งสวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์ มีแต่เรื่องพญามารลงมาป้องกันรักษาความตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ และพระสาวกทั้งหลาย เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว มารก็ยังมาเกี่ยวข้องกับอีกหลายคราวจนถึงมาทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน

สังเกตตามที่ท่านเล่าไว้ในคัมภีร์ทั้งหลายว่า เทวราชผู้เป็นมารนี้มีความกลัวเป็นข้อสำคัญอยู่ข้อหนึ่งว่าตนจะสิ้นอำนาจครอบครองโลก ไม่ประสงค์ให้ใครทั้งนั้น บรรลุมรรคผลนิพพานหรือ จะเรียกว่า วิมุตติ หรือ โมกขธรรม ก็ได้ พุดง่าย ๆ ก็คือไม่ประสงค์ ให้ใครประสบความหลุดพ้นจากกองกิเลส เช่น ตัณหา อุปาทาน หรือ ราคะ โทสะ โมหะ และหลุดพ้นจากกองทุกข์ มีเกิด แก่ ตาย เป็นต้น พุดอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่ประสงค์ให้ใครหลุดพ้นไปจากโลกเป็นโลกุตตระที่แปลว่าเหนือโลก ก็คือพ้นโลกนั่นเอง เพราะเมื่อผู้ใดพ้นโลก หมายถึงว่ามีจิตใจพ้นกิเลสดังกล่าวผู้นั้นก็พ้นอำนาจของมาร ซึ่งมารจะใช้อำนาจให้เป็นไปในผู้นั้นอีกไม่ได้ ความเป็น *สวสวรรค์* (เทียบกับ *จักรวรรดิ*) ของมารก็หมดสิ้นไป ฉะนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงแสวงหาโมกขธรรม ทรงได้พบทาง ทรงดำเนินไป ในทางจนถึงในราตรีที่จะตรัสรู้ ท่านเล่าว่าพญามารได้มาป้องกันรักษาอย่างสุดกำลัง พระโพธิสัตว์ก็ทรงผจญสู้อย่างเต็มที่อย่างที่เราเรียกว่า เสี่ยงบารมี พุดอย่างสามัญว่าสู้ตายไม่ยอมถอย เช่น ทรงอธิษฐานพระหทัยตั้งความเพียรแน่วแน่ว่า *จะไม่ยอมลุกขึ้นจากที่ประทับจนกว่าจะได้บรรลุผล แม้ว่าเนื้อเลือดทั้งหมดจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังเอ็นกระดูกก็ตาม อาศัยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญ*

มาเต็มเปี่ยมแล้ว จึงทรงชนะมาร ทรงบำเพ็ญเพียรต่อไปจนได้ตรัสรู้ แต่ต่อมาท่านก็เห็นว่ามารได้มาเกี่ยวข้องกับอีกมากครั้ง แสดงว่า ยังคงยึดติดตามหาช่องโอกาสอยู่เรื่อย ๆ เพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเวไนยนิกร ให้พ้นอำนาจของตนมากขึ้นทุกที จึงไม่ปรารถนาจะให้พระองค์ดำรงพระชนม์อยู่นาน และในที่สุดท่านก็แล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุสังขารตามคำอาราธนาของมารนั่นเอง แต่ก็ทรงปลงในเมื่อได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจสำเร็จตามที่ได้ทรงตั้งพระทัยไว้แล้ว

พญามาราริราชเป็นเจ้านิกหนึ่งแห่งสวรรค์ชั้นที่ ๖ ก็จะต้องทำบุญไว้มาก ไม่เช่นนั้นก็จะไม่บังเกิดในสวรรค์ชั้นสูงนี้ได้ แต่ก็ต้องเข้าใจว่า ทำบุญเพียงเพื่อสวรรค์เท่านั้น ดูก็ชอบกลอยู่ ท่านไม่กล่าวว่าพญามารได้มาขัดขวางใครที่ทำบุญ เช่นทานศีล เป็นต้น เพื่อสวรรค์หรือที่เป็นภูมิเพียงเพื่อสวรรค์ มาขัดขวางแต่ผู้ปฏิบัติเพื่อมรรคผลนิพพาน เช่นพวกทำกรรมฐานเพื่อสิ้นกิเลส

เรื่องของมารยังมีอีกมาก แต่จะงดไว้ก่อน เป็นอันว่าสวรรค์ชั้นนี้แบ่งเป็น ๒ ก๊ก เหมือนอย่างชาวกับดำ และมีเจ้าครองอยู่ ๒ องค์ องค์ที่ลงมาเกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธศาสนามากที่สุดคือ พญามาร เรียกเต็มว่า *ปรนิมมิตตวสวัตตีเทวราช* ฝ่ายที่เป็นมารแห่งโลกุตตรธรรม

พรหมโลก

ได้เล่าถึงสวรรค์ ๖ ชั้นแล้ว จะได้เล่าถึง *พรหมโลก* ต่อไป สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นที่ ๖ อีกมากจึงถึงพรหมโลก ซึ่งก็มีอยู่มากชั้นซ้อน ๆ กันขึ้นไป แบ่งเป็น ๒ พวกใหญ่ ๆ คือ *รูปพรหม* และ *อรุปรหม* อธิบายตามคติทางพระพุทธศาสนาว่า ผู้ที่ทำสมาธิจนบรรลุถึงรูปฌานคือฌานที่มีรูปนิमितเป็นอารมณ์ รูปฌานนั้นย่อมมีวิบากให้ไปเกิดเป็นรูปพรหม ผู้ที่ทำสมาธิสูงขึ้นไปกว่ารูปฌาน คือถึงรูปนิमित กำหนดอรุปรหมิตคือนิमितที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จนได้บรรลุอรุปรหมิตคือฌานที่มีอรุปรหมิตเป็นอารมณ์ ฌานนั้นก็ย่อมมีวิบากให้ไปเกิดเป็นอรุปรหม คำว่า *พรหม* ท่านแปลว่า *เจริญ รุ่งเรือง* หมายความว่า เจริญรุ่งเรืองด้วยคุณวิเศษมีฌาน เป็นต้น

รูปพรหมนั้นมีสูงขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ตามภูมิฌานดังต่อไปนี้

ชั้นปฐมรูปฌาน

๑. พรหมปาริสุทธิชา แปลว่า เป็นบริษัทของพรหม ท่านอธิบายว่า เกิดในบริษัทของมหาพรหม เป็นผู้บำรุงมหาพรหม ที่จะกล่าวในชั้นที่ ๓

๒. พรหมบุโรหิตา แปลว่า เป็นบุโรหิตของพรหม ท่านอธิบายว่า คือบุโรหิตของพวกมหาพรหมดังกล่าว

๓. มหาพรหม แปลว่า พรหมผู้ใหญ่ ท่านอธิบายว่า ใหญ่กว่าพวกพรหมปาริสุทธิชา เป็นต้น เช่น มีวรรณะยิ่งกว่า มีอายุยืนกว่า

พรหม ๓ พวกนี้ ท่านว่าสถิตอยู่ในชั้นเสมอกัน แต่มีความรุ่งเรืองกว่ากัน เป็นที่เกิดของผู้ที่ได้ปฐมรูปฌานคือรูปฌานที่หนึ่ง ถ้าได้อย่างอ่อนก็ให้เกิดในพวกพรหมปาริสุทธิชา ถ้าได้อย่างกลางก็ให้เกิดในพวกพรหมบุโรหิตา ถ้าได้อย่างกล้าแข็งก็ให้เกิดในพวกมหาพรหม พิจารณาดูพรหม ๒ พวกข้างต้น ตามอธิบายของท่าน คล้ายกับมีหน้าที่เป็นบริวารของพวกมหาพรหม ดูไม่น่าจะต้องมีหน้าที่เช่นนั้น น่าจะเข้าใจความว่าพวกพรหมปาริสุทธิชา ก็คือนับเข้าเป็นพรหมบริษัท เช่นเดียวกับเมื่อนับถือพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ก็นับเป็นพุทธบริษัท เมื่อยังไม่ได้ปฏิบัติอะไรให้พิเศษยิ่งขึ้น อันควรจะเรียกด้วยคำอื่น เช่น อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุสามเณร ก็คงเรียกว่าเป็นพุทธบริษัท และพวกพรหมบุโรหิตา ก็น่าจะหมายสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งโดยความก็คือเป็นพวกพรหมชั้นต้น ๆ แต่ก็นับว่าเป็นพรหมแล้ว

ชั้นทุติยรูปฌาน

๔. ปริตตภา แปลว่า มีรัศมีน้อย คือมีแสงสว่างน้อยกว่าพรหมชั้นสูง ๆ ขึ้นไป

๕. อัปปรมาณภา แปลว่า มีรัศมีไม่มีประมาณ คือมีแสงสว่างมากเกินที่จะประมาณได้

๖. อากัสสรา แปลว่า มีรัศมีชานไป คือแผ่ออกไปแต่ที่นั่นที่นี้ดูจสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เพราะมีชั้นธสันดานเกิดจากฉนวน ที่มีปีติ อีกนัยหนึ่ง อากัสสรา

แปลว่า มีรัศมีพวยพุ่ง คือหยดย้อยออกเหมือนหยดย้อยออกจากสรีระ หรือดูจเปลวไฟแห่งโคมประทีป อีกอย่างหนึ่ง อาภัสสรา แปลว่า มีปกติสว่างไสวด้วยรัศมี

พรหม ๓ จำพวกนี้สถิตอยู่ในชั้นเดียวกัน แต่มีรัศมีรุ่งเรืองกว่ากัน เป็นที่เกิดของผู้ที่ได้ทุติยรูปฌานคือรูปฌานที่สอง ถ้าได้อย่างอ่อนก็ให้เกิดเป็นพวกพรหมปริตตภา ถ้าได้อย่างกลางก็ให้เกิดเป็นพวกพรหมอัปมาณภา ถ้าได้อย่างแข็งกล้าก็ให้เกิดเป็นพวกพรหมอาภัสสรา

ชั้นตติยารูปฌาน

๗. ปริตตสุภา แปลว่า มีรัศมีแห่งสรีระสวยงามน้อย คือ น้อยกว่าพวกพรหมชั้นสูงขึ้นไป

๘. อัปมาณสุภา แปลว่า มีรัศมีแห่งสรีระสวยงามไม่มีประมาณ คือ มากเกินที่จะประมาณได้

๙. สุขภิกินหา แปลว่า มากมายไปด้วยรัศมีที่สวยงาม คือ มีรัศมีผุดสว่างทั่วไปแผ่ชานออกจากสรีระเป็นอันเดียวกัน มีสิริเหมือนอย่างแห่งทองที่โรจน์รุ่งอยู่ในหีบทอง

พรหม ๓ จำพวกนี้สถิตอยู่ในชั้นเดียวกัน แต่มีรัศมีรุ่งเรืองกว่ากัน เป็นที่เกิดของผู้ได้ตติยฌานคือรูปฌานที่ ๓ ถ้าได้อย่างอ่อนก็ให้เกิดเป็นพวกพรหมปริตตสุภา ถ้าได้อย่างปานกลางก็ให้เกิดเป็นพวกพรหมอัปมาณสุภา ถ้าได้อย่างแข็งกล้าหรือประณีตก็ให้เกิดเป็นพวกพรหมสุขภิกินหา

ชั้นจตุตถรูปฌาน

๑๐. เวหัพผลา แปลว่า มีผลไพบุลย์ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจของฌาน ชั้นนี้เป็นที่เกิดของผู้ได้จตุตถฌานคือฌานที่ ๔ ไม่ได้มีแบ่งเป็น ๓ ชื่อสำหรับผู้ได้อย่างอ่อนอย่างปานกลาง และอย่างประณีต กล่าวไว้ชื่อเดียวรวม ๆ กันไป

อีกนัยหนึ่ง ถ้าแบ่งรูปฌานออกเป็น ๕ ชั้น ชั้นของพรหมปาริสุทธิชา พรหมบุโรหิตา และมหาพรหม สำหรับผู้ได้ปฐมฌานอย่างอ่อน อย่างกลาง และอย่างประณีต ชั้นของพรหมปริตตภา อัมปมาณาภา และอาภัสสรา สำหรับผู้ได้ทุติยฌานและตติยฌานอย่างอ่อน อย่างปานกลาง และอย่างประณีต ชั้นของพรหมปริตตสุภา อัมปมาณสุภา และสุภิกถา สำหรับผู้ได้จตุตถฌานอย่างอ่อน อย่างปานกลาง และอย่างประณีต ชั้นของพรหมเวหัพผลา สำหรับผู้ได้ปัญจฌานคือฌานที่ ๕

๑๑. *อสังขยิ* แปลว่า *ไม่มีสัญญาเสียเลย* พรหมชั้นนี้เป็นที่เกิดของผู้ได้ฌานสมาบัติ เพราะเพ่งอยู่เป็นนิตย์ว่าจิตไม่มี ท่านยกตัวอย่างนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนาบางพวกผู้เห็นโทษในจิตว่า ราคะ โทสะ โมหะ ล้วนอาศัยจิตเกิดขึ้น มีความเห็นว่า ความไม่มีจิตเป็นของดีเป็น นิพพานในปัจจุบัน จึงเพ่งอยู่เป็นนิตย์ว่าจิตไม่มี ๆ สාරอก ดับนามขันธ์ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไปโดยลำดับ ยกตัวอย่าง สัญญาคือความจำหมาย ก็ทำให้เลือนลึม ไม่กำหนดไว้ทุกสิ่งทุกอย่าง น่าจะเป็นอย่างที่เรียกว่า ทำให้ดับไป เมื่อปฏิบัติอย่างนี้จนได้ถึงจตุตถฌานก็ให้ไปเกิดเป็นพรหมชั้นอสังขยิสัตว์ มีแต่รูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร (ความปรุ่คิด) ไม่มีวิญญาณอะไร ๆ ทั้งสิ้น และเวลาตายจากมนุษย์ ถ้ายืนตายก็ไปเกิดเป็น *พรหมยืน* ถ้านั่งตายก็ไปเกิดเป็น *พรหมนั่ง* ถ้านอนตายก็ไปเกิดเป็น *พรหมนอน* คือ ตายในอิริยาบถใดก็ไปเกิดเป็นพรหมมีอิริยาบถนั้น และก็อยู่ในอิริยาบถนั้นจนถึงจุติ ท่านอธิบายว่า ในเวลาจุติ พอเกิดสัญญาขึ้น ก็จุติจากกายนั้น ท่านอธิบายไว้ในที่บางแห่งอีกว่า ในเวลาว่างพระพุทธศาสนานักบวชในลัทธิเตียรถีย์บางพวกเจริญวโยกสิณได้ถึงจตุตถฌาน เห็นโทษในจิตดังกล่าว จึงเพ่งความไม่มีจิตเป็นอารมณ์ ครั้นตายก็ไปเกิดเป็น *อสังขยิพรหม* การทำสมาธิไม่ให้มีสัญญาเสียเลยนี้ ลองพิจารณาดูเมื่อทำได้ก็จะมีอาการดับจิต (ดับจิตสังขาร) หหมดความรู้สึกอะไร ๆ ทุกอย่าง อย่างอ่อนก็เหมือนหลับหรือสลบไป อย่างแรงก็เหมือนตาย (แต่ไม่ตาย) ไม่มีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรในเวลานั้นทุกอย่าง ทำให้ดับลงไปได้ ในขณะที่อยู่ อิริยาบถใดก็จะอยู่ในอิริยาบถนั้น เช่นเดียวกับที่ท่านว่าไปเกิดเป็นอสังขยิสัตว์ อยู่ในอิริยาบถอย่างเดียวกับเมื่อเวลาตาย น่าจะตรงกับที่ไทยเราเรียกว่า *พรหมลูกฟัก* ซึ่งมีเพียงขันธ์หนึ่ง ได้แก่รูปขันธ์เท่านั้น ไม่มีนามขันธ์ เป็นพรหมภายนอกพระพุทธศาสนา

เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ปฏิบัติเพื่อไปเกิดเป็นพรหมพวกนี้ วิธีปฏิบัติทุกอย่างทำนองนี้ จึงไม่ใช่พระพุทธศาสนา ในที่บางแห่ง จัดชั้นอัสัญญินี้ไว้หน้าชั้นเวหัพผลาและทั้งสองชั้นนี้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน

พรหมชั้นสุทธาวาส ๕

ต่อจาก พรหมชั้นเวหัพผลา หรือต่อจาก พรหมอัสัญญิสัตว์ ซึ่งนับเป็นพรหมชั้นที่ ๑๑ ก็ถึง พรหมชั้นสุทธาวาส คำว่า สุทธาวาส แปลว่า อาวาส คือที่อยู่ของผู้บริสุทธิ หรือ ที่อยู่อันบริสุทธิ หมายถึงนิวาสนภูมิของท่านผู้บริสุทธึเหล่านั้น คำว่า ผู้บริสุทธิ ในที่นี้หมายถึงเฉพาะพระอนาคามีและพระอรหันต์ คือ พระอริยบุคคลชั้นอนาคามีในโลกนี้สิ้นชีวิตแล้ว ท่านว่าไปเกิดอยู่ในชั้นสุทธาวาส และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ นิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่มีกลับลงมาอีก ท่านจึงว่า สุทธาวาสเป็นที่อยู่ของพระอนาคามีและพระอรหันต์ หมายถึงพระอนาคามีดังกล่าว และพระอรหันต์ที่สำเร็จภายหลังจากที่ขึ้นมาเกิดในสวรรค์แล้ว สุทธาวาส นี้มีอยู่ ๕ ชั้น นับต่อจากชั้น ๑๑ เป็นลำดับไปดังนี้

๑๒. อวิหา แปลว่า ไม่ละฐานของตนโดยกาลอันน้อย หรือ ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน เป็นภูมิสุทธาวาส ชั้นต้น

๑๓. อตัมปา แปลว่า ไม่สะดุ้งกลัวอะไร หรือ ไม่ทำผู้ใดผู้หนึ่งให้เดือดร้อน เป็นภูมิสุทธาวาส ชั้นสอง

๑๔. สุทฺถสสา แปลว่า ดูกาม คือ มีรูปงามนำดู เป็นภูมิสุทธาวาส ชั้นสาม

๑๕. สุทฺถสสี แปลว่า มีทสสนะ คือ ความเห็นดีบริสุทธิ์ เป็นภูมิสุทธาวาส ชั้นสี่

๑๖. อกนิฏฐา แปลว่า ไม่มีเป็นรอง เพราะมีสมบัติอุกกฤษฏ์ เป็นภูมิสุทธาวาส ชั้นห้า

สุทธาวาส ทั้ง ๕ ชั้นนี้นับเข้าในพรหมชั้นจตุตถรูปฌาน คือฌานที่มีรูปกัมมัฏฐานเป็นอารมณ์ชั้นที่สี่

ชั้นอรุณ ๔

ต่อจากนี้ถึงภูมิชั้นของพรหมผู้ที่มาเกิดเพราะได้อรุณ ๔ ชั้น ตามภูมิณานดังนี้

๑. อากาสนัญญายตนะ คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุณ เพราะได้เจริญอรุณกรรมฐานว่าอากาศไม่มีที่สุด ซึ่งเป็นอรุณที่หนึ่ง

๒. วิญญาณัญญายตนะ คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุณเพราะได้เจริญอรุณกรรมฐานว่าวิญญาณไม่มีที่สุด ซึ่งเป็นอรุณที่สอง

๓. อาภิญญัญญายตนะ คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุณเพราะได้เจริญอรุณกรรมฐานว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี ซึ่งเป็นอรุณที่สาม

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ ชั้นของพรหมผู้ได้อรุณเพราะได้เจริญอรุณกรรมฐานที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก จนดับสัญญาอย่างหยาบเหลือแต่สัญญาอย่างละเอียด จึงเรียกว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ (เพราะวิถิจิตละเอียดมาก คล้ายจะเป็นอสัญญาคือไม่มีสัญญาเสียเลย อย่างคนสลบไสลสิ้นสัญญาหรือคนหลับสนิทจริง ๆ) ไม่มี สัญญาก็ไม่ใช่ (เพราะยังมีสัญญาละเอียดอยู่ ไม่ใช่สิ้นสัญญาเสียหมดเลย) ซึ่งเป็นอรุณที่สี่

อรุณทั้ง ๔ ชั้นนี้ ละเอียดกว่ากันขึ้นไปโดยลำดับ รวมพรหม ทั้งรูปทั้งอรุณ เป็น ๒๐ ชั้น ถ้ายกพวกอสัญญพรหมเสียก็มี ๑๙ ชั้น

ทุสสเจตีย์บนพรหมโลก

ใน ไตรภูมิพระร่วง และใน ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวไว้ตรงกันว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวช (ก่อนตรัสรู้เรียกว่าพระโพธิสัตว์) พรหมนำบริวาร ๘ จากพรหมโลกมาถวายพระโพธิสัตว์ และรับพระภูษาคฤหัสถ์ทั้งคู่ขึ้นไปบรรจุไว้ใน ทุสสเจตีย์ ในพรหมโลก ในไตรภูมิ^๑

^๑ ไตรภูมิ. น. ๑๑๗.

ระบุว่าชั้นนอกนิมิต্ত์ ในปฐมสมโพธิ^๑ ระบุชื่อพรหมว่าขมิถการพรหม ซึ่งเป็นสหายกับ พระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็น *โชติบาล* ในศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า คำว่า *ทุสสเจติย* แปลว่า *เจติยผ้า* คงหมายถึง เป็นที่บรรจุผ้าคือพระภูษาดังกล่าว เป็นอันว่า พระพรหมได้พระภูษาคฤหัสถ์ขึ้นไปบรรจุใน *ทุสสเจติย* ส่วนพระอินทร์ได้พระจุฬามณี กับผ้าพันโพกพระเศียรขึ้นไปบรรจุใน *จุฬามณีเจติย* ในคราวที่ทรงผนวชนั้น บริหารทั้ง ๘ ที่ขมิถการพรหมถวาย สำหรับบาตรได้มีเหตุพิเศษที่ท่านกล่าวถึงอีก คือ เมื่อนางสุชาดา น้อมถาดทองข้าวปายาส เข้าไปถวายพระโพธิสัตว์ในเช้าแห่งวันที่จะตรัสรู้ บาตรดินที่ ขมิถการพรหมถวายมีบันดาลให้อันตรธานหายไป ไม่ทรงเห็นบาตรจึงทรงรับทั้งถาด ครั้นตรัสรู้แล้ว เมื่อพาดิษสองพี่น้องชื่อ *ตปฺสสะ* คนหนึ่ง *ภัลลิกะ* คนหนึ่ง ได้น้อมข้าวสัตตูก่อนสัตตุดมถวาย ไม่มีบาตรที่จะทรงรับเพราะบาตรดินก็ได้หายไปแล้วตั้งแต่เมื่อนางสุชาดาถวายถาดปายาส ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่นำบาตรศิลาจากทิศทั้งสี่มาถวายรวม เป็นสี่บาตร พระองค์ทรงรับอธิษฐานให้เป็นบาตรเดียวกันแล้วทรงรับข้าวสัตตุดมของพาดิษสองคนนั้น ต่อมาในคราวปรินิพพานก็ได้มีเรื่องเกี่ยวแก่ พระเจติยทั้งสองนี้อีก ในปฐมสมโพธิกถานั้นกล่าวว่า พระเชี้ยวแก้วเบื้องบนซ้ายขวา กับพระรากขวัญเบื้องบน ขึ้นไปประดิษฐานอยู่ใน *จุฬามณีเจติย* พระรากขวัญเบื้องซ้ายกับพระอุณหิสขึ้นไป ประดิษฐานอยู่บน *ทุสสเจติย*

ในพุทธวงศ์^๒ ได้กล่าวถึงที่ประดิษฐาน *บริขาร* ทั้งหลายของพระพุทธเจ้าไว้ว่า บาตร ไม่ทำ จีวร อยู่ในเมือง *วชิรา* สบง อยู่ในเมือง *กุลฆระ* ผ้าปูบรรทม อยู่ในเมือง *สีหฬ* กระบอกรอง ประคตเอา อยู่ในเมือง *ปาฏลีบุตร* ผ้าสรอง อยู่ในเมือง *จัมปา* อุณาโลม อยู่ในแคว้น *โกศล* กาสาวพัสตร์ อยู่ใน *พรหมโลก* ผ้าโพก (กล่าวมาแล้ว) อยู่ในเมือง *ไตรทส* (ดาวดึงส์) นิสิตนะ อยู่ใน *อวันตีชนบท* ผ้าลาด อยู่ใน *เทอฐ* ที่สีพี อยู่ในเมือง *มิกิลา* ผ้ากรอง อยู่ใน *รัฐวิเทหะ* มีดและกล่องเข็ม อยู่ในเมือง *อินทปัตถ์* เป็นอันว่าได้มีบางอย่างขึ้นไปอยู่ในโลกทั้งสอง ไม่ได้กล่าวว่าบรรจุอยู่ในอะไร ก็น่าจะ ในเจติยทั้งสองนั้นแหละ

^๑ ปฐม. น. ๑๒๔-๕.

^๒ พุท. พุท. ๓๓/๕๔๙/๒๘.

โลกวินาศ

เรื่อง *สิ้นกับ กัลป์* คือ ถึงกาลโลกวินาศ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ตามคติความเชื่อโบราณของอินเดีย โลกก็มีอายุเหมือนบุคคลหรือสังขารทั้งหลาย กำหนดอายุของโลกเรียกว่า *กัป* หรือ *กัลป์* และโลกก็มีเวียนเกิดตาย ความเกิดขึ้นใหม่ของโลกเป็นการตั้งต้นกับใหม่ ความตายของโลกเป็นการสิ้นกับครั้งหนึ่ง ความตายของโลกนี้หมายถึงโลกวินาศด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ *ไฟ น้ำ* และ *ลม* ท่านว่า วินาศด้วยไฟ ๗ ครั้งติด ๆ กัน ถึงครั้งที่ ๘ วินาศด้วยน้ำ แล้ววนมาวินาศด้วยไฟน้ำเหมือนดั่งนั้นอีก ๘ หน จึงวินาศด้วยลมครั้งหนึ่ง ท่านว่าในคราวที่วินาศด้วยไฟเกิดไฟไหม้โลกตั้งแต่อบายภูมิต่ำที่สุด ถึงมนุษย์ สวรรค์จรดพรหมชั้นปฐมฉาน เหลืออยู่ตั้งแต่ชั้นนั้นขึ้นไป ในคราวที่วินาศด้วยน้ำนั้น เกิดน้ำท่วมโลกเหมือนอย่างนั้น แต่สูงขึ้นไปจรดพรหมชั้นทุติยตติยฉาน เหลืออยู่ตั้งแต่ชั้นนั้นขึ้นไป ในคราวที่วินาศด้วยลมร้ายแรงที่สุด ลมทำลายล้างโลกตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุดไปจรดพรหมชั้นจตุตถฉาน เหลืออยู่แต่ชั้นจตุตถฉานนั้น คือตั้งแต่ชั้นเวฬุผลาที่นับเป็นพรหมชั้นที่ ๑๐ คตินี้แสดงว่าโลกทั้งหมดตั้งแต่อบายโลก จนถึงพรหมโลกตั้งอยู่เนื่องกันอยู่ในคราวเกิดทุกขภัยอย่างใหญ่ก็เนื่องถึงกัน แต่ก็ยังมีเหลือสำหรับเป็นที่สัตว์ที่ถูกภัยได้ขึ้นไปเกิดอาศัย จึงยังมีเชื่อที่จะได้มาเกิดในโลกที่จะกลับเกิดขึ้นมาอีก ไม่เช่นนั้น โลกที่กลับเกิดใหม่ก็จะเป็นโลกว่างไปเสีย คือ ยังมีที่เหลือให้อพยพไปเกิดกันได้ทุกคราวที่เกิดโลกวินาศ ฉะนั้น สัตว์โลกจึงไม่วินาศไปจริงเลย อพยพไปเกิดกันในที่อันยังเหลืออยู่นั้นได้

เทพพวกคนธรรพ์

ยังมีพวกเทพหมู่ *คันทัฬพะ* ที่เรียกว่า *คนธรรพ* หรือ *คนธรรพ์* รวบรวมไว้ใน *คันธัพพสังยุต*^๑ ว่า เทพที่เรียกว่าพวกคนธรรพกายมีหลายประเภท คือ เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีรากหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีแก่นหอม เทพพวก

^๑ ส. ขนธ. ๑๗/๓๐๙/๕๓๖-๕๔๑.

หนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีกระพี้หอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีเปลือกหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีกะเทาะเปลือกหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีใบหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีดอกหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีผลหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีรสหอม เทพพวกหนึ่งเกิดอาศัยต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมที่หอมทั้งต้น เหตุที่จะให้ไปเกิดในเทพพวกนี้ คือ ประพฤติกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต และตั้งความปรารถนาว่าตายไป ขอให้ไปเกิดร่วมกับเทพพวกคนธัพพกาย เพราะชอบใจว่าเทพพวกนี้มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีสุขมาก และเมื่อปรารถนาจะไปเกิดโดยเฉพาะในเทพพวกไหน ก็ทำทานสิ่งนั้น เช่น ปรารถนาที่จะเป็นเทพที่เกิดอาศัยต้นไม้ที่มีรากหอม ก็ให้รากไม้ที่หอมเป็นทานหรือว่าเป็นวัตถุอื่น ๆ ที่เรียกว่า ทานวัตถุ เป็นต้นว่า ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ระเบียบดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ โคมไฟ โดยสรุป เหตุที่ให้ไปเกิดคือ ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ และตั้งความปรารถนา กับทำทานอีก เทพเหล่านี้เกิดอาศัยต้นไม้ ดูเป็นพวกรุกขเทวดา จะอยู่อย่างไร มีความสุขอย่างไร ยังไม่พบอธิบาย จัดได้ว่าเป็น *สุคติภูมิ* เพราะเป็นผลของความดี

เรื่อง *รุกขเทวดา* ปรากฏว่าได้เป็นที่เชื่อกันมานาน จนถึงมีเล่าไว้ใน *นิทานต้นบัญญัติ* ที่ได้ตรัสห้ามพระภิกษุไม่ให้ตัดต้นไม้ ในบาลีวินัย^๑ มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุชาวเมืองอาฬวีตัดต้นไม้เองบ้าง ให้ตัดบ้าง เพื่อนำไม้ไปสร้างกุฏิ บังเอิญภิกษุรูปหนึ่งจะตัดต้นไม้ที่มีเทวดาเกิดอาศัย เทวดานั้นได้ร้องห้ามขึ้นว่า ภิกษุประสงค์จะทำที่อยู่ของภิกษุก็ขออย่าตัดที่อยู่ของเทวดา ภิกษุนั้นไม่เอื้อเพื่อตัดต้นไม้ ได้ถูกแขนของ ทารกของเทวดา เทวดาคิดจะปลงชีวิตของภิกษุแต่กลับว่าจะทำดั่งนั้นไม่ควร สมควรจะไปเฝ้ากราบทูลฟ้องพระพุทธเจ้า จึงได้ไปเฝ้ากราบทูลเรื่องทั้งหมดแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสสารุการแก่เทวดาในการที่ไม่ปลงชีวิตภิกษุ ถ้าปลงชีวิตภิกษุก็จะประสบสิ่งที่ไม่เป็นบุญมาก ตรัสสั่งให้เทวดาไปอยู่ในต้นไม้ที่ว่างอยู่ในโอกาสแห่งหนึ่ง ครั้งนั้น พวกมนุษย์พากันติเตียนว่า พวกพระสมณะสากยะบุตรมาตัดต้นไม้เองบ้างให้ตัดบ้าง มาเบียดเบียนชีวะซึ่งมีอินทรีย์เดียว พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเรื่องนี้ขึ้นตรัสว่า พวกคนยังเข้าใจต้นไม้ว่ามีชีวะ จึงตรัสห้ามภิกษุพราภุตคาม คือห้ามตัดต้นไม้ เป็นต้น

^๑ วิ. มหา. ๒/๒๓๒/๓๕๔.

ในนิทานต้นบัญญัตินี้ ได้ความสำคัญอย่างหนึ่งว่า คนในสมัยนั้นมีไม้น้อยที่เห็นว่าต้นไม้มีชีวะชนิดที่มีอินทรีย์เดียว ตัดต้นไม้ก็เท่ากับฆ่าสัตว์ น่าสังเกตว่าข้างต้นเล่าเรื่องเทวดา ข้างปลายกล่าวถึงมนุษย์ทีเดียว ด้วยเขาเชื่อว่าต้นไม้มีชีวะ หาได้กล่าวว่าเขาเชื่อว่ามีเทวดาไม่ อาจจะมีคนเข้าใจกันอยู่ทั้งสองอย่างก็ได้ หรืออาจจะเข้าใจเป็นอย่างเดียวกันก็ได้ คือเทวดากับสิ่งที่มีชีวะอยู่ในต้นไม้ ต่างกันหรือเป็นอย่างเดียวกันแต่ทุกฝ่ายก็คงเชื่อว่ามีชีวะอยู่ในต้นไม้ จะเป็นชีวะของเทวดาผู้สิงสู้อยู่ หรือชีวะของต้นไม้ตัวเองโดยตรงก็ตาม

อินทรีย์ทั้งหมดที่แสดงไว้สำหรับมนุษย์มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนะที่แปลกันว่าใจ ส่วนต้นไม้ที่มีอินทรีย์เดียวนั้น มีคำอธิบายว่าท่านกล่าวหมายเอา *กายอินทรีย์* (อินทรีย์คือกาย) และคำในบาลีนิทานต้นบัญญัติเรื่องนี้ที่ว่า *พวกมนุษย์มีความเข้าใจต้นไม้ว่ามีชีวะนั้น* ท่านอธิบายว่าคือมีความเข้าใจต้นไม้ว่าเป็นสัตว์

คำว่าสัตว์ บาลีว่า *สัตตะ* สันสกฤตว่า *สัตตวะ* มักเข้าใจกันว่าหมายถึง *ผู้ที่มีใจครอง* เมื่อมีอธิบายว่าต้นไม้ไม่มีชีวะคือเป็นสัตว์ จึงมีที่เข้าใจว่าต้นไม้มีจิตใจ แต่คำว่า *สัตว์* มีคำแปลหลายอย่าง แปลว่า *มี* หรือ *เป็น* เท่านั้นก็ได้ เช่นเดียวกับคำว่า *ภูตตะ* แปลว่า *มี* ว่า *เป็น* เรียกคนหรือดิรัจฉานว่า *ภูตตะ* แปลว่าผู้มีผู้เป็น เรียกต้นไม้ว่า *ภูตคาม* ท่านให้แปลว่า *กองของภูตตะ* เหตุที่เรียกต้นไม้ว่าภูตคาม หรือแม้เรียกว่าสัตว์ ฟังเห็นได้ว่าเพราะมีกายอินทรีย์ ซึ่ง มีเกิด มีแก่ มีตาย เช่นเดียวกับกายอินทรีย์ของมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ต้องด้วยลักษณะของสัตว์หรือภูตตะในความหมายว่ามีว่าเป็นอันเป็นชีวะชนิดหนึ่ง แต่ไม่พึงเห็นว่าท่านประสงค์ให้เข้าใจว่าต้นไม้มีจิตใจ ฉะนั้น ผู้ที่ถือศีล เว้นจากปาณาติบาต (คือปลงปาณะ) เช่น สามเณรอุบาสกอุบาสิกา ตลอดถึงผู้ที่ สมาทานศีลห้า จึงตัดต้นไม้ได้ศีลไม่ขาด ในวินัยของภิกษุเองก็มีพระบัญญัติห้ามปลงปาณะไว้สิกขาบทหนึ่ง ห้ามตัดโคนภูตคามไว้อีกสิกขาบทหนึ่ง ถ้าประสงค์ให้ต้นไม้เป็นปาณะด้วยแล้วก็ไม่จำเป็นต้องบัญญัติไว้สองสิกขาบท

คำว่า *ปาณะ* แปลทับคำลงไปในรูปสันสกฤตว่า *สัตว์มีปราณ* หมายถึง มีลมหายใจดังที่เรียกว่ามีลมปราณก็ได้ มีชีวิตอันหมายถึงชีวิตจิตใจก็ได้ ทั้งในบาลีนิทานต้นบัญญัตินั้นเองก็อ้างว่าพวกมนุษย์เขาเข้าใจว่า ต้นไม้มีชีวะมีอินทรีย์เดียว ไม่ได้อ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงรับรองหรือทรงเห็นอย่างนั้น จึงทรงบัญญัติห้ามภิกษุในสิ่งที่คนส่วนมากเขาถือกันว่าไม่ดีไม่งามไม่เหมาะสม

แม้ไม่คิดวิจารณ์ไปถึงภาวะที่ลึกซึ้ง คิดแต่เพียงเหตุผลสามัญ สิ่งที่เขานับถือ เป็นเจดีย์คือเป็นบุชชเนียวัตถุ แม้นจะไม่นับถือก็ไม่ควรจะไปดูหมิ่น ไม่ต้องกล่าวถึงว่า จะไปตัดทำลาย ในครั้งพุทธกาลปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ว่าในเมืองต่าง ๆ มีเจดีย์ที่เขา นับถือกันมากแห่ง เจดีย์ที่กล่าวถึงเหล่านี้ หาใช่เป็นเจดีย์อย่างที่เรียกที่เห็นกันใน เมืองไทยเราไม่ โดยมากเป็นต้นไม้ ถ้าภิกษุไปตัดต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ของเขาเข้า คงเกิดวิวาทระหว่างลัทธิศาสนา ขึ้นได้แน่ พระบัญญัติห้ามภิกษุตัดต้นไม้จึงเหมาะสม ด้วยประการทั้งปวง

ใน คัมภีร์สามนต์^๑ เล่าว่า มีธรรมอยู่ข้อหนึ่ง สำหรับพวกรุกขเทวดา เรียกว่า รุกขธรรม หรือ พฤษภธรรม ธรรมข้อนี้ว่า เมื่อต้นไม้ถูกตัด รุกขเทวดาไม่ทำประทุษ จิตคือไม่คิดทำร้ายผู้ตัด และรุกขเทวดาผู้ไม่รักษาธรรมข้อนี้ ย่อมถูกห้ามเข้าเทวดา สันนิบาต รุกขธรรมข้อนี้เปิดโอกาสให้คนตัดต้นไม้ได้สะดวก คิดดูว่าถ้าไม่มีรุกขธรรม คนอาจตัดต้นไม้ลำบากเพราะจะถูกเทวดาโกรธทำร้ายเอา ความขัดข้องของมนุษย์ผู้มี กิจต้องหักล้างทางป่าสร้างบ้านเมือง ทำไร่นา และตัดใช้ไม้ทำบ้านเรือนเครื่องใช้สอย ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น เทวดาสันนิบาตน่าจะได้ระลึกถึงความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องตัดใช้ไม้ จึงได้ตราrukขธรรมข้อนี้ไว้สำหรับพวกรุกขเทวดาทั้งปวง แต่เมื่อเทวดาพากันรักษาrukขธรรม พวกมนุษย์ก็พากันได้ใจตัดต้นไม้เสียหมดเป็นป่า ๆ ไป ไม่สงวนต้นไม้ที่ควรสงวน ไม่ปลูกทดแทนให้ครบถ้วน ก็เป็นเหตุให้ไม้หมดป่า ทำให้มนุษย์เองเดือดร้อนอีก มนุษย์ สันนิบาตจึงต้องตราrukขธรรม (กฎหมายเกี่ยวข้อแก่ต้นไม้) สำหรับมนุษย์เพื่อสงวน รักษาต้นไม้และป่า ก็พลอยช่วยให้รุกขเทวดาพากันอยู่เป็นสุขขึ้น เป็นอันว่าเทวดากับ มนุษย์ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน เทวดาสันนิบาตออกกฎห้ามรุกขเทวดา คิดทำร้ายมนุษย์ ผู้ตัดต้นไม้ ฝ่ายมนุษย์สันนิบาตออกกฎหมายห้ามมนุษย์ตัดต้นไม้ที่ได้ระบุห้ามไว้ เมื่อทั้ง สองฝ่ายต่างเคารพปฏิบัติในrukขธรรมดังกล่าวของตน ๆ อยู่ ก็จะอยู่เป็นสุขด้วยกัน ทุกฝ่าย บ้านเมืองไร่นาสาโทก็จะมีเพราะจะหักล้างทางป่าสร้างทำขึ้นได้ตามต้องการ ป่าต้นไม้ก็มีเพราะจะสงวนไว้และปลูกทดแทนไว้เพียงพอตามต้องการ

^๑ สมนุต. ๒/๓๑๕.

ตามที่กล่าวมานี้ ได้ว่าไปตรง ๆ ตามที่ท่านเล่าไว้ แต่ได้กล่าว เกี่ยวโยงเข้ามาถึงมนุษย์ ยังมีได้พูดถอดความสำหรับผู้ที่ไม่เชื่อเทวดามีอยู่ตามต้นไม้ อันที่จริงก็ไม่จำเป็นจะต้องถอดความ เพราะความของเรื่องนี้ชัดเจน ปล่อยให้อิงอยู่กับเทวดาก็ใช้ได้สำหรับปัจจุบันอยู่แล้วคือ ถ้าเทวดามีจริงโดยเป็น อทิสสมานกาย (มีกายที่มองด้วยตาเนื้อไม่เห็น) สิ่งอาศัยต้นไม้อยู่ก็มีอยู่ได้ เพราะมีรุกขธรรมสำหรับเทวดาปฏิบัติอยู่นี้ก็ดูอีกทางก็ตีเหมือนกัน เพราะจะได้เป็นที่ยำเกรงของมนุษย์บ้าง เพื่อจะได้ไม่ตัดต้นไม้กันง่าย ๆ ถ้าเทวดาไม่มีจริง ก็ไม่มีอะไรจะต้องเปลี่ยนไปจากที่เล่าไว้ รุกขธรรมก็ยังใช้ได้สำหรับต้นไม้ คือต้นไม้ทุกต้นไม่มีจิตใจที่คิดทำร้ายคนตัด ใครจะตัดก็ไม่ว่าอะไรเท่ากับมีรุกขธรรมอยู่เหมือนกัน และมนุษย์ก็ต้องสร้างรุกขธรรมสำหรับมนุษย์เพื่อรักษาป่าต้นไม้

เทพเจ้าแห่งธรรมชาติ

ในอากาศซึ่งประกอบด้วยเย็นร้อนหมอกลมฝน ก็ได้มีคติเชื่อว่าสภาพธรรมชาติเหล่านี้นอกจากเกิดขึ้นตามฤดูแล้ว ยังมีเกิดขึ้นโดย เทพบันดาล ได้อีกด้วย คติความเชื่อนี้มีติดเข้ามาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จนถึงมีรวมไว้หมวดหนึ่ง เรียกว่า *วลาหกสังยุต*^๑ มีความย่อว่า

เทพทั้งหลายนับเนื่องเข้าไปในพวกวลาหก มีหลายจำพวก คือ *วลาหกเทพ* แห่งความหนาวเย็น *วลาหกเทพ* แห่งความร้อน *วลาหกเทพ* แห่งหมอก *วลาหกเทพ* แห่งลม *วลาหกเทพ* แห่งฝน เหตุที่จะให้ไปเกิดเป็นเทพเหล่านี้ คือ ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ ตั้งความปรารถนาจะไปเกิดเพราะชอบใจว่าพวกเทพเหล่านี้มีอายุยืน มีวรรณะงดงาม มีสุขมาก ตามที่ได้ยินมา ทั้งได้ให้ทานต่าง ๆ และเหตุที่ทำให้มีหนาวเย็นในบางคราว มีร้อนในบางคราว มีหมอกในบางคราว มีลมในบางคราว มีฝนในบางคราว คือ พวกเทพเหล่านี้คิดว่า โฉนเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เพราะความตั้งใจของเทพเหล่านี้ ก็มีความหนาวเย็นเป็นต้นขึ้น

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๓๑๔/๕๔๒-๕๕๓.

เรื่องวลาหกเทพนี้ มีเค้ามาจากความเชื่อเก่าแก่ แต่ได้มาแก้ไขตามคติเทวดาในพระพุทธศาสนา ดังจะพึงเห็นได้ว่า เทพเหล่านี้เป็นอุปปาดิกกำเนิด (ผุดเกิดขึ้นเป็นตัวตนโตใหญ่ทีเดียว) จัดเป็นสุคติภูมิ จึงเป็นผลของกุศลกรรมและมีมากด้วยกัน บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดหนาวเย็น บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดร้อน บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดหมอก บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดลม บางเทพมีอำนาจบันดาลให้เกิดฝน จึงแบ่งออกตามอำนาจบันดาลเป็น ๕ จำพวก เทพองค์หนึ่งมีอำนาจบันดาลเพียงอย่างเดียว หรืออาจบันดาลได้หลายอย่าง ไม่ได้แสดงไว้ชัด วิธีบันดาลคือ เพียงคิดว่า “โฉนเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน” ถ้าวลาหกเทพแห่งฝนคิดตั้งนี้ฝนก็จะตก วลาหกเทพประเภทอื่นก็เช่นเดียวกัน ความคิดดังกล่าวเรียกว่า *เจโตปณิธิ* แปลว่า *ความตั้งใจมีอำนาจบันดาลให้เกิดผลขึ้นได้ตามอำนาจภาพของเทพผู้ตั้งใจ*

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาว่า ได้มีวลาหกเทพบุตรองค์หนึ่งไปหาพระเถระผู้ชื่อนาสพองค์หนึ่ง พระเถระถาม ทราบว่าเป็นวลาหกเทพแห่งฝนซึ่งคิดให้ฝนตกได้ จึงแสดงความประสงค์จะดูฝนตก เทพบุตรเตือนพระเถระให้เข้าไปในศาลาเพราะจะเปียก ขณะนั้นก็ไม่มีใครรู้ว่ามิใช่เมฆฝนหรือฟ้าร้อง พระเถระล้างเท้าเข้าศาลายังไม่ทันหมดองค์ ฝนตกชูลงมาเปียกท่านครึ่งองค์ มีอธิบายว่า เย็น ร้อน หมอก ลม ฝน เกิดขึ้นตามฤดูโดยปกติ แต่โดยพิเศษเกิดขึ้นโดยอำนาจภาพของเทพดา *กล่าวโดยเฉพาะฝนว่า ย่อมตกด้วยเหตุ ๘ อย่าง* คือ อำนาจพนาศ อำนาจพครุฑ อำนาจเทพ ทำสังขระอิฐฐาน มีฤดูเป็นสมมุติฐานมารบันดาล กำลังฤทธิ์ และ เมฆฝนประลัยกลับ

วลาหกเทพท่านว่า เป็นพวกเทพเที่ยวไปในอากาศ คำว่า *วลาหก* ในคัมภีร์ศัพท์เล่มหนึ่ง แปลว่า *สิ่งที่น้ำหรือพาน้ำไป* แปลกันโดยมากกว่า *เมฆ* ใช้เป็นชื่อเรียกรวมของเทพเหล่านี้ว่า *วลาหกกาย* (หมู่หรือกลุ่มวลาหก) น่าจะเป็นเพราะเป็นปรากฏการณ์ในอากาศด้วยกัน คติความเชื่อในปัจจุบันไม่ใช่อย่างนี้แล้ว แต่ก็น่าฟังคติความเชื่อเก่า ๆ ไว้บ้าง และบางเรื่อง เช่น เรื่องฝนที่ปรากฏในบางคราวก็ดูแปลกอยู่คล้ายมีจิตเจตนา ในสังยุตต์ท่านก็ว่าที่มีโดยความคิดของเทพก็ในบางคราว ไม่ใช่เสมอไปหรือโดยปกติ ซึ่งมีฤดูเป็นสมมุติฐาน

ธรรมชาติกับกรรมปัจจุบันของคน

ความแปรปรวน หรือความเป็นปกติของดิน ฟ้า อากาศ และพืช มีคติแสดงว่า เกี่ยวแก่กรรมปัจจุบันของคนเป็นเหตุข้อสำคัญอยู่ด้วย ดังมีกล่าวไว้ใน *จตุกกนิบาต*^๑ ว่า ในสมัยเมื่อราชา (หมายถึงผู้ปกครองของรัฐสูงสุด) ทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ประกอบราชกิจทั้งหลาย พราหมณ์ผู้เป็นคฤหบดีทั้งหลาย ชาวนิคมนชนบททั้งหลาย ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมตามกันไปโดยลำดับ เมื่อหมู่มนุษย์ดังกล่าวไม่ตั้งอยู่ในธรรม จันทร อาทิตย ดาวนักษัตร คีน วัน เดือน กิ่งเดือน ฤดู ปี ลม ต่าง ๆ ก็ยกเยื้องผิดปกติไป ธรรมชาติ จึงเกิดวิปริตผิดทางผิดปกติ (เช่น บังเกิดลมพัดผิดทาง ผิดฤดูกาล พัดต้นไม้หักโค่น) ทเวดาทั้งหลายเดือดร้อน ฝนก็ไม่ตกหลังธารน้ำสม่ำเสมอ คือ เกิดแล้งฝน ข้าวกล้าก็ ออกเมล็ดผิดปกติ หมู่มนุษย์บริโภคข้าวไม่ดีก็มีอายุสั้น ผิวพรรณเศร้าหมอง ถอยกำลัง โรคมาก แต่ในสมัยเมื่อราชาทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรม ผู้ประกอบราชกิจทั้งหลาย พราหมณ์ ผู้คฤหบดีทั้งหลาย ชาวนิคมนชนบททั้งหลาย ก็ตั้งอยู่ในธรรมตามกันไปโดยลำดับ จันทร อาทิตย คีน วัน เดือน กิ่งเดือน ฤดู ปี ลม ต่าง ๆ ก็เป็นไปโดยปกติสม่ำเสมอ วิถีทางลมเป็นต้นก็เป็นไปสม่ำเสมอโดยปกติ ทเวดาทั้งหลายก็ไม่เดือดร้อน ฝนก็ตก หลังธารน้ำสม่ำเสมอเป็นอันดี ข้าวกล้าก็ออกเมล็ดสม่ำเสมอเป็นปกติ หมู่มนุษย์บริโภค ข้าวที่ดีจึงมีอายุยืน ผิวพรรณผ่องใส มีกำลัง ไร้โรคอาพาธ มีฉันทคาถาถาย ความว่า ถ้าเมื่อโคทั้งหลายข้ามไปอยู่ โคนผู้หัวหน้าฝูงเดินไปคด โคทั้งหมดก็เดินคดในเมื่อโคนา ฝูงเดินคด ในหมู่มนุษย์ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ได้รับยกย่องให้เป็นหัวหน้า ถ้าประพฤติ ธรรม ประชาชนนั้นก็ประพฤติตาม รัฐทั้งหมดย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้าผู้ปกครองไม่ตั้ง อยู่ในธรรม ถ้าเมื่อโคทั้งหลายข้ามไปอยู่ โคนผู้หัวหน้าฝูงเดินไปตรง โคทั้งหมดย่อม เดินตรงในเมื่อโคนาฝูงเดินตรง ในหมู่มนุษย์ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ได้รับยกย่อง ให้เป็นหัวหน้า ถ้าประพฤติธรรม ประชาชนนั้นก็ประพฤติตาม รัฐทั้งหมดย่อมอยู่ เป็นสุข ถ้าผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม

^๑ อจ. จตุกก. ๒๑/๙๗/๗๐.

บาลีในจตุกกนิบาตตามที่ยกข้อความมากล่าวนี้ แสดงคติของพระพุทธศาสนาว่า ไม่ได้ค้ำคานคติความเชื่อเก่าตะบันไปหมด คติที่พอยกเข้ามาได้ก็ยกเข้ามาเป็นข้อปรารภ เพื่อแสดงธรรมแทรกเข้า ผู้ที่ประสงค์จะสอนในภายหลัง เมื่อไม่ประสงค์ข้อความปรารภ ข้างต้นก็ตัดออกเสีย แสดงแต่ข้อธรรมตามความในฉันทคาถาข้างท้าย ซึ่งเป็นลักษณะของพระพุทธศาสนาโดยตรง คือ มีลักษณะที่เรียกอย่างหนึ่งว่าเป็น *วิภังชวาทะ* แปลว่า *กล่าวแบ่งแยก* คือแบ่งแยกไปตามเหตุผลตามเป็นจริง เช่น ที่กล่าวแบ่งไปตามกรรม และผลของกรรมที่คนเรานี่เองทำในปัจจุบันนี้แหละ ดังความในฉันทคาถานั้น ในที่บางแห่งยกเรื่องเมฆเรื่องฟ้าฝนมาเป็นข้ออุปมาเท่านั้น ดังในจตุกกนิบาตนี้เอง กล่าวถึง วลาหคคือเมฆหรือฟ้าฝน ๔ อย่าง เป็นข้อเทียบของบุคคล ๔ จำพวกว่า

๑. วลาหค้ำรามแต่ไม่ตก (ฟ้าร้องฝนไม่ตก) เป็นข้อเปรียบเทียบ ของบุคคลที่ได้แต่พูดแต่ไม่ทำ หรือเพียงแต่เรียนแต่ไม่ปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม

๒. วลาหคตกไม่ค้ำราม (ฝนตกฟ้าไม่ร้อง) เป็นข้อเปรียบเทียบของบุคคลที่ทำแต่ไม่พูด หรือที่ไม่เรียนแต่ปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงได้

๓. วลาหคไม่ค้ำรามไม่ตก (ฟ้าไม่ร้องฝนไม่ตก) เป็นข้อเปรียบเทียบของบุคคลที่ทั้งไม่พูด ไม่ทำ หรือทั้งไม่เรียนไม่ปฏิบัติให้รู้

๔. วลาหค้ำรามและตก (ฟ้าร้องฝนตก) เป็นข้อเปรียบเทียบบุคคลที่ทั้งพูด ทั้งทำ หรือทั้งเรียนทั้งปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริง^๑

คำสอนเรื่องบุคคล ๔ จำพวกนี้ เป็นลักษณะของพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะแสดงเรื่องภายนอก เช่น เรื่องโลกธาตุ เพื่อเป็นข้ออุปมาเท่านั้น ไม่ได้มุ่งแสดงเรื่องภายนอกนั้น แต่มุ่งแสดงเรื่องสัจธรรมภายในเป็นข้อสำคัญ

^๑ อจ. จตุกก. ๒๑/๑๓๕/๑๐๑.

อายุของชาวสวรรค์

จะกล่าวเพิ่มเติมถึงเรื่อง *อสุรเทพ* ซึ่งเป็นศัตรูของพระอินทร์ เทวราชแห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ในที่นี้โดยมากกล่าวว่า *ท้าวเวปจิตติ* เป็นราชาแห่งพวกอสุรเทพ แต่มีที่มาแห่งหนึ่งกล่าวว่า ได้มีเมืองอสุระอยู่ ๔ เมือง ตั้งอยู่ ๔ ทิศแห่งต้นจิตตปาตลี ซึ่งเป็นต้นไม้ประจำพอสุระ *ท้าวเวปจิตตะ* หรือเรียกอีกนามหนึ่งว่า *ท้าวสุจิตตะ* ครองเมืองทิศตะวันออก *ท้าวสัมพร* หรือเรียกอีกนามหนึ่งว่า *ท้าวสุจิ* ครองเมืองทิศใต้ *ท้าวพลี* หรือเรียกอีกนามหนึ่งว่า *ท้าวสุโรชะ* ครองเมืองทิศตะวันตก *ท้าวพหาราชะ* หรือเรียกอีกนามหนึ่งว่า *ท้าวราหู* ครองเมืองทิศเหนือ

สวรรค์ทุกชั้นที่กล่าวมาแล้ว สรุปลงเป็นสามประเภท คือ *กามาพจร* ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ได้แก่สวรรค์ ๖ ชั้น *รูปาพจร* ท่องเที่ยวอยู่ในรูปฌาน ได้แก่รูปพรหม *อรุปาพจร* ท่องเที่ยวอยู่ในอรุปฌาน ได้แก่อรุปรหม ฉะนั้น ในสวรรค์กามาพจร ๖ ชั้น จึงยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ท่านแสดงว่า ชั้นจาตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์มีเหมือนมนุษย์ ชั้นยามามีแต่กายสังสัคคะ ชั้นดุสิตมีเพียงจับมือกัน ชั้นนิมมานรดีมีเพียงยิ้มรับกัน ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีมีแต่มองดูกันเท่านั้น ส่วนในสวรรค์ชั้นรูปาพจรและอรุปาพจรที่เรียกว่า *พรหมโลก* ทุกชั้นไม่เกี่ยวข้องกับกาม ใน *อรรถกถาวิงค์* กล่าวว่า ไม่มีเพศสตรีเพศบุรุษในพรหมโลก

ใน *ติกนิบาต*^๑ แสดงอายุสวรรค์เทียบอายุนมนุษย์ไว้ว่า ห้าสิบบีมมนุษย์เป็นหนึ่งในคืนวันสวรรค์ ชั้นจาตุมหาราชิกา ๓๐ คืนวันเป็นหนึ่งเดือนสวรรค์นั้น ๑๒ เดือนเป็นหนึ่งปีสวรรค์นั้น ห้าร้อยปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้นจาตุมหาราชิกา เท่ากับเก้าล้านปีมนุษย์

หนึ่งร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งในคืนวันสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นับเดือนปีเช่นเดียวกัน พันปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้นดาวดึงส์ เท่ากับสามโกฏิหกเก้าปีมนุษย์

^๑ อจ. ติก. ๒๐/๒๗๓/๕๑๐; ไตรภูมิ. ฉัฏฐกัณฑ์.

สองร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งคืนวันสวรรค์ชั้นยามา นับเดือนปีเช่นเดียวกัน สองพันปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้นยามา เท่ากับสิบสี่โกฏิสี่ล้านปีมนุษย์

สี่ร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งคืนวันสวรรค์ชั้นดุสิต นับเดือนปีเช่นเดียวกัน สี่พันปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้นดุสิต เท่ากับห้าสิบเจ็ดโกฏิหกล้านปีมนุษย์

แปดร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งคืนวันสวรรค์ชั้นนิมมานรดี นับเดือนปีเช่นเดียวกัน แปดพันปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้นนิมมานรดี เท่ากับสองร้อยสามสิบโกฏิกับสี่ล้านปีของมนุษย์

หนึ่งพันหกร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งคืนวันในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี นับเดือนปีเช่นเดียวกัน หนึ่งหมื่นหกพันปีทิพย์นี้เป็นประมาณอายุของเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตี เท่ากับแปดร้อยยี่สิบเจ็ดโกฏิกับหกล้านปีมนุษย์ (การคิดเทียบปีมนุษย์นี้คิดมาไม่ได้ สอบดูว่าจะถูกหรือผิดอย่างไร)

ส่วนเทพชั้นพรหมโลกยิ่งมีอายุมาก ท่านว่า

๑. พรหมปารีสัชชะ มีอายุเท่าส่วนที่สามของกัป คือหนึ่งในสามของกัป
๒. พรหมบุโรหิต มีอายุกึ่งกัป
๓. มหาพรหม มีอายุหนึ่งกัป
๔. ปริตตภาวะ มีอายุสองกัป
๕. อัปมาณภาวะ มีอายุสี่กัป
๖. อาภัสสระ มีอายุแปดกัป
๗. ปริตตสุภาะ มีอายุสิบหกกัป
๘. อัปมาณสุภาะ มีอายุสามสิบสองกัป
๙. สุภากินหะ มีอายุหกสิบสี่กัป
๑๐. เวหัพผละ และ อัสัญญีสัตว์ มีอายุห้าร้อยกัป
๑๑. อวิหะ มีอายุพันกัป

๑๒. อดับปะ	มีอายุสองพันกับ
๑๓. สุทัสสะ	มีอายุสี่พันกับ
๑๔. สุทัสสี	มีอายุแปดพันกับ
๑๕. อกนิฏฐะ	มีอายุหนึ่งหมื่นหกพันกับ ^๑

พรหมเหล่านี้ ๑ ถึง ๙ เป็นชั้นรูปฌานที่หนึ่งสองสาม ชั้นละสาม ๑๐ ซึ่งแบ่งเป็นสอง ถึง ๑๕ เป็นชั้นรูปฌานที่สี่ รวมเป็น ๑๖ และ ๑๑ ถึง ๑๕ เป็นชั้นสุทธาวาส สำหรับพระอนาคามีไปเกิด *ปริตตาทะ* เป็นต้น มักเรียกว่า *ปริตตาทะ* ซึ่งติดมาจากเป็นคุณบทของภูมิ ทั้งถนัดลิ้นไทยเรา เหมือนอย่างคำว่า *ศาสนา* จากคำว่า *ศาสนะ* ซึ่งเป็นคำที่เรียกว่า *อะการันต์* แต่เราถนัดเรียกเป็น *อาการันต์* ว่าศาสนา กลายเป็นคำไทยที่ถูกต้อง ถ้าพูดว่าศาสนะก็เป็นผิดแปลกไป พรหมทั้ง ๑๖ เหล่านี้เป็นรูปพรหม

ส่วนอรูปพรหมอีก ๔ ชั้นยังมีอายุมากขึ้นไปอีก อรูปที่หนึ่งมีอายุสองหมื่นกับ อรูปที่สองมีอายุสี่หมื่นกับ อรูปที่สามมีอายุหกหมื่นกับ อรูปที่สี่มีอายุแปดหมื่นสี่พันกับ^๒

อายุของสัตว์ในนรก

อนึ่ง มีแสดงถึงอายุสัตว์นรกเทียบกับอายุของสวรรค์ไว้ว่า ห้าร้อยปีทิพย์ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นคืนวันหนึ่งใน *สัญชีวันนรก* สัตว์นรกขุมนี้อายุห้าร้อยปีนรกนั้น

พันปีทิพย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นคืนวันหนึ่งใน *กาฬสูตตนรก* สัตว์นรกขุมนี้มีอายุหนึ่งพันปีนรกนั้น

สองพันปีทิพย์ในสวรรค์ชั้นยามา เป็นคืนวันหนึ่งใน *สังฆาตตนรก* สัตว์นรกขุมนี้มีอายุสองพันปีนรกนั้น

^๑ ไตรภูมิ. สัตตมกัณฑ์.

^๒ ไตรภูมิ. อภิธรรมกัณฑ์.

สี่พันปีทิพย์ในสวรรค์ชั้นดุสิตเป็นคืนวันหนึ่งใน *โรจวนรก* สัตว์นรกขุมนี้มีอายุสี่พันปีนรกนั้น

แปดพันปีทิพย์ในสวรรค์ชั้นนิมมานรดีเป็นคืนวันหนึ่งใน *มหาโรจวนรก* สัตว์นรกขุมนี้มีอายุแปดพันปีทิพย์นั้น

หนึ่งหมื่นหกพันปีทิพย์ในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตสวรรค์ เป็นคืนวันหนึ่งใน *ตาปนรก* สัตว์นรกขุมนี้มีอายุหนึ่งหมื่นหกพันปีทิพย์นั้น

มหาตาปนรก มีอายุกึ่งอันตรากับ *อเวจีนรก* มีอายุหนึ่งอันตรากับ

กำหนดอายุที่ท่านแสดงนี้โดยการเทียบ คือ เทียบอายุของมนุษย์กับสวรรค์ เทียบอายุของสวรรค์กับนรก แสดงว่าอายุของเทพมากกว่าของมนุษย์มาก และอายุของสัตว์นรกรยังมากกว่าอายุของเทพไปอีก ส่วนเทพที่เป็นชั้นพรหมก็นับเทียบด้วยกับกัลป์ของโลกมนุษย์เหมือนกัน อายุของมนุษย์จึงน้อยมาก พิจารณาดูตามวิทยาการในปัจจุบัน วันเดือนปีของดาวพระเคราะห์ต่าง ๆ เมื่อเทียบกับโลกมนุษย์นี้ไม่เท่ากัน ยาวกว่าของโลกนี้มากก็มี พุดกันว่ายาวหรือสั้นก็ด้วยเทียบกับเวลาของโลก ถ้าในดาวนั้น ๆ มีคนเขาก็คงไม่พุดว่าเวลาของเขายาวหรือสั้น เพราะเป็นกำหนดที่พอเหมาะ หรือที่เรียกว่าเป็นธรรมชาติของที่นั้น เว้นไว้แต่เขาจะมารู้เทียบกับของโลกนี้เข้า และเวลาดังกล่าวย่อมมีขึ้นเพราะมีเหตุให้เกิดเวลาที่นักเรียนได้เรียนกันอยู่ ถ้าเหตุที่ให้เกิดเวลาแตกต่างกันเวลาก็ย่อมแตกต่างกันไป (แม้ในโลกนี้เอง) ในที่ซึ่งไม่มีเหตุให้เกิดเวลา ก็ย่อมจะไม่มีเวลาเลย ในโลกทั้งปวงย่อมมีเวลาเสมอ มีพระพุทธภาษิตแสดงว่า กาลคือเวลา ย่อมกินสรรพสัตว์พร้อมทั้งตัวเอง ฉะนั้น จะเกิดเป็นเทพชั้นไหนก็ต้องถูกเวลากินกินคือต้องดับ ไม่มีที่ จะสถิตอยู่เป็นนิรันดร แต่อาจจะมียาวนานนักหนาได้โดยเทียบกับเวลาของมนุษย์นี้ ซึ่งความจริงหาใช่เร็วหรือช้าไม่ เป็นเวลาที่พอเหมาะตามกำหนดสำหรับชั้นนั้น ๆ ต่างหาก

ทางพระพุทธศาสนาแสดงที่ซึ่งไม่มีกาลเวลา คือที่ซึ่งไม่มีัตถหา (ความดิ้นรนทะยานอยาก) อันเป็นเหมือนลูกศรที่เสียบจิตใจ แสดงตามเค้าความว่า ใครก็ตามอยู่ในโลกหรือภูมิไหนก็ตาม เมื่อถอนลูกศรที่เสียบใจนี้ออกเสียได้ ก็ย่อมบรรลุดังที่ซึ่งไม่มีกาลเวลา ที่นี้จะพึงบรรลุด้วยจิตใจเท่านั้น ส่วนร่างกายเป็นโลกต้องตกอยู่ในอำนาจของเวลา

คราวนี้นึกเดาเฉพาะทางจิตใจว่า จิตใจที่ไม่ดิ้นรน ย่อมไม่เกี่ยวกับเวลาเลย คือไม่เกี่ยวกับอดีตอนาคตปัจจุบันอะไรทั้งสิ้น เพราะไม่มีหวังอะไรที่จะฝากไว้กับเวลา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมปฏิบัติที่เมื่อบุคคลปฏิบัติเข้าทางแล้ว ธรรมย่อมอบรมกันเองขึ้นไปโดยลำดับดังนี้ คืออบรมสมาธิ สมาธิอบรมปัญญา ปัญญาอบรมจิตให้มุตติ คือหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว ด้วยได้รับการอบรมมาโดยลำดับดังกล่าว ย่อมเป็นจิตที่รู้บริบูรณ์บริสุทธิ ปราศจากครเสียดบ หมดความดิ้นรนสงบพ้นจากอำนาจโลกที่มีเวลาทั้งสิ้น ถึงธรรมที่เป็น *อภาลิขธรรม* โดยแท้

ทำบุญแล้วอธิษฐานให้เกิดในสวรรค์

ในอรรถกถาธรรมบท^๑ เล่าเรื่องเวลาของสวรรค์เทียบกับมนุษย์ไว้ว่า ในดาวดึงส์เทวโลก เทวบุตรองค์หนึ่งชื่อว่า *มาลาการี* ไปเที่ยวชมอุทยานพร้อมกับหมู่เทพอัปสรเทพธิดาองค์หนึ่งจุดีในขณะที่กำลังนั่งอยู่บนกิ่งต้นไม้ให้ดอกไม้หล่นจากต้น สรีระของนางดับหายไปเหมือนอย่างเปลวประทีปดับ นางถือปฏิสนธิในตระกูลหนึ่งในกรุงสววัตถี เมื่อเกิดขึ้นระลึกชาติได้ว่า เป็นภรรยาของมาลาการีเทวบุตรจุดีมาเกิดได้ทำการบูชาพระรัตนตรัย ตั้งความปรารถนาจะไปเกิดในสำนักของเทพสามีอีก ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสววัตถี นางมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทำบุญกุศลต่าง ๆ และตั้งความปรารถนาขอเดียนั้นตั้งแต่ยังเยาว์วัย จนถึงได้นามว่า *ปติปฐิกา* แปลว่า *บูชาเพื่อสามี* เมื่อเจริญวัยขึ้นได้สามี คนทั้งหลายก็เข้าใจว่าเป็นที่สมปรารถนาแล้ว นางมีบุตรหลายคนโดยลำดับ ได้ตั้งหน้าทำบุญกุศลต่าง ๆ เป็นนิตยมา ในวันสุดท้ายของชีวิต เมื่อฟังธรรมรักษาสิกขาบทแล้ว ได้ถึงแก่กรรม ด้วยโรคปัจจุบัน บังเกิดในสำนักเทพสามีในสวนสวรรค์นั้นแหละ ขณะนั้น มาลาการีเทวบุตรก็กำลังอยู่ในอุทยานหมู่เทพอัปสรกำลังเก็บร้อยดอกไม้กันอยู่ เทวบุตรได้ทักถามว่านางหายไปไหนแต่เข้า

^๑ ปติปฐิกาวตฺถุ ธรรมบท. ๓/๒๖-๙.

นางได้ตอบว่าจุติไปเกิดในมนุษย์ ได้เล่าเรื่องของนางในมนุษย์โดยตลอด และได้เล่าถึงความตั้งใจของนางเพื่อที่จะมาเกิดอีกในสำนักของเทพสามิ บัดนี้ก็ได้มาเกิดสมปรารถนาด้วยอำนาจบุญกุศลและความตั้งใจ เทวบุตรถามถึงกำหนดอายุมนุษย์ เมื่อได้รับตอบว่าประมาณร้อยปีเกินไปมีน้อย ได้ถามต่อไปว่าหนุ่มมนุษย์ มีอายุเพียงเท่านี้ พวกคนประมาทเหมือนอย่างหลับ หรือพวกคนทำบุญกุศลต่าง ๆ เทพธิดาตอบว่า พวกมนุษย์โดยมากพวกคนประมาทเหมือนอย่างมีอายุตั้งสองไซย เหมือนอย่างไม้แก่ ไม้ตาย เทวบุตรได้เกิดความสังเวชใจขึ้นมาก เรื่องนี้ท่านเขียนเล่าประกอบ พระพุทธภาษิตในธรรมบทข้อหนึ่งที่แปลความว่า “ผู้ทำที่สุด (แห่งชีวิตคือความตาย) ย่อมทำนรชนที่มีใจติดข้องในสิ่งต่าง ๆ ไม่อ้อมอยู่ในกามทั้งหลายเหมือนเฟลินเก็บดอกไม้ที่อยู่สู่อ่านจ” ดูความแห่งพระธรรมบทข้อนี้เห็นได้ว่า มุ่งเตือนใจให้ไม่ประมาท เพราะทุก ๆ คนจะต้องตาย ขณะที่ยังไม่อ้อมยังเฟลิดเฟลिनอยู่ในกาม เหมือนอย่างเฟลินเก็บดอกไม้ ท่านจึงเล่าเรื่องเทพธิดาเฟลินเก็บดอกไม้ต้องจุติทันทีในสวนสวรรค์

เทวดามีอายุยืนนาน คิดภายนอกพระพุทธศาสนาว่า เป็นผู้ไม่ตาย จึงเรียกว่าอมร (ผู้ไม่ตาย) ก็มี แต่คติทางพระพุทธศาสนาว่า มีอายุยืนมากเท่านั้น เพราะมีหลักธรรมอยู่ว่า เมื่อมีเกิดก็ต้องมีตาย จึงไม่รับรองเทวดามารพรหมทั้งสิ้นว่าเป็นอมรคือผู้ไม่ตาย เมื่อเทียบระยะเวลาของมนุษย์กับสวรรค์ ชีวิตของมนุษย์ที่กำหนดร้อยปีเท่ากับครู่เดียวของสวรรค์เท่านั้น เรื่องในอรรถกถา นี้ ท่านเล่าให้มองเห็นว่าครู่เดียวจริง ๆ ชาติหนึ่งของมนุษย์ยังไม่เท่าเวลาชมสวนของเทวดาครึ่งหนึ่ง ท่านเล่าเรื่องในตอนท้ายให้เทวดาสังเวชมนุษย์ว่าประมาท แม้จะไม่ตรงประเด็นกับความในพระธรรมบทนั้นก็ชวนให้เห็นว่าประมาทกันอยู่จริง เพราะทำให้เห็นชัดว่าชีวิตนี้น้อยนัก เหมือนอย่างครู่เดียวจะแสดงอย่างไรให้เห็นชัด จึงเล่าเรื่องในสวรรค์ เป็นเรื่องเทียบที่ทำให้เห็นชัดได้ทันทีว่าน้อยนิดเดียว น่าใจให้เกิดสังเวชเกิดความไม่ประมาทขึ้นได้เร็ว เป็นอันว่าท่านสอนได้ผล

อันที่จริงเม็ดยาที่เคลือบน้ำตาลเป็นของที่กลืนง่าย ถ้าคิดรังเกียจสงสัยอยู่ว่าน้ำตาลเคลือบไม่ใช่น้ำตาลจริง ไม่ยอมรับยา โรคก็ไม่หาย ถ้ารับยาเคลือบน้ำตาลที่ถูโรค นอกจากโรคจะหายแล้วยังหวานลิ้นอีกด้วย

คำแปล เทพ ๘

พระพุทธศาสนา โดยตรงกล่าวถึงเวลา เพื่อแสดงธรรม เช่น ที่สอนว่า พึงพิจารณาเนือง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้ เราทำอะไรอยู่ ขณะย่ำล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ควรรีบทำความเพียรในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า จะตายในวันพรุ่งนี้ และแสดงความเห็นซ้ำของเวลาว่ามีแก่บุคคลดังต่อไปนี้ คนที่ต้องตื่นตลอดราตรี คนเดินทางที่เหน็ดเหนื่อย สัตว์ผู้ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ ดังพระธรรมบทหนึ่งว่า ราตรีของคนที่ยืนอยู่เป็นของยาว โยชน์ของคนที่ยืนอยู่เป็นของยาว สงสารของคนเขลาไม่รู้สังขารเป็นของยาว อันที่จริงเวลาราตรีหนึ่ง ระยะเวลาโยชน์หนึ่ง ก็คงอยู่เท่ากัน คนที่นอนหลับสบายหรือคนที่ทำอะไรเพิลิดเพิลินก็รู้สึกว่ายาว อาจรู้สึกว่ายาวเหมือนเดี๋ยวดียว แม้วเวลาตั้งกับกัลป์ก็เหมือนเดี๋ยวดียวถ้าหลับเพิลินอยู่ คนที่แข็งแรงเดินเก่ง และมีความเพิลิดเพิลินในการเดิน โยชน์หนึ่งก็จะไม่รู้สึกรว่ายาว จะรู้สึกว่ายาวถึงเร็ว แต่คนที่มึททุกข์นอนไม่หลับและคนที่เมื่อยล้าจะรู้สึกว่ายาวราตรีและโยชน์ ยาวมาก เป็นเครื่องแสดงเทียบกับสงสารของคนเขลา ซึ่งจะต้องท่องเที่ยวไปยียดยาวนานไกล ฉะนั้น เรื่องของเวลา หรือสถานที่จึงเกี่ยวแก่กายและใจของคน โดยเฉพาะก็เกี่ยวกับใจ ถ้าคิดเร่งให้เร็วก็เหมือนช้าหรือยาว ถ้าคิดหน่วงให้ช้าก็เหมือนสั้นหรือเร็ว ความจริงก็คงที่อยู่อย่างนั้น

อาการเกิดของเทวดา มีกล่าวไว้ในอรรถกถาบางแห่งเป็นพิเศษว่า บุรุษที่เกิดบนตักของเทวดา เรียกว่า เทวบุตร สตรีที่เกิดบนตักของเทวดา เรียกว่า เทวธิดา เทวดาสตรีถ้าเกิดในที่นอนจัดเป็น ปริจาริกา (นางบำเรอ) ถ้าเกิดข้างที่นอนจัดเป็น พนักงานเครื่องสำอาง ถ้าเกิดกลางวิมานจัดเป็นคนรับใช้ เทวดาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จัดเป็นอุปาดิกกำเนิดทั้งหมด

คำว่า เทวะ ในคัมภีร์ สัททนต์ให้คำแปลไว้ ๘ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. ผู้ที่เล่น (ด้วยกามคุณทั้ง ๕ น่าจะหมายถึงว่ามีสุขสนุกสบายอยู่ด้วยทิพยสมบัติทุกเวลา)
๒. ผู้ที่ปรารถนา (จะชนะปฏิบัติ คือต้องการชนะเข้าศึกไม่ยอมแพ้)

๓. ผู้ที่กล่าวว (ว่าควรไม่ควรของโลก คือมีวาจาที่โลกนับถือ บอกว่าควรหรือไม่ควรอย่างไรก็เชื่อฟัง)
๔. ผู้ที่รุ่งเรืองสว่าง (ด้วยแสงสว่างรุ่งเรืองแต่สรีระอย่างยิ่ง)
๕. ผู้ที่ได้รับความชมเชย
๖. ผู้ที่มีผู้ใคร่ (จะเห็นจะได้ยิน เพราะประกอบด้วยความงามเป็นพิเศษ)
๗. ผู้ที่ไปได้ (โดยไม่ขัดข้องในที่ตามที่ปรารถนา)
๘. ผู้ที่สามารถ (ยังกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จด้วยอานุภาพสมบัติ)

ชุมนุมเทวดา

ในอรรถกถาแห่ง ขนวงสมสูตร^๑ ได้กล่าวว่า เทวสันนิบาต มีในสมัยเช้าพรรษาของพระสงฆ์ เพื่อพิจารณาสังเคราะห์พระสงฆ์เช้าพรรษา มีในสมัยยวารณาออกพรรษา เพื่อสังเคราะห์ในครานั้น มีในสมัยที่จะฟังธรรม มีในสมัยที่จะเล่นกีฬาคราดต้นไม้ ทิพย์ปาริฉัตตกะออกดอก เทวสันนิบาตในสมัยเช้าพรรษานั้นตั้งแต่วันอาสาฬหบูชา ส่วนเทวสันนิบาตเพื่อฟังธรรมนั้น คงสุดแต่ว่าจะมีการแสดงธรรมเมื่อไร ได้มีเล่าไว้ในที่หลายแห่งว่า ในชุมนุมเทพ ณ เทวสภาสุธัมมาในบางคราว พระอินทร์ทรงแสดงธรรมแก่เทพทั้งปวง ในบางคราวพระพรหมลงมาแสดง และเทพผู้มาเข้าสันนิบาตนั้นเป็นเทพในสวรรค์ ๒ ชั้น คือ ชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราชิกา ในเมืองไทยเราเมื่อพระเจ้าสวด พระปิตริ ก็มีกล่าวบทสัคเค ชุมนุมเทวดา เพื่อมาฟังธรรม คือ มาฟังสวดมนต์ ซึ่งเป็นการสวดบทพระธรรมนั่นเอง ใช้เป็นประเพณีทั้งในงานหลวง งานราษฎร์ คู่กันเคยจนถึงไม่คิดวิจารณ์กัน และก็ว่าเป็นภาษาบาลีฟังกันไม่ออก แต่เทวดาจะฟังออกหรือไม่หาได้ค้ำนึ่งถึงกันไม่ หากรู้ถึงจิตใจได้โดยตรงก็ไม่ต้องค้ำนึ่งถึงภาษา

---

^๑ ส.วิ. ๒/๓๑๗.

อาราธนาธรรม

จะกล่าวถึงพระพรหมองค์หนึ่ง คือ สหัมบดีพรหม ได้มีเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหลายเรื่อง ตั้งแต่ต้นพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ทรงปรารถนาถึงธรรมที่ตรัสรู้ว่าเป็นสภาพลุ่มลึก ยากที่คนอื่นจะรู้ตามได้ ทรงพระดำริจะไม่ทรงชวนชวายเป็นผู้สั่งสอน ท่านว่าสหัมบดีพรหมทราบพระดำริ ได้เข้าไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาขอให้ทรงแสดงธรรม เพราะหมู่สัตว์ที่สามารถจะฟังรู้ได้มีอยู่ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงธรรม เป็นต้นเรื่องของ บทอาราธนาธรรม ที่ใช้กันในเมืองไทยว่า พุทธมา จ โลกาธิปไตย สหุมบดี เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลว่า “สหัมบดีพรหมผู้เป็นอธิบดีแห่งโลก พนมหัตถ์ทูลขอพรว่า หมู่สัตว์ในโลกนี้ที่มีผู้บรรลุในดวงตาแต่น้อยยังมีอยู่ ขอพระสुकตได้โปรดอนุเคราะห์ประชาภิกรนี้ แสดงธรรม” บทอาราธนาธรรมนี้ก็มีมาแล้วถึงประวัติพระพรหมมาทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมดังนี้เท่านั้น แต่ก็ได้นำมาใช้เป็นบทอาราธนาให้พระเทศน์ทั่วไป

ในเมืองไทยมีนิยมถือเป็นประเพณีว่าจะต้องอาราธนา ก่อน พระจึงจะให้สรณคมน์และศีล สวดพระปริตรแสดงพระธรรมเทศนา แสดงว่า พระพุทธศาสนาไม่บังคับฝืนใจใครให้นับถือปฏิบัติ ใครมีศรัทธาเลื่อมใสประสงค์สรณคมน์และศีลก็ดี พระปริตรก็ดี ธรรมเทศนาที่ดี ก็ต้องมาอาราธนา ยังไม่อาราธนาพระก็ยังไม่ให้ไม่แสดง เวลาทำพิธีก็เป็นการสะดวก เพราะการอาราธนาก็หมายความว่าเริ่มพิธีขึ้นแล้ว ได้เตรียมการต่าง ๆ เสร็จพร้อมที่จะรับศีลกันได้ และได้ถือเป็นประเพณีอีกว่า ก่อนที่จะทำกุศลอะไรขอสรณคมน์และศีลกันก่อนเสมอ เป็นประเพณีดีอยู่ เพราะชักนำให้เข้าหาพระรัตนตรัยและศีลก่อน แต่ก็มีมักถือเป็นสัจแต่ทำไปเป็นพิธีเสียโดยมาก คือไม่ได้คิดจริงจัง ถ้าอย่างนี้ได้เพียงเปลือกคือพิธีเท่านั้น ผู้ที่ตั้งใจจริงจังนั้นแหละจึงจะเข้าถึงสาระของพิธีได้ประโยชน์จากประเพณีที่ดีอยู่แล้วนี้ เป็นอันว่าคนไทยเราได้ออกชื่อ สหัมบดีพรหมกันอยู่บ่อย ๆ เป็นที่รู้จักกันมากอย่างกว้างขวางคล้ายพระอินทร์ ในหมู่เทวดา พระอินทร์รู้จักกันมากกว่าองค์อื่น ในหมู่พรหม ก็ท้าวสหัมบดีพรหมองค์นี้ ทั้งได้ออกชื่อถึงมากกว่าองค์อื่น ๆ ทั้งหมด

ทรงขับภิกษุสงฆ์

สหัมบดีพรหมยังได้มาทูลพระพุทธเจ้าขอให้ทรงอนุเคราะห์สงฆ์ ดังที่มีเล่าใน *ขันธสังยุต*^๑ ว่าสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงประณามภิกษุสงฆ์เพราะเหตุบางอย่าง (เล่าไว้ในอรรถกถาว่า เมื่อเสด็จจาริกจากนครสาวัตถี ถึงนครกบิลพัสดุ์ เจ้าสาภยะทั้งหลายรับเสด็จและกราบทูลเชิญเสด็จไปประทับที่นิโครธาราม เมื่อเสด็จถึงอารามนั้นแล้ว ได้เสด็จเข้าสู่ที่ประทับ ทรงทำปฏิสันถารกับเจ้าสาภยะทั้งปวงที่ตามไปส่งถึงที่ประทับ ขณะนั้นพวกภิกษุที่ตามเสด็จพากันจัดที่พักและรับแจกทานวัตถุต่าง ๆ ที่เขาจัดถวายเป็นเครื่องต้อนรับ ก็มีเสียงพูดเรียกพูดถามกันอยู่อื้ออึง พระพุทธเจ้าไม่โปรดเสียงดังอื้ออึง ตรัสถามทราบเรื่อง แล้วจึงทรงประณามภิกษุสงฆ์ *ประณาม* ก็คือ *ขับออกไป* ตามเรื่องต่อไป กล่าวว่าได้เสด็จในที่เร้น ทรงพระดำริอยู่พระองค์เดียว คำว่า *ประณาม* ในที่นี้ สังเกตตามท้องเรื่องว่าน่าจะเพียงรับสั่งให้ไปบอกท่านองว่าออกไปให้พ้น อย่มาเอะอะอยู่ที่นั่นเท่านั้น ไม่หมายถึงว่าขับไล่) เวลาเช้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จกลับจากบิณฑบาต หลังจากเสวยแล้วได้เสด็จ ไปยังป่ามหาวัน ประทับพักกลางวันอยู่ที่โคนต้นมะตูมหนุ่มต้นหนึ่ง เกิดพระดำริขึ้นในพระหฤทัยว่า ทรงขับภิกษุสงฆ์ แต่ในภิกษุสงฆ์นี้ยังมีพวกภิกษุใหม่ที่หวังพึ่งพระองค์ เมื่อไม่ได้เห็นพระองค์ก็จะพึงรวนเรกระสับกระส่ายเหมือนอย่างลูกโคอ่อนไม่เห็นแม่โคก็ร่วนวาย กระสับกระส่าย หรือเหมือนอย่างพืชที่งอกขึ้นใหม่ไม่ได้น้ำก็เหี่ยวแห้งหงอยเหงา จึงน่าที่จะทรงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนอย่างที่ได้ทรงอนุเคราะห์มาแล้วในกาลก่อน

สหัมบดีพรหมได้ทราบพระดำรินั้น ได้มาปรากฏเบื้องหน้าพระองค์ ห่มผ้าเฉวียงบ่าประคองอัญชลีกราบทูลมีความว่า ขอให้ทรงอนุเคราะห์สงฆ์เหมือนอย่างทรงพระดำริในตอนทำยนั้นเถิด เพราะในสงฆ์นี้ก็ยังมีภิกษุใหม่ที่หวังพึ่งพระองค์เต็มๆ เหมือนอย่างลูกโคอ่อนหวังพึ่งแม่โค เหมือนพืชที่งอกขึ้นใหม่หวังพึ่งน้ำ ฉะนั้น จึงขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอภิรักษ์ภิกษุสงฆ์ ทรงโอวาทอนุศาสน์ภิกษุสงฆ์ เหมือน

^๑ ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๑๐/๑๖๕-๖.

อย่างที่ใดเคยทรงอนุเคราะห์มาแล้วในกาลก่อนเกิด พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาด้วย พระอาการดุษณีนีภาพ สหัมบดีพรหมทราบว่าพระองค์ทรงรับอาราธนาว่าจะทรงอนุเคราะห์ สงฆ์ต่อไป ไม่ทรงทอดทิ้งแล้ว ก็ได้ถวายอภิเวททำประทักษิณ (เดินเวียนขวาพระพุทธองค์) แล้วอันตรธานไปในที่นั้น เป็นอันว่า พระพรหมองค์นี้ได้มากราบทูลอาราธนา ให้ทรง แสดงธรรมโปรดโลกหนหนึ่งเมื่อต้นพุทธกาลแล้ว ครั้งนี้ยังได้มากราบทูล อาราธนาให้ ทรงโปรดสงฆ์ต่อไปอีก นับว่าโลกและสงฆ์เป็นหนี้บุญคุณของสหัมบดีพรหมอยู่เป็นอันมาก

อีกคราวหนึ่ง^๑ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ ควงมโฆชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ได้เกิดพระดำริพระหฤทัย ขึ้นว่า ผู้ที่ไม่มีที่เคารวะ ไม่มีที่พึ่งยอมอยู่เป็นทุกข์แท้ พระองค์จะพึงทรงอยู่สักการะเคารพ พึ่งพาอาศัยสมณะหรือพรหมณ์ที่ไหนได้หนอ ทรงพระดำริเห็นในขณะนั้นว่า จะพึง ทรงสักการะเคารพพึ่งพาอาศัยสมณะหรือพรหมณ์อื่นก็เพื่อความบริบูรณ์แห่งกองศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ที่ยังไม่บริบูรณ์ แต่ก็ไม่ทรงเห็นสมณะหรือ พรหมณ์อื่นในโลก พร้อมทั้งเทวโลก พร้อมทั้งมารโลก พรหมโลก ในหมู่มสัตว์ พร้อมทั้ง สมณพรหมณ์ พร้อมทั้งเทพและมนุษย์ ที่จะถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้นยิ่งกว่าพระองค์ ซึ่งพระองค์จะพึงทรงสักการะ เคารพพึ่งพาอาศัยได้ จึงนำที่พระองค์จะพึงทรงสักการะ เคารพพึ่งพาอาศัยพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แน่ละ

ลำดับนั้น สหัมบดีพรหมได้ทราบพระดำรินี้ ได้มาปรากฏกราบทูลว่า ข้านี้เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ได้มีมาแล้วในอดีตกิติ ที่จักมีในอนาคตกิติ พระองค์ ปัจจุบันกิติ ล้วนสักการะเคารพพึ่งพาอาศัยพระธรรมอยู่ด้วยกันทุกพระองค์ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลเป็นฉันทคาถาว่า *เย จ อติตา สมุพฺพุธา เป็นต้น มีความว่า พระสัมพุทธะ ที่ล่วงไปแล้ว พระสัมพุทธะที่ยังไม่มา พระสัมพุทธะในบัดนี้ ผู้ทรงยังโศกของคนเป็น อันมากให้สิ้นไป ทุกพระองค์เคารพพระสัทธรรมอยู่ในกาลทั้งสาม นี่เป็นธรรมดาของ พระสัมพุทธะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ผู้ที่รักตนประสงค์ความเจริญใหญ่ ระลึกถึง คำสอนของพระสัมพุทธะทั้งหลาย ก็พึงเคารพพระสัทธรรมเถิด*

^๑ ส. สคา. ๑๕/๒๐๓/๕๕๙-๕๖๒.

เรื่องนี้ตามเรื่องที่ว่าเมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่คางไม้นั้น ก็เป็นเรื่องที่
เข้าลำดับพรรษาที่หนึ่งของพระพุทธเจ้า แต่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด จึงนำมาเล่าในหมวด
เรื่องรวมของสหัมบดีพรหม

ทรงเคารพธรรม

พระพุทธเจ้าทรงเคารพธรรมด้วยอาการอย่างไร มีแสดงไว้ใน *ปัญจกนิบาต*^๑
ความว่า สีหะผู้เป็นราชาแห่งเนือออกจากที่อาศัยในเวลาเย็น บิดเยื้องปรับร่างกายแล้ว
มองตรวจดูทั้งสี่ทิศโดยรอบ ค่ำรามเสียงสีหะขึ้นสามครั้งออกหาอาหาร ถ้าจะตะครุบ
ฆ่าช้าง กระบือ โค เสือ ตลอดถึงสัตว์เล็ก ๆ โดยที่สุดแม้จะเป็นกระต่ายและแมว
ก็ตาม ก็ฆ่าโดยเคารพ คือด้วยความรอบคอบหนักแน่นนอนเหมือนกันหมด
เพราะเหตุที่มีความคิดมุ่งหมายมิให้เสียแรงตะครุบเปล่า คำว่า สีหะ เป็นชื่อของ
พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ข้อที่พระตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัทเป็นการ
บรรลือสีหนาท ถ้าทรงแสดงธรรมแก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตลอดถึงพวกปุกุชน
โดยที่สุดแม้เป็นคนพวกแบกหามพวกพรานป่า ก็ทรงแสดงธรรมโดยเคารพ คือ
ด้วยพระกรุณาแก่บุคคลเหล่านั้นทุกจำพวกเหมือนกันหมด หาได้ทรงแสดงธรรมโดย
ไม่เคารพไม่ เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงเคารพคารวะธรรม

วิีเคารพธรรมของพระพุทธเจ้าตามที่กล่าวไว้นี้ ให้ความเข้าใจได้อย่างชัดเจนว่า
พระพุทธเจ้าทรงเคารพธรรมด้วยวิธีที่ทรงแสดงธรรมแก่คนทั้งปวงด้วยความเคารพ
คือ ทรงมีพระกรุณาเพื่อที่จะให้เขาได้รับประโยชน์เสมอเหมือนกันหมด มิใช่ถ้าเป็น
สาวกของพระองค์ก็ทรงแสดงให้ดี ถ้าไม่ใช่สาวกของพระองค์ก็ทรงแสดงพอประมาณ
หรือถ้าเป็นพระราชาก็ทรงแสดงอย่างประณีตบรรจง ถ้าเป็นคนยากจน
ขัดสนก็ทรงแสดงคล้ายกับว่าอย่างเสียไม่ได้ พระองค์ไม่ทรงปฏิบัติเช่นนี้เลย พระองค์
มีพระกรุณาแผ่ไปในบุคคลทั้งปวงเสมอเหมือนกันหมด จะเป็นสาวกหรือไม่ใช่สาวกของ

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๑๓๘/๙๙.

พระองค์ก็ตาม จะเป็นเศรษฐีหรือเป็นยากจนก็ตาม จะเป็นมิตรหรือเป็นศัตรูผู้มุ่งร้าย พระองค์ก็ตาม ก็ทรงตั้งพระเหตุภัยแสดงธรรมโปรดเขาทุกคนอย่างละเอียด ประณีต ทุกครั้งทุกคราว แต่ก็เป็นที่ไปตามควรแก่อุปนิสัยของแต่ละคน ปรากฏว่ามีคนวรรณะต่ำ คนยากจนขัดสนเป็นอันมากได้รับประโยชน์จากธรรมที่ทรงแสดง ที่เข้ามาบวชปฏิบัติ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็มีไม่น้อย และที่ได้รับความยกย่องจาก พระองค์ให้เป็นเอตทัคคะ คือเป็นเลิศในทางใดทางหนึ่งก็มีหลายท่าน แสดงว่ามีใช้ ทรงเคารพธรรมเพียงแต่ที่ทรงแสดงธรรมโดยเคารพตั้งกล่าวเท่านั้น แต่ทรงเคารพ ธรรมในทุก ๆ ทาง เช่น ทรงยกย่องบุคคลตามธรรมที่เขาปฏิบัติและบรรลุถึง มิใช่ ด้วยชาติสกุล ทรัพย์ ยศ หรือเหตุประการอื่น จะเป็นคนชาติชั้นวรรณะไหน จะมีจน อย่างไร ถ้าทำชั่วก็ตรัสว่าเป็นคนชั่ว ถ้าทำดีก็ตรัสว่าเป็นคนดี และตรัสว่าต้องได้รับ ผลชั่วหรือดีตามกรรมที่ตนได้ทำไว้ เมื่อศาสนธรรมของพระองค์ว่าไว้ดังนี้ *พระองค์จึง ไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยละบาปหรือล้างบาปให้แก่ใคร เมื่อผลกรรมจะถึงแก่ใครก็ต้องถึง ไม่มีใครห้ามได้ ถ้าจะทรงทำพิธีอย่างสะเดาะเคราะห์ ก็ผิดจากหลักกรรมที่ทรงวางไว้เอง ทั้งเป็นไปไม่ได้ ตามเป็นจริง แต่ก็มีพระกรุณาโปรดในทางที่ชอบ เช่น ทรงทำให้เขา เกิดศรัทธาปสาทะในพระรัตนตรัย อบรมให้เขาเกิดดวงตาเห็นธรรม แม้เขาจะต้อง ลื่นชีพเพราะกรรมของเขาตามมาทัน ก็หวังไปสู่คติ หรือทรงอบรมให้ละกรรมที่ชั่วเสีย ดังที่มีตรัสไว้ในธรรมบทความว่า *บาปกรรมที่ผู้ใดทำไว้แล้ว แต่ละเสียได้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่างได้ เหมือนอย่างดวงจันทร์พ้นแล้วจากหมอกฉะนั้น**

ตามพระพุทธภาษิตนี้แสดงว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงสาปคนชั่วคนผิดทุกคน เมื่อสำนึกผิดแล้วละความชั่วเสีย ก็เป็นผู้ที่ชื่อว่าพ้นจากความมืดเข้าสู่ความสว่าง ทรงชี้ทางให้คนชั่วคนผิดทุกคนได้สำนึกผิด แล้วละความชั่วผิดด้วยตนเอง ข้อนี้แหละ ชื่อว่าทรงมีพระกรุณาโปรดเหมือนอย่างทรงดำเนินนำทางเขาไปในเบื้องต้น แต่ทำ ไฉนบรรดาคนชั่วคนผิดทั้งหลายจึงจะมองเห็นพระ คือมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จนำไป ในเบื้องต้น ซึ่งได้เสด็จนำทางอยู่ทุกขณะทุกสถานตลอดมาจนถึงบัดนี้แล้ว

ย้อนกลับมากล่าวถึงเรื่องเคารพธรรม นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเรื่องอีก มากที่แสดงว่าทรงเคารพธรรม เช่น ทรงบัญญัติเสขียวัตถ์ ให้ภิกษุแสดงธรรมแก่คนที่ ตั้งอยู่ในอาการที่เคารพ และเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ทรงตั้งธรรมที่ทรง

แสดงและวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เพื่อมิให้เข้าใจว่าพระศาสนาว่างศาสดาเสียแล้ว ทั้งได้ทรงบอกทางที่จะเข้าถึงพระองค์ไว้อย่างชัดเจนว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ดังนี้

วิธึเคารพธรรมตามที่กล่าวเทียบด้วยสีหะจับสัตว์ คือทรงแสดงธรรมโดยเคารพทั่วไปทั้งหมด เป็นเนติปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติกรณียะทั้งปวงได้ เช่นแพทย์ผู้ที่ชื่อว่า เคารพในจรรยาแพทย์ ย่อมทำการเยียวรักษาคนไข้ไม่เลือกว่ายากดีมีเงิน ด้วยอาการที่ละเอียดประณีต ด้วยจิตใจที่กรุณามุ่งจะให้หายโรคเหมือนกันหมด แต่ถ้าคนไข้เป็นคนดีมีทรัพย์จึงตั้งใจรักษา ถ้าคนไข้จนยากก็ไม่ค่อยจะตั้งใจหรือรักษาอย่างเสียไม่ได้ ก็ชื่อว่าไม่เคารพในจรรยาแพทย์ หรือในธรรมของแพทย์ ข้าราชการหรือบุคคลทั้งปวง ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติกรณียะเกี่ยวแก่ประชาชนทั้งปวงก็เช่นเดียวกัน เมื่อตั้งใจช่วยปฏิบัติให้สม่าเสมอ ก็ชื่อว่ามีคารพในธรรมตามหน้าที่ของตน กล่าวให้กระชับเข้ามาอย่างสั้นที่สุด *เคารพธรรมก็คือเคารพความดี หนักอยู่ในความดี เห็นความดีเป็นข้อสำคัญที่ควรทำ* ทำให้เห็นค่าของความดีสูงกว่าความชั่วและสูงกว่าผลต่าง ๆ เป็นต้นว่า แก้วแหวนเงินทองที่อาจจะได้จากความชั่ว

หมู่ชนในสมัยที่ขาดความเคารพธรรม เมื่อหมิ่นธรรมคือความดี ก็จักพากันนิยมทำความชั่ว บุชาคคนชั่วผู้ซึ่งประสบผลปัจจุบันจากการทำชั่ว นับว่าเป็นสมัยมืด แต่ในสมัยที่กลับเกิดความเคารพธรรม จึงจะพากันนิยมทำความดี บุชาคคนที่ทำดีเป็นอันถึงสมัยสว่าง พระพุทธเจ้าทรงเคารพธรรมและทรงสอนให้คนเคารพธรรม ก็เพื่อให้เคารพความดีเป็นใจความสำคัญ

สัทม์บดีพรหมได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลรับรองยืนยันว่าพระพุทธรูปทุกกาลสมัยต่างทรงเคารพธรรม และแนะนำโลกให้เคารพธรรม ทั้งได้มาเฝ้าอีกหลายครั้งหลายคราวด้วยเรื่องที่สำคัญ เกี่ยวกับโลกก็มี เกี่ยวกับธรรมก็มี แสดงว่าพระพรหมองค์นี้ได้มีความเป็นห่วงเป็นใยโลกอยู่มาก มีภูมิธรรมสูง มีความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ประวัติเก่าของพระพรหมองค์นี้มีเล่าไว้ใน *อรรถกถาปาสาสิสูตร*^๑

^๑ ป.สุ. ๒/๒๒๐.

ว่าในศาสนาพระกัสสปะพุทธเจ้า มีพระเถระองค์หนึ่งชื่อ สหกะ ได้ปฐมฌาน จึงไปบังเกิดเป็นพรหมมีอายุกับหนึ่งในพรหมชั้นปฐมฌาน ชื่อว่า สหกะ สหกะ นั้นกลายเป็น สหัมปติ ที่เรียกเป็นเสียงไทยว่า สหัมบดี

อนึ่ง ในคัมภีร์ชื่อ *ญาโณทย* แต่งเป็นภาษาบาลีในชั้นหลัง ได้กล่าวว่^๑ ในพรรษาที่ ๖ เมื่อพระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาอยู่ที่ *มกุลบรรพต* นั้น ได้มีชฎิลประมาณพันหนึ่งอาศัยที่ภูเขานั้นเหมือนกัน ในที่มีพื้นราบเป็นดินมาก หัวหน้าผู้บอกมนต์แก่หมู่ชฎิล ชื่อว่า *อินทกุล* ได้พาพวกชฎิลไปเฝ้าพระองค์กราบทูลถามทางที่ทำให้เกิดความสุข พระองค์ได้ตรัสตอบมีความตามที่จับได้จากคัมภีร์นั้นว่า *หิริโอตตัปปะ* ให้เกิดความสุขปฏิบัติชอบ *ได้ทิวัจฉิต* ให้เกิดสัมมาทิฐิ ในที่ใดมีศีลธรรม ในที่นั้นก็มีคนตั้งอยู่ในศีลธรรม ในที่ใดมีทางแห่งสันติสุข ในที่นั้นก็มีผู้เดินทางแห่งสันติสุข ในที่ใดไม่มีชาติ *ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ* ไม่มีทุกข์ครอบงำ ในที่นั้นแหละมีธรรมที่ไม่มีทุกข์ทั้งปวง (คือนิพพาน) ฉะนั้น คนมีปัญญามองเห็นสุขของตน จึงทำความเคารพศีลธรรม มีความเคารพตั้งใจฟังธรรม อินทกุลพร้อมด้วยพวกชฎิลฟังธรรมแล้วเกิดดวงตาเห็นธรรม กราบทูลขอบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้อุปสมบทเป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เมื่อภิกษุพวกปุราณชฎิลมีท่านอินทกุลเป็นหัวหน้าได้บำเพ็ญความเพียรบรรลุถึงผลที่สุดแล้ว พระองค์ได้ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในที่ศต่าง ๆ

สวดยักษ์

ข้างต้นได้เริ่มด้วยเล่าเรื่องเกี่ยวกับยักษ์และเทวดาในอาฏานาฏิยสูตร ซึ่งมีบทนมัสการพระอดีตพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงได้เล่าถึงเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีตทั้งปวง เรื่องอายุกับกัลป์ เรื่องโลก จักรวาล ตลอดถึงเรื่องโลกวินาศ เรื่องอบาย ๔ ซึ่งจัดเป็นอบายภูมิหรือทุคติ เรื่องมนุษย์ และสวรรค์ ๖ ชั้น อันเป็นสุคติ รวม ๑๑ ประเภท เป็นกามาวจรภูมิหรือภพ ถ้าอบายก็เป็นอกุศลวิบาก ตั้งแต่มนุษย์ขึ้นไปเป็นฝ่ายกุศลวิบาก

^๑ ญาโณทย. น. ๒-๓.

ต่อจากนี้เรื่องพรหมโลกอันแยกประเภทใหญ่ออกเป็นรูปาวจรภูมิหรือภพ กับอรูปาวจรภูมิหรือภพ ทั้งหมดนี้โยงเป็นแถวมาจากเรื่องแรก คือ เรื่องในอาฏานาฏิยสูตรนั้น จึงจะกลับมาถึงพระสูตรนี้อีก

ดูในอรรถกถาที่เขียนในลังกา และในบันทึกเรื่องเก่า ๆ ของไทยเราเอง มีเค้าว่าคนพากันกลัวยักษ์ว่าเป็นตัวนำโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อเกิดโรคระบาด เช่น อหิวาตกโรค ก็เพราะหมูยักษ์ซึ่งเป็นบริวารทำวุกุเวร พากันมาจับมนุษย์ คงจะมีลัทธิความเชื่อเช่นนี้ประจำท้องถิ่นก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาถึง เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาแล้วก็มีพระสูตรนี้ที่เล่าว่า ทำวุกุเวรซึ่งเป็นเจ้าแห่งยักษ์ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขอประทานพระพุทธานุญาตให้พุทธบริษัทสวดบทวิปัสสิสสข ซึ่งเป็นบทนมัสการพระอดีตพุทธเจ้าตั้งแต่พระวิปัสสิ จนถึงพระพุทธเจ้าในปัจจุบันศาสนา รวม ๗ พระองค์ เพื่อป้องกันอันตรายจากพวกยักษ์ที่พาลดุร้าย จึงมีเทศกาลนิมนต์พระสวดพระสูตรนี้ เพื่อป้องกันกำจัดอันตรายจากพวกยักษ์ผีปีศาจต่าง ๆ คือโรคต่าง ๆ นั้นเอง ในทางราชการมีสวดตลอดรุ่งใน พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์^๑ จะสิ้นเดือน ๔ มียิงปืนอาฏานา ในขณะที่พระสวดถึงตอนนั้น ๆ ทำนองสวดมีเสียงอะอะดูตันในบางตอนคล้ายกับจะขับไล่พวกนั้น นอกจากที่กรุงเทพฯ ทราบว่ายังมีพิธีสวดในวันตรุษนั้นที่จังหวัด นครศรีธรรมราช แต่พระราชพิธีนี้ได้เลิกมานานแล้ว บัดนี้ พระที่สวดพระสูตรนี้ได้ อันเรียกว่า “สวดยักษ์” ด้วยทำนองสรภัญญะมีเหลือน้อย

เคยได้ยินท่านผู้ใหญ่เล่าว่า การยิงปืนอาฏานานั้นเป็นการใช้ดินปืนเก่าให้หมดไป เมื่อมาถึงสมัยที่จะเลิกสวดภณยักษ์คือเลิกพระราชพิธีนั้น ถ้าคิดถึงว่าสิ้นสมัยใช้ดินปืน เหมือนอย่างโบราณซึ่งจะต้องรู้กันประจำปี จะเลิกยิงปืนอาฏานาก็ได้ และบัดนี้ได้พบเชื้อโรคแทนยักษ์ ยักษ์เป็นผู้นำโรคที่มองไม่เห็นตัวในสมัยโบราณ บัดนี้ได้มีกล้องส่องมองเห็นตัวโรคขึ้นแล้ว แต่มองด้วยตาก็ไม่เห็นเหมือนกัน และได้พบวิธีป้องกันรักษาทำลายตัวเชื้อโรคได้มาก โรคบางอย่างที่กลัวกันมากในอดีต มาถึงปัจจุบันกลายเป็นโรคที่ไม่น่ากลัว ความคิดของคนที่จะยิงปืนชู่หรือไล่ยักษ์ก็เปลี่ยนไป

^๑ ดูรายละเอียดใน พระราชพิธีสิบสองเดือน น. ๑๓๓-๒๑๐.

ข้อที่ร้ายยิ่งขึ้นไปกว่านั้น คือ เปลี่ยนไปเป็นมุ้งที่จะยิงปืนชู้ หรือไล่คนด้วยกันเองหนักขึ้น ยักษ์ที่เคยเป็นตัวโรคทางกาย ก็กลับเข้าสิงใจมนุษย์ อย่างที่เรียกว่า มีใจเป็นยักษ์เป็นมาร หมายถึงกิเลส ในใจคนที่มากขึ้น อันเรียกกันว่า *กิเลสमार* จะเรียกว่า *กิเลสยักษ* บ้างก็คงไม่ผิด ยักษ์สิงใจนี้จะแก้ได้ด้วยอะไร ก็ด้วยการปฏิบัติอบรมจิตใจตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น ตามหลักพระโอวาท ๓ ข้อว่า *ไม่ทำบาปทั้งหมด ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตให้ผ่องแผ้ว* นี่เป็นพระพุทธศาสนาโดยตรง ยักษ์ใจชวนให้ทำบาป เมื่อไม่ตามใจก็ทำอะไรไม่ได้ ยักษ์ใจที่ห้ามทำบุญก็เหมือนกัน ไม่ตามใจก็หมดอำนาจ ยักษ์ใจที่กวนใจเอง เมื่อชำระอยู่เนือง ๆ ก็ต้องออกไป

คนในปัจจุบันอาจเห็นว่าคนโบราณงมงาย ยิงปืนไล่ยักษ์ที่ไหน เพราะอาจนึกไม่ได้คิดว่าความรู้ของคนเปลี่ยนไปเสมอตามการศึกษา ยุคไหนขึ้นถึงขั้นไหนก็ย่อมจะรู้เห็นในขั้นนั้น แต่ถ้าไม่มีโบราณ ปัจจุบันก็มีไม่ได้ ถ้าจะเปรียบเหมือนขั้นภูเขาสูงขึ้นถึงระดับไหนก็ย่อมจะเห็นในระดับนั้น จะให้ถึงยอดทีเดียวโดยไม่ขึ้นไปตั้งแต่เชิงเขาหาได้ไม่ เห็นว่ายักษ์เป็นตัวโรค นับว่าใกล้ระดับปัจจุบันเข้ามาแล้ว คือ เห็นว่ามีตัวโรคที่มองไม่เห็นตัวตน ในปัจจุบันสร้างเครื่องส่องให้มองเห็นตัวขึ้น ความเห็นว่ามีตัวเชื้อโรคจึงมีมานานแล้ว และควรจะแยกว่าเรื่องนี้เป็นทางแพทยศาสตร์ ไม่ใช่พุทธศาสนา ถ้าเป็นเรื่องยักษ์ในใจคือกิเลส และเครื่องกำจัดกิเลสจึงจะเป็น *พุทธศาสนา* แม้เรื่องโลกก็มีเรื่องโลกทางภูมิศาสตร์สมัยโบราณปนเข้ามามากตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

เรื่องโลกที่เป็นพุทธศาสนาโดยตรงนั้น มีเช่นที่แสดงไว้ใน *สหยตนวรรค*^๑ ความว่า เรียกว่าโลก ๆ เพราะเป็นสิ่งชั่วคราว ถ้าจะถามว่าอะไรเป็นโลกคือสิ่งที่ชั่วคราว ก็ประมวลตอบได้ว่า อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มนะ, อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรื่อง วิญญาน คือความรู้ทางอายตนะ ๖ (ความรู้สึกได้เห็น ได้ฟัง ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูก ได้ทราบ), สัมผัส คือ ความประจวบกันเข้าแห่งอายตนะภายใน ภายนอก กับวิญญาน ๖, เวทนา ความรู้สึายเป็นสุข ทุกข์ หรือ ไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะสัมผัส ๖, เหล่านี้เป็นโลกทั้งหมด

^๑ ส. สฬา. ๑๘/๖๔/๙๘.

อีกแห่งหนึ่งแสดงว่า^๑ โลก หรือ บัญญัติว่า โลก มีอยู่ในอายตนะภายใน ภายนอกทั้ง ๖, ในวิญญานทั้ง ๖, ในธรรมที่พึงรู้ด้วยวิญญานทั้ง ๖, ทุกข์หรือบัญญัติว่าทุกข์ มารหรือบัญญัติว่ามาร สัตว์หรือบัญญัติว่าสัตว์ ก็มีอยู่ในที่เช่นเดียวกันนี้, ฉะนั้น ภาวะเป็นโลก เป็นทุกข์ เป็นสัตว์ เป็นมาร จึงรวมกันอยู่ในตนเอง ของทุก ๆ คน, ได้มีพระพุทธภาษิตในสังยุตว่า “เรา (ตถาคต) บัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกเพวระ (กายหรืออัตตภาพ) ยาวาหาหนึ่ง มีสัญญา มีมณะนี้แหละ”^๒

พระพุทธภาษิตนี้ตรัสแก่ *โรหิตัสสเทพ* ผู้มาเฝ้ากราบทูลถามว่า ในที่ใดไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุปบัติ ที่นั่น คือที่สุดแห่งโลก จะอาจเพื่อรู้หรือเห็น หรือบรรลุได้ด้วยการไปหรือหาไม่ ตรัสตอบว่า ที่สุดแห่งโลกนั้น ไม่ตรัสว่าจะพึงรู้หรือเห็นหรือบรรลุได้ด้วยการไป เทพกราบทูลรับรองว่า เมื่อครั้งตนเป็นฤๅษีในครั้งก่อน มีฤทธิ์เหาะเร็วมาก สามารถเหาะข้ามจักรวาลโลก ๆ หนึ่ง สิ้นเวลาแวบเดียว เหมือนอย่าง นายขมังธนูมือเยี่ยมยิงลูกธนูผ่านเงาตาลตามขวาง (เหาะผ่านโลก ๆ หนึ่ง ก็ขนาดเวลาลูกธนูวิ่งผ่านเงาตาลตามขวางต้นหนึ่งคือ เร็วที่สุด) หรือเหมือนอย่างย่างเท้าครั้งเดียวจากสมุททิศตะวันออกถึงสมุททิศตะวันตก (คือระยะจากขอบปากจักรวาลตะวันออกถึงขอบปากจักรวาลตะวันตก ในบัดนี้ก็เท่ากับระยะรอบโลกไปเร็วเท่ากับ ย่างเท้าย่างเดียว) เกิดปรารถนาจะถึงที่สุดโลกจึงเหาะไปด้วยความเร็วขนาดนี้ เว้นการบริโภค การถ่าย การหลับ การพักผ่อน ติดต่อกันไปถึงร้อยปี ก็ไม่ถึงที่สุดโลก ถึงมรณภาพเสียก่อน พระพุทธเจ้าได้ตรัสยืนยันเหมือนอย่างข้างต้น และตรัสว่า *พระองค์ไม่ถึงที่สุดโลกแล้วก็จะไม่ตรัสการทำที่สุดทุกข์*

ที่สุดโลกตามคติพระพุทธศาสนา

เห็นได้ตามเรื่องที่เล่ามานี้ว่า เรื่องการคิดเที่ยวไปในจักรวาลคือโลกต่าง ๆ นั้น ได้มีมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว และโลกต่าง ๆ มีมาก ดังกล่าวไว้ว่า *แสนโกฏิจักรวาล* การจะท่องเที่ยวไปให้จบทั่วทั้งหมด แม้จะไปได้เร็วมากเหมือนฤๅษีนั้นก็เหลือวิสัย

^๑ ส. สฬา. ๑๘/๔๗/๗๒-๖.

^๒ ส. สคา. ๑๕/๘๗/๒๙๕-๘

ตามเรื่องแสดงว่าฤษีนั้นต้องการจะไปที่สุดโลก ซึ่งตนเข้าใจว่าเป็นที่ไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไปได้เร็วขนาดอย่างท่าละโลก ๆ ตลอดเวลา ตั้งร้อยปีก็ไม่สิ้นสุดจักรวาล ชีวิตของฤษีนั้นสิ้นสุดไปก่อน นี่เป็นการแสวงหาที่สุดโลกภายนอกซึ่งไม่อาจถึงได้ด้วยการบิน ไปที่สุดโลกภายนอกหรือจะเรียกเลียนในบัดนี้ว่าที่สุดอวกาศจะมีหรือไม่ ยังไม่พบที่แสดงไว้ หรือจะเป็นวิญญูะ คือวนเวียนเป็นวงกลมก็ไม่อาจทราบ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองว่าที่สุดโลกซึ่งเป็นที่ไม่เกิดแก่เจ็บตาย ไม่พึงถึงได้ด้วยการบิน แต่ถ้าไม่ถึงก็ไม่ถึงที่สุดทุกข์ ตามที่ตรัสนี้พึงเห็นว่า *ที่สุดโลกของพระองค์ก็คือที่สุดทุกข์* ผู้ถึงที่สุดทุกข์แล้ว เช่นพระองค์ก็ต้องถึงที่สุดโลกแล้ว ฉะนั้น คำว่าที่สุดโลก ตามที่ตรัสก็จะต้องมีนัยต่างจากที่ฤษีนั้นเข้าใจและเที่ยวหา เพราะได้ตรัสไว้อีกว่า ทรงบัญญัติโลกเป็นต้นในกเพวระ (กายหรือ อัตภาพ) นี้แหละ โลกและที่สุดโลกจึงมีอยู่ภายในนี้ ไม่ใช่มีอยู่ในภายนอก

ฉะนั้น ผู้ที่ประสงค์จะเที่ยวดูโลกจนถึงที่สุดโลกในพระพุทธศาสนาจึงหยุดเที่ยวไปในโลกภายนอกได้ทั้งหมด กเพวระของตนอยู่ที่ไหนก็ดูเข้ามาที่นั่น คือดูเข้ามาในกายของตนเอง ส่วนไหนเป็นโลก และเมื่อกล่าวรวมทั้งหมดโลกมีลักษณะอย่างไร ก็ได้ตรัสชี้ไว้แล้ว เมื่อจะอธิบายตามแนวอริยสัจจก็อธิบายได้ว่า *โลกคือทุกข์ เหตุเกิดโลกคือเหตุเกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา (ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ) ความดับโลกคือความดับทุกข์ ได้แก่ ดับตัณหาเสีย ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลกคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น* กล่าวสั้นเรื่องโลกก็คือเรื่องอริยสัจจนั่นเอง ซึ่งเป็นสัจจธรรมเกี่ยวแก่ตนเอง จะพึงรู้เห็นหรือถึงได้ที่ตนเองด้วยตนเอง

ที่สุดโลกในพระพุทธศาสนาจึงถึงได้จริง และเมื่อถึงแล้วก็พ้นทุกข์ได้จริง เพราะโลกก็คือทุกข์ สุดโลกก็คือสุดทุกข์ ทั้งหมดมีอยู่ในกเพวระนี้ ซึ่งมีความยาวประมาณหาหนึ่งเท่านั้น ไม่ต้องเที่ยวไปหาในที่อื่น พุทธศาสนที่แท้จริง ย่อมแสดงเรื่องโลกไว้เช่นนี้

เรื่องโลกธาตุทั้งปวง เรื่องนรก มนุษย์ สวรรค์ ที่ได้เล่ามานี้ ทั้งหมดก็รวมเข้าในคำว่าโลกตามพุทธาธิบายคำเดียวว่า *ลูซซติติ โลโก* เรียกว่า *โลกเพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระสลาย* รวมเข้าในทุกขสัจ เมื่อเป็นโลกก็ต้องเป็นทุกข์ จนกว่าจะถึงที่สุดโลกจึงจะสิ้นทุกข์

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒ ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ่วงถ่วงหนังสือที่ระลึกของหน่วยงาน
ที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่
เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

